CONSTANTIN DANIEL

CIVILIZAȚIA ASIRO-BABILONIANĂ

Constantin Daniel

CIVILIZAȚIA ASIRO-BABILONIANĂ

Coperta și supracoperta: FLORIN IONESCU

Redactor: FLORENTIN POPESCU

Tehnoredactor: MIHAIL CÂRCIOG

Ilustrațiile din acest volum au fost reproduse din:
Gustave Le Bon, **Les premières civilisations**, Paris, 1889
Tabouis G. R., **Nabuchodonosor et le triomphe de Babylone**, Paris, 1931
Lipin și A. Belov, **Cărțile de lut**, (trad. rom.), Buc. 1960
Istoria Universală, redactor responsabil I. P. Franțev, (trad. română), Buc. 1958, vol. I
Delaporte, L., **La Mésopotamie, Les civilisations assyrienne et babylonienne**, Paris, 1923
Contenau, G., **La civilisation assyro-babylonienne**, Paris, 1922

CONSTANTIN DANIEL

CIVILIZAȚIA ASIRO BABILONIANĂ

EDITURA SPORT — TURISM
București 1981

DE ACELAȘI AUTOR:

1. **Gîndirea egipteană antică în texte,** Editura Ştiinţifică, Buc., 1974.
2. **Maxime, sentințe și aforisme din Egiptul antic,** Editura Albatros, Buc., 1975.
3. **Civilizația Egiptului antic**, Editura Sport-Turism, Buc., 1976.
4. **Orientalia Mirabilia,** vol I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Buc., 1976.
5. **Faraonul Kheops și vrăjitorii, — Povestirile Egiptului antic**, (în colaborare cu Ion Acsan) Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, Buc., 1977.
6. **Civilizația feniciană**, Editura Sport-Turism, Buc., 1979.
7. **Arta egipteană și civilizațiile mediteraneene**, Editura Meridiane, Buc., 1980.
8. **Scripta aramaica**, 1, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Buc., 1980.

În curs de apariție:

9. **Tăblițele de argilă, Scrieri din Orientul Antic,** (în colaborare cu Ion Acsan), Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, Buc., 1981.

BUN DE TIPAR 20-III-81
COLI DE TIPAR 25,25
LUCRAREA EXECUTATĂ SUB COMANDA 116
LA ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ «ARTA GRAFICĂ»

Introducere

În Valea Tigrului şi Eufratului a înflorit, începînd din mileniul al patrulea î.e.n, o străveche civilizaţie, contemporană cu cea egipteană de pe Valea Nilului — civilizaţia sumeriană. Pe acest trunchi s-au inserat succesiv o mare varietate de culturi apărute în aceleaşi regiuni sau în ţinuturile învecinate, în primul rînd civilizaţia semiţilor din Akkad, civilizaţia asiriană şi babiloniană, apoi cea elamită, cea hurrită şi cea urartică. La rîndul ei cultura asiro-babiloniană a iradiat într-o vastă regiune din Asia Anterioară, cuprinzînd Asia Mică, Siria, Palestina şi Iranul de azi.

Desigur „istoria Asiei Anterioare începe la Sumer", ca să reluăm titlul unei cărţi a lui S. N. Kramer, dar anticii sumerieni, a căror istorie începe acum cinci milenii, sînt printre popoarele cele mai bine cunoscute din Orientul Antic, căci în numeroase muzee se găseşte o întinsă şi valoroasă documentare asupra lor. Există zeci de mii de tăbliţe de argilă cuprinzînd contracte comerciale, acte de vînzare, legiuiri, dar şi opere literare, ori texte religioase şi mitologice, şi foarte multe din ele au fost descifrate şi publicate. Astfel, astăzi posedăm o viziune destul de limpede despre ce a fost vechea civilizaţie sumeriană. În volumul de faţă însă nu vom studia civilizaţia sumeriană şi nici presumeriană sau istoria lor, ci vom consacra paginile ce urmează exclusiv seminţiilor din Mesopotamia, babilonienilor şi asirienilor, referindu-ne în mod subsidiar la termeni, rituri, nume de zei şi mituri sumeriene preluate de către asiro-babilonieni.

Locuitorii Mesopotamiei, care au întemeiat în acest ţinut, în mileniul al IV-lea î.e.n., o civilizaţie strălucitoare, au fost sumerienii. Actualmente nu se cunoaşte de unde au venit sumerienii şi nu s-a putut stabili cu certitudine nici din ce familie de limbi face parte sumeriana.

În mileniul al IV-lea î.e.n. diferite triburi semite formau marea majoritate a populaţiei care locuia în regiunile deşertice din Siria, Palestina şi

Arabia și ocupația lor principală era creșterea vitelor ; de aceea rătăceau în căutare de pășuni și de locuri cu apă. Este neîndoielnic că deșerturile întinse din Peninsula Arabică și din Siria ofereau o protecție naturală minunată acestor triburi semite care, viețuind în condiții de nomadism și separați de vecinii lor prin vaste pustiuri aride, se aflau la adăpost și nu riscau să fie nimicite, prădate și înrobite în urma campaniilor de cucerire ale popoarelor din jurul lor. Pustiul a apărat aceste triburi semite așa cum munții sau pădurile au protejat alte popoare, așa cum deltele unor fluvii, mlaștinile sau insulele de pe mări și rîuri i-au păzit pe alții de invazii străine.

Migrația semită din peninsula arabă după Mahomed, apoi crearea statului Palmira de către arabi (care scriau în aramaică) și fundarea statului nabateenilor de către ei, sînt exemple de netăgăduit ale acestei migrații ce i-a adus pe semiții din Arabia în Asia apuseană, pe care au cucerit-o în parte.

Începînd din mileniul al III-lea, mai exact de la începutul său, un număr însemnat de triburi semite pătrund în Mesopotamia în partea de nord a ținutului dintre Tigru și Eufrat. Aceste triburi semite veneau din nordul Siriei, care în mileniul al III-lea se numea Țara Amurru. Ea pare să fi fost o etapă în această migrație a popoarelor semite din Peninsula Arabică spre văile fluviilor Tigru și Eufrat.

Într-adevăr, prima mare invazie semită, despre care ne-au rămas relatări scrise, pornește din Siria, din Țara Amurru. De asemenea, a doua invazie semită consemnată documentar, care întemeiază prima dinastie babiloniană, pleacă din Țara Amurru. Așadar din deșertul Arabic triburile de păstori semiți nomazi au ajuns în deșertul Siriei, iar de aici au pătruns în nordul Mesopotamiei. Dar această regiune de nord a Mesopotamiei și ținuturile muntoase care mărgineau hotarele Iranului de azi la răsăritul văii Tigrului erau populate de neamuri vorbind limbi a căror apartenență la vreo familie de limbi nu a putut fi stabilită. Unele din aceste limbi erau totuși apropiate de cele caucaziene. În partea de nord a Mesopotamiei și de-a lungul văii Tigrului erau așezați hurriții. Mai spre răsărit, în munți, trăiau lulubeii și gutii iar mai spre sud elamiții. Aceste triburi au creat cultura eneolitică a ceramicii pictate din așezările de la Tell-Halaf, Tell-Bric, Arpacia, Tepe-Gaura și Samarra. Mai spre răsărit și în sud ceramica aflată la Tepe-Ghiyan, Tepe-Siak, Tepe-Hissar și Tureng-Tepe ne înfățișează cultura acestor triburi de munte în perioada neolitică și eneolitică, care era mai înaintată decît a populațiilor protosumeriene ce populau ținutul ce se întindea între cele două fluvii — Tigrul și Eufratul — în mileniul al IV-lea î.e.n. Peste acea populație de hurriți, lulubei și guti, poate și elamiți, s-au așezat triburile semite venite din Țara Amurru. Respingînd și izgonind pe vechii locuitori din ținuturile lor de baștină, noii sosiți semiți au întemeiat Imperiul din Akkad în partea de nord a Mesopotamiei

și cu acest stat începe strălucitoarea, dar și sîngeroasa istorie a asiro-babilonienilor.

Cultura asiro-babiloniană s-a dezvoltat pe trunchiul culturii sumeriene de la care a preluat odată cu scrierea, cu mitologia, cu religia, rituri și mai ales limba sacră a templelor — sumeriana — care s-a folosit de către akkadieni pînă în mileniul I al erei noastre. Așa cum pe tulpina culturii spirituale sumeriene a înflorit cultura asiro-babiloniană, tot astfel pe trunchiul culturii minoene sau egeocretane se dezvoltă cultura grecilor antici și pe rădăcina etruscă crește cultura și civilizația romană. E vorba mai puțin de „nașteri" cît de „renașteri" ale unor culturi anterioare, așa cum s-a afirmat de multe ori cu privire la civilizația greacă sau romană. Același lucru se poate admite cu privire la moștenirea sumeriană a asiro-babilonienilor, care reiau și duc mai departe „miracolul sumerian", acea explozie culturală care a făcut pe orientaliști să scrie că sumerienii sînt grecii Asiei. În orice caz în epoca sosirii triburilor semite în Mesopotamia, sumerienii ajunseseră la o civilizație strălucită, în deplina ei dezvoltare posedînd, între altele, o mitologie vastă, o organizație politică și socială stabilită și în general un nivel de cultură remarcabil. În a sa carte Istoria începe la Sumer *(trad. rom. Buc. 1962, Edit. Științifică) orientalistul S. N. Kramer a susținut prioritatea sumerienilor în cele mai diferite domenii ale culturii.*

De fapt miturile sumeriene, concepțiile despre lume și despre om, poezia, postulatele fundamentale ale gîndirii lor au fost integrate simbiotic în primul rînd în cultura semiților din nordul Mesopotamiei și prin aceștia gîndirea sumeriană s-a răspîndit la mai toate popoarele din Asia Apuseană: hurriți, urartieni, canaaneeni, ugariți, mitanieni, hittiți, iudei *(Sumerul este numit Sinear în* Geneză, *X, 10)*, eblaiți, *etc.*

Răspîndirea culturii spirituale, sumeriană la origine, dar asimilată de asiro-babilonieni, la toate popoarele din Asia Apuseană a putut da naștere la teoria pan-babilonismului după care Babilonul ar fi fost unicul și cel mai vechi focar de cultură al umanității, iar civilizația babiloniană ar fi avut o influență covîrșitoare asupra dezvoltării culturii spirituale la cele mai multe popoare din lume. Pan-babilonismul, apărut ca teorie în istoria culturii pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, a fost susținut de orientaliștii F. Delitzsch și G. Winkler, după care toate credințele despre crearea lumii, despre potop, despre păcatul originar al omului, despre existența raiului și a iadului, etc. ar fi apărut mai întîi în Babilon și de acolo s-ar fi răspîndit la toate popoarele vecine. Fără îndoială, descoperirea sumerienilor, a remarcabilei lor culturi și mai ales faptul că Babilonul a preluat cultura lor spirituală a dărîmat teza priorității și a originii babiloniene a tuturor culturilor spirituale antice.

Chiar dacă teoria pan-babilonismului este întru totul eronată, nu rămîne îndoială că Babilonul a exercitat o puternică influenţă spirituală prin concepţiile şi miturile sale, dar şi prin formele gîndirii sale asupra credinţelor iraniene atît de abstracte, asupra credinţelor şi riturilor din tratatele Talmudului babilonian şi a celui palestinian, asupra gîndirii gnosticilor, a mandeenilor, asupra gîndirii Kabbalei mai cu seamă. În fine, o serie de influenţe babiloniene se pot decela cu uşurinţă în gîndirea lui Heraclit ca şi a altor filozofi greci.

Totuşi gîndirea asiro-babiloniană rămîne pre-filozofică, între altele fiindcă nu oferă explicaţii raţionale ale fenomenelor empirice.

*

*Datele pe care le avem de la scriitorii greci despre Asiria şi despre Babilon sînt relatări ale unor călători, care, controlate cu sursele asiriene şi babiloniene cuneiforme pe care le posedăm, se dovedesc fie eronate, fie exagerate. Astfel Herodot călătorise la Babilon, dar redă puţine informaţii exacte şi mai ales el ajunge în acest oraş după ce fusese cucerit de perşi şi îşi pierduse independenţa. Părintele istoriei afirmă însă că ogoarele în Babilon dau o recoltă de două sute părţi pentru o parte de sămînţă şi în cazul unor recolte bune se ajunge la trei sute pentru una (*Herodot, *I, 193). Lucrul acesta nu este exact căci după socotelile gospodăriilor templelor ori ale celor regale, randamentul în cereale al ogoarelor babiloniene era pe atunci, ca şi acum, de 30—40 ori mai mare decît sămînţa aruncată pe cîmpul arat.*

Este drept că Herodot scrisese o Istorie a Asirienilor, carte pierdută, ce conţinea o descriere a cuceririi oraşului Ninive (Herodot, *I, 106), în care ar fi putut reda noţiuni mai exacte despre Mesopotamia. Astfel, documentele pe care ne putem întemeia pentru studierea civilizaţiei asiro-babiloniene sînt înseşi tăbliţele cuneiforme în care se află date mult mai sigure şi exacte. Dar nu am putut cunoaşte conţinutul acestor tăbliţe cuneiforme decît după descifrarea scrierii asiro-babiloniene, iar această descifrare a fost una din cele mai mari cuceriri ale orientalisticii din secolul al XIX-lea, egală în însemnătate cu descifrarea hieroglifelor egiptene de către Champollion. Atît descifrarea hieroglifelor cît şi a scrierii cuneiforme a deschis orientaliştilor o poartă largă pentru cunoaşterea unor civilizaţii născute cu cinci milenii în urmă şi pierite de două milenii. Graţie descifrării hieroglifelor şi a cuneiformelor cunoaştem mai bine societatea egipteană şi asiro-babiloniană din mileniul II î.e.n, de pildă, decît trecutul şi istoria cetăţilor etrusce din secolul al IV-lea sau al III-lea î.e.n. pentru că limba etruscă nu a putut fi cunoscută de orientalişti şi inscripţiile etrusce nu au fost descifrate. Istoricul descifrării scrierii cuneiforme este lung*

fiindcă ea s-a făcut în decurs de un secol. Primul care a încercat să înţeleagă scrierea cuneiformă a fost Pietro della Valle. În 1621 el vizitează ruinele de la Persepolis şi copiază cinci semne din inscripţiile aflate la palatul regal de acolo, recunoscînd primul şi sensul scrierii. După el Chardin (1673), Kaempfer (1712) şi Corneille de Bruyn (1718) aduc decalcuri şi estampaje din inscripţiile aflate în aceeaşi regiune. Către 1765 Carsten Niebuhr copiază inscripţii cuneiforme de la poarta palatului regal din Persepolis, şi observă că o inscripţie lungă cuprinde de fapt trei inscripţii diferite, fiecare cu un tip diferit de scriere. Primul tip de inscripţie conţinea 42 de semne, al doilea tip 111 semne, iar al treilea cîteva sute. În palatul din Persepolis se aflau multe inscripţii cuprinzînd fiecare cele trei grupuri deosebite de scrieri. Niebuhr conchide că fiecare tip de inscripţie este scris într-o limbă diferită ; de asemenea că scrierea trebuie citită de la stînga la dreapta. Carsten Niebuhr publică inscripţiile sale odată ajuns în Europa fără să le fi putut descifra (L. Delaporte, La Mésopotamie, *Paris, 1923, p. 3 sq).*

După el încearcă descifrarea inscripţiilor cuneiforme Olaus Gerhard Tychsen şi el recunoaşte că semnul liniar oblic de la stînga sus spre dreapta jos serveşte pentru despărţirea cuvintelor. În 1802 danezul Münter arată că limba acestor inscripţii pare să fie zenda sau înrudită cu zenda căci această limbă (în care este scris Avesta, *cartea sfîntă a magilor zoroastrieni) separă şi ea cuvintele printr-un astfel de semn grafic. Apoi, încercînd să descifreze o inscripţie, identifică trei vocale şi trei consoane. După el se străduieşte pentru descifrarea scrierii cuneiforme profesorul de greacă veche şi de latină de la un gimnaziu din Frankfurt pe Main apoi din Göttingen, Georg Friedrich Grotefend, care era un talentat deslegător de rebusuri şi de şarade. Acesta începe prin a studia tot ce scriseseră autorii greci şi latini despre perşi şi intuieşte că titulatura folosită de suveranii persani moderni nu poate fi diferită de cea folosită de regii achemenizi sau sasanizi ai Persiei. Grotefend încearcă să descifreze scrierea cuneiformă cuprinzînd 42 de grafeme, şi caută titlul regal, „rege al regilor", pe care îl cunoaşte din textele greceşti. Aceasta trebuia să cuprindă o repetiţie de semne cuneiforme „rege al regilor", genitivul trebuind să aibă o terminaţie mai lungă. Din titulatura regilor sasanizi (care domnesc în Iran pînă la 640 e.n.) Grotefend află că după titlul de „rege al regilor" trebuie să urmeze acela de „fiul lui". Astfel savantul german descifrează într-o inscripţie formula „X, rege al regilor fiul lui Y rege" Şi în altă inscripţie de acelaşi tip descifrează formula „Y rege al regilor, fiul lui Z" fără titlul de rege. Dar fiind vorba de palatul de la Persepolis, regii sînt toţi achemenizi şi numai unul singur din această familie nu este fiu de rege, Darius, fiul lui Hystaspes. Deci titulatura a doua trebuie citită „Darius, rege al regilor, fiul lui Hystaspes" iar prima titulatură regală trebuie citită „Xerxes,*

rege al regilor, fiul lui Darius rege''. Pentru a descifra aceste nume proprii Grotefend foloseşte transcrierile lor vechi. În felul acesta Grotefend identificase corect două vocale şi zece consoane, iar după el alţi unsprezece savanţi îi completează opera reuşind să descifreze tot alfabetul paleopersan în care era scrisă cea mai simplă din cele trei tipuri de inscripţii cuneiforme de la Persepolis (L. Delaporte, Ibidem, *p. 4).*

A doua scriere de la Persepolis se arată şi mai greu de descifrat, dar se admitea că cele trei inscripţii cuprindeau acelaşi text în trei limbi diferite, ceea ce uşura desigur descifrarea. Se constată prezenţa unui semn distinctiv înaintea numelor proprii şi sînt clasificate grafemele după numărul şi direcţia semnelor cuneiforme. Descifrarea acestei a doua scrieri de la Persepolis e începută în 1844 de orientalistul danez Westergaard şi versiunea sa este acceptată mai tîrziu ca exactă.

Cel de al treilea tip de scriere, care avea numărul cel mai mare de semne, trebuia însă descifrată şi ea şi tot lui Grotefend i se datoreşte dezlegarea tainei sale. El izolează grupările de semne cuneiforme care ar fi trebuit să corespundă numelor lui Cyrus, Hystaspes, Darius şi Xerxes. Apoi are ideea să caute printre cărămizile din Babilon grupul de semne cuneiforme care reprezintă numele regelui Nabuchodonosor. In încercările de descifrare a acestei a treia scrieri de la Persepolis, Löwenstern arată cel dintîi că există grupări de semne cuneiforme diferite care au acelaşi sunet şi se citesc la fel, adică el descoperă omofonia *semnelor cuneiforme. După el Hincks din Dublin remarcă primul că unele semne cuneiforme reprezintă o silabă şi nu o consoană sau o vocală singură. În fine, în 1851 un fost ofiţer englez din armata persană, Henry Rawlinson, transcrie şi traduce marea Inscripţie de la Behistum, în care recunoaşte valoarea fonetică a 246 grafeme şi stabileşte polifonia unor caractere cuneiforme, adică existenţa unor semne diferite care au aceeaşi valoare fonetică.*

Întrucît în descifrarea scrierii cuneiforme apăreau tot mai multe greutăţi „Societatea Asiatică din Londra a avut ideea de a propune mai multor savanţi să descifreze, fiecare după metoda şi principiile sale, un text mai lung de opt sute de rînduri. Rawlinson, Hincks, Fox, Talbot şi un savant german, Oppert, au trimis manuscrisul lor care a fost desigilat la 25 mai 1857. Rezultatul a fost satisfăcător. Cele patru traduceri ale acestei inscripţii a lui Tiglatpalassar I, regele Asiriei, au fost imprimate pe patru coloane spre a permite lumii întregi să constate că s-a găsit cheia celei de a treia scrieri a inscripţiilor achemenide, scrierea asirienilor şi a babilonienilor'' (L. Delaporte, Ibidem. *p, 5—6).*

De aici înainte orientaliştii au început să citească tăbliţele cuneiforme, avînd astfel acces direct la imensa literatură asiro-babiloniană, la textele ei juridice, economice, sapienţiale, istorice şi de alt fel. În toate ţările de

cultură s-au publicat numeroase texte asiro-babiloniene și studii despre diferitele aspecte ale civilizației asirienilor și babilonienilor.

La noi în țară Codul lui Hammurabi *este publicat de I. Tanoviceanu în 1904 în Revista „Curierul Judiciar", XIII, urmată de o traducere în 1935 făcută de renumitul semitolog Athanase Negoiță. Aceluiași autor neobosit îi datorăm volumul* Gîndirea asiro-babiloniană în texte, *Edit. Științifică, Buc., 1975.*

O lucrare însemnată asupra culturii asiro-babiloniene este acea a lui Mircea Eliade, Cosmologie și alchimie babiloniană, *Buc. Edit. Vremea, 1937, în care marele orientalist român cercetează semnificația ezoterică a alchimiei babiloniene care nu urmărea atît transmutația metalelor cît dobîndirea desăvîrșirii lăuntrice prin liberarea sufletului. Este probabil de asemenea că alchimia babiloniană căuta, ca și cea europeană sau arabă, nemurirea fie prin „piatra filozofală", fie prin „iarba vieții" sau „apa vie". În ceea ce privește mitologia babiloniană, cartea lui Victor Kernbach,* Miturile esențiale, *Edit. Științifică și Enciclopedică, Buc. 1978, publică în traducerea textelor originale cele mai de seamă mituri din Mesopotamia.* Epopeea lui Gilgameș *s-a bucurat de mai multe traduceri în limba română, cea mai veche fiind ceea a lui I. Mihălcescu apărută la Casa Școalelor (București, 1921) iar V. Șerbănescu și Al. Dima au făcut să apară o nouă traducere mai recentă a* Epopeii lui Gilgameș, *E. L. V. Buc. 1966 ; Athanase Negoiță în volumul său* Gîndirea asiro-babiloniană în texte, *Buc. 1975, dă o traducere însoțită de note și de comentarii asupra diferitelor tăblițe cuneiforme cuprinzînd această celebră epopee.*

*

Pe locurile unde se înălțau odinioară falnicele cetăți asiriene și babiloniene Ninive, Assur, Babilon, Nippur sau Ur s-au așternut cu vremea nisipurile pustiurilor și au fost date uitării pînă și numele acestor așezări. Astăzi în valea fluviilor Tigru și Eufrat s-a întemeiat un stat arab, Irakul, care continuă tradițiile strălucitoare ale vechilor state mesopotamiene. Țara noastră are cele mai bune relații economice, culturale și politice cu Irakul și numeroși ingineri și tehnicieni români lucrează pe șantierele din această țară, în vreme ce mulți studenți irakieni studiază la Universitățile române. Turiștii români care vizitează Irakul și muzeele din Bagdad, în care s-au adunat multe comori ale artei Mesopotamiei, dar și tehnicienii ori inginerii români pe care i-am menționat mai sus, credem că vor dobîndi, citind acest volum, o cunoaștere mai exactă a ceea ce a fost scînteietoarea cultură a Babilonului și a Asiriei.

Pe de altă parte semitologii români, şi vrem să citǎm în primul rînd pe Ion Alexandru care predă cu atîta competenţă şi talent limba ebraică la Universitatea din Bucureşti, dar şi pe arabiştii români, elevi ai regretatului Yves Goldenberg, vor putea face, sîntem încredinţaţi, unele apropieri interesante între civilizaţiile şi culturile în care sînt specialişti şi lumea asiro-babiloniană.

Constantin Daniel

23 ianuarie 1980

Geografia Mesopotamiei

Herodot a denumit Egiptul un dar al Nilului, însă cu aceeaşi îndreptăţire s-ar putea afirma că şi ţinutul aluvial al Babiloniei este un dar al Tigrului şi al Eufratului. Şi regiunile Mesopotamiei aşezate mai spre miazănoapte îşi datorează existenţa şi fertilitatea acestor două fluvii căci dacă nu ar fi existat, pustiul Siriei s-ar fi extins pînă la munţii ce alcătuiesc hotarul Mesopotamiei cu Iranul. Aceste două fluvii au reuşit să cîştige de la întinderile pustii vecine şi de la mare o zonă lungă de circa 1000 km, zonă cultivabilă care se învecinează la nord cu Armenia, la apus cu deşertul Siriei, la răsărit cu munţii Zagros, iar la miazăzi cu Golful Persic (care în antichitate pătrundea cu mult mai adînc în continentul asiatic). În valea acestor fluvii, de-a lungul cărora s-au depus aluviuni de milenii, au fost săpate, la sud de Sippar, nenumărate canale pentru irigarea artificială a pămînturilor.

Regiunea de nord a Mesopotamiei era irigată de afluenţii Eufratului. Sudul Mesopotamiei, care nu era străbătut decît de un rîu mic de stepă, Tartar, a rămas o regiune deşertică încă din antichitate. Cel mai vechi şi mai bogat stat-oraş întemeiat în Mesopotamia a fost Babilonul. În regiunea de mijloc a Eufratului se întemeiaseră încă din epoca arhaică mai multe principate. Ma'er, apoi Laqi, Hindani şi Suchi, dar acestea nu au jucat nici un rol istoric. Statele-oraşe din nordul Mesopotamiei, Harran şi Nisibi, n-au avut nici ele vreo însemnătate politică.

Însă în bazinul de nord al fluviului Tigru, o provincie babiloniană neînsemnată, aşezată la hotarele imperiului, Asiria, s-a dezvoltat ajungînd o putere militară şi politică dintre cele mai considerabile în lumea veche, care a influenţat într-o măsură importantă istoria întregii Asii Anterioare. Volumul de faţă va studia cultura acestor două state, Babilonul şi Asiria, care se deosebeau puţin între ele şi constituiau o unitate culturală.

Izvoarele celor două fluvii, Tigru și Eufratul, se află în munții Armeniei. Eufratul, care se numea *Buranunu* în sumeriană și *Purattu* în akkadiană, este la originea sa un rîu sălbatic, pe care munții Taurus și Antitaurus îl silesc să facă multe ocoluri și cascade, dar după ce trece de acești munți la Samosata cursul îi devine mai liniștit, iar munții de pe malurile sale sînt mai mici. Masivul muntos Amanus îl silește să facă o curbă mare spre sud și, pentru o porțiune din parcursul său, el curge direct spre răsărit. De la confluența cu rîul Balih se îndreaptă direct spre sud-est și nu-și mai schimbă deloc această direcție pînă se varsă în Golful Persic. Totuși, albia sa este strîmtorată de înălțimi muntoase, numite în akkadiană *hinge ša Puratti*, care dispar însă în dreptul orașului Id (grec: Is, azi Hit) ; după aceea curge străbătînd o cîmpie vastă unde s-au depus aluviuni și unde în decursul mileniilor fluviul și-a schimbat de multe ori vadul. Se pare totuși că Eufratul curge cu mult mai spre apus decît în vechime căci Babilonul se afla pe malul său răsăritean în cea mai mare parte. Dar pe vremea regelui Neriglissar, Eufratul se îndepărtase mult de albia sa, așa că acest rege a trebuit să facă lucrări de readucere a fluviului în vechea albie. În antichitate orașele Larsa și Ur ca și Uruk se aflau pe malurile Eufratului, deși astăzi se găsesc la o mare depărtare de fluviu. În porțiunea sa terminală Eufratul era înconjurat de mlaștini întinse și nu se unea cu Tigrul ca astăzi, iar apele sale curgeau în Golful Persic. Orașul Eridu se afla la țărmul mării, deși azi ruinele sale sînt departe de mare.

Afluenții Eufratului se revarsă aproape numai de pe partea stîngă a fluviului. Acești afluenți sînt Arsania, Balihu și Haburu și ei aduc în apele Eufratului revărsările torenților care se scurg din munții așezați la nord-est.

Fluviul Tigru (în sumeriană *Idigna*, în akkadiană *Idiqlat)* izvorăște tot din munții Armeniei și, după ce străpunge la Amid munții kurzi, se îndreaptă o porțiune către răsărit, dar curge apoi, ca și Eufratul, în direcția sud-est. El străbate țara Asiriei și în orașul de azi Tekrit ajunge în cîmpia mesopotamiană. În dreptul orașului Upi (grec Opis, Seleucia) se apropie de Eufrat pînă la 30 km, spre a se îndepărta iarăși de el. În antichitate Tigrul curgea mai spre apus, ca și Eufratul.

Pe malurile lui se aflau în mileniul I regatul independent aramaic Bit-Jakin cu capitala Dur-Jakin, regat ce nu a fost cucerit decît tîrziu de către regii asirieni.

Afluenții Tigrului coboară cu toții din munții dinspre răsărit, cel mai important fiind Husur, care curge prin orașul Ninive, apoi Zabu elu, Zabu šupalu, Radanu și Turnat. În porțiunea inferioară Tigrul primește azi doi afluenți, Kerha și Qarun, care în antichitate reprezentau fluvii separate ce se revărsau în Golful Persic.

Golful Persic pătrundea circa 100 km în interiorul continentului şi se prelungea cu o lagună — „marea chaldeană" — cu apă amăruie.

Ca şi Egiptul, Babilonul depindea de ploile şi de căderile de zăpadă în regiunea izvoarelor celor două fluvii ale sale. Primăvara zăpezile se topeau în munţii Armeniei şi în martie apele Tigrului şi ale Eufratului începeau să se umfle. În luna aprilie şi mai ales în mai, mari întinderi de pămînt erau inundate.

Regimul celor două fluvii nu este identic. Tigrul are malurile mai ridicate şi mai rezistente, curentul său este mai rapid, inundaţia se face la jumătatea lui martie, atinge maximumul său în primele zile ale lui mai şi se termină la jumătatea lui iunie; pe malurile sale sînt mlaştini.

Eufratul are de două ori mai puţină apă, inundaţia sa începe cu 15 zile mai tîrziu şi nu se termină înainte de luna septembrie ; malurile sale sînt mai joase, şi el se răspîndeşte mai uşor pe cîmpie, creînd o inundaţie binefăcătoare.

De aceea primii locuitori ai Mesopotamiei s-au aşezat pe ţărmurile sale spre a întemeia oraşe.

Dar, spre a feri ogoarele de stagnarea apei şi formarea de mlaştini, apoi spre a asigura irigarea cîmpurilor atunci cînd apele fluviilor au atins un nivel ridicat, era necesar să se deriveze apele în canale.

Strabon, care datorează informaţiile sale celor ce-l însoţeau pe Alexandru cel Mare, descrie această stare în mod destul de exact:

„Întrucît Eufratul, cînd zăpezile Armeniei se topesc primăvara, se umflă la începutul verii, în chip obligatoriu el inundă ogoarele şi apele stagnează în băltoace peste ele, dacă nu se duce apa de prisos prin canale şi şanţuri la fel ca în Egipt. Aşa au luat naştere canalele. Dar ele necesită o întreţinere mai mare (ca în Egipt); căci pămîntul este adînc, moale, şi cedează uşor, aşa că aceste canale pot fi acoperite uşor de cursul apei şi cîmpia poate fi uşor dezgolită (de culturi) iar canalele pot fi repede umplute şi noroiul poate astupa uşor gurile lor. Şi în felul acesta se produce iar exces de apă peste ogoare...

A preîntîmpina cu totul asemenea inundaţii, este poate imposibil dar e datoria unui stăpînitor bun să le înlăture.

Datoria sa este să stăvilească o creştere prea mare a fluviului prin diguri, umplerea cu noroi a canalelor prin curăţarea lor şi prevenirea astupării ieşirilor lor. Curăţarea lor este uşoară, indiguirea cere multe braţe, căci pămîntul este moale şi nerezistent, iar noroiul ce este aruncat peste el nu rămîne deasupra ci astupă gura canalelor în chip nefolositor.

Dar e nevoie de închis repede canalele ca să nu se scurgă toată apa din ele.

... Căci nu este nici o deosebire dacă roadele pămîntului se strică prin excesul de apă sau se usucă din lipsă de apă. Dar aceste lucruri nu

se întîmplă . . . dacă gurile canalelor se deschid și se închid repede, astfel ca apa din canale să aibă o înălțime mijlocie și apa din ele nici să nu inunde nici să nu lipsească" (Strabon, *Geografia*, XVI, 1,9 sq).

A săpa canale era îndatorirea oricărui rege babilonian, dar nu putem determina cu exactitate traseul lor din antichitate. Cunoaștem numele unora dintre canale și știm că numărul celor ce legau Tigrul de Eufrat era foarte mare. Un mare canal *(rar šarri)* vărsa apele Eufratului în Tigru, care curgea la un nivel mai jos decît primul, dar alte canale purtau numele regelui ce le-a săpat, cum este canalul regelui Hammurabi în nordul Babiloniei. La Nippur era canalul Kaburu, cunoscut din *Cartea lui Iezechiel* I, 3 și 5, ca și canalul Badi'atu care avea la celălalt cap orașul Pumbedita unde exista în era noastră o celebră școală de talmudiști. În Asiria, din pricina solului stîncos, se săpa mult mai greu, totuși regii Asiriei au tăiat numeroase canale în această regiune.

Babilonia, adică statul-oraș creat de Babilon și cuprins între cele două fluvii Tigru și Eufrat, întinzîndu-se pînă la latitudinea 34° nord, avea o suprafață de circa 30.000 km pătrați pămînt agricol adică tot atît cît Egiptul antic (Delta și Valea cultivabilă a Nilului) și cît are Belgia astăzi. Pentru babilonieni înșiși, țara lor se împărțea în două regiuni distincte: partea de sud care se întindea pînă la orașul Isin se numea după apelativul ei sumerian *Kengi*, iar akkadian *Sumer* (cf. *Sinear* în *Geneză*, X, 10). Partea de nord, numită în sumeriană *Uri*, era denumită *Akkad*. Apelația *Kar-Duniaš* era folosită din vremea kasiților spre a numi regiunea din vecinătatea mării, apoi a fost utilizată spre a denumi cele două jumătăți ale Babilonului. Tot așa expresia *Kaldi* (Chaldeea) era denumirea părții de sud a Babiloniei, apoi a însemnat și nordul și sudul acestei țări. Grecii au numit mai tîrziu întreaga țară Babilonia, după numele capitalei sale Babilon.

Această țară, destul de puțin întinsă, a fost foarte populată în antichitate. Așa de pildă regele Sanherib afirma, după răsturnarea lui Merodachbaladan, că a cucerit 75 de orașe și 420 de localități. La o depărtare de „30 ceasuri duble de țărmul mării" se afla ca „un pește în marea de răsărit" insula Tilmun (grec Tylos), astăzi insula Bahrein, care avea o cultură babiloniană. Cel mai sudic oraș de pe continent, pe malul mării, era Eridu, care după legendă ar fi fost locuit de primul om, Adapa. Aici se afla templul zeului Enki-Ea, templul numit E-abzu, fiindcă templele babiloniene aveau toate un nume. La nord de Eridu, dar despărțit de o înălțime muntoasă, se afla orașul Ur (Ur al chaldeenilor, menționat în *Geneză*, XI, 28, 31, patria lui Abraham) care în mileniul al III-lea a fost capitala întregii țări Sumer și Akkad. Aici își avea reședința zeul lunii *Sin-Nannar* în templul său *E-Gišširgal*. Locul de cult cel mai sudic al zeului soarelui era orașul Larsa unde el se afla în templul său numit *E-babbar*.

Mai la nord se găsea oraşul Uruk (astăzi Warka, localitate ce a dat numele său unei ceramici şi unei perioade care apare în textele sacre ale iudeilor sub numele de Erek (*Geneză*, X, 1 (10), iar autorii greci îl numeau Orchoë, unde se afla templul zeului cerului Anu, templu care se numea *E-anna*. Micul oraş *Lagaš* (astăzi Tello) avea ,,*templul celor 50*'', *E-ninnu*, al zeului *Ningirsu*, care locuia aici.

Nu departe, pe malurile Eufratului, era oraşul Šuruppak, care ,,era deja vechi cînd zeii au hotărît să facă Potopul'' afirmă miturile sumeriene. Oraşul Adab, care acum se află departe de Eufrat, este şi el foarte vechi căci regele Hammurabi l-a reclădit şi a restaurat templul său *E-mah*. În regiunea de mijloc a Babiloniei se afla oraşul Nippur (astăzi Nuffar) reşedinţa zeului prea-puternic Enlil, care avea templul său *E-kur* acolo.

Nu departe de Nippur, dar nelocalizat sigur, se găsea oraşul Isin (care a fost o vreme capitala Babiloniei) unde se afla templul *E-galmah* al marelui zeu al războiului Ninurta şi al soţiei sale Gula.

Oraşul de la care tot nordul Babiloniei şi-a luat numele era Akkad, unde era adorată zeiţa Anunit în templul său *E-ulmaš*. Pe timpul lui Sargon I a fost capitala întregului Orient de mijloc, dar mai tîrziu şi-a pierdut însemnătatea în folosul oraşului învecinat cu el, Sippar, reşedinţa nordică a zeului Soarelui, al cărui templu se numea ca şi la Larsa *E-babbar*. Eufratul era numit după acest oraş babilonian ,,fluviul de la Sippar''.

Oraşul Sippar se afla aproape de cetatea *Upi-Akšak* (grec. Opis, Seleucia, Ktesiphon) aşezat pe malurile rîului Tigru. Mai la nord se afla oraşul, menţionat din vremea regilor Kasiţi, *Dur-Kurigalzi*. În regiunea de vest a Tigrului, învecinată cu acest oraş, se afla fortăreaţa Der, care împiedica atacurile venite din nord şi dinspre răsărit.

Mai la sud de Sippar era situat oraşul Kutu unde locuia în templul său, *E-meslam*, zeul infernului, Nergal. Mai spre sud şi la marginea unui braţ al Eufratului se aflau cele două oraşe Kiš şi Hursagkalama. Zeul adorat la Kiš era Zamama în templul său *E-meteursag*.

Capitală a devenit mai tîrziu Babili (grec. Babylon), în traducere ,,poarta zeului'', care dintr-un mic orăşel cum era în prima dinastie, a ajuns capitala strălucitoare a întregii ţări. În Imperiul Nou babilonian, Nabuchodonosor şi-a clădit aici palatele sale şi templul zeului Marduk, *E-sagila*. Fiul zeului Marduk, Nabu, locuia în templul său E-zida din oraşul Borsip (grec. Borsippa). La 12 km sud de Barsippa se afla oraşul *Uraš*.

Mai la nord de rîul Zabu elu, pe partea stîngă a fluviului Tigru se întindea Asiria propriu-zisă, care îşi ia numele de la vechiul oraş Assur. Pămîntul agricol al Asiriei este puţin întins, doar 12.000 km pătraţi, fiindcă malurile Tigrului sînt foarte aproape de munţii kurzi. Oraşul

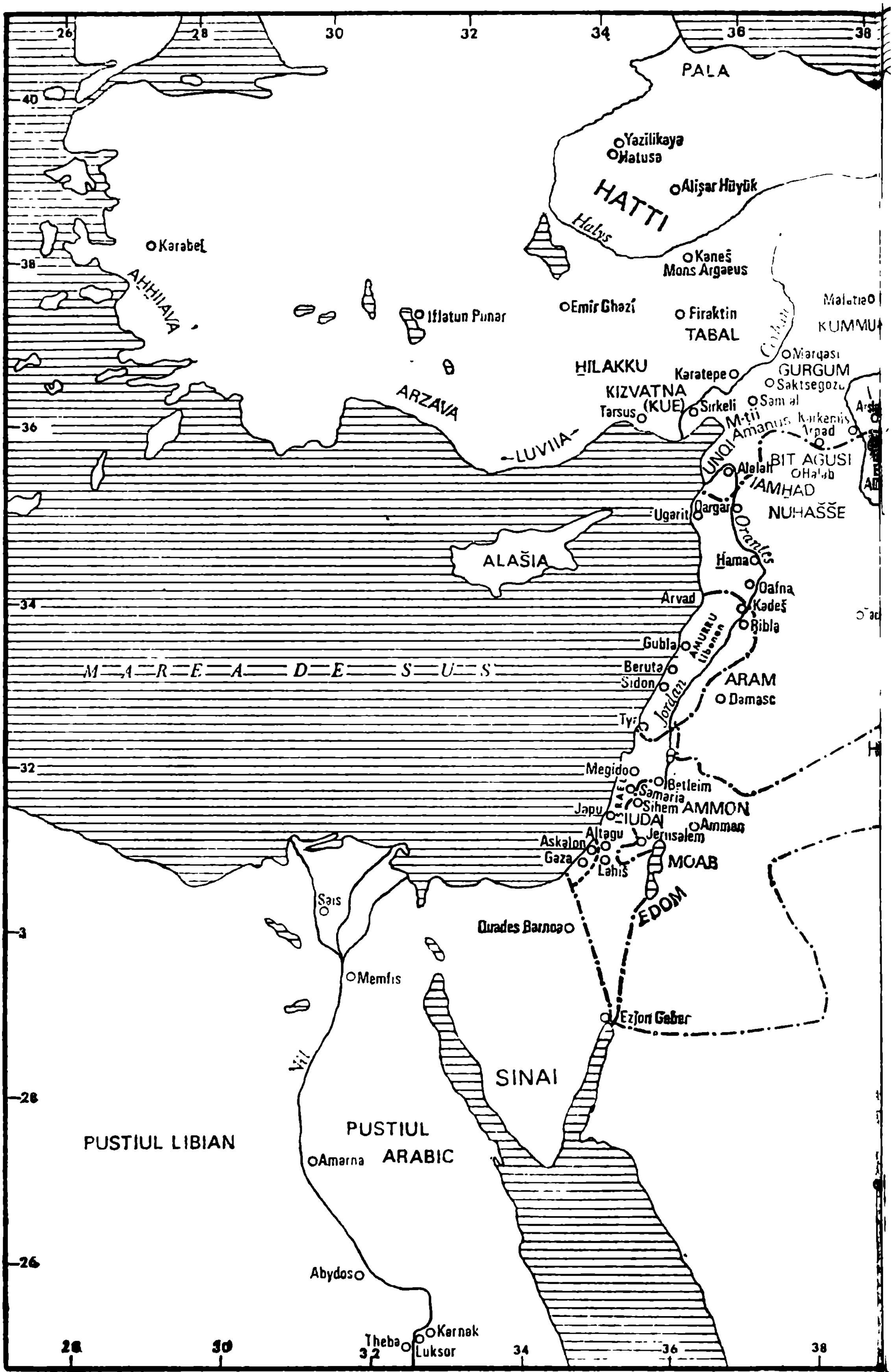

Harta schematică a

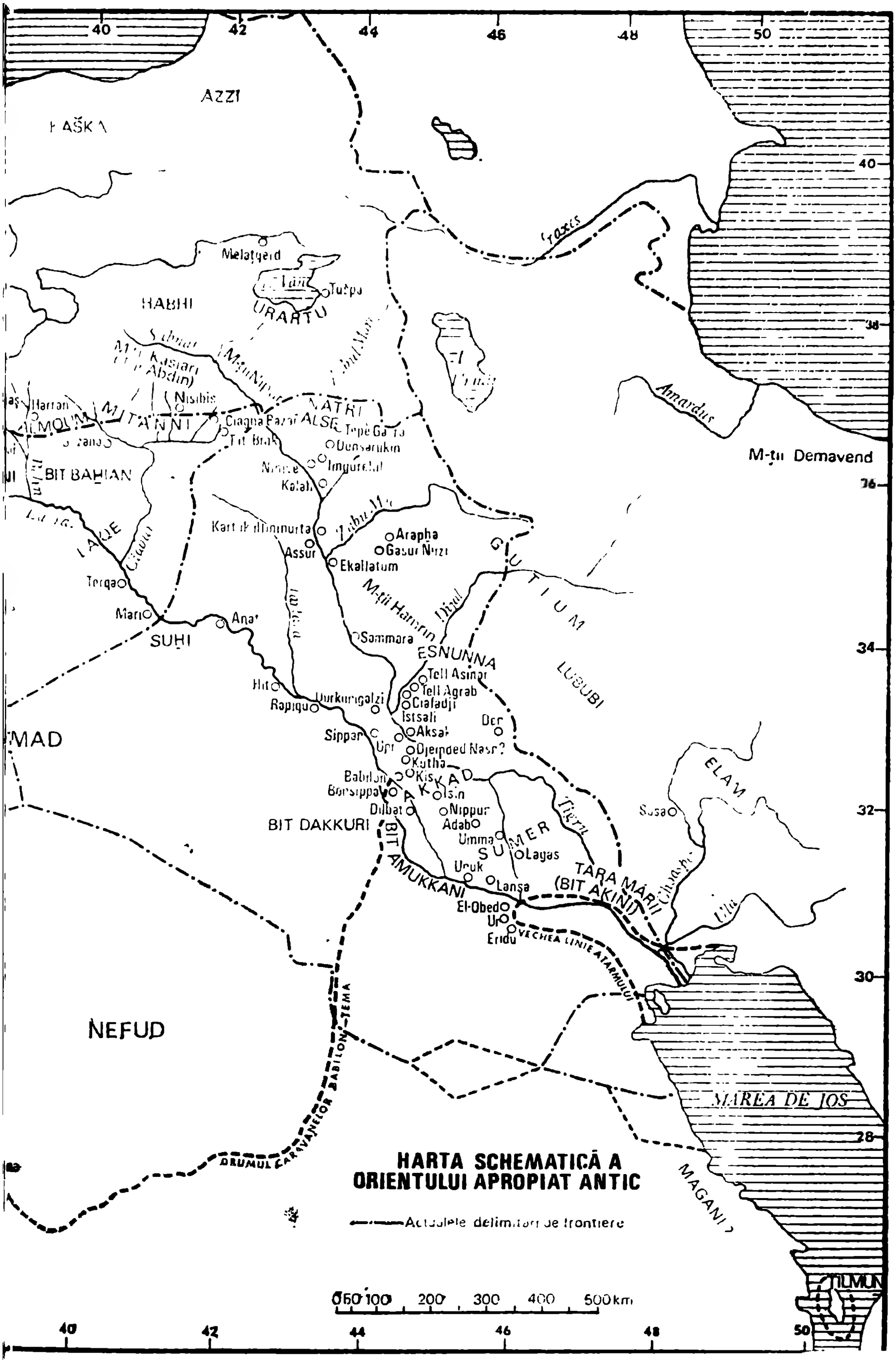

Orientului Apropiat antic

Assur, clădit spre a opri atacurile „barbarilor", era construit pe o stîncă pe malul drept al Tigrului. El purta numele zeului asirian Assur.

Între cele două rîuri Zabu, afluenţi ai Tigrului, se află oraşul *Arba-ilu* (grec. Arbela) unde era adorată zeiţa Iştar din Arbela. La revărsarea rîului Zabu elu („Zab superior" azi) în Tigru se afla fortăreaţa *Kalah* (azi Nimrud). Oraşul Ninive este întemeiat din timpuri străvechi şi poartă numele zeului Ninna, iubitul zeiţei Iştar. Sub regii asirieni Sanherib, Asarhaddon şi Assurbanipal, Ninive a devenit capitala întregii Asii Anterioare. Regele Sargon şi-a clădit la picioarele unui munte o reşedinţă pe care a numit-o „fortăreaţa lui Sargon" *Dur-Sarrukin* (astăzi Chorsabad) care după moartea sa n-a avut mai nici o însemnătate.

*

Primii locuitori ai Mesopotamiei au fost sumerienii ; în sud ei erau cei ce ocupau întreaga regiune din cele mai vechi timpuri. Chiar în nordul Mesopotamiei cei mai vechi stăpînitori purtau nume sumeriene şi aveau tipuri antropologice sumeriene. Se poate conchide că la origine şi locuitorii Akkadului erau sumerieni. Nu putem decide dacă sumerienii au fost autohtoni în Mesopotamia sau au sosit din altă regiune, din Caucaz sau din Asia Centrală ori din nordul Indiei. După relatările preotului babilonian Berossos, din Marea Erytree (=golful Persic), acolo unde se află hotarul Babiloniei, a ieşit o fiinţă plină de inteligenţă numită Oannes care i-a învăţat pe oameni toate tehnicile şi artele utile. Poate în această legendă este o amintire a unei imigraţii în Mesopotamia venită din sud, deci din India de la creatorii civilizaţiei din Mohenjo-Dario şi Harappa. De fapt au existat contacte între sumerieni şi străvechii locuitori ai Indiei de Nord, căci s-au găsit sigilii în Sumer, provenite din India şi lucrate pe Valea Indusului (cg. Jean Marie Casel, *Civilizaţia Indusului şi enigmele ei*, trad. rom. Buc. 1978, Prefaţă de Constantin Daniel, passim.). Sumerienii erau scunzi, de tip picnic, şi brahicefali. Nu s-a putut stabili cărui grup de limbi aparţine sumeriana, deşi cunoaştem destul de bine această limbă aglutinantă. Trebuie remarcat că limbile aglutinante se vorbeau în Caucaz, de unde ar fi putut să pogoare, de-alungul Văii celor două fluvii, Tigrul şi Eufratul, strămoşii sumerienilor. Dar o serie de termeni sumerieni se regăsesc şi în limbile turcice vorbite în Asia Centrală (cum ar fi de pildă *dingir* „zeu"), limbi care au dealtfel şi ele unele similitudini cu sumeriana. Dar aşa cum scrie un mare orientalist „Este posibil ca înainte de sosirea lor (a sumerienilor) în Sumer să fi existat aici un imperiu vast, a cărui civilizaţie depăşea cu mult pe a lor" (S.N.Kramer, *Istoria începe la Sumer*, trad. rom. Bucureşti, 1962, p. 277). De fapt existenţa proto-sumerienilor, a unei populaţii ce i-a precedat pe sumerieni, nu mai este pusă la îndoială de nimeni datorită ceramicii descoperite în Meso-

potamia şi a vestigiilor arheologice care impun existenţa proto-sumerienilor înainte de sumerieni. Desigur sumerienii înşişi au inventat scrierea lor cuneiformă, apoi au descoperit numeroase tehnici agricole, au scris numeroase opere literare, mitologice şi religioase şi au avut o mare însemnătate în istoria culturii.

Dar sumerienii nu au putut rămîne singurii beneficiari ai rodniciei ţării pe care au făcut-o fertilă, bogată şi împînzită cu sate şi oraşe. Căci Sumerul exercita o puternică forţă de atracţie asupra nomazilor din regiunile deşertice apusene şi răsăritene şi asupra popoarelor ce locuiau în munţii învecinaţi cu Mesopotamia. Este probabil că foarte de timpuriu au sosit din Peninsula Arabică — ce pare a constitui patria lor — cele dintîi triburi semite. Cu trupurile subţiri, cu feţele lor prelungi, nasul întrucîtva acvilin, cu bărbile lungi, semiţii erau cu totul diferiţi ca aspect de sumerieni. Dar semiţii au adoptat cultura mult superioară a sumerienilor, au împrumutat de la ei scrierea cuneiformă şi la început au scris numai în limba sumeriană. Toată partea de nord a Mesopotamiei a fost ocupată de semiţi, dar în sud s-au menţinut sumerienii încă multă vreme, pînă la începutul mileniului al II-lea, cînd limba lor a fost cu totul înlocuită de cea semită a akkadienilor. Doar în textele religioase limba sumeriană s-a păstrat, aşa cum s-a păstrat şi limba latină.

Nordul Mesopotamiei, Asiria, a fost colonizat de timpuriu de către semiţi, dar geografia acestui ţinut şi condiţiile sale economice, apoi amestecul semiţilor cu hurriţii sau indo-europenii din statul Mitanni, ori cu urarţii din statul Urartu, au făurit un alt tip de om decît cel babilonian.

Pe de altă parte, în decursul timpurilor s-au mai produs încă alte două invazii semite în Mesopotamia. Prima care a avut loc în jurul anilor 2400 a fost aceea a amoriţilor care au creat o dinastie amoreană în Mesopotamia ; cea de-a doua a fost a triburilor numite la început de asirieni *ahlame*, adică a arameenilor. Aceasta din urmă a ajuns pînă la sfîrşit să cuprindă în mod paşnic tot ţinutul Mesopotamiei, aşa cum a ocupat toată Siria şi Mesopotamia, astfel că limba aramaică a ajuns să fie limba vorbită nu numai în Mesopotamia ci şi în Siria şi Palestina.

După arameeni, cei care au invadat Orientul de Mijloc în secolul al VII-lea al erei noastre, constituind a treia invazie semită, au fost arabii.

O serie de popoare care locuiau în vecinătatea Mesopotamiei, au făcut dese incursiuni asupra bogatelor oraşe asiro-babiloniene sau le-au cucerit, ori au dat monarhi, din neamul lor, ce au domnit în Babilonia.

La răsărit se afla statul Elamului, a cărui populaţie pare a fi fost de mai multe origini şi Elamul a atacat adesea Babilonia. În mileniul I mezii şi perşii au locuit aceste regiuni şi au făcut dese incursiuni în Mesopotamia, sfîrşind prin a cuceri Babilonul sub Cyrus I. În munţii ce limitau spre răsărit Babilonia se aflau kasiţii, la început servitori ai akkadie-

nilor, apoi cotropitori ai Mesopotamiei unde au creat dinastiile lor. Kasiții erau un popor deosebit de semiți și aveau propria lor limbă. Un rol similar l-au avut în munții din nordul Mesopotamiei popoarele lulubeilor și ale gutilor care din sclavi au ajuns stăpîni în Mesopotamia.

În mileniul al II-lea au apărut popoare noi care au întemeiat state puternice. Astfel a fost statul Mitanni care a cuprins mari părți din Mesopotamia și Asiria, precum și Statul Hittit care a cucerit și el părți considerabile din Asiria și a ocupat vremelnic și Babilonul.

Apoi în secolul al VIII-lea î.e.n. migrația unor populații indo-europene, numite de babilonieni *gimirri* (cimerienii), a cotropit o parte din Asiria și regele său Asarhaddon a socotit util, spre a-i birui, să se căsătorească cu fata regelui poporului Aškuza (sciții) pentru a dobîndi alianța acestui popor.

Mai spre nord de Asiria, statele *Na'iri* și *Urartu* împrumutaseră mult din cultura asiro-babiloniană, ceea ce nu le împiedică să poarte deseori război cu Asiria.

*

Cît privește flora și fauna Mesopotamiei ele s-au născut și s-au dezvoltat pe un sol aluvionar format de depozitele Tigrului și Eufratului. Încă de la începutul secolului al XIX-lea s-a stabilit că ținutul de origine al orzului, al grîului și al speciei de grîu numită amidonier a fost nordul Mesopotamiei de unde s-au răspîndit în toată Babilonia. Orzul, baza hranei omului și a animalelor în Mesopotamia, a fost în toate perioadele istorice cereala cea mai răspîndită ; orzul este folosit ca monedă chiar pentru plata vînzărilor, a impozitelor și a datoriilor. Se seamănă de asemenea mei, dar ovăzul și secara par a fi fost necunoscute. Susanul era foarte căutat din cauza uleiului său comestibil și din pricina unei băuturi la a cărei preparare se folosea.

Tamariscul era cultivat pentru guma sa dulce, iar vița de vie pentru struguri și vin.

Smochinul este menționat alături de rodie în textele presargonice, și regele Gudea socotea că rodia este un fruct vrednic de a fi oferit zeilor. Palmierul care dădea curmale era una din principalele bogății ale Mesopotamiei. După spusele lui Strabon el este folosit spre a împlini toate nevoile locuitorilor. Din el se fac un fel de pîine, apoi vin, oțet, miere, prăjituri și o mulțime de țesături ; fierarii folosesc sîmburii de curmale drept combustibil pentru foalele lor ; aceiași sîmburi, măcinați sau striviți, erau folosiți pentru hrana animalelor, bovidee și oi, puse la îngrășat. În grădini se cultivau ceapa, castraveții și multe alte zarzavaturi. Trestiile foarte groase și tari slujeau la clădirea colibelor, a gardurilor și a acope-

rișurilor, dar și a calamului — „ peniţa" cu care se scria pe tăbliţele de argilă, iar cenușa trestiilor era folositoare pentru fabricarea leșiei.

Animalele a căror existenţă este atestată sînt din speciile domestice: măgarul, boul, oaia, capra, porcul, cîinele și păsările de curte. Dintre speciile sălbatice menţionăm: leul, bizonul, bubalul, cerbul, leopardul, capra sălbatică, antilopa, vulturul, șerpii, scorpionul și multe specii de pești și de crustacee. Se face distincţie între cal și catîr, deși existau și onagrii (măgari sălbatici) în regiunile deșertice.

Atît Tigrul cît și Eufratul inundau în fiecare an vaste suprafeţe de teren, iar oamenii au fost siliţi să-și aşeze adăposturile deasupra nivelului apelor. În acest scop ei au ridicat movile de pămînt artificiale pe care au construit un adăpost din trestii sau o casă din lut. Pămîntul argilos a putut să dea oamenilor materialul pentru fabricarea unei ceramici bogate, sau să le dea putinţa să facă tăbliţe pe care să scrie cu un vîrf de trestie semnele cuneiforme. Pe teritoriul Mesopotamiei nu se găseau pietre și nici metale. Ţîţînele porţilor din palate și din temple, statuile zeilor sau ale regilor, pietrele scumpe din care se făceau sigilii, lemnul de cedru atît de căutat pentru împodobirea altarelor, în fine aurul și argintul, fierul și arama, toate acestea trebuiau să fie importate de către babilonieni.

De aceea s-au stabilit devreme relaţii comerciale între babilonieni și popoarele învecinate, mai ales cele din nordul Mesopotamiei, dar și relaţii de independenţă și de aservire politică.

Scurtă schiță
a istoriei Babilonului și a Asiriei

Este neîndoielnic că sumerienii i-au precedat pe semiți în Mesopotamia, iar sumerienii așezați în sudul ținutului dintre Tigru și Eufrat au întemeiat acolo primele state-orașe la începutul mileniului al III-lea. Dar existența în cele mai vechi texte sumeriene a unor cuvinte semite dovedește că încă din timpurile antice au existat relații între sumerienii din sudul Mesopotamiei și triburile semite de păstori din nord. Pe de altă parte se pare că sumerienii au avut de înfruntat o puternică invazie semită în jurul anilor 2600 î.e.n. și ei au asimilat cu greutate pe semiții veniți din nord împotriva lor. Istoria semiților în Mesopotamia începe cu fundarea la Akkad a primului stat semit în Mesopotamia.

Imperiul din Akkad
(circa 2350—2150 î.e.n.)

Sursele scrise cu privire la epoca imperiului din Akkad sînt foarte numeroase și astăzi nu se mai poate pune la îndoială importanța și puterea acestei stăpîniri semite. Luptele între statele-orașe sumeriene în a doua jumătate a mileniului al III-lea au fost intense și un rege sumerian Lugalzaggisi a reușit pentru o vreme să pună stăpînire pe tot Sumerul (făcîndu-și din Uruk capitala sa) și a cucerit ținuturi care se întindeau de la Golful Persic pînă la Marea de Sus (Marea Mediterană). În vremea aceea — în jurul anilor 2350 — toată partea de nord a Mesopotamiei era locuită de semiți. Ei populau adesea și orașe conduse de stăpînitori sumerieni. Dominația regelui sumerian Lugalzaggisi n-a fost de lungă durată fiindcă el a fost biruit și țara sa ocupată de regele semit al orașului Akkad, Sargon.

Nu se cunoaște locul unde se afla așezat exact orașul Akkad — de unde își trag numele semiții din Mesopotamia, numiți și akkadieni — dar

se admite că se afla pe malul stîng al Eufratului în locul unde acest fluviu se apropie cel mai mult de fluviul Tigru. Fiind așezat la o răscruce importantă a drumurilor comerciale a căpătat o mare înflorire economică și a avut un rol însemnat în comerțul dintre nordul și sudul Mesopotamiei.

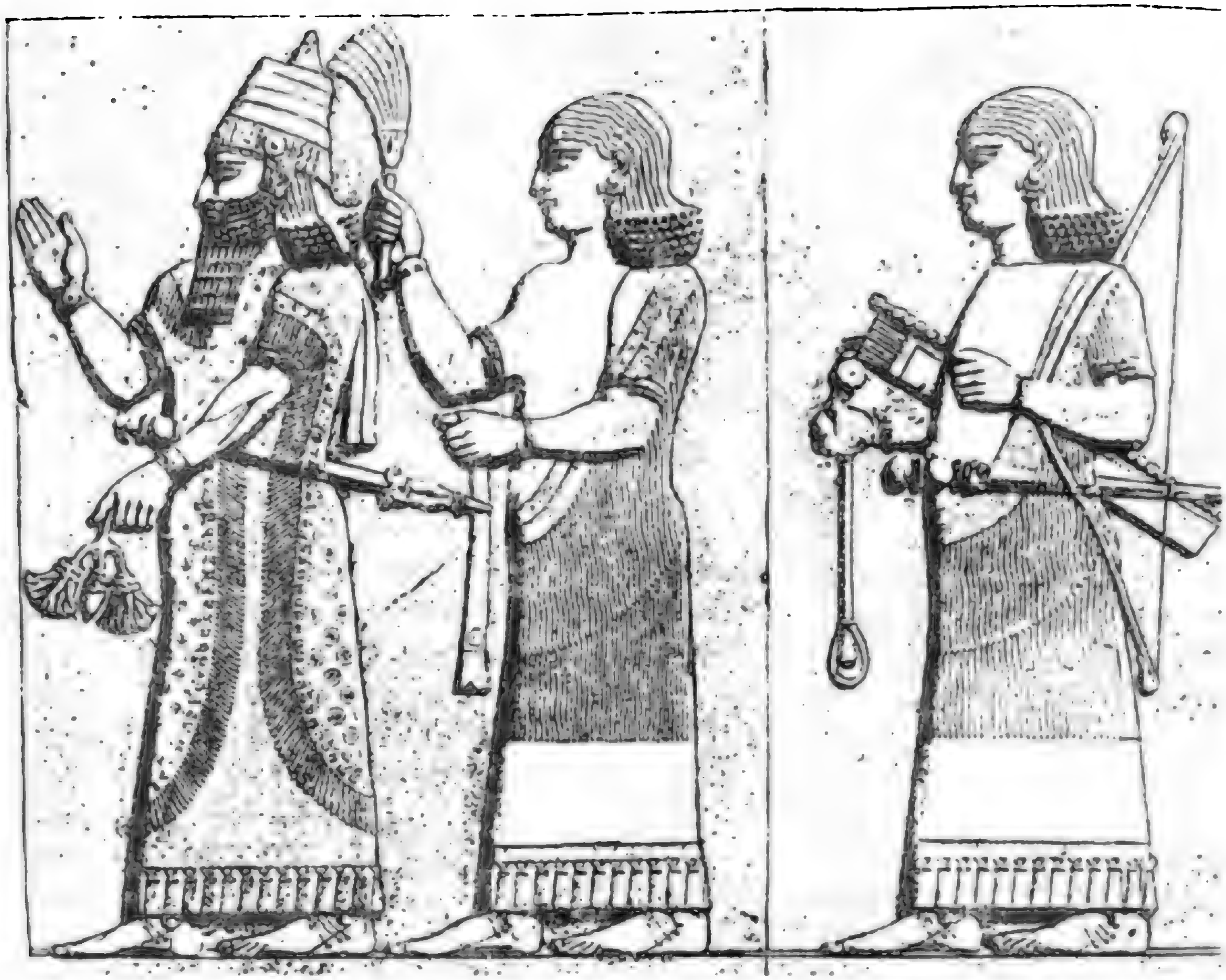

Regele Sargon urmat de slujitori

Legenda afirmă despre Sargon, întemeietorul dinastiei semite din Akkad, că ar fi fost copil din flori al unei femei sărace, iar fratele mamei sale locuia în munții din nordul Mesopotamiei. Sargon însuși spunea într-un text despre sine: „Mama m-a zămislit și m-a născut în taină, m-a pus într-un coș de trestie, l-a uns cu ceară și i-a dat drumul pe apă" (a Eufratului desigur, n.n.). Coșul a fost găsit de un grădinar, care i-a dat copilului aceeași meserie și tînărul Sargon ar fi fost grădinar și pivnicerul unui rege din orașul Kiș, regele sumerian Ur-zababa care întemeiase orașul Akkad. Este foarte probabil că pe vremea urmașilor acestui rege sumerian, Sargon a pus mîna pe putere în orașul Akkad, l-a întărit

și și-a creat o oștire puternică cu care a cucerit orașul sumerian Kiș. Cunoaștem evenimentele care s-au întîmplat în timpul domniei lui Sargon din textul inscripțiilor ajunse pînă la noi. Ele au fost săpate pe statui dăruite templului din orașul Nippur ; deși statuile au fost distruse, inscripțiile au fost copiate de un scrib care le-a orînduit în biblioteca templului din Nippur care a fost regăsită și texte din ea au fost publicate. Aceste inscripții ne informează că Sargon l-a învins pe regele sumerian Lugalzaggisi dimpreună cu oastea orașului Uruk și a 50 de regi. După ce a nimicit orașul Uruk, l-a adus pe Lugalzaggisi legat în lanțuri și l-a sacrificat zeului Enlil. Acesta este vechiul rit semit *cherem* de care se pomenește și în cărțile vechi iudaice (cf. Iisus Navi, XXIV, 8 sq). În urmă, Sargon cucerește statul-oraș Ur apoi multe alte orașe sumeriene, ajungînd pînă la Golful Persic unde își spală armele în apele mării. Desigur, cuceririle lui Sargon se explică în primul rînd prin tehnica sa de luptă, superioară sumerienilor, căci printre akkadieni existau numeroși arcași și aruncători cu praștia și sulița și nu doar o falangă de ostași cu armament defensiv, înveșmîntați în platoșe și acoperiți de scuturi, avînd suliți lungi, cum erau sumerienii. În fine, ostilitatea dintre statele-orașe sumeriene și luptele purtate între acestea, precum și sprijinul aristocrației, care se teme de răscoalele maselor populare furate și impilate de regi și nobili, au jucat un rol însemnat în victoriile lui Sargon care au dus la unirea nordului și sudului Mesopotamiei într-un singur stat — Imperiul din Akkad. Regele își ia numele sub care este cunoscut în istorie *Šarru-Ken* „rege legitim". Odată unificată Mesopotamia, Sargon pornește la executarea unor campanii de jaf și de pradă împotriva tuturor popoarelor învecinate. El crează mai întîi o armată formată de ostași profesioniști, în număr de 5400 oameni, supuși direct regelui. Antrenați la lupte corp la corp, înarmați cu arcuri, săbii, lănci scurte, ei nu posedau grelele care de luptă cu patru roți pline ale sumerienilor, ci aveau care de luptă ușoare, cu două roți, trase de cai repezi, după modelul hurrit.

Pentru ușurarea legăturilor comerciale regele Sargon pune să se sape canale noi, apoi introduce o măsură unitară de lungime și de greutate în tot imperiul.

Campaniile sale militare îl poartă în insula Bahrein de azi (Tilmun sau Dilmun în akkadiană) dar și în Elam apoi în ceea ce va fi mai tîrziu Asiria, Asia Mică, Siria și chiar insula Cipru unde s-au aflat de fapt sigilii cilindrice akkadiene. În inscripțiile găsite în templul din Nippur, regele Sargon afirmă că Libanul îi dă lemn de cedru, iar muntele Amanus argint. Aceste expediții comparabile cu cele ale lui Alexandru cel Mare au fost cîntate într-o epopee *Šar tamhari* („Regele bătăliei") care a fost regăsită și la Hattusas (Bogazköi), dar și în literatura sumeriană din epoca Isin-Larsa. Sargon se proclamă pe sine „stăpînitor al celor patru ținuturi

ale lumii'' și organizează imperiul său sub administrația așa-zișilor ,,fii ai palatului''. Din toate aceste ținuturi regele Sargon încasa tributuri însemnate, dar aduna și prăzi și prizonieri de război. Regele este înconjurat de un mare număr de curteni din care făceau parte nobili sumerieni și akkadieni ; vechiul palat din Akkad este mărit de cinci ori și lîngă orașul Akkad s-a construit un altul pentru curteni.

Nu rămîne dubiu că acest stat, gigantic pentru epoca aceea, a fost sprijinit de nobilimea din Akkad și din Sumer care a găsit în noul stat creat de Sargon un instrument ideal pentru împilarea și exploatarea maselor populare. De aceea aceste mase s-au răsculat în vremea cînd regele Sargon ajunsese vîrstnic și el a trebuit să apere cu îndîrjire propria reședință împotriva poporului. Nu știm cum a sfîrșit regele Sargon dar după o domnie de cincizeci de ani, au urmat unul după altul la domnie cei doi fii ai săi: Rimuš și Maništusu. Regele Rimuš care i-a succedat imediat lui Sargon a avut de făcut față unei puternice răscoale populare izbucnită din cauza foametei, și în inscripțiile templului de la Nippur se poate citi că au fost uciși mii de răsculați, ceea ce dovedește în mod sigur că la aceste răscoale au participat masele populare ale țării. Apoi el a trebuit să se lupte și în Elam și în regiunea de răsărit a Tigrului.

Războinic asirian pedestru

Taur înaripat cu față omenească din palatul regelui Sargon

După ce a înăbuşit răscoala maselor exploatate şi împilate regele Rimuš n-a putut domni în pace căci el a fost ucis după nouă ani de domnie în urma unei conspiraţii de curte de către fratele său mai mare Manišstusu care domneşte cincisprezece ani. Regele achiziţionează numeroase proprietăţi agrare spre a-şi mări averea, dar face şi expediţii în Elam unde biruie o ligă formată din 32 oraşe şi trebuie să admitem că poseda şi o flotă, la fel ca Sargon, pentru expediţia sa în Cipru.

Puterea Imperiului din Akkad sporeşte cu suirea pe tron a lui Naramsin, un nepot al lui Sargon, căci acest rege, ce se numea pe sine „zeul puternic din Akkad", aduce imperiul la culmea înfloririi în cursul dom-

niei sale de treizeci şi şapte de ani. Dar de-abia urcat pe tron el avea să se înfrunte cu o răscoală a maselor populare oprimate de statul akkadian. răscoală începută în oraşul Kiš. După reprimarea ei, Naramsin îşi pune înaintea numelui determinativul cuvîntului zeu — o stea, apoi este înfăţişat cu cununa zeilor şi îşi dă titlul de „rege al celor patru părţi din lume" ceea ce reprezintă pretenţia acestui rege de a domina întreaga lume cunoscută din Asia răsăriteană. Dealtfel el începe un mare număr de războaie de jaf şi de cotropire. O stelă a lui Naramsin ne arată că el a biruit la est de rîul Tigru triburile lububeilor; apoi el supune regatul semit Mari de pe cursul mijlociu al Eufratului şi înfrînge armatele regilor din Siria ajungînd la Marea Mediterană. Într-o inscripţie găsită la Susa se menţionează o victorie a sa asupra ţării Magan, care trebuie identificată cu Egiptul faraonic şi asupra stăpînitorului acestei ţări Mani(um). Egiptul se afla în acea vreme într-o epocă de răscoale populare şi de decădere a Imperiului vechi, astfel că o expediţie akkadiană pornind din Marea Roşie împotriva sa nu este imposibilă. Iar termenul Magan indică în asiriană Egiptul.

Sfîrşitul domniei lui Naramsin a fost plin de lupte crîncene şi de răscoale populare, iar fiul său Sargališarri a avut să se războiască cu seminţii care atacau Imperiul din Akkad de la Apus şi dinspre răsărit. Aceşti vrăjmaşi erau la vest triburile semite ale amoreenilor care veneau din deşertul Siriei, iar dinspre răsărit dincolo de Tigru atacau triburile gutilor. Pe de altă parte în Imperiul akkadian însuşi au izbucnit numeroase răscoale, căci un mare număr de lucrători agricoli, muncitori cu ziua, erau recrutaţi din triburile gutilor (aceştia, neavînd loturi de pămînt, nu puteau face serviciul de oşteni).

Stăpînirea gutilor și renașterea sumeriană

Cum un mare număr de cetăţeni liberi sărăciseră sau pieriseră în nenumăratele războaie duse de regii akkadieni, armatele acestora deveniseră foarte slabe. Desele comploturi de la curtea regală, ca și răscoalele maselor populare din oraşele sumeriene mai cu seamă, au ajutat mult ca invazia muntenilor gutii să ocupe tot Imperiul din Akkad în jurul anilor 2150 î.e.n. şi să pună capăt acestei stăpîniri jefuind la rîndul lor temple şi oraşele akkadiene *(*care se înălţaseră prin prădarea sistematică a popoarelor învecinate şi exploatarea nemiloasă a maselor populare*)*.

Gutii au stăpînit Sumerul şi Akkadul timp de circa 100 de ani (pînă în 2060), dar au guvernat aceste ţări prin intermediul unor principi supuşi lor.

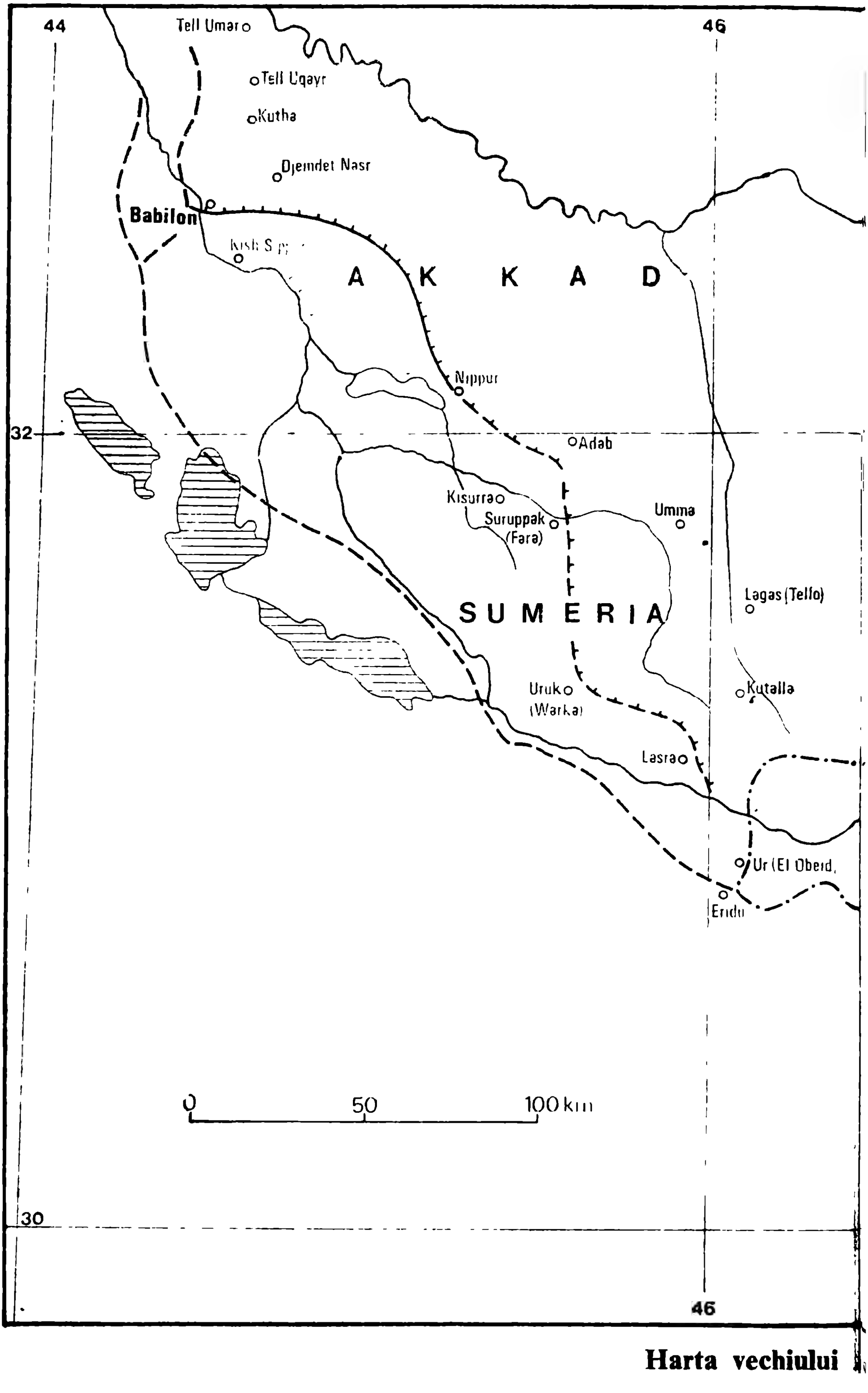

Harta vechiului

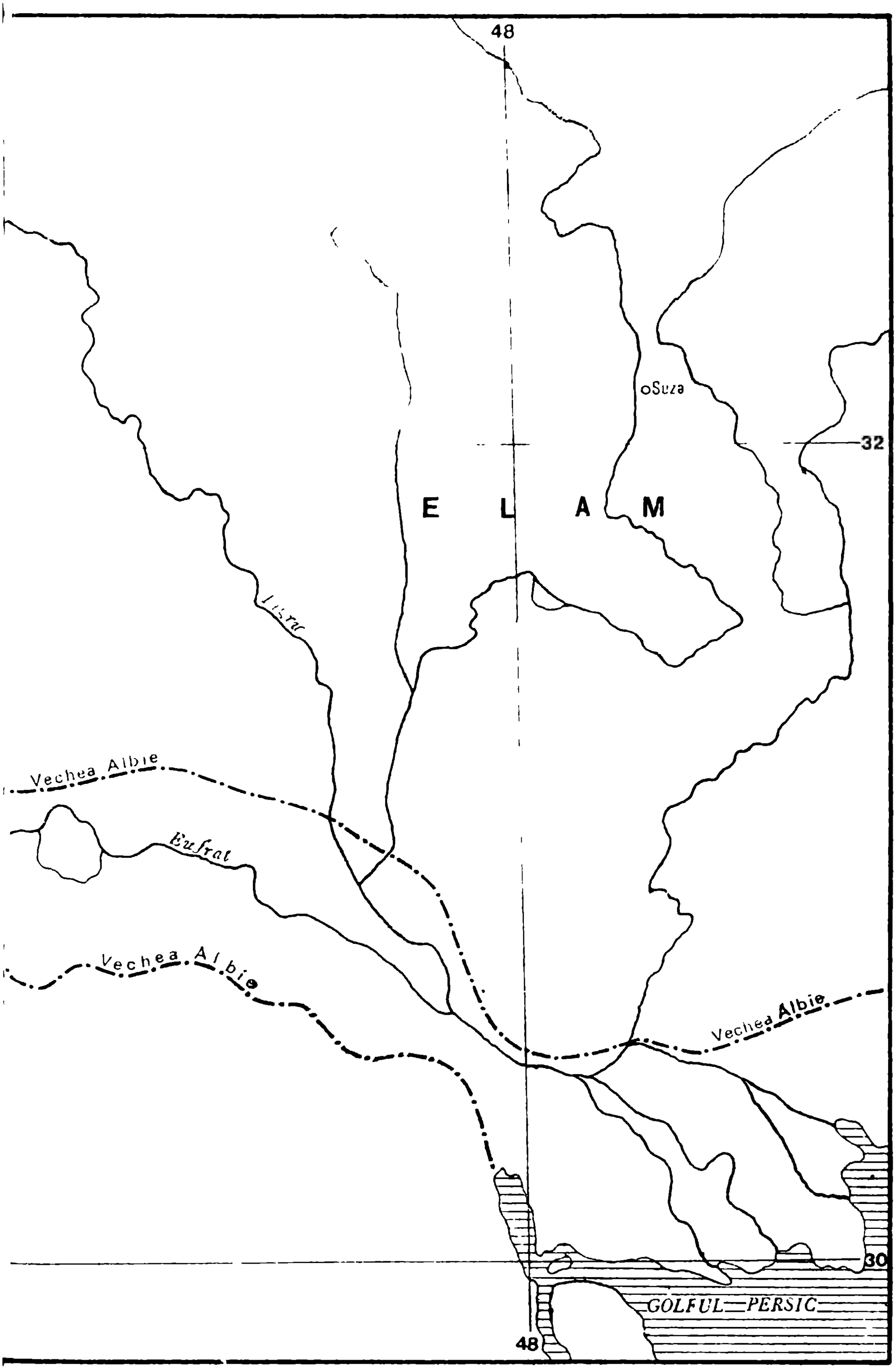

Akkad și a Sumeriei

Nu cunoaștem apartenența etnică a gutilor, care nu erau semiți, dar aveau culoarea pielii foarte albă. Numeroși guti veneau să lucreze ca muncitori cu ziua în orașele mesopotamiene, alții au fost sclavi aici, dar profitînd de slăbirea puterii Imperiului din Akkad au chemat pe frații lor munteni și au nimicit orașul Akkad, apoi orașele din sud Uruk și Ur.

Noii veniți — pe care sumerienii îi numeau „balauri ai munților" — nu țineau seama de temple, pe care le nimiceau, de statuile zeilor și de altarele lor pe care le răsturnau, tezaurele sacre le jefuiau și nu cruțau nici pe copii, nici pe femei. Atunci s-a ivit în literatura sumeriană acel tip de poezie, pe care o cunoșteam din literatura iudaică, numită *Plîngeri* (în greacă *Threni)* de ex.: *Plîngerile lui Ieremia* care jelesc nimicirea orașelor și templelor akkadiene. Cei 100 de ani de dominație a gutilor au constituit domnia a 21 de regi guti care sînt numiți în listele sumeriene de regi cu nume a căror origine n-a putut fi stabilită: Imta, Inkišuš, Sarlagab, Sulme etc. Unii din „regi" — mai probabil șefi temporari, dată fiind scurta lor stăpînire — ai gutilor, ca Lasirab, adoră pe zeița Ištar și pe zeul Sin aducîndu-le prinoase.

Un principe supus gutilor a fost Gudea patesi al orașului Lagaš. În inscripțiile sale Gudea afirmă că a căutat să apere pe cei slabi, pe orfani și pe văduve împotriva celor puternici, dar această aserțiune este un *pium desiderium* (dorință pioasă) care se repetă în inscripțiile mai tuturor regilor mesopotamieni. Tot în același text Gudea arată că în vremea clădirii templului zeului Ningirsu — la care a ajutat personal el și familia sa conform riturilor religioase — datornicii ar fi fost apărați de cămătari, soarta celor condamnați ar fi fost mai ușoară, iar sclavii ar fi fost mai ușurați de sarcinile lor, fiind scutiți de pedepse în această perioadă. Dar toate aceste acte de clemență erau impuse de ritualul care prescria asemenea măsuri în vremea construcției unui templu. Gudea a reușit să înalțe clădiri numeroase aducînd materiale de construcție din Liban, Elam, Magan (Egipt) și Meluhha (poate Arabia sau Nubia). Gutii au avut de înfruntat în decursul stăpînirii lor de circa 100 de ani numeroase răscoale populare și revolte ale orașelor sumero-akkadiene. Regele orașului Uruk, Utuhengal, înfrînge ultima căpetenie a gutilor, pe Tirigan, luîndu-l prins de război împreună cu întreaga sa familie și este sărbătorit de preoții lui Enlil de la Nippur ca eliberator al țării. Dar regele Utuhengal nu rămîne mult timp „rege peste Sumer și Akkad" și stăpîn „al celor patru părți ale lumii". Căci în orașul Ur se afla o căpetenie Urnammu care se dădea drept fiu al zeului Ninsun și frate cu Gilgameš. Acest rege reușește să se proclame „rege peste Sumer și Akkad" și el aduce pace în țară dar și o înflorire fără seamăn a culturii sumeriene și akkadiene care nu mai pot fi separate acum. Înflorirea s-a realizat în

domeniul arhitecturii, artei şi literaturii deopotrivă, căci el întreprinde mari lucrări de restaurare ale templelor în Uruk, Eridu, Lagaš, Nippur şi în capitala sa Ur. Mai cu seamă restaurează marele ziggurat al zeului lunii, Nanna, din Ur. Pe de altă parte el construieşte un mare canal care să lege oraşul Ur cu Eridu spre a înlesni navigaţia spre ţara *Magan* (Egiptul ?).

Fiul lui Urnammu, Sulgi (circa 2046—1998) a clădit şi el cu rîvnă temple şi a restaurat altele, apoi a reuşit să supună Susa la răsărit în Elam şi Asiria în Nord, iar influenţa sa a ajuns pînă la oraşele din nordul Siriei şi la colonia de negustori asirieni de la Kaneš (azi: Kültepe) în Cappadocia. După o domnie de aproape cincizeci de ani, regelui Sulgis îi urmează fiul său, Bursin, (c. 1998—1989) în vremea căruia amoriţii (adică semiţii din vest sau canaaneenii din est) încep să se infiltreze în Sumer şi Akkad. Urmaşul său este Šusin (c. 1989—1980), iar ultimul rege al acestei dinastii este Ibbisin (1979—1955), care are o domnie tulburată de războaie cu semiţii amorei din apus şi cu Elamul în răsărit. Amoriţii conduşi de Išbierra din Mari se aliază cu elamiţii şi Ibbisin este ultimul rege al celei de-a treia dinastii din Ur ; fiind prins, moare ca prizonier în Elam.

Epoca Isin — Larsa
(1960—1700)

În anul 1955 Išbierra din Mari, rege în Isin, ocupă capitala sumeriană Ur şi în oraşul Larsa devine căpetenie tot un amorit subordonat, Naplanum. Noii stăpîni amoriţi cotropitori, veniţi din deşertul Siriei, nu se asimilează multă vreme cu sumero-akkadienii şi de-abia în jurul anilor 1500 pare că procesul de asimilare este sfîrşit.

Regele Išbierra nu a putut elimina pe rivalul său conaţional de la Larsa, dar între Isin, capitala sudului, şi Larsa, capitală a Nordului, au existat relaţii prieteneşti cînd au domnit ca regi urmaşii acestor stăpînitori. Regele Išbierra din Isin (oraş aşezat lîngă Nippur în sud) îşi ia titlul de „rege al Sumerului şi al Akkadului", iar fiul său Šuilišu (1926—1917) se divinizează pe sine aşa cum făceau toţi regii celei de a treia dinastii din Ur. De asemenea şi următorii trei regi care i-au urmat, Iddindagan, Išmedagan şi Lipitištar. Nu se poate scrie o istorie coerentă a perioadei Isin — Larsa din lipsă de documente istorice, dar se ştie că un rege din Assur, Ilušuma, care nu era amorit ci akkadian, a cucerit oraşele Ur şi Nippur ca să fie învins şi respins din aceste oraşe pe vremea regelui Išmedagan (nume semit din vest format din verbul *sm* „el a

ascultat'' și *Dagan* „zeu al grîului'', cunoscut și din textele Bibliei ca adorat de filistini (cf. I *Regi*, V, 2—7 ; I *Paralip*. X. 10). Un uzurpator amorit urmează la tron acestor regi și el își ia un nume sumerian Urninurta (c. 1864—1837) care și el se intitulează „ rege din Isin, rege al Sumerului și Akkadului'' dar pune înaintea numelui său determinativul pentru zeu. Un strănepot al său este un rege Irraimitti care moare conform oracolelor ce se făcuseră despre el, deși se instalase pe tron în locul lui un rege nou timp de o singură zi, ca înlocuitor, legendă pomenită și de greci.

Acest rege de înlocuire, Enlilbani, a domnit apoi douăzeci și patru de ani (c. 1803—1780) și într-o inscripție citim că „el a ușurat povara oamenilor din Isin'' ceea ce înseamnă că masele populare l-au silit să scadă dările și exploatarea lor.

Orașul Larsa din nord, unde domneau regi amoriți, devine din ce în ce mai puternic și în orașul Uruk apar revolte și răscoale care arată dorința de a scutura jugul supușeniei față de Isin și de regele său. Dar în mijlocul secolului al XVIII-lea î.e.n. devine foarte puternic prin oștirile și victoriile sale stăpînitorul din Elam, Kudurmabug și el împreună cu fiii săi instaurează vreme de cel puțin două generații o supremație elamită asupra Babiloniei și a orașelor din acest ținut. Lista sumeriană de regi se încheie cu două nume: regii Sinmegir și Damiqilišu din Isin.

În ceea ce privește dinastia amorită de la Larsa întemeiată de Naplanum știm destul de puțin. Și acești regi de la Larsa se intitulau regi ai Sumerului și ai Akkadului. Lista din Larsa, care s-a păstrat, numește doisprezece regi pînă la urcarea pe tron a lui Waradsin fiul regelui elamit Kudurmabug. Regele Gungunum (c. 1867—1841) întreprinde expediții de pradă împotriva ținuturilor Anšan și Malgu și el este stăpîn peste orașul Ur din sud. Sub urmașul său Abisara (c. 1840—1830) au loc lupte cu regii din Isin și Larsa este învingătoare. Dar și urmașul acestuia Sumuilum (c. 1820—1801) se laudă cu victorii asupra unor orașe din sud, iar regele care îi succede, Nuradad (zeul Hadad este „lumină'') care domnește între 1800 și 1785, reface orașul Eridu. În Babilon un amorit cu numele Șumuabun își întemeiase un stat al său semit care devine independent, mai apoi este învins și supus regelui Siniddinam din Larsa (c. 1784—1779). În nordul Mesopotamiei tot un amorit, Ilušuma, se fortifică la Assur și vrea să-și croiască un stat în dauna regilor din Larsa, Isin și Babilon.

Din Elam, Kudurmabug, rege al ținutului elamit Jamutbal, cucerește Larsa — unde regele Șilliadad fusese înfrînt — și instalează ca rege pe fiul său Waradsin (c. 1770) care se intitulează acum rege din Larsa, rege al Sumerului și al Akkadului. După moartea lui devine rege la Larsa fratele său Rimsin, care a fost contemporan și rival al lui Hammurabi

din Babilon şi al regelui Šamšiadad I din Assur, toţi trei reprezentînd personalităţi de seamă ale istoriei mesopotamiene. Rimsin din Larsa domneşte şaizeci de ani şi a construit şi reclădit multe temple, dar şi canale, pe lîngă ziduri de apărare şi fortăreţe în jurul oraşelor. Împotriva sa se formează multe coaliţii, dar şi el încheie alianţe cu alţi regi cum ar fi Hammurabi.

În al treizeci şi doilea an de domnie el cucereşte tot Sumerul şi Akkadul în afară de Babilon, dar în ultimii ani de domnie, în lupta cu Hammurabi, este zdrobit şi silit să fugă în Elam în ţinutul tatălui său Jamutbal, unde este urmărit de Hammurabi care îl prinde şi îl aduce prizonier de război în Babilonia.

Mari şi Imperiul vechi asirian

În 1935 A. Parrot descoperă la Tell Hariri vestigiile arheologice ale străvechiului oraş vest-semit Mari împreună cu peste 20.000 tăbliţe de scriere cuneiformă reprezentînd corespondenţa palatului regal din Mari. În această corespondenţă apar principatele semite de la Karkemiş, Jamhad (Aleppo), Qaţanum (Qatna), Zalmaqun (Harran) dar şi statul Mari însuşi, apoi regele Šamšiadad din Assur şi regele Zimrilim din Mari. Acest stat semit, situat pe Eufratul superior la Dar es-Zor de azi, etapă însemnată în drumul de la Golful Persic la Mediterana, a fost întemeiat la începutul mileniului al III-lea — epocă în care Parrot descoperă vestigiile unui ziggurat. Mari a fost cucerit de regele Eanuatum din Lagaš, iar regele Sargon din Akkad a dus jertfă zeului său Dagan la Mari, pentru care pricină zeul Dagan i-ar fi dăruit — scrie o inscripţie — „ţara de sus Mari, Jarmuti, şi Ibla (adică Ebla — statul-oraş ale cărui ruine au fost găsite la Tell-Mardich) pînă la pădurea de cedrii (adică Libanul) şi pînă la munţii de argint (adică munţii Amanus de unde se extrăgea argint)". Prin poziţia sa intermediară între apus şi răsărit, Mari a primit influenţe culturale sumeriene şi le-a transmis mai departe în Siria. Dar Mari era punctul de plecare al invaziilor plănuite de regii semiţi în Mesopotamia, şi acest stat sub dinastia descendenţilor lui Jaggidlim capătă un însemnat rol politic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din această dinastie face parte fiul lui Jaggidlim numit Jahdunlim care se luptă cu triburile de arabi beduini conduşi de prinţii lor numiţi Davidum şi cotropeşte teritoriile a şapte regiuni din Nordul Siriei, dar dă foc şi recoltelor din ţara lui Šamšiadad. Dar Šamšiadad, rege al Asiriei, pe atunci un teritoriu mic, izgoneşte de la tron pe Jahdunlim şi devine rege la Mari. Un fiu al regelui din Assur, Jasmahadad,

este regent la Mari în locul tatălui său, rege în Assur, şi posedăm în arhivele din Mari corespondenţa lor.

După moartea lui Šamšiadad (în traducere „Soarele meu este zeul Hadad") ajunge rege la Assur alt fiu al său — Išmedagan — (în traducere „Va auzi Dagan"), dar regenţa asiriană este repede înlăturată din capul statului Mari, unde ajunge pe tron fiul ultimului rege legitim din Mari, Zimrilim (c. 1716—1695), care are legături comerciale intense cu toată Asia de răsărit prin drumuri de caravane (de măgari) care legau Mari cu Palmira de exemplu (Tadmor în semită) cu Qatna, Halab, Keneš (în Cappadocia), Hattusas etc. În statul semit Mari au avut loc numeroase răscoale şi atentate care dovedesc exploatarea nemiloasă a maselor populare alături de prosperitatea regelui, a familiei sale, a dregătorilor săi şi a negustorilor. Regele din Mari, Zimrilim, deşi era aliat şi „frate" cu Hammurabi din Babilon, totuşi acesta atacă regatul Mari şi îl cucereşte şi vechiul rege devine supus al puternicului rege din Babilon. Totuşi, superbul său palat, ale cărui ruine au fost ulterior explorate, a rămas în picioare cu frescele şi sălile sale de festivităţi poate pînă la cucerirea hittită din 1531 a regelui Mursili I care l-a dat pradă flăcărilor.

Istoria Asiriei, marea rivală a statului vest-semit (sau est-canaanean) Mari, începe în preistorie cînd oamenii civilizaţiei de la Tell Halaf se amestecă cu semiţii cotropitori care erau subordonaţi Babilonului, dar mult mai energici şi mai războinici. Primii şaptesprezece regi ai Asiriei — după lista regilor Asiriei — ar fi locuit în corturi, adică ar fi fost nomazi. Penultimul din aceşti regi se numea Uşpie, iar ultimul din această listă Abuzu ar fi fost contemporan cu Maništu din Akkad. În acea vreme Asiria făcea parte din imperiul lui Sargon şi avea o populaţie predominant akkadiană, dar şi suveranii dinastiei a III-a din Ur au stăpînit Asiria, iar odată cu prăbuşirea acestei dinastii din Ur, Asiria, ca şi toate statele din nordul Mesopotamiei, devin independente. Primii suverani ai acestei Asirii independente au fost Ilušuma apoi fiul său Irišum I, care apără pe negustorii Asiriei aşezaţi la Kaneš (Kültepe) într-o colonie prosperă care aducea venituri importante şi regelui Asiriei. Această colonie de negustori capătă o mare înflorire sub Sargon I din Assur, nepotul lui Irišum I. În jurul anilor 1770 imperiul hittit pare să fi pus capăt activităţii comerciale a acestei colonii asiriene. Urmează la domnia Asiriei o serie de regi printre care trebuie citat Puzuraššur, apoi Iršum II, pînă cînd se urcă pe tron un amorit din Terqa, Šamšiadad (1748—1716) despre care am scris anterior că a stăpînit statul Mari. El era o personalitate energică şi plină de elan războinic care a ţinut în frîu triburile nomade din vest cît şi pe cele de munteni cotropitori din est sau pe regii supuşi (cum a fost regele statului Ešnunna, Ibalpel, stat aşezat la răsărit de Asiria), dar şi pe Hammurabi. Lui i-a urmat la tronul

Asiriei Išmedagan (c. 1716—1677) care a avut de luptat cu regii statului vecin Ešnunna, altădată supuşi tatălui său.

Este sigur că Hammurabi a supus Asiria în timpul domniei acestui rege, cum a supus şi statul Mari, Ešnunna şi Larsa, dar poate că regele din Asiria a continuat să rămînă pe tron ca supus al lui Hammurabi.

După el succede la domnie Aššurdugul „fiul unui om de nimic", deci un uzurpator, urmat de alţi şase uzurpatori într-un singur an. Această ştire trebuie să o considerăm ca arătînd situaţia confuză care a survenit în jurul anilor 1680 după invazia hurriţilor, căci vreme de 200 de ani toate documentele asiriene tac şi nu dau nici o informaţie, datorită desigur cotropitorilor din seminţii străine, hurriţi şi turukku, aceştia din urmă fiind un popor nomad care, împins de hurriţi, a scoborît pe valea Tigrului.

Hammurabi şi dinastia sa
(c. 1830—1530)

Ca şi multe alte grupuri de amoriţi, semiţi de vest (sau canaaneeni de est), în jurul anilor 1830 o astfel de grupare nomadă s-a aşezat la sud-est de oraşul Kiš fără ca să poată fi împiedicaţi de armatele acestui oraş milenar. Zeul acestei seminţii, privit dimineaţa la răsăritul soarelui, se numea Marduk (lit: stăpîn al locului) şi spaţiul unde s-au aşezat noii sosiţi amoriţi se numea probabil Babilla, pe care nomazii semiţi sau urmaşii lor l-au prefăcut, prin joc de cuvinte, în Babili „poarta zeului". Căpetenia acestei grupări de nomazi semiţi era Sumuebum, care făcea parte dintr-o familie de şefi vest-semită ca şi Išbierra şi Naplanum, regii din Isin şi Larsa. El nu-i recunoaşte ca regi ai săi pe regii din Isin şi Larsa, şi cucereşte două vechi state mesopotamiene Kazallu şi Dilbat. Fortifică ultimul oraş şi începe construirea zidurilor Babilonului. Lista regilor din Babilon îi acordă cincisprezece ani de domnie şi pe urmaşul său îl numeşte Sumulailu (c. 1816—1781). Acesta este constructorul propriu-zis al Babilonului, căci clădeşte zidul cel mare al oraşului, înfrînge oraşul vecin Kiš şi îi dărîmă zidurile. Dar el reia construcţia de temple şi înalţă o capişte, ca şi vechii regi akkadieni şi sumerieni, unor zei autohtoni, ca Zababa. Totuşi nici zeii amoriţi nu sînt daţi uitării căci un an primeşte numele de an al „făuririi unui tron de aur şi argint lui Marduk", alt an îşi ia denumirea după „sfinţirea unei statui a lui Şarpanitu, soţia lui Marduk".

Sumulailu a vrut să facă ereditară succesiunea la tron şi de fapt vreme de 300 de ani moştenitorii săi au stăpînit Babilonul. Fiul său

Sabum a clădit marele templu al lui Marduk E-sangila. În timpul nepotului și strănepotului său Awilsin și Sinmuballit, puterea statului-oraș Babilon a devenit respectabilă, și în acest oraș regii de mai sus au construit temple și au ridicat mari ziduri de apărare. De fapt Babilonul ar fi rămas un principat neînsemnat dacă fiul lui Sinmuballit nu ar fi avut talente politice și militare excepționale care au dus la cuceriri întinse și la răsturnări politice însemnate în Mesopotamia. Acest fiu se numea Hammurabi (1728—1686) și numele său a rămas pentru secole în memoria popoarelor din Mesopotamia, fiind una din personalitățile grandioase ale istoriei universale.

Ascensiunea sa este oglindită astăzi în scrisorile găsite în arhivele din statul Mari. Tînărul principe, cu un nume vest semit, și nu akkadian, nu s-a putut menține la început decît printr-un sistem de alianțe, de legi, de tratate și convenții și de-abia mult mai tîrziu a reușit să se debaraseze de principalii săi rivali, Rimsin, regele din Larsa, Šamšiadad, regele din Assur și Zimrilim din Mari. În al treizeci și unulea an de domnie Hammurabi devine cu adevărat rege peste tot Sumerul și tot Akkadul. În anul următor Hammurabi intră în Elam în ținutul Jamutbal, țara lui Rimsin, și îl face prizonier pe acesta, iar în al treizeci și treilea an al domniei cucerește și statul Mari, făcînd din fostul său aliat Zimrilim un supus al Babilonului, în fine Asiria cu orașele Asur și Ninive, apoi statul Ešnunna sînt și ele înrobite.

Astfel întreaga Mesopotamie, de la Golful Persic pînă la pustiul Siriei, este stăpînită de Hammurabi ; acum el întărește orașele cu ziduri spre a le apăra de atacurile nomazilor, construiește numeroase canale spre a îmbunătăți irigația ogoarelor, în fine ridică multe temple care au fost împodobite cu tronuri, statuete și embleme. Se păstrează mai mult de 200 de scrisori ale lui Hammurabi către guvernatorii provinciilor sale, scrisori care se referă la probleme de finanțe, de administrație, de împărțire a dreptății, a armatei și a înzestrării ei, a lucrărilor publice, a comerțului și a meseriilor, în fine la chestiuni legate de lucrarea ogoarelor și de creșterea vitelor.

Activitatea sa prodigioasă era împletită și cu rolul său de judecător suprem fiindcă împricinații puteau în ultimă instanță să i se adreseze direct lui. Ba chiar plîngerile unui nedreptățit puteau să fie împotriva palatului regelui însuși care căuta prin toate mijloacele să-l împace. Dar caracterul statului său care pretindea că este întemeiat pe justiție a fost bine conturat prin apariția Codului de legi prin care numele lui Hammurabi a devenit nemuritor. Vom expune în alt capitol elementele esențiale ale acestui cod de legi, care a fost gravat pe o stelă de diorit (diorita, atît de căutată în Mesopotamia, despre care am amintit de multe ori, este o rocă eruptivă cristalină alcătuită din feldspați plagioclazi,

piroxeni și amfiboli) găsită în Elam la Susa, unde a fost dusă în secolul al XII-lea î.e.n. în cursul unei invazii elamite a Babilonului.

Însemnat este faptul că împărțirea Mesopotamiei într-un mozaic de stătulețe care se luptau între ele și aveau interese divergente a încetat și Hammurabi a restaurat unitatea Mesopotamiei. Zeii Anu și Enlil, zei akkadieni, au trebuit să dispară în fața zeului Marduk, zeu (adus de amoriți în Mesopotamia) despre care se afirma acum că este fiul cel mare al zeului suprem Ea.

Lui Hammurabi îi succede Samsuiluna (c. 1685—1648) care nu a putut menține unitatea imperiului moștenit de la tatăl său. La hotarul cu Elamul s-a sculat un rege care pretindea că este Rimsin și el cucerește orașele Ur și Uruk. Este respins cu tot ajutorul armatelor kasite, dar în al douăzeci și optulea an al domniei sale, în sud, în ținutul numit acum „ținutul Mării", s-a ridicat o căpetenie Ilumilu care se trăgea din ultimul rege din Isin. Pe acesta regele Babilonului nu l-a putut înfrînge și el a întemeiat în sud propria sa dinastie care a avut vreme de două sute de ani doisprezece regi. Astfel Babilonia este împărțită în două jumătăți, iar pe de altă parte în nordul țării kasiții, devenind foarte puternici, au început să trăiască conduși de proprii lor regi, pe cîtă vreme în vest expansiunea hurriților a continuat. Astfel Babilonul a ajuns iarăși un stătuleț puțin întins. Viața în orașul Babilon a curs însă înainte după modelul instaurat de Hammurabi. Anii sînt denumiți după diferite acțiuni săvîrșite în cinstea zeilor: se construiau temple, se lucra la înălțarea zigguratului templului lui Šamaš, numit E-babbar, la Sippar, și la refacerea turnului templelor lui Zababa și Inanna, apoi se săpau și se măreau canalele de irigație.

Asediul unei fortărețe de către babilonieni

Au urmat patru regi care fiecare a succedat tatălui său: Abiešuh (1647—1620) care se pare că a trăit în pace cu regele ţinutului Mării din sud ; fiul său Ammiditana (1619—1583) ne-a lăsat numeroase descrieri ale acţiunilor sale bune săvîrşite pentru zei, dar şi-a făcut şapte statui de aur reprezentîndu-se pe sine, statui pe care le-a aşezat în marile temple din ţara sa şi în primul rînd în templul lui Marduk, E-sangila, apoi în templul lui Šamaš E-babar. Lui îi urmează Ammisaduqa (1582—1562). Ca şi tatăl său, pune să i se sculpteze chipul ţinînd un miel de jertfă sau avînd în mînă o sabie curbată, chipuri pe care le aşază în templele zeilor.

Sfîrşitul Babilonului a sosit neaşteptat, căci al patrulea rege al hittiţilor, Mursili I, începe o expediţie în Siria şi ajunge în Mesopotamia unde cucereşte şi nimiceşte oraşul Mari, iar în 1531 ocupă Babilonul pe care îl jefuieşte şi îl arde. Regele hittit se întoarce cu prada sa în Hattusas, capitala ţării, unde este ucis de o conspiraţie; frămîntările care au urmat acestui asasinat în ţara hittiţilor au împiedicat instaurarea stăpînirii acestora în Mesopotamia.

Ultimul descendent al lui Hammurabi, Samsuditana (1561—1531), pare să fi scăpat cu viaţă la nimicirea Babilonului, dar între timp kasiţii cotropesc Mesopotamia şi ocupă Babilonul, iar cel de al şaselea rege al Ţinutului Mării, Gulkisar, îşi întinde şi el stăpînirea pînă în nordul Babiloniei.

Stăpînirea kasiţilor
(c. 1530—1150)

Expansiunea hurriţilor, care se îndreaptă în sud spre Babilon, a fost oarecum limitată şi oprită în calea ei. Dar în flancul de răsărit al hurriţilor se afla un alt popor, de asemenea în mişcare, decis să părăsească munţii Zagros şi să se aşeze în cîmpiile mănoase ale Mesopotamiei. Oamenii acestui neam îşi dădeau numele de Kašši iar geografii greci îi cunoşteau sub numele de Κοσσαῖοι şi îi plasau în Luristanul de azi. După puţinele resturi ce au rămas din limba lor, kasiţii par să fi vorbit o limbă caucaziană. Ei însă se deosebeau mult de hurriţi care aveau mari calităţi de războinici şi de fondatori de state şi erau de un nivel cultural mai ridicat.

Cei patru sute de ani de dominaţie kasită în Babilonia au fost o epocă de pasivitate şi de slăbiciune politică, arta nu părăseşte deloc tendinţele ei ancestrale din Mesopotamia, dar literatura care înfloreşte şi e scrisă în limba akkadiană nu este kasită, ci babiloniană.

Kasiţii, ca şi hurriţii, nu posedau o scriere proprie şi au dat uitării limba lor destul de repede şi chiar dacă aceşti stăpîni noi păstrează numele vechilor lor zei, ei se închină mai repede zeilor akkadieni. Se pare că au împrumutat unele nume de zei de la hurriţi căci regăsim nume de zei vedici: Suria, Marut, şi Buria şi cinci regi de-ai lor s-au numit Abirata nume teofor compus cu numele acestor zei.

De secole oamenii acestui popor coborau din munţi ca să fie angajaţi ca muncitori cu ziua la strînsul recoltelor şi la lucrarea ogoarelor în general. În vremea regelui Ammisudaqa (circa 1570) sînt foarte numeroşi în Babilonia şi regele Samsuiluna aminteşte primul de trupele kasite. Slăbiciunea progresivă a dinastiilor din familia lui Hammurabi permite kasiţilor să se aşeze în nordul Babilonului şi să-şi pună regi proprii şi din rîndul acestora sînt principii Gandaš, Agum I şi Kaštiliaš I. Dar expediţia regelui hi:tiţilor asupra Babilonului, care l-a costat tronul pe regele babilonian Samsuditana, a permis kasiţilor să ocupe Babilonia, şi regele kasit Agume II, numit şi Agukakrime, se stabileşte cu războinicii săi în Babilonul ars şi prădat. El îşi întinde dominaţia şi înspre nord şi se intitulează „Rege al kasiţilor şi al akkadienilor, rege al ţării Babilonului — cea întinsă".

Dar regii kasiţi devin lipsiţi de energie şi plini de pasivitate, poate din cauza bogăţiilor pămîntului pe care îl cuceriseră şi ei scutesc de impozite, dau moratorii şi iartă datoriile către coroană cu mare uşurinţă.

Ştim despre urmaşul regelui kasit Agum II, care se numea Burnaburiaš I, că a încheiat un tratat de hotărnicie cu regele Asiriei Puzuraššur III (c. 1490—1470). În timpul acesta Ţinutul Mării rămăsese independent. Dar în vremea lui Kaštiliaš III, fiul cel mare al lui Burnaburiaš, care îi urmează la tron, Ulamburiaš, fratele noului rege foloseşte prilejul unei expediţii făcute de regele Eagamil al Ţinutului Mării spre a-l detrona şi a se proclama rege al Ţinutului Mării. El îi urmează fratelui său pe tronul Babilonului şi timp de două sute de ani de aici înainte Babilonul este unit cu Ţinutul Mării. Lui îi urmează Agum III, căruia îi succede Karaindaš III, rege ce trimite pe fata sa să fie soţia faraonului egiptean Amenofis III.

Costul acestei soţii, pe care curtea faraonului o plătise în aur cum se cuvenea, a fost folosit de regele Karaindaš pentru clădirea la Uruk a unui templu consacrat zeiţei Innana (Ištar în akkadiană). Succesorul acestui rege Kadašmanharbe I, devenit „frate" al faraonului, cere sume mari de aur faraonului şi doreşte să se căsătorească cu o principesă egipteană. Cum faraonul egiptean refuză această cerere, regele kasit vrea să ia drept soţie o doamnă egipteană frumoasă.

Epoca aceasta este a supremaţiei statului Mitanni şi erau necesare măsuri militare energice spre a fi menţinută intactă frontiera între Babi-

36
40
Halis
Kanes
MUNTII TAURUS
MUNTII AMAN
Karkemiş
Ursu?
Vasuganni
Cilicia
Alalah
HAMATH
Halpa (Aleppo)
36
Ugarit
MAREA MEDITERANA
Katna
Orontes
MUNTII LIBAN
AMURRU
Tirka
Byblos
Mari
AMORITII
(STEPA SIRIA)
32
36

Hotarul regatelor lui Hammurapi

Regatele independente mai importante din Mesopotamia înainte de constituirea statului Hammurapi. Hotarele acestor regate au fost nestabile și sînt indicate cu aproximație

Regiunea aproximativă asupra căreia își exercita influența Hanul

Regiunea aproximativă asupra căreia își exercita influența Iamhadul

Mari . Centrele regatelor independente înainte de unirea Mesopotamiei sub Hammurapi

Kanes Orașe mai importante pe lîngă care au existat colonii ale Aşşurului

Direcția înaintării kassiților în Mesopotamia

KASSITII Denumiri de triburi

Poziția aproximativă a orașului

50 0 50 100 km

Mesopotamia în secol

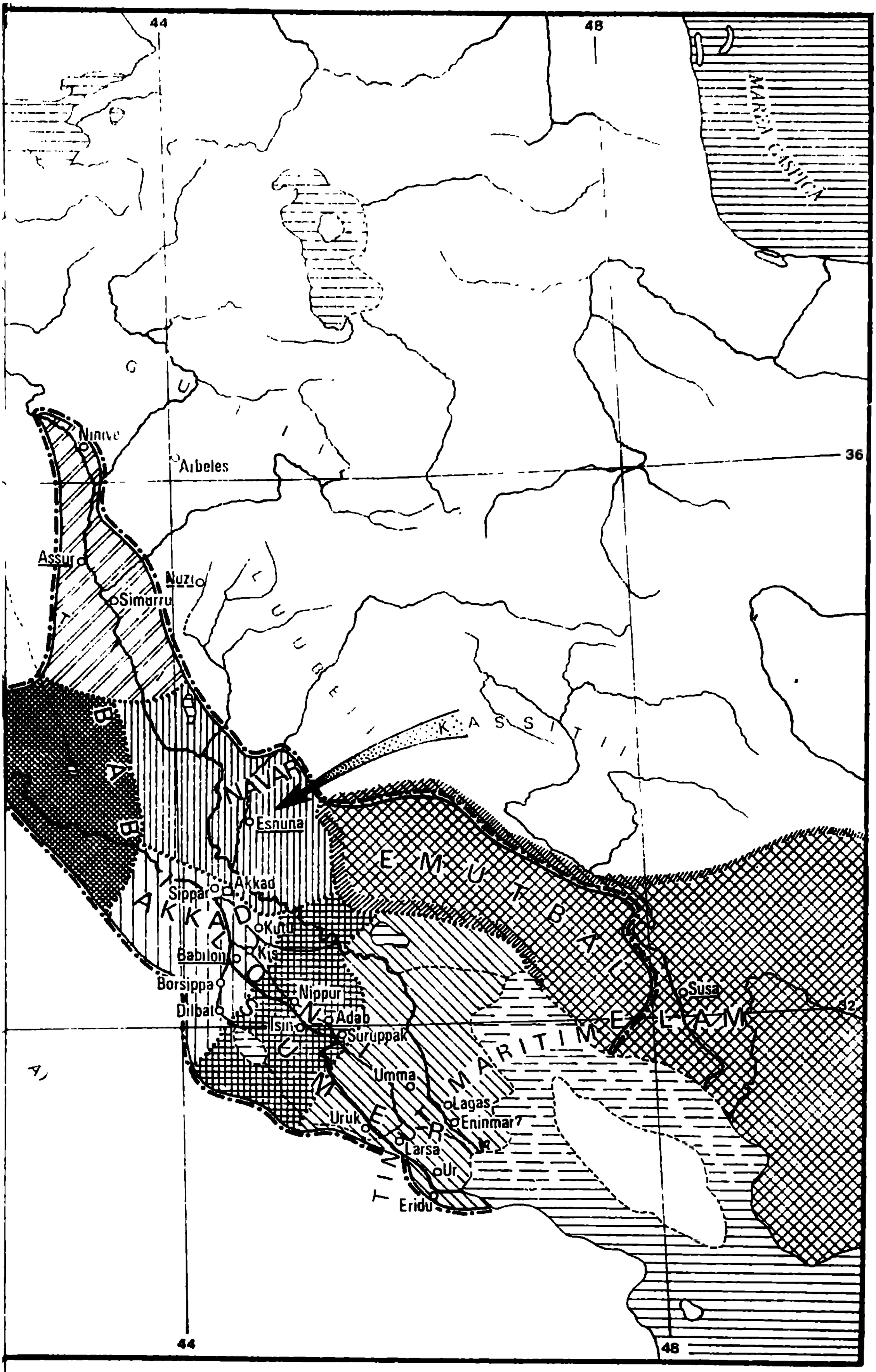
44
48
36
MARE SUPERIUS
Ninive
Arbeles
Assur
Nuzi
Simarru
BABILONIA
ASSIRIA
ELAM
MESOPOTAMIA
KASSITI
Esnuna
Akkad
Sippar
Kutu
Kis
Babilon
Borsippa
Dilbat
Nippur
Adab
Isin
Suruppak
Umma
Lagas
Eninmar
Uruk
Larsa
Ur
Eridu
Susa
MARE INFERIUS
44
48

XIX – XVII î.e.n.

lonia și Mitanni. La 17 km vest de Bagdad, la Aqarguf, s-au descoperit vestigiile unui mare ziggurat ridicat de Kurigalzu I (către 1400), cel mai însemnat rege kasit, care a creat aici o fortăreață pentru păzirea hotarului cu statul Mitanni, numită Durkurigalzu după denumirea regelui kasit însuși. Un rol în politica internațională a jucat succesorul acestui rege Burnaburiaš II (circa 1350) care a fost contemporan cu Suppiluliuma, regele hittit și cu faraonul eretic Ikunaton în vremea cînd statul Mitanni era în totală descompunere.

De la acest rege există mai multe scrisori adresate faraonului Ikunaton care la rîndul lui îi trimite aur și ia în haremul său pe fiica regelui kasit. Pe tronul Babilonului succede după moartea sa Kadašmanharbe II care, cu ajutorul asirienilor, înfrînge pe nomazii Sutu ce jefuiau hotarele țării sale. Dar acest rege este ucis într-o conspirație și ajunge rege Nazibugaš „un fiu al nimănui", deci un uzurpator care este și el prins și ucis cu ajutorul asirienilor, și este proclamat rege Kurigalzu (c. 1336—1314), dar prietenia cu Asiria nu a durat mult și între cele două state încep lupte care nu au dus la o victorie decisivă pentru nici una din cele două părți.

Acestui rege îi succede Nazimaruttaš (c. 1313—1288) care continuă războiul cu Asiria și încheie relații prietenești cu regele hittit Muwatalli pe care ascensiunea puterii asiriene îl neliniștea. Aceste relații de alianță se întăresc sub domnia lui.

Kadašmanturgu (c. 1287—1271) încheie un tratat de alianță cu regele hittit Hattusili III, ba chiar trimite un contingent de trupe în ajutorul hittiților ca să lupte împotriva egiptenilor. Influența hittită a sporit cu urcarea pe tron a noului rege kasit Kadašmanenlil II (c. 1270—1264) și alianța împotriva Asiriei a devenit și mai strînsă. Odată cu slăbirea imperiului hittit, asirienii atacă Babilonul și regele kasit Kaštilaš IV (c. 1241—1234) este înfrînt și fiind luat prizonier este dus la Assur. Într-a doua campanie a Asiriei împotriva Babilonului, zidurile acestui oraș sînt dărîmate, locuitorii decimați și mulți kasiți sînt deportați în Asiria, apoi tezaurele templelor și ale orașului sînt jefuite, ba chiar statuia de aur a zeului Marduk e dusă la Assur.

Regele Asiriei se intitulează „Rege din Karanduniaš (nume dat de kasiți Babilonului). Rege din Sumer și Akkad". Timp de șapte ani stăpînesc la Babilon guvernatori asirieni. Totuși regele Asiriei, Tukultininurta, s-a înșelat asupra forței reale a Babilonului căci masele populare s-au ridicat la luptă împotriva cotropitorilor asirieni sub conducerea unui șef local, Adadšumnașir. Între timp, după dispariția imperiului hittit și invaziile Popoarelor Mării, Asiria sărăcise mult din pricina încetării relațiilor comerciale cu Asia Mică și orașele feniciene. Așa se face că Adadšumnașir își ia titlul de „rege al Universului", dar în războiul

cu regele Asiriei Enlil kuduruşur moare în luptă împreună cu adversarul său. Acestuia îi urmează regi kasiţi a căror putere este din ce în ce mai redusă Melišipak (c. 1183—1169), Mardukpaliddina I (c. 1168—1156) apoi Zabašumiddina (c. 1155) care este detronat de elamiţi.

După el urmează ultimul rege kasit al Babilonului, Enlildinahhe care se intitulează pe o piatră de hotar (Kudurru) „rege al Universului". Dar şi acesta este înlăturat de la domnie după trei ani de către regele Elamului. Cu acesta se sfîrşeşte istoria kasiţilor şi după ei urmează regi proveniţi din băştinaşi ai Babilonului pe care istoriografia modernă îi numeşte „regi din a doua dinastie din Isin".

Imperiul de mijloc asirian şi renaşterea babiloniană (c. 1400—1070)

După domnia lui Hammurabi întreaga Mesopotamie de nord şi cu ea şi Asiria este stăpînită de hurriţi, dar listele regale din Asiria enumeră stăpînitorii care erau, fără îndoială, supuşi hurriţilor, sau regilor din Mitanni. Asiria devine mai puternică prin amestecul cu populaţia războinică a hurriţilor care, pe de altă parte, stăpîneau o serie de tehnici de război — cum ar fi carul de luptă, uşor şi rapid — ce le dădeau o superioritate militară certă. Luptele pentru regalitate după moartea regelui din Mitanni, Suttarnas II, care au dus la urcarea pe tron în statul Mitanni a regelui Tušrata, au oferit prilej Asiriei să-şi scuture jugul supuşeniei sale, aşa se face că stăpînitorul Asiriei Aššurnadinahhe II (circa 1393—1384) a trimis soli faraonului egiptean Amenofis al III-lea şi a primit subsidii în valoare de 20 talanţi de aur (circa 720 kg) spre a se lupta împotriva hittiţilor, vrăjmaşii puternici ai Egiptului. Urmaşul acestui stăpînitor asirian este Eribaadad I (circa 1383—1357) care îşi ia titlul de rege şi pe sigiliul său apare emblema regală a soarelui înaripat. Pe de altă parte el se aliază cu stăpînitorul unui mic principat tributar statului Mitanni, Alše, şi după uciderea regelui Tušratta, atît asirienii cît şi ostaşii din acest principat aliat Alše, dar şi un conducător hurrit Antatama, duşman al lui Tušratta, năvălesc în Mitanni, cuceresc capitala şi bogăţiile ei, apoi ucid pe toţi nobilii mitannieni pe care îi trag în ţeapă. Următorul rege al Asiriei este Assurballit I care se urcă pe tron în 1356 î.e.n. şi domneşte peste 25 de ani. El trăieşte în pace cu hittiţii şi are relaţii de prietenie cu faraonul Ikunaton ca şi cu regele kasit Burnaburiaš II — din Babilon.

Regele Enlilnirari (circa 1319—1310), care îi succede la tron, are conflicte armate cu Babilonul fără a obţine cîştiguri teritoriale în urma

acestora. Fiul acestui rege Arikdenilu a lăsat o descriere amănunţită a războaielor purtate de el, printre acestea fiind şi luptele cu nomazii Ahlame, nume sub care trebuie să înţelegem pe arameeni, ce aveau să cuprindă în mileniul I î.e.n. mai toată Mesopotamia. Lui îi urmează fiul său Adadnirari I (circa 1297—1266) care învinge pe babilonieni şi mai cu seamă, într-o expediţie împotriva regatului Hanigalbat, ce cuprindea o parte din fostul stat Mitanni, măreşte stăpînirea Asiriei pînă la Karkemiš.

Regele Šattnara din Hanigalbat-Mitanni, supus hittiţilor, a fost înfrînt de asirieni şi luat prizonier la Assur, apoi este reinstalat în capitala sa ca supus asirian.

Sub domnia regelui asirian Salmanassar I (1265—1235) apare un nou inamic, statul Urartu, locuit de strămoşii armenilor. Într-o descriere a războiului cu acest rege, regele asirian spune că a biruit pe urarţi în trei zile, a ars 51 de oraşe şi le-a jefuit averile, apoi a nimicit oraşul rebel Arina. Se îndreaptă după aceea spre statul Hanigalbet-Mitanni unde regele Šattnara II îşi întărise armata prin luptători hittiţi şi arameeni, dar prin asaltul lor impetuos asirienii cuceresc întreg acest regat, regele său fuge, oraşele hurrite ale acestui ţinut sînt jefuite şi nimicite iar din populaţia acestui stat 14.000 de bărbaţi sînt deportaţi în Asiria. În felul acesta fostul stat Mitanni dispare cu desăvîrşire, iar Asiria ajunge la graniţele de răsărit ale imperiului hittit. O răscoală a populaţiei numită în textele asiriene Quti — urmaşi ai gutilor, aşa de temuţi pe vremea sumerienilor — este repede înăbuşită şi el ia o pradă bogată cu ajutorul căreia edifică temple la Assur şi la Ninive şi construieşte un oraş nou, Kalah.

Sub regele Tukultinuinurta I (circa 1235—1198) Asiria ajunge în imperiul de mijloc la culmea puterii sale. Domnia sa începe cu un război de cucerire care supune în doi ani cea mai mare parte a Asiei interioare de la Karkemiš pînă la insula Bahrein şi la ţărmurile Golfului Persic. Deportează un mare număr de bărbaţi în stare să poarte armele aşezîndu-i în Asiria, dar mai cu seamă învinge pe regele Babilonului, Kaštiliaš IV, şi supune regatul său dominaţiei asiriene.

Statuia zeului Marduk e adusă în Asiria şi este aşezat un guvernator asirian în Babilon care devine aproape o provincie asiriană, situaţie în care rămîne şapte ani. Ascensiunea Asiriei este privită cu teamă de hittiţi, care nu fac altceva decît să împiedice comerţul asirian cu Siria. După această culme a puterii asiriene se produce o răscoală generală a locuitorilor Asiriei şi regele Tukulninurta I devine asediat în propriul palat regal unde este ucis de propriul său fiu Aššurnadinapli care ajunge rege şi domneşte patru ani, după care devine stăpîn al Asiriei alt fiu al regelui asasinat, Enlilkuduruşur.

Odată cu răscoala împotriva regelui Tukulninurta I și uciderea lui, Asiria pierduse o mare parte din teritoriile cucerite în Asia Anterioară iar Babilonul se eliberase de supremația asiriană. Noul rege asirian vrea să supună din nou Babilonul puterii asiriene, dar este ucis pe cîmpul de luptă ca și regele kasit al Babilonului. În Asiria — al cărei teritoriu este redus mult acum — domnesc după aceea principi și stăpînitori care se numesc *ensi* nu regi, „principi, domni". Dar puterea lor politică și mai cu seamă militară este considerabil diminuată.

După moartea în luptă a ultimului rege kasit al Babilonului, se ridică o dinastie autohtonă originară din Isin care se sprijină pe locuitorii băștinași ai Babiloniei. Supremația politică în Mesopotamia trece pentru o jumătate de secol în mîinile dinastiei babiloniene din Isin, în vremea căreia se produce o adevărată renaștere culturală a Babilonului, înainte de lenta invazie pașnică a arameenilor și aramaizarea culturii babiloniene ce va duce în mileniul I la dispariția limbii akkadiene din Mesopotamia. Nu posedăm amănunte asupra domniei primilor doi regi babilonieni ai dinastiei din Isin: Mardukšapikzari și Ninurtadirišun. În vremea lor în Asiria domnește Ninurtakulaššur care trimite înapoi în Babilon statuia zeului Marduk pe care o adusese în Asiria regele Tukultininurta care pare a fi supus Babilonului. După el în Asiria este rege Mutakkil-nusku, dușman al Babilonului, și lui îi urmează Aššurrešiši, rege ce face numeroase expediții militare împotriva arameenilor în apus, a semi-ților Quti și Lulubi în nord, iar pe de altă parte construiește temple și palate numeroase. El încearcă să scuture jugul stăpînirii Babiloniei luptînd cu regele Nebukadnezar I (circa 1128— ?), stăpînitorul cel mai însemnat al dinastiei din Isin în Babilon. Expedițiile sale militare, ca și titlul de „rege al Universului", l-au impus drept suveranul cel mai puternic din Mesopotamia, în special după victoriile sale asupra elamiților care îi înfricoșau prin atacurile lor neașteptate pe babilonieni. După moartea sa însă, regele Asiriei, Tiglatpileser I (circa 1116—1078), readuce supremația asiriană în întreaga Mesopotamie. În textul cuneiform înscris pe o prismă în opt coloane de 50 cm înălțime, găsit la temelia templului zeului Anu-Adad, ce descrie primii cinci ani de domnie ai acestui rege, sînt înfățișate toate războaiele acestui monarh care a reușit să exalte la culme virtuțile militare ale asirienilor. Faptele sale au rămas ca exemple și modele pentru stăpînitorii atît de cruzi ai Asiriei, care au domnit în secolele IX—VII î.e.n. după el, și au făcut să tremure toată Asia Anterioară.

Căci oștirile Asiriei, ce atacau cu stindardul zeului Assur, nu cunoș-teau ce e mila, jefuiau, ardeau, nimiceau, tăiau, zdrobeau și ucideau mase de oameni cu metode sadice. Groaza și spaima ce le precedau demora-lizau pe inamicul lor chiar înainte de începutul luptei. Desigur, geniul

militar al lui Tiglatpileser, voința hotărîtă de luptă a armatei, dar și frica ce o stîrnea în dușmani, erau cele trei elemente care asigurau totdeauna biruința armatelor din Asiria. La începuturile domniei sale o incursiune a triburilor *muski*, probabil de origine traco-frigiană, conduse de cinci regi și venite din Asia Mică, a cerut toată energia regelui spre a o respinge.

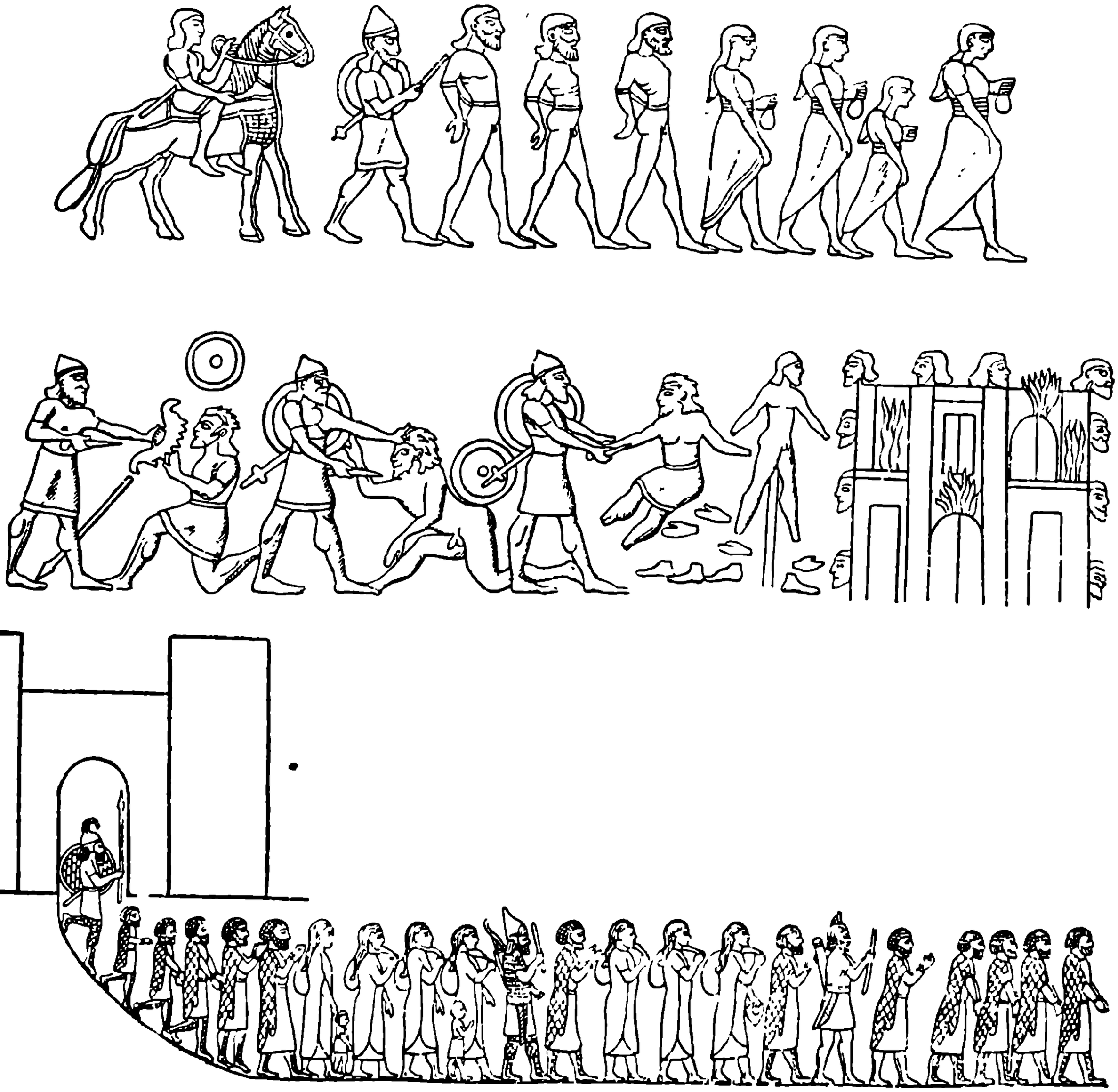

Prizonieri de război dezbrăcați în semn de dispreț, legați și apoi torturați de asirieni (registrul de sus și de mijloc) într-un relief din sec. VII î. e. n.

După această victorie regele străbate munții Tur Abdin și ajunge pînă la cetatea Kummuhi, Commagene de mai tîrziu. Sîngele celor uciși a curs rîuri și capetele celor decapitați au format grămezi enorme, numai

6000 de bărbați care s-au predat au fost colonizați în Asiria. În anul următor Tiglatpileser atacă orașele hittite dincolo de lacul Van și cucerește un mare număr din ele. Drumul către coasta Siriei fiind liber, regele se îndreaptă spre marile orașe feniciene. Byblos, Sidon și Arwad îi plătesc un tribut, dar triburile nomade arameene se arată greu de învins căci 28 de expediții împotriva lor nu le nimicesc.

În vremea aceasta Babilonul sub domnia regelui său Marduknadinahhe păstrează o neutralitate perfectă, dar invazia arameenilor în Babilon tulbură pacea între cele două state mesopotamiene și se pare că babilonienii sînt primii care atacă teritoriul asirian, obținînd unele victorii la început. Mai apoi regele Asiriei cucerește numeroase orașe din Babilonia, ocupă Babilonul și într-o bătălie îi ucide regele. Regele Asiriei nu include Babilonia în regatul său și pe tronul acestuia se urcă Ittimar-dukbalatu.

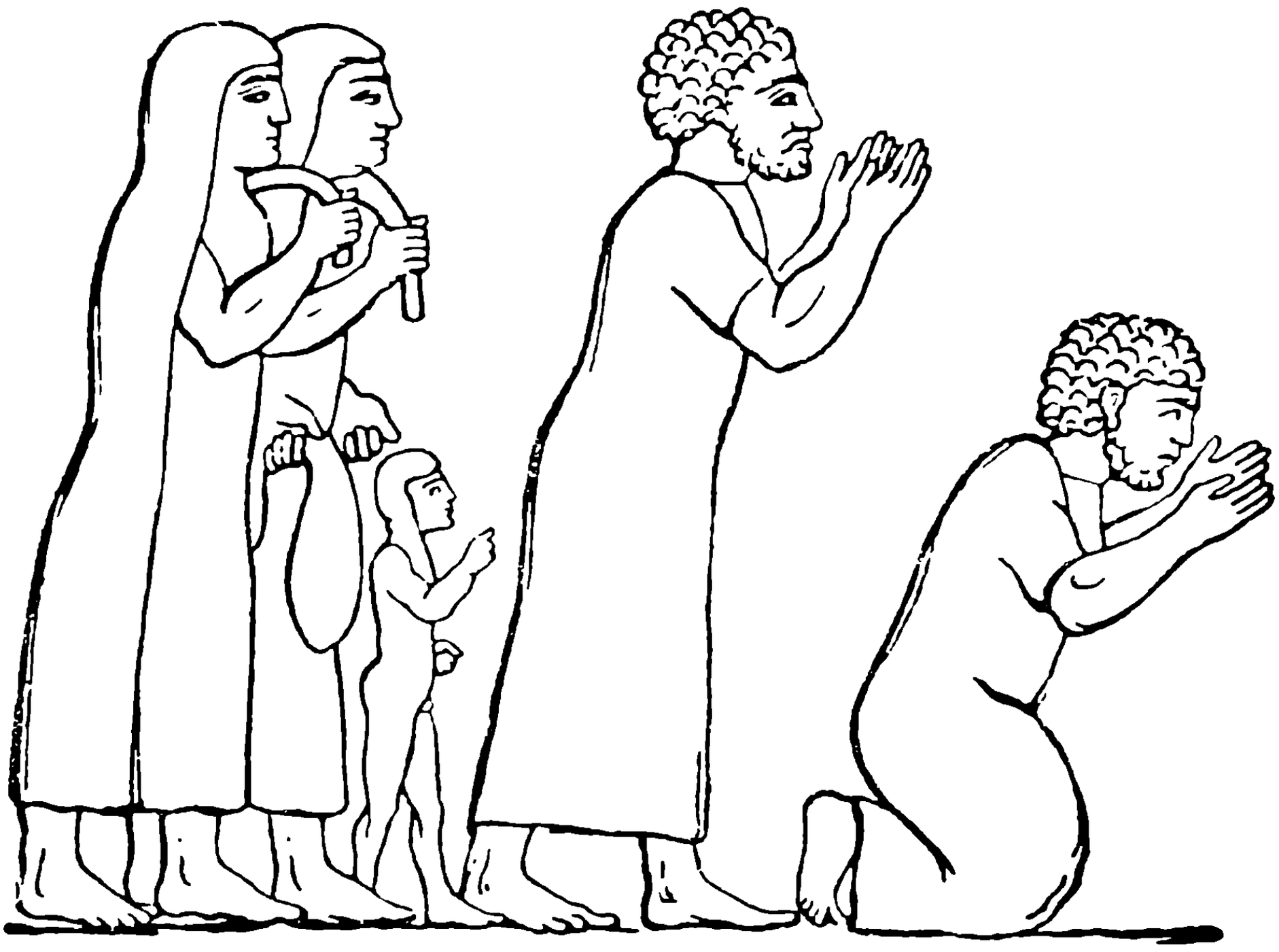

Locuitori din Palestina, prizonieri de război în Asiria (Relief asirian din sec. VII î.e.n.)

Regele Asiriei însă, în răgazul ce îl avea după bătăliile cîștigate, dar și după cumplitele omoruri sadice săvîrșite de oștirea sa, se îndeletnicea cu organizarea și dotarea grădinii sale zoologice unde trăiau crocodili, maimuțe, cămile, urși, tigri, lei, dar și cu îngrijirea unei grădini pline cu plante exotice. În inscripțiile sale enumeră clădirile înălțate de el, canalele ce le-a săpat și în el trebuie să vedem totodată și pe cel dintîi rege asirian care și-a construit o mare bibliotecă. Este foarte pro-

babil că imensele prăzi de război luate de asirieni în atîtea lupte au ridicat mult bunăstarea populației din Asiria. După moartea acestui rege, statul asirian are de înfruntat răscoala ținuturilor cucerite și supuse și regele Aššurbelkala, care domnește la Ninive, a dus lupte crîncene cu popoarele împilate și jefuite, păstrînd însă relații amicale cu regele Babilonului, Mardukšapikzermati. Dar puterea Asiriei diminuă considerabil sub domnia regilor ce au urmat, Eribaadad II și Šamšiadad IV.

Sub regele asirian Aššurabi II (circa 1010—970 î.e.n.) arameenii cuceresc ținuturi de cîmpie ale Asiriei, și colonizează regiuni din ce în ce mai întinse atît în Asiria cît și în Babilonia.

Imperiul nou asirian
(circa 930—612 î.e.n.)

În mileniul al X-lea, cînd se ridică din nou cortina asupra Asiriei, îi găsim pe arameeni, seminție semitică, stăpîni atît pe nordul Siriei cît și pe cel al Mesopotamiei, unde statul Guzana — Bit Bahiani (Tell Halaf de azi) înălța capitala sa și palatul regelui Kapara, fiul lui Hadianu. În Babilonia însuși arameeanul Adadpaliddina uzurpează tronul regal în jurul anului 1050, iar seminția arameană a chaldeenilor ocupă teritoriul numit „Țara Mării". Doar Asiria găsește puterea de a înlătura dominația arameenilor și regele Aššurdan II (932—910) își dobîndește o glorie comparabilă cu aceea a predecesorilor. În timpul său textul analelor asiriene este reluat, și întreaga Asirie se reînnoiește din punct de vedere economic, politic și militar. Noul rege își propune să supună în primul rînd numeroasele state și principate arameene care se creaseră la hotarele Asiriei, în Siria și în nordul Mesopotamiei. Printre numeroși regi arameeni biruiți se află și cel din statul Katmuhi, care este prins și jupuit de piele încă fiind în viață.

Fiul regelui Aššurdan, Adadnirari II (909—889), poartă campanii numeroase contra arameenilor ce ne sînt descrise în analele sale găsite în biblioteca lui Assurbanipal. El întreprinde șapte campanii contra statului aramean Hanigalbat și capitala sa Nisibis, care este împresurată de un zid lat de nouă coți și de un șanț adînc, pînă ce capitulează. Addadinirari II atacă Babilonul apoi, după ce luptă împotriva regilor arameeni, cucerește și jefuiește Babilonul, luîndu-și titlul de „rege al Universului", „rege al celor patru porți ale lumii" și „soare al totalității oamenilor". Regii Asiriei, posedați de ideea întemeierii unui imperiu „universal" al zeului lor Assur, care să aibă drept nucleu Asiria înconjurată de o coroană de state supuse, nu cunosc greutăți dar nici scrupule în acțiunile

lor militare. Căci ei jupoaie, trag în țeapă, taie bucățele pe dușmanii lor, ale căror capete le strîng în mormane imense, pe ale căror neveste le duc în robie sau le ard în ruinele orașelor cucerite. Cel ce se ridică împotriva regilor asirieni este un om care a săvîrșit un păcat de moarte împotriva ordinii divine a lumii și merită moartea cea mai groaznică: robia și deportarea sînt măsuri blînde împotriva acestuia. Execuțiile în masă ale dușmanilor sînt acțiuni plăcute zeilor și folosesc statului. Groaza și spaima alergau în fața armatelor Asiriei, și adesea era suficient ca ele să se arate spre a impune tribut și supunere popoarelor din Orientul de Mijloc. Dar dragostea de libertate a acestor popoare viteze era totuși atît de mare încît sub regii mai slabi ai Asiriei, sau după retra-

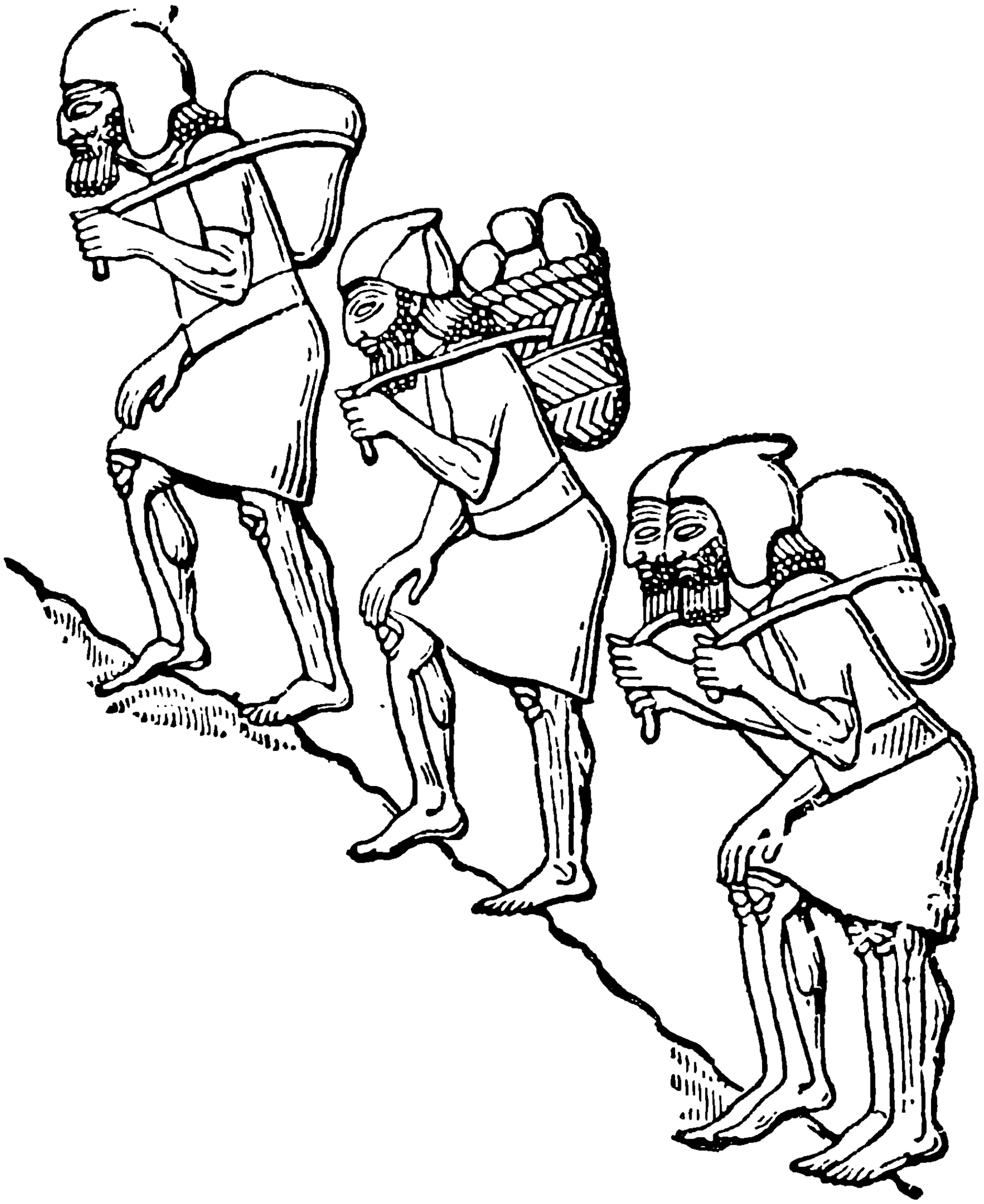

Locuitori ai Palestinei, prizonieri la asirieni, cărînd materiale pentru construcția unui palat (relief asirian din sec. VII î.e.n.)

gerea armatelor asiriene, izbucneau răscoale după răscoale. Vitejia locuitorilor din statul Nairu, sau Urartu, a arameenilor, a hittiților din Siria ca și a iudeilor nu era cu nimic inferioară celei a asirienilor, căci cei dintîi se răsculau aproape în fiecare an luptînd fără speranță împotriva opresorilor lor.

Regele Tukultininurta II (888—884) în puținii săi ani de domnie a atacat de nenumărate ori statele vecine Asiriei în numeroase campanii de jaf și de pradă. Lui îi succede Assurnasirpal II (883—859) care reia expedițiile de jaf și de pedepsire împotriva statelor arameene Bit Halupe, Suhi, Laqe, Hindani și Bit-Adini.

Ajutat de principii micilor state hittite, Lubarna din Hattine și Sangar din Karkemiš, Assurnasirpal începe o campanie de pradă împotriva statelor feniciene de pe coastele Mediteranei Tyr, Sidon, Gubla (= Gebel = Byblos) și Arwad luînd de acolo un tribut considerabil.

Fiul acestui rege Salmanassar III (858—824) își începe domnia cu o expediție împotriva statului aramean Bit Adini, al cărui rege Ahuni este deportat cu întreaga sa familie în Asiria, iar capitala sa Til Barsib (azi: Tell Ahmar) devine capitala unei provincii asiriene. Voind să pătrundă în Siria întîmpină coaliția a 12 regi printre care regele Ahab

Poarta de bronz a regelui Salmanasar al III-lea de la Balawar (perioadă neoasiriană). Sînt figurate detalii din campania regelui împotriva regatului aramaic Hamat

Tributul regelui iudeu Iehu adus regelui Salmanasar

din statul nordic al iudeilor, Israel și mai ales Barhadad (numit în Biblie: Benhadad) din Damasc.Bătălia care s-a dat la Qarqar pare a nu fi fost cîștigată de asirieni poate datorită participării trupelor unei căpetenii arabe Gindibu cu 1000 călăreți pe cămile. Dar revenind peste cinci ani, regele asirian supune la tribut pe unii din regii aramei și iudei. În fine se îndreaptă spre sudul Mesopotamiei unde atacă statele arameene din sud: Bit Dakkuri și Bit Jakini, fosta Țară a Mării.

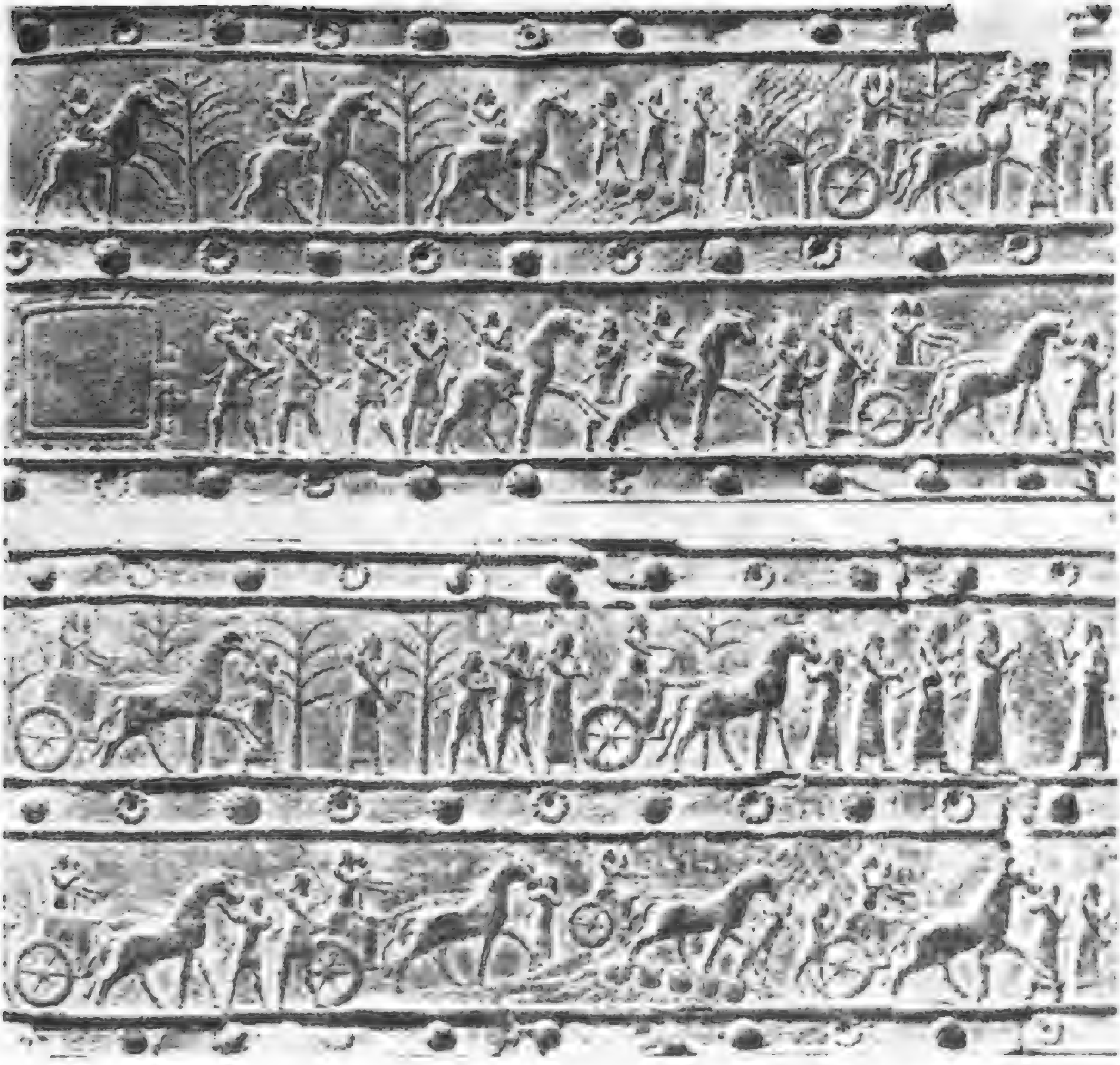

Poarta de bronz a regelui Salmanasar al III-lea de la Balawat (detalii din campania regelui în Siria de nord)

Către sfîrșitul vieții o răscoală în fruntea căreia se așezase fiul său cel mai mare nu reușește totuși să-l detroneze și la tron îi urmează fiul

său credincios Šamšiadad V (823—810). Acesta trebuie să lupte cu Babilonul pe care îl cucerește și supune la plata unui tribut însemnat statele arameene din vecinătatea Babilonului. Šamšiadad moare tînăr și lui îi succede Adadnirari III (809—782) care era minor cînd ajunge rege, iar mama sa, principesa babiloniană Sammuramat, regentă. Aceasta este regina cunoscută de greci sub numele de Semiramis, care a avut o mare influență asupra fiului său (pe care l-a condus și după ce a ajuns major) și care în fruntea oștirilor asiriene a biruit statul aramaic Guzana (Tell Halaf de azi), prefăcîndu-l în provincie asiriană. Legenda povestită de greci relatează despre regina Semiramis că a construit „grădinile suspendate", că a început un război împotriva Africii și a făcut o expediție în India. Odată ajuns major, regele Adadnirari III reîncepe campaniile militare împotriva „răsculaților", impunînd tributuri grele orașelor filistine, micilor state hittite acum aramaizate, Edomului, țării lui Omri (Israel) și Damascului.

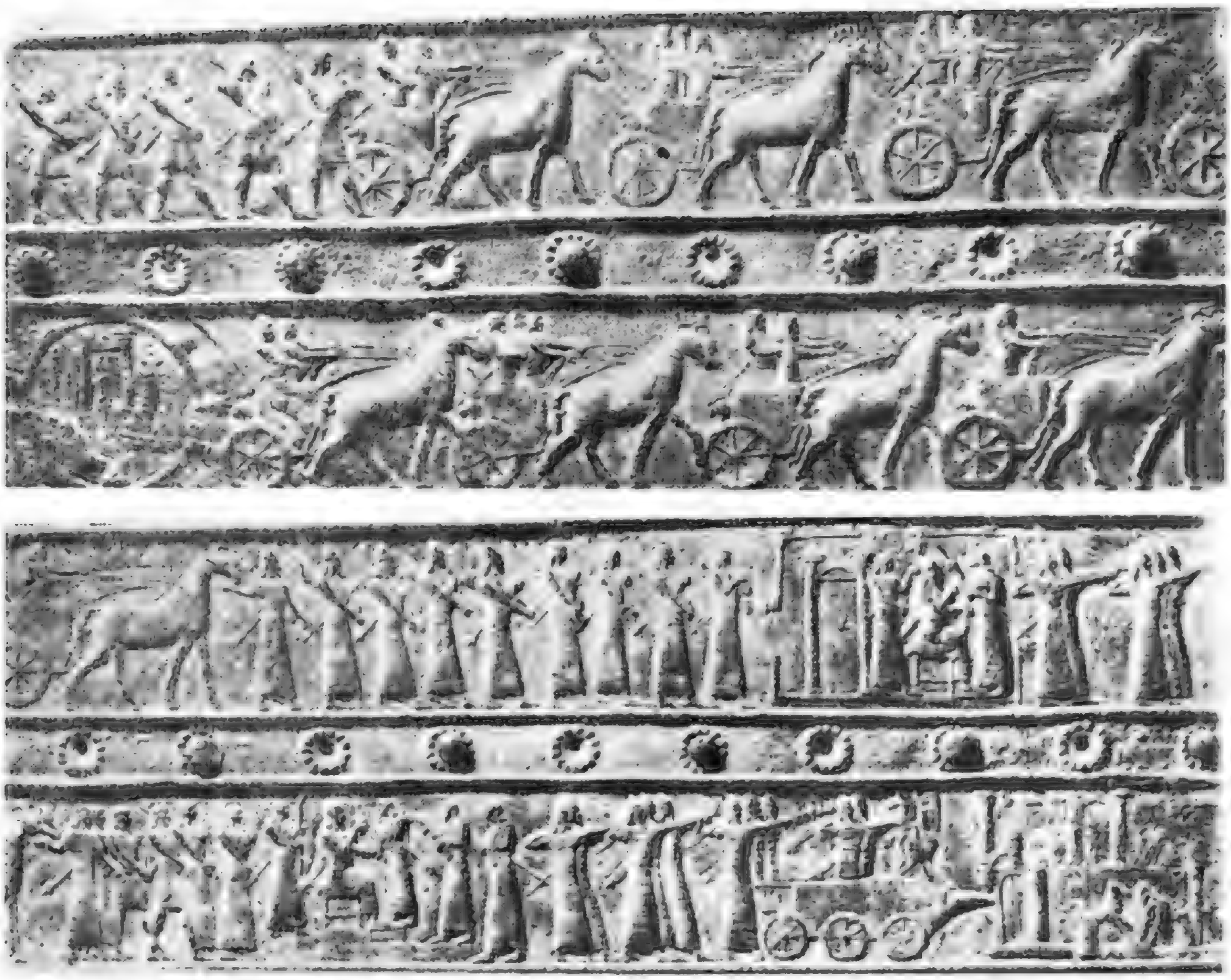

Poarta de bronz a regelui Salmanasar al III-lea. Detalii figurînd campania regelu împotriva Siriei de nord.

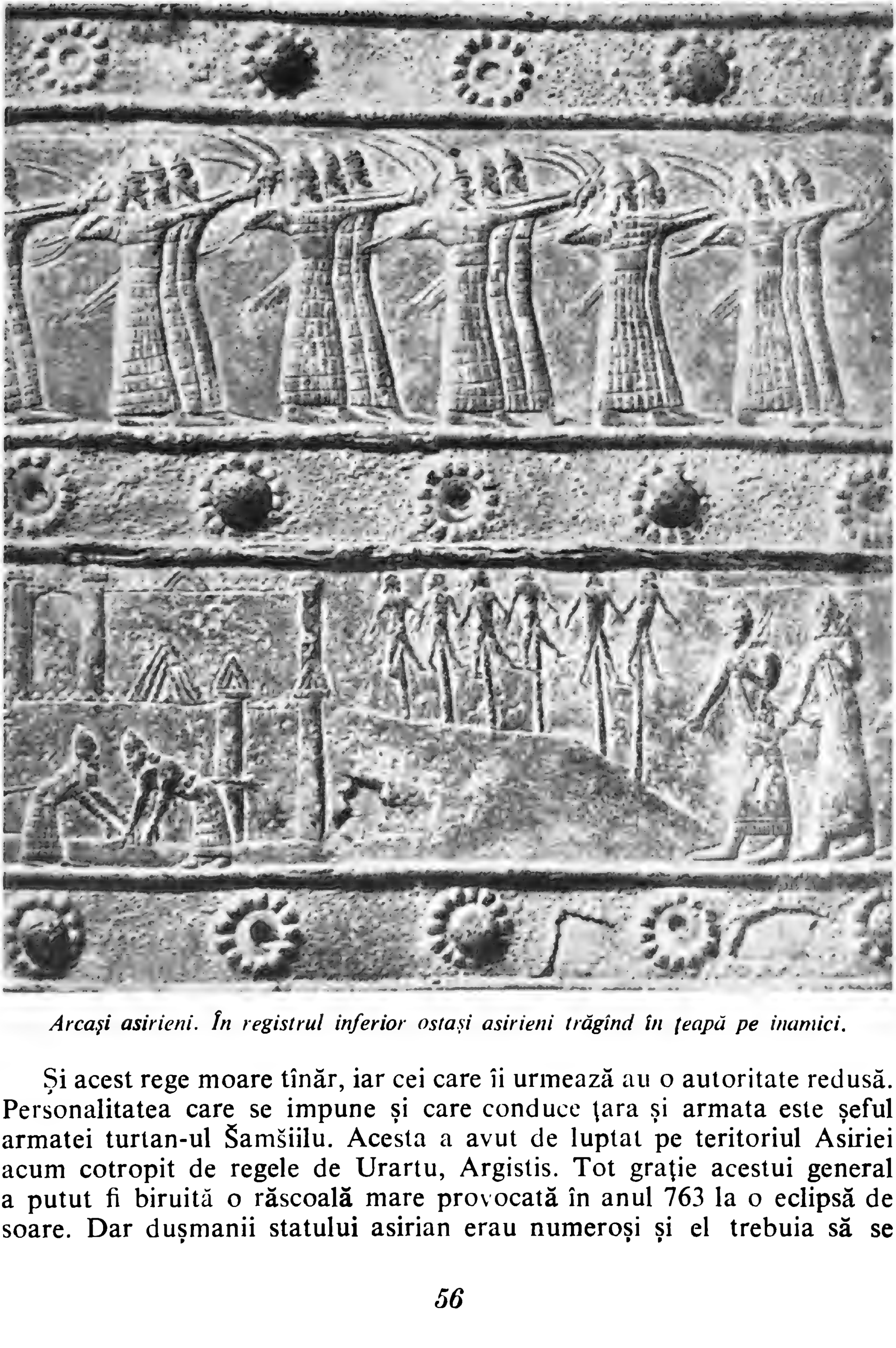

Arcași asirieni. În registrul inferior ostași asirieni trăgînd în țeapă pe inamici.

Și acest rege moare tînăr, iar cei care îi urmează au o autoritate redusă. Personalitatea care se impune și care conduce țara și armata este șeful armatei turtan-ul Šamšiilu. Acesta a avut de luptat pe teritoriul Asiriei acum cotropit de regele de Urartu, Argistis. Tot grație acestui general a putut fi biruită o răscoală mare provocată în anul 763 la o eclipsă de soare. Dar dușmanii statului asirian erau numeroși și el trebuia să se

lupte în special pe două fronturi principale: în nord contra statului Urartu, la est și sud împotriva statelor arameene. Împotriva acestei încercuiri suveranii asirieni au răspuns prin teroare — regele guvernînd prin groază —, de asemenea prin deportări în masă ale populației. Locuitorii de la marginile hotarelor Asiriei, în special meseriași, erau mutați și aduși în surghiun cu familiile lor în interiorul Asiriei, sau de la hotare mai îndepărtate, în așa fel încît să nu poată constitui o comunitate gata să se răscoale împreună cu resturile populației autohtone. Regii și dregătorii asirieni au dezvoltat acest sistem al deportărilor de mase mari de oameni pînă la perfecțiune. Dar sistemul nu putea dura decît atîta vreme cît armata era puternică, iar pe de altă parte el impunea cheltuieli mari prin aducerea unui număr de vite de jug, de mijloace de transport, de alimente, de corturi, care să realizeze strămutarea în surghiun a unor mulțimi imense de oameni de-a lungul a sute și chiar mii de kilometri, străbătînd dealuri, munți și deșerturi. Aceste cheltuieli erau asigurate la rîndul lor de campaniile de jaf și de pradă ale armatei. Pe încetul starea de război a devenit viața obișnuită și durabilă a Asiriei, iar regii săi sînt în primul rînd generali, care se sprijină pe oștire. De fapt tot o răscoală a ostașilor îl înalță ca rege și pe cel ce avea să extindă hotarele imperiului asirian pînă la limitele sale cele mai îndepărtate. Este vorba de un general asirian care își ia numele celebru de Tiglatpileser III (745—729) și se proclamă drept fiu al regelui Adadnirari, deși pare că nu aparținea deloc familiei regale. El construiește multe fortărețe, rezidînd în vechiul palat regal asirian din cetatea Kalah, supune la tribut numeroase state învecinate, lăsîndu-le însă vechea lor dinastie, dar mai ales înfrînge pe vechiul dușman al Asiriei, regele din Urartu, Sardur II. În anul 738 răscoala statului aramean Ia'udi de la golful Issus și a 19 orașe din jurul Hamatului este biruită și toată regiunea este transformată într-o nouă provincie asiriană, iar locuitorii sînt surghiuniți în nordul Asiriei. Dar aceasta are de făcut față acum regelui din Damasc, Rahianu (numit, în Biblie, Rezin), care este destul de repede biruit ca și aliații săi. Aceștia încercaseră să-l silească pe regele Ahas din Iuda să se alăture lor, dar tînărul rege trimite aurul și argintul din Templul din Ierusalim regelui asirian, cerîndu-i să intervină cu armata spre a-l elibera de presiunea țărilor arameene care îi cereau să lupte alături de ele. Atunci statul Israel este silit să plătească tribut, arameenii din Damasc sînt asediați pînă în 732 cînd este cucerită această capitală, iar regele ei este ucis în vreme ce toți dregătorii lui sînt trași în țeapă.

După cucerirea statului filistinilor de la Gaza, Siria și Palestina sînt dominate totalmente de puterea asiriană. În sudul Mesopotamiei regele asirian supune statele arameene, dar mai ales intră în Babilon și sub numele de *Pulu* ocupă tronul acestei străvechi cetăți. La moarte, în

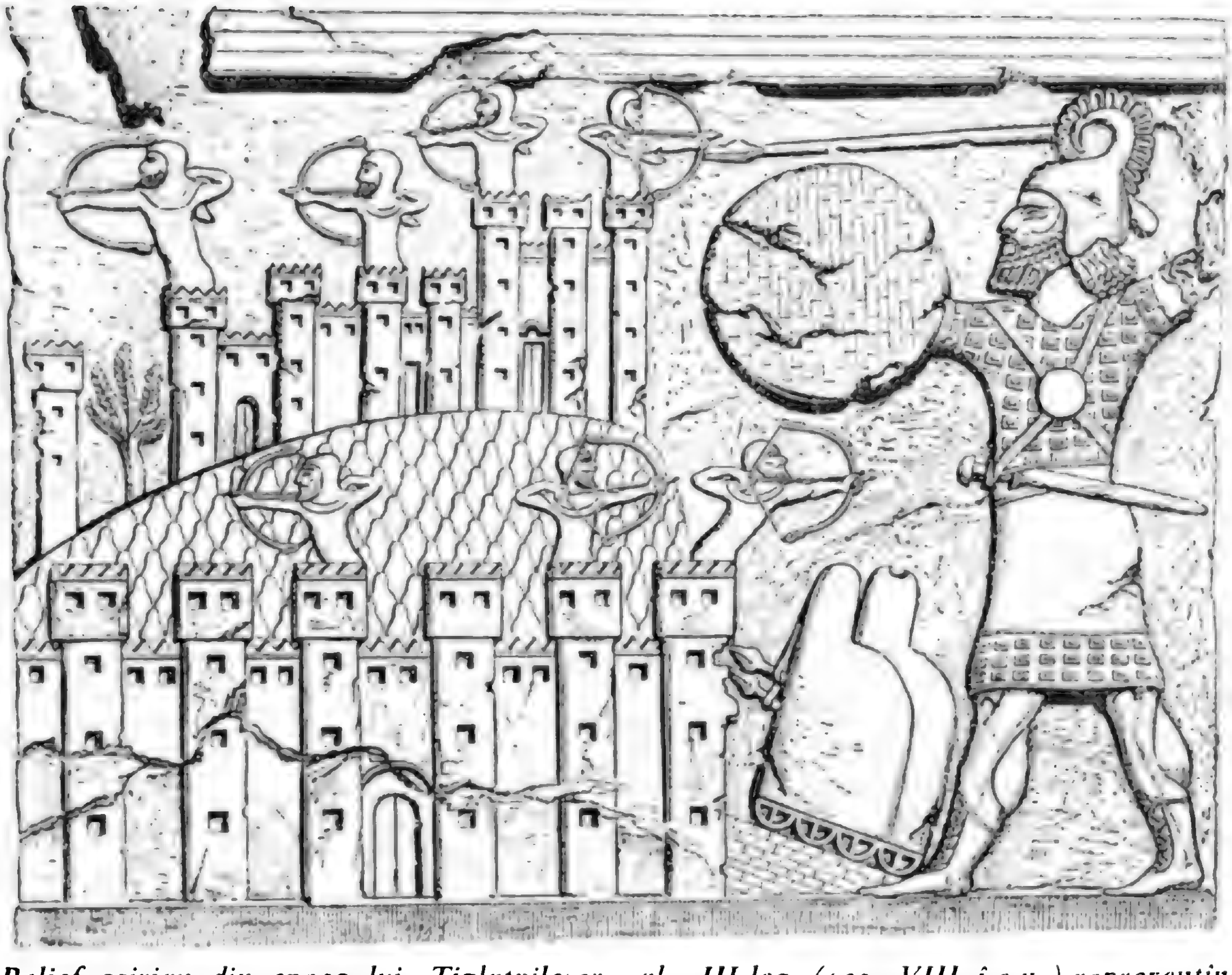

Relief asirian din epoca lui Tiglatpileser al III-lea (sec. VIII î.e.n.) reprezentînd cucerirea unei fortărețe

727, el lasă fiului său un stat ce se întinde „de la Bit Iakini (la Golful Persic) pînă la munții Demawend (de la sud de Marea Caspică) și pînă în Egipt". Populația acestui stat care cuprinde Siria, Palestina, Iranul și Irakul de azi, precum și porturi din Turcia, nu mai era formată de semințiile și triburile vechi căci prin transfer de populații și colonizări locuitorii fuseseră sărăciți, mutați departe de țările lor și ținuți în frîu de o puternică armată ce se întindea pretutindeni, ca o mînă de fier, în imperiu.

Urmașul acestui rege a fost Salmanassar V (720—712) care își ia ca rege al Babilonului numele de Ululai, dar și el are de înfruntat răscoale ale arameenilor și pe aceea a regelui Hosea din Šamaria. O răscoală a nobililor și preoților din Asiria îi curmă însă viața și îi urmează la tron un general al lui Salmanassar care își ia numele de Šarrukin „rege drept" sau Sargon, după apelația marelui rege din vremuri de mult apuse.

Sargon al II-lea (721—705) continuă politica de subjugare feroce a populației ce locuia pe întinsul imperiu asirian. Inscripțiile numeroase ce ni s-au păstrat înfățișează un nenumărat cortegiu de regi, de principi,

Relief din palatul regelui Sargon II de la Dur-Sarrukin (perioada neo-asiriană) reprezentînd aducerea ofrandelor către zei

de orașe, de țări cucerite, nimicite, supuse la tribut, jefuite și prădate. Cu Sargon II începe o succesiune de regi denumiți Sargonizi, care printr-o politică de deportări în masă, de exploatare economică, de jaf și de devastări, aveau să prelungească încă vreme de un veac existența Asiriei. Încă de la începuturile domniei sale regele trebuie să se lupte cu o nouă coaliție a statelor de la periferia imperiului asirian: Hamat, Israel, Arpad, Simyra și Damasc la care se raliase și regele Mita (Midas) al frigienilor Muški. Regele Sargon II moare într-o campanie militară în vîrstă înaintată, lăsîndu-l drept urmaș pe fiul său Sanherib (704—681) care pare a fi personalitatea cea mai interesantă dintre regii din imperiul nou asirian. Alături de trăsături remarcabile apar la el și fapte demențiale ca nimicirea orașului Babilon, dar el este totodată și constructor de canale, de lucrări de îndiguire, apoi introduce cultura bumbacului în Mesopotamia.

După prima campanie militară el începe construirea capitalei sale Ninive, părăsind-o pe cea a tatălui său Durșarrukin (dealtminteri pare a fi fost în relații ostile cu tatăl său); acest oraș îl înconjoară cu ziduri duble de 25 m, cu 15 porți; trasează străzi largi, piețe vaste, poduri de piatră, în fine pune să se amenajeze de o parte și de alta a orașului Ninive mari parcuri cu pomi exotici și animale aduse din alte țări. Cheltuielile imense ale acestor lucrări erau plătite de tributurile statelor și semințiilor supuse Asiriei, dar și de expedițiile de jaf și pradă efectuate de armatele asiriene. Toate aceste jafuri, despuieri, asasinate, furturi, erau săvîrșite cu convingerea că totul este drept, cinstit și cuvenit pentru slăvirea zeului Assur, stăpînul zeilor, și al popoarelor. Sanherib însuși este „Cela ce cinstește pe zeii cei mari, apărătorul dreptății, prieten al adevărului, care dă ajutor, apără pe cei săraci, și care se gîndește la fapte cuvioase". Ne putem gîndi că toate aceste aserțiuni laudative erau considerate de contemporani drept niște minciuni sfruntate și cuvinte menite să acopere crimele și mîrșăvia desăvîrșită. Dovada deplină că cei contemporani cu regele Sargon nu-i credeau minciunile, sînt răscoalele repetate atît de des pe tot întinsul imperiului său.

În sudul Mesopotamiei, orașul Babilon, prin prosperitatea sa economică atît de mare, este rîvnit atît de asirieni, cît și de elamiți și de arameeni, care, rînd pe rînd, devin regi ai acestei străvechi cetăți. Astfel un principe chaldeean — chaldeenii fiind la început o seminție arameeană din sudul Mesopotamiei — ajunge să-i coalizeze pe arameeni, elamiți și pe babilonieni; sub acest rege Mušezibmarduk, asirienii sînt înfrînți în lupte. Dar după patru ani, după ce regele elamiților murise, Sanherib revine în 689 în fața Babilonului și coaliția este înfrîntă. Vreme de un an Sanherib lasă oștirea să jefuiască Babilonul. Orașul e nimicit, ars, statuia zeului Marduk e adusă la Assur și cultul său transferat acolo, nici un

templu nu este cruțat în Babilon, locuitorii sînt trimiși în surghiun, iar „pămîntul sfînt" al Babilonului este dus în corăbii pe insula Tilmun (Bahrein). În fine pe ruinele orașului, Sanherib lasă să se scurgă apă, ca să piară orice urmă de cetate rebelă. Aproape zece ani Babilonul a fost pustiu, fără rege.

Despre sfîrșitul lui Sanherib, cronica babiloniană afirmă: „În luna Tebet, în ziua a 20-a fiul lui Sanherib își omoară tatăl într-o răscoală".

Este posibil ca partida pro-babiloniană, ca și soția lui Sanherib, arameeana Nakiia, să fi dorit suprimarea acestui rege.

Assarhadon (Aššurahiddina, 680—689) a reluat marile campanii militare ale înaintașilor săi, deși a trăit cu teama unui atac al Cimerienilor (numiți în textele asiriene gimirrai) și al sciților din nord. După o viziune sau un vis ce le-ar fi avut în templul zeului lunii, Sin din Harran, se decide să atace Egiptul. Dar trei eclipse de lună, constituind un semn nespus de rău, el jertfește un „înlocuitor de rege", un fiu al unui mare dregător, după străvechiul rit akkadian care impunea jertfe umane cînd era vorba să îndepărteze amenințarea regelui și țării. Tot astfel, pentru a-și asigura bunăvoința zeilor, el hotărăște reconstruirea templelor și a orașului Babilon, mai cu seamă după ce fratele său este înfrînt în luptă cu statul aramean Hanigalbat. Assarhadon reface marele templu al lui Marduk din Babilon, E-sangila, reconstruiește zidurile Babilonului, reface străzile, adună pe foștii locuitori care fuseseră trimiși în surghiun la sute de kilometri după ce își pierduseră tot avutul, le redă vechile privilegii. Orașul acesta sfînt începe să se anime și arameenii din Bit Dakkuri sînt îndepărtați din vecinătatea lui. Dar și în Assur, Assarhadon restaurează templele, ca și în alte orașe cum ar fi Nippur sau Uruk. Înainte de a porni în expediția sa împotriva Văii Nilului, regele Asiriei îi biruie pe arameenii răsculați din „Țara Mării", și din Bit Dakkuri, dar mai ales îi respinge pe cimerieni și pe sciți *(iškuza)*. Apoi în Fenicia nimicește statul-oraș Sidon, al cărui teritoriu a fost împărțit între supușii Asiriei. Presiunea militară exercitată din nord de către cimerieni și de către sciți îl obligă pe regele Asiriei să-și dea fata în căsătorie regelui sciților, obținînd în felul acesta pacea. Odată hotarele nordice asigurate, regele Assarhadon pornește împotriva Egiptului dar se pare că faraonul Taharqa din dinastia etiopiană a reușit la început să-i respingă pe asirieni. Regele asirian revine după doi ani în 671 împotriva Egiptului, și de data aceasta faraonul Taharqa este biruit în trei bătălii, capitala Memfis este cucerită de asirieni, iar întreaga curte a faraonului este luată în robie și dusă la Ninive.

Regele Assarhadon pune să se înalțe stele cu inscripția victoriei sale, unde moștenitorul faraonului și regele fenician al Sidonului sînt legați de nări și trași de regele Asiriei. Dar după retragerea principalei armate

asiriene, Egiptul, în care fuseseră numite căpetenii de nome asiriene, se răscoală și regele Assarhadon ia comanda armatei spre a înăbuși răscoala. În drum însă, Assarhadon, suveranul tuturor ținuturilor de la Memfis pînă la Marea Caspică și insula Behreim de azi, moare lăsînd ca imperiul său să se împartă între Assurbanipal (668—631) și Šamaššumukin. Primul rămîne stăpînitor al Asiriei pe cînd cel de al doilea al Babilonului. Dar Assurbanipal a fost o personalitate extrem

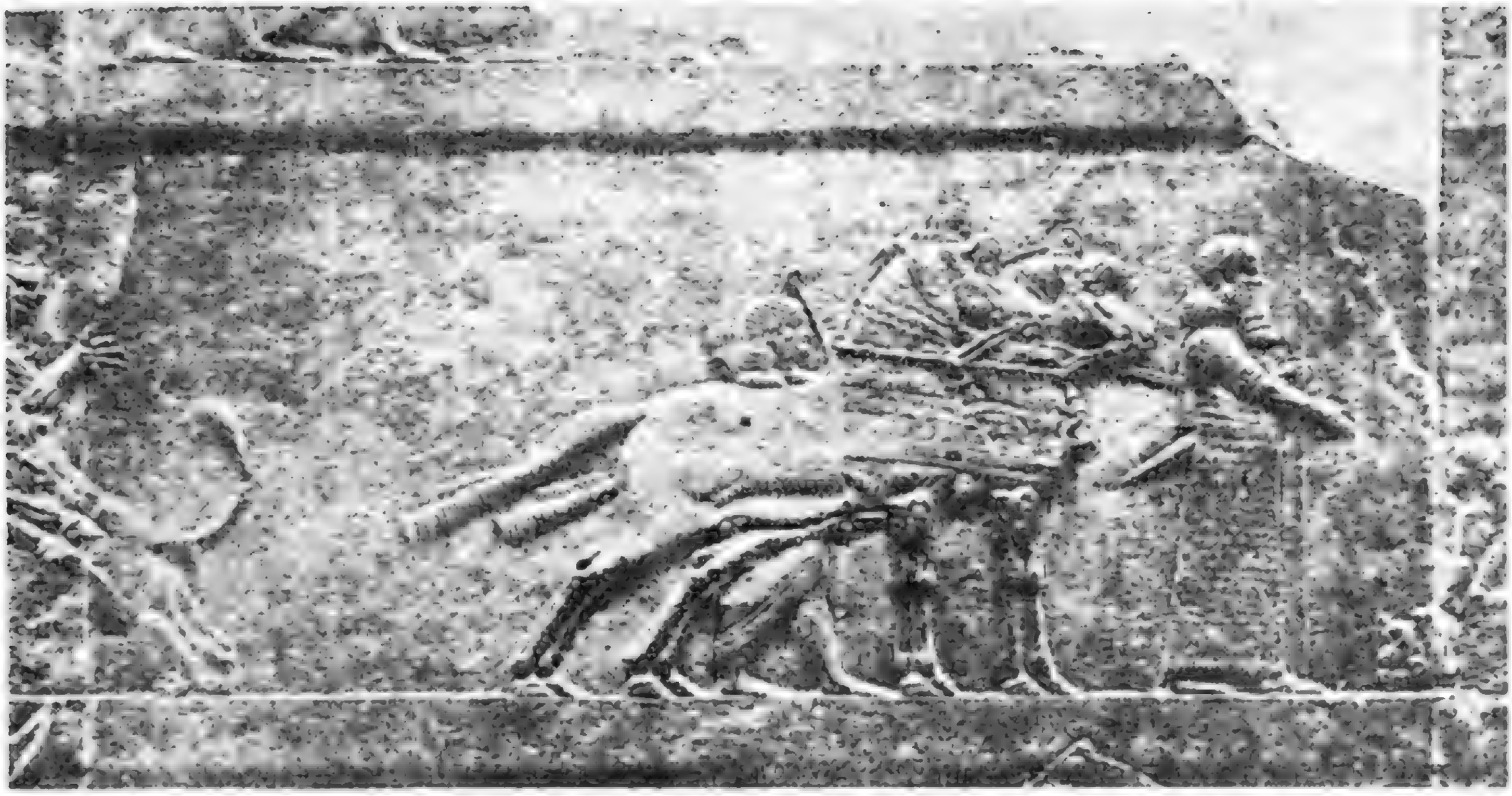

Regele Assurbanipal mergînd pe jos. În spatele său un servitor duce caii

de marcantă, comandant viteaz de armate, om politic, energic, vînător plin de curaj, iubitor de artă și de literatură mai cu seamă. Biblioteca sa, descoperită în 1854 de arheologul englez O. Rassam, avînd peste 20.000 tăbliţe cuneiforme, cuprindea întreaga literatură sumero-akkadiană care ne este astfel cunoscută graţie faptului că acest rege a pus să se copieze toate textele aflate în templele vechi.

El reia războiul împotriva Egiptului pe care Assarhadon nu putuse să-l ducă pînă la capăt. Faraonul Taharqa se retrage în Ethiopia iar Nechao faraonul din Memfis vine la Ninive ca supus plecat jurînd credinţă regelui Asiriei. Dar patru ani mai tîrziu dregătorii egipteni sub conducerea fiului faraonului Taharqa se răscoală, ceea ce impune o nouă intervenţie a armatelor asiriene care ajung pînă la Theba, o jefuiesc și o ocupă, fapt care are un răsunet imens în tot Orientul și se află reflectat și în scrierile profeţilor iudei (cf. *Nahum*, III, 8—10). Asirienii aduc la Ninive două obeliscuri mari ca semn al victoriei lor. Această victorie asiriană determină ultimele state feniciene sau arameene să se supună:

regele Ba'al din Tyr, care rezistase zece ani asediului asirian în insula în care se afla statul său oraş, se supune ca şi regele lidienilor din Asia Mică, Gyges.

Assurbanipal încununase ca rege în Babilon pe Šamaššumukin de la începuturile domniei sale, dar acolo unde mai trăia o populaţie babiloniană, în Babilon însuşi, în oraşul Uruk, în Ur şi în Eridu ea a rămas credincioasă regelui din Babilon. În schimb toate regiunile din jur locuite de arameeni îi urau de moarte pe asirieni şi nu aşteptau decît momentul prielnic să-i izgonească, mai cu seamă că erau îmbărbătaţi de Elam şi de Ţara Mării. În 652 se formează o puternică alianţă împotriva lui Assurbanipal care unea toate statele arameene, căpeteniile arabilor din vest, cele din Siria şi Palestina, Lidia, Egiptul, regii din Siria şi Elam. Regele Babilonului, Šamaššumukin, trece şi el de partea acestei coaliţii şi vreme de patru ani izbucneşte un război cumplit în care Babilonul este cucerit de asirieni, iar regele său se sinucide în 648 arzînd în palatul său împreună cu toată curtea. Pe tronul oraşului Babilon este aşezat un oarecare Kandalanu. De asemenea împotriva Elamului asirienii reuşesc să dobîndească mari victorii şi cuceresc Suza devastînd tot ţinutul înconjurător.

Din 639 nu mai există un stat elamit şi la Suza vor stăpîni mai tîrziu mezii. Dar Asiria era sleită de oameni şi secătuită în aşa fel că la moartea lui Assurbanipal, în 630, fiul său Aššuretililani (630–628) nu mai poate să ocupe din nou Babilonul răsculat, deşi poate să oprească pe mezi cu regele lor Phraortes. După el domneşte ultimul rege al Asiriei, un alt fiu al lui Assurbanipal, numit Šinšariškun (c. 627–612), care se mai intitulează „rege al Universului". Dar pe tronul regal din Babilon se urcă acum un chaldean, Nabopalassar (625). Între diferitele oraşe din sudul Mesopotamiei se dau lupte şi situaţia pare extrem de neclară, întrucît regele Šinšariškum lupta cu triburile arameene Puqudu la hotarul cu Elamul, dar mai ales cu mezii, care deveniseră puternici graţie asimilării cimerienilor şi integrării acestora în poporul lor. Tocmai forţa sporită a mezilor şi ameninţarea pe care o exercitau asupra întregii Mesopotamii îl determină pe faraonul din Sais, Psametic I, să vină în ajutorul asirienilor cu o armată.

Totuşi în anul 614 regele mezilor Kyaxares cucereşte oraşul Assur şi după multe bătălii pregătitoare, în primăvara anului 612, oraşul Ninive, capitala Asiriei, este ocupat în urma atacului mezilor şi chaldeenilor. Tradiţia greacă afirmă că regele asirian Šinšariškun şi-ar fi găsit moartea în flăcările palatului său din Ninive împreună cu întreaga familie, preferînd moartea decît robia. Toate oraşele asiriene sînt pe rînd cucerite şi nimicite de mezi şi de chaldeeni, iar pămîntul pe care au fost clădite, nivelat şi curăţat.

Relief din perioada neoasiriană, provenind din palatul de la Ninive al regelui Assurbanipal şi figurînd o scenă de banchet dat după victoria asupra Elamului şi a regelui său Teumman

Vestea despre prăbuşirea imperiului asirian, împărăţie a groazei, a silniciei şi a teroarei, a cărei faimă avea să străbată veacurile, s-a răspîndit cu iuţeala vîntului în toată Asia Anterioară şi de căderea sa se bucură nenumărate popoare aşa cum arată de pildă imnul de bucurie al proorocului iudeu Naum (II, 2—14; III, 1—19).

La Harran se mai apără încă un prinţ asirian, Assurballit II, pînă în anul 608 cînd şi această ultimă cetate a asirienilor cade înaintea asaltului mezilor şi chaldeenilor.

Astfel se sfîrşeşte în anul 608 istoria bimilenară a Asiriei.

Imperiul nou babilonian

Nabopalassar, care devenise în 625 rege al Babilonului, aparţinea probabil noblеţei chaldeene, dar originea sa exactă nu se cunoaşte. Deşi nici babilonienii, nici chaldeenii nu erau ostaşi remarcabili, iar mezii îi întreceau nespus de mult în vitejie, totuşi Nabopalassar avea calităţi de fin diplomat, graţie cărora ajunge la o înţelegere avantajoasă pentru el cu regele mezilor Kyaxares. Pe de altă parte regele Nabopalassar al Babilonului îşi trimite trupele conduse de fiul său Nabukadnezar în Siria să lupte cu armata faraonului din Sais, Nechao. În bătălia care a avut loc la Karkemiš în anul 605, menţionată şi în textele sacre iudaice (IV, *Regi*, XXIV, 1; *Jerem* XL, 2; II *Chronici*, XXXV, 20) egiptenii sînt respinşi pînă la hotarele lor şi se creează un imperiu vast babilonian.

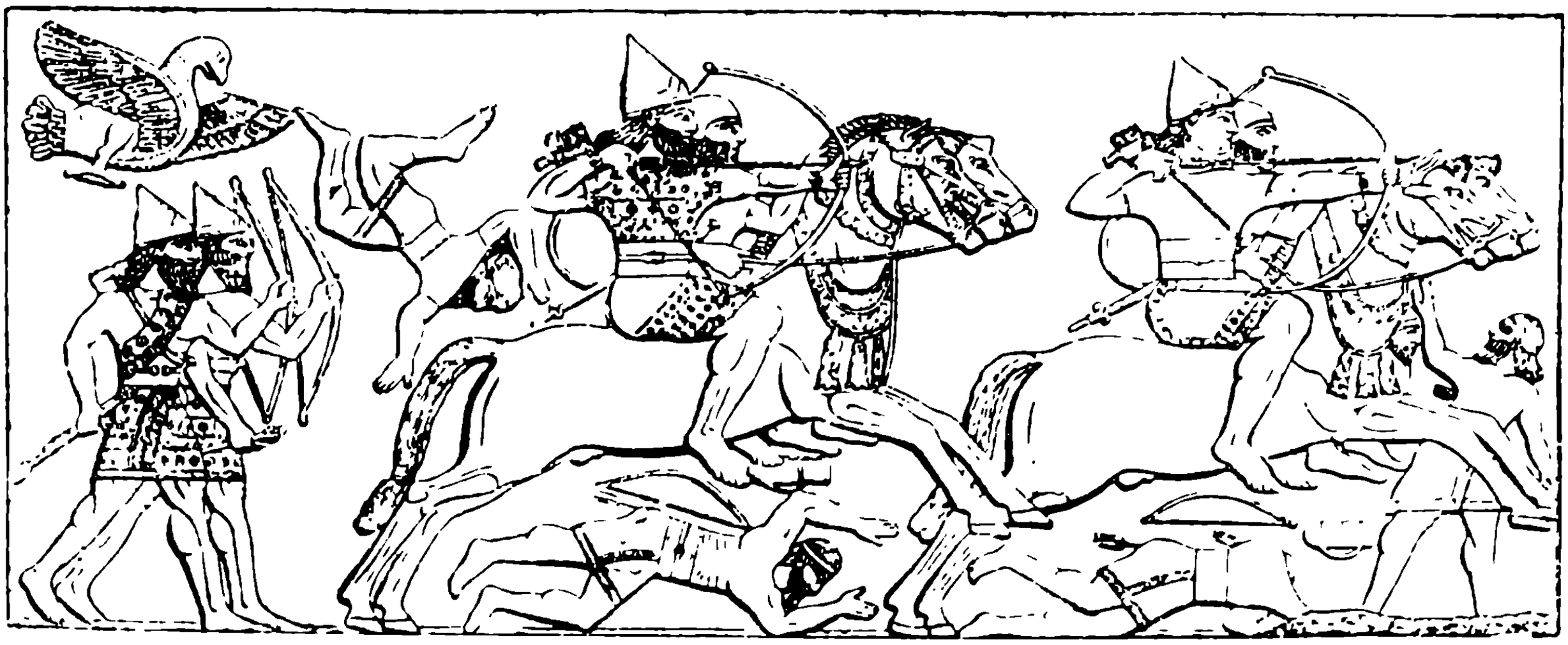

Cavalerie asiriană în luptă

Prăzile luate de la Ninive, căci Nabopalassar ajutase mezilor să cucerească capitala asiriană, i-au dat putința să înalțe nenumărate temple, să restaureze altele și mai ales să reclădească în chip fastuos Babilonul. El moare la 605 și este îngropat în palatul său din Babilon. Îi succede fiul său Nebukadnezar (în Biblie: Nabukodonosor) care domnește între 605 — 562 și continuă opera de restaurare și de înfrumusețare a Babilonului, în special reface templele E-sangila și E-temenanki, canalele și zidurile marii metropole mesopotamiene. Dar și în restul țării el reface templele uneori îngropate cu totul în nisipuri. O operă cu caracter strategic este înălțarea la nord de Babilon a unui zid de apărare între Tigru și Eufrat spre a opri atacurile venite dinspre nord. Xenophon în celebra sa Anabasis, „retragere a celor zece mii", a văzut acest „zid al regilor" care este și azi vizibil în fotografiile aeriene (*Anabasis* II, 4, 12). Pe de altă parte Nabukadnezar ne-a lăsat numeroase inscripții, descriind bătăliile sale în Siria și Palestina și cunoaștem din textele iudaice cucerirea și distrugerea Ierusalimului, capitala statului Iuda, așa cum reiese dealtfel și din Cronica neobabiloniană. Regelui Iudeii, Sedechia, i se scot ochii de către chaldeeni, fiii regelui sînt înjunghiați în fața lui și el este dus în lanțuri la Babilon (IV *Regi*, XXV, 7 sq) după ce Templul este jefuit și ars.

Este probabil că regele Babilonului, prin războiul său împotriva statului Iuda, dar și a Tyrului, ca și a statului-oraș Askalon, urmărea să-și întărească frontiera cu Egiptul, în vederea unei expediții în Valea Nilului. Cronica neobabilonică relatează de fapt ciocniri cu armatele egiptene. Prin supunerea tuturor micilor state semite din Palestina, Nebukadnezar — care se intitulează „rege al dreptății", căruia i s-au încredințat popoarele de către zeul Marduk — întemeiază un imperiu

ce se întinde de la hotarele Egiptului pînă la insula Tilmun (Bahrein). Nebukadnezar moare în 562 după ce a domnit peste patruzeci de ani.

Însă fiul său Amelmarduk (561—560) a fost incapabil să menţină puterea regalităţii babiloniene, iar pe de altă parte se pare că a încercat să se împotrivească puterii preoţilor din templele Babilonului. Dar el este repede înlăturat de la domnie de fiul său vitreg Nergalšarușur (559—556), numit în *Ieremia* XXXIX, 9,13 „căpetenie a magilor", Nergal-Șareţer, care luase parte la cucerirea Ierusalimului. Sigur este că preoţii zeului Marduk, originari din Babilon, care erau strîns legaţi de nobleţea caldeeană, l-au sprijinit pe acest rege iar rivali și potrivnici ai lor erau preoţii arameeni ai zeului Nana-Sin din oraşul Ur (la rîndul lor ataşaţi de preoţimea zeului Sin din marele oraș Harran ce se afla sub stăpînirea mezilor). Antagonismul între aceste două grupări rivale, antagonisme care, fără nici o îndoială, erau mult mai puţin de ordin teologic ci mai cu seamă de ordin economic şi politic, fiecare din cele două grupări vrînd să dobîndească supremaţia, s-a ascuţit atunci cînd regele Nergalšarușur moare timpuriu. Succesorul său minor Labašmarduk este însă asasinat — fără îndoială de către una din cele două facţiuni rivale, mai probabil cea a zeului Sin, căci după moartea acestuia, noul rege va afirma că cel ucis s-a urcat pe tron „împotriva voinţei zeilor". Este adus pe tron ca rege un om în vîrstă, care va fi ultimul rege al Babilonului. Nabonide (Nabuna'id) ce domnește între 535—539. Noul rege era originar din oraşul Harran, unde mama sa era preoteasă a zeului Sin, și trebuie să fie considerat mai curînd ca asirian și ca succesor al lui Assurbanipal. El reclădește temple ale zeilor săi Sin la Harran şi Ur şi Šamaš la Sippar şi Larsa. Începuturile domniei i-au fost marcate de răscoale în Siria și Palestina, ceea ce a dus la intervenţia trupelor regelui Nabonide în anii 554 și 553, dar regele mai cu seamă este preocupat de rivalităţi între preoţii templelor. După ce o pune pe fiica sa să fie preoteasă mare în templul zeului Sin din oraşul Ur și să se considere drept „soţie" a zeului Nanna-Sin, el reclădește templul zeului Sin din Harran, numit E-hulhul, ceea ce îi determină pe preoţii zeului Marduk din Babilon să socoată că regele îl adoră pe un zeu „mincinos" și că ridică un templu „neadevărat". Între timp mezii şi perşii, cele două popoare indo-europene din nordul Mesopotamiei, au început să se războiască între ei. Într-adevăr perşii supuși mezilor se răscoală conduși de Cyrus şi cuceresc ţinuturile ocupate de mezi. Tînărul rege al perşilor, Cyrus, se luptă apoi cu regele Cressus al Lidiei (în Asia Mică) a cărui ţară vrea să o cucerească. Dar era vădit că perşii nu se vor opri aici şi vor porni la cucerirea Babilonului, deşi luptele lor în Asia Mică dădeau regelui babilonian un răgaz de care nu a ştiut să se folosească. Într-adevăr el se decide să plece la cucerirea oraşului Teima, dintr-o oază aşezată în nordul Arabiei, cale de 1000 km

prin deșertul arabic (Nefud) plecînd din Babilon. Regele Nabonide a stat opt ani în oaza Teima și este posibil ca el să fi vrut să creeze aici o armată, compusă din arabi și arameeni, care să se împotrivească atacului perșilor. În tot acest timp regele Nabonide este înlocuit la Babilon de fiul său și moștenitorul Belšaruşur (Baltazar = Belșatzar cum este numit în *Daniil*, V, 1 sq). Unul din efectele șederii bătrînului rege Nabonide la Teima a fost și faptul că nu a mai putut împlini la începutul anului riturile care aveau loc în templul lui Marduk, în special nu putea să ia parte la recitarea poemului Eluma Eliș, ceea ce făcea ca din punct de vedere al clerului din Babilon să nu fie rege și să nu aibă drept să stea pe tronul regal. Această disprețuire a riturilor esențiale ale Babilonului a contribuit fără îndoială la părăsirea lui Nabonide de către locuitorii Babilonului, și la eficiența propagandei preoților lui Marduk împotriva regelui. În fața amenințării perșilor, regele Nabonide se întoarce după opt ani în Babilon și în 539 sărbătorile Anului nou sînt oficiate cu deosebit fast, dar era prea tîrziu. În regiunea de la răsărit de Tigru, guvernatorul regelui Nabonide, un iranian numit Gabryas (Gubaru) se raliază cauzei perșilor și mezilor și încep ofensiva lor împotriva Babilonului. Armata babiloniană, formată din mercenari și ostași recrutați cu forța, este biruită ușor lîngă Opis și perșii trec repede zidul ridicat de Nabucodonosor și ocupă orașul Sippar. Apoi două zile mai tîrziu (12 octombrie 539) perșii intră în Babilon care nu se apără, dar în citadela orașului se retrăsese Belșațar cu tatăl său. După relatarea cărții lui *Daniil* V, 1 sq, înainte de căderea Babilonului în fața lui Belșațar, care benchetuia, o mînă a scris pe zid cuvintele: „*Mene, mene, teqel ufarsin*" termeni aramaici avînd sensul: „a numărat, a cîntărit, a împărțit". Imaginea tiranului care chefuiește în palatul său, incapabil să înțeleagă semnele ce-i vestesc pieirea, a fost des reluat în poezia revoluționară și democrată din secolul al XIX-lea. Citadela a fost repede cucerită de perși și bătrînul rege Nabonide a fost trimis în surghiun în răsăritul Mării Caspice pe cînd fiul său a fost ucis (*Daniil*, V. 30). Cyrus, regele perșilor, este primit de preoții zeului Marduk ca salvatorul Babilonului și el își ia titlul de „rege al Babilonului", „rege al Sumerului și Akkadului"

Cultul tuturor zeilor babilonieni este păstrat, se continuă scrierea de texte religioase cu caractere cuneiforme în akkadiană și sumeriană. Dar aramaica devine limba curentă în întreaga Mesopotamie.

CRONOLOGIE

REGII DIN BABILONIA

Imperiul din Akkad

2350— Sargon I
2150 (2350—2295)
î.e.n Rimuš
Naram Sin
(2272—2235)
Šar-kali-šari
(2235—2210)
Šudurul
(2185—2170)

Dominația gutilor în Mesopotamia

2150—
2060
î.e.n

Renașterea sumeriană

2065—
1955
î.e.n Ur-nammu
(2065—2046)
Sulgi
(2046—1998)
Bursin
Susin
Ibbisin

Epoca Isin — Larsa

Regi la Isin	*Regi din Larsa*
Isbierra	Gungunum
(1955—1926)	(1867—1841)
Suilisu	Abisara
1960— (1926—1917)	(1840—1830)
1700 Iddindagan	Sumuiluru
î.e.n Išmedagan	(1820—1801)
Lipitištar	
Urninurta	Nuradad
(1864—1837	(1800—1785)
Irraimitti	Siniddinam
Enlilbani	(1784—1779)
(1803—1780)	
	Waradsin
Sinmegir	
Damigilisu	Rimsin

REGII DIN ASIRIA

2500 Pe malurile fluviului Tigru, asirienii, popor semit înrudit cu babilonienii fundează orașul *Assur* având ca zeu suprem pe Assur.
2500— Orașul Assur și teritoriul din jurul
2000 său face parte din imperiul akkadian
î.e.n

2000 Asirienii crează cartiere comerciale în multe orașe, cum e și acela
î.e.n din Kanes în Asia Mică.

Regatul vechi asirian

1810— Ilušuma
1680 Irisum I
î.e.n Šamšiadad
Iašmahadad
Išmedagan
Aššurdugul

Supremația hurrită, babiloniană și hittită

— Regatul asirian de mijloc —

1393— Assuruadinahhe II
970 Eribaadad I
î.e.n (1383—1357)
Aššurballit I
(1356—1319)

REGII DIN BABILONIA

Dinastia lui Hammurabi

1830 — 1530 î.e.n
Sumuabum
Sumulailu
(1816—1781)
Sabum
Awilsin
Sinmuballit
Hammurabi
(1728—1686)
Samsuiluna
(1685—1648)
Abiešuh
(1647—1620)
Ammiditana
(1619—1583)
Ammisaduqa
(1582—1562)
Samsuditana
(1561—1531)

Stăpînirea Kasiților

Agukakrime
Burnaburiaš I
Kaštiliaš III
Ulamburiaš
1530—1150 î.e.n
Agum III
Karaindaš III
Kadašmanharbe I
Kurigalzu I
(circa 1400)
Burnaburiaš II
(circa 1350)
Nazibugaš
Kurigalzu
(1336—1314)
Nazimaruttaš
(1313—1288)
Kadašmanturgu
(1287—1271)
Kadašmanenlil II
(1270—1264)
Kaštilaš IV
(1241—1234)
Adadšumnasir
Melišipak
(1183—1169)
Mardukpaliddina
Zabašumiddina
Enlildinahhe

REGII DIN ASIRIA

Enlilnisari
(1319—1310)
Aridenilu
Adadnirari (1297—1266)
Salmanasar I (1265—1235)
Tukultininurta
(1235—1198)
Aššurnadinapli
Enlilkudurusur
Ninurtakulaššur
Mutakkilnusku
Aššurrešiši

Tiglatpilaser I
(1116—1078)
Aššurbelkala
Eribaadad II
Šamšiadad IV
Aššurabi II
(1010—970)
— Arameenii cuceresc mari regiuni din Asiria care e redusă mult ca întindere

REGII DIN BABILONIA

Renașterea babiloniană

Mardukšapikzari
Ninurtadinšun
Nebukadnezar I
(Nabuchodonosor)
(1128—)

1128— — Marduknadinahhe
1050 — Mardukšapikzermati
î.e.n — Adadpaliddina

Supremația asiriană asupra Babilonului

— Regatul nou babilonian —

1050— Nabopalasar
625 (625—605)
î.e.n Nabucadnezar II
(605—562)
Amelmarduk
Nergalšarusur
Labašmarduk
Nabonide
(555—539)

REGII DIN ASIRIA

— Regatul nou asirian —

Aššurdan II (932—910)
Adadnirari II (909—889)
929— Tukultininurta II
612 (888—884)
î.e.n Aššurnasirpal II
(883—859)
Salmanassar III
(858—824)
Šamšiadad V
(823—810)
Adadnirari III (809—782)
precedat de regenta
Sammuramat
(Semiramis) mama sa
Tiglatpileser III
(745—727)
Salmanassar V
(726—722)
Sargon II
(721—705)
Sanherib
(704—681)
Assarhadon
(680—669)
Aššurbanipal
(668—630)
Aššuretililani
(631—628)
Sušariškun
(627—612)

Modul de producție asiatic sau tributal în Asiria și Babilonia. Societatea asiro-babiloniană

Prin mod de producție se înțelege „modul istoricește determinat în care se produc bunurile materiale necesare existenței societății și dezvoltării ei" (Dicționar de economie politică, Buc. 1974, p.474). Modul de producție a bunurilor materiale condiționează în general procesul vieții sociale, politice și spirituale (Ibidem). Cunoaștem următoarele moduri de producție: cel al comunei primitive, modul de producție sclavagist, modul de producție feudal, modul de producție capitalist, modul de producție socialist și modul de producție comunist. Dar unele popoare au cunoscut pentru un timp și așa-numitul mod de producție asiatic. Și despre acesta, același dicționar de economie politică scrie la pag. 475: „Modul de producție asiatic, mod de producție bazat pe exploatare, cunoscut de o serie de popoare din Asia, dar și din Africa și chiar America, apărut în condițiile în care descompunerea comunei primitive nu a fost urmată decît de forma patriarhală a robiei. Mai este numit și tributal. Particularitatea fundamentală a modului de producție asiatic o constituie faptul că proprietarul funciar suprem era statul. Nu exista proprietate privată asupra pămîntului, dar exista posesiunea și folosința pămîntului. Celula economică de bază a modului de producție asiatic a fost comunitatea sătească. În esență, suveranitatea constă în proprietatea funciară concentrată la scara statală. Drept urmare, dependența politică și economică a producătorilor se prezintă ca o relație de supunere față de stat, iar renta pe care supusul trebuia să o plătească proprietarului funciar, respectiv statului, coincidea cu impozitul sau mai bine-zis nu exista un impozit distinct de această formă a rentei funciare. Modul de producție asiatic a cunoscut o oarecare dezvoltare a capitalului comercial și cămătăresc. Statul despotic controla comerțul exterior. K. Marx a remarcat existența modului de producție asiatic într-o serie de state ale Asiei antice, ca și dincolo de hotarele Asiei, în Egiptul Antic, Peru și Mexic. Spre deosebire de

alte moduri de producţie, modul de producţie asiatic a fost puţin studiat'' (Ibidem, 475—476).

Pentru înţelegerea societăţii asiriene şi babiloniene se impune în mod stringent să studiem modul său de producţie şi formaţiunea social-economică ce îi corespunde, adică nivelul forţelor de producţie, relaţiile economice, structura sa socială specifică precum şi suprastructura adecvată bazei economice existente. Ori modul de producţie care a dominat în Mesopotamia, ca şi în alte regiuni ale Asiei în antichitate, a fost modul de producţie asiatic sau tributal (numit de către unii cercetători şi oriental). Vom înfăţişa întru început gîndirea lui K. Marx şi Fr. Engels cu privire la modul de producţie asiatic. Un inventar al menţiunilor lui Marx şi Engels asupra modului de producţie asiatic a fost publicat de Maurice Godelier *(Les écrits de Marx et Engels sur le mode de production asiatique* în „La Pensée'' nr. 114, 1965, p. 56—66), studiu citat de I. Banu în *Filozofia Orientului Antic*, Buc. 1967, p.18, iar în limba rusă M.A. Vitkin şi N.B. Ter-Acopian publică o serie de surse necunoscute de M. Godelier (menţionaţi de I. Banu, Ibidem). Tot N.B. Ter-Acopian „îşi propune să schiţeze modul în care a evoluat, de-a lungul istoriei, gîndirea lui Marx şi Engels pe tema modului de producţie „asiatic'', modul în care, pe măsura descoperirilor succesive ale istoricilor şi etnografilor, şi-au îmbunătăţit neîncetat conceptul pînă la finele vieţii, sub raportul conţinutului, al formei şi al expresiei lui terminologice'' (I. Banu, Op.cit, p. 18).

La noi în ţară profesorul Ion Banu are meritul de precursor (aşa cum scrie prof. Miron Constantinescu în „Memoria Oeconomica'', XXVIII, (1972) p. 25), căci în două lucrări apărute în *Revista de Filozofie* (nr. 2 (1966) şi nr. 3 (1966) apoi în cartea sa atît de consistentă *Filozofia Orientului antic*, Bucureşti, 1967, pag. 15—16, a studiat modul de producţie asiatic, examinînd în mod amănunţit toate caracterele sale.

Prof. I. Banu arată în studiul său asupra modului de producţie asiatic sau tributar, din volumul menţionat mai sus, că, spre a prezenta modul de producţie asiatic, trebuie să se acorde o atenţie deosebită lucrării lui Marx: *Forme premergătoare producţiei capitaliste* (Bucureşti, ESPLP, 1956), dar e necesar să se ţină seama de numeroase alte indicaţii din lucrările lui Marx şi Engels. Făcînd abstracţie de fazele prin care a trecut gîndirea lui Marx în chestiunea modului de producţie asiatic, I. Banu descrie acest mod de producţie prin următoarele caractere generale ale sale:

1) Baza socială în cadrul modului de producţie „tributar'' este comunitatea agrară sătească (. . .). Comunitatea lucrează pămîntul ei, fie în comun, fie pe temeiul muncii asupra unor loturi familiale care sînt obiectul unei redistribuiri periodice. O descriere a comunităţilor săteşti

din India, pe care Marx le-a socotit mult timp drept caracteristice pentru modul de producţie „asiatic" se află în lucrarea sa *Stăpînirea britanică în India* (K. Marx — F. Engels, *Opere*, vol. 9 Editura Politică, Buc. 1959 p. 137 sq). Marx face o netă distincţie între această comunitate agrară şi comunitatea primitivă pe care o numeşte „arhaică", enumerînd deosebirile dintre ele (K. Marx, *Ciornele răspunsului la scrisoarea lui V.I. Zasulici*, în K. Marx şi Fr. Engels, *Opere*, vol. 19 Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 419—420 şi 434).

2) Există o categorie socială suprapusă, compusă din persoane care îndeplinesc o serie de funcţii publice, provenite din îndeletnicirea impusă cîndva de însăşi existenţa comunităţii. În virtutea faptului că acest grup social reprezintă interese comune, el prelevă o parte din plus-produsul obţinut de comunităţile agrare. Marx subliniază, ca pe un factor de prim ordin ce a condus spre asemenea relaţii sociale în Orient, necesitatea înfăptuirii şi întreţinerii permanente a unor lucrări publice de mari proporţii şi în special a lucrărilor de irigare şi îndiguire; acestea sînt de neconceput în condiţiile proprietăţii private asupra pămîntului şi în lipsa unei forţe suprapuse, de constrîngere extraeconomică.

3) Tendinţa acestui grup social suprapus de a smulge o parte cît mai mare a plus produsului transformă pe ţăranii din comunităţile sătești într-o masă supusă exploatării — care poate fi la fel de dură ca şi exploatarea sclavagistă — iar întreaga societate întemeiată pe antagonism şi exploatare de clasă. Comunitatea sătească spune Marx „poartă stigmatul deosebirilor de castă şi al sclaviei" (K. Marx şi Fr. Engels, *Opere*, vol. 9, p. 140). Exploatarea poate să fie atît de aspră, încît, în ciuda caracterului aparent independent al comunităţii agrare, extorcarea plusprodusului să fie dusă pînă la zădărnicirea reproducţiei lărgite (K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea II-a ESPLP. Buc. 1955, p. 749).

4) După cum se ştie, pentru a caracteriza un anumit mod de producţie, criteriul principal îl constituie chestiunea proprietăţii asupra mijloacelor de producţie şi în societăţile antagoniste, a relaţiilor de dominaţie şi de supunere de clasă ce derivă din relaţiile de proprietate. Deşi în privinţa proprietăţii situaţia nu este aceeaşi în toate societăţile de tip „tributar", totuşi există peste tot un factor comun care, pe deasupra variantelor, imprimă tuturor cazurilor un anumit specific, deosebit de acela din toate celelalte orînduiri sociale antagoniste: lipsa proprietăţii private a membrilor comunităţii săteşti asupra pămîntului şi prezenţa proprietăţii (uneori a posesiunii) agrare colective.

„În forma asiatică — spune Marx (cel puţin în cea predominantă) individul nu este proprietar, ci numai posesor; adevăratul proprietar este propriu-zis comunitatea, aşadar proprietatea există numai ca proprietate colectivă asupra pămîntului".

Pe de altă parte însă, funcţiile proprietăţii colective se deplasează dinspre comunităţi înspre unitatea politică supraordonată acestora, adică spre stat. În asemenea cazuri, unitatea înglobantă, care stă deasupra tuturor acestor mici colectivităţi, apare ca proprietarul suprem sau ca unicul proprietar, iar comunităţile reale apar numai ca posesori ereditari.

. . . . . .

5) Forma economică a obştiilor agrare determină forma politică a statului. Acesta are caracter despotic, aşa încît despotul (rege, împărat) din fruntea statului apare confundîndu-se cu statul şi — drept corolar — apare ca unic proprietar al pămîntului. . . . . Amintindu-ne de faptul, adesea subliniat de Marx, că modul de producţie în cauză apare ca o expresie a unui anumit stadiu al dezvoltării forţelor de producţie, în condiţiile necesităţii unor vaste lucrări de interes general (ca, de pildă, cele de îndiguire şi irigare), vom înţelege de ce, definind funcţiile — existente „din timpuri imemoriale" — ale statului „asiatic" Marx va arăta că acestea sînt: a/ jefuirea propriului popor (funcţia „financiară"); b/ jefuirea altor popoare (războiul) şi c/ lucrările publice.

6) Se constată şi existenţa sclavilor, cîteodată destul de numeroşi; dar ca regulă generală, ei nu se află în proprietatea privată a cuiva, ci aparţin mai ales statului şi templelor. Obştea sătească are uneori sclavi, fără însă ca vreodată să treacă asupra lor centrul de greutate al muncii productive pe care obştea o prestează. Acest din urmă criteriu atîrnă greu, credem, în discuţia actuală cu privire la faptul dacă modul de producţie „tributar" nu este cumva o simplă variantă a sclavagismului. În lucrarea *Forme premergătoare producţiei capitaliste*, Marx subliniază că sclavia sau iobăgia, existente, nu pot să modifice forma „asiatică" între altele şi pentru că „în această formă individul nu devine niciodată proprietar, ci numai posesor, el însuşi fiind *au fond* proprietatea, sclavul aceluia (în) persoana căruia este întruchipată unitatea comunităţii şi de aceea sclavia nu subminează aici condiţiile muncii şi nu modifică relaţia esenţială . . . . . "

7) Există, aşadar, atît exploatarea exercitată asupra comunităţilor sătești, cît şi exploatarea sclavagistă; există atît antagonismul de clasă dintre comunităţile sătești şi exploatatorii lor, cît şi antagonismul de clasă dintre sclavi şi proprietari de sclavi. Dar ţinînd seama de cele relevate mai sus, de caracterul subordonat al sclavilor (ea nu este factorul hotărîtor al producţiei, nu constituie motorul principal al economiei „tributare") se poate aprecia că fundamentala contradicţie de clasă a orînduirii „tributare" este acea dintre comunitatea sătească şi pătura dominantă din stat, formată din despot şi casta funcţionărească aflată la ordinele sale.

8) Organizarea socială „tributară" apare adesea ca avînd o îndelungată stabilitate uneori de-alungul a mai multor milenii.

. . . . . .

Pe marginea celor enumerate mai notăm: înmănuncherea unor elemente ca: „proprietatea comunitară şi monarhică, caracterul despotic al statului, exploatarea pe grupe a oamenilor în favoarea unui grup, forma tributară a exploatării, constrîngerea extraeconomică specifică — toate acestea sînt cu necesitate legate de acea slabă productivitate a muncii care este proprie formaţiunilor sociale precapitaliste".

Istoricul japonez Jiro Hayakawa urmînd o sugestie făcută în scrierile sale de Karl Marx, propune ca modul de producţie asiatic să fie numit „mod de producţie tributar" (de la tribut, contribuţia silită) şi acest termen este adoptat în multe lucrări ale gînditorilor marxişti (cf. I. Banu, *Op.cit.* p. 25).

În *Dicţionarul de filozofie* (Buc. Edit. Politică, p. 467) dar şi în *Mica enciclopedie de politologie* (Buc. 1977, p.295), ca şi în *Dicţionarul de Economie Politică* (Buc. 974, p. 475), modul de producţie asiatic sau tributar este numit tributal, apelaţie acceptată în publicaţiile de specialitate. La noi a fost studiat modul de producţie tributal de asemenea de regretatul prof. Miron Constantinescu care în două lucrări a sintetizat datele esenţiale cu privire la acest mod de producţie (Miron Constantinescu, *Modul de producţie tributal şi orînduirea tributală* în „Probleme economice" Nr. 11 (1972), şi Idem, *Despre formaţiunea social-economică tributară.* în „Probleme economice" nr. 4 — 1973). Apoi într-un studiu despre formaţiunea social-economică tributală în „Memoria Oeconomica" XXVIII, f.a. p. 7—10, a reluat această chestiune analizînd caracterele specifice ale modului acesta de producţie.

Miron Constantinescu arată că în modul de producţie tributal nu găsim proprietatea privată a unor membrii ai colectivităţilor săteşti asupra pămîntului, producătorii direcţi nu sînt cîtuşi de puţin proprietatea privată a unor stăpîni ca în modul de producţie sclavagist, ci producătorii lucrează cu unelte proprii şi alcătuiesc comunităţi agrare dotate cu oarecare autonomie, avînd un oarecare drept de proprietate asupra pămîntului. Pe de altă parte proprietar funciar eminent este statul reprezentat prin rege, despot, tiran, iar forma specifică de exploatare de clasă constă în faptul că plusprodusul muncii devine tribut sau impozit către stat (care în fapt este regele, tiranul sau despotul). În continuare Miron Constantinescu spune că sclavii care există nu au un rol esenţial în procesul de producţie, nu determină esenţa modului de producţie. Scriind despre modul de producţie „asiatic" (sau tributal) Karl Marx arată că în diferite regiuni „aceeaşi bază economică are nesfîrşite variaţii şi gradaţii" (Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, pag. 745). Orice orîn-

duire economică este caracterizată în funcţie de elementele ei dominante şi tocmai de aceea nu se poate confunda orînduirea sclavagistă cu cea tributală.

În 1969 Centrul de Studii şi Cercetări marxiste din Franţa (Centre d'Études et de recherches marxistes) publică un volum intitulat „*Sur le mode de production asiatique*" cu o prefaţă de Jean Suret-Canale, Édition Sociales, iar în 1974 apare o nouă ediţie augmentată, avînd 400 pagini, a aceluiaşi volum.

Prefaţa acestui interesant studiu, care cuprinde contribuţiile mai multor cercetători marxişti din cîteva ţări, arată că această culegere nu cuprinde textele lui Marx, Engels şi Lenin asupra acestui mod de producţie, întrucît aceste texte au fost cuprinse în alt volum *(Sur les sociétés précapitalistes* (Textes choisis de Marx, Engels, Lenine, préface de Maurice Godelier, Paris, Éditions Sociales, 1970). În aceeaşi prefaţă (p. 8) se arată că modul de producţie asiatic „ar putea fi numit tributal" şi în notă se scrie: „După sugestia filozofului român I. Banu" (Recherches Internationales nr. 57—58, 1967, p. 251—253 şi La Pensée nr. 132, 1967, p. 53 — 70). Notînd prioritatea filozofului român cu privire la această denumire Jean Suret-Canale scrie că denumirea de mod de producţie asiatic cuprinde o caracteristică geografică astăzi discutabilă.

Volumul publică 14 contribuţii remarcabile din care menţionăm pe următoarele: Jean Suret-Canale, *Les sociétés traditionnelles en Afrique tropicale et le concept de mode de production asiatique ;* Charles Parain, *Protohistoire méditerranéene et mode de production asiatique ;* Héléne Antoniadis-Bibicov *Byzance et le mode de production asiatique ;* Ion Banu, *La formation sociale „asiatique" dans la perspective de la philosophie orientale antique ;* Marinette Dambuyant, *Un état a „haut commandement économique" l'Inde de Kantilya.*

Volumul se încheie cu o bibliografie a lucrărilor celor mai însemnate relative la modul de producţie asiatic.

Trebuie să menţionăm în sfîrşit o remarcabilă lucrare românească apărută recent despre orînduirea tributală. Este vorba de cartea marelui sociolog român Henri H. Stahl, care ne-a fost profesor şi de la care am preluat atîtea învăţăminte nepreţuite, în urmă cu treizeci şi patru de ani cînd ne susţineam licenţa în filozofie, specialitate principală sociologie la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti.

Venerabilul maestru al sociologiei noastre a publicat recent volumul *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, 194 pagini. După ce prezintă o bibliografie completă şi după ce discută în două capitole mari aspectele felurite ale orînduirii tributale aşa cum s-au reflectat în operele clasicilor marxismului, dar şi ale altor cercetători români şi străini, în capitolul al treilea

profesorul Henri H. Stahl face o analiză sociologică a orînduirii tributale româneşti. Autorul demonstrează că Dacia preromană şi romană trăia într-o orînduire tributală şi nu sclavagistă cum s-a susținut. De asemenea în Moldova şi în Ţara Românească a dominat la început orînduirea tributală şi nu cea feudală cum s-a putut afirma în mod eronat, orînduire tributală care a fost moştenită de la populaţiile migratoare ce au stăpînit în spaţiul carpato-dunărean peste un mileniu. În acest sens profesorul Henri H. Stahl scrie în concluziile sale: « Cît priveşte orînduirea tributală ne putem bizui mai mult pe tăcerea documentelor decît pe locvacitatea lor. Ceea ce constatăm este de fapt lipsa oricărei dovezi a unor relaţii feudale în epoca întemeierii domniilor noastre autohtone; ceea ce ne îndrituieşte să credem în posibilitatea existenţei unei orînduiri tributale, mai ales ţinînd seama de faptul că aceste domnii autohtone nu pot fi concepute decît ca născîndu-se prin procesul statelor de substituire, adică preluînd pe seamă proprie mecanismele de exploatare organizate de nomazii antemergători». (p. 194).

*

Societatea sumeriană nu este deosebită de cea babiloniană și asiriană în mod esențial și putem studia modul de producție în aceste civilizații asemănătoare din Mesopotamia. Căci regele în Mesopotamia chiar dacă este asistat de un sfat al patricienilor sau al bătrînilor, aceştia au doar un rol consultativ și deciziile regelui sînt fără de apel după cum putem constata din *Codul lui Hammurabi*. dar și din actele scrise în vremea lui Sargon I. Puterea regală este absolută, despotică, întrucît regele și în Asiria ca și în Babilonia era reprezentantul zeului, alesul și iubitul lui, regele vorbea în numele zeului. Am arătat că uneori regii babilonieni și asirieni s-au proclamat zei fiind în viaţă, urmînd desigur exemplul faraonului egiptean care era socotit zeu încă în viaţă fiind. De pildă regele Naram-Sin își dă numele de „zeul din Akkad" și înaintea scrierii numelui său pe tăbliţe cuneiforme este pus determinativul pentru zeu, o stea, apoi el purta o coafură cu două coarne, ce era rezervată zeilor. Mulți alţi regi babilonieni au continuat să se numească pe sine zei, socotindu-se fii ai zeului Enlil și ai zeiţei Ninsun care ar fi fost mama lor, în fine soţia lor ar fi zeiţa Innina (numele sumerian al zeiţei Ištar). Ca și în Egipt i se fac regelui temple, se instituie un cult aducîndu-se jertfe dinaintea imaginii sale cioplite în piatră. Pare că divinizarea regilor a început să dispară după vremea lui Hammurabi care totuși își dă numele de „zeu al soarelui din Babilon", „zeu al regilor" și „frate al zeului Zamama", ba chiar supușii își iau un nume în a cărui compunere intră și calitatea

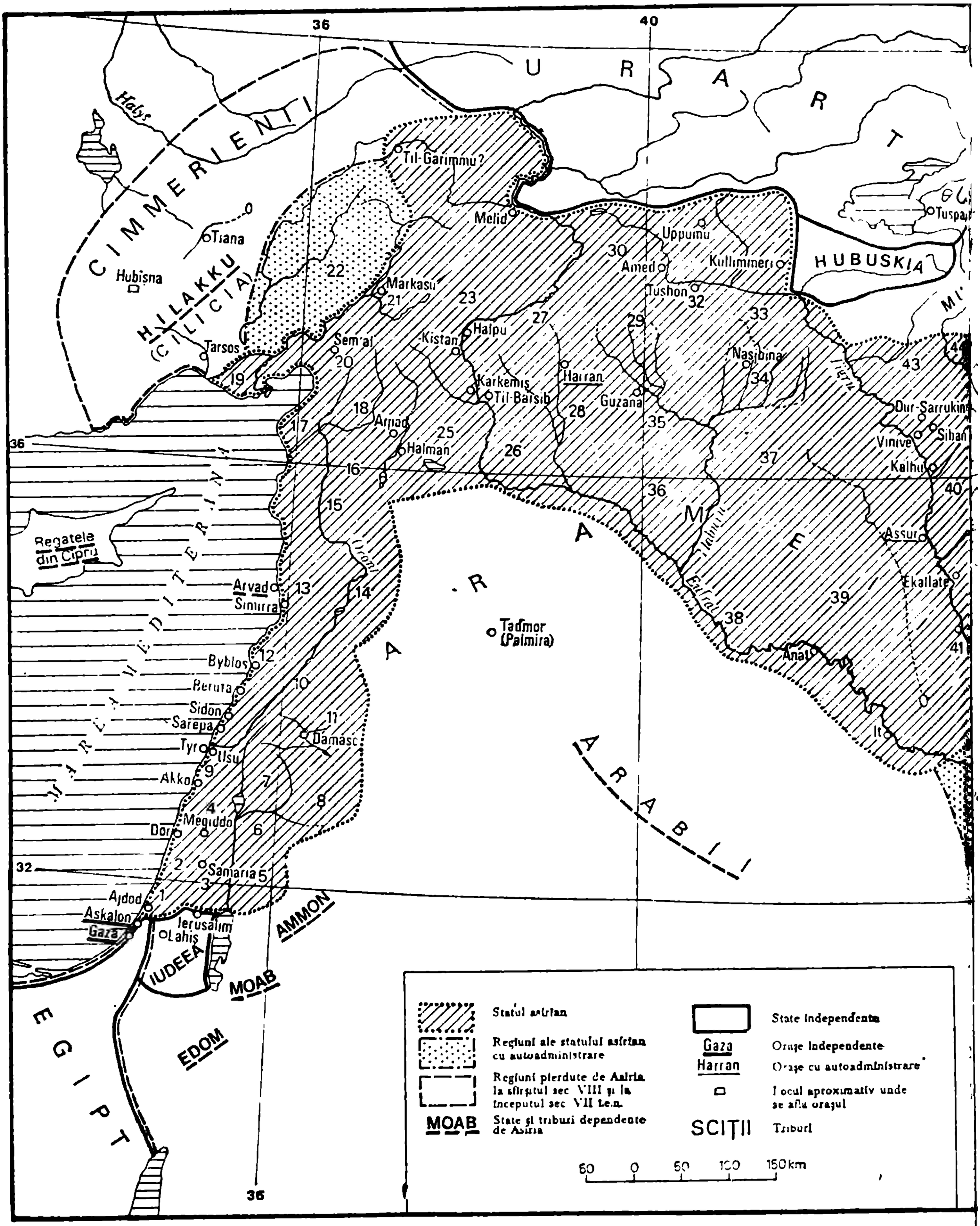

Statul asirian în jurul anului 654

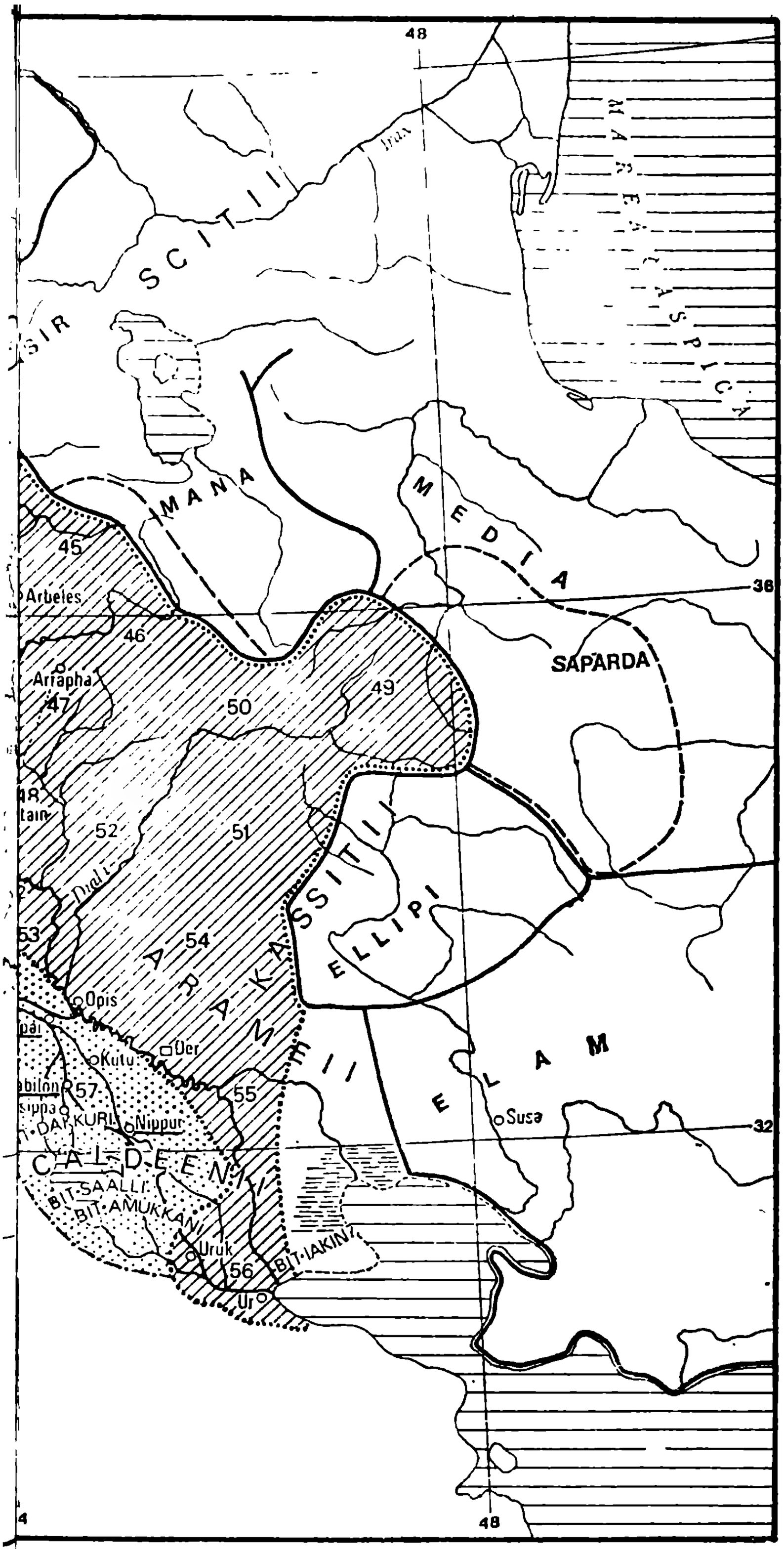

(in unele cazuri-două şi chiar mai multe regiuni sînt indicate cu acelaşi număr)

1 Ajdod
2 Dor
3 Samaria
4 Megiddo
5 Ghilead
6 Hamatul de sud
7 Karnen
8 Hauran
9 Uşu
10 Toba
11 Damasc
12 Sidon şi Byblos
13 Simirra
14 Hamat
15 Cullani? şi Mansuate
16 Hatarikka
17 Unku
18 Arpad (Iahan)
19 Kue
20 Sam'al
21 Gurgum
22 Tabal (pe jumătate independent)
23 Kummuh (Kommagena)
24 Melid şi Kammanu
25 Karkemiş şi Til-Turi
26 Kar=Sulmanaşared şi Suru=Nurani?
27 Duru
28 Harran (reg. Turtanului)
29 Isalla
30 Nairi
31 Uppumu şi Kullimmeri (Subria)
32 Tuşham
33 Sudu şi Sabireşu (reg. Rabşake)
34 Nasibina
35 Guzana
36 Lake şi regiunile nomazilor
37 Rasappa?
38 Hindanu
39 Suhu şi regiunile nomazilor
40 Regiunile Asiriei propriuzise (în total circa 50 regiuni)
41 Itua
42 Surmarrate
43 Halsu? şi Kurban
44 Regiunea crainicului satului
45 Kirruri
46 Zamua
47 Arrapha
48 Arzuhina
49 Kişessu şi Harbar
50 Parsua
51 Bit-Hamban
52 Namru şi Lahiru
53 Tupliaş
54 Gambulu
55 Der
56 Uruk
57 Babilonul (autonom)

de zeu al lui Hammurabi, cum ar fi: „Hammurabi este zeu" sau „Hammurabi creează". El a continuat să fie proslăvit chiar după ce a murit şi ghicirea viitorului se făcea prin cercetarea ficatului unei oi numai dinaintea statuii sale. Desigur apariţia cultului regal şi divinizarea însemnau o sporire a puterii regale; de fapt proprietar eminent al întregului pămînt în Babilon şi Asiria era regele, care acorda ostaşilor săi ogoare pentru cultivarea cerealelor şi grădini, după cum reiese clar din multe articole ale *Codului lui Hammurabi* (cf. art. 27, 28, 29 ,30 şi 31). Aceste ogoare şi grădini nu erau lucrate de ostaşii regelui însuşi, ci de membrii ai comunelor, obşti agrare sau de lucrători plătiţi pentru timpul muncilor agrare ori poate de sclavi. Dar numărul sclavilor, cel puţin în mileniul III şi II, pare să fi fost destul de redus în raport cu acela al membrilor obştilor agrare.

Important pentru stabilirea orînduirii economice care a dominat în Mesopotamia este că atît obştile agrare cît şi templele înseşi — spre deosebire de situaţia din Egipt — apoi preoţii, trebuiau cu toţii să plătească dări, deci tribut regelui. Aceste dări în natură sau argint erau percepute de slujbaşi şi de dregători ai regelui care constituiau astfel o clasă dominantă ce îi exploata pe supuşi, în numele regelui.

Templelor, sub regii kasiţi, li se acordă însă scutiri de aceste dări, scutiri înscrise pe pietrele de hotar *Kudurru*. Pe de altă parte chiar ogoarele acordate ostaşilor în schimbul serviciului militar prestat în armata regelui, nu erau scutite de dări, şi mai ales proprietarul unui bun *ilk*, adică acordat unui ostaş, trebuia să îndeplinească cu stricteţe obligaţiile impuse de rege: săparea canalelor, curăţarea, întreţinerea lor, ridicarea digurilor.

De fapt, orice proprietate agrară în Babilonia şi Asiria este supusă servituţilor în folosul regelui şi al vecinilor ei în ceea ce priveşte irigarea terenurilor, întreţinerea canalelor, săparea digurilor; apoi guvernatorul provinciei asiriene sau mesopotamiene are dreptul de a paşte vitele, de a preleva o anumită cotă din recolte şi din fîneţe, pe deasupra el poate rechiziţiona oameni, animale şi care pentru corvezi, pentru întreţinerea canalelor, a vadurilor şi a drumurilor (L. Delaporte, *La Mésopotamie*, Paris, 1923, p. 114). Cunoaştem aceste îndatoriri de interes public prin scutirile enumerate de pietrele kudurru, şi putem conchide că respectivele servituţi impuse de rege — proprietarul eminent al terenurilor — limitau în mod considerabil dreptul de proprietate aşa cum îl înţelegem de pildă în lumina dreptului roman, *jus uti et abuti* „dreptul de a folosi şi de a abuza" ...

În Asiria şi în Babilonia în mileniile III şi II î.e.n. continuă să existe comunitatea agrară sătească, diferită de comuna primitivă, şi ea reprezintă baza social-economică. Ea posedă un sfat al bătrînilor care ia deci-

ziile importante. Regele impune totodată comunităților agrare sătești efectuarea de însemnate lucrări publice.

Munca pe aceste ogoare era prestată la început de membrii comunităților agrare sătești, apoi de numeroși membri ai triburilor învecinate cu Mesopotamia care erau salariați plătiți în natură sau în argint și se cunoaște cu exactitate salariul lor. Numărul acestor salariați agricoli era foarte mare căci ei au putut în diferite epoci istorice ale Babiloniei să cucerească puterea de stat, așa cum au făcut kasiții, gutii și arameii, întemeiind fie state proprii, fie obținînd stăpînirea asupra Babilonului.

În ceea ce privește sclavii din Asiria și Babilonia ei nu au constituit forța de muncă principală, dominantă în aceste ținuturi.

Tăblițele consacrate lucrărilor sau tăblițele cu dări de seamă anuale ale supraveghetorilor lucrătorilor din gospodăriile regelui din a treia dinastie din Ur sau din gospodăriile templelor din aceeași epocă prezintă un deosebit interes în acest sens. Căci „alături de oameni care munceau tot timpul anului existau și lucrători angajați temporar“ ..... Aceia ce lucrau tot timpul anului primeau hrană zilnică, după cum dovedesc documentele, iar cei angajați temporar plata în natură, care depășea de 2—3 ori „cerealele de hrană” ce se dădea lucrătorilor permanenți (*Istoria Universală*, redactor principal E.M. Jukov, Moscova 1955, trad. rom. Buc., 1958, vol. I, p. 210). Numai lucrătorii permanenți ai gospodăriilor regale și ai templelor ar putea fi considerați ca sclavi, deși textele sumeriene îi numesc „flăcăi” și numai pe femei le numesc sclave. Dar în afară de gospodăriile regelui și ale templelor existau *comunitățile agrare sătești*, ai căror membri lucrau ogoarele comunității. Astfel că în nici un caz nu se poate afirma că sclavii reprezentau în societatea mesopotamiană principala forță de muncă, *deci modul de producție nu era cel sclavagist*.

În același sens, al rolului puțin însemnat al forței de muncă formată din sclavi în Mesopotamia, sînt și concluziile cărții lui N.M. Nikolski, *Proprietatea agrară privată și folosirea pămîntului agrar în Mesopotamia antică*, (în l. rusă) Minsk, 1946; „Numai ca membru al unei colectivități (țăranul) poseda pămînt .... iar o proprietate personală a sa el nu a avut niciodată” (p. 135). Și autorul arată că ogoarele erau lucrate de comunitățile agrare sătești în cea mai mare parte, chiar dacă aceste ogoare erau proprietatea regelui sau a templelor, acești membri ai comunității agrare sătești putînd fi salariați ai templelor sau ai gospodăriilor regale ori lucrînd pămîntul în dijmă.

Este drept că după marile cuceriri ale regilor asirieni numărul sclavilor — proveniți din prinși de război — devenise considerabil în Asiria și în cele din urmă în Imperiul Nou Asirian nu mai rămăseseră decît sclavi și patricieni, artizanii și sătenii, membri ai comunităților agrare,

dispărînd aproape cu totul. Astfel în Asiria şi numai în Imperiul Nou a putut domina modul de producţie sclavagist, aşa cum a fost în Imperiul Roman, la Atena şi la Cartagina căci întreaga forţă de muncă era reprezentată de sclavi (vezi Capitolul „Societatea asiro-babiloniană: sclavi şi oameni liberi"). Templele şi regele posedau sclavi, dar numărul lor, ce ni s-au păstrat din tăbliţele cuneiforme, era la un templu de ordinul zecilor. Apoi aducerea de salariaţi care să lucreze ogoarele — probabil să secere sau să are — salariaţi plătiţi în natură şi în argint, dovedeşte că numărul sclavilor era relativ redus, iar modul de producţie în Babilonia şi în Asiria, cu excepţia Imperiului Nou, nu era cel sclavagist.

Dimpotrivă, dreptul de proprietate al regelui, servituţiile atît de important impuse posesorilor de pămînturi agricole, obligaţiile de participare la lucrări colective de interes public, foarte însemnate, plata unui impoziţ în natură şi în argint de către toţi locuitorii Asiriei şi Babiloniei, existenţa unei grupări de dregători care execută ordinele regale, ajută la colectarea impozitelor şi exercită coerciţia asupra celorlalţi supuşi ai statului, în fine existenţa unui număr redus de sclavi şi faptul că producţia nu se bizuia pe munca sclavilor în mod dominant, toate aceste fapte ne determină să afirmăm că modul de producţie în Asiria şi Babilonia a fost cel tributal sau asiatic, cu excepţia unei scurte perioade de timp în Imperiul Nou Asirian cînd a existat un mod de producţie sclavagist. Karl Marx numeşte „sclavaj colectiv" iar nu individual, personal, modul de producţie tributal (cf. *Mica Enciclopedie de Politologie*, Buc. 1977, p. 295) şi de fapt aceasta era starea în care se aflau locuitorii Babiloniei şi Asiriei siliţi la munci istovitoare fie de interes colectiv, fie în folosul templelor şi al regelui, apoi obligaţi să ia parte la războaie ucigătoare şi la expediţii militare istovitoare. De aici literatura sapienţială care ne-a rămas de la asiro-babilonieni, care traduce amărăciunea şi tristeţea celor crunt exploataţi de orînduirea tributală babiloniană şi asiriană (cf. Dialog despre mizeria umană, Povestea unui amărît, Dreptul suferind, etc. în: At. Negoiţă, *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, Buc. 1975, p. 259, 269 şi 266), dar şi numeroase maxime, sfaturi şi proverbe care exprimă tocmai acest pesimism existenţial. Dar nenumăratele răscoale din Babilonia şi din Asiria şi schimbările de regi, comploturile şi asasinatele făcute la curţile regale arată profunda nemulţumire a celor exploataţi sistematic de către regi şi de gruparea de dregători şi slujbaşi regali din jurul său.

Prizonierii de război atît de numeroşi în Asiria, dar şi în Babilonia, precum şi numeroasele populaţii dislocate din ţările lor de baştină în Babilonia şi Asiria, nu erau propriu-zis sclavi. De fapt iată ce făgăduia regele Asiriei locuitorilor Ierusalimului împresurat de generalul său Rabşache: „Nu ascultaţi pe Iezechia căci iată ce zice regele Asiriei:

Faceţi pace cu mine şi fiecare va mînca din via şi din smochinul său şi va bea apă din puţul său: pînă voi veni ca să vă duc într-o ţară ca a voastră, ţară de grîu, şi de must, de pîine şi de vii" (*Isaia*, XXXVI, 16-17). Adică regele voia să transfere populaţia în Asiria, supunîndu-o bineînţeles la un bir greu. Iudeii nu aveau calitatea de sclavi în Babilon ci de prinşi de război, strămutaţi în întregime ca o populaţie aparte care şi-a păstrat coeziunea şi după 70 de ani de exil cînd s-au reîntors în Ierusalim.

Nici sclavii şi nici prinşii de război nu aveau rolul principal în producţia socială, de aceea modul de producţie nu poate fi numit sclavagist.

Cît priveşte despotismul şi tirania exercitată de regii Babilonului şi ai Asiriei avem date concludente de la iudeii care au fost supuşi acestor stăpîni. Ei au consemnat uşurinţa cu care erau osîndiţi la moarte chiar preoţi sau dregători ori prezicători. Astfel *Cartea lui Daniil*, II, 12, arată că regele Nabuchodonosor al Babilonului dăduse poruncă să fie ucişi toţi prezicătorii, tîlcuitorii de vise, astrologii şi magii din acel oraş, iar în aceeaşi carte se relatează condamnarea la moarte a trei iudei care refuzaseră să adore un idol de aur (*Daniil*, III, 20-25). Dar în *Cartea lui Naum* (III, 1) se descriu fărădelegile asirienilor din Ninive: „Vai de cetatea cea vărsătoare de sînge, plină de minciună şi de silnicie, din care nu se mai curmă jaful!". Desigur se face referire la dislocările de populaţii de la un capăt la altul al Imperiului Asirian şi la trimiterea în surghiun cale de sute de kilometri de mase întregi de oameni strămutaţi departe de locuinţele lor. Şi se face referire la jefuirea oraşelor şi satelor cucerite de asirieni, ca şi la spolierea templelor şi palatelor ocupate de oştirile asiriene, pe care le-am relatat în capitolul consacrat armatei şi regilor asiro-babilonieni.

Cruzimea asirienilor şi groaza pe care voiau să o răspîndească pretutindeni în jurul lor sînt exprimate limpede în reliefurile ce ni s-au păstrat din palatele asiriene (vezi capitolul Arta asiro-babiloniană). Numeroase sînt scenele de vînătoare regală de pe aceste reliefuri, care se întind pe sute de metri de-a lungul zidurilor palatelor asiriene şi unde privim călăreţi şi cîini urmărind lei, antilope sau cerbi. Toate aceste imagini ne înfăţişează cu cel mai crud realism chinurile morţii în care se zbat vieţuitoarele hăituite şi ucise. Însă majoritatea acestor reliefuri înfăţişează chinurile morţii oamenilor peste care s-a abătut urgia asirienilor şi cruntul război deslănţuit cu o furie necruţătoare de ei. Sînt reprezentate oştirile regilor din Asiria străbătînd păduri şi cîmpii, trecînd peste munţi înalţi şi rîuri sau mlaştini, apoi atacul trupelor de pedestraşi şi al călăreţilor care nimicesc împotrivirea duşmanilor.

Scări de asalt sînt aşezate pe zidurile cetăţii împresurate, din turnurile ei de apărare izbucnesc flăcări, se îngrămădesc cadavrele potriv-

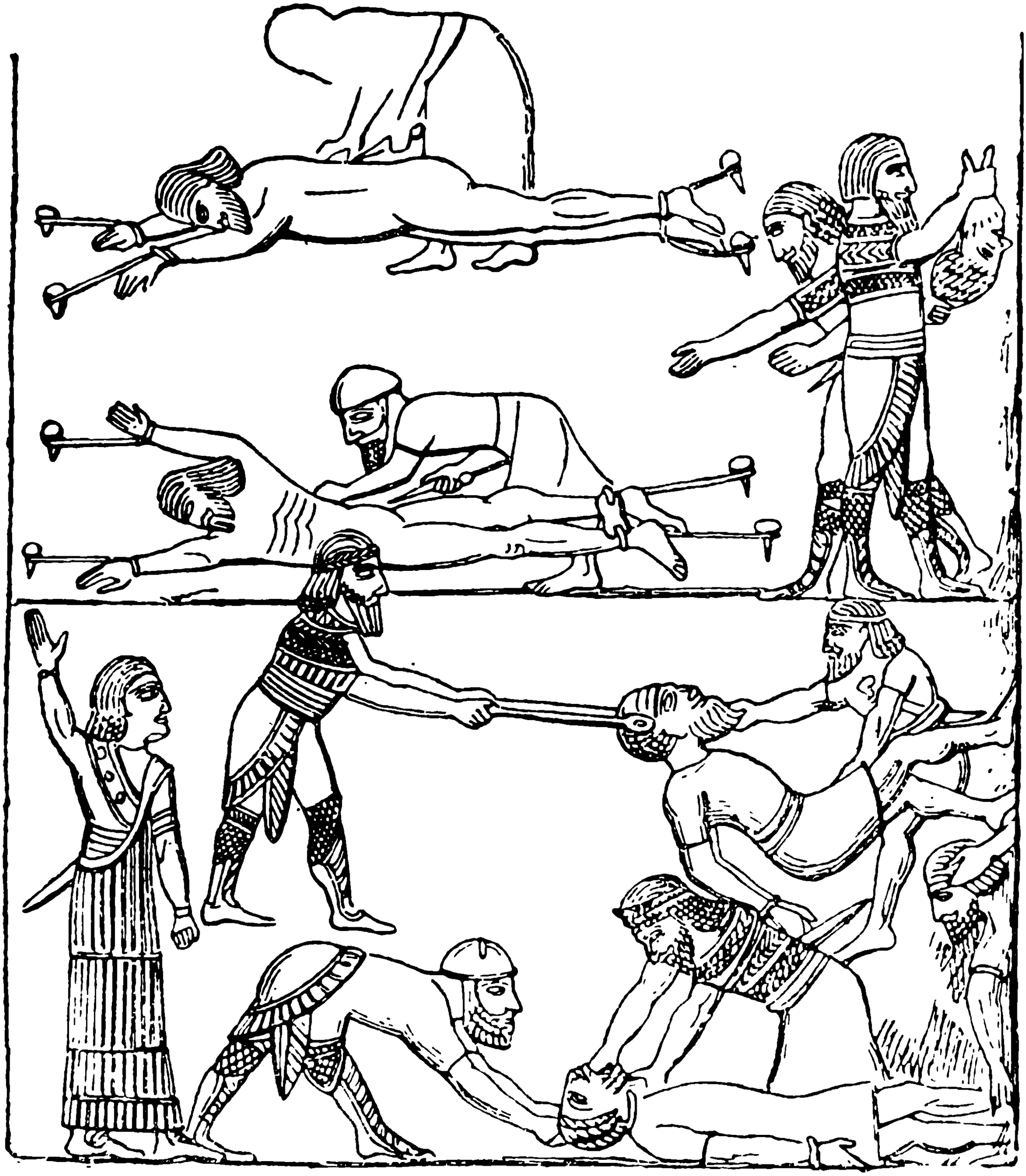

Două căpetenii din Elam jupuite de vii de către regele Asiriei (sus) şi prizonieri de război din Elam torturaţi (jos)

nicilor, se rostogolesc la pămînt capetele celor ucişi, alţii sînt jupuiţi de vii, puşi în ţeapă, arşi pe ruguri, li se smulg unghiile, li se ard ochii, ori li se taie mîinile; supuşi la chinuri grele, trebuie să spună cuceritorilor asirieni unde şi-au ascuns averile. Regii au avut grijă să trans-

Relief în alabastru (înălțime: 96 cm) din palatul regelui Assurbanipal de la Kalab și figurînd o scenă din campaniile de război ale regelui

pună în imagini artistice furia lor distrugătoare care voia să înfricoșeze pe dușmani și pe prieteni, pe supuși și pe cei dinafara hotarelor Asiriei și să întărească guvernarea prin teroare și groază.

Nu este de mirare că Asiria a fost urîtă de popoarele din Asia Anterioară și numele ei a rămas peste veacuri legat de groaza și de silnicia pe care a răspîndit-o pretutindeni în jur. Ura iudeilor împotriva Asiriei și a stăpînirii ei despotice se exprimă clar într-o serie de cărți cum este și acea a lui Sofonie (II, 13-15): „Atunci el va întinde mîna sa spre miazănoapte și va nimici pe asirieni, va pustii Ninive și o va preface în deșert. În mijlocul ei turmele vor avea sălaș și dobitoace de orice fel; și pelicanul, și așișderea ariciul vor mînca pe capetele stîlpilor din ea; foșnetul lor se va auzi la ferestre și pustia pînă în prag, căci lemnăria de cedru a rămas dezvelită. Iată cum a ajuns cetatea cea veselă, care sta fără de grijă..." Și de fapt capitala Asiriei, Ninive, a fost cucerită de Cyaxares al II-lea, regele mezilor, în anul 612, iar cartea lui Naum (III, 19) a salutat cu bucurie sfîrșitul acestei capitale și al imperiului asirian.

Societatea asiro-babiloniană

— Sclavi și oameni liberi —

Societatea asiro-babiloniană era puternic stratificată și împărțită în diviziuni pe care zeii înșiși le-ar fi creat.

Oamenii ar fi fost zămisliți de zei spre a le sluji, ca zeii să aibă liniște prin oameni. Zeii l-au creat pe om dintr-o bucățică de argilă amestecată cu o picătură de sînge a unui zeu sacrificat. Dar părerile cu privire la cine a fost zeul care a creat pe om variau, ca și acelea cu privire la zeul care a fost jertfit. Ca urmare a acestui amestec, oamenii aveau în ei o părticică de divinitate. Proporția celor două părți — cea umană și cea divină — diferă și ea în oamenii care erau imagini și chipuri ale divinității. Eroul Gilgameș era 2/3 zeu și 1/3 om; dar mai apoi unii regi din dinastia de la Akkad, Ur, și Isin s-au proclamat zei chiar fiind în viață și s-au lăsat adorați ca zei. Muritorul de rînd posedă puține din aceste caractere divine, iar sclavul și mai puține încă, fiind cu o treaptă mai jos decît un muritor de rînd; de fapt sclavul era socotit ca o ființă intermediară între om și animal.

Un proverb babilonian spunea: „Omul este umbra zeului, sclavul este umbra omului, dar regele este asemenea cu zeul". Oamenii nu erau socotiți egali între ei ci erau divizați în grupe sociale clare și bine diferențiate.

Regele și preoțimea aveau o poziție superioară care se separa net de marea masă a supușilor ce erau împărțiți în societatea asiro-babiloniană în trei stări: pe deplin liberi, pe jumătate liberi și sclavi.

În imperiul lui Hammurabi în frunte se afla acea stare care singură avea calitatea de a se numi „om", cei liberi pe deplin, patricienii *(awelum, mar avelim)*. Ca titlu, termenul *awelum* (cf. hebr. *av*; aramaicul: *awa)* se așeza înaintea numelor, înaintea denumirilor unei profesiuni sau înaintea adresei pe o scrisoare cam în felul lui *Sieur* în franceză

sau *Hochwohlgeborene* în germană veche, ori *Honourable* sau *Right Honourable* în engleză veche. Acest *Avelum* putea fi recunoscut și pe dinafară după portul său căci avea părul lăsat să crească mare în partea posterioară a capului. Dintre acești patricieni cei bătrîni *(sibutum)* constituiau o treaptă mai înaltă de alești ce se bucurau de onoruri deosebite. Acești oameni pe deplin liberi aveau o mare influență în administrație și în justiție: luau parte la procese și hotărîrile lor aveau putere de lege. Erau chemați mai cu seamă să hotărască asupra unei situații de fapt, și mărturia lor avea mare greutate.

Poziția superioară a patricienilor se vede și din faptul că delicte săvîrșite împotriva lor erau mult mai greu pedepsite decît delictele făcute împotriva celor din alte straturi sociale. În bătăi se făcea totdeauna deosebirea, dacă s-au bătut oameni aparținînd aceleiași grupări sociale, sau dacă vreun om dintr-un strat social de jos a lovit pe unul dintr-un strat social de sus. Unui sclav care lovea un patrician i se tăia o ureche (*Codul lui Hammurabi* § 205).

„Dacă cineva îi scoate un ochi unui patrician, atunci i se scoate aceluia care l-a rănit ochiul" (*Codul lui Hammurabi* § 190). La plebei și la sclavi asemenea delicte se răscumpărau cu bani. La bătăi între aceiași frați se dădeau amenzi, iar dacă cineva lua parte la o bătaie „din întîmplare" nu trebuia decît să jure că a lovit fără intenție, de asemenea să plătească costul consultației medicale (Ibidem § 206).

Dacă loviturile pricinuiau moartea atunci, dacă decedatul era un patrician, vinovatul era mult mai grav sancționat decît dacă cel mort era un sclav sau un om de rînd. (Ibidem, § 208 cf. § 251). Aceeași sancțiune mult mai gravă se dădea în cazul cînd femeia unui patrician era lovită și avorta sau murea (Ibidem § 209 sq).

În general aceste stări sociale par a fi fost foarte exclusive în Babilon și Asiria, căci nu se puteau căsători decît între membrii aceleiași stări sociale. Totuși existau și excepții. Un patrician uneori își lua o sclavă ca soție secundară, și o ridica apoi la titlul de soție legitimă. Dar se întîmpla ca o fată dintr-o familie de patricieni sau de *muškenu*, sărăcită, dacă nu putea conta pe o partidă bogată să se căsătorească cu un sclav și să împartă soarta sa. Dacă se întîmpla un asemenea caz atunci „stăpînul sclavului nu trebuia să aibă pretenții să fie ascultat de copiii femeii libere" (Ibidem § 175). Acești copii, după moartea tatălui lor, primesc jumătate din averea tatălui lor sclav, în vreme ce jumătatea cealaltă este luată de stăpînul sclavului (Ibidem § 176 sq).

În decursul secolelor termenul de *awelum* care la început îi denumea doar pe patricieni și-a pierdut semnificația sa; și însemna orice om fără deosebire de stare socială, iar termenul derivat *awelutu* însemna în babiloniană „sclavi femei și bărbați". În Imperiul Nou Babilonian omul

de vază era numit ,,fiu al unui om (legitim) născut'' *mar bani*. Această grupare cuprindea pe patricienii oraşului şi pe oamenii nobili din ţară. Aceşti oameni de vază erau în fruntea statului sau a oraşului. În timp de război ei erau în jurul regelui şi constituiau regimentele de elită. În timp de pace luau parte la afacerile politice şi administrative; mai cu seamă posturile de soli, de ambasadori erau ocupate de ei. În justiţie exista un colegiu compus din aceşti ,,oameni de vază'' care dădeau decizii în anumite cazuri după ce au jurat înaintea zeilor şi a regelui ţării. Şi în Imperiul Nou Babilonian exista un exclusivism pronunţat şi faptul de a pătrunde într-o familie de oameni de vază era dorinţa multor oameni care voiau să-şi înalţe situaţia lor în societate.

Între patricieni şi sclavi exista în Babilonia încă o stare, care se numea în sumeriană ,,a celor pe jumătate liberi'' *(mašda)* şi în akkadiană ,,supuşii'' *(muškenu)*. Aceeaşi stare era numită în Asiria *šab hubsi*. În documentele neo-babiloniene această stare nu a fost aflată ca fiind menţionată; poate că ei s-au asimilat sclavilor. Aceştia erau ,,oameni săraci'' care se deosebeau însă net de celelalte grupuri sociale. Dar cu expresia de *muškenu* sînt numiţi toţi locuitorii Babiloniei în opoziţie cu palatul regal şi cu regele. Iniţial ei se aflau între patricieni şi sclavi. iar în război erau rareori folosiţi ca trupe de luptă şi adesea erau oameni care purtau greutăţi. În viaţa de toate zilele aceşti *muškenu* trebuiau să plătească mai puţin. De pildă un *muškenu* dădea soţiei sale cînd se despărţea de ea numai 1/3 mină pe cînd un patrician trebuia să plătească în aceeaşi situaţie 1 mină întreagă (*Codul lui Hammurabi* § 140 sq). Medicul era plătit mai puţin de un *muškenu* decît de un patrician (Ibidem § 216).

Scoaterea unui ochi sau a unui dinte într-o bătaie de pildă, sau provocarea unui avort cu sfîrşit mortal se putea plăti şi răscumpăra printr-o amendă la un *muškenu*, pe cînd la un patrician se aplică cu toată străşnicia legea talionului (Ibidem § 198 sq). Chiar jertfa adusă zeilor într-un templu este diferită, după cum este adusă de un om de seamă *(rubu)* sau un sărac *(muškenu)*. În Asiria termenul de ,,sărac'' *(şab hubsi)* era insultător şi cu el se calificau un pretendent străin sau trupele inamice.

A treia stare din societatea asiriană şi babiloniană erau sclavii (sum. *uru* ; *arad* ; akk. *wardum* = sclav). Sclavii sînt menţionaţi foarte des în sursele noastre şi situaţia lor este alta în Imperiul babilonian, în Imperiul asirian şi neo-babilonian.

Sclavul, după concepţia asiriană şi babiloniană, nu era un om ci un lucru, un obiect. De aceea nu se numea niciodată tatăl sclavului, şi se menţiona ,,bucată (sum. *seg* ,,caput'') de sclav''. De oamenii liberi sclavii se deosebeau şi prin aspectul lor exterior căci li se tundea părul din cap şi li se punea o marcă, un semn al sclaviei în care se aflau. O cate-

gorie aparte erau sclavii curții *(warad ekellim)* care erau direct subordonați regelui și prin aceasta căpătau o autoritate destul de mare.

Sclavii templelor, care la început erau sclavi ai unor persoane particulare, care au fost eliberați de stăpînii lor și au fost dăruiți zeilor, se bucurau de o situație specială. Toți ceilalți „sclavi ai supușilor" nu aveau o situație deosebită. Ei se recrutau din afara și dinăuntrul Babiloniei și Asiriei. Sclavii casnici *(warad* sau *wilid bitim)* erau urmașii unor oameni care s-au declarat ei înșiși sclavi. Cînd cineva nu putea plăti datoriile sale trebuia să vîndă pentru argint pe soția sa, pe fiul și pe fata sa și să efectueze muncă în schimbul datoriei. Dar datornicul devenea el însuși sclav, pierzîndu-și astfel libertatea. De aceea găsim familii întregi de oameni, la început liberi, sclavi în casele negustorilor. După lege cei ce erau sclavi pentru datorii trebuiau să stea în casa cumpărătorului lor trei ani și să lucreze pentru creditorul lor, iar în al patrulea an trebuiau să fie eliberați. Dar este discutabil dacă această măsură s-a aplicat totdeauna în practică. Tatăl putea să-și vîndă fiul nu numai silit de lipsuri și de sărăcie, ci și atunci cînd fiul se purta prost cu el, „grăia către tatăl sau către mama sa: Tu nu ești tatăl meu! Tu nu ești mama mea!"

Chiar și nevasta care se purta rău cu soțul ei (adică așa cum scriu tăblițele cuneiforme: „grăia către soțul ei: Tu nu ești soțul meu") putea fi vîndută ca sclavă.

Alături de acești sclavi indigeni erau sclavi străini, cumpărați, răpiți, sau prinși prizonieri de război. Mai cu seamă „sclavii albi", adică blonzi proveniți din regiunile caucaziene, din nord *(Subaru)* erau foarte prețuiți.

Regele și templele posedau un număr mare de sclavi, dar particularul nu poseda mulți sclavi și se mulțumea cu cîțiva care îi făceau servicii casnice ; erau mai cu seamă sclave servitoare, iar bărbații nu erau prea mulți.

Codul lui Hammurabi prevede pedepse pentru sclavii care se poartă prost cu stăpînii lor. Sclavului care îl lovește în spate pe un patrician (§ 205) sau spune stăpînului său „tu nu ești stăpînul meu" adică se poartă insolent cu el, i se va tăia urechea (§ 206). Pentru alte delicte mai mici sclavul este pedepsit cu închisoarea.

Totuși, tratamentul sclavilor nu putea fi prea dur, chiar în interesul stăpînului de sclavi, de fapt sclava era deseori concubina stăpînului ei, iar sclavii aveau voie să se căsătorească cu sclave aparținînd altor stăpîni, dar și cu femei libere. Ei puteau protesta sau contesta chiar vînzarea lor altora (F. Thureau-Dangin, *Recueil de tablettes chaldéennes*, p. 290, Paris, 1926).

Sclavii posedau și o avere, care după moartea lor revenea stăpînului lor (*Codul lui Hammurabi*; § 176 sq). Mai cu seamă în zilele de sărbătoare deosebirile între stări sociale se ștergeau adesea cu totul, așa cum se

întîmpla și în Roma antică în timpul sărbătorilor numite Saturnalia, cînd stăpînii slujeau pe sclavii lor vreme de o zi și mai apoi mai multe zile. În Babilon de asemenea stăpînii în timpul sărbătorilor de anul nou, schimbau rolul și deveneau sclavi, care erau pentru o zi stăpîni. Ba chiar regele cobora de pe tron pentru o zi și era înlocuit de un om sărac, care putea să se poarte cum vroia în acest interval. Pe de altă parte, după datele hemerologelor asiriene (liste de zile faste și nefaste cuprinzînd sărbătorile) regele trebuia în anumite zile — mai cu seamă la îndeplinirea ceremoniilor de ispășire a păcatelor — să elibereze un sclav și să dea drumul unui condamnat ce se afla în închisoare. Această din urmă datină a trecut fără îndoială de la babilonieni la iudei precum reiese din episodul cu răsculatul Baraba grațiat de către Ponțiu Pilat. (*cf. Marcu* XV, 7—9; *Mat.* XXVII, 15, 21; *Luc.* XXIII, 17—20, *Ioan*, XVIII, 39—40) care elibera un condamnat de sărbătoarea Paștilor.

Mulți sclavi voiau să scape de robie și fugeau vrînd să se întoarcă în patria lor. Stăpînul le punea în acest caz cătușe la picioare cu care mergeau greu, împiedicați și nu mai puteau fugi. Iar legea condamna la moarte pe sclavul care fugea, dar și pe cela care îi dădea ajutor ca să fugă, mai cu seamă dacă era un sclav al regelui (*Codul lui Hammurabi* § 15) și se prevedea clar că cel ce nu predă pe sclavul fugar este osîndit la moarte (Ibidem § 17). Acela care a prins un sclav fugar este obligat — în schimbul unei recompense — să-l predea stăpînului lui; iar dacă sclavul fugar nu vrea să spună numele stăpînului său trebuie să fie predat curții regale. Dacă sclavul fuge și a doua oară, trebuie să depună jurămînt că nu este vinovat (Ibidem § 20).

Puterile sclavilor domestici erau folosite cît mai deplin și sclavele trebuiau să macine cerealele și să coacă pîinea, apoi să spele picioarele stăpînei lor, să ducă scaunul ei în templu zeului său, să o coafeze și să stea lîngă ea. Dar sclavii aveau un rol și în agricultură, în special strînsul recoltelor necesita un mare număr de brațe de muncă și stăpînii de sclavi făceau afaceri bune închiriind pentru un timp limitat pe sclavii lor. Acela ce lua cu chirie un sclav plătea o sumă respectabilă în produse naturale (zilnic 10 sila = 4,2 kg de cereale) iar pe de altă parte trebuia să suporte cheltuielile dacă sclavul murea, fugea, devenea incapabil de muncă sau bolnav. Sclavii slujeau la contractarea de împrumuturi de către stăpînii lor, fiindcă erau dați ca amanet, și creditorul care lua un sclav amanet avea aceleași drepturi ca și stăpînul sclavului, căci putea să-l vîndă mai departe. Dar dacă o sclavă a născut copiii stăpînului ei, era interzisă vînzarea ei, și trebuia să fie eliberată cît mai curînd de stăpînul ei (*Codul lui Hammurabi* § 118 sq), dar desigur stăpînul sclavei nu recunoștea copilul ca al său, ca să n-o elibereze.

Sclavul nu putea să-şi schimbe stăpînul din propria sa iniţiativă, dar îşi schimba locul prin moartea stăpînului său, sau dacă stăpînul său îl dona altor persoane, fiului sau fiicei sale, apoi îşi schimba locul prin vînzare. Vînzarea unui sclav trebuia să fie înscrisă într-un act — o tăbliţă de argilă cu scriere cuneiformă. Iar vînzarea unui sclav era încheiată prin dăruirea unui baston mic, simbol al stăpînirii asupra robului. Apoi vînzarea era nulă dacă în decurs de o lună după vînzare sclavul se îmbolnăvea de boala *bennu* (poate epilepsie) sau în decurs de trei zile se produceau reclamaţii îndreptăţite. Iar sclavul putea să se opună vînzării în mod legal.

Desigur, orice sclav dorea mai presus de orice libertatea. Aceasta se obţinea prin adoptarea sau răscumpărarea sa. În primul caz sclavul care a fost adoptat se angaja să-l întreţină pe stăpînul său pe toată durata vieţii sale, şi în felul acesta se afla încă în oarecare dependenţă de stăpînul său pînă ce acesta murea. Prin răscumpărare devenea însă un om liber, dar era greu de încropit banii pentru plata sumei de răscumpărare. De multe ori această sumă era plătită de un prieten al sclavului, care apoi primea treptat de la sclavul, acum liber, suma avansată. Răscumpărarea robilor prinşi de război în alte ţări decît Babilonia era o faptă bună, şi negustorul care a răscumpărat din străinătate astfel de prinşi de război este despăgubit de templu sau de palatul regal *(Codul lui Hammurabi* § 32). Dacă un sclav babilonian ajunge sclav în străinătate şi fiind cumpărat ajunge în Babilon este eliberat numaidecît după ce a fost recunoscut de fostul său stăpîn (Ibidem, § 280).

Copiii născuţi dintr-un om liber şi o sclavă erau socotiţi liberi şi erau puşi pe aceeaşi treaptă cu copiii legitimi. Chiar dacă tatăl lor nu-i recunoştea drept copii ai săi, ei deveneau liberi împreună cu mama lor după moartea stăpînului (Ibidem § 171).

Ceremonia eliberării unui sclav era însoţită de acte simbolice, „la ţărmul fluviului, în locul unde se face judecata oamenilor". Acela care îl elibera pe sclav, spăla cu apă faţa sclavului şi îndrepta faţa sa spre răsărit, apoi semnul de sclavie de pe rob era tăiat, se spăla fruntea sa şi i se scoteau cătuşele apoi i se dădea un act prin care se consemna eliberarea sa de către fostul său stăpîn şi de către moştenitorii săi.

Dispoziţiile dreptului asirian privitor la sclavi nu erau diferite de cele din codul lui Hammurabi. Existau şi sclavi ai templelor în Asiria, care au fost dăruiţi de către părinţii lor divinităţii. Astfel o căpetenie în armată dăruieşte pe fiul său zeului Ninurta din Kalah pentru ocrotirea vieţii regelui său Assurbanipal. În contractele de vînzare de sclavi este prevăzută clauza existenţei bolii *bennu* (epilepsie ?), dar termenul de contestare în Asiria e mult mai mare, de 100 de zile.

În Asiria stăpînii sclavilor rădeau părul din cap robilor și le găureau urechea pentru a le pune un cercel cu marca lor.

Însă întinsele cuceriri ale regilor asirieni au adus o mare masă de prinși de război în această țară, și ei trebuiau să presteze munca de sclavi. După expediția în Arabia a lui Assurbanipal erau atît de mulți sclavi și cămile în Ninive încît se plătea totul cu sclavi. Tranzacțiile cu sclavi erau numeroase în acea epocă, fiind vîndute familii întregi de 10 pînă la 27 persoane.

Dar prin această creștere a numărului de sclavi, artizanii și țăranii liberi erau mult mai puțini în Asiria.

În rîndul sclavilor s-a produs în Imperiul Asirian o separare netă după avere și funcții. Sclavii marilor dregători aveau o influență oarecare asupra stăpînilor lor, apoi acumulau bunuri, și chiar aveau proprii lor sclavi (care în Imperiul Roman se numeau *servi vicarii)*, apoi în unele împrejurări furau și recuperau bunuri de la stăpînii lor, putînd să-și cumpere bucăți de pămînt pe care le vindeau chiar altora. În fine, acești sclavi aveau propriul lor sigiliu și puteau să depună mărturie.

Cea mai mare parte a sclavilor au rămas în starea lor veche de dependență și în orașe erau sclavi domestici îndeplinind oficiul de servitori ai stăpînilor lor, pe cînd la sate, unde erau în număr mai mare, cultivau pămîntul stăpînilor lor. Dacă pămînturile agricole erau vîndute, atunci sclavii mergeau și ei în posesia noului stăpîn al pămîntului.

În Imperiul Nou Babilonian sclavia capătă o înfățișare nouă. Însăși terminologia a devenit alta. Vechiul termen pentru „sclav'' *arad* nu mai este utilizat, acum se folosește pentru sclav cuvîntu *qallu* și sclavă *qallatu.*

Am arătat că un termen colectiv *awelutu* denumește pe sclavi femei și bărbați la un loc, termen derivat din *awelu* care pe vremuri denumea pe patricieni. Sclavii regelui *(arad šarri)* sînt deosebiți cu totul de ceilalți sclavi și ei sînt gestionari și administratori ai regelui și ai principilor, beneficiind de avere și de bună stare.

Pentru a fi recunoscuți ușor, sclavii erau însemnați, și aveau o pată sau un semn la ureche, mai ales la urechea dreaptă (poate și un cercel), apoi pe mîna lor stîngă era scris prin tatuare numele proprietarului lor, sau aveau tatuat pe mînă un chip „o secure și un stilet de scris'', emblemele zeului Marduk și a lui Nebo. Apoi purtau la gît o tăbliță pe care era scris numele proprietarului și al sclavului, precum și anul cînd a fost cumpărat sclavul. Se pare că se păstra un fel de registru al sclavilor căci în Asiria se putea afla repede dacă un sclav a fost cumpărat, dat ca amanet, schimbat sau dăruit.

Sclavii autohtoni din Asiria aveau alături de ei foarte mulți sclavi aduși ca prizonieri de război din expedițiile regilor. Dar fii ai casei se numeau sclavii care erau născuți în casa stăpînului lor *(mar biti)*.

Cum în Asiria, ca și în tot Orientul, afară de țările locuite de iudei, se părăseau copiii mici, fiind lăsați să moară prin locuri virane, unii asirieni adunau pruncii expuși pe străzi, îi creșteau și îi foloseau ca sclavi ai lor. Exista de asemenea obiceiul ca părinții în nevoie să-și vîndă copiii.

La vînzarea și cumpărarea sclavilor prețul se plătea adesea în două rate, dar după achitarea primei rate sclavul intra în casa cumpărătorului. Dacă sclavul vîndut dovedea că este sclav al regelui, al unui templu sau că este om liber, vînzarea era nulă și vînzătorul trebuia să dea alt sclav în locul lui. Și în Imperiul Nou Babilonian un sclav își răscumpăra libertatea dacă se angaja să furnizeze fostului său stăpîn întreținerea și îmbrăcămintea pentru toată durata vieții sale. Situația sclavilor este în această epocă mai bună, căci unii sclavi administratori care conduc treburile stăpînilor lor pot să depună mărturie.

Însă stăpînii sclavilor au băgat de seamă că aceștia cîștigă mai mult și mai bine dacă se apucă de o meserie a lor proprie și plătesc stăpînilor un tribut, o taxă anuală *(mandattu)*, decît dacă lucrează pentru stăpînii lor. De aceea tinerii sclavi erau învățați o meserie la un meșter, și după ce învățau meseria trebuiau să plătească anual stăpînului lor 12 sekeli în argint sau în produse naturale, ceea ce reprezenta dobînda anuală la un capital de 1 mină.

Dar ca și negustori, tinerii sclavi s-au dovedit foarte isteți căci își dobîndeau repede un capital cu care se eliberau din sclavie prin comerțul pe care îl făceau. Acești sclavi făceau afaceri ca oamenii liberi: închiriau, subînchiriau, cumpărau case și alți sclavi care le făceau munca.

Cînd unul din acești sclavi negustori nu avea destui bani se asociau între ei 2 tineri sclavi, sau însuși stăpînul lor le împrumuta bani ca să înceapă negoțul și afacerile. Așa, de pildă, un bancher Itti-Marduk-balatu împrumuta sclavei sale Ishunantu o sumă însemnată spre a instala o berărie. În Imperiul Persan bogătașii lăsau latifundiile lor pe seama sclavilor lor care căpătau astfel o mare influență. Ba unii dintre ei intrau și în administrație: un sclav numit Nabuach-rimanni era sub regele Nabonide director al impozitelor orașului Șubat-Gula.

Astfel situația sclavilor în raport cu vremurile anterioare s-a îmbunătățit mult în Imperiul Nou Asirian. Starea oamenilor liberi fără averi însemnate, dimpotrivă, s-a înrăutățit, în timp ce foștii sclavi cîștigau influență și putere în stat. Puținele familii de patricieni nu puteau reprezenta ei singuri interesele statului. În cele din urmă n-au mai fost în Imperiul Nou Asirian decît patricieni și sclavi și numărul acestora din

urmă era din ce în ce mai mare. Ei aveau o influență mare în templc și la palatele principilor și ale regilor.

Însă politica de translocare, de mutare a populațiilor dintr-un loc în altul în Asiria a adus o mare masă de popoare străine în Asiria, popoare care nu luau parte la guvernarea Asiriei și a Babilonului. Și amîndouă aceste țări au căzut repede la prima lovitură și nu s-au mai putut ridica.

Femeia în societatea asiro-babiloniană nu era egală bărbatului și un proverb asirian grăia „femeia este o fîntînă, o peșteră, un mormînt, ea este un pumnal ascuțit care taie gîtul bărbatului" (E. Ebeling, *Keilschifttexte aus Assur religiösen Inhalts*, Berlin, 1928 Nr. 196).

Blestemul ca zeii să prefacă pe cineva în femeie era din cele mai cumplite și nu se spunea decît celor mai mari dușmani. În viața reală lucrurile însă aveau alt aspect. Căci fetele tinere, sclavele prietenoase, moștenitoarele bogate sau gospodinele deștepte erau iubite de părinții, stăpînii sau soții lor și căpătau o poziție dominantă în societate.

Dar chiar în timpurile arhaice ale dinastiei din Akkad femeile nu îndeplineau doar munci casnice și în gospodăria agricolă a familiei, hrăneau și creșteau copii, țeseau, coafau pe stăpînele lor, măcinau cereale, făceau bere și pășteau oile și caprele. Unele femei aveau și ocupații mai puțin feminine, făcînd afaceri, cumpărînd și vînzînd, avînd propria lor avere. Femeile aveau posibilitatea de a încheia contracte și puteau figura ca martore într-un contract.

Codul lui Hammurabi statornicește desigur pe bărbat drept cap al familiei, dar drepturile femeii sînt protejate și păstrate de codul acesta.

O femeie căsătorită nu mai este legată de starea ei socială, căci sclavele, dar și străinele, puteau să se căsătorească cu babilonieni și aveau copii care se bucurau de aceleași drepturi ca și copiii liberi.

Soția are o zestre și are dreptul să dispună asupra ei; dacă ea moare fără de copii zestrea se întoarce la casa tatălui ei, dacă are copii aceștia o moștenesc.

Darurile bărbatului sînt posesiunea ei. În viața comercială femeile aveau o independeță deplină, nu aveau nevoie de un curator. De aceea întîlnim deseori contracte încheiate de femei, și mai cu seamă preotesele făceau afaceri numeroase. Ele cumpărau și vindeau ogoare și sclavi, împrumutau argint și apăreau ca parte în procese. Ele puteau fi și martore, dar existau scribi și judecători femei și o serie de procese erau încredințate de predilecție femeilor, cum erau cele legate de cîrciumi.

S-au păstrat o serie de scrisori redactate și scrise de femei, mai ales din epoca regilor kasiți, și în arhivele de la Ninive se găsesc uneori tăblițe cuneiforme scrise de femei. Totuși, în dreptul vechi asirian situația femeii depinde de aceea a soțului ei, căci ea poartă datoriile, pedepsele și păcatele bărbatului ei cu ea (O. Schröder, *Keilinschiften ans Assur*

verschiedenen Inhalts Nr. 1, § 33), iar dacă nu a avut copii nu este părtaşă la averea pe care a lăsat-o moştenire soţul. Dacă ea scoate şi ia ceva din casa soţului ei mort sau bolnav, lucrul acesta este socotit hoţie. Cînd se desparte soţul de ea, nu trebuie să dea nici măcar o sumă de bani pentru despărţire (Ibidem, Nr. 1 § 39).

Dar şi în Imperiul Nou Asirian femeile, deşi au libertate de acţiune totală, nu sînt apărate de lege ca în Babilon.

În Imperiul Nou Babilonian situaţia femeii este mai bună şi ea este mult mai puţin dependentă. Chiar dacă nu locuieşte dintr-un motiv sau altul în casa soţului ei, acesta are totuşi obligaţia să-i dea de mîncare. După moartea soţului ea capătă înapoi zestrea sa, chiar dacă nu a născut copii, şi capătă înapoi şi darurile pe care i le-a făcut soţul ei.

Adesea femeile în tovărăşia soţilor fac afaceri cu zestrea lor.

*

Astfel societatea asiro-babiloniană este împărţită în stări sociale la începuturile istoriei mesopotamiene: patricieni, *muškenu* „săraci" şi sclavi, dar în decursul evoluţiei istorice această diviziune se modifică prin faptul că adevărata stare socială este dată de averea şi de profesiunea unui om. Un sclav putea dispune de o avere mare, avea la rîndul său sclavi, cumpăra pămînt, pe cînd patricianul sărăcit ajungea un *muškenu* „sărac" sau era vîndut ca sclav pentru datorii.

Din aceste motive diviziunea reală în stări sociale a societăţii asiro-babiloniene este cea după rolul şi funcţia pe care le are individul în societate, după profesia sa. Această diviziune clasifică mult mai exact pe indivizi în societatea asiro-babiloniană decît străvechea împărţire de la începuturile istoriei mesopotamiene.

De aceea în societatea asiro-babiloniană, vom distinge: ţărani, artizani, negustori şi dregători şi ostaşi, fiind bine stabilit *ab initio* că în fiecare din aceste grupări profesionale ale societăţii pot intra membri ai oricăreia dintre cele trei stări sociale iniţiale din Asiria şi Babilonia, adică: patricieni, săraci şi sclavi.

Regele asiro-babilonian și casa sa

Regele era la origine, așa cum arată numele său sumerian *lugal*, „omul cel mare" cel care se deosebea de oamenii obișnuiți fie prin forța sa corporală, fie prin calitățile sale spirituale ori prin averea sa. Această concepție umană a lucrurilor, preoțimea o avea în comun cu stăpînitorii la începuturile istoriei mesopotamiene, dar în curînd s-a ivit o altă teză asupra puterii regale. Conform acesteia tot teritoriul unui stat-oraș este posesiune a zeului cetății; el este posesorul real al pămîntului și tot el stabilește întinderea și hotarele statului.

Dar acest zeu are un împuternicit pe care și-l alege, și acesta e regele care își duce viața pe pămînt. După miturile babiloniene, în timpurile lipsite de regi nu existau încă insignele regale: sceptrul, brîul de rege, pălăria regală și toiagul de păstor; mai pe urmă însă zeița Ištar și zeul Ellil au căutat un păstor în cer și un rege pe pămînt. Acest rege a fost zămislit în pîntecele zeilor, și pînă s-a mărit a fost crescut de către zei care i-au fost mamă și tată. Căci zeița Ninhursag, se afirma în aceste mituri, l-a hrănit cu lapte sfînt, zeița Innina i-a dat un nume bun, zeul Ningirsu i-a hărăzit putere, iar zeul Enki i-a dăruit prevedere. Mai mult chiar, stăpînitori de seamă cum a fost Gilgameš au fost două treimi zei și o treime om.

De aici nu mai era decît un pas spre a diviniza pe rege, a-l socoti că este zeu, ca în Egiptul faraonic, și acest pas stăpînitorii Babilonului antic l-au făcut adesea. Pentru unii din aceștia, cum ar fi Ur-Nina, Gudea, s-a făcut adorarea lor după moarte în chipul unei statui așezate într-un templu, dar mai mulți regi din dinastiile din Akkad s-au proclamat zei fiind în viață. De exemplu regele Naram-Sin nu a îndepărtat determinativul pentru zeu (o stea înaintea scrierii numelui său, n. a) din ortografia cuneiformă a denumirii sale.

El se numeşte pe sine uneori „zeul din Akkad" şi este figurat pe o stelă cu o cască cu coarne, acoperământ al capului rezervat zeilor. Mai tîrziu regii dinastiei din Ur (de pildă Sulgi, Bur-Sin, Gimil-Sin), apoi cei din dinastia din Isin (de ex. Lipit-Ištar) sau cei din dinastia de la Larsa (de ex. Rim Sin) au urmat aceleaşi datini. Este foarte probabil că această divinizare a regelui a fost urmată de o creştere a puterii regale. Aceşti regi divini erau socotiţi ca fii ai zeului Ellil, zeiţa Ninsun era numită mama lor, iar zeiţe ca: Anunit şi Innina erau considerate ca neveste ale lor. De acum înainte regele îşi aşază întotdeauna determinativul pentru zeu înaintea numelui său şi regelui i se înalţă temple ca unui zeu, în care se instituie un cult al său în timpul vieţii dar şi după moarte, aducîndu-se jertfe înaintea statuii sale, în chip cu totul asemănător cultului faraonilor din Egiptul antic.

Acest rit al divinizării regilor pare să fi dispărut cu încetul în vremea dinastiei lui Hammurabi căci regii nu mai scriau determinativul „zeu" înaintea numelui lor. Totuşi Hammurabi însuşi se numeşte pe sine „zeu al soarelui din Babilon", „zeu al regilor", „frate al zeului Zamama" şi se dau nume supuşilor săi cum ar fi „Hammurabi creează" sau „Hammurabi este zeu". Mult timp după moarte, statuia sa era încă adorată ca imagine a unui zeu şi înaintea ei se îndeplinea hepatoscopia.

Concepţiile despre divinitatea regelui au putut fi diferite în cursul vremurilor, dar legitimitatea sa era o condiţie absolut imperativă. Regele trebuia să fie născut din spiţă regală, şi nu uzurpator, un fiu al unui om de nimic, sau al cuiva ce nu era îndreptăţit să fie rege. Dar pentru ca să existe o legitimitate regală era neapărat nevoie ca puterea de rege să rămînă în sînul aceleiaşi familii.

Totuşi prin schimbarea dinastiilor acest principiu a trebuit să fie încălcat. Uzurpatorii s-au prezentat drept îndrăgiţi ai unor zei sau şi-au făurit o genealogie strălucită în care spiţa neamului lor era nespus de veche şi se trăgea din numeroşi regi. Aşa bunăoară regele Sargon cel tînăr arată că 350 strămoşi ai săi au domnit înaintea lui în Asiria. Ku-Ban, întemeietoarea dinastiei din statul-oraş Kiš ar fi fost, înainte să se urce pe tron, hangiţă, meserie puţin onorabilă. Despre regele Sargon cel bătrîn se povestea că a fost aşezat ca Moise, într-un coş de papură, de către mama sa care era preoteasă şi lăsat să plutească pe apele Eufratului. Aşa a ajuns el la grădinarul Akki care l-a primit şi l-a crescut ca să se facă şi el îngrijitor al grădinii sale. Mai tîrziu însă zeiţa Ištar s-ar fi îndrăgostit de el şi l-a menit să fie rege.

Toţi prinţişorii care domneau peste un oraş s-au numit regi (sumerian *lugal*, akkadian *šarru)* ai statului-oraş. Dacă se întîmpla să supună sau să aducă la oarecare dependenţă pe un rege din vecinătate, atunci îşi luau apelaţia de „suverani" (sumerian: *isak*, akkadian: *iššaku)*,

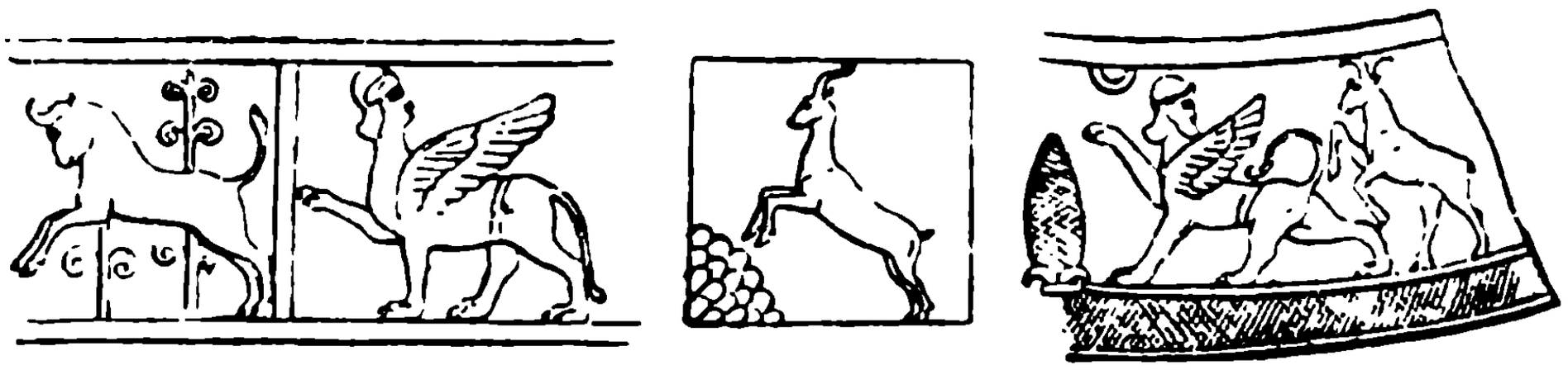

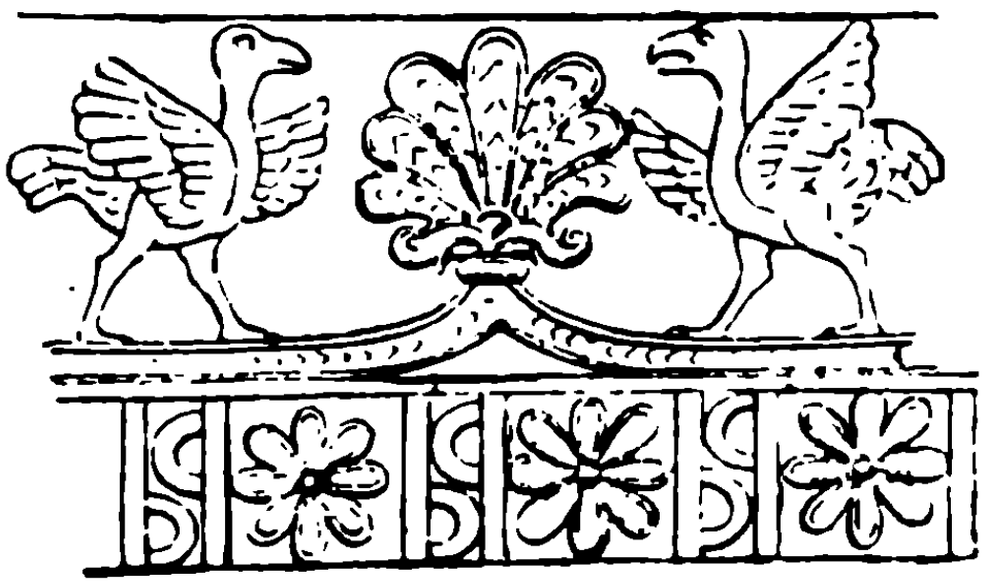

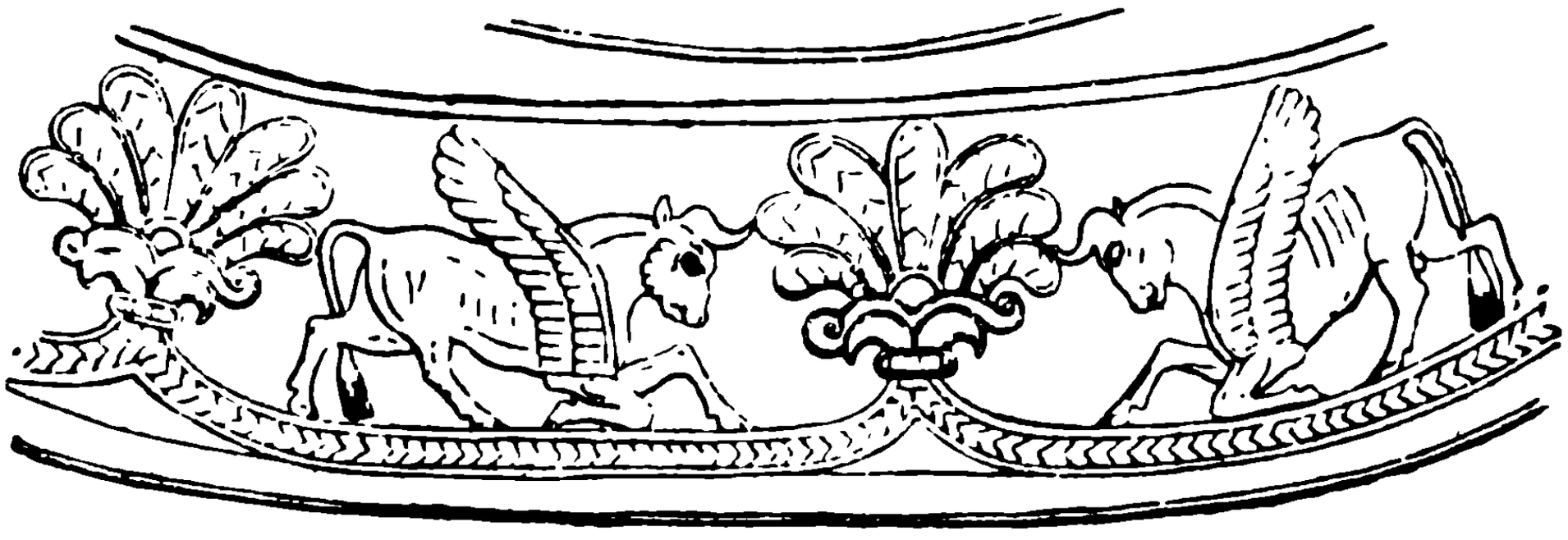

Desene asiriene din reliefurile care impodobeau palatele regilor

dar acest termen şi-a schimbat semnificaţia de mai multe ori în decursul vremurilor. În timpul imperiilor noi, asirian şi babilonian, termenul acesta a devenit doar unul din titlurile regale. Dacă un rege unea mai multe state-oraşe îşi adăuga la titulatura sa apelaţia de *iššaku.*

De exemplu regele Ur-Ninurta se numea pe sine „marele păstor al oraşului Nippur, păcurarul oraşului Ur, cel ce îndeplineşte poruncile la Eridu, atotmilostivul domn din Uruk, regele din Isin". Dacă regele este stăpînitorul recunoscut peste Sumer şi Akkad, atunci zeul Ellil din Nipur îi hărăzeşte titlul de „Rege al Sumerului şi al Akkadului" (în sumeriană: *lugal kengi kiuri,* akkadiană: *šar Šumerium u Akkadim).* Dar spre a obţine titlul de „rege al celor patru părţi ale lumii" trebuia ca un rege să fie stăpîn pe Babilonia, Elam, Amurru şi Subartu.

Titulatura de „rege al lumii" a fost luată deseori de regi ai Asiriei. Mai tîrziu regii Asiriei şi ai Babiloniei şi-au luat apelaţia de „mare rege" *(šarru rabu)* aşa cum se numeau şi regii Egiptului şi ai ţării hittiţilor.

I. Babilonia

Activitatea unui rege într-o ţară agricolă, aşa cum era Babilonia, era comparată adesea cu acea a unui agricultor şi regele era numit „păstor al oamenilor cu capul negru", denumire ce se dădea adesea sumerienilor. Regele Nabuchodonosor se numea pe sine „ţăranul din Babilon" şi „cela ce irigă cîmpurile". Tradus într-un limbaj mai prozaic, aceasta însemna că regele trebuie să-i conducă pe supuşii săi, să fie căpetenia lor la vreme de război, în timp de pace să-i păzească de nedreptăţi şi să le hărăzească înflorire şi prosperitate. Alături de aceste îndatoriri faţă de oameni, erau şi cele faţă de zei, construcţia templelor zeilor, grija pentru întreţinerea lor şi împodobirea lor. Aceste obligaţii ale lor erau îndrăgite de regi şi descrise în amănunţime în multe inscripţii votive. Pe un relief se vede regele Ur-Nina cum duce cu un coş aşezat pe capul său materiale pentru zidirea unui templu, iar regele Nabopalassar cu cei doi fii ai săi nu se dau înapoi la zidirea unui templu să aducă atît cărămizi cît şi argilă, dar şi să lucreze cu unelte de zidar.

Nu posedăm prea multe date despre viaţa privată a regilor din Mesopotamia, în afară de veşmintele şi podoabele lor.

În vremurile vechi, adică în mileniul al treilea, regii nu se deosebeau de supuşii lor în ceea ce priveşte veşmintele. Regii Ur-Nina şi Lugaldalu purtau o singură îmbrăcăminte, un fel de şorţ, în vreme ce tot toracele rămînea gol. Ca semn al demnităţii sale stăpînitorul purta toiag

recurbat la capul superior sau o sabie în formă de seceră. Regii preistorici din Mesopotamia lăsau să le crească părul capului și barba mare, dar în epocile istorice atît barba cît și capul sînt rase complet.

Totuși vechiul port regal a rămas utilizat uneori, poate de suverani care voiau să arate prin el legitimitatea lor și antica dinastie din care se trăgeau. Așa bunăoară regele Sargon I este înfățișat purtînd acel șorț sau rochie scurtă, cu părul lung strîns de o diademă și cu o barbă mare ce-i ajunge pînă la mijloc, și cu mustăți groase și prelungi. Mai tîrziu însă regii se îmbracă cu totul altfel. Regele Naram-sin în timp de pace poartă un veșmînt făcut tot din smocuri de lînă *(kaunakes* îl numeau grecii), dar acoperind umărul său drept și șalele. Capul său era acoperit de o tiară lungă și ascuțită, dar în vreme de război el poartă o cască cu coarne care se potrivește doar zeilor și care ar putea indica, la fel ca și determinativele stelelor ce însoțesc chipul său pe o stelă, că regele Naram-sin a căpătat vrednicia divină chiar în viață fiind. Regele Gudea însă, ca și regii din epoca sa, poartă o manta cu franjuri, care este trasă peste umărul stîng în timp ce umărul drept rămîne dezgolit.

Capul și barba îi sînt, după moda sumeriană, rase complet. Capul este descoperit sau e protejat de o bonetă de lînă. Cu toate că Hammurabi a dobîndit o victorie deplină asupra orașelor sumeriene din sud, și cu toate că a așezat capitala imperiului său spre nord, în îmbrăcăminte el a păstrat multe particularități ale regiunii de sud a Mesopotamiei, locuite de sumerieni, veșmîntul acestui rege, o mantie lungă deschisă înainte și scufia de pîslă este în esență îmbrăcămintea regilor Gudea și Sulgis. Totuși Hammurabi nu se poate despărți de barbă, doar mustața îi este rasă. Regii din dinastia kasită purtau veșminte bogat împodobite.

Date interesante despre viața privată a regilor din Akkad dobîndim din socotelile scrise pe vremea regilor Lugalanda și Urukagina. Posedăm scrisori ale soției regelui Lugalanda care primește daruri de la o regină vecină și îi trimite și ea în schimb altele printre care și o fetiță mică. Regii babilonieni se căsătoresc cu principese străine și își dau fiicele să fie soții ale unor regi străni. Dar regii din Babilon nu își uită afacerile proprii și fac negoț pe contul lor. În țară ei caută să-și mărească averea, obținînd cît mai mult pămînt arabil și unii din regi cum este Maništusu înșiruiesc pe stele sau pe pietre de hotar posesiunile lor agrare..

Pe de altă parte regii babilonieni obțin de la caravanele ce trec prin marele centru comercial care devenise Babilonul, mărfuri de tot soiul care nu se aflau în Mesopotamia, în special lemn, pietre și metale. Desigur cu aceste mărfuri din import ei fac daruri templelor, dar este foarte probabil că pe multe le revînd cu prețuri mult mai mari supușilor lor. Expedițiile războinice purtate de regii din Akkad i-au dus din Elam și pînă în munții Taurus din Asia Mică; așa se explică faptul că negus-

Rege asirian cu marele său vizir

torii din toate țările supuse sau cutreierate de oștirile lor vin în Babilonia să aducă mărfuri, din Makan se aduce piatra de dolerit pentru confecționarea sigiliilor, dar și a statuilor de zei, din muntele Amanus se importă lemn de cedru, munții Taurus furnizează argint. Regele Gudea a avut relații comerciale intense cu toate regiunile din Orientul de Mijloc.

Reamintim că în mileniul al treilea se făcea un comerț intens prin caravane de măgari care străbăteau deșerturile; în ceea ce privește cămila ea apare în Arabia și în Mesopotamia în mileniul al II-lea, dar nu este introdusă în Egipt decît pe vremea stăpînirii romane (sec. I î.e.n.) întrucît era socotită un animal tifonian aparținînd zeului Typhon sau Seth, zeul dezordinii și răului.

Regii akkadieni păstrau mărfurile achiziționate în depozite mari de unde le vindeau și le distribuiau la nevoie. Afacerile acestea înfloritoare au dus pe stăpînitori la bunăstare și poate au dus la înmulțirea numărului supușilor lor. Regele Gudea afirmă că are 216.000 supuși, iar zeii îi fac proorociri din cele mai favorabile: „Ogoarele îți vor aduce (roade), (apa) din canale și șanțuri va urca, din crăpăturile pămîntului, de unde nu vine apă, va izvorî apă. În Sumer uleiul va fi de prisos, și lînă va fi și ea multă". Dar și alți regi și principi se străduiau în inscripții să prezinte vremea lor ca nespus de fericită, cu o mare ieftinătate de produse necesare vieții oamenilor. Aceasta, evident, nu corespunde cîtuși de puțin adevărului.

Alături de aceste preocupări mercantile, mulți stăpînitori din Babilon au împlinit îndatoririle lor militare cu vitejie. Regele Eannadu se așază în fruntea oștirii sale și „taie capul" țărilor Umma, Elam, Kiš, și Ma'er. Războaiele purtate de regii akkadieni Sargon, Maništusu, Erimuš și Naram-Sin i-au dus de la Golful Persic pînă la insula Cipru. Hammurabi îl biruie pe potrivnicul său Rim-Sin și unifică toată Mesopotamia sub conducerea Babilonului. În fine regele Nabuchodonosor supune întreaga Sirie și coastele feniciene ale Mediteranei.

În privința administrării teritoriului, principiile au variat după epoci și persoane. În statele suverane regele guverna și administra doar teritoriul său, în timp ce micii regișori — supuși lui — își conduceau fiecare ținutul său. Astfel Gudea cu toată strălucirea sa nu este decît un *iššaku* dependent de un rege mai puternic. În orașul Iskun-Sin domnea de pildă regele Chaščhamer care era suveran și domn peste regele Ur-Engur, și pe vremea regelui Sulgi domnea peste el la Lagaš regele Galu-Kazal.

Regii puternici au căutat să înlocuiască pe acești regișori supuși și inferiori lor, prin rude ale lor. Așa Lipit-ili fiul regelui Naram-Sin administra ca iššaku orașul Marad, un alt fiu era guvernator al orașului Tutu. Regele Sulgi pune pe fata sa să fie stăpînitoare a orașului Marhaši.

Piatră de hotar (kudurru) purtînd simbolurile zeilor

Aceasta era însă o excepţie fiindcă de obicei prinţesele fiice de rege deveneau mari preotese.

Însă din epoca lui Hammurabi acest tip de stăpînire prin intermediul unor regişori a dispărut şi a fost înlocuit prin guvernarea cu ajutorul unor dregători, funcţionari supuşi regelui, care administrau diferitele teritorii regale şi pentru care bineînţeles nu mai putea exista independenţă.

Printre îndatoririle administrative ale regilor erau construcţia de oraşe, clădirea unor fortăreţe şi mai presus de toate săparea şanţurilor şi a canalelor. Problema apei era capitală pentru toţi locuitorii Mesopotamiei şi de aceea datoria esenţială a unui rege akkadian sau sumerian era să sape canale şi să planteze arbori. Dar săparea de canale era de folos nu numai pentru agricultură, căci ele erau utilizate pentru transport şi pentru comunicaţiile dintre un oraş şi altul. De fapt existenţa canalelor a constituit premisa unificării într-un singur imperiu a întregii Mesopotamii.

Regele afirma întotdeauna că este protectorul supuşilor săi împotriva oprimării şi a nedreptăţii, ceea ce bineînţeles era foarte departe de adevăr

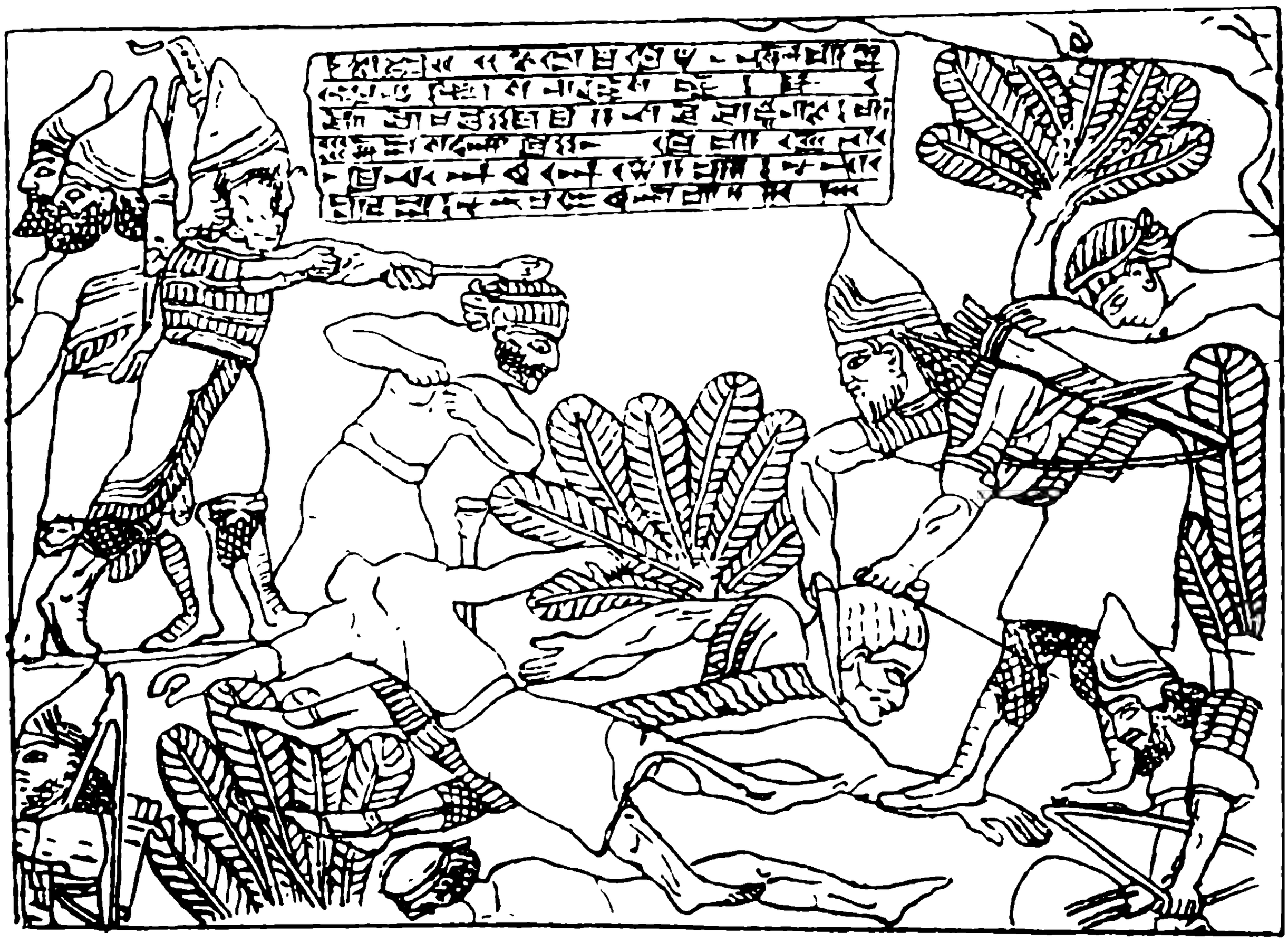

Moartea lui Teumman, regele Elamului

tocmai regele fiind acela care își oprima și nedreptățea supușii. El trebuia să vegheze ca „cel puternic să nu împileze pe cel slab", de aceea era și judecătorul suprem și ultima instanță de judecată: „Cînd regele nu ia seama la dreptate, supușii săi se răscoală și țara sa este pustiită. Dacă nu se îngrijește de dreptate în țara sa, zeul Ea, stăpînul Destinului, va schimba destinul său, și nenorocirea îl va urmări pe el" (H.C. Rawlinson, *The Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, London, 1902, vol. IV, R, 48, la sq,). Dar uneori un rege este silit să admită că nedreptatea domnește în țara sa, așa de exemplu regele Urukagina din Lagaš vrea să schimbe nedreptățile care s-au aflat în Lagaš „din vremurile de început", căci dregătorii pe care i-a așezat el în acest ținut au luat de la țărani, de la păstori, pescari și corăbieri dări peste măsură de mari.

Preoții la rîndul lor împilau poporul de jos; ei pătrundeau în grădina lui și jefuiau recoltele. Regele Urukagina vrea să reformeze această situație și statornicește noi legiuiri astfel ca „cel puternic să nu poată face nici o răutate orfanului și văduvei". Desigur prin aceste reforme el a dobîndit simpatia celor împilați, dar prin reprimarea celor puternici pe care se sprijinea altădată regalitatea, el și-a șubrezit desigur poziția politică și militară. Căci el nu a putut să se opună cu succes regelui Lugalzaggisi și odată cu dispariția lui au pierit și reformele sale atît de bine intenționate. Totuși, urmașii acestui rege au socotit imperios necesar să se preocupe de găsirea unor soluții în conflictele sociale care trebuie să fi fost destul de puternice în Mesopotamia.

Căci un alt rege, care pretinde că a instaurat o epocă fericită în țara sa, Gudea, scrie într-o inscripție, din care se poate deduce care era situația anterioară suirii pe tron a acestui rege: „femeia nu trage după ea sania de cărat; clădesc (numai) sclavii puternici . . . nimeni nu este bătut cu biciul.

Pe servitorul care a făcut o greșeală stăpînul nu-l lovește în cap; pe slujnica ce a făptuit vreo faptă rea, stăpîna ei nu o lovește peste față".

Regele Gudea poartă de grijă ca măcar în zilele de sărbătoare toate deosebirile între diferite clase sociale să fie abolite. În ziua în care regele intra în Templu, vreme de șapte zile, slujnica era deopotrivă cu stăpîna ei, robul și stăpînul său mergeau alături; în oraș cei puternici și cei de jos împreună. Se știe că și romanii aveau o sărbătoare, Saturnalia, în care sclavii erau oarecum sloboziți de îndatoririle lor față de stăpîni.

Dintre toți stăpînitorii Babilonului regele care a încercat cel mai mult să instaureze relații sociale întemeiate pe legi scrise a fost Hammurabi, care a rămas în amintirea tuturor generațiilor din Babilon și Asiria prin Codul său de legi în care a vrut „ca cel puternic să nu împileze pe cel slab, și să ducă pe drumul cel drept pe orfan și pe văduvă".

Dar așa cum reiese din corespondența lui Hammurabi cu Sinidinnam, împuternicitul său peste orașul Larsa, regele se îngrijea de amănunte ale administrației cum ar fi introducerea unei luni selenare intercalate, pedepsirea unor dregători pentru exacțiuni, neîncasarea impozitelor; de toate acestea se preocupa regele însuși. De exemplu regele scrie dregătorului său mai sus numit: „Oamenii ce au ogoare la malurile canalului Damanum, solicită ca ei să sape canalul acesta. În decursul acestei luni ei trebuie să sfîrșească acest canal" Sau îi scrie: „Cînd vei termina săpăturile canalului pe care l-ai început acum, lasă să crească plantele de apă în Eufrat de la Larsa pînă la Ur, îndepărtează trestia și pune-o în ordine". sau „De îndată ce vei primi scrisoarea mea, sapă cu ajutorul oamenilor care stau în slujba ta, în decurs de trei zile canalul din orașul Uruk".

Justiția îl preocupă mult pe rege. Un oarecare Tummumu se plînge că i s-au luat grînele fără nici o justificare. Regele scrie împuternicitului său să cerceteze cu de-amănuntul această afacere și să restituie cele ce i se cuvin petiționarului.

Tradiția stabilită de regele Hammurabi a fost urmată și de succesorii săi, și regele a socotit de datoria sa totdeauna să rezolve singur procesele ce-i vin înainte.

Posedăm în scrisorile aflate la Tell-el-Amarna și la Bogazköi date destul de precise despre relațiile existente între curtea faraonilor egipteni și cea a regilor din Babilon și din Hattusas. Aflăm din aceste scrisori că ambasade însoțite de caravane regale sau particulare mergeau de la o capitală la alta și aduceau mesaje, dar și daruri către „frații" regilor, adică la suveranii Egiptului, Mesopotamiei, ai țării Mitanni, sau ai țării hittiților care se socoteau și își spuneau între ei „frați". La o curte străină ambasadorii erau primiți într-o audiență solemnă și înmînau scrisorile și darurile lor.

Se controla dacă vorbele spuse de acești soli corespundeau cu cele scrise pe „tăblițele" lor — scrisorile de acreditare — am spune astăzi, și numai dacă exista deplină concordanță solii erau „crezuți". Apoi trimișii erau poftiți la masa regelui și „mîncau de la ea mîncăruri (alese) și beau băuturi amețitoare". Prin acești ambasadori regele care îi trimitea afla despre situația religioasă sau politică a regilor la care fuseseră trimiși, dar și despre dragostele „colegilor" lor. Multe dintre scrisorile de la Tell el-Amarna cuprind cereri de aur, care, se pare, era destul de rar în Mesopotamia (în mileniul al II-lea și al III-lea î.e.n. argintul era mai scump ca aurul) și se afla în cantități apreciabile în Egipt, grație minelor de aur din Nubia (Sudanul de azi, Nubia avînd în egipteană chiar sensul de „ținut al aurului"); așa de pildă regele babilonian Kadašman-Ellil I scrie faraonului Amenofis III să-i trimită cît mai mult

Piatră de hotar (kudurru) purtînd simbolurile zeilor

aur, ba chiar o cantitatc precisă de 3000 talanți (circa 108.000 kg aur!).

Cererea aceasta de aur este repetată de regele Burraburiaš care solicită faraonului Amenofis IV (adică lui Ikhunaton, faraonul eretic care suprimase toți zeii în afară de Aton, zeul discului solar) mult aur. Acesta din urmă îi răspunde că nu mai posedă aurul tatălui său și de aceea nu trimite decît puțin aur și de calitate inferioară.

Desigur, regii din Asia trebuiau să trimită faraonilor egipteni alte daruri în schimbul aurului lor, și aceste daruri constau de obicei din pietrele așa de prețuite în tot Orientul, lapislazuli sau lazurit, pietre semipreţioase de culoare albastră care se extrăgeau în antichitate din mine aflate în Afganistanul de azi. Amintim că celebrul albastru de Voroneț cu care sînt pictate mănăstirile din nordul Moldovei se fabrica din pulbere de lazurit. Se mai trimiteau cai și care de luptă. Alături de schimbul de daruri se pomenește în scrisorile de la Tell el-Amarna (vechiul Akhetaton „orizontul lui Aton", capitala Egiptului pe timpul faraonului eretic Ikhunaton), de proiecte de căsătorie. Așa regele Kadašman-Ellil I cere regelui egiptean Amenofis III să se căsătorească cu fiica sa. De fapt atît faraonii Amenofis III cît și Amenofis IV au avut în haremul lor mai multe principese din statul Mitanni.

Dorința regilor din Babilon și din alte țări asiatice de a se căsători cu o principesă din Egipt nu a fost îndeplinită niciodată, căci faraonii nu au admis căsătoria fiicelor lor cu un monarh asiatic. Singura excepție cunoscută în istorie este căsătoria regelui Solomon cu o principesă egipteană (cf. III *Regi*, III, 1 „După ce regatul s-a întărit în mîinile lui Solomon, s-a înrudit cu Faraon regele Egiptului, căci a luat pentru el pe fiica lui Faraon, și a dus-o în cetatea lui David, pînă ce a găsit de zidit casa sa, Casa Domnului și zidul dimprejurul Ierusalimului").

Întrucît regele babilonian Kadašman-Ellil I nu a putut obține drept soție o principesă egipteană, el îi scrie faraonului egiptean să-i trimită o doamnă egipteană frumoasă drept soție căci nimenea nu știe că ea nu este de sînge regal.

II. Asiria

Regii din Asiria erau, la fel ca și cei din Babilonia, căpetenii de oștiri, administratori și judecători. Totuși poziția regelui în Asiria era cu totul alta decît în Babilon.

Cînd un rege murea, cei mai mari dregători asirieni conduceau pe noul rege spre a urca pe treptele tronului în palatul regal, unde era învești mîntat cu insignele demnității sale. Toți se aruncau înaintea lui cu pîn-

tecele la pămînt, îi sărutau picioarele şi îl numeau „tată al patriei", „Asemenea cu nici unul altul". Oştirea aclama pe noul rege cu strigătul: „Acesta este regele nostru". După un ritual al cărui text ni s-a păstrat fragmentar se pare că noul rege asirian era miruit cu untdelemn în templu, la fel ca în Egipt şi Palestina. Apoi un preot îi aşeza pe cap o diademă regală şi îi rostea următoarele cuvinte: „Diadema de pe creştetul tău înseamnă că (zeul) Assur şi Ninlil sînt stăpînii diademei tale. O sută de ani să te apere pe tine ca să se afle puternice şi sănătoase piciorul tău în templu şi mîinile tale la altarul (zeului) Assur, domnul tău.....". După ce s-a sfîrşit această rugăciune căpeteniile Asiriei se apleacă şi sărută picioarele regelui. Apoi el se îndreaptă spre palat şi se aşază pe tron.

Dar ceremoniile nu se sfîrşesc prin aceasta, ci mai durează încă mult cînd noul monarh poate odihni în pace. După urcarea pe tron se trimit scrisori de notificare a acestui plăcut eveniment tuturor curţilor regale prietene care au datoria să trimită un ambasador care să-i transmită urări de bine dimpreună cu daruri: „veşminte regale şi uleiuri bine mirositoare" spre a se unge cu ele.

De fapt, prima zi a lunii Nisan a anului care vine, cînd noul rege sărbătoreşte ziua anului nou cu numeroase ceremonii închinate marilor zei, este data care marchează debutului noii domnii. Dacă regele Asiriei este în acelaşi timp şi rege al Babilonului, atunci el trebuie în fiecare an, în ziua anului nou, să ia parte la ceremonia „apucării mîinilor zeului Marduk".

Regele se bizuie în primul rînd pe oştirea şi pe dregătorii săi. Armata îi apără persoana şi îl ajută să facă cuceririle, dar şi să le poată menţine. Pe dregători îi foloseşte spre administrarea marelui său regat.

În calitate de comandant suprem al oştirii, regele Asiriei ia parte în persoană la multe expediţii militare şi rabdă toate oboselile marşurilor îndelungate. De obicei el este purtat peste rîpe, pîrîuri, dealuri şi înălţimi stînd pe tron, dar acolo unde nu mai poate fi purtat tronul, regele urcă singur şi se caţără pe munţi şi dealuri cu propriile sale picioare ca „un ţap pe vîrfurile înalte ale munţilor" cum scrie un text asirian. Ajuns sus pe munte regele se odihneşte pe stîncile netede şi bea dintr-un ulcior apă rece de munte spre a-şi potoli setea. Dacă expediţia sa militară a fost încununată de succes, el se reîntoarce în capitală în fruntea oastei în triumf şi în sunetul goarnelor şi tobelor. Principii vrăjmaşi prinşi de război sînt aduşi în faţa mulţimii care îi priveşte cu mirare, şi de obicei ei trag carul regelui, fiind înhămaţi la el ; deseori însă poartă drept podoabă la gît capul unei căpetenii care s-a răsculat împotriva regelui. Mai tîrziu, principii prinşi de război vor fi folosiţi pentru munci istovi-

toare de corvoadă, sau vor fi așezați în cuști de cîini spre a fi batjocura mulțimii.

Iată o inscripție a regelui Asiriei, Assurbanipal, în care se relatează campaniile sale militare.

Regele Assurbanipal la vînătoare de onagri (măgari sălbatici), relief din palatul de la Ninive (perioada neo-asiriană)

Regele Asiriei, Assurbanipal, a domnit între anii 668—631 î.e.n. și a fost unul din suveranii cei mai luminați ai acestui imperiu. El a constituit o bibliotecă regăsită încă de la începuturile asirologiei în ruinele capitalei Ninive în 1878 și texte din ea s-au publicat pentru prima oară în traducere în 1880. Textul de față relatează campaniile militare ale acestui rege. Este înscris pe o prismă de argilă arsă cu zece laturi. Traducerea s-a făcut consultîndu-se mai multe texte:

„În prima mea campanie militară împotriva (țării) Magan și Meluhha (regiuni din Egipt, n.n.) am pornit în numele adevărului. Tarqu (Taharqa, regele Egiptului și al Ethiopiei între 689-664 î.e.n., era al treilea faraon al celei de a XXV-a dinastii egiptene, n.n.) regele țării Musur (Egipt, cfr. *Misr* în arabă, *Misir* în româna veche pentru Egipt, n.n.) și Kuș (Etiopia n.n.) pe care Asarhaddon, regele Asiriei, tatăl meu, l-a biruit punînd stăpînire pe țara lui, el, Tarqu, a dat uitării puterea (zeului) Așșur, Ištar și a marilor zei stăpînii mei și s-a bizuit pe forțele lui. El a pornit (cu război) împotriva regilor și a guvernatorilor pe care tatăl meu, ce m-a zămislit, i-a așezat în țara Musur pentru a ucide, a prăda și a răpi această țară (Musur). El a intrat și s-a așezat la Mempi (Memfis n.n.), în orașul pe care tatăl meu l-a cucerit și l-a inclus în granițele Asiriei. Un sol a sosit repede la Ninive și mi-a făcut cunoscut aceasta. Din pricina acestor fapte inima mea s-a indignat și ficatul meu s-a mîniat. Mi-am ridicat mîinile înspre cer și l-am implorat pe (zeul) Așșur și pe (zeița) Ištar din Asiria, am chemat oștile mele viteze pe care Așșur și Ištar mi le-a dăruit și mi-am îndreptat pașii spre Musur și Kuș.

În timpul campaniei mele de război, 22 de regi ai litoralului Mării (Mediterane) și ai uscatului, robii mei, supușii mei au adus în fața mea darurile lor grele și mi-au sărutat picioarele. Pe acești regi, împreună cu oștirile lor și corăbiile lor le-am trimis pe uscat și pe apă împreună cu oastea mea. Am mers repede cu ajutorul regilor și guvernatorilor supușii mei și am ajuns pînă la Kar-Baniti (oraș în partea de răsărit a Deltei Nilului, n.n.).

Tarqu (regele Taharqa, n.n.) regele țării Musur și Kuș a auzit la Mempi de acțiunile expediției mele militare și spre a mă înfrunta și a se lupta cu mine și-a chemat oștenii. Cu ajutorul lui Așșur, Bel și Nabu, marilor zei stăpînii mei, care mergeau pășind alături de mine și de partea mea, am înfrînt oastea lui într-o mare bătălie de cîmp. Tarqu a auzit în Mempi despre înfrîngerea oastei sale și aureola lui Aššur și a lui Ištar l-au doborît și el umbla ca un nebun.

Strălucirea domniei mele, cu care m-au învrednicit zeii cerului și ai pămîntului, l-a acoperit pe el. El a părăsit Mempi și pentru a-și mîntui

sufletul (a-şi salva viaţa, n.n.) a fugit în oraşul Ni (Theba, n.n.). Am ocupat acest oraş (Mempi), am dus acolo armata mea şi am instalat-o în el.

Pe regele Nicu (faraonul Nekao, n.n.) din Mempi şi Saia (Sais, n.n.) ..... pe aceşti regi, cîrmuitorii de nome, locţiitori, pe care tatăl meu care m-a zămislit (Asarhaddon, n.n.) i-a numit în ţara Musur şi care şi-au părăsit funcţiile în faţa atacului dat de Tarqu, umplînd pustiul, i-am întors şi i-am numit (din nou) în funcţiile şi posturile lor. Am ocupat din nou ţara Musur şi Kuş pe care tatăl meu ce m-a zămislit le-a cucerit, le-am întărit paza lor mai mult ca în trecut, şi după ce am încheiat unele tratate m-am întors cu bine în Ninive aducînd mulţi prinşi de război şi o bogată pradă.

După aceasta, toţi aceşti regi, pe care i-am numit au încălcat alianţa cu mine, n-au respectat jurămîntul făcut marilor mei zei, au dat uitării tot binele pe care eu i le-am făcut şi inima lor s-a umplut de răutate. Ţineau cuvîntări în care aţîţau la răsvrătire şi făceau consfătuiri criminale, spunînd: „Tarqu a fost gonit din ţara Musur, iar cît ne priveşte pe noi cum trăim (fără el)?". Ei au trimis la Tarqu, regele ţării Kuş, pe soli de-ai lor, pentru a încheia cu el o alianţă şi a stabili o prietenie cu el, spunînd: „Să facem prietenie între noi şi să cădem la învoială unii cu alţii. Să împărţim între noi ţara din această parte (ţara Egiptului, n.n.) şi să nu existe un alt stăpîn peste noi". Ei au pus la cale fapte rele împotriva armatei ţării lui Aššur, contra oastei stăpînirei mele, pe care am instalat-o (în Egipt) în semn de alianţă cu ei. Dregătorii mei au auzit însă aceste vorbe, i-au prins pe solii lor, împreună cu mesajele lor şi au descoperit uneltirile lor de răzvrătire. Ei (dregătorii mei) au prins pe aceşti regi şi i-au pus în lanţuri grele de fier la mîini şi la picioare. Blestemul (zeului) Aşşur, stăpînul zeilor, i-a ajuns din urmă, deoarece ei au încălcat jurămîntul dat marilor zei. Eu le-am arătat bunătate, deoarece le-am acordat milostivire. Pe oamenii din oraşul Saia (Sais), Pentiti (Mendes) şi Ti'n (Heliopolis) ca şi din alte oraşe, pe toţi cei ce erau cu ei şi au uneltit împreună cu ei, de la mic pînă la mare, asirienii i-au omorît cu săbiile, şi n-au lăsat pe nici unul viu printre ei. Trupurile lor le-au atîrnat pe stîlpi, i-au jupuit de pielea de pe ei, şi au acoperit cu ea zidul oraşului. Pe regii care au uneltit împotriva armatei ţării Aššur, i-am dus vii la mine în oraşul Ninive.

Dintre aceştia l-am iertat pe Niku (faraonul Nekao, n.n.) şi am lăsat viaţă sufletului său. Am încheiat cu el un legămînt mai puternic decît cel anterior. L-am îmbrăcat în veşminte colorate şi i-am atîrnat (de gît) un lanţ de aur ca semn al stăpînirii mele (asupra lui). Am împodo-

bit cu inele de aur degetele lui şi i-am dăruit un pumnal din oţel cu montură de aur ca să-l poarte la brîu, înscriind pe el numele meu. I-am dăruit care de luptă, cai, catîri pentru călăritul său. Şi am trimis în scopul (încheierii) alianţei cu el pe reprezentanţii mei şi pe guvernatorii de nome. L-am adus înapoi în Saia (Sais) acolo unde tatăl şi zămislitorul meu l-a numit să domnească iar pe Nabuşezibanin (Psametic) fiul lui l-am numit (să fie căpetenie la) Hatariba (Atribis). I-am sporit şi i-am arătat mai mult bine şi mai multă milostivire decît tatăl meu.

Pe Tarqu (Taharqa) acolo unde a fugit el, groaza de săbiile lui Aşşur stăpînul meu l-au răsturnat şi el a murit. După el s-a urcat pe tron Taşdamane (Tanuatamon, n.n.), fiul lui Şabaca (faraonul Şabaca rege kuşit a întemeiat dinastia a XXV-a domnind în Egipt (circa 712—701 î.e.n.). Tanuatamon, faraon kuşit, se urcă pe tron la 663 n.n.). El a transformat oraşele Ni şi Unu (Heliopolis) în cetăţi ale sale şi şi-a strîns toate forţele armate. În vederea bătăliei cu oastea mea, cu fiii ţării Aşşur care se aflau în Mempi, el şi-a chemat oştenii (acest rege) a închis pe oamenii mei şi le-a împiedicat ieşirea (dar) un sol al lor a sosit repede la Ninive şi mi-a spus acestea.

În a doua campanie a mea mi-am îndreptat paşii spre Musur (Egipt) şi Kuš (ţara Kuş, adică Ethiopia). Taşdamane auzind despre direcţia (în care se îndrepta) expediţia mea şi despre faptul că eu am călcat hotarele ţării Musur a părăsit Mempi, ca să-şi salveze sufletul a fugit în Ni.

Regii, căpeteniile de nome, cîrmuitorii oraşelor pe care i-am numit în ţara Musur au venit la mine ca să-mi sărute picioarele. Mi-am îndreptat paşii după Taşdamane şi am ajuns la Ni cetatea lui. El a văzut cît de puternic era atacul (oştirii mele) şi a părăsit Ni fugind în Chipchipi. Cu ajutorul (zeilor) Aššur şi Ištar, acest oraş a căzut în întregime în mîinile mele.

Am scos din locurile lor şi am dus în ţara Aššur argintul, aurul şi pietrele scumpe, bogăţiile palatului lui, toate cîte au fost şi hainele colorate de in, caii săi înalţi, oamenii — bărbaţi şi femei, două obeliscuri înalte turnate din electrum (aliaj natural de aur şi argint, n.n.) în greutate de 2500 de talanţi (circa 90.000 kg) care străjuiau la porţile templului. Am luat din oraşul Ni o pradă de război grea şi fără de număr. Armele mele au fost amarnice pentru ţara Musur şi ţara Husi (Kuş) şi eu am căpătat izbîndă. Cu mîinile pline m-am întors cu bine la Ninive, oraşul meu de reşedinţă.

În a treia campanie a mea de război am pornit împotriva lui Ba'al, regele oraşului Turri (Tyr) care locuia în mijlocul mării. Deoarece el nu respecta porunca domniei mele, nu da ascultare vorbelor furiei mele, am ridicat întărituri împotriva lui (şi) i-am tăiat calea pe mare şi pe uscat. Am stînjenit viaţa (tirienilor) şi am scurtat-o şi i-am plecat sub jugul

meu. El (regele Ba'al al Tyrului) a adus la mine ca soție neligitimă pe propria lui fiică și pe fiicele fratelui său. În același timp a trimis la mine, în calitate de rob, pe fiul său Iahimilk care nu trecuse marea niciodată (orașul fenician Tyr era așezat pe o insulă, n.n.). Pe fiica lui și pe fiicele fraților lui i-am primit cu multe daruri de nuntă din partea lui. I-am arătat milă și i-am trimis înapoi pe fiul său.

Iakinlu, regele cetății Arnad (orașul fenician Arvad, n.n.), care locuia în mijlocul mării și care nu s-a supus regilor părinților mei, s-a supus jugului meu. A adus la Ninive pe fiica lui, în calitate de soție neligitimă (a mea) și mi-a sărutat picioarele.

Mugallu, regele țării Tabal (în Cappadocia, n.n.), care i-a ocărît pe regii — părinții mei a adus la Ninive pe fiica lui, în calitate de soție nelegitimă cu multe daruri de nuntă și mi-a sărutat picioarele. I-am impus lui, regele Mugallu, să-mi plătească un tribut anual sub formă de cai voinici.

Sandașarm, regele din Cilicia care nu s-a supus părinților părinților mei, și nu li s-a subjugat, a adus la Ninive pe fiica lui în calitate de soție nelegitimă cu multe daruri de nuntă și mi-a sărutat picioarele.

După ce Iakinlu, regele orașului (fenician, n.n.). Arvad a murit, Aziba'al ..... fiul lui Iakinlu, care trăise în mijlocul mării, s-a ridicat din mijlocul mării și a venit cu daruri grele ca să-mi sărute picioarele ....

În cea de-a patra campanie a mea mi-am adunat oștirea și mi-am îndreptat pașii către regele Așcheri al țării Manna (statul Manna se întindea în regiunea locului Van în răsăritul Anatoliei, n.n.). După porunca zeului Aššur am pătruns înlăuntrul țării Manna și am intrat în ea cu puterea mea. Am cucerit, am dărîmat, am distrus și am ars orașele mari (ale acestei țări), împreună cu cele mici foarte numeroase, inclusiv orașul Izirta. Am scos din aceste orașe oamenii, caii, măgarii, vitele cornute mari și mici și le-am considerat pradă de război a mea. (Regele) Așcheri a auzit de direcția în care mă îndreptam în campania mea și a părăsit Izirta, orașul său de reședință, fugind la Istatti, o cetate a lui, unde și-a găsit refugiu. Am cucerit acest oraș după un marș de 15 zile, l-am pustiit și am întins jale peste el. Regele Așcheri, care nu a respectat domnia mea, așa cum glăsuise zeița Ištar de la Arba'ilu ce a poruncit demult așa: „Eu sînt moartea lui Așcheri regele țării Manna! Așa cum am dat poruncă așa să se facă!" Ea l-a predat în mîinile robilor lui și oamenii țării lui s-au răzvrătit. Au aruncat trupul lui pe strada (principală) a orașului (aceluia) și au sfîșiat trupul lui. Ei au ucis cu sabia pe frații lui, pe neamurile lui, și sămînța familiei tatălui său.

După aceea Ualli, fiul lui, s-a suit pe tronul lui. El a văzut măreția zeului Aššur, Sin, Šamaš, Adad, Bal, Nabu, Ištar din Ninive ..... și și-a plecat capul sub jugul meu. Pentru izbăvirea vieții sale el și-a desfăcut palmele, implorînd îndurarea mea. El a trimis la Ninive pe fiul său Eri-

sinni și mi-a sărutat picioarele. I-am acordat îndurare și am trimis la el pe solul meu de pace. El a trimis la mine pe propria lui fiică, în calitate de soție nelegitimă (a mea).

Mi-a adus tributul său înainte, pe care încetase să-l mai plătească pe timpul regilor părinților mei. Am mărit tributul vechi cu 30 cai și l-am obligat să mi-l plătească.

În a cincea campanie a mea mi-am îndreptat pașii împotriva Elamului. Potrivit poruncii zeilor Aššur . . . . . în luna Ulul (luna a 6-a a calendarului asiro-babilonian, aproximativ august-septembrie, n.n.) . . . . . am acoperit întregul Elam, întocmai ca un uragan. Am tăiat capul lăudărosului lor rege Teumman care a uneltit (împotriva mea). Am ucis pe oștenii lui în număr mare și am prins de vii pe ostașii lui. Cu trupurile lor, ca mărăcinii și scaieții, am umplut împrejurimile orașului Susan (Suza). Cu sîngele lor am făcut să curgă șuvoaie pe rîul Ulai (Carun), am înroșit apele lui ca o lînă roșie. Pe Ummanigaș, fiul lui Urtaka, regele Elamului, care a fugit de la Teumman în țara Aššur și mi-a îmbrățișat picioarele, l-am adus cu mine în Elam și l-am urcat pe tronul lui Teumman. Pe Tamaritu, cel de al treilea frate al lui, care a venit în fugă împreună cu el, l-am pus să domnească peste țara Hidal (regiune din Elam ce se află la nord de rîul Ulai, n.n.).

După ce am făcut ca armele zeilor Aššur și Ištar să fie amarnice pentru țara Elamului, la întoarcerea mea mi-am întors privirea asupra lui Dunan regele țării Gambulu (ținut populat de arameeni la hotarul între Babilonia și Elam, n. n.) care s a bizuit pe Elam. Am cucerit orașul Sanibal, cetatea țării Gambulu, intrînd în acest oraș, pe locuitorii lui i-am măcelărit ca pe niște miei. Pe Dunan și Sam'agun (fratele său, fiul regelui aramean Bal-ikiș care s-a luptat cu Asarhadobu, n.n.) care mi-au stingherit domnia, i-am ferecat în lanțuri și în cătușe, la mîini și la picioare și i-am pus pe obezi. Pe ceilalți fii ai lui Bal-ikiș, pe familia sa, seminția casei tatălui său cît le-a fost numărul . . . . . și oasele tatălui său . . . . . cu vitele cornute mari și mici, măgarii, caii, catîrii, i-am dus în captivitate din Gambulu în țara Assur. Cetatea lui Sanibal am dărîmat-o, am distrus-o și am nimicit-o cu apă . . . . . ”

Administrația palatului, a țării și a provinciilor în general constituia o grijă permanentă pentru rege care trebuia să supravegheze personal sau prin intermediul „vizirului” său cum își îndeplinesc toți dregătorii îndatoririle lor. Apoi regele trebuia să aibă grijă de încasarea impozitelor, deși nu exista o separare netă între averea personală a regelui și aceea a statului. Îndeobște se poate spune că încasarea dărilor era bună cînd regele era puternic, dar tributul cuvenit de la regii supuși, ca și birurile, deveneau reduse cînd pe tron era așezat un rege slab.

Regele Assurnasirpal al II-lea la vînătoare de lei

Funcţia de apărător al dreptăţii și de judecător suprem era aceea pe care orice rege asirian trebuia să o împlinească regulat, doar în zilele de 7, 14, 19, 21 şi 28 ale fiecărei luni — zile nenorocoase — nu avea voie să dea nici o sentinţă. Ca şi pe vremea lui Hammurabi, orice supus nedreptăţit se ducea la rege cerîndu-i dreptate. Foarte ciudat pentru acele timpuri de opresiune, dar explicabil prin motive religioase poate, atunci cînd regele Sargon vrea să preia în întregime vechiul oraş Magganubba, spre a face din el noua sa reşedinţă Dur-Šarrukin, se fereşte să confişte pur şi simplu casele și terenurile vechilor locuitori; el a despăgubit pentru ogoarele acestui oraş pe proprietarii lor după preţul cuvenit în argint, și aramă şi spre a nu lăsa să se întîmple ceva rău, a dat celor ce nu voiau să primească preţul pentru ogorul lor, o altă bucată de pămînt în schimb, acolo unde vor ei. (Inscripţie pe un cilindru a lui Sargon, aflată la muzeul oraşului Lyon).

Regilor le plăcea să considere vremea domniei lor ca o epocă binecuvîntată de zei, unde toţi supuşii trăiesc în pace fericiţi: „Šamaš şi Adad au binecuvîntat pe domnul meu, regele în profeţia lor cea dreaptă şi i-a hărăzit o domnie fericită peste ţările sale: zile ale dreptăţii, ani de justiţie, ploi abundente, ape mari şi înalte (ale inundaţiei Tigrului și Eufratului), preţuri bune la vînzare. Zeii sînt binevoitori, teama de zei este pretutindenea, templele sînt bogat împodobite..... Bătrînii saltă, copiii cîntă, femeile și fetele..... se căsătoresc.... dau viaţă la băieţi și la fetiţe. Naşterile (la vite) sînt bune. Regele meu a lăsat în viaţă pe cel ale cărui păcate l-au hărăzit morţii. Pe cei ce au stat închişi mulţi ani, tu i-ai slobozit; aceia ce au fost bolnavi mulţi ani, aceia s-au tămăduit. Flămînzii sînt sătui, cei istoviţi şi vlăguiţi s-au îngrăşat, cei goi au fost îmbrăcaţi cu veşminte.” (R.F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters*, London, 1910, nr. 2,7 sq).

Dar realităţile vieţii asiriene par a fi cu totul altele și nu corespund acestor laude.

Poziţia regelui din Asiria faţă de zei și de preoți era, se pare, mai independentă decît în Babilon. Desigur el aducea jertfă vite, oi grase și păsări, acorda daruri bogate, coroane de aur, veșminte fastuoase și multe altele.

Regele cade la pămînt făcînd mătănii la porţile templului și ia parte la procesiuni. Mai cu seamă cînd îi merge prost caută plin de smerenie favoarea şi sprijinul zeilor, dar pentru a avea legături cu zeii și spre a intra în comunicaţie cu ei nu avea nevoie de nici un intermediar, preot al zeului, pentru că regele însuși era mare preot. De aceea preoţimea n-a avut niciodată în Asiria un rol atît de însemnat ca în Babilon. De fapt regele asirian Tiglatpileser IV, ca și urmașii săi, a avut o politică net ostilă preoţilor, căci a căutat să ridice ţărănimea și să o îndemne să se elibereze de poverile preoţimii.

Astfel activitatea regelui era multiplă și foarte variată, mai cu seamă atunci cînd Asiria s-a întins în mod considerabil. O mare parte din deciziile regale se dădeau pe baza unor rapoarte scrise cărora regele le răspundea în scris. Comandanţii trupelor sale, dregătorii, funcţionarii, preoţii, dar și persoane particulare îi raportau în scris despre tot soiul de probleme politice, administrative, religioase sau private iar el răspundea în scris și dădea dispoziţii și ordine.

Deși ziua unui rege asirian era ocupată cu îndatoririle sale regale, totuși îi rămînea destul timp și pentru afacerile sale personale. Un timp destul de îndelungat îi lua însă — cel puţin în mileniul I î.e.n. — îmbrăcarea sa cu veșminte fastuoase. În mileniul III î.e.n. regele din Asiria se îmbrăca tot atît de simplu ca și cel din Babilon. În epoca arhaică regii din Asiria umblau precum Ur-Nina cu fusta făcută din smocuri de lînă (grecii o numeau *kaunakes* mai tîrziu) și cu pieptul cu totul gol. Singura deosebire era că lăsau să crească o mică barbă, deși aveau capul ras. Mai apoi au purtat o mantie cu franjuri ca regele Gudea.

Dar cel puţin cu începere de la domnia lui Tiglatpileser I, moda asiriană merge pe căile sale proprii, deși are unele asemănări cu veșmintele purtate de regii kasiţi. Deasupra unei cămăși, regii își pun o robă cu franjuri întărită prin benzi petrecute peste umeri și menţinută de un brîu. Peste umeri era așezată adesea o mantie scurtă. Veșmintele acestea fastuoase erau brodate în culori diferite în chip minunat, unele constau în tablouri brodate: un Gilgameš cu doi lei care se luptă cu doi tauri; un palmier fecundat de două genii etc. Desigur numai îmbrăcămintea oficială și de paradă arăta în felul acesta, în intimitate regele nu se înveșmînta atît de fastuos. În ceea ce priveşte acoperămîntul capului, acesta este absolut caracteristic regilor asirieni: ei purtau un fel de fes

brodat și ascuțit la cap. Se acorda o deosebită atenție coafării părului regelui ca și a bărbii sale. Părul era uns desigur cu ulei parfumat și cădea într-o șuviță groasă pe ceafă. Barba lungă și lată avea două sau trei rînduri de bucle menținute de un fel de papiote. Mustățile erau răsucite. Picioarele erau goale sau puse în sandale ori în ghete împletite. Regele poartă totdeauna cu sine o sabie luxoasă și un pumnal și numai atunci cînd aduce jertfe zeilor se înfățișează fără ele. La recepția unor soli străini, el se sprijină cu mîna stîngă pe arcul său și ține în mîna dreaptă cîteva săgeți. Toate acestea dovedesc că regele se consideră pe sine în primul rînd ostaș. Dar el se împodobește cu multe giuvaeruri. În jurul gîtului are un lanț de aur cu una sau mai multe embleme divine, pe piept are o podoabă apotropaică făcută din șapte pietre prețioase diferite, în urechi cercei scumpi, antebrațul, ca și mîna sa, dar uneori și gleznele au inele și coliere scumpe.

Drept embleme regale particulare el poartă toiagul și sceptrul în formă de buzdugan, de care nu se desparte niciodată, apoi o cîrje similară întrucîtva unei cîrje de episcop.

Ceremonialul curții regale era orînduit cu strictețe mare. Teoretic se putea și în Imperiul nou asirian, ca orice supus ,,să vadă fața regelui'', dar în practică aceasta nu era chiar așa de lesne de îndeplinit. Căci ambasadori străini, trimiși ai unor guvernatori, trebuiau să aștepte pînă cînd ziua sortită audienței ,,era o zi norocoasă'' (fastă). Desigur audiența se acorda mai repede cînd solul străin aducea daruri de valoare. Cel ce cerea audiență era introdus de un dregător, și cînd ajungea înaintea regelui trebuia să se arunce la pămînt și să sărute pămîntul sau picioarele regelui. Numai după aceea putea să se ridice și să vorbească ,,dinaintea'' regelui, dar nu lui direct căci aceasta ar fi constituit o încălcare a etichetei, ci ,,în fața'' lui.

Orchestră de muzicanți primind un rege babilonian

Mesele sale, regele le lua de obicei înconjurat de curteni și de oaspeți. Dar în zilele nefaste, nenorocoase, menționate mai sus, ,,Păstorul a nenumărați oameni'', adică regele, nu trebuia să mănînce carne, pîine

sau prăjituri care au fost puse la cuptor, apoi nu trebuia să-şi schimbe veşmintele, să-şi pună haine noi, nici să aducă jertfe. Apoi trebuia să postească — adică să nu mănînce nimic — în anumite zile de sfîrşit de lună. În aceste zile desigur ospeţele erau oprite. Dar ospeţe mari şi banchete fastuoase se dădeau de obicei în palatele regilor care fuseseră învinşi după cucerirea capitalelor lor. În Asiria terminarea lucrărilor unor palate sau a unor canale de irigaţie prilejuiau ospeţe mari, aşa cum a făcut regele Sargon după sfîrşirea lucrărilor noii sale reşedinţe Dur-Šarrukin. Posedăm descrierea unui ospăţ festiv din epoca Imperiului Nou Asirian, descriere incompletă însă. Mai întîi intră regele în sala ospăţului şi se aşează pe o sofa. Apoi intră cancelarul său şi alţi înalţi dregători care sărută pămîntul înaintea regelui, în fine intră prinţul moştenitor şi alţi demnitari. Întrucît este frig se aduc vase cu cărbuni de lemn aprinşi ca să încălzească încăperea. La ospăţ este prezent stolnicul regelui cu bucăţi de pînză curate care să le înlocuiască pe cele murdărite (întrucît oaspeţii luau mîncarea cu degetele şi se ştergeau pe astfel de şervete din pînză curată). Cînd apune soarele se aduc făclii. După masă se răspîndesc miresme bine mirositoare şi apoi se aduc potire pentru băutură şi se toarnă în ele băuturile ospăţului. La sfîrşitul ospăţului marele bucătar al regelui (care era un înalt dregător şi pe care îl vedem comandînd oştirea ce împresoară Ierusalimul, cfr. IV. *Regi*, XVIII, 17) vestea sfîrşitului banchetului. Toţi dregătorii părăseau încăperea ospăţului în ordinea în care au venit, prinţul moştenitor plecînd cel dintîi.

Atunci cînd îşi părăsea palatul regele călătorea într-un car sau căruţă însoţit de adjutanţi care purtau o umbrelă şi o sabie. Înaintea şi înapoia carului alergau slujitori, dar era o cinste mare care se acorda principiilor străini „să fugă cu roatele carului stăpînului lor" sau „să se afle la roţile carului său". Doar în zilele nefaste mai sus arătate regele nu trebuia să se urce în carul său. Toţi monarhii din Asia Anterioară au fost mari iubitori de vînători, şi regii Asiriei vînau lei, dar şi alte vieţuitoare sălbatice. Aşa de pildă Tiglatpalassar I povesteşte: „Din porunca (zeului Ninurta, apărătorul meu am ucis patru tauri uriaşi, puternici, în pustiul din ţara Mitanni şi în oraşul Araziq care este înaintea ţării Hatti (i-am ucis) cu arcul meu tare, cu sabia mea de oţel şi cu săgeţile mele cele ascuţite. Pieile lor şi coarnele lor le-am adus în oraşul meu Aššur. Am omorît de asemenea zece elefanţi masculi puternici în Harran şi pe malurile (rîului) Habur. Am prins patru elefanţi vii. Pieile lor, dinţii lor dimpreună cu elefanţii vii i-am adus în cetatea mea de scaun Assur. Din porunca (zeului) Ninurta, am ucis în luptă fiind pe jos pedestru, o sută douăzeci de lei cu inimă viteză, şi am ucis 800 de lei din carul meu de luptă" (E.A.W. Budge and L.W. King, *Annals of the Kings of Asyria*, London, 1921, p. 201 sq).

Se pare din această relatare că poveştile vînătoreşti erau utilizate încă din această epocă îndepărtată.... Cît despre regele Assurnassirpal se relatează o vînătoare şi mai fantastică:

„Am ucis 30 de elefanţi cu arcul, 257 de tauri sălbatici puternici i-am omorît din carul meu de luptă, am ucis 370 de lei puternici doar cu suliţa ca pe nişte păsări într-o colivie" *(Ibidem*, 201 sq).

Dar regii asirieni capturau multe animale sălbatice şi le închideau în grădinile şi parcurile palatelor lor, sau le închideau în cuşti spre a le da drumul ca să fie vînate mai pe urmă. O vînătoare grea era aceea a măgarului sălbatic, a aşa-zisului onagru, căci acesta era fie urmărit de cîini, fie prins cu laţul de vînători călări. Asirienii cunoşteau de asemenea vînătoarea cu şoimi dresaţi.

Restul zilei, care-i mai rămînea după ospeţe festive, vînători şi rezolvarea afacerilor curente ale regatului, regele îl consacra familiei sale, soţiilor şi copiilor săi. Regina-mamă avea printre soţiile regelui rangul cel mai mare şi ea juca un oarecare rol politic. Celebra Sammuramat (care apare în legenda greacă transmisă nouă de Herodot sub numele de Semiramis), mama regelui Adad-nirari IV, a fost regentă vreme de patru ani în timpul cît fiul ei era minor. O altă regină-mamă care a jucat un mare rol politic a fost Naqi'a (în traducere „cea curată") soţia lui Sanherib.

După regina mamă, cea care avea o mare influenţă la palat era soţia regelui „Doamna palatului" dar ea joacă un rol politic mult mai redus decît soacra ei. Alături de soţia sa, un rege în Asiria avea mai multe soţii secundare, care, cel puţin în parte, erau fiice ale unor regi ori principi supuşi. În harem, casa femeilor, era însă o viaţă veselă şi vioaie graţie copiilor regelui care erau educaţi şi crescuţi de mamele lor aici.

Mai tîrziu copiii, dacă erau băieţi, primeau o educaţie ostăşească: învăţau să călărească, să tragă cu arcul, să arunce suliţi grele şi chiar să conducă un car de luptă. În afară de aceasta tînărul principe trebuia să înveţe să scrie, să înveţe scrierea cuneiformă sumeriană şi akkadiană atît de complicată, apoi să citească şi era una din plăcerile tinerilor „să citească pe pietre care erau din vremea dinaintea Potopului"

Cînd tînărul principe creştea mai mare, tatăl său îi clădea în oraşul Tarbis un palat şi el îşi constituia astfel o curte a sa proprie. Mai tîrziu cînd prinţii, prinţesele şi rudele lor vor fi crescut se iveau certuri şi dese conflicte între ei. Mai primejdios pentru binele Asiriei era faptul că fiecare soţie a regelui se străduia să facă pe fiul ei succesor al regelui şi să-l aşeze pe tron după moartea tatălui său. Căci cariera militară nu era deschisă tinerilor prinţi de frică să nu devină într-o zi pretendenţi la tron. Astfel că nu le rămînea — la fel ca şi fiicelor de rege — decît putinţa de a deveni preoţi şi sacerdoţi principali ai zeităţilor din marile oraşe

ale Asiriei. Dar aceasta nu era îndeajuns pentru ambiţiile mari ale soţiilor de rege şi ale tinerilor principi. Pentru a preîntîmpina luptele şi războaiele între fraţii pretendenţi la succesiunea tatălui lor, regele asirian îşi indica urmaşii la tron încă în viaţă fiind, de cele mai multe ori indicînd pe fiul său cel mai mare ca moştenitor al tronului. Acesta căpăta printre fraţii săi o situaţie specială, avea o curte a sa şi lua parte la treburile regatului.

Astfel, regele Sanherib probabil împins de soţie, aceeaşi Naqi'a mai sus amintită, a cerut un oracol al zeilor care îi răspund că trebuie să numească drept urmaş al său pe un fiu al său Asarhaddon înlăturînd astfel pe fiii săi mai mari de la succesiune. Întrebaţi, zeii Šamaš şi Adad au răspuns că Asarhaddon trebuie să-i urmeze la domnie. Dar deşi a pus să jure pe toţi dregătorii şi ostaşii săi că vor respecta această voinţă a zeilor, este probabil că aceştia aveau puţină încredere în oracole şi în astfel de porunci ale zeilor, căci fraţii lui Asarhaddon înlăturaţi de la domnie se răscoală, ucid pe propriul lor tată şi un război între fraţi se porneşte în Asiria. În cele din urmă Asarhaddon rămîne rege, dar nici el nu orînduieşte în chip mai fericit succesiunea la tron a fiilor săi căci împarte regatul în două părţi: Assurbanipal devine urmaşul său la tron în Asiria şi Šamaš-šumukin, fiul său cel mai mare primeşte ca moştenire tronul peste Babilon. Însă această împărţire duce la războaie îndelungate în care Babilonul este cu totul nimicit şi Asiria ajunge să fie distrusă.

Dregătorii şi administraţia asiro-babiloniană

Pe timpul sumerienilor partea de sud a Mesopotamiei era formată dintr-o multitudine de state mici, dar exista un stat și un rege mai puternic deşi fiecare din micile state se conducea autonom și separat. În vremea dinastiei din Akkad o serie de regi ca Sargon I și Naram-Sin s-au străduit să formeze din aceste mici state un stat mare unitar în care scribii să asigure o administraţie unică. Desigur, regii dinastiei din Ur s-au reîntors la politica de fragmentare a puterii în mici state independente, dar Hammurabi a unit întreaga Mesopotamie într-un tot unitar în care doar poruncile și codul său de legi aveau greutate deplină.

Dar chiar în micile state sumeriene nu regele administra, ci avea alături de el o serie de dregători. Și cu cît un stat se întindea, cu atît mai mult se mărea numărul acestor dregători, administratorii și scribi.

Atunci cînd Mesopotamia a ajuns un imperiu mondial ce se întindea din Elam pînă în Asia Mică și Egipt, aparatul administrativ a devenit așa de complicat încît marele rege (nume ce și-l dădeau suveranii Asiriei şi ai Babilonului, preluat apoi de perși și menţionat des de istoricii greci) nu mai era în stare să ţină în mîinile sale toate hăţurile imperiului.

Pentru noi cei de azi este destul de dificil să facem o descriere exhaustivă a acestui aparat atît de complex al administraţiei asiro-babiloniene. Dar putem să redăm apelaţiile principalelor dregătorii, funcţii și însărcinări din epoci diferite, cu toate că ele și-au schimbat semnificaţia cu timpul. Astfel un *sukkal* și un *maškim* de pe vremea regelui Urukagina împlineau alte funcţiuni pe timpul lui Hammurabi sau în imperiul neoasirian. Apoi acelaşi om putea avea funcţii militare şi civile care erau cu totul diferite una de alta, de pildă un *rab šake* era „paharnic" al regelui în viaţa civilă, dar conducător de oşti în cea militară.

Datele noastre pînă în epoca lui Hammurabi sînt incomplete și numele unor dregători sînt cele sumeriene. Acela care era numit *isak* (ideografic scris *patesi)* era la început un mare dregător în general, putînd fi mare preot al unui zeu, sau un despot depinzînd de un rege, ori un guvernator. De pildă regele Erimuș ia prizonier pe regele din Ur cu mai mulți *isak*, supușii lui.

Un alt mare dregător era cel numit *šakkanak*, și acest titlu era purtat de potentați independenți.

Treburile unui vizir în statele musulmane sau în Egiptul faraonic le îndeplinea dregătorul numit *sukkal*, căruia i se spunea și *sukkal mach* sau *rab sukkalim* în sensul de „mare vizir". El ajută pe rege în administrația internă dar și în relațiile sale externe. Ca ministru de finanțe trebuie considerat dregătorul numit *nubanda* (în akkadiană *labuttum*). El este vistiernicul regelui și prin mîinile sale trec aurul, argintul, cerealele, vinul și lemnul, dar pe de altă parte el plătește pe ceilalți dregători, dă lucrătorilor uneltele lor și țăranilor de asemenea. El este astfel personajul cel mai de seamă de la curtea regală de care ascultă toți ceilalți. Regele are haremul său de care poartă grijă un dregător special, dar și principii și principesele au curtea lor proprie cu muzicanți, cîntăreți, frizeri și coafeze, apoi țesătoare, brutari, păstori etc. Putem să ne închipuim viața animată a întregii curți regale așa de plină de personaje diferite.

Regele are garda sa *(nidu)* care îl păzește și împiedică accesul la suveran. Relațiile curții regale cu lumea dinafară sînt asigurate de logofăt, *nimgir* (akkadian: *nagirum)*.

Pentru obținerea informațiilor din depărtare sau trimiterea unor dispoziții provinciilor, regele are un ambasador *(lu-gia)* sau călăreț (semit: *ragab)*. Cînd este vorba de afaceri financiare, de cumpărări, vînzări, de acestea se ocupă negustorul, agentul comercial, *damkar* (akkadian *tamqarum)*. El face exporturi și importuri de mărfuri.

Administrarea propriu-zisă a țării trebuie să se facă după domnia lui Sargon I conform unor principii și legi unitare, spre a întări sentimentul interdependenței diferitelor regiuni ale imperiului și bineînțeles spre a preîntîmpina răscoalele. Corespondent funcției de prefect era cîte un dregător ce conducea o provincie dar care purta diferite titluri și apelații. El se numea *isak* atunci cînd era mai mult sau mai puțin independent, se numea *nubenda* (sau în akkadiană *chazanum)* cînd se accentua mai mult rolul său de funcționar al regelui.

Și judecătorul (în sumeriană *diku*, în akkadiană *daianum)* făcea parte dintre dregătorii cei mai însemnați.

Impozitele erau plătite cu regularitate și se fixa pentru fiecare — ca și în Egiptul faraonic — cît trebuia să plătească anual ca dare, însă și templele trebuiau să plătească dări spre deosebire de situaţia din Egipt. Preoţii aduceau dăjdiile lor la palatul regelui: veșminte, ţesături, obiecte de bronz, păsări și capre. Țăranii plăteau dările în produse naturale, ca și păstorii și grădinarii. În afară de acestea existau și daruri „voluntare" pe care femei și copii le dăruiau regelui.

Vameșii, scribi care încasau impozitele, dar inspectau toate de asemenea, se numeau *maškim* (în akkadiană *rabišum*). Erau foarte numeroși și erau tot atît de puţin îndrăgiţi ca și colegii lor de breaslă din Palestina.

Regii babilonieni și administraţia lor posedau arhive (sumer: *e-dubba*) care cuprindeau date complete despre bunurile din imperiu, ale templelor, ale regelui și ale curţii sale. În fruntea arhivelor era o căpetenie a arhivelor *(pisan-dubba)*. El primea tăbliţele cu scriere cuneiformă ce erau aduse și le așeza în vase de argilă *(pisan)*.

Scribii *(dubsar)*, mai marele peste scribi, și scribul regelui aveau mult de lucru spre a extrage și a înregistra toate raporturile, scrisorile și listele ce erau legate de interesele statului și ale casei regale.

Și regele Hammurabi avea o administraţie cu o multitudine de scribi, dar în actele și în corespondenţa sa apare el în primul rînd, părînd că știe totul, că se interesează personal de toate și că lui trebuie să i se repartizeze toate.

Scribii și administratorii lui dispar în spatele persoanei regelui. Dregătorul curţii regale se numea în akkad. *muzaz ekallim* iar cameristul regelui *girsequm* și acesta era poate un eunuc. Acela ce se numește în akkadiană *issakum* (sumeriană *isak)* nu mai este un fel de vicerege ci un dregător mult mai mărunt care vede de unele treburi ale regelui.

Sub acest rege, titlul de *šakkanakkum* însemna prefect, iar *chazanum* era un fel de primar. În schimb dregătorul numit *rabianum* stă în capul administraţiei statului și este și judecătorul suprem, el prezidînd consiliul celor „bătrîni". Dar cei mai numeroși slujbași erau secretarii *(šapirum)* și exista un secretar din Sippar, un personaj important (și existau mulţi secretari ai templelor și ai domeniilor). Logofătul *(nagirum)* conducea sclavii statului, dar și poliţia, avînd însă și funcţii de judecător, iar alături de el exista o armată de scribi și de arhivari care înregistrau pe tăbliţe în scriere cuneiformă toată activitatea statului.

Orașele mari aveau o oarecare guvernare autonomă ; bătrînii *(šibutum)* sau vîrstnicii *(awelu)* apoi negustorii *(tamqaru)* administrau împreună orașele. Alături de ei exista un consiliu al negustorilor, *(Karum)* în capul căruia se afla mai marele negustorilor *(šapir tamqarim)* care nu făcea doar afaceri în contul său, ci era un fel de contabil al templului

și al regelui. Prin aceasta, căpetenia negustorilor avea o considerabilă influență politică.

Guvernarea lui Hammurabi s-a străduit ca „cel puternic să nu vateme pe cei slabi" și de aceea a așezat prețuri maximale la principalele alimente și bunuri, apoi a statornicit un salariu minimal pentru lucrători. Dar Hammurabi vroia să controleze dacă fiecare slujbaș al său, dar și particularii, își îndeplineau cu strictețe obligațiile lor către stat. Spre a avea evidența acestui control erau necesare numeroase tăbliță în care se înregistrau sarcinile fiecăruia și bineînțeles era nevoie de o armată de scribi. Se înregistrau decesele și nașterile, dar și obligațiile fiecărui lucrător.

Anumite corvezi erau obligatorii pentru toți ; așa de pildă cei ce stăteau pe marginile unui canal trebuiau să-l cureță. Apoi unii locuitori trebuiau să aducă lucrători, vase de transport și argint, sau puteau să fie scutiți de acestea plătind o anumită cantitate de argint. Regele Hammurabi povestește că a reușit să înalțe zidul orașului Sippar prin corvezile locuitorilor. Alteori lucrătorii erau trimiși în provincie dacă lipsea mîna de lucru.

Impozitele se plăteau de orice locuitor al statului, chiar ostașii care aveau un *ilk*, adică o proprietate acordată cît timp erau în armată, trebuiau să achite o arendă pentru acest bun. Așa cum am arătat, nici templele nu erau scutite de dări. Negustorii bogați plăteau impozitele în argint, care se cîntărea. Dările se încasau pentru ogoare și vite în natură, nu știm exact cît reprezentau, dar în teorie trebuiau să constituie cam 1/10 din recoltă (așa cum este pretutindeni în Orient cf. rom. dijmă) în practică însă se lua ca dare 1/5, 1/4 și chiar 1/2 din recoltă de la țăranii din Mesopotamia. Păstorii din tot ținutul aduceau mieii lor sau viteii care erau trimiși la Babilon, dar în același timp trebuiau să aducă și lîna oilor care reprezenta impozitul ce aveau să-l plătească. Nu se acordă în epoca aceea nici o scutire de dări și nici o ușurare a lor.

Dar în timpul dominației kasite s-a înscăunat obiceiul să se acorde de către rege o întindere de pămînt, scutită de orice fel de dare, poate pentru a-l atașa pe beneficiarul acestei favori cît mai strîns de regele kasit. Se acorda o scrisoare de scutire de dări care se înscria pe un bloc de piatră tare si se așeza la hotarul ogorului *(Kudurru)*. Față de multele impozite, corvezi și îndatoriri pe care le aveau toți locuitorii din Mesopotamia — săpare de canale, clădirea de ziduri, de diguri, de poduri, de drumuri în afară de plata unor dări considerabile — este de înțeles pentru ce orașele și persoanele particulare vroiau să se elibereze de efectuarea acestor lucrări și de plata acestor impozite obținînd scutirea de impozite *(zakutu)*.

Acestea s-au acordat în vremea domniei regilor kasiţi, dar mai tîrziu şi templele au avut să se elibereze de aceste dări care reprezentau o dependenţă mare faţă de rege şi de stat.

Ştim că regele Agukakrime a scutit de orice dări templul lui Marduk şi al lui Sarpanit apoi i-a scutit de asemenea de dăjdii pe preoţi. Cu încetul puterea regală s-a diminuat atît de mult încît templele au început să ceară insistent regilor cereale, susan, unt şi lînă în loc să le dea ele regilor.

Sub domnia regilor kasiţi s-a introdus denumirea de *bel pichati* „guvernator" al unei provincii, termen ce a fost preluat şi de asirieni şi de alte popoare, ca şi funcţia de *šakin temi* „consilier intim".

În imperiul babilonian regii au vrut să menţină în general instituţiile vechi create de Hammurabi, conform unei tendinţe arhaizante care a apărut şi în Egipt în vremea dinastiei saite (663—525 î.e.n.). Încasarea dărilor este urmărită cu străşnicie de regi şi acestea nu sînt deloc mici.

Dar provincia este foarte rodnică şi după ce Babilonia şi-a pierdut independenţa, ajungînd o provincie persană se încasa de către regele Persiei 1000 de talanţi de argint (33000 kg argint) drept impozit din Babilon pe cînd Egiptul şi Cireneica, ce contau drept ţinuturi foarte bogate, nu aduceau decît 700 talanţi de argint (circa 23.000 kg argint).

Asiria

Cu privire la dregătorii, scribii şi slujbaşii din Asiria avem informaţii numeroase din scrisorile datînd mai cu seamă din timpurile mai recente. Totuşi avem date puţine despre cei ce existau în epocile mai vechi.

În tot imperiul asirian nevoia de scribi şi de funcţionari era foarte stringentă. Pentru că, în afară de rege, mama regelui şi soţia sa, apoi moştenitorul său, precum şi alţii dintre principi aveau propria lor curte cu o administraţie complexă. Nu se poate facc o distincţie netă între slujbaşii curţii regale şi cei ai statului (administrativi de exemplu) pentru că funcţiile civile puteau deveni şi militare. Funcţiile erau foarte numeroase şi o listă care datează din vremea regelui Asarhaddon enumeră 150 de angajaţi diferiţi ai regelui şi ai membrilor familiei regale (şi totuşi lista nu este completă).

În capul curţii regalc era căpetenia palatului *ša pan ekalli*, căruia îi revenea administrarea întregii curţi regale. Pe el îl ajutau o serie de slujitori a căror funcţie era iniţial de a îngriji de servirea perfectă a regelui şi a nevoilor sale. Aceştia erau marele paharnic *(rab šake)*, marele berar *(rab bappiri)*, marele brutar *(rab nuchatimmi)* etc. Dar aceşti înalţi dregători purtau denumirile acestea ca titluri de nobleţe oarecum,

fiindcă în realitate ocupau funcţii în administraţie sau în armată, unde aveau mare influenţă. Trebuie să adăugăm că unii dintre ei erau personaje foarte culte cunoscînd mai multe limbi străine pe care le vorbeau. Aşa de exemplu acel *rab šake* „paharnicul cel mare" trimis de regele Sanaherib să cucerească Ierusalimul, vorbea în afară de asiriană limba sa, aramaica (cf. *Isaia*, XXXVI, 11) şi limba ebraică (Ibidem, 13). Alţi mari dregători erau intendentul palatului regal *(nagir ekali)* şi marele vizir *(sukkalu donnu)*, dar şi secretarul palatului *(rab aba ; aba ekalli)* şi marele judecător *(sartenu)*. Apoi ofiţerii *(rešu)* şi paznicii *(mutin puti)* trebuiau să aibă grijă de persoana regelui. După ei veneau dregătorii mai mărunţi solii *(mar šipri, rakbu)*, tălmacii *(turgumanu)* şi scribul, cel ce scria propriu zis *(ţupsarru)* care puteau să poarte corespondenţă şi în limbi străine, în special în aramaică şi egipteană.

Agentul comercial *(tamqaru)* se ocupa de afacerile comerciale vînzări, cumpărări de bunuri ale curţii regale atît în ţară cît şi în străinătate.

Guvernatorii care administrau provinciile se numeau *šaknu* sau *bel pichati*, dar în aceste posturi puteau fi numite şi femei, guvernatoare de provincii *(šakintu)*. După fermitatea regelui şi autoritatea lui aceştia erau sau satrapi aproape independenţi, sau simpli funcţionari care primeau ordinele regelui. În ţări îndepărtate supuse Asiriei, cum erau Egiptul sau Arabia, exista cîte un rezident *(qepu)* pe lîngă regele sau principele autohton. De guvernatorul unei provincii depindeau prefecţii *(akle)* şi consiliile provinciale *(šapire)* care reprezentau puterea de stat pretutindeni, poate cu excepţia arabilor beduini care nu cunoşteau aceste instituţii.

Înalţii dregători se recrutau din clica ce exista la curtea regală şi din nobili, dar nu era lucru uşor să intri în slujba regelui şi vedem un preot al zeului Šamaš, Adad šumussur că face cereri după cereri pentru ca fiul său să fie admis printre dregătorii provinciali ai regelui. Căci trebuia adesea să se obţină pe lîngă asentimentul regelui şi acela al principelui moştenitor şi mai cu seamă al zeilor. Posedăm astfel întrebări adresate zeilor care trebuiau să răspundă, în oracolul lor, dacă cutare dregător va fi credincios sau nu regelui. În genere era obiceiul ca aceeaşi dregătorie să rămînă într-o familie, şi fiul să urmeze tatălui în funcţie. Cînd un dregător murea, se trimitea la curtea regelui fiul său, nepotul şi un om străin cu o scrisoare în care se arăta: „Cela care va fi plăcut regelui, domnul meu, pe acela să-l aşeze în slujba (aceea)". Obiceiul acesta al succesiunii din tată în fiu într-o dregătorie îl întîlnim adesea în Asiria.

La intrarea într-o dregătorie se efectua o ceremonie de învestitură. Aceasta cuprindea mai multe acte separate: umplerea mîinilor, îmbrăcarea cu veşminte de dregător şi mai ales depunerea unui jurămînt,

care obliga pe noul slujbaş să păzească pe rege, să nu facă nici un complot împotriva sa şi să raporteze tot ce va auzi şi va vedea.

Spre a fi numit în dregătorie trebuia ca postulantul să aducă daruri însemnate persoanelor cu influenţă la curtea regală, daıuri pe care să le repete periodic. Aşa se face că dregătorii asirieni voiau să aibă mai multe funcţii odată. Astfel un oarecare Adad-bel-ukin este guvernator al oraşului Assur, dar şi al oraşului Kar-Tukulti-Ninurta, al oraşului Ekallati, Itu şi al ţinutului Rukacha. Unii din aceşti guvernatori căpătau o oarecare independenţă şi îşi clădeau în deşert o reşedinţă a lor cu palate personale.

Nu putem şti cu certitudine dacă dregătorii primeau un venit din impozitele plătite fiscului sau realizau singuri un salariu din aceste dări ale provinciilor. Situaţia era alta cu dregătorii palatului regal, şi regele fixa cît trebuia să plătească fiecare provincie cutărui sau cutărui dregător. Posedăm o situaţie datînd din epoca succesorilor lui Sargon I, care enumera veniturile regelui, ale reginei şi ale celorlalţi înalţi dregători. Dar nu ştim despre ce provincie e vorba (care trebuie să dea aceste bunuri) nici cîtă vreme trebuie să le plătească.

De pildă generalul şef primeşte 6 mine de argint, 5 pînze de byssus (in fin) şi 5 pînze de in. Sau secretarul palatului trebuie să primească: 1 mină de argint, 1 pînză de byssus, 2 suluri de pergament.

În ceea ce-i priveşte pe slujbaşii mai mărunţi se pare că adesea nu li se plăteau lefurile şi se jeluiau regelui că umblă flămînzi ca nişte cîini.

Regele însă răsplătea cu dărnicie pe dregătorii care îşi făcuseră datoria „îmbrăcîndu-i în veşminte de in, pestriţ colorate, punîndu-le cîte un inel în deget şi atîrnîndu-le un lanţ de gît", iar dacă se îmbolnăveau le trimitea un doctor, îndeosebi însă le acorda pămînturi scutite de orice fel de dări.

Totuşi pe vremea multor regi asirieni domnea o corupţie marcată în toată ţara: camarila din jurul tronului primea bacşişuri mari şi adesea numeau nişte proşti în posturi de răspundere mare, alţi înalţi dregători deschideau scrisori sigilate, confiscau argint şi vite, ocupau ogoare străine sau ţineau închişi preoţi ai templelor, în fine furau aur şi argint din visteria regelui şi a reginei mamă. Căci regele nu era totdeauna în stare să-şi controleze supuşii.

Dacă regele dovedea că un dregător întrecuse măsura prin fărădelegile sale, atunci el cădea în dizgraţie, îşi pierdea dregătoria şi uneori ajungea în temniţă unde starea sa era nespus de grea.

În ceea ce priveşte portul şi veşmintele dregătorilor curţii regale, şambelanii regelui nu purtau barbă, capul nu-l aveau acoperit, ci împodobit doar cu o simplă banderolă pe frunte. Guvernatoıii asirieni apar în reliefuri raşi, ca şi cea mai mare parte a dregătorilor. Dimpotrivă, mili-

tarii au o barbă impunătoare. Ca semn distinctiv al demnității lor este poate un șal așezat pe umeri sau o eșarfă lungă ce le atîrnă în față.

După dreptul asirian se deosebeau țări dușmane, țări aliate ai căror principi plăteau tribut dar erau independente și provinciile asiriene. Cel puțin în teorie, țările independente, care nu recunoscuseră dominația zeului Assur, trebuiau să fie atacate și biruite, chiar dacă în practică lucrurile stăteau altfel. Dacă țara vrăjmașă se supunea după o bătălie, i se cerea o mare pradă de război și în afară de aceasta era obligată să plătească un tribut anual. De pildă regele Assurnasirpal primește de la regele hittit Lubarna: 20 talanți argint (un talant egal cu circa 33 kg), 1 talant aur, 100 de talanți de plumb, 100 talanți fier, 1000 vite cornute, 10.000 de oi, 1000 de veșminte și multe alte lucruri scumpe. Mai tîrziu prăzile de război au devenit și mai considerabile. Mult mai dificil decît luarea prăzii de război o singură dată se dovedea a fi încasarea tributului în fiecare an. Dacă principele străin nu se mai gîndea la independență atunci venea în fiecare an fără întrerupere cu daruri bogate la Ninive spre a săruta picioarele regelui Asiriei. Dar alteori voia să se elibereze de acest tribut și încasarea tributului de la popoare sălbatice și îndepărtate era o operație dificilă și riscantă pentru asirieni. Citim de fapt că regele Asarhaddon întreabă oracolul zeului Šamaš dacă va putea obține tributul în cai de la mezi.

Provinciile asiriene erau fie demult înglobate în statul asirian, fie provincii noi dobîndite „spre a lărgi hotarele Asiriei". Ca semn exterior al posedării de către Asiria a unui ținut se așeza într-un loc ridicat al capitalei provinciei o emblemă a zeilor asirieni, de obicei o placă de aramă cu semnele zeilor și în afară de aceasta o stelă cu chipul regelui. Spre a spori caracterul asirian al provinciei nou cucerite ea capătă un nume nou, asirian, și o nouă populație. Tot astfel în teritoriile noi cucerite, cele mai periclitate, se așezau coloniști asirieni. Acești coloniști constituiau reazemul stăpînirii asiriene și s-au menținut așa vreme de secole în acele ținuturi în care au fost colonizați.

În special regele Salmanassar I a urmat această politică și a instalat la granița de nord a Asiriei coloniști. Dar 400 de ani mai tîrziu acești coloniști au fost regăsiți de Assurnasirpal în parte ; deși ei se aflau în lipsuri și sărăcie mare, el i-a utilizat pentru popularea noii provincii asiriene Tuščhan.

Pentru pacificarea ținuturilor nou cucerite mijlocul de predilecție consta în deportarea în masă *(nasachu)* a populației, care era înlocuită prin colonizarea în locul ei a unor populații îndepărtate.

Deoarece erau deportate mai cu seamă familiile notabililor, armata și artizanii, se suprima dintr-o regiune oarecare orice putință de răscoală. Astfel, oamenii din ținuturi cu totul străine unele de altele, vorbind limbi

cu totul diferite, de la munte sau de la cîmpie erau aşezaţi la un loc într-un ţinut. Această măsură spre a împiedica răscoalele împotriva uneia din cele mai tiranice şi crude stăpîniri a fost folosită de Tiglatpileser I şi chiar de predecesorii săi, şi a devenit extrem de des aplicată de regii ce i-au urmat lui Sargon I şi lui Tiglatpileser IV. Cel mai cunoscut exemplu este deportarea celor zece seminţii ale lui Izrael şi colonizarea în locul lor a unor locuitori din Kuta. Despre această deportare se arată în sursa asiriană că au fost deportaţi din Samaria 27.290 bărbaţi reprezentînd căpetenii, ostaşi şi artizani. Şi regele Nebukadnezar a făcut aceleaşi deportări în masă după cucerirea Ierusalimului.

Dările provinciilor constituiau pentru stat sursa cea mai însemnată a veniturilor sale, cel puţin atunci cînd autoritatea statală era puternică şi nu admitea nici o manifestare de independenţă a ţinuturilor supuse. Triburile nomade plăteau dările în natură, 1 vită cornută din 20, 1 oaie din 20 oi, dar provinciile mai evoluate plăteau în argint ce se cîntărea.

Putem să ne dăm seama de cuantumul acestor dări din unele registre de impozite ce ni s-au conservat. De pildă statul-oraş fenician Arpad trebuia să plătească 30 talanţi de argint, nu ştim însă în ce interval de timp, pe cînd oraşul Karkemiş era dator să achite 100 talanţi de argint (1 talant = 33 kg) şi 2 talanţi de aur (66 kg aur). Dar în listele de dări se arăta cadourile ce trebuiau oferite „palatului", adică regelui, reginei şi principelui moştenitor, cadouri în argint, în diferite veşminte, vase, peşti, afară de bijuterii şi podoabe de aur. Din alte surse ştim că aceste cadouri erau dări tot atît de obligatorii ca şi impozitele, şi ele trebuiau aduse regelui în anumite luni.

Ţăranul asirian ca şi cel babilonian plătea dările sale în produse agricole, în teorie o zecime din recoltă, dar la aceasta se adaugau rechiziţiile de paie, dar şi un număr de vite şi de oi. Apoi se plătea o dare pentru întreţinerea cheiurilor canalelor *(karu)* care se încasa de la vasele ce intrau pe canale şi pe fluvii. Se plătea un fel de vamă, sau o taxă care se încasa la mărfurile ce intrau pe porţile oraşelor.

Spre a se putea efectua o percepere justă a dărilor era necesar un recensămînt periodic al persoanelor şi al vitelor precum şi al obiectelor pe care le poseda fiecare.

Chiar dacă o parte din oraşe, temple şi persoane private obţineau privilegii de la rege şi erau scutiţi de corvezi, impozite şi livrări de produse agricole, în vremuri tulburi, după venirea altor monarhi, aceste scutiri nu mai erau respectate şi asemenea drepturi se pierdeau. Destul de răspîndit era dreptul oraşelor de a se administra singure *(kidinnutu)* şi în Babilon oraşele Babel şi Borsippa pentru un timp şi Sippar şi Nippur au avut acest drept şi se pare că locuitorii unui asemenea oraş trebuiau să-şi înnoiască acest privilegiu la fiecare domnie nouă. În Asiria cele două

oraşe Assur şi Harran, posedînd mari temple, se puteau administra singure, dar pe deasupra erau scutite de orice dări, scutire care a fost reînnoită de mai mulţi regi.

În afară de aceste oraşe, sub stăpînirea unor regi care erau dominaţi de preoţime, toate templele din Asiria erau scutite de impozite şi corvezi în Imperiul Nou Asirian. Aceste scutiri au incitat mulţi alţi dregători să obţină de la regi asemenea favoruri întărite prin scrisori cu sigiliul regelui. Cît timp astfel de avantaje acordate unor dregători rămîneau puţine, un stat puternic putea să le suporte. Ele deveneau primejdioase cînd erau acordate în număr mare. Fiul lui Assurbanipal, regele Assuratililani, slab şi lipsit de autoritate, a avut, încă de la începutul domniei sale, de înfruntat răscoale şi mişcări populare. În această situaţie a crezut că este de folos să-şi ataşeze mai mulţi ofiţeri şi dregători, scutind într-o măsură colosal de mare de orice fel de biruri, ogoarele, casele şi bunurile lor. Prin aceasta veniturile statului au scăzut considerabil, iar puterea sa şi a armatei sale au diminuat, ducîndu-l pe rege repede la pierzanie.

Armata şi ostaşii asiro-babilonieni

Încă din timpul statelor-oraşe sumeriene, armata era una din cele mai importante instituţii ale societăţii. În lupta dintre ele sau cu statele-oraşe akkadiene, oraşele sumeriene şi-au avut fiecare o armată proprie, dar armamentul, compoziţia şi organizarea lor erau destul de asemănătoare. Regele sumerian mergea îndeobşte în fruntea ostaşilor săi, purtînd un şorţ din lînă păroasă *(kaunakes)*, capul său fiind apărat de o cască, iar ca arme avînd lancea şi un fascicol de suliţi reunite prin legături, suliţi care erau aruncate pe rînd asupra inamicului. Ostaşii formau două trupe deosebite; cele de şoc, ce se luptau în ordine de bătaie, cu regele în fruntea lor, înaintau în rînduri de cîte şapte, din care

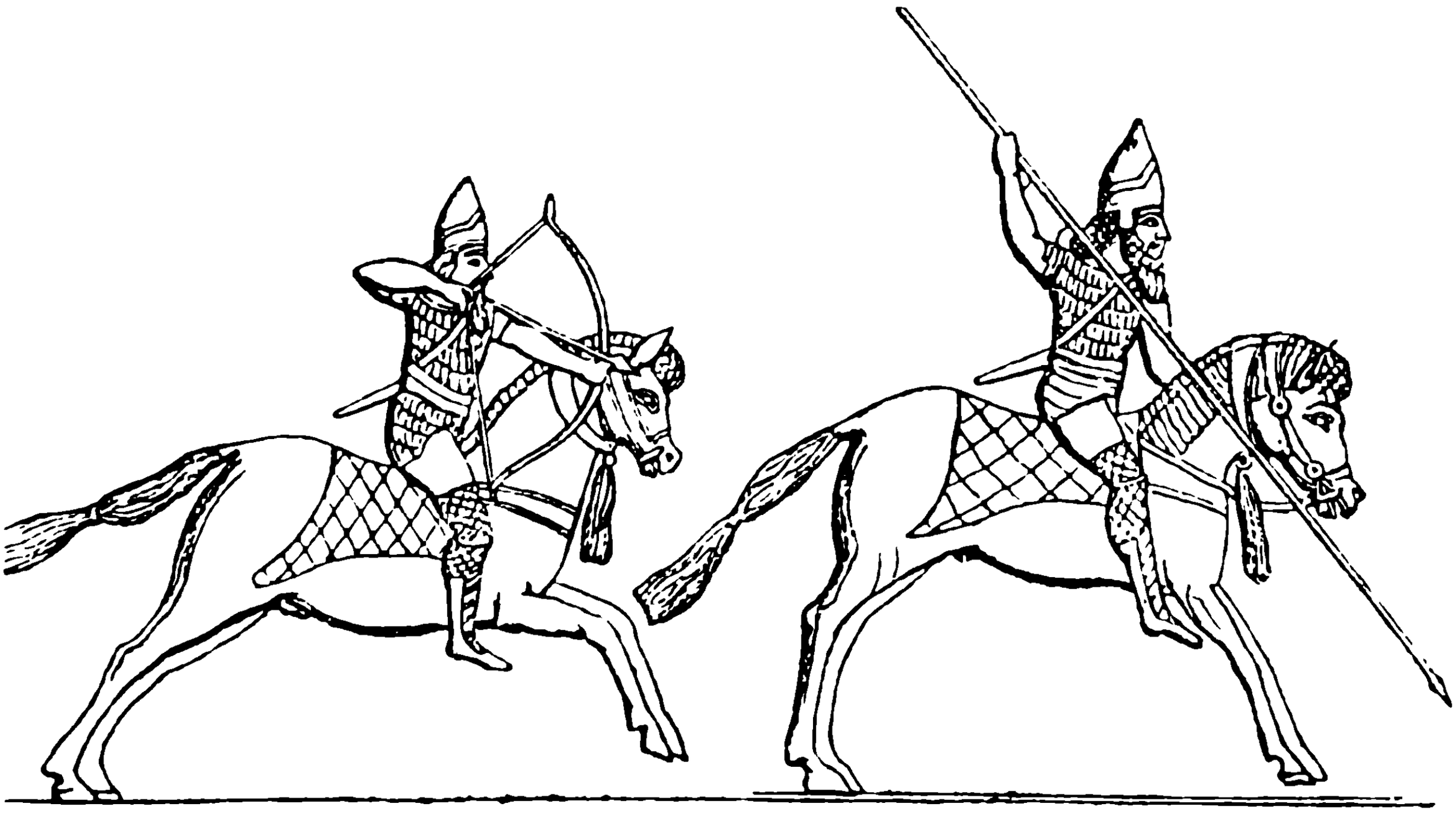

Ostaşi de cavalerie asirieni

primul ostaș purta arma defensivă — un scut enorm dreptunghiular, iar ceilalți oșteni aveau cîte o lance grea pe care o țineau cu amîndouă mîinile.

Rege asirian orbind cu sulița un prizonier de război în vreme ce pe alții îi ține legați de el cu o sfoară trecută prin buze

O altă trupă este aceea însărcinată cu urmărirea dușmanului, care înaintează înapoia regelui urcat pe carul său de luptă; soldații ei au o lance și o toporișcă mică. După victorie, regele jertfește un bou; sau se apucă de executarea tuturor prizonierilor (rit sacru de jertfire a prinșilor de război numit în cărțile iudeilor *cherem*). Regele își rezervă dreptul să crape el însuși ochii monarhului învins, rit care se regăsește și după două milenii, căci regelui iudeu Sedechia i se scot ochii de către Nabukadnezar care cucerise Ierusalimul (IV, *Regi*, XXV, 7 sq).

I. Armata și oștenii în Babilon

În epoca Agade armamentul regelui și al războinicilor săi ne este cunoscut după stela triumfală a regelui Naram-Sin. Scena înfățișează urmărirea vrăjmașilor într-un ținut muntos. Regele este acoperit cu o mantie care îi ajunge pînă la genunchi, este încălțat cu sandale și are în cap o cască ce îi acoperă și ceafa, împodobită cu coarne, simboluri ale divinității. Ține în mîna stîngă un arc și are o secure pe care o strînge la piept, în mîna dreaptă ține o suliță lungă cu un vîrf ascuțit. Ostașii poartă o secure, o suliță sau un steag și sînt conduși de cîte o căpetenie cu barbă.

Astfel, armamentul ostașilor akkadieni este cu totul diferit de cel al sumerienilor. Chiar în reliefuri mai vechi cum este acela al regelui Sargon cel bătrîn, vedem că regele are în mîini o ghioagă, armă a țăranilor, dar sumerienii nu au arc și nu luptă cu o secure în mînă.

Desigur, superioritatea armamentului semiților din nord explică victoriile lor asupra sumerienilor, dar așa cum se vede în același relief al lui Naram-Sin, akkadienii adoptaseră și o altă tactică de luptă: în locul falangei sumeriene, ei se luptă și atacă individual. Și în acest relief, ca în multe altele, dușmanii biruiți sînt înfățișați goi, despuiați de veșmintele lor; suprema insultă pentru semiți fiind a dezgoli corpul cuiva, sau a vedea pe cineva gol (cf. *Facere*, IX, 21—23, unde Noe bînd vin, se dezvelește și se arată gol fiilor săi).

Regii din Akkad aveau o armată numeroasă și Sargon I ținea 5400 ostași permanenți „care mîncau zilnic de la el", dar în bătălii se foloseau mase mari de oameni. De pildă regele Erimuș numără într-o bătălie împotriva orașelor Ur și Umma 8040 morți și 5460 prinși de război.

Regele Hammurabi își recruta ostașii dintre locuitorii obișnuiți ai orașelor și satelor, dar mai ales dintre fiii ostașilor amorei. Dar existau și arhive în care erau înscriși cei ce trebuiau să vină în oștire și cei ce erau scutiți de orice îndatorire militară. Se pare că cetățenii unor orașe erau scutiți de orice servicii militare. Pe timpul acestui rege armata se

dividea în două părți: alături de cei care răspundeau la chemare și plecau la oaste numai cînd erau chemați, exista și o armată permanentă.

Codul regelui Hammurabi fixează privilegiile și obligațiile celor ce iau parte la expedițiile militare ale regelui și într-un număr de articole arată îndatoririle celor ce primesc un bun mobil sau imobil de la rege spre a-l folosi un timp limitat.

Citățm mai jos unele din articolele privitoare la ostași și armată ale codului lui Hammurabi:

„Art. 26. Dacă un ostaș *redum* (care primește de la rege un bun mobil sau imobil pe care nu are dreptul să-l înstrăineze și care trebuie să vină la oștire la prima chemare) sau un ostaș *bairum* (care primește bunuri în folosință de la rege și îndeplinește funcții polițienești) cărora li s-a poruncit să vină în campania de război a regelui nu au venit sau au plătit un înlocuitor și l-au trimis pe acesta în locul lor, atunci acest *redum* sau *bairum* trebuie să fie osîndiți (cu moartea) și înlocuitorul lor poate să le ia casa.

Art. 27 — Dacă un ostaș *redum* sau *bairum*, în cursul unei înfrîngeri a regelui (în textul akkadian se citește „unei măreții a regelui", căci din motive magice nu trebuie pronunțată și pomenită înfrîngerea regelui) este luat prizonier de război, iar ogorul său și grădina sa după aceea este dată altcuiva și acela ia averea sa *ilk* (proprietate sau avere primită de la rege pentru slujba ce o face cineva în oștire, n.n.), atunci dacă acel prizonier de război se întoarce și ajunge în așezarea sa, lui trebuie să i se înapoieze ogorul și grădina sa. Numai el singur, trebuie să posede proprietatea *ilk*.

Art. 133 — Dacă un om a fost luat prizonier de război, iar în casa lui se găsește hrană, atunci soția sa trebuie să păzească averea și să nu intre în casa altuia (să nu aibă relații intime cu altul, n.n.). Dacă această femeie nu poartă grijă de averea lui și intră în casa altuia, atunci această femeie trebuia dovedită (că este vinovată, n.n.) și ea trebuia aruncată în apă".

Ilk este „serviciul regelui" și prin extensie un bun al statului acordat cu titlu de pensiune viageră unui *redum* sau unui *bairum*. Acest *ilk* este o grădină, o casă, un ogor sau chiar vite cornute ori oi. Bunul *ilk* nu poate fi vîndut, nici poprit (pentru o datorie); cela care îl cumpăra pierde valoarea care a dat-o în schimbul acestui bun și tăblița de cumpărare a acestui bun trebuie distrusă.

Bunul *ilk* nu poate fi dat de titularul său soției sau fiicei sale, și aceasta lasă să se presupună că fiul moștenește odată cu bunul acesta și datoria de a servi în armată.

Este interzis de asemenea a folosi bunul *ilk* drept ipotecă pentru datorie.

Cînd un *redum* sau *bairum* este absent pentru serviciul său de ostaș, administrarea bunului său este încredințată fiului său, sau dacă nu are decît copii minori, soției sale. Atît ostașul *redum* cît și cel *bairum* deveniți prizonieri de război și al căror preț de răscumpărare a fost plătit de un agent comercial, trebuie să plătească ei înșiși acest preț dacă averea lor mobiliară o îngăduie. Dacă nu le este cu putință să plătească suma necesară răscumpărării, templul din orașul lor trebuie să o plătească, iar dacă templul nu are venituri suficiente atunci răscumpărarea trebuie făcută din veniturile regelui.

În epoca mai tardivă, neobabiloniană, unii contribuabili sînt obligați să plătească o taxă de război sau să ia parte la întreținerea cu bani a unui ostaș, un oarecare va plăti solda unui ostaș vreme de doi ani sau va asigura întreținerea unui călăreț.

Kasiții care la început erau lucrători agricoli, apoi mercenari, în fine stăpînitori ai tot ținutului Babilonului, nu s-au arătat în stare să întărească forța militară a statului. Totuși ei au introdus în armata babiloniană caii, pe care i-au adus în număr mare din patria lor și mai cu seamă au instruit luptători în care de luptă. Caii, ce erau rari în epoca regelui Hammurabi, se găseau după expresia unui rege hittit mai mulți „ca paiele". Totuși sub dinastia kasită forța militară babiloniană a diminuat mult și Babilonul ajunsese o minge de joc în mîinile puternicilor săi vecini. Chiar după izgonirea kasiților, Babilonul a rămas slab din punct de vedere militar.

În epoca neobabiloniană armata acestui stat-oraș nu a fost mai puternică. În realitate victoriile lui Nebukadnezar și ale fiului său vitreg Neriglisar, obținute asupra Egiptului, asupra orașului Tyr și asupra statului Iuda au fost, se pare, exagerate mult de potrivnicii lor, a căror armată era cu mult mai slabă și mai puțin organizată chiar decît cea babiloniană.

II. Armata și oștenii asirieni

Asiria s-a dezvoltat plecînd de la un ținut redus de margine și ajungînd în cele din urmă un mare imperiu care a insuflat tuturor statelor vecine groaza și spaima.

Această ascensiune uimitoare Asiria a datorat-o numai armatelor sale, căci asirienii au fost eminamente un popor războinic. Cea mai mare parte a inscripțiilor pe care ni le-au lăsat se referă la război și la fapte de arme.

De fapt țăranii ce s-au așezat în Asiria, trebuiau să fie în permanență în stare de alarmă spre a se păzi și preîntîmpina atacurile nomazilor veniți din pustiu sau pe acelea ale muntenilor veniți să părăsească plugul și să pună mîna pe sabie. Monarhul Asiriei chema mereu la oaste pe toți oamenii în stare să poarte armele, și fiecare din aceștia era dator să fie ostaș. De aceea în războaiele de agresiune pe care aveau să le facă asirienii, regele se bizuia mai cu seamă pe asirienii băștinași. După ce statul asirian s-a întins și a cotropit un mare număr de ținuturi învecinate, au fost necesare trupe de ajutor de la aliați ca să fie înglobate în oștirea asiriană.

Dar aceste trupe nu erau separate, ci amestecate cu armata asiriană însăși, ca de pildă sub Assurnasirpal.

Pentru paza propriei sale persoane regele are o gardă personală, dar atunci cînd Asiria și-a întins hotarele cu mult peste mări și țări a fost necesar să se creeze o forță de luptă care să intervină imediat și repede în orice porțiune a imperiului. În felul acesta s-a creat armata permanentă care e diferită de milițiile teritoriale ce erau adunate la chemarea regelui înainte de un război. Recrutarea acestei armate permanente trebuia să fi fost destul de dificilă, căci locuitorii Asiriei încercau să se sustragă acestui serviciu militar. Din această pricină regele Sanherib, dar și urmașii săi, au recurs la măsuri grave de constrîngere și de recrutare forțată, așa cum au fost folosite de la Cezar pînă la Frederic cel Mare. În Țările Române de pildă, recrutarea silnică se făcea deseori prin prinderea și legarea viitorului ostaș de unde celebra expresie „este prins cu arcanul". Pe de altă parte, armatele dușmane învinse erau înglobate în armata asiriană în „trupa regală". Astfel regele Sanherib a luat ca pradă de război 10.000 de arcași și 10.000 de purtători de scut din țările „apusene" pe care i-a încorporat în armatele sale. Aceste trupe străine aduse cu sila în armata asiriană dacă nu puteau fi controlate îndeaproape și ținute în frîu, scădeau mult combativitatea și disciplina armatelor asiriene.

Poate aici trebuie căutată rapida destrămare și prăbușirea neașteptată a puterii militare asiriene.

Atît armata permanentă cît și milițiile cuprindeau: luptători pe care de război, cavalerie și pedestrime.

Conducătorii de care de luptă erau socotiți trupele de elită, dar numărul lor era destul de redus. Ei erau folosiți acolo unde trebuia acționat rapid, adică în atacuri și în urmărirea inamicului. Dar carul de război era scump și greu de lucrat. Assurnasirpal își mărește numărul carelor sale de luptă confiscînd pe cele ale supușilor săi arameeni.

Carul de război asirian avea două roate cu șase spițe, înlăuntrul său dar mai des în afara cutiei sale se aflau arcul cu tolba de săgeți, secu-

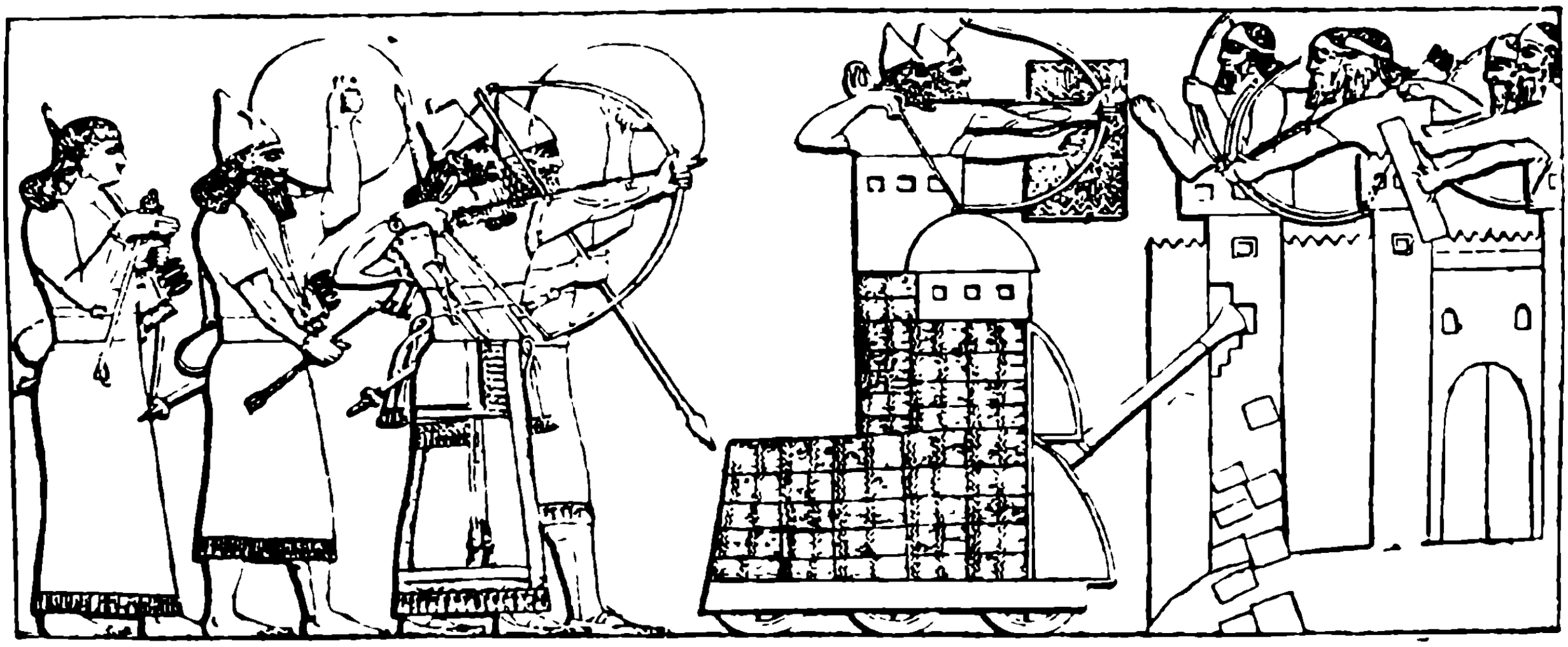

Ostași asirieni atacînd o fortăreață cu mașina de război denumită „berbecele"

rea de luptă; înapoi era un scut cu un cap de leu și o lance așezată de-a curmezișul. Pe pereții laterali ai cutiei carului de luptă se aflau mînere de care se țineau luptătorii spre a nu cădea la trecerea obstacolelor și a fi aruncați afară din car. Carul de război avea trei cai sub domnia lui Assurnasirpal, dintre care doi erau înhămați la jugul și la oiștea carului, iar al treilea era de rezervă în cazul cînd unul dintre cai ar fi fost rănit sau ucis. Caii erau de obicei bogat împodobiți cu pene, cu hamuri lucitoare. Între cai și carul de luptă propriu-zis este acoperămînt servind ca ecran pentru a evita praful și noroiul dar și săgețile. În epoci mai tardive la carul de război asirian roțile sînt mai înalte, au opt spițe, cutia carului și-a păstrat aceeași formă, dar arcul și săgețile sînt totdeauna pe partea dinlăuntru a carului de luptă, și are numai doi cai.

Regele Assurbanipal la asediul unei fortărețe

Lipseşte acum acoperămîntul slujind drept pavăză şi ecran, dar caii au acum o platoşă de lînă care le acoperă spatele şi părţile laterale.

În carul de luptă stau la început conducătorul carului, care ţine hăţurile, şi un arcaş; doar în carele regilor şi ale prinţilor este un al treilea luptător, cu un scut mic spre a evita săgeţile şi sulițele duşmane. Pe vremea regelui Assurbanipal s-a adăugat şi un al patrulea luptător pe carul de luptă care apără cu un scut pe conducătorul cailor. Atît conducătorul cailor regelui cît şi cel ce era al treilea pe carul lui de luptă, îndeplineau dregătorii importante şi aveau o mare influenţă la palat.

Pe carul de luptă al regelui sau pe acela al comandantului armatei se aflau steagul de luptă al imperiului *(urigallu)*. Aceste steaguri „mergeau înaintea armatei" şi armata lupta „cu ajutorul lor", dar ca şi la romani mult mai tîrziu, aceste steaguri de luptă erau divinizate, li se aduceau jertfe şi ostaşii se închinau lor, iar pierderea lor era socotită o nenorocire naţională.

Steagurile asiriene constau dintr-o hampă (prăjină) lungă de lemn avînd un disc de metal rotund în vîrful ei. Pe acest disc era reprezentat de obicei zeul naţional al Asiriei, Assur, trăgînd cu arcul, doi tauri alergînd sau alte combinaţii ale acestor elemente.

Deşi asirienii au avut care de război, totuşi călăreţi şi trupe de cavalerie n-au avut decît mult mai tîrziu, căci le-au preluat de la vecinii lor din nord şi răsărit. Călărimea apare la asirieni din timpul domniei lui Assurnasirpal şi trupele de călăreţi au depăşit repede ca număr pe acela al carelor de luptă. Călăreţul stă pe cal cu genunchii foarte ridicaţi, fără scări. Se ştie că nici romanii, nici grecii n-au cunoscut scările şi trupele lor de cavalerie constau din călăreţi fără scări. De-abia hunii par a fi introdus scările pentru călărit — ceea ce a dat o mare superioritate a trupelor lor de cavalerie asupra romanilor. De asemenea călărimea asiriană nu avea şa, în locul ei exista un fel de acoperămînt pus pe spinarea calului.

Grosul armatelor asiriene îl constitua infanteria care cuprindea pe arcaşi *(qaštu)*, scutieri, purtători de scuturi *(naš qababi)* şi lăncieri *(naš asmarani)*. Existau arcuri de lemn, dar şi de corn, avînd o singură sau două curburi, iar la cap figuri de animale. Săgeţile aveau vîrful de bronz sau de fier şi partea lor lemnoasă era ornată cu pene care le dădea, se pare, o mai mare viteză.

Toţi ostaşii se antrenau în mod continuu la tragerea cu arcul, din carul de luptă, de pe cal, din picioare, în toate posturile posibile. Cînd erau în marş purtau arcul în mîna stîngă şi tolba cu săgeţi atîrnată de umăr. Lateral aveau o sabie scurtă, adesea şi o suliţă scurtă. Arcaşii în marş păşeau desculţi şi cu capul acoperit, avînd doar un scurt veşmînt. În luptă îşi protejau capul cu un coif, corpul cu o pavăză şi picioa-

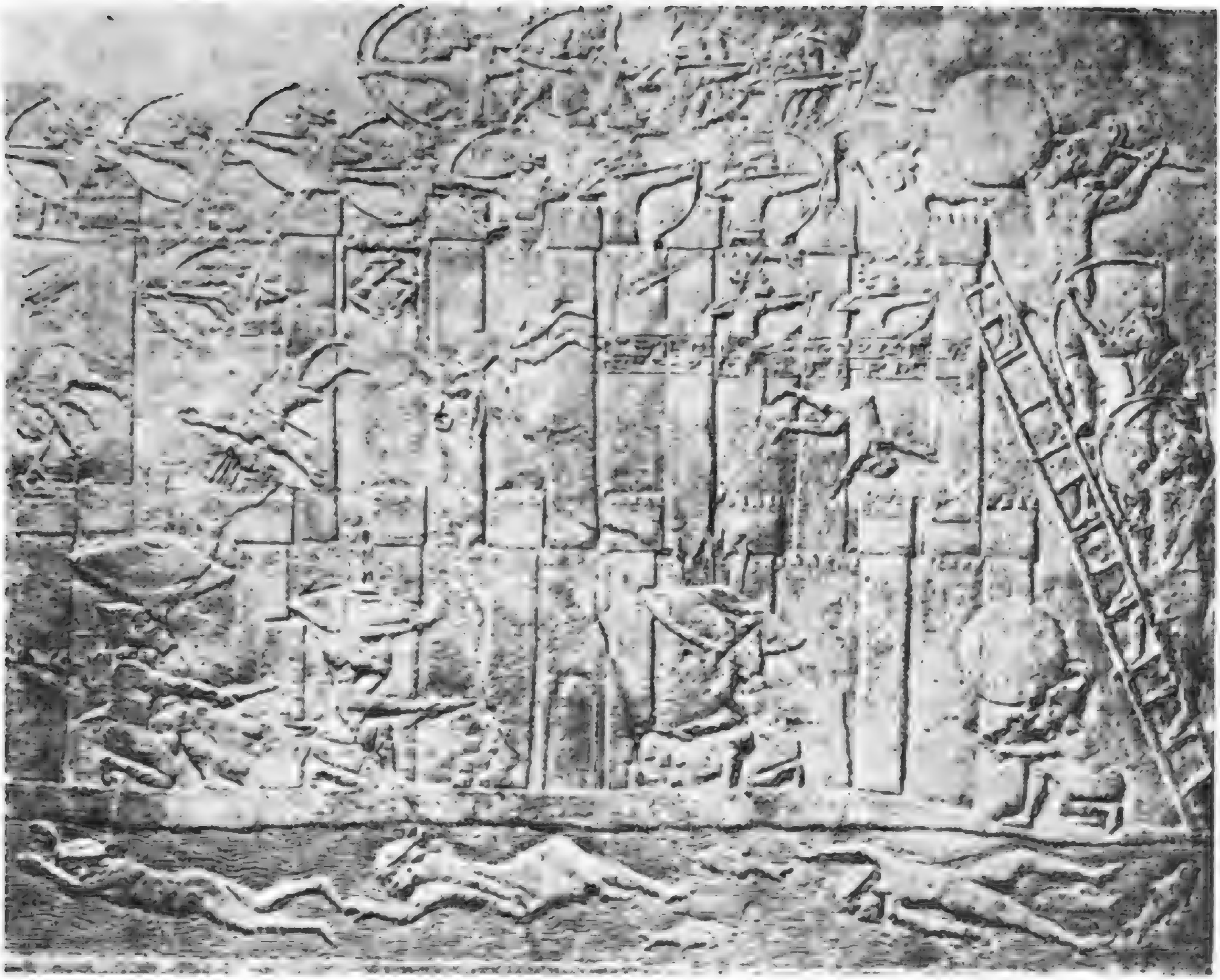

Relief pe alabastru înalt de 1,98 m şi figurînd victoria regelui Assurbanipal asupra lui Teumman, regele Elamului (British Museum)

rele cu un fel de cizme scurte. Forma coifurilor varia; în imperiul de mijloc erau ascuţite, de pildă, dar mai tîrziu rotunde.

Ni s-au păstrat şi au ajuns pînă la noi unele coifuri asiriene.

Scutierii şi lăncierii aveau misiunea să apere pe arcaşi care nu se puteau acoperi cu scuturi. Dar ei după ce se angajau în bătălic, luau parte în formaţii proprii şi atacau duşmanul în luptă corp la corp. Scuturile asiriene, cele mai multe rotunde, sînt făcute din bronz cu mînere de fier, dar acestea erau grele şi stînjeneau mişcările trupelor. De aceea se confecţionaseră scuturi de piele şi din împletituri de nuiele. La asediul cetăţilor, cînd se aruncau împotriva asaltatorilor bolovani, suliţe şi foc se utilizau nişte scuturi colosale, fixe, care apărau pe mai mulţi luptători deodată.

Un rol însemnat în ofensivă şi defensivă îl deţineau prăştiaşii. Trebuie adăugat că fiecare rege asirian îşi avea garda sa, alcătuită din trupe de gardă, pe care le utiliza uneori în bătălii împotriva inamicilor.

Trupele de geniu aveau un rol însemnat în armata asiriană și erau însărcinate să amelioreze drumurile rele din munți cu topoarele lor de bronz, apoi să clădească pontoane, poduri și locuri de trecere. În vremea apelor mari ale Tigrului și ale Eufratului trupele de geniu trebuiau să înlesnească traversarea acestor fluvii în corăbiile rotunde lipite cu asfalt așa de frecvente și azi în Mesopotamia unde se numesc *gufe*. Caii trebuiau să treacă aceste fluvii înot, ceea ce făceau și o parte din oameni, iar alții foloseau burdufuri mari de oaie, umflate cu aer, pe care le încălecau și călărindu-le treceau peste ape.

O clasă aparte din trupele de geniu o constituiau meseriașii care construiau care de luptă, mașini de asediu și tabere de popas în marșul armatelor asiriene. Aceste tabere de popas, corespunzătoare celebrelor *castra* ale romanilor, aveau o formă rotundă sau dreptunghiulară și erau apărate de un zid și de mai multe turnuri. O astfel de tabără avea 160 m lungime și 100 m lățime, astfel că în total avea 16.000 m pătrați. Cele două intrări, una în fața celeilalte, erau unite printr-o alee și înlăuntrul taberei se aflau corturile (*zaratu*) pentru căpetenii. Cortul regelui, construit ca un chioșc, era mult mai mare și avea două coloane de lemn care flancau intrarea sa, cortul obișnuit avea un stîlp susținător central și în jurul lui piei sau pînză. Existau pentru servirea oamenilor așazișii slujitori ai taberei, care hrăneau și animalele.

Preoții însoțeau armatele în marșurile lor și zeii erau întrebați înainte de începerea luptelor despre rezultatul bătăliilor. Ca și haruspex-ul roman, preoții asirieni cercetează înainte de bătălie ficatul oilor (*hepatoscopie*) sau privesc cum se risipește o picătură de ulei de susan într-un vas cu apă (lecanoscopie) spre a afla viitorul. Apoi ei tîlcuiesc visele regelui înainte de bătălie sau au ei înșiși viziuni.

Apoi preoții aduc jertfe zeilor înainte de bătălie.

Asupra numărului ostașilor din armatele asiriene avem informații puțin precise, iar cifrele ce ni se dau trebuie considerate cu multă circumspecție. În inscripții, numărul carelor de luptă este destul de mic față de acela al arcașilor și al purtătorilor de scut. Astfel, regele Salmanassar I într-o bătălie ia 14.400 prizonieri, iar Sargon acordă guvernatorului unei provincii spre a se apăra de dușmani: 150 care, 1500 călăreți și 20.000 arcași cu 10.000 de scutieri și lăncieri. Dar regii Asiriei au luat ca prizonieri pe care i-au înglobat în armatele lor, arcași al căror număr îl dau: 30.500 arcași din Bit-Iakin și Elam, iar din Til-Garimmu 30.000 arcași și același număr de scutieri.

Trebuie să deducem că armatele asiriene aveau cel puțin același număr de oșteni, deci erau mult mai mari decît cele romane și chiar cele din evul mediu european.

Comandantul oștirii era regele, în lipsa lui moștenitorul tronului, și ei luau parte la toate greutățile unei campanii militare. În lipsa lor comandantul armatei era generalul șef *turtan* sau *tartan* (cf. *Isaia* XX, 1). Dar erau doi turtani, unul pentru aripa dreaptă și altul pentru aripa stîngă a armatei, care aveau ca înlocuitori pe „cel de al doilea al turtan-ului".

Sub ordinele lui erau ofițerii ce comandau trupele, care nu erau toți ostași, dar la un popor așa de războinic ca asirienii chiar demnitarii ce împlineau sarcini civile căpătau și funcții militare. Cel mai de seamă comandant era așa-zisul *rab šaqe* cunoscut și din războaiele cu iudeii (IV *Regi*, XVIII, 17), al cărui titlu însemna la început „paharnic" al regelui.

Un alt titlu de ofițer în armata asiriană era acela de *rab qișir* „căpitan" și el comanda garda regelui, a principelui moștenitor și a reginei mame. Subordonat lui era „cel mai mare peste 50 ostași" *(rab chanša)* și „cel mai mare peste 10 ostași" *(rab ešerit)* care era un caporal. O companie avea sub regele Assurbanipal de la 100 pînă la 200 oameni.

Ofițerii erau avansați de rege și dintr-o scrisoare aflăm că niște ofițeri din armata asiriană au fost înaintați de către rege la gradul de căpitan.

Cît privește solda ostașilor știm că li se acordau bunuri *ilk* de care am pomenit mai sus, cînd se aflau în patrie regele trebuia să aibă grijă de întreținerea lor, în război însă ei se întrețineau și își procurau hrana din prăzi. Căci prada pe care o luau asirienii era enormă, chiar dacă uneori cifrele ce se dau sînt exagerate. De exemplu Sanherib ia ca pradă din prima sa campanie în Babilon 208.000 oameni, 7200 cai, 11073 măgari, 5230 cămile, 80.100 vite cornute și 800.600 vite mici (oi, capre).

Din această pradă zeii, adică preoții și templele iau fruntea, regele își oprește pentru el o parte, restul se împarte între orașe, temple, marii dregători și toată tabăra militară. Ca și romanii mult mai tîrziu, asirienii acordau mari întinderi de pămînt în provinciile noi cucerite, soldaților bătrîni, veteranilor. Sau se acorda în aceste provincii noi cucerite ogoare coloniștilor militari, în schimbul obligației de a răspunde la prima chemare a regelui (bun *ilk*). Totuși ostașul nu era stăpîn pe deplin pe bunul său: ogor, grădină și casă care îi erau doar acordate de rege pentru și pe timpul serviciului său în oștire.

Anotimpul propice pentru război era primăvara și vara, iarna se opreau în general acțiunile războinice și deplasarea trupelor.

Cu privire la strategia asiriană avem date fragmentare, dar Sanherib înaintea bătăliei de la Chalule dă următoarele ordine: „atacați ca o vijelie puternică împotriva dușmanului înainte și pe laturile sale". După victorie „pune să se taie gîturile dușmanilor ca acelea ale oilor

și tăiați viața lor ca un fir" „Ca o ploaie torențială s-a scurs sîngele dușmanilor pe cîmpul de bătălie", astfel că armăsarii ce galopau înotau ca într-un rîu de sînge, iar roțile carului de luptă regal se încleiaseră de sînge. Cu trupurile vrăjmașilor a umplut tot cîmpul de luptă, le-a tăiat membrele sexuale și mîinile toate.

Una din tacticile cele mai îndrăgite de asirieni era să atace pe inamic la miezul nopții. O altă viclenie consta în a ocupa punctele de unde se putea bea apă, sau a ocupa trecătorile. Mai grea era devierea unui întreg curs de apă.

Totuși, cheia succeselor armatelor asiriene era rapiditatea atacului lor. Apoi, odată frontul armatei inamice spart, cavaleria și carele de luptă urmăreau pe fugari.

Fortărețele dușmane reținеau desigur mai mult armata asiriană decît terenul neapărat. Dar și la asediul unei cetăți nu se pierdea mult timp așteptînd ca ea să se predea prin foame și sete și se căuta să fie cucerită printr-un asalt vijelios. Tiglatpileser I cucerește cetatea Murattaș în cîteva ore „pînă la apusul soarelui". Metodele cele mai simple erau

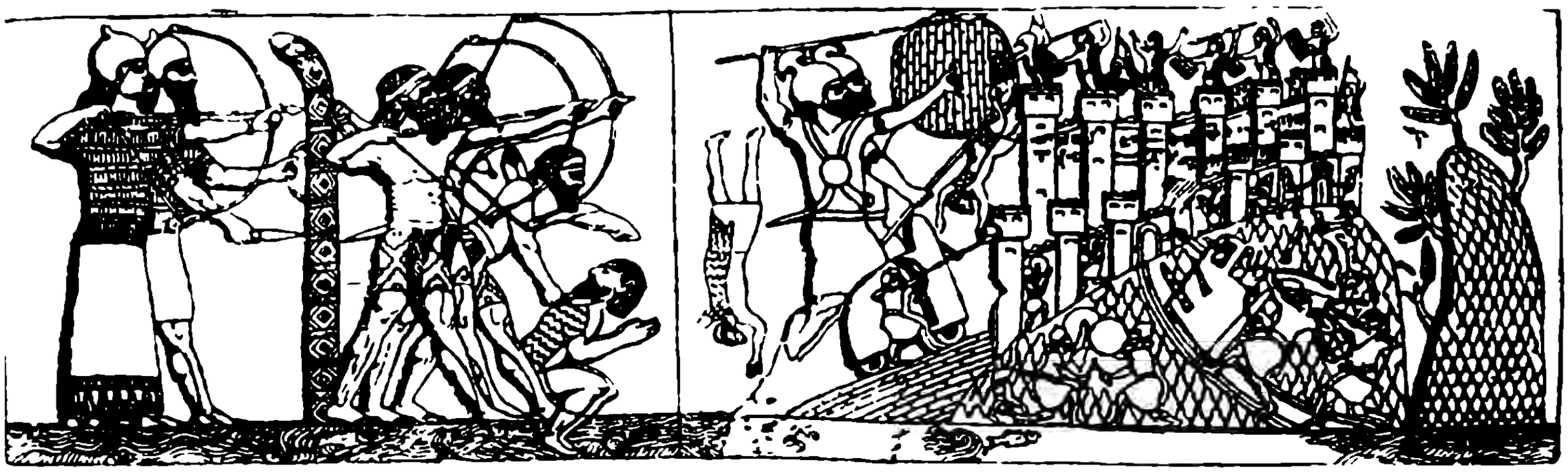

Asediul unei fortărețe (relief din palatul regelui Sargon)

de a face breșe în zid, sau a escalada zidurile prin pasarele care să conducă pe ostași. Pe reliefuri vedem cum ostași asirieni cuirasați ca niște hopliți greci și cu arme grele sau cum aceiași ostași păziți de scuturi-apărători colosale caută să dărîme o parte din zid sau să pună foc porților unei cetăți. Apoi aceiași oșteni înarmați cu arcuri și suliți se cațără pe ziduri ca niște pisici cucerind întăriturile cetății dușmane. Totuși asediul poate dura ani de zile cum a durat asediul Tyrului sau al Samariei în statul iudaic de nord, Israel. Cetatea asediată e înconjurată de un zid de împresurare pe care se amenajează planșeuri grele de scînduri pe care și ostașii și mașinile de asediu se pot mișca mai ușor. Deja Assurnasirpal folosea berbecii de dărîmat zidurile cetăților, pe care îi aveau și armatele romane, care au fost perfecționate mai pe urmă și prefăcute

într-o mașină de spart zidurile manevrată dintr-o cabină protejată, situată deasupra „berbecelui" — stîlp gros cu cap metalic și mișcat prin lanțuri. Sanherib pomenește de „muștele cele mari" în sensul de mașini de lansat care pot fi catapulte.

Cei asediaţi se apărau cu săgeți, pietre, făclii aprinse care urmăreau să dea foc mașinilor de război, apoi cu lichide fierbînde (untdelemn, bitum, apă fiartă etc.) Cînd însă hrana cetăţii asediate era epuizată, iar apărătorii de pe ziduri uciși cu toții, atunci apăreau pe ziduri femeile care lamentîndu-se cereau milă cu mîinile ridicate.

Orașele cucerite „erau nimicite, arse și preschimbate în mormane de pămînt și în ruine", după expresia multor inscripții asiriene, pomii fructiferi și smochinii erau tăiați și tot teritoriul din jurul cetății era presărat cu salpetru sau cu sare spre a împiedica creșterea plantelor.

Ca simbol al cuceririi depline, regii Asiriei — înfăptuind o acțiune magică — luau puțin pămînt din orașul cucerit pe care îl îngropau la poarta capitalei lor. Toate vitele, ca și bogățiile orașelor învinse erau răpite și scribii însemnau cu toată acribia posibilă întreaga pradă luată. Cît de mult obţineau asirienii din expedițiile lor de pradă și de jaf — care reprezentau un venit foarte însemnat pentru statul asirian — ne arată o relatare a regelui Sargon asupra prăzii luate din orașul Mussassir. Regelui acestui stat-oraș Urzana i s-a luat 34 talanți și 18 mine de aur (circa 1155 kg aur n.n.), 167 talanți și 2 1/2 mine de argint (de observat că în vremea lui Sargon argintul era mai scump ca aurul, și reprezintă aici circa 5511 kg argint, n.n) apoi multe alte lucruri de preț pe care el le descrie cu de-amănuntul.

Dușmanii asirienilor, odată învinși, erau tratați cu o cruzime care depășește orice închipuire, și orientaliștii moderni au scris despre asirieni că sînt „un popor de o monstruozitate indicibilă".

Regii prinși prizonieri erau aduși în capitala asiriană unde erau obligați să tragă carul triumfal al biruitorului lor. Apoi li se punea un inel în nări sau în buze și erau trași cu o sfoară, sau erau așezați la poarta principală a orașului asirian într-o cușcă spre a fi batjocoriți de popor. Rebelii (și rebeli erau toți regii dușmani de vreme ce regele Asiriei se socotea împărat al Universului) erau pedepsiți cu mutilarea; li se tăiau picioarele și mîinile, nasul și urechile, li se crăpau ochii, li se tăia limba. Pedeapsa obișnuită a delicvenților era tăierea capului și tragerea în țeapă. Salmanasser III pune să fie uciși prin ardere în foc băieți mici și fetițe. Alți dușmani erau jupuiți de piele vii și pieile lor erau întinse pe zidurile orașului lor. Capetele celor uciși erau tăiate și strînse în piramide de capete sau atîrnate de crengile arborilor fructiferi ca trofee. Întotdeauna scribii însoțeau armatele pentru a înregistra numărul capetelor tăiate.

Locuitorii oraşelor cucerite care scăpaseră de baia de sînge erau duși ca prinşi de război în Asiria, bărbaţii cu cătușc sau legaţi cu frînghii, sau obezi la gît. Femeile și copiii mergeau nelegaţi dar adesea trebuiau să poarte roabe. În noua lor patrie prinșii de război trebuiau să presteze munci de corvoadă și să clădească pentru regii Asiriei marile lor construcţii.

În defensivă însă, acest popor atît de crud și de sîngeros nu putea să reziste mult timp. Desigur cetăţile asiriene asediate de mezi au putut opune un timp oarecare rezistenţă, — astfel urme de lupte au putut fi decelate înaintea ruinelor zidurilor oraşului Assur — dar după ce asediul efectuat de mezi a folosit inundaţia care a acoperit o parte din oraș, oraşul Assur ca și Ninive și Kalah, au căzut fiind cucerite de mezi. Cînd Xenophon cu cei 10.000 de ostași greci au trecut prin aceste locuri după 200 de ani nu mai exista nici urmă din aceste cetăţi și el n-a bănuit măcar prin ce ţinuturi istorice a trecut cu armata sa.

Episoadele fiecărui război erau de obicei reprezentate prin reliefuri mari în palatul regal al capitalei asiriene. Asediul unui oraș fortificat într-un ţinut muntos pe malurile unui rîu este înfăţișat într-un mod cu totul particular.

Oraşul fortificat este figurat după însemnătatea sa printr-o poartă mică între două turnuri, un zid dublu de apărare, sau un zid triplu. Muntele este figurat și el ca la sumerieni printr-un deal cu solzi, iar dacă regiunea era împădurită, un pom sau doi indică o pădure. Un rîu este reprezentat prin cîteva ondulaţii în care înoată cîţiva pești. Asediaţii sînt figuraţi doar prin unu sau doi ostași al căror bust iese din meterezele zidului. Regele Assurnasirpal înaintea unui oraș asediat este instalat în carul său de luptă tras de doi cai împodobiţi cu pene și harnașamente multicolore. Carul de luptă al dușmanului se răstoarnă, luptătorul din el cade sub roţile carului regal iar conducătorul cailor este străpuns de o săgeată. Zeul Assur, deasupra regelui, ia parte la luptă. Pe pămînt plante zdrobite închipuie recoltele distruse de asirieni. Într-o pădurice, la dreapta reliefului, se dau lupte între asirieni și dușmanii lor (Delaporte, *La Mésopotamie*, Paris 1923, p. 305, fig. 44).

Dar regele asirian a coborît din carul său și luptă printre pedestrași, care sînt grupaţi doi cîte doi, unul trage cu arcul, celălalt îi oferă o protecţie prin scutul său.

După cucerirea unui oraș Assurnasirpal taie capetele morţilor și face din ele piramide, jupoaie de vii pe apărătorii cetăţii și cu pieile lor îmbracă zidurile cetăţii cucerite, alţii sînt zidiţi de vii în zidurile oraşului cucerit.

Atît Samși-adad cît și Tiglatpileser III sînt ceva mai umani, căci ei deportează locuitorii ţărilor învinse în alte regiuni ale imperiului

asirian. Tot așa face și Sargon II care după ce asediază Samaria, capitala regatului Israel (statul iudeu din nord), vreme de trei ani, cucerește acest oraș. Cel mai mare număr de locuitori ai acestui stat sînt duși la hotarele Mediei și în locul lor vin și sînt colonizați oameni din Siria de nord, apoi elamiți, arabi și babilonieni. Alteori Sargon II menține ca supus al său un rege originar din țara cucerită, fie că așază și un guvernator asirian.

Inscripțiile regilor asirieni descriu cu multă minuțiozitate faptele lor cumplite și par a se lăuda cu uciderile și jafurile făcute inamicilor lor. Redăm un extras din așa-zisele Anale ale regelui Senaherib care se află gravate pe așa-zisa prismă Taylor, prismă hexagonală ce datează din 691 î.e.n. și se află la British Museum. Se redau campaniile dintre anii 704—681 î.e.n.

Campania în Babilon și în Bit-Iakin

În prima mea campanie l-am înfrînt în bătălie în împrejurimile (orașului) Kișa pe Marduk-apla-iddina regele din Karduniaš (numele kasit al orașului Babilon, n.n.) și pe armatele Elamului care îi dădea ajutor. În toiul luptei el (Marduk-apla-iddina) și-a părăsit tabăra și a fugit de unul singur spre a-și izbăvi viața. Carele de luptă, caii, căruțele cu catîri, pe care le-a abandonat în cursul luptei au căzut în mîinile mele. Am intrat bucuros în palatul lui ce se afla în Babilon și i-am deschis visteria lui. Aurul, argintul, podoabele de aur și de argint, pietrele scumpe, tot felul de avuții și bogății fără număr, tributurile grele, concubinele palatului său, dregătorii, favoriții lui, cîntăreții și cîntărețele, toți meseriașii, cîți erau ei, vasele sfinte din palatul său, le-am luat cu mine, considerîndu-le pradă de război.

Prin puterea lui Aššur, stăpînul meu, eu am împresurat, cucerit și am luat drept pradă de război din 75 de orașe puternice (ale acestui rege) sau fortărețe ce se aflau în Chaldeea și (de asemenea) 420 de așezări mărunte. Pe arabi, pe aramei, pe chaldeenii care se găseau în orașele Uruk, Nippur, Kiș, Harsagkalam, Kut și Sippar, dimpreună cu locuitorii orașului ce a păcătuit (adică ai Babilonului, n.n.) eu i-am luat cu mine socotindu-i pradă de război. La întoarcerea mea am biruit într-o singură (bătălie) pe niște seminții . . . . . 208.000 de oameni, mici și mari, femei și bărbați, cai, catîri, măgari, cămile, vite cornute mari și mici fără de număr — o pradă bogată — i-am adus în robie în Asiria.

În decursul expediției mele militare eu am primit daruri ale lui Nabu-belșumat căpetenia orașului Hararat; aur, argint, stîlpi mari de lemn din părțile locului, măgari, cămile. Pe oștenii orașului Hirime, dușmanii vicleni, eu i-am nimicit cu sabia mea și nici unul n-a rămas (în viață).

Trupurile lor le-am agăţat de stîlp şi am împresurat cu ele împrejurimile oraşului. Am ocupat din nou această regiune.

Am statornicit ca să se aducă jertfe pe vecie zeilor Asiriei, stăpînilor mei, un taur, 10 berbeci, 10 greutăţi de struguri, 20 de greutăţi de curmale de cea mai bună calitate. În a patra campanie militară a mea, zeul Aşşur, stăpînul meu m-a îmbărbătat şi după ce mi-am adunat numeroasele mele oştiri le-am poruncit să meargă împotriva ţării Bit-Iakin. În decursul expediţiei mele militare în oraşul Bittutu l-am biruit pe Suzubu chaldeeanul, care vieţuia printre mlaştini. Întrucît atacul vijelios ca trăsnetul a pornit împotriva lui şi inima lui s-a înfricoşat, a strigat în singurătate asemenea unei păsări, şi s-a ascuns în îndepărtări necunoscute. Am întors faţa mea şi m-am îndreptat pe drumul către Bit-Iakin. El, Marduk-apla-iddina, pe care l-am biruit în prima mea expediţie militară şi pe ale cărui armate le-am înfrînt speriindu-se de zăngănitul lor pe toţi zeii ţării sale, i-a îmbarcat pe corăbii şi ca o pasăre a zburat pe insula Naghit-Rakki care se află în mijlocul mării. Pe fraţii săi, din seminţia familiei tatălui său, pe care îi lăsase pe malul mării, împreună cu oamenii ţării lui care au mai rămas, eu i-am adunat şi scos din ţara Bit-Iakin, din bălţi şi din mlaştini şi i-am socotit pradă de război (a mea.) (Apoi m-am întors şi am dărîmat oraşele lui, le-am nimicit şi le-am prefăcut în ruine. Pe aliatul său taurul (regele) Elamului l-am îngrozit. La întoarcerea mea l-am pus pe tronul ţării sale pe Aşşurnadiuşum, fiul meu întîi născut, mlădiţă din mine, şi mi-am supus mie întreaga ţară Sumer şi Akkad.

În a şasea expediţie a mea am străbătut marea pe corăbiile ţării Hatti (deoarece) oamenii din Bit-Iakin au fugit dinaintea armelor mele puter-

Ostaşi asirieni suind un car de luptă pe plută şi pregătindu-se să treacă un fluviu călare pe burdufuri umplute cu aer

nice ca niște măgari sălbatici (onagrii) și au adunat pe zeii întregii lor țări din templele lor, apoi au trecut marea de la soare răsare și și-au așezat locuințele lor la Naghit care se află (în țara) Elam. (Atunci) eu am cucerit (ținuturile) Naghit, Naghit-Di'bin împreună cu Hilm, Pillat și Hupapan ținuturi ale Elamului. Pe oamenii (țării) Bit-Iakin împreună cu zeii lor și cu oamenii regelui Elamului i-am luat în captivitate nedîndu-i nimănuia din ei putința să fugă și i-am îmbarcat pe corăbii transportîndu-i pe malul (nostru) i-am trimis în Asiria. Orașele din aceste ținuturi eu le-am dărîmat, le-am nimicit, le-am ars și le-am prefăcut în mormane de ruine.

La întoarcere l-am învins într-o luptă în cîmp pe Suzubu babilonianul care în vremea răscoalei din această țară a pus mîna pe putere în Sumer și Akkad. Eu l-am prins de viu și l-am pus în obezi și lanțuri de fier și l-am dus în Asiria.

Pe regele Elamului, care a trecut de partea lui și a venit în ajutorul lui, eu l-am învins, am nimicit forțele sale și i-am distrus armata sa.

*

Popoarele și țările atacate de asirieni erau cumplit de înfricoșate de sălbăticia lor și lucrul acesta se vede clar în scrierile iudaice din sec. VIII î.e.n.:

22 — Așa zice Domnul: „Iată vine un popor din țara de la miazănoapte, un popor mare se ridică de la marginile pămîntului și ai săi țin în mînă arcul și sulița;

23 — Și sînt cruzi și neînduraţi, glasul lor mugește ca marea și vin pe căi pînziș, ca un singur om, ca să lupte cu tine fiica Sionului;

24 — Noi am auzit de ei și ni s-au tăiat mîinile de spaimă; cuprinsune-a groaza și dureri ca ale femeii ce naște;

25 — Să nu ieșiți la cîmp, nici la drum să nu plecați, căci sabia dușmanilor și groaza sînt pretutindenea.

(*Ieremia*, VI, 22—25)

7 — Căci așa zice Domnul Dumnezeu: „Iată eu voi aduce împotriva Tirului de miazănoapte pe Nabuchodonosor, regele Babilonului, regele regilor, cu cai, cu căruțe și cu călăreți, cu oștire și cu mulțime de popoare;

8— Pe fiicele tale cele de pe pămînt el le va ucide cu sabia și va ridica împotriva ta turnuri de împresurare, va face val împrejurul tău și va pune împotriva ta scuturile;

9— Spre zidurile tale va împinge mașinile de spart ziduri și turnurile tale le va dărîma cu topoarele sale.

10— De mulțimea cailor lui va fi acoperit de praf și de zgomotul călăreților, al căruțelor și al roatelor se vor cutremura zidurile tale cînd va intra el pe porțile tale cum se intră într-o cetate sfărîmată;

11— Cu copitele cailor săi va călca el toate ulițele tale, pe poporul tău îl va ucide cu sabie și semnele de amintire ale vremii puterniciei tale le va răsturna la pămînt;

12— Vor jefui bogăția ta și mărfurile tale le vor fura, vor dărîma zidurile tale și frumoasele tale case le vor strica, și pietrele tale și arborii tăi și pămîntul tău îl va arunca în apă;

13— Vor curma zgomotul cîntecelor tale și sunet de chitară nu se va mai auzi la tine;

14— Te voiu face stîncă goală și loc uscat de mreje vei fi . . . . . .

15— Așa zice Domnul Dumnezeu Tirului: „De zgomotul căderii tale și de geamătul răniților tăi, cînd se va face măcelul în tine, nu se vor cutremura oare toate ostroavele?"

(Iezechiel, XXVI, 7.14)

1— Sunați din trîmbiță în Sion, strigați din răsputeri în muntele cel sfînt al meu, ca să se cutremure toți locuitorii țării! Căci vine ziua Domnului, ea este aproape;

2— O zi de întuneric și de beznă, zi cu nori și de întunecime mare. Precum zorile se revarsă pe deasupra munților, tot așa dă năvală un popor fără de număr și mai puternic, care n-a mai fost de cînd e lumea, și nici după el nu va mai fi pînă în vremea celor mai îndepărtate neamuri;

3— Înaintea lui merge mistuind focul, iar după el arde văpaia. Pămîntul este înaintea lui ca grădina raiului, iar după trecerea lui, pustie înfricoșată, căci nimic nu scapă din fața lui.

4— Cum sînt caii așa le este chipul lor, și ca sprinteni călăreți așa aleargă;

5— Ca un duruit de care de război care s-avîntă în goană pe crestetul munților — așa s-aud — ca un trosnet de flăcări, care mistuie paiele, ca un norod fără de număr, care s-așează în rînduri de bătaie;

6— Înaintea lui popoarele tremură de spaimă, toate fețele ard ca văpaia;

7— Aleargă ca niște viteji; ca războinici încercați s-avîntă peste ziduri, om după om își urmează cale, fără ca vreunul să se rătăcească;

8— Nimeni nu se îmbrînceşte cu cel de alături, fiecare își vede de drumul lui; printre săgeți își croiesc cale, fără ca nici unul să rupă rîndul;

9— Dau năvală în cetate, aleargă pe deasupra zidurilor, pătrund în case și intră pe ferestre ca furii;

10— Înaintea lui tremură pămîntul, cerul se cutremură, soarele și luna se întunecă, iar stelele își pierd strălucirea.

(Ioil, II, 1—10)

(Traducerea de Gr. Pișculescu și Vasile Radu)

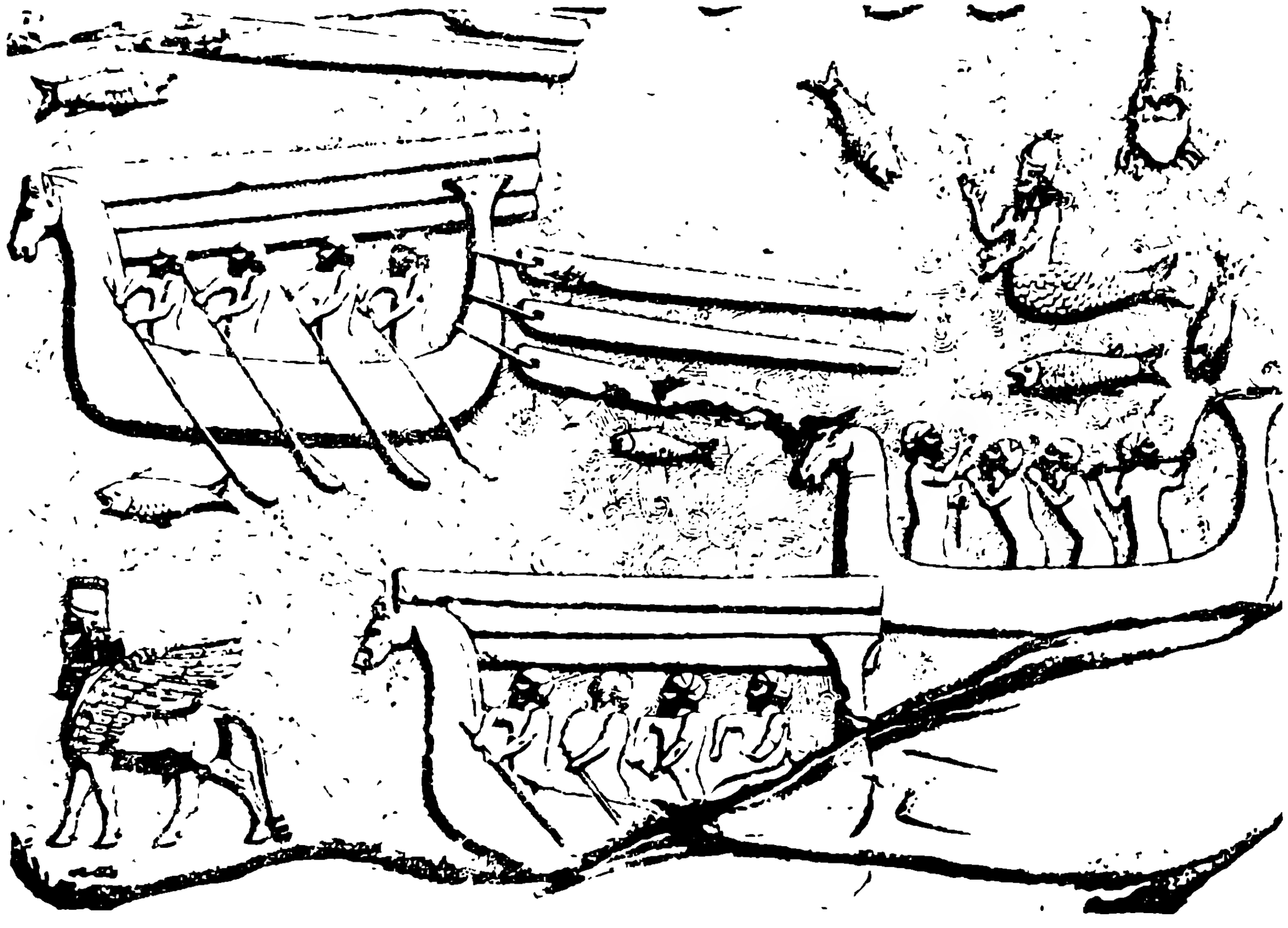

Bărci asiriene precedate de un zeu cu chip de taur înaripat și urmate de zeul-pește Oanes

Cu toată cruzimea și sălbăticia lor, asirienii au fost în cele din urmă învinși de mezi și orașele lor au fost dărîmate, iar pe locul unde se înălțau falnicele palate asiriene n-au mai fost decît mormane de ruine și nisipuri mișcătoare.

Preoții asiro-babilonieni și templele lor

Preoţii au avut o mare înrîurire asupra civilizaţiei asiro-babiloniene, dar şi asupra tuturor societăţilor influenţate de sumero-akkadieni, adică cea hittită, cea elamită, cea ugaritică, cea urartică (din statul Urartu), cea hurrită, precum şi cea amorită, iar mai tîrziu asupra celei persane, adică asupra tuturor civilizaţiilor din Asia Anterioară care au preluat scrierea cuneiformă, limba sumeriană ca limbă sacră și tradiţiile ei religioase precum și o parte din Panteonul sumero-akkadian.

Pe de altă parte preoţimea ca grupare socială, prin averile ce le posedau templele, prin numărul de slujitori şi de sclavi care depindeau de temple, în fine prin influenţa ce o exercitau asupra regilor şi a societăţii asiro-babiloniene au avut un rol însemnat în istoria şi în conflictele sociale care au constituit motorul intim al desfăşurării istorice mesopotamiene. De asemenea în orînduirea tributală care a reprezentat sistemul de exploatare al maselor de agricultori şi meseriaşi (fie ei oameni liberi sau sclavi) preoţii au fost din statele mesopotamiene, alături de dregători şi de regi, cei care au preluat totalitatea „tributului" plătit de cei exploataţi. De aceea un studiu al acestei grupări sociale se impune în cadrul cercetării culturii asiro-babiloniene.

După concepţiile mesopotamiene cele mai vechi, zeii au creat pe oameni pentru ca aceştia să lucreze pentru ei, iar zeii să aibă pace şi să fie liniştiţi.

Cultul zeilor este o astfel de muncă efectuată pentru zei. În epocile preistorice omul avea, în Mesopotamia, legături directe cu zeul casei sale. El se ruga acestui zeu căruia îi dădea mîncare şi băutură şi cerea oracole de la el. În decursul vremurilor s-a făcut separarea între omul privat şi divinitate căruia i s-a amenajat un anumit lăcaş, templul său, şi i s-a hărăzit un slujitor anume, preotul care îndeplinea cultul acestui

zeu. La începuturile istoriei, construcţia unui templu şi aşezarea unui preot în acel lăcaş era o afacere personală — la fel ca în Izrael (cf. *Judecători*, 17 sq) pe care cineva o săvîrşea ca să îndeplinească un jurămînt de pildă.

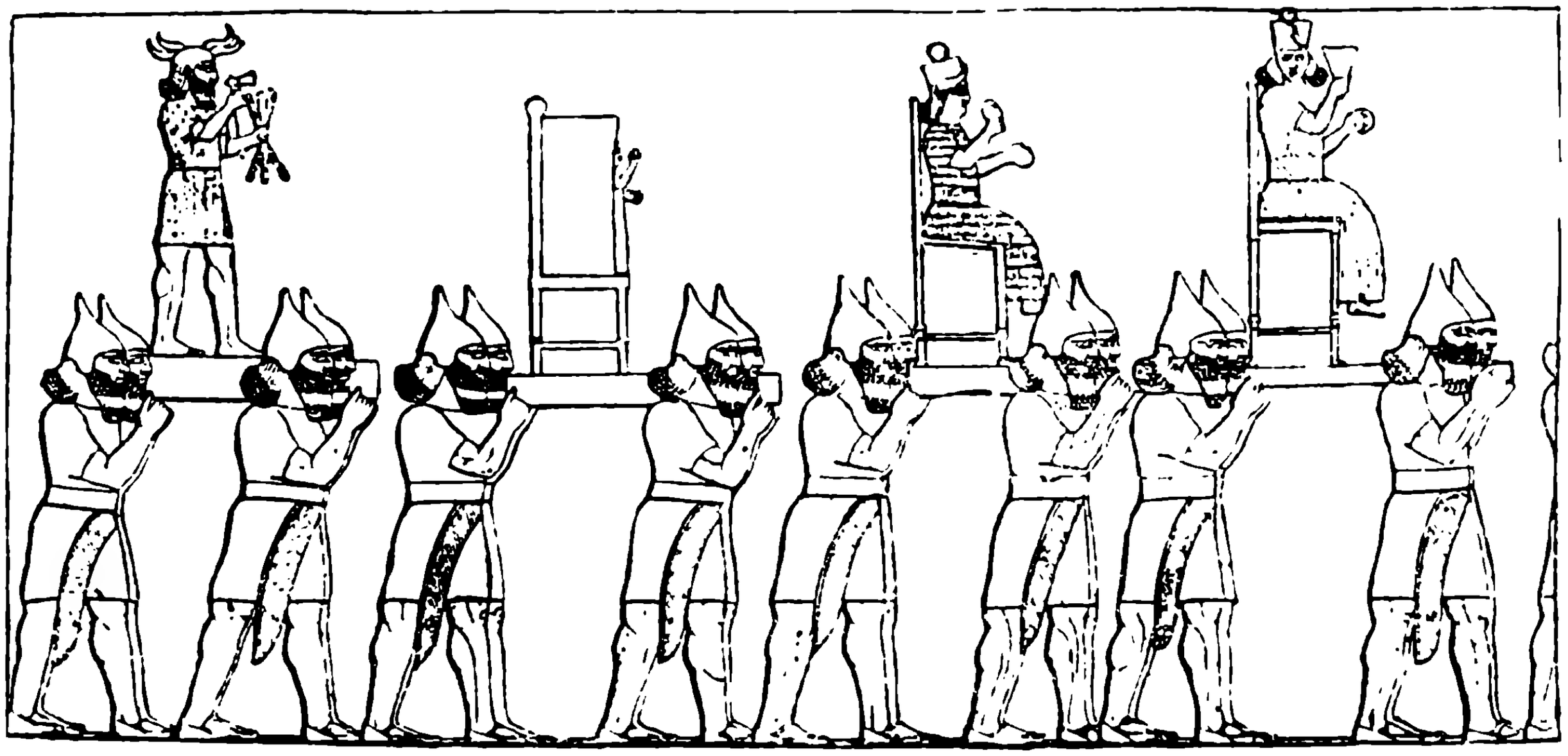

Răpirea unor zeităţi de către ostaşi asirieni

Cu timpul însă omul de rînd nu a mai putut avea legături directe cu zeul, ci doar prin intermediul slujitorului său, preotul. La începuturile istoriei akkadiene nu era o deosebire categorică între funcţia de şef al statului şi aceea de preot, căci aşa zisul *isak* (akkad: iššakku) era în acelaşi timp preot şi principe aproape independent, deci reunea în persoana sa puterea statală şi cea preoţească. Dar chiar după ce s-a realizat separaţia între cele două autorităţi, regii se intitulează încă preoţi, iar regii asirieni nu uită niciodată să-şi menţioneze în titlul lor şi pe acela de „preot al zeului Assur". De fapt stăpînitorul era îndatorat să ia parte în persoană la diferite rituri religioase şi sărbători. Iar regii păstrează relaţii strînse cu preoţimea, fiindcă principi şi principese numeroase ocupă posturi de preoţi însemnate.

Activitatea preotului, după crearea acestui rang de preot, deosebit de acela de principe şi şef al micului stat mesopotamian, a început să se diferenţieze într-o serie de funcţii bine conturate. Căci au existat preoţi care se îndeletniceau doar cu rugăciunea, alţii cu jertfele, alţii cu muzica din templu, unii cu ghicirea viitorului, alţii cu tălmăcirea oracolelor.

Strămoşul preotului sau cel puţin al preotului văzător era, după datele unui ritual neo-asirian, un rege dinainte de potop, regele Enmeduranki

din Sippar. Din acest rege își trage originea din tată în fiu orice preot „văzător" ceea ce confirmă și Diodor din Sicilia: „la caldeeni înțelepciunea se transmite de la o generație la alta, astfel că fiul preia de la tatăl această îndeletnicire și e oprit de la oricare altă activitate" *(Bibl. Historica*, II, 29).

Așa cum la iudei existau „fiii proorocilor," viitori prooroci care învățau tehnicile prezicerii profetice, la asiro-babilonieni existau „fiii preoților văzători" care își scriau spița neamului lor preoțesc spre a dovedi ce justificată era pretenția lor de a fi preoți ai cutărui zeu. Totuși nu era destul să te tragi din neam preoțesc ci era necesar — ca și la vechii iudei — ca viitorul preot să îndeplinească anumite condiții: „dacă se trăgea dintr-un tată de neam bun, să fie cu trupul bine făcut, să fie crescut îndeajuns în înălțime, să aibă toți dinții în gură, să nu aibă degetele mîinii strîmbe, să nu fie bolnav de testicule, lepros, să nu aibă scurgeri de sămînță (= spermatoree, poate gonoree ?), să nu aibă picioarele strîmbe." Dar nu exista pentru preoți ca pentru preotese interdicția de a se căsători, căci citim în sursele noastre date despre căsătoriile preoților.

Înainte de a intra în rîndurile preoțimii era necesară o ucenicie, un studiu al învățăturilor teologice, de pildă a artei de a prezice viitorul; cît dura acest studiu nu știm cu precizie, dar pentru a fi muzicant în templu era nevoie de o învățătură de 3 ani.

În timpul executării riturilor și cultului religios preoții purtau un anumit veșmînt. În timpurile preistorice ei trebuiau să se apropie de statuia zeului goi, lipsiți de orice veșmînt. Această nuditate rituală era de origine sumeriană, căci la semiți se constată ca la diferite popoare o adevărată oroare a nudului, una din insultele supreme fiind a dezgoli pe cineva (cf. *Facere*, IX, 21—25) și dușmanii Asiriei și Babiloniei sînt reprezentanți în reliefuri, morți și goi dezbrăcați de haine. Nudul ritual vroia să fie o mărturie că cel ce se apropia de un zeu este curat și lipsit de orice pată. Mai apoi veșmintele preotului descîntător erau de in, la ceremoniile de dezlegare a farmecelor el apărea cu un veșmînt roșu care trebuia să înfricoșeze pe demoni. Pe unele reliefuri din Asiria preoții apar fără barbă, rași bine și purtînd un soi de fes în cap, mai apoi ei au un fel de tiară lungă și ascuțită la vîrf. În jurul patului unui copil bolnav — preoții apar în costume de pești ca să arate demonilor că Zeul Ea, el însuși în chip de pește, apără și ocrotește pe copilul bolnav, și astfel de preoți cu măști de animale se întîlnesc destul de frecvent la asiro-babilonieni, ca și în Egipt, purtînd uneori pumnale în mîini și săbii tot în același scop de a izgoni pe demoni. În viața de toate zilele preoții nu par să se deosebească de ceilalți oameni prin veșmintele lor.

Preoţii locuiau în templele zeilor, dar şi în afara acestora, şi erau plătiţi de administraţiile templului de obicei în produse naturale. Ştim de pildă că marele preot al templului zeului Ningirsu primea lunar 250 Kur de cereale, dar cel al templului zeului Ningiszida doar 80 Kur. Alţi preoţi primeau o parte doar din aceste cantităţi de cereale: directorul arhivelor templului, supraveghetorul canalelor, administratorul magaziei, căpetenia lucrătorilor templului fiecare o jumătate din această cantitate, apoi inspectorul grădinii, secretarul căpeteniei ţăranilor fiecare 1/5 din acea cantitate. Iar cantitatea minimă de cereale pe care o primea un preot şi un văzător era de 1 sila pîine şi 1 sila băutură alcoolică. De obicei salariile preoţilor erau mult mai mari, iar venitul lor provenea şi de la o bucată de pămînt ce li se dădea, de la casele lor şi de la o parte din jertfele ce se aduceau zeilor.

Preotul căpăta venituri şi mai mari atunci cînd deţinea mai multe funcţii sacerdotale, iar lucrul acesta nu era chiar atît de rar.

Preotul era stăpîn pe deplin pe veniturile sale şi putea încheia tranzacţii comerciale, cumpărări şi vînzări; ni s-au păstrat numeroase asemenea contracte.

Numărul preoţilor era variabil de la un templu la altul, dar clasele de preoţi inferioare erau mult mai bine reprezentate. De pildă în vremea regelui Urukagina un templu avea 736 preoţi. Dar preoţii nu aveau numai îndeletniciri spirituale şi acelaşi rege Urukagina se plînge că „preoţii iau măgarii şi vitele frumoase ale templelor" şi că „în grădina mamei unui om sărac preoţii aplecau pomii şi luau fructele". Dar chiar în epoca neo-asiriană sînt plîngeri împotriva preoţilor şi a unor fapte nedemne pe care le-au săvîrşit.

Influenţa preoţimii depindea în mare măsură de puterea sau de lipsa de putere a statului însuşi. În general aceste două instituţii se aflau într-un raport invers în ceea ce priveşte puterea. Dacă statul era puternic, preoţimea nu avea putinţa să obţină avantaje prea mari, dar în vremuri de decădere politică a statului preoţimea ridica în sus capul. De aceea în Babilonia preoţimea avea mai multă putere decît în Asiria, stat condus cu o mînă de fier de regii săi, care pe de altă parte conduceau şi templele şi preoţimea. Însă chiar în Babilonia preoţii plăteau dări către stat la fel ca oamenii ceilalţi şi tot aşa plăteau regelui dări şi templele. Tocmai în această direcţie erau îndreptate eforturile templelor şi ale preoţilor: să se elibereze de stăpînirea exploatatoare a statului, a regelui şi să nu mai plătească impozite. Regii babilonieni, care îndrăgeau pe preoţi, au putut acorda scutire de impozite unor temple şi unor preoţi. Dar aceste scutiri erau valabile de obicei doar pentru vremea domniei unui rege şi puteau fi anulate de succesorii acelui rege. Regele Agukakrime (circa 1600 î.e.n.) acordă scutirea de impozite templului E-sagila din

Babilon, iar Nabonide a scutit de impozite un mare număr de preoţi din Ur.

Totuşi regii nu au renunţat la un drept, acela de a ocupa ei înşişi sau rude de ale lor locurile importante de mari preoţi. Aceşti mari preoţi din familia regelui erau plătiţi cu argint şi produse naturale în cantităţi considerabile. Totuşi a existat o rivalitate reală între regi şi preoţime în Babilon şi mai puţin în Asiria, dar regii au socotit totdeauna că este de datoria lor să înzestreze cu bogăţii mari templele — bijuterii, podoabe, produse naturale, vite, imobile. De pildă regele Asarhaddon dăruieşte templului E-sagila construit din nou, ustensile şi instrumente de cult în greutate de 50 mine. În acel templu se afla şi statuia lui Marduk dăruită probabil tot de rege, turnată din aur pur şi cîntărind 80 talanţi (2640 kg aur). Regele kasit Kurigalzu dăruieşte templului lui Ištar din Uruk terenuri în întindere de 525 kilometri pătraţi.

Diferitele clase sau categorii de preoţi sînt greu de pus în relaţie cu ideile noastre despre funcţiile ce se exercitau de preoţi. Apoi numele acestor clase de preoţi sînt în cea mai mare parte sumeriene şi nu putem şti dacă îndatoririle la care i-ar fi obligat denumirile lor, se exercitau sau nu efectiv, sau dacă aceste obligaţii de serviciu s-au modificat sau nu în decursul timpurilor. Date fiind tendinţele conservatoare puternice din religii este verosimil că aceste funcţii sacerdotale au rămas aceleaşi peste veacuri fără schimbări esenţiale.

Denumirea generală pentru preot era în sumeriană *sanga* sau *šanga* iar în akkadiană *šangu* sau *šagu*. Îndatorirea sa esenţială era în epoca protoistorică să participe la jertfe şi la sărbători. În administraţia templului era înaintestătătorul personalului tehnic al templului. Poziţia sa era înălţată şi era rezervată numai persoanelor de seamă. Cariera unui preot începea ca „fiu de preot", apoi ajungea „preot", după aceea „mare preot" şi în cele din urmă „mai mare peste preoţi" (sumerian: *sangamah* : akkad: *šangamahhu)*. În timpuri mai vechi „domnul preoţilor" (sumerian *en*, akkadian *enu)* era preotul cel mare. Principi ca Gudea îşi dădeau numele de „domn al preoţilor al zeului Ningirsu". Ocupaţia sa constă în rugăciune şi jertfe. Foarte apropiat ca rang preoţesc era preotul numit în sumeriană *mah*, în akkadiană *mahhu*.

Preotul numit *urigallu* avea la începuturile istoriei akkadiene un rang subordonat, dar mai tîrziu devine marele preot. Fiecare templu mare are un *urigallu* al său. În ziua anului nou preotul urigallu din Babilon juca primul rol; cîteva zile la rînd îmbrăcat în veşminte albe de in recită în sfînta sfintelor din E-sagila templului principal din Babilon rugăciuni la care nu are voie să asiste nici un alt preot (în sfînta sfintelor din Ierusalim tot astfel nu intră decît marele preot în ziua iertării păcatelor Iom Kippur). În a patra zi el recită Poemul Creaţiei Lumii *(Enuma*

Eliš), apoi supraveghează confecţionarea imaginilor pentru vrăji şi ia din mîna regelui care se pocăieşte semnele stăpînirii pe care i le va da iarăşi înapoi. Cînd regele este împiedicat să ia parte la sărbătoarea Anului Nou, preotul urigallu aduce băutură de jertfă (libaţia) şi binecuvîntează casa. Regii — cum a fost Assurbanipal — îşi făceau fraţii preoţi urigallu.

Sub el — cel puţin în vremea lui Hammurabi — era preotul „*care avea dreptul să intre în templu*", drept pe care publicul şi mirenii nu-l aveau deloc (ca şi în templul din Ierusalim în sala jertfelor nu intrau decît preoţii).

În ritualul sărbătorii anului nou, se repetă de mai multe ori, că după ce preotul urigallu a rămas singur în Sfînta Sfintelor (aditon) şi a recitat rugăciunea sa se deschid porţile şi preoţii, care nu au avut drept să intre, intră spre a-şi oficia slujba lor înaintea lui Bel (Marduk) şi Belit. Ei oficiază de asemenea la ceremonia „deschiderea porţii" şi a „îmbrăcării cu veşminte a zeului" apoi poartă la procesiuni emblemele divinităţii. În templu împreună cu preoţii care jelesc, cîntă muzică vocală, antifonică răspunzîndu-şi reciproc. Li se dau şi unele sarcini civile acestor preoţi, în special aceea de a inspecta încasarea impozitelor.

În Asiria preotul *ummanu* trebuie să fi avut un rang însemnat căci unul din ei reclădeşte pe socoteala sa templul lui Nergal care se prăbuşise. Poate trebuie identificat cu o căpetenie a scribilor templelor.

Preoţii care curăţau sau spălau (sumeriană: *sussir*, akkadiană: *ramku)* trebuiau să îndeplinească ceremonii de spălare şi de curăţare în casa de spălare a templului. Funcţia lor ţine de zeul apelor, Ea, iar patronul lor este zeul Tišpak. Tot funcţii analoage de spălare aveau preoţii *nisakku*, ca şi preoţii *išippu* care stăteau sub protecţia tot a zeului apelor Ea în forma sa de apariţie numită Nunurra. Toţi aceştia prin funcţia lor curăţau şi spălau chipul zeilor ca şi întregul templu adică erau preoţi catarţi curăţitori (cf. Constantin Daniel *Civilizaţia feniciană*, Buc. 1979, p. 248 sq.). Preotul *pašišu* trebuia să ungă cu unsori vrăjite, recitînd descîntece, diferitele obiecte de cult din templu. Preotul magician *mahhu* este „posedat de divinitate" şi el tîlcuieşte în stare de extaz visele şi ajută prin vrăji împlinirea viselor. Preoţii care intrau mai des în legătură cu credincioşii erau preotul descîntător şi preotul văzător. Descîntătorul *(ašipu* numit *mašmašu* în akkadiană) avea ca rol să înlăture, să dezlege mînia zeilor. El este slujitorul zeului Ea care prin descîntece a dobîndit izbînda asupra lui Apšu şi Mummu. Mijloacele sale de acţiune erau descîntecele, exorcismele, dar şi acţiuni magice prin care bolile, necurăţenia, păcatele erau izgonite. Întrucît credinţa în demoni era răspîndită pretutindeni în Babilonia şi Asiria şi cuprindea gîndirea şi sentimentele tuturor mesopotamienilor, preotul descîntător

avea mereu de lucru. Pentru înlăturarea nenorocirilor aduse de o eclipsă de lună, la deschiderea unui nou canal, la inaugurarea unei case, la ceremonia „deschiderii gurii" și la acea a „spălării gurii", ori la cultul morților, pretutindeni preotul descîntător trebuia să-și exercite „arta" sa.

În ceea ce îl privește pe preotul văzător (în akkadiană *baru)* el stătea sub autoritatea unui „mai mare peste văzători" iar ajutorul lui era cerut de mic și mare pentru că prezicea viitorul.

Mijloacele prin care se afla viitorul erau tehnicile oracolelor de la lekanoscopie, la hepatoscopie, apoi se interpretau semnele astrologice, mișcarea planetelor și a stelelor fixe pe firmamentul ceresc, nașterea de monștrii. Preoții văzători se ocupau cu disciplina alegerii zilelor faste și nefaste și cu determinarea acestor zile, ca și ceremoniile de inaugurare a caselor și a templelor. Pentru unele din aceste discipline erau preoți anume stabiliți: pentru interpretarea viselor exista „preotul ce punea întrebări" *(ša'ilu)* și „tîlcuitorul de vise" *(šabru)*, pentru interpretarea zborului păsărilor „cela care privea la păsări" *(dagil iṣṣure)*, pentru chemarea duhurilor celor morți un preot aparte *(mušelu eṭimme)*, în fine pentru cultul șerpilor un „mînuitor de șerpi", Dar toți aceștia făceau parte din marea comunitate a preoților-văzători. Zeul lor protector era zeul soarelui, al cărui ochi pătrunzător descoperea tot ce era ascuns.

Preotul bocitor (sumeriană *gala*; akkadiană: *kalu)* era și el sub protecția zeului Ea. Prin acordurile sale muzicale el liniștea inima zeilor. Colegiul acestor preoți avea un mare preot bocitor. Scopul său, acela de a-i potoli pe zei, îl atingea prin rugăciuni însoțite de muzică, în special prin sunete de tobă, apoi prin psalmi de umilință și rugăciune cu mîinile ridicate.

O altă clasă de preoți este a acelora numită *surru.*

Îndatoriri numai muzicale aveau preoții cîntăreți (sumeriană *nar*, akkadiană: *naru)* în fruntea cărora stătea un „mai mare al cîntăreților". Ei cîntau vocal în templu eventual însoțiți de instrumente. Fără ei o ceremonie religioasă nu se putea săvîrși.

Preotul strigător și preotul care jelește pe morți erau o diviziune a cîntăreților, făcînd parte dintre aceștia.

În fine se aflau în cultul zeiței Ištar mai cu seamă preoți pederești *(assinnu)* „a căror bărbăție Ištar a prefăcut-o în feminitate." Aceștia luau parte la festivitățile anului nou dar și la marile conjurații împotriva vrăjitoarelor și a demonilor. Erau conduși de un mare preot: *ukkurum.*

În afară de aceștia templul poseda un număr de funcționari tehnici, scribi, supraveghetori, portari, tîmplari, zidari. Printre personalul liber de funcționari și artizani ai templelor se aflau și așa-zișii „sclavi ai templului" *(širqu)*. Ei se recrutau dintre prinșii de război; Nabonide dăruieș-

te 2850 prinși de război templelor lui Baal (= Marduk), Nebo și Nergal. Dar deseori părinții, cînd erau la nevoie sau cînd făceau un legămînt, dăruiau templelor pe unul din copiii lor. În timpurile vechi sclavii templelor nu erau numeroși, mai apoi au fost mase întregi de sclavi în temple, care ca și *nethinim-ii* la iudei prestau munci inferioare.

Alături de preoți existau din vechime preotese care luau parte la jertfe, făceau spălări rituale, dar mai cu seamă făceau preziceri. Preotesele locuiau ori împreună, într-un fel de mănăstire, care de obicei se afla lîngă temple, ori locuiau în afara templului. Unele din aceste preotese făceau în numele zeului sau zeiței lor prostituția sacră, și în bordelul templului *(bit aštammi)* Herodot (I, 199) descrie un tip de prostituție sacră în Babilon care nu este acea a preoteselor însă: „Cea mai rușinoasă dintre legile Babilonului este următoarea: fiecare femeie autohtonă este obligată să se așeze o dată în viața ei în templul zeiței Venus și să se dea unui străin. Mai multe femei mîndre de bogăția lor, nevrînd să se amestece cu celelalte, se duc la templu într-un car acoperit, însoțit de o mulțime de slujitoare, dar cea mai mare parte dintre femei procedează așa precum urmează: ele se așază în incinta sacră, cu părul legat de o legătură, stau acolo în număr mare, unele intră, altele ies. Ele lasă între ele culoare de trecere regulate pe care străinii le parcurg, după care ei aleg. De îndată ce o femeie s-a așezat în acest templu ea nu se mai întoarce acasă, înainte ca un străin să arunce pe genunchii ei o monedă și să se fi unit cu ea în afară de templu. Aruncînd această monedă străinul trebuie să spună: „Eu chem pentru tine pe zeița Melita". Acesta e numele pe care asirienii îl dau zeiței Venus. Oricît de mic ar fi darul, femeia nu trebuie să-l refuze, nu este îngăduit să facă aceasta căci banul este sfînt. Femeia îl urmează pe primul om care îi aruncă o monedă, ea nu trebuie să disprețuiască pe nimeni. După ce s-a dat unui străin ea a împlinit legea zeiței și se întoarce acasă la ea, dar apoi orice sumă i-ai mai oferi, nu o vei putea hotărî să ți se dea ție. Femeile care sînt frumoase, mari și bine făcute, nu întîrzie să plece din templu. Cele urîte pot aștepta mult întrucît nu pot împlini legea. S-au văzut femei care au stat în templu pînă la trei sau patru ani."

Marile preotese se numeau în akkadiană *entum*, iar în sumeriană marea preoteasă era „soția zeului". Astfel de preotese au avut și sumerienii și se pare că, mama regelui akkadian Sargon I, a fost preoteasă ca și mama lui Gilgameș care tîlcuia visele și prin ea eroul mitic a aflat de existența lui Enkidu.

Dar ca și marii preoți, marile preotese trebuiau să fie arătate prin semne vestitoare sau prin revelații. Astfel regele Nabonide, a cărui mamă era preoteasă a zeului lunii Sin în orașul Harran, declară că

menește pe fiica sa să fie mare preoteasă în templul din orașul Ur, Egipar.

Codul lui Hammurabi menționează existența preoteselor. Dar așa cum erau mai mulți mari preoți și colegii de mari preoți pe lîngă templele asiro-babiloniene, existau congregații de mari preotese provenite din familii nobile și ele purtau diferite nume: „*sal-me*" (sumeriană) „soție a zeului" sau *zer-mašitum*.

Totuși, preotesele aveau dreptul să se căsătorească dar nu să aibă copii, și de aceea aduceau în căsnicia lor o soție secundară bărbatului lor care să-i nască fii. La bătrînețe aceste preotese luau pe lîngă ele fete tinere intrate de curînd în templu, le adoptau, le învățau artele lor tainice și așteptau să aibă grijă de ele la bătrînețe.

Denumirea obișnuită a preoteselor era *šangitu* sau *sagitu*.

Marea preoteasă pe lîngă numele de *entum* de care am amintit era numită și „Doamnă a zeilor" (în sumeriană: *nin-dingirra)*, mai tîrziu a fost numită *rabitu* „cea mare". Instalarea unei mari preotese se făcea cu un ceremonial deosebit și uneori se datau anii cu anii de preoție ai ei (marea preoteasă eponimă). Marea preoteasă nu putea nici ea să aibă copii și cînd o astfel de mare preoteasă a născut într-ascuns, copilul a fost pus într-un coș de papură și i s-a dat drumul pe Eufrat. Din el a crescut regele Sargon I. Inferioare ca rang erau preotesele *natitu* din care se aflau mai multe în fiecare templu; deși nu erau cu mult inferioare marilor preotese, totuși ele trebuiau să locuiască în mănăstiri, claustrate.

Corespunzînd preotului asirian *ummanu* exista și o *ummantu* o preoteasă de mare rang în Asiria. Hierodulele erau cele care făceau prostituția în temple (sumeriană: *nugig*; akkadiană: *qadištu)*. Dacă se măritau trebuiau să umble pe stradă voalate, și chiar dacă nu găsiseră un soț tot voalate trebuiau să fie pe ulițe. Întru totul asemănătoare acestora par să fi fost preotesele consacrate lui Ištar *(istaritu)*. Nu puteau fi preotese, dar erau asemănătoare prin îndeletnicirile lor, prostituatele de stradă, slujitoarele lui Venus vulgivaga.

Nu este sigur cărei categorii îi aparțineau așa-zisele femei zăvorîte *(esirtu)* dacă erau preotese, sau un fel de călugărițe ținute în izolare și închise care mergeau pe străzi voalate. S-a emis ipoteza că era vorba de o categorie de femei între cele libere și sclave.

Preotesele erau prezicătoare, descîntătoare și muzicante. Magiciene tîlcuiau visele, iar cele care descîntau șerpii puteau chema aceste reptile și le impuneau diverse mișcări.

Sclavele templelor *(širqatu)* erau cele „dăruite" zeului din templu.

În Asiria, de asemenea preoții prezicători au un rol foarte însemnat și nici o acțiune a regelui nu se săvîrșește fără ca să fie ei consultați. Pregătit să pornească într-o expediție împotriva orașului Mutatir, regele

Sargon consultă pe astrologi, ei îi arată că planeta zeului Nabu (Mercur) și a lui Marduk (Jupiter) se îndreaptă către o stațiune stelară (cîmp stelar) care înseamnă război, în ajun zeul Sin (al lunii) a dat prevestiri favorabile care însemnau dobîndirea de putere, în fine zeul Šamaš (al soarelui) a vestit în ficatul oilor de jertfă semne favorabile arătînd că va merge alături de rege. Alteori zeii asirieni își arată voința prin mijloace mai simple. Regele asirian Assurbanipal cere sfat de la zeul Nabu — un vînt ca o suflare îi răspunde din partea zeului: „Nu te teme, îți voi hărăzi viață lungă"

În vis zeița Ištar întărește și îmbărbătează pe regele Assurbanipal.

Nu e mai puțin adevărat că adesea preoții babilonieni recurgeau la înșelătorii și fraude în templele lor. Iată istorisirea făcută de martori iudei din timpul exilului din Babilonia a uneia din înșelătoriile preoților babilonieni:

«Și era un idol la babilonieni, căruia îi era numele Bal și se cheltuia la el în toată ziua făină de grîu douăsprezece măsuri, patruzeci oi și șase vedre de vin. Și regele îl cinstea pe el și mergea în toate zilele de i se închina, iar Daniil se închina Dumnezeului său. Și a zis regele: Pentru ce nu te închini lui Bal? Iar el a zis: pentru că nu cred în idolii făcuți de mîini... Și i-a zis regele: dar nu ți se pare ție Bal a fi dumnezeu viu? Nu vezi cîte mănîncă și bea în toate zilele?

Și a zis Daniil rîzînd: „Nu te înșela măria ta; acesta este de lut, înlăuntrul lui și dinafară de aramă și nici nu mănîncă, nici bea vreodată."

Și mîniindu-se regele a chemat pe preoții lui și le-a zis: de nu-mi veți spune cine este cel ce mănîncă jertfa aceasta veți muri. Iar de-mi veți arăta că Bal mănîncă acestea, Daniil va muri, pentru că a hulit pe Bal. Și a zis Daniil regelui: așa să fie după cuvîntul tău. Și erau preoții lui Bal șaptezeci afară de femei și de prunci. Și a venit regele cu Daniil în casa lui Bal. Și au zis preoții lui Bal: iată noi ieșim afară, iar tu rege pune bucatele și vinul și închide ușa și o pecetluiește cu inelul tău. Și dimineața cînd vei veni, de nu vei afla toate mîncate de Bal, să murim noi, sau dimpotrivă, Daniil cel ce a mințit asupra noastră."

Iar ei ziceau așa pentru că făcuseră pe sub masă intrare ascunsă și printr-aceasta intrau totdeauna și mîncau acelea.

Și după ce au ieșit ei, și regele a pus bucatele înaintea lui Bal, a poruncit Daniil slugilor sale și aduseră cenușă și au presărat toată capiștea în fața regelui singur.

Și ieșind a închis ușa și au pecetluit-o cu inelul regelui și s-au dus. Iar preoții au venit noaptea după obiceiul lor, și femeile și pruncii lor, și mîncară toate și băură. Și a mînecat dimineața regele și Daniil împreună cu el. Și a zis regele: „Întregi sînt pecețile Daniile?" Iar el a zis „Întregi măria ta". Și a fost cînd a deschis ușa, uitîndu-se pe masă regele, a stri-

gat cu glas mare: „Mare ești Bal. Și nu este la tine nici un vicleșug!" Și a rîs Daniil și a oprit pe rege ca să nu intre înlăuntru și a zis: „Vezi, fața pămîntului, și cunoaște ale cui sînt urmele acestea." Și a zis regele: „Văd că sînt urme de bărbați și de femei și de prunci."

Și mîniindu-se regele atunci a prins pe preoți și pe femei și pe fiii lor, și i-au arătat lui ușile cele ascunse, prin care intrau și mîncau cele de pe mese. Și i-au omorît pe ei regele și pe Bal l-a dat lui Daniil și l-a stricat pe el și capiștea lui" *(Istoria omorîrii balaurului și a sfărîmării lui Bal*, cap. I, 3—26).

De asemenea preoții aduceau în Babilon niște animale singulare afirmînd despre ele că sînt zei, și cerînd credincioșilor să le adore și să le aducă jertfe. Să dăm cuvîntul aceluiaşi martor iudeu care a trăit în Babilon în timpul exilului iudeilor: „Și era un balaur mare într-un loc și-l cinsteau pe el babilonienii. Și a zis regele către Daniil: Au doară vei zice că și acesta este de aramă ? Acesta este viu și mănîncă și bea, nu vei mai putea zice, că și acesta nu este Dumnezeu viu; deci închină-te lui. Și a zis Daniil: Domnului Dumnezeului meu mă voi închina că acela este Dumnezeu viu; iar tu, o rege, dă-mi slobozenie, şi voi omorî balaurul fără de sabie și fără de toiag.

Și a zis regele: ți-l dau ție; și a luat Daniil rășină și seu și păr și le-a fiert într-un foc și le-a făcut cocoloș și le-a aruncat în gura balaurului și mîncînd a plesnit balaurul. Și a zis Daniil: iată închinăciunile voastre" (Ibidem, 27—33).

În privința identității acestui „balaur" se poate presupune desigur că e vorba de un crocodil sau de o reptilă uriașă din familia iguanelor, dar un astfel de balaur este reprezentat pe celebra poartă a zeiței Ištar, în culori, la intrarea orașului Babilon; această poartă purtînd acești balauri a fost reconstruită și se află la Muzeul de istorie din Berlin. Situată la începutul drumului care ducea spre templul zeului Marduk, poarta zeiței Ištar a fost dezgropată, curățată de pămînt și de nisip apărînd în fața arheologilor stupefiați de toată frumusețea strălucirii ei. Întreaga poartă în formă de arc uriaș, era împodobită cu cărămizi smălțuite, albastre, galbene, negre și verzi. Și pe această poartă se profila un balaur înfățișat de multe ori pe poarta Babilonului, un balaur denumit în akkadiană *siruș*. Căci regele Nabuchodonosor care a renovat vechile porți ale zeiței Ištar din Babilon a pus să se scrie la temelia zidului următoarele: „Cu bouri și cu siruși am împodobit zidurile... pentru ca toată lumea să-i privească și să se minuneze"

Acest animal *siruș*, care este foarte probabil balaurul pomenit în cartea lui Daniil, a pus în mare încurcătură pe toți naturaliștii. Unii specialiști consideră că sirușul este un reprezentat obișnuit al numeroasei pleiade de dragoni din fauna fabuloasă a Orientului. Dar unii văd în

siruș un animal care a trăit altădată pe pămînt și a dispărut ulterior pe cînd alții îl socot că există și actualmente în Africa Centrală (cf. Igor Arimușkin, *Pe urmele unor animale rare sau nemaiîntîlnite*, trad. din limba rusă, Buc. 1968, p. 259 sq).

Preoții și templele posedau o serie de obiecte care erau necesare cultului. Desigur elementul cel mai însemnat de podoabă al unui templu era statuia zeului însuși, și alături de el a zeilor înrudiți cu el. Aceste statui erau formate dintr-un nucleu de metal sau de lemn în jurul căruia se aflau veșmintele și armele zeului. Zeii erau reprezentați fie stînd în picioare, fie pe fotolii. Statuia zeului principal era așezată pe un postament. Însoțitoarele și însoțitorii lor aveau nișe în adyton (= Sfînta Sfintelor) sau capele proprii. Alte statui în templu erau ale zeilor păzitori — cel puțin în epoca tardivă — tauri, lei, animale sălbatice, șerpi cu gura căscată, dar și „mari paznici" în chipuri omenești. Apoi s-a început să se instaleze în temple statui de regi, de dregători și de personalități de seamă.

În fine se instalau emblemele tuturor zeilor, sceptre cu șerpi, sceptre cu două capete de lei, sabie, arc, săgeți, „mîna cea mare" etc.

Într-un dormitor aparte, se așeza un pat frumos făcut din metal prețios și cu inscrustații de ivoriu a cărui instalare reprezenta o parte specială a sărbătorii. Pentru călătoriile lor zeii posedau corăbii și care; corabia lui Marduk era împodobită cu oricalc și pietre prețioase. Astfel de vase posedau și alți zei — ca și zeii egipteni — și cînd aceste vase nu erau pe apă se aflau în temple pe un soclu. Carele zeilor erau din lemn de abanos și erau ornate cu pietre scumpe și lapislazuli. Alteori aceste care erau cu totul de argint sau aur. În Asiria și în Babilon se găsesc exemplare mici de argilă, ca obiecte votive, mici trăsurele trase de animale fantastice.

Un alt obiect nelipsit dintr-un templu era o masă pentru jertfe de sînge, vegetale, flori, smirnă și tămîie și băuturi aromatizate. Altarul, de cele mai multe ori de argilă, era un cub avînd un șanț prin care se scurgea sîngele jertfelor. În timpurile arhaice existau altare cu două etaje, partea de jos era rezervată celui ce aducea jertfa de carne, de flori, de fructe, partea de sus era pentru zeu și acolo se păstrau părțile luate de zeu din jertfe, care evident ajungeau în temple. În afară de altar se găseau în orice templu, în timpul cultului, niște suporturi înalte făcute din argilă arsă, aici se așezau buchete de flori și fructe sau se aprindea smirnă și tămîie.

Deasa folosire a apei în temple, impunea așezarea unor recipiente mari cu apă. Cel mai mare recipient, care era comparat cu Tigrul și cu Eufratul era numit „mare" (ca în Templul din Ierusalim), dar mai existau și bazine mari pentru cult și căzi mari de cult. La jertfă era necesar

un mare vas pe care trebuie să ni-l închipuim ca o urnă, apoi erau vase mici ce serveau pentru libaţiuni. Dar numărul vaselor necesare în temple era mult mai mare şi toate aceste vase se ţineau într-o magazie mai cu seamă că vasele erau în cea mai mare parte din argint şi aur.

Prin cultul divin omul în Asiria şi Babilonia credea că intră în legătură cu zeii. Mijlocul cel mai simplu pentru a dobîndi această legătură era rugăciunea. Dar rugăciunea nu trebuie să fie făcută cu mîinile goale, aşa cum în viaţa de fiecare zi omul nu se ducea la dregători cu mîinile goale ci le aducea unele daruri, tot aşa la rugăciune — ca ea să se împlinească — trebuia să fie însoţită de daruri, hărăzite de om zeului prin prinoase de jertfă. Un om se roagă zeului soare şi îi promite 1/3 de mină şi 5 sekeli de argint dacă îi va îndeplini dorinţa sa. Altul trimite zeului Isarpadda, 1/2 mină de argint ca rugăciunea lui să fie ascultată şi împlinită. Astfel rugăciunea şi jertfa se împletesc împreună.

Dar era nevoie de un mijlocitor între om şi divinitate, căci zidul de despărţire între aceştia doi era prea mare. Mijlocitorul era un preot la regi şi la principi, dar puteau să fie şi zei mai mărunţi care să ia pe protejaţii lor de mînă şi să transmită rugile protejaţilor lor. Prilejuri pentru rugăciuni erau zilele de sărbătoare de tot felul, consacrările templelor, eclipsele de soare şi de lună, dar şi bolile sau alte nenorociri erau ocazii de a înălţa rugăciuni zeilor. Diferitele feluri de rugăciuni aveau nume diferite, iar gesturile care le însoţeau erau de multe feluri. Se pare că gesturile erau diferite după rugăciunea care se spunea. Cel ce se ruga se aşeza înaintea zeului şi îşi ridica mîinile, deschidea palmele, îngenunchea, făcea închinăciuni, mătănii mari şi mici, săruta veşmîntul zeului şi picioarele lui, plîngea şi se văita (cel puţin la rugăciunea de pocăinţă). Apoi în timpul recitării se cînta muzică instrumentală.

Plastica diferitelor epoci redă în chip diferit postura omului care se roagă, poate moda a variat sau poate artistul a redat alt moment al rugăciunii sau o altă rugăciune: vechii sumerieni cuprindeau mîna stîngă cu mîna dreaptă şi ţineau astfel palmele înaintea pieptului. În epoca lui Gudea (Gudea el însuşi era akkadian cu tot numele său) se ţinea mîna dreaptă în palma stîngă deschisă şi în general se lua postura unui om sărac. Semiţii, cu începere din dinastia din Akkad, întindeau mîna dreaptă deschisă cînd adorau pe un zeu; palma dreapta strînsă în pumn închis era ţinută înaintea pieptului, mai tîrziu era lăsată jos de o parte, căzînd de-a lungul corpului. Asirienii, cu începere din secolul al XIII-lea î.e.n., ţineau mîna dreaptă strînsă în pumn, cu degetul index în sus ca şi cum ar arăta pe zeu.

Un al doilea element important al cultului zeilor erau jertfele ce li se aduceau şi existau numeroşi termeni pentru a exprima diferitele varietăţi, forme şi soiuri de jertfe ce se puteau aduce zeilor.

Ideea jertfei în lumea mesopotamiană era fondată pe două concepții esențiale. Mai întîi se socotea că zeii — considerați similari oamenilor — aveau aceeași nevoie ca și ei, adică aveau nevoie de mîncări, de băuturi, de parfumuri și de veșminte. Aceste nevoi erau împlinite prin aducerea de jertfe, care sînt mîncăruri divine pe care zeii le mănîncă. Sînt așa de lacomi de parfumuri, afirmau unii preoți babilonieni, că se repezeau ca muștele în jurul jertfelor. Dar jertfele erau un mijloc de a potoli mînia zeilor, pe care omul și-a atras-o din pricina păcatelor lui. În urma unui păcat omul trebuie la început să plătească cu însăși viața sa. Apoi preotul a dat un miel zeului în schimbul vieții omului păcătos „capul mielului îl dă pentru capul omului păcătos, spatele mielului îl dă pentru spatele omului păcătos". Asigurarea jertfelor era una din datoriile esențiale ale templelor și ale regilor. Chiar dacă în vremuri tulburi aceste jertfe din temple au fost suprimate, datoria unui rege puternic era să le restabilească pe deplin, aducînd el însuși aceste jertfe.

Ele trebuiau să fie de cea mai bună calitate și curate din punct de vedere al cultului. De cea mai bună calitate erau socotiți primii născuți ai animalelor sau primele flori ori fructe apărute. Dintre animale se jertfeau mai ales oi, dar și capre, vite cornute, porci și tot felul de animale sălbatice, ba chiar și pești. Este îndoielnic dacă s-au făcut sacrificii umane în Mesopotamia spre deosebire de Grecia antică și de orașele Romei antice unde se făceau asemenea jertfe dacă nu ar fi să menționăm decît celebrele lupte de gladiatori (cf. Constantin Daniel, *Civilizația feniciană*, Buc. 1979, p. 263) Totuși sacrificii, *cherem*, de tipul cunoscut și din istoria iudeilor, au fost efectuate de sumerieni, iar Assurbanipal ne arată într-o inscripție că a adus jertfă pentru uciderea bunicului său Sanherib, pe restul locuitorilor Babilonului vinovați de această ucidere.

Sîngele nu juca la asiro-babilonieni același rol ca la iudei și el nu era „risipit la cele patru vînturi" și poarta templului nu era unsă cu el.

Așa cum alimentația oamenilor în Mesopotamia era mai ales vegetală, tot așa jertfele, prinoasele ce se aduceau zeilor erau mai cu seamă vegetale: cereale, făină, curmale, smochine, ulei și lapte, uneori ulei amestecat cu miere și lapte prins, sau pîini și prăjituri. Ca băutură se aduceau vin, dar și vin de curmale, lapte și apă. În fine multe feluri de parfumuri: trestie bine mirositoare, mirt, mir, smirnă, tămîie, cînepă. Herodot relatează că în templul lui Bal (= Marduk) din Babilon se ardeau anual 1000 talanți (= 33.000 kg) de tămîie (Herodot, I, 183), iar după amiralul grec Nearchos orașul babilonian Diridotis (adică = Eridu) era portul de import pentru tămîia și smirna adusă din Arabia (Arrian, *Ind.*, c. 41).

Apoi se aduceau ca prinos zeilor podoabe, bijuterii, veșminte; acestea erau darurile cele mai scumpe care li se puteau oferi.

Jertfele se divizau în jertfe obișnuite sau excepționale. Cea mai mică, obișnuită, era pentru un rege, acordarea zilnică de 1 sila băutură, 1 sila pîine (1 sila = 400 gr). În afară de aceste jertfe obișnuite regii hărăzeau, în zilele de sărbătoare, în zilele de inaugurări sau de celebrări festive daruri extraordinare. Cînd Nabonide se suie pe tron dăruiește zeului soarelui 6 mine de aur și la o sărbătoare de anul nou 100 talanți lui Marduk (3350 kg) și 21 mine de argint și 5 talanți și 17 mine de aur.

Se aduceau ca prinoase de către particulari, case sau acoperișuri de case. Erau îndrăgite aducerile de jertfe la izvoare, la vîrfuri de munte și la malul mării. Mai întîi cel ce le aducea trebuia să se încredințeze dacă era timpul nimerit, propice pentru aducerea unei jertfe, apoi se începea pregătirea ei. Căci atingerea animalului de jertfă de ceva necurat era o gravă încălcare a ritualului. De aceea aducătorul trebuia să se spele pe mîini și să se îmbrace cu haine curate. Apoi era necesar ca jertfa să fie întreagă și sănătoasă, de pildă era ineficientă dacă lipsea rinichiul stîng al oii. Ceremoniile de jertfă erau cu totul diferite după scop, dar și în funcție de cine le efectua. De pildă jertfa făcută de un preot văzător avea următorul ritual pe care îl redăm spre a arăta ce complicat era:

Preotul văzător trebuia să se suie pe acoperișul lăcașului unde se aducea jertfa și să-l stropească cu apă sfințită. Trebuia să ia apoi un postament pentru ars tămîie înaintea statuii lui Marduk — zeul apărător, și un postament dinaintea zeiței apărătoare și în plus trebuia să aducă o masă de jertfe. Pe această masă trebuiau puse unele lîngă altele: 4 ulcioare cu vin, 48 de pîinișoare de grîu, must și miere, apoi lapte prins și sare. După ce a presărat candelabrul de dinaintea zeului Marduk cu fel de fel de mirosuri și miruri, preotul văzător ia mîna omului care aduce jertfă și pronunță o rugăciune. Apoi urmează tăierea oii care este așezată pe masă. Preotul văzător ia bucățile hărăzite zeului, bucățile de friptură, pulpa dreaptă, rinichii cu mușchii lombari, după ce le-a spălat cu apă sfințită și a presărat sare peste ele și le așază pe masa zeului aprinzînd candelabrul cu smirnă și tămîie. Ceremonia se sfîrșește cu stropire de apă și cu un fel de dans cultic *(surtu)* al preotului. Celelalte aduceri de jertfe se desfășurau cu ritualuri diferite, dar se făcea o deosebire mare dacă era vorba de un om de vază *(rubu)* sau un om sărman *(muškenu)*.

Preoții își opreau și ei o parte din carnea jertfită, dar și cei care aduceau jertfa mîncau și ei carnea într-un prînz în templu. În Asiria se pare că regii aduceau și ei jertfe, nu numai preoții.

În afară de rugăciuni şi jertfe întîlnim în cultul asiro-babilonian o serie de rituri legate de *purificare* (constituind domeniul unei discipline aparte *catartica)*, de vindecări (prin acţiuni spirituale, deci un fel de vindecări psihoterapice) şi îndepărtarea demonilor (aceasta din urmă fiind o activitate de magie pe care o vom înfăţişa la capitolul Magie).

Punctul culminant al cultului la asiro-babilonieni era atins în cursul sărbătorilor. Acestea erau legate de anotimpuri, de echinoxuri, dar se sărbătoreau şi anumite zile ale zeilor, căsătoria lor, biruinţele asupra duşmanilor lor, sau era prăznuită inaugurarea unui templu. Toate aceste sărbători erau diferite de la un oraş la altul şi de aceea erau extrem de numeroase, poate mai multe decît zilele lucrătoare ale anului, şi poate cela care ar fi vrut să le ţină pe toate ar fi trebuit să călătorească de la un oraş la altul în fiecare zi.

După credinţele babiloniene, zeii înşişi ar fi stabilit aceste sărbători, de pildă afirmau că: „de ziua anului nou zeii tuturor oraşelor vin la Babilon să cuprindă mîinile marelui Domn Marduk". Muritorii de rînd se îndreaptă cu miile de anul nou la Babilon, îmbrăcaţi cu haine curate, spălaţi, tunşi cu atît mai mult cu cît în aceste zile se mai făceau şi vînzări şi cumpărări de vite, de obiecte casnice uzuale, de alimente etc. Apoi ospăţul ce însoţea sărbătoarea se făcea cu băuturi ameţitoare, carne, prăjituri, şi pelerinii ce veneau cu miile la aceste sărbători se gîndeau şi la folosul lor imediat.

Deşi riturile au o mare tendinţă de a se conserva neschimbate, totuşi de pildă diferitele faze ale lunii erau în epoca arhaică prilej de sărbătoare, pe cînd în epoca asiriană erau socotite ca zile nefaste. Căci pe vremea dinastiei lui Hammurabi, în ziua 1, a 7-a şi a 15-a a lunii (adică în ziua cînd luna străluceşte pentru întîia oară, cînd ea este o jumătate de lună şi lună plină) erau socotite zile de sărbătoare. După aceea venea ziua a 28-a cînd luna dispărea cu totul. În epoca asiriană, dimpotrivă, zilele 7, 14, 21 şi 28 ale lunii erau socotite „zile de nenorocire" ; nefastă, era mai ales ziua a 19-a, „ziua mîniei" adică adunîndu-se cele 30 zile ale lunii ce a trecut cu cele 19 zile ale lunii în curs se obţineau 49 zile (adică $7 \times 7 = 49$). În această zi credeau asirienii „păstorul nu trebuia să mănînce carne prăjită pe cărbuni, pîine coaptă, nu trebuia să-şi schimbe tunica ce o purta în spate. Regele nu trebuia să călătorească pe carul său de luptă . . . . . medicul nu trebuia să trateze un bolnav. Ca zile de sărbătoare ale lunii contau zilele 4, 8, şi 16 ale lunii. Iar în a 6-a, a 16-a şi a 26-a, dar şi în a 28-a zi a unor luni regele trebuia să pronunţe o rugăciune de pocăinţă.

Nu putem expune în amănunt numeroasele sărbători ale zeilor, atît de numeroase şi deosebite între ele de la un oraş la altul, şi ne vom

Regele Assurbanipal aducînd o jertfă de vărsare (libaţiune) unei zeităţi

consacra mai degrabă descrierii generale a templelor asiro-babiloniene din epoca istorică.

Pentru sumerieni zeul însuși locuia în templul său și se știe că orașele din Sumer construite pe dealuri erau înconjurate de ziduri dar fiecare cartier al orașului avea un templu. Centrul fiecărui cartier îl constituia templul zeului local, care era socotit stăpîn al orașului întreg, regele fiind înlocuitorul său și purtînd titlul de *patesi* sau *lugal*. S-au aflat ruinele unui templu sumerian în localitatea irakiană Hafadje și acest templu pare a fi fost rotund, cu trei ziduri de incintă. Un alt templu sumerian era cel din Uruk, construit pe o platformă artificială.

Dar semiții akkadieni venind în Mesopotamia au început să construiască temple ale căror planuri nu puteau să fie prea deosebite de cele ale templelor sumeriene dat fiind că akkadienii continuă tradițiile religioase și riturile sumeriene. Din epoca neo-babiloniană au rămas vestigiile a patru temple al căror plan complet a putut fi reconstituit. Redăm după L. Delaporte, *La Mésopotamie*, Paris, 1923, p. 101 sq, descrierea templelor babiloniene ; Aceste temple au o construcție dreptunghiulară cu zidurile din cărămizi nearse. Arhitecții par a avea o mare libertate în orînduirea părților componente ale templelor, cu unul din unghiuri îndreptat spre apus, celălalt spre răsărit, pe cînd celelalte două unghiuri privesc unul spre nord, celălalt spre sud.

La exterior zidurile sînt întrerupte la intervale regulate de pilaștri ornamentați cu canelui, șanțuri înguste care îi brăzdează vertical. Acești pilaștri, similari unor coloane dar înglobați în zid, au mici trepte la templul Ninmar, pilaștrii sînt semi-circulari la templul E-sagila, la alte temple pilaștrii sînt dreptunghiulari ca în templul E-zida din orașul Borsippa. Acești pilaștri nu se regăsesc pe nici un monument laic, palat regal sau fortăreață.

Templul are una sau mai multe intrări, cu porți duble acoperite cu plăci de bronz, așezate pe orificii săpate în piatră și închise cu un zăvor care se înfunda în pavaj. Prin poartă se pătrundea într-o curte centrală, decorată, ca și exteriorul, cu pilaștri care devin mai complicați lîngă porți, la intrarea principală și înaintea sanctuarului. Acesta este în fundul curții, către apus, la templul E-sagila, către sud-vest la templul E-mah ; zidurile capelei lui Marduk au fost acoperite de Nabuchodonosor II cu lapislazuli, cu aur și cu marmură, iar plafonul era făcut din lemn de cedru din Liban care și el era acoperit cu aur strălucitor. În templul zeiței Ištar din Agade zidurile sînt doar văruite cu var ; nișa scobită în care se afla statuia zeiței este, ca și la celelalte intrări, acoperită cu o soluție de asfalt cu filete albe la margini. În templul E-mah zeul se afla într-o mică clădire ; templul avea 12 metri lățime pe 5 lungime și era precedat de o anticameră avînd fiecare încăpere lipită pentru veșmintele

și obiectele din cult ale preoților. Din curte se putea vedea idolul, dar nu și din drum, căci poarta de intrare în templu și cea a zidului său înconjurător nu erau în același ax. Dimensiunile templelor babiloniene variază, astfel templul E-mah are 30 m lățime și 50 m profunzime pe cînd templul E-sagila formează un pătrat cu latura de 60 m.

Astfel templele babiloniene nu au deloc elemente comune cu templul egiptean, nici cu cel ebraic din Ierusalim.

La temeliile fiecărui templu se așezau statuete apotropaice și profilactice, astfel la poarta templului E-mah s-a găsit o pasăre-simbol al zeiței ; sub templul lui Inurta, un cilindru cu o inscripție de fundare purtînd numele lui Nabopalasar.

Nu s-a găsit nici un altar de jertfe în aceste temple din Babilon, dar înaintea intrării în templul E-mah, un altar de cărămizi nearse era așezat pe pavajul de cărămidă. Într-adevăr jertfele se făceau în exteriorul templului, și numai regele sau preoții puteau intra în templu unde era zeul prezent.

După mărturia lui Herodot ,,se vede în afara templului (E-sagila) un altar de aur și un alt altar foarte mare unde sînt jertfite vite'' (Herodot, I ,183).

Alături de principalele temple se înalță o construcție masivă, formată din prisme dreptunghiulare suprapuse și din ce în ce mai mici pe măsură ce sînt mai sus. Acest munte artificial numit *ziggurat* este figurat pe o piatră de hotar *(kudurru)* al regelui Merodach-baladan I. Zigguratul din Babilon, numit E-temenanki, este situat la nord de templul E-sagila dincolo de calea sacră. Acest ziggurat este făcut din cărămizi nearse și acoperit cu cărămizi arse care alcătuiesc pilaștrii mari, ce au fost regăsiți pe părțile laterale ale sale. Zigguratul din orașul Borsippa se ridică la peste 40 m deasupra cîmpiei. Dar o tăbliță datînd din anul 83 al seleucizilor (= 229 î.e.n.) dă descrierea geometrică a zigguratului din Babilon și a dependințelor sale. Ansamblul acestui ziggurat E-temenanki constituia un dreptunghi imens lung de 700 metri și lat de 350 m. Intrarea principală, pe calea sacră, dădea acces la 2 terase succesive ale zigguratului, care precedau altă terasă pătrată unde se înălța un turn. Acesta avea ca bază un pătrat cu o latură de 180 m, iar deasupra turnului se ridica o altă terasă numită *Kigal* ce avea doar 100 m lungime. Această ultimă terasă susținea mai multe capele dedicate zeilor: Marduk, Nabu și Tašmetum la răsărit, lui Ea și lui Nusku la nord și lui Anu și Sin la sud. Tot pe această terasă era ,,casa patului (zeului)'' apoi ,,casa uneltelor'', ,,casa plasei'' și o curte înconjurată de un zid străpuns de patru porți. În mijlocul acestei ultime terase *Kigal*, cinci etaje suprapuse susțineau o capelă care reprezenta partea cea mai înălțată a întregului edificiu.

Herodot, care a fost la Babilon atunci cînd era sub domninație persană, descrie în felul acesta templul E-temenanki „Un pătrat regulat care are două stadii în toate sensurile (1 stadiu, la grecii vechi echivala cu circa 180 metri). La mijlocul lui se vede un turn masiv care are un stadiu atît în lărgime cît și în lungime ; pe acest turn se ridică altul și pe cel de al doilea altul și așa la rînd, astfel că se poate număra pînă la opt. Urcatul se face pe dinafară cu ajutorul unei rampe care dă ocol succesiv tuturor etajelor.

Aproape la mijlocul urcușului, există o cameră cu scaune, unde se așază și se odihnesc cei ce s-au apucat să se urce pînă la vîrf. În ultimul turn este un templu cu un pat mare, bogat împodobit, lîngă care e întinsă o masă de aur. Nu se vede aici nici o statuie și nimeni nu-și petrece noaptea aici, decît o femeie din acest loc pe care a arătat-o zeul însuși dintre toate soțiile (zeului) după cîte spun chaldeenii care sînt preoții locurilor acestora" (Herodot, I, 181).

Tradiția cerea ca însuși regele, împreună cu familia sa, să ia parte la construcția templului și Nabopalasar, fondatorul imperiului neo-babilonian, a început reconstrucția zigguratului E-temenanki conform poruncii zeului Marduk. El ceru sfat de la oracole, de la prezicători, și execută purificările cerute, apoi ca vechii regi sumerieni a dus pe capul său materialele de construcție, în vreme ce fiul său — prințul moștenitor — transporta lutul ce avea să fie prefăcut în cărămizi, iar un alt fiu al său săpa și dădea cu tîrnăcopul.

Negustorii și comerțul asiro-babilonian

Comerțul a fost una din îndeletnicirile cele mai îndrăgite de babilonieni din cele mai vechi timpuri și din acest domeniu popoarele învecinate au împrumutat de la ei mulți termeni tehnici: „negustor", „a cumpăra", „preț de cumpărare". Mulți termeni pentru greutăți și capacități au fost preluați de la babilonieni nu numai de Orientul semitic ci și de greci. Întrucît un popor preia odată cu cuvîntul și obiectul însuși, toate aceste împrumuturi lexicale dau o indicație sigură asupra locului de unde popoarele Orientului antic au învățat tehnica vînzării și cumpărării.

Negustori mulți asiro-babilonieni sînt în cărțile sacre ale iudeilor unde se scrie că în cetatea Ninive „erau mai mulți negustori decît stele pe cer" *(Naum*, III, 16) iar Chaldeea este arătată drept „țară a neguțătorilor" cu care toate celelalte popoare fac negustorie *(Isaia*, XLVII, 15).

Dar comerțul, chiar cel intern, presupune călătorii și o circulație a mărfurilor și a comercianților. Aceste călătorii în alte țări decît Babilonia nu erau prea ușoare, fiind legate de numeroase primejdii, mai ales în vremuri tulburi.

Totuși, negustorul babilonian *(tamquru)* era silit să facă asemenea călătorii, uneori pentru el însuși, alteori pentru rege și stat. Primii regi ai dinastiei din Akkad aduceau cu caravanele lor de măgari, metale, pietre, lemne de construcție și se făceau călătorii îndepărtate, în Tilmun (insula Bahrein de azi), în Elam, dar și înspre Liban și orașele de pe coasta Mediteranei, Ras Schamra (Ugarit), Byblos (Gebel) și Tyr. Mai tîrziu, pe vremea dinastiei kasite, negustorii babilonieni au ajuns cu micile lor caravane de măgari pînă în Egipt.

Negustorii călătoreau de obicei cîte doi, care erau tovarăși la cîștig, împărțind acest cîștig la sfîrșitul călătoriei. Alteori negustorul care făcea singur drumul avea un ajutor, un om de încredere. Dar cu timpul negus-

torii nu mai înfruntau ei înșiși riscurile călătoriei, ci trimiteau pe ajutorul lor, om de încredere desigur. Acesta primește așa cum se prevede în Codul de legi al lui Hammurabi (§ 100) un salariu zilnic, și are obligația, după reîntoarcerea din călătorie, să consemneze în scris cîștigul obținut cu argintul și cu mărfurile negustorite. Dacă nu se obține nici un cîștig, atunci acel „ajutor al negustorului trebuie să-i restituie de două ori valoarea mărfurilor sau argintului investit. Numai dacă a fost prădat de hoți sau a pierdut argintul atunci despăgubirea e mai mică" *(Codul lui Hammurabi* § 102). Acest „ajutor" nu avea deci o situație prea bună.

Înainte de a pleca într-o călătorie negustorii trebuiau să găsească măgari de transport (cămilele vor fi utilizate de-abia în a doua jumătate a mileniului I, cu precădere asupra măgarilor). Apoi atît negustorul cît și ajutorul lui se duc în templul zeului Soarelui, rugîndu-l să-i vie întru ajutor, apoi îl întreabă cerîndu-i să răspundă prin una din metodele de divinație dacă drumul lor va fi sau nu lipsit de primejdii. După aceea ei își scriu testamentul înainte de a pleca fiindcă pe drum pot întîlni dușmani. Chiar caravane mari ale regilor pot fi jefuite de tîlhari, dar principele acelui ținut în care s-a produs furtul și jaful este obligat prin legea mesopotamiană să plătească despăgubirea pentru toate relele făptuite. În mod practic adesea făptașii nu puteau fi prinși, sau principii nu voiau să predea pe tîlhari și să despăgubească pe negustorii jefuiți. Chiar în vremea stăpînirii asiriene a unui rege succesor a lui Sargon în regiuni care nu erau supuse pe de-a-ntregul stăpînirii asiriene, un dregător raportează regelui următoarele: „Cînd această caravană (de măgari, n.n.) a ieșit din țara Nabateenilor s-a sculat împotriva lor Ai-Kammaru a lovit oamenii, și i-a jefuit. Unul singur dintre ei a scăpat și a ajuns în orașul regelui. Acum ți-l trimit ție, Domnul meu, o, rege, ca să auzi din gura lui" (R.F.Harper, *Assyrian und Babylonian Letters*, London, 1928, nr. 260, 12. f. g.).

Astfel de lucruri se puteau petrece în vremuri tulburi, cînd toate comunicațiile erau întrerupte cu unele țări, în special ceea ce am putea numi „comunicațiile poștale". Acestea funcționau de obicei foarte bine și mesagerii regali *(mar šipri ša šarri)* aveau grijă ca scrisorile oficiale să ajungă cu regularitate înlăuntrul și în afara țării cu repeziciune. În centrele importante se găseau slujbași pentru transportarea „scrisorilor regale" care își făceau datoria lor cu osîrdie.

Este probabil că existau pentru aceste servicii poștale, liste de orașe și itinerare cu numele localităților prin care trecea drumul. Posedăm astfel de itinerare geografice ce enumeră localitățile ce se află între orașul Assur și Golful Persic, iar un act menționează orașele de dincolo de fluviul Tigru înspre răsărit.

*Leu de bronz asirian servind ca **greu**tate de cîntar*

Astfel de itinerare se scriau pentru expediţiile militare arătîndu-se distanţa între două localităţi. Totuşi cunoştinţele greografice erau destul de reduse, chiar la regi.

Înlăuntrul oraşelor uliţele erau bătătorite dar nu pavate, căci greutăţile erau duse mai cu seamă de animale. Asirienii şi-au construit drumuri militare bune, mai cu seamă în regiunile muntoase. (Aceste drumuri au fost apoi refăcute de către perşi şi romani).

Pe ele se călătorea şi noaptea, şi la fiecare două ore de drum se afla un paznic ce păzea drumul, dar care putea să transmită ştiri repede prin focul făcliilor sau foc aprins pe cîmp. În deşert drumurile au fost protejate de mici forturi şi s-au săpat fîntîni în jurul acestor posturi de apărare.

Obstacolele cele mai mari în calea călătorilor le constituiau totdeauna rîurile. În Babilonia numeroasele canale reprezentau obstacole majore pentru drumeţ, iar în Asiria torentele de munte la topirea zăpezilor opreau pentru cîteva zile orice fel de comunicare. Dar rîurile erau trecute adesea cu barca fiindcă pe ele nu se puteau construi uşor poduri. Pentru traversarea fluviilor armatele asiriene făceau poduri pe pontoane prin trupele lor de geniu ; podurile de piatră nu apar decît tîrziu în Mesopotamia şi reprezentau construcţii pe care le admira toată lumea. Totuşi în Babilon se găseşte un pod care stîrneşte şi admiraţia lui Herodot: „Pe de altă parte către centrul celor două cartiere (ale Babilonului, n.n.), cu pietrele pe care le cioplise dinainte, ea (regina Nitocris a Babilonului, n.n.) puse să se construiască un pod legînd pietrele cu fier şi cu plumb. Pe stîlpii podului se întindeau, în timpul zilei, bulumaci ciopliţi cu ajutorul cărora babilonienii treceau ; noaptea se scoteau bulumacii, de frică ca nu cumva unii locuitori umblînd prin întuneric să nu comită furturi în prejudiciul multora" (Herodot, I, 186).

Fluviile şi canalele erau însă artere de circulaţie foarte frecventate, şi pe ele se transportau cu corăbiile babiloniene atît mărfuri particulare, cît şi ale regilor, lînă, cereale, untdelemn, curmale, lemne, cărămizi şi alte mărfuri, dar şi oameni. Navele mari sau mici coborau fluviile Tigru şi Eufrat de la sine şi uşor, dar împotriva curentului pe amîndouă aceste fluvii se circula foarte greu. Era nevoie de ridicat pînzele sau de ramat puternic, sau de tras corabia pe uscat chiar, şi împinsă în ţara ei de origine. În anumite locuri ale fluviilor statul instalase posturi de control al circulaţiei pe fluvii. De exemplu în micul oraş Barsu erau cercetate navele care mergeau în susul sau în josul fluviului Eufrat şi dacă nu posedau un înscris al regelui care le îngăduia să navigheze şi să facă negoţ trebuiau să se întoarcă în Babilon.

Posesorul navei nu întreprindea de obicei călătoria pe cont propriu, ci unul sau doi negustori îi închiriază vasul, şi iau cu plată şi un corăbier. Acest corăbier „dacă este neatent, dacă a făcut să se scufunde corabia

Relief din palatul regelui Sargon II de la Dur-Sarrukin, reprezentînd descărcarea unei corăbii care a transportat lemne prețioase

sa și să meargă la fund încărcătura sa, atunci corăbierul trebuie să înlocuiască vasul'' *(Codul lui Hammurabi* § 237). Dacă totuși scoate de la

fund (încărcătura) atunci trebuie să plătească în argint jumătate din valoarea ei (Ibidem § 238).

Existau legături comerciale și navale cu insula Tilmun (Bahrein) dar nu știm cum decurgeau reglementările acestei navigații care presupuneau zile întregi de călătorie pe mare. Nu se cunosc nici cărei națiuni aparțineau corăbierii ce conduceau vasele pînă la această insulă, căci atît babilonienii cît și asirienii aveau o oarecare teamă de mare.

Drumurile în Mesopotamia erau în general paralele cu cele două mari fluvii și ajungeau pînă la Golful Persic, de unde se călătorea pe mare în insula Tilmun, care constituia legătura cu India și de unde puteau pleca vase către Arabia de sud și Egipt, precum și Ethiopia (regatul kușit). De la fluviul Tigru nu era greu de ajuns pe drum către Marea Nairi de sus (Lacul Van).

Prin valea rîului Zab superior mergea un drum prin trecătoarea Kelišin pînă la Marea Nairi de jos (Lacul Urmia). Prin văile altor afluenți ai celor două mari fluvii mesopotamiene treceau drumuri care legau răsăritul de apusul acestei regiuni. Regii perși au reconstruit aceste drumuri și le-au făcut carosabile astfel că în 90 de zile se ajungea pe uscat de la Sardes la Susa, din Asia Mică în fosta capitală a Lidiei la fosta capitală a Elamului.

La apus de fluviul Tigru caravanele negustorilor foloseau vechiul drum care trecea prin Nassibin (Nissibis) și Harran către Karkemiš sau Til-Barsip, de unde după ce se trecea Eufratul se mergea către Cilicia în Asia Mică.

La sud un drum pleca de la Ninive pînă la revărsarea rîului Chabur în Eufrat la Sirqi (Circesium). De aici este posibil ca unele caravane în vremea Imperiului neo-asirian să fi străbătut prin pustiu către Palmyra (Tadmor) și Damasc. Dar regele Assurbanipal în expediția sa împotriva arabilor pare să fi ajuns la Tadmor. În epoca scrierii Talmudului (după 150 e.n.) iudeii mergeau din Ierusalim în Babilon în 14 zile străbătînd un drum prin pustiu și trecînd desigur pe la Palmira.

Prin traficul efectuat de-a lungul acestor drumuri se realiza un schimb intens de produse cu țările din jurul Mesopotamiei și se importau în special metale.

Aurul *(hurașu)* era după părerea populară, și așa credeau și negustorii, un produs al iadului, era chiar o murdărie, o spurcăciune a iadului. Atît babilonienii cît și asirienii importau aurul din Egipt și din Nubia, unde se aflau mine de aur în pustiu în munții dintre Nil și Marea Roșie. Se pare că exista aur și într-o regiune nordică față de Babilonia „munții Hahum" dar mult aur se afla în munții din țara Meluhha care trebuie identificați cu munții din Nubia. Babilonienii credeau că aurul este atît de abundent în Egipt încît este ca praful de mult, fiindcă se importă

din Egipt pulbere de aur mai cu seamă, în afară de aur în bare și inele. Argintul *(Kaspu, șarpu)* era importat din Asia mică și Sargon I împinsese hotarele imperiului său pînă la minele de argint care se aflau în munți. Iar regele Salmanassar III numește clar aceste mine de argint că se află în munții Tunni, adică în munții Taurus din Asia Mică. Dealtfel o inscripție egipteană numește portul Mallus pe coasta Ciliciei, ca port de export al argintului. Diferitele metale ca plumb, aramă și cositor ce se află amestecate cu minereul de argint erau eliminate prin spălare, fierberi și decantări. Astfel se obținea argint fin și extrafin care se vindea în bare sau inele de argint.

Arama era extrasă din mina aflată în Asia Anterioară, și textele de conjurație babiloniene pomenesc orașul Makau drept loc de extracție al argintului, iar în Persia, în Asiria și pe cursul superior al Tigrului existau mine de cupru. Dar Ciprul (în semita *Alašia)* exporta mult cupru în Egipt și în orașele feniciene. Plumbul nu era un metal blestemat ca în Egiptul faraonic (unde zeul Seth ucisese pe fratele său Osiris, culcat într-o ladă, cu ajutorul plumbului topit) — ci în primul Imperiu Babilonian era chiar mijlocul cu care se făceau plățile în mod obișnuit.

Metalele au constituit mijlocul de plată din cele mai vechi epoci istorice, în afară de cereale. Metalul care conta la început ca bani era cuprul, dar în cartea de legi vechi asiriene se socotește ca mijloc de plată plumbul (O. Schröder, *Keilinschrifften ans Assur verschidenen Inhalts*, nr. 2 § 5, 7, 8). După un timp și cuprul și plumbul au fost înlocuiți de argint, care era în formă de inele *(unqu)* și apare astfel și în reliefuri egiptene. Dar se garanta printr-un sigiliu greutatea și calitatea metalului.

Ca greutate și masă se foloseau diferite unități de măsură de la loc la loc și de la epocă la epocă. Căci exista o greutate *regală* sau *mare* în afara de cea obișnuită și era în interesul negustorului să dea după *šekelul* cel mic și să primească după *šekelul* cel mare, adică să falsifice greutățile.

Unitatea de măsură pentru greutăți este în epoca Imperiului Vechi Babilonian grăuntele de grîu *(še'u)* = 46 3/4 mgr, și 180 de grăunțe de grîu erau un *šekel* (sum. *gin* ; akk. *šiqlu)* = 8,4 gr) iar greutatea de 60 ori mai mare era o mină (sum. *mana* ; akkad. *manu)* = 0,5 kg) și talantul care cuprindea 60 mine (sum. *gun* ; akkad: *biltu* = 30,3 kg). Acest sistem de greutăți s-a răspîndit din Mesopotamia în Grecia. În epoca Imperiului Nou Babilonian, întrucît existau mai multe bunuri, grăuntele de grîu aproape dispăruse din circulație. Oamenii se mulțumeau să împartă 1 šekel în 2/3 (2 *qata*) 1/2 *(mišlu, zuzu)* 1/3 *(šalšu, šubultu)* 1/4 (4 *tu)*.

Măsura de capacitate era *sila*, a cărei semnificație inițială este neclară, și ea a rămas constantă în toată epoca dezvoltării istorice a Mesopotamiei de 0,4 litri. Sub numele de *Kurru* în Babilonul antic se înțelegeau

300 sila (= 121 litri), iar în Imperiul Nou Babilonian 180 sila (= 72,7 litri) în vreme ce măsura de capacitate asiriană *imeru* (*literal*: povară a unui măgar) avea 100 sila = 40,4 litri.

Măsurile de lungime se apreciau după dimensiunile părților corpului omenesc, se socotea un deget *(ubanu)*, apoi cotul *(ammatu)* sau se dădea unei trestii *(qanu)* sau unei funii *(asilu)* o anumită lungime. Aici diferențele erau mari de la oraș la oraș ; de exemplu cotul din Lagaš era de 0,495 mm, pe cînd cotul din Nippur era de 0,518 mm. Cotul avea în aceeași epocă 20 sau 30 degete, iar trestia avea 6 sau 7 coturi.

Măsura de suprafețe în vremea Imperiului Vechi Babilonian era patul (sumer. *sar* și akkad. *musaru* = 35.284 metri pătrați.). De 100 de ori un pat era un cîmp (sumer. *iku* ; akkad: *iku* = 3528,5 metri pătrați), 18 cîmpuri constituind un ogor (sumer. *bur* ; akkadiană *buru* = 63.510,5 metri pătrați aproape 6 hectare și jumătate). În vremea domniei kasiților se socotea suprafața unui teren după cantitatea de sămînță necesară însămînțării sale. Aceeași metodă se folosea și în Imperiul Neo-Babilonian și 1 kur (= 180 sila) de sămînță corespundea la 13.231 m^2 (adică 1 hectar și 1/4). În schimb suprafețele clădite se socoteau în trestii pătrate = 12 m^2. Suprafața de măsură asiriană era ca și măsura de capacitate nu *Kur* ci *imer*, care aplicat la suprafețe cuprindea ca și în Babilonia 7340 m^2.

Comerțul căpăta, după regiuni și ținuturi, diferite forme. Micul negustor ambulant trebuia să-și aducă cu sine, ostenindu-se, mărfurile sale. În orașe negustorul dispunea de un loc mai larg pe stradă. Artizanii aveau după specialitățile lor, locuri aparte, în cartiere deosebite. Cunoaștem în vechiul oraș Sippar pe vremea regelui Hammurabi „o stradă a cîrnățarilor" și în orașul Assur s-au păstrat prăvălii ale meșteșugarilor ce lucrau metalele. Dar comerțul mare, cu ridicata am spune azi, se făcea la „poarta de comerț" *(*bab mahiri*)* și la cheiurile rîurilor. Aici erau instalați negustorii în prăvăliile lor sau salariați plătiți ai unor negustori avuți.

Acești salariați plătiți utilizau adesea comisionari care încheiau afaceri în numele lor și numai după aceea aduceau cîștigul patronilor. Dar acești comisionari trebuiau să aibă o împuternicire scrisă de la cei ce îi utilizau. Administrația palatului regal, dar și acea a diferitelor temple, încheiau din cele mai vechi timpuri afaceri bănoase de tot felul, împrumutînd argint cu camătă și mai cu seamă grîu și tot felul de grăunțe.

Din timpul lui Hammurabi țăranii ajunseseră să depindă mult de acești cămătari. În Imperiul Nou Babilonian averile au devenit din ce în ce mai mari, și negustorii bogați au putut funda bănci mari cum era în Babilon *Egibi fii* sau *Muraššu fii* în Nippur, care s-au bucurat de o mare înflorire vreme de mai multe generații.

Obiectul care îl caracteriza pe negustor cel mai bine în epoca aceea era cîntarul *(zibanitu)* care era neapărat necesar în prăvălia din acele timpuri. Negustorul mic ambulant ducea cu el un cîntar transportabil, dar și greutățile sale de piatră. Pentru mărfurile voluminoase existau cîntare foarte mari și greutățile aveau forma unei rațe sau a unui leu. Cum prețurile mărfurilor erau fixate printr-un tarif fix (și nu se putea cîștiga prea mult asupra diferenței de preț) toată nădejdea negustorului era în potrivirea inexactă a cîntarului. Desigur legile babiloniene pedepseau pe negustorii care înșelau la cîntar, sau aveau greutăți false, și zeii înșiși le făgăduiau o pedeapsă grea. Cu toate acestea înșelăciunea la cîntar era foarte frecventă.

Un alt mijloc pentru a pune comerțul pe o temelie solidă era prevederea legală că orice vînzare importantă trebuia consemnată într-un act de vînzare-cumpărare. *Codul lui Hammurabi* socoate chiar ca hoț pe cela ce cumpăra un lucru mai însemnat fără martor sau fără un act de vînzare-cumpărare *(Codul lui Hammurabi § 7)*. Această dispoziție nu era desigur respectată la vînzări mici, dar era respectată la vînzări, schimburi sau închirieri de imobile, de sclavi, apoi la împrumuturi, la donații și la depozite.

Regii aveau un interes major să nu lase să crească prea mult aceste prețuri. Căci mărfurile ieftine erau semnul unei domnii fericite și binecuvîntate de zei. De aceea unii regi, fie babilonieni, fie din Asiria, au emis prețuri maximale. Dealtfel interesul regilor de a menține prețurile coborîte era dictat și de dorința lor de a nu accepta ca negustorii, artizanii sau țăranii să acumuleze multe resurse financiare ci acestea trebuiau să intre în visteria regală. Prețuri maximale erau fixate pentru untdelemn (de sesam), cereale și lînă. De pildă regele Samsi-Adad I afirmă într-o tabletă: „Cînd am clădit eu casa (templul) stăpînului meu Elil era tariful în orașul meu Assur: 1 šekel argint era 2 kur de grîne, cu 1 šekel de argint se cumpăra 12 mine de lînă, cu 1 sekel de argint se cumpăra 20 sila untdelemn, ca preț de cumpărare (L. Messerschmidt, *Keilschrifttexte aus Assur, Historisches Inhalts*, Nr. 3, III, 13 sq). Dar aceste prețuri erau mult prea joase ca să fie respectate. Regii voiau prin astfel de tarife joase să arate fericirea din statul lor, dar și să poată obține venituri din amenzi, confiscări și pedepse ale celor ce ar vinde cu un preț mai mare aceste produse. De fapt în textele juridice și astronomice prețurile acestor produse erau mai mari și reprezentau valoarea reală a prețurilor plătite.

Se poate afirma în general că cele mai multe produse în decursul vremurilor au suferit o scumpire lentă și progresivă, cu excepția epocilor de foamete sau de război cînd prețurile creșteau vertiginos. Lucrul acesta este vizibil prin faptul că în Imperiul Vechi Babilonian se plătea cu boabe

de grîu sau de orz care se numărau, în Imperiul Nou Babilonian acest procedeu a dispărut cu totul socotindu-se în fracţiuni de *šekel.*

Pe vremea regelui Maništusu se fixase preţul de 1 šekel pentru 1 kur (300 sila) de grîu. În realitate chiar în epoca acea îndepărtată cumpărătorul nu primea pentru 1 sekel decît 240 sila, iar în vremea lui Hammurabi numai 150 — 180 sila, către sfîrşitul dinastiei sale în vremuri tulburi doar 90 sila se vindeau pentru 1 šekel. Dar în vreme de foamete, pe timpul regelui asirian Nabumakin-apal, pentru 1 šekel se obţineau 20 sila de grîne. Spre sfîrşitul imperiului asirian cînd oraşele Asiriei erau asediate se plătea în secret (la negru am zice noi azi) 1 šekel de argint pentru 3 sila de grîne *(Actes du 8me Congres international des orientalistes tenu en 1889 à Stockholm*, II, 2, 11, N.6). Dar în Imperiul Nou Babilonian în general se obţinea pentru 1 šekel 180 sila grîne. După cucerirea persană desigur preţurile au crescut mult şi se plătea cam 15—40 sila pentru 1 šekel.

Oscilaţii similare a suferit şi preţul curmalelor care în general costau 1 kur, 1 šekel, dar preţul acestora nu a crescut pe timpul perşilor, poate fiindcă aceştia nu mîncau curmale.

Uleiul (de susan) s-a menţinut de asemenea la aceleaşi preţuri, şi 10 sila de ulei costa 1 šekel, dar în Imperiul Nou Babilonian s-a produs o scumpire a sa.

Costul metalelor nu a variat prea mult în decursul vremurilor, pe timpul lui Hammurabi 1 šekel de aur reprezenta 6 šekeli argint dar în epoca Imperiului Nou Babilonian 1 šekel de aur devenise 10 šekeli de argint. În schimb fierul, care în primele dinastii era scump, se ieftinise mult în a doua jumătate a mileniului I căci cu 1 šekel argint se cumpărau 235 šekeli fier (în timp ce pe vremea lui Hammurabi cu 1 šekel argint se cumpăra 8 1/4 šekeli fier.)

Şi în Mesopotamia erau oameni care aveau nevoie de bani, mai cu seamă ţăranii pentru a cumpăra seminţe sau spre a închiria vite la arat ori spre a plăti secerători în vremea secerişului. Dobînda în toate vremurile era în Babilonia în general 20%, adică pentru 1 mină luată cu împrumut se plătea pe lună 1 šekel. În Asiria se plăteau dobînzi şi mai mari. În cărţile sacre ale iudeilor dobînda este interzisă cu totul, dar şi cei credincioşi dintre asiro-babilonieni nu luau şi nu primeau dobînzi. În schimb ei cîştigau asupra oscilaţiei cursului grînelor. Ţăranul împrumuta sămînţă, care era în vremea însămînţării scumpă, transformată în argint ; el o restituia la vremea secerişului cînd grînele reprezentate în bani erau ieftine. Astfel cămătarul împrumuta o cantitate de seminţe şi primea dublul sau triplul ei la seceriş. Dar cei mai mulţi negustori percepeau şi dobînda de 20%, iar pe de altă parte cîştigau şi din diferenţa de preţ a grînelor mai sus arătate.

Vitele erau destul de scumpe, căci un bou se vindea pe vremea lui Hammurabi cu 20 šekeli ; foarte ciudat măgarul era plătit cu un preț mai mare și pe vremea dinastiei din Akkad prețul său ajungea la 30 šekeli, iar exemplarele frumoase pînă la 120 šekeli. Oile erau mai ieftine și un berbec costa 1 1/2—2 šekeli, iar un porc putea fi cumpărat cu 1 šekel.

Sclavul în chip ciudat nu avea o valoare mai mare decît vita sau măgarul. Regele Maništusu evaluează un sclav la 20 šekeli și acesta trebuie să fi fost prețul obișnuit chiar pe vremea lui Hammurabi. Pe urmă prețurile pentru sclavi au crescut și se plăteau pentru un bărbat 90 šekeli, iar o femeie cu sugarul ei era plătită cu 84 šekeli. La Ninive — după marile cuceriri ale regilor sargonizi — prețul sclavilor a crescut mult. Se plătea 1 mină pentru un sclav, iar un sclav care avea o meserie era cumpărat cu 1 1/2 mină, și un sclav servitor cu 2 mine și 10 šekeli. În Imperiul Nou Babilonian prețurile au scăzut căci bărbații costau 50 šekeli și femeile cam la fel. Dar stăpînirea persană a achemenizilor a dus la o scumpire a prețurilor sclavilor, sub 1 mină nu se putea cumpăra un sclav, pe timpul regelui pers Cambyse, 3 sclavi au fost vînduți cu prețul de 7 mine și 56 šekeli, iar în anul al șaselea al domniei lui Darius I un bancher a plătit cu 4 mine și 10 šekeli un sclav.

Cel ce avea nevoie de ajutor la lucrul său și nu poseda sclavi îi închiria sau își lua un lucrător plătit cu ziua. Părinții săraciți de exploatare, închiriau copiii lor. Totuși travaliul salariat era extrem de prost plătit, și ce. ce-și închiria brațele sale de muncă trăia într-o mare mizerie, căci munca unui pălmaș era evaluată la 6 šekeli pe an în contractul anual pe care îl încheia. Cînd salariul trebuia prefăcut în cereale, atunci păstorii și lucrătorii agricoli primeau 9—8 kur de grîne, ceea ce reprezenta cam aceeași sumă dacă 1 kur costa 1 šekel. Dar de cele mai multe ori salariul era și mai mic încă, de pildă pe timpul lui Cyrus I un tată își închiriază fiul pentru un salariu de 4 šekeli pe an. În vremea muncilor agricole și a secerișului mai cu seamă, salariile erau ceva mai mari.

Cine nu poseda o casă o închiria și se pare că nu era niciodată lipsă de case de închiriat. O casă în vremea primei dinastii din Babel se închiria anual cu 1/3 pînă la 6 šekeli, dar trebuia la început să se dea o arvună de 1/2 asupra chiriei, cel mult. În decursul secolelor nu s-a produs o creștere a chiriilor în Babilon, poate fiindcă nu exista un confort prea mare al locuințelor, și în Imperiul Neo-Babilonian se plăteau 3—7 šekeli anual pentru închiriat o casă. Numai pe vremea perșilor chiriile au crescut la 1/3—1/2 mină. Chiriașul avea îndatorirea să repare acoperișul în fiecare an și să astupe crăpăturile din zid, iar de trei ori pe an trebuia să aducă proprietarului casei plocoane *(nuptu)* în produse agricole.

Cîmpurile se arendau cu o dijmă de o treime din recoltă în vremuri mai vechi, iar grădinile se arendau cu o dijmă de două treimi din recoltă,

în special grădinile cu palmieri. Se arendau şi pe sume de bani ; pe vremea lui Hammurabi 1 iku de pămînt (= 3528 metri pătraţi) se arenda cu 15—20 kur de cereale (= 1815—2420 litri), ceea ce reprezenta cam o treime din recoltă transformată în cereale.

În epoca neo-babiloniană arenda pare a fi scăzut în mod remarcabil căci se plăteau pentru 1 kur de pămînt (= 13.231 metri pătraţi) 6 kur de cereale (= 436 litri) sau 5 kur de curmale (=362 1/2 litri).

Meşteşugurile şi artizanii în Mesopotamia

Preotul babilonian Berossos, care trăia în secolul al II-lea î.e.n. şi care ne-a transmis un mare număr din legendele babiloniene, scrie: „În primul an ar fi ieşit din Marea Roşie (Golful Persic, n.n.) acolo unde se învecinează cu Babilonia o fiinţă raţională al cărei nume ar fi fost Oannes, al cărei corp era ca de peşte, dar care avea sub capul său de peşte un cap de om, şi avea şi picioare ca de om care ieşeau din coada sa de peşte. El ar fi avut însă glas de om şi chipul său s-ar păstra şi astăzi chiar. Această fiinţă s-a întîlnit cu oamenii ziua, fără să ia cu sine mîncăruri, şi a transmis oamenilor semnele scrierii, ştiinţele şi artele de tot felul, i-a învăţat clădirea oraşelor, înălţarea templelor, introducerea legilor, măsurarea pămînturilor, le-a arătat cum se face semănatul şi recoltarea roadelor şi i-a învăţat tot ce era de folos oamenilor pentru cultivarea vieţii. De atunci din vremea aceea nu s-a descoperit nimic de seamă. Odată cu apusul soarelui fiinţa aceea Oannes s-a cufundat iarăşi în mare şi şi-a petrecut nopţile în adîncuri, căci el era o făptură amfibie" (Eusebiu de Cezareea, *Prep. Ev.* I, 14).

Despre asemenea fiinţe, Berossos relatează că au venit şi sub domnia primilor regi dinainte de potop şi au făcut şi alte dezvăluiri, graţie cărora meşteşugurile şi artele au progresat încă şi mai mult.

Acest Oannes corespunde zeului Ea care este zeul adîncurilor mării şi al înţelepciunii. El era inventatorul meşteşugurilor şi sub diferite nume era zeul protector al olarilor, tîmplarilor, lucrătorilor în metale, al ţesătorilor, al bărbierilor, al corăbierilor, al cizmarilor şi al altor meseriaşi.

În orice caz meşteşugurile erau o îndeletnicire divină care îi înălţa pe artizani cu mult deasupra lucrătorilor care nu cunoşteau un meşteşug şi a ţăranilor mai cu seamă. Ceilalţi lucrători, fără o calificare profesională, cum am spune astăzi, erau utilizaţi la construirea palatelor şi a

templelor, pentru a săpa canale și a le întreține. Pe un relief din epoca lui Sanherib (A. Paterson, *Palace of Sanherib*, London, 1908, planșa 32 f) care înfățișează transportul unei porți de piatră, lucrătorii aceștia „necalificați", sub comanda unui supraveghetor care lovește din palme, trag cu greu colosala construcție. Nu era nevoie de cunoștințe speciale pentru acel gen de travaliu.

Artizanii se bucurau de o apreciere mult mai mare atît în Asiria cît și în Babilonia: citim despre ei, de pildă, sentințe de genul următor: „Artizanii stau în fruntea administrației acestei țări", „Dacă regele nu ia seama la artizani, țara se îndepărtează de el". Cînd regele Asarhadon a vrut să înceapă marile sale construcții i-a strîns pe tîmplari, cioplitorii de piatră, lucrătorii în metale, artizanii pricepuți, ca să se sfătuiască cu ei asupra executării lucrărilor. Apoi s-a rugat zeilor ca să le acorde tuturor artizanilor înțelepciunea și priceperea patronului lor, zeul Ea. Regele Agukakrime îi scutește de orice impozit pe artizani. Iar artizanii pricepuți găseau pretutindeni locuri să-și cîștige pîinea; se aduceau din depărtări mari artizani pricepuți: de pildă regele hittiților aduce din Egipt în Asia Mică pe egipteanul Parimachu ca să-i clădească un palat. La cucerirea orașelor dușmane erau surghiuniți și aduși în Mesopotamia alături de notabili și artizani. Astfel, după fuga lui Merodach-baladan din Babilon, Sanherib îi scoate din oraș pe toți artizanii. De asemenea regele Nebukadnezar surghiunește după prima cucerire a Ierusalimului și îi aduce în Babilon, în afară de oșteni (pe care îi înglobează în armata sa) „pe toți meseriașii cîți se aflau acolo" (IV. *Regi*, XXIV, 14) și printre ei pe toți fierarii și tîmplarii.

Întrucît la începutul istoriei însuși zeul Ea era inventatorul care a dăruit asiro-babilonienilor toate meseriile și toate artele, după concepția asiro-babiloniană în meserii și în artă nu era frumos, decît ceea ce era lucrat după modele vechi.

Pentru ca această continuitate neîntreruptă a transmiterii de la zei la oameni să fie mai puternic confirmată se arată că Utnapišti (corespondentul lui Noe la asiro-babilonieni și sumerieni) i-a suit în arca sa și pe artizani, scăpînd astfel de nimicirea generală a potopului. Așa se face că regii afirmau mereu că ei au clădit temple și palate așa cum s-a făcut „din vechime".

Tot așa artizanii „înțelepți și pricepuți" din Babilon și Sippar l-au sfătuit pe regele Nabonide care voia să facă o cunună pentru zeul soarelui Šamaš că „trebuie să fie efectuată ca în timpurile vechi". Tot așa regele Nabupalidin, vrînd să facă un chip al zeului soarelui, s-a aflat în mare încurcătură căci nu găsea un chip vechi al acestui zeu. El s-a bucurat mult cînd a găsit o placă de argilă arsă veche cu chipul acestui zeu și s-a grăbit să pună să se imite vechiul original.

Meseriile sînt menționate și în *Codul lui Hammurabi ;* într-un paragraf se arată salariul zilnic pe care trebuie să-l cîștige un cioplitor în piatră, un fierar, un tîmplar, un cizmar, un constructor de corăbii și un zidar (§ 244 și § 273).

În timpurile mai vechi meseriile se moșteneau din tată în fiu și artizanii își aveau fiecare prăvăliile lor separate ca și astăzi în Orient. În acele timpuri artizanii se uneau în bresle avînd ca șef un staroste, care mijlocea în toate relațiile cu autoritățile de stat, mai cu seamă în ceea ce privește perceperea de impozite și recrutarea în serviciile armatei. În Imperiul Nou Babilonian situația era diferită căci alături de artizani liberi, exercitau meseria și sclavi, fie în contul lor propriu, fie în acela al stăpînilor lor. În acest scop oamenii bogați dădeau un sclav tînăr de-al lor să învețe o meserie la un meșter în vîrstă, care el însuși putea să fie tot sclav. Timpul de ucenicie a unei meserii era variabil, pentru țesătorie dura 5 ani, pentru cioplirea pietrei 4 ani, pentru datul la piuă a lînii dura 2 1/2 ani, iar pentru brutărie 1 1/4 an. Meșterul care învăța pe ucenic nu primea plată aparte în acest scop, ci cel mult un dar, ba trebuia să poarte de grijă de întreținerea ucenicului său, dar el cîștigă prin aceea că putea să-l folosească pe ucenic pentru treburile sale proprii. Însă meșterul își lua angajamentul să-l învețe pe ucenic pe deplin meșteșugul, iar dacă nu-l învăța, trebuia să plătească o despăgubire stăpînului tînărului ucenic, dacă acesta era sclav. Această despăgubire era destul de ridicată, căci se ridica la 6 sila de grîu.

Dacă ucenicul a învățat meseria, el lucrează adesea ca asociat al bătrînului său meșter.

Un contract prin care se dă un sclav tînăr unui meșter ca să-l învețe o meserie este următorul: „Nubta (proprietară a sclavului, n.n) a încredințat pe Atkal-ana-Marduk, sclavului bărbatului său Iti-Mardukbalațu spre a-l învăța meseria de țesător vreme de 5 ani, lui Bel-etir. El îl va învăța toată meseria de țesător. Fiecare a luat o tăbliță cu acest contract. În fiecare zi Nubta va da lui Akal-ana-Marduk 1 sila (400 gr. n.n.) de pîine și în afară de aceasta îmbrăcăminte. Dacă el nu îl va învăța țesătoria va plăti pe zi 6 sila de grîu. Cine va călca acest contract va plăti 1/2 mină de argint" (J.N. Strassmaier, *Inschriften von Cyrus*, Berlin, 1911, p. 64).

Dar existau și temple sau stăpîni de sclavi care își puneau robii să lucreze împreună într-o întreprindere mai mare, făcînd astfel concurență micilor artizani.

Dezvoltarea meseriilor în Mesopotamia s-a făcut desigur în raport cu materiile prime existente în țară. De aceea marea raritate a lemnului, lipsa aproape completă a pietrei și scumpetea metalelor a făcut ca meseria de tîmplar, cioplitor în piatră, și lucrător în metale să fie îngreunată

și dificilă. Produsele fabricate din aceste materii prime erau totdeauna scumpe și rare. Spre a le înlocui s-a căutat materii care să poată fi folosite în locul lor. În special argila grasă a terenurilor aluviale din Mesopotamia, dar și produse de corn erau folosite ca înlocuitoare ale materiilor prime ce lipseau. Tehnica diferitelor meserii, care ne este așa de bine cunoscută în Egipt prin picturile din morminte, nu poate să fie aflată de noi cu aceeași preciziune. Totuși e greu să admitem că tehnicile au putut fi foarte diferite în Egipt față de Mesopotamia.

Meseria cea mai prețuită era acea a olarului *(paharu)*, întrucît ea produce obiecte într-un chip similar cu zeii care au creat și ei pe oameni din argilă. La început olăritul se făcea fără roata olarului, care a fost inventată în mileniul al IV-lea, deci foarte devreme. Cărămizile erau făcute printr-un amestec de argilă cu paie și trestie, dar marea lipsă de lemne a impus ca toate preparatele de argilă, vase sau cărămizi să fie arse la soare doar. Mult mai rar erau arse în sobă, și aceste sobe nu erau prea diferite de cele ce se folosesc și acum de olari pentru arderea vaselor lor.

Este foarte dificil să se dateze cu exactitate vîrsta vaselor mesopotamiene după forma lor, care căuta să reproducă mult modelele vechi, și imitarea formelor arhaice împiedică datarea cu certitudine a vaselor. Multe vase aveau fundul ascuțit — deci nu putea sta decît înfipte în pămînt sau puse pe un inel. Altele erau bogat împodobite uneori cu culori. În afară de argila obișnuită se folosea și o pastă similară porțelanului pentru vase. În afară de aceasta sticla era cunoscută, dar exemplarele pe care le posedăm datează din mileniul I î.e.n., astfel că trebuie să acordăm prioritate Egiptului în inventarea sticlei, căci în unele morminte din Imperiul Vechi s-au găsit obiecte de sticlă. Dar mesopotamienii erau atașați de obiectele de argilă; din argilă arsă se făceau lucruri pe care noi le fabricăm din lemn, bronz, fier sau piatră, adică tuburi, sobe, sarcofage, sigilii, lămpi, casete etc.

În fine argila juca un rol însemnat în obiectele artistice. Ea era materialul de elecție pentru fabricarea micilor figurine votive. Dar și aceste figurine sînt greu de datat fiindcă anumite tipuri — cum este acela al zeiței goale — se regăsește pe parcursul a două sau trei milenii. Și celelalte figurine — cum sînt figurinele reprezentînd pe zei ce se așezau sub pragul ușilor, sau figurinele apotropaice ca oamenii-pește sau centaurii, demonii cu cap de cîine, sau cîinii etc. nu sînt caracteristice pentru o anumită epocă.

De o mare frumusețe erau plăcile de argilă emailate, care înlocuiau pictura.

În această tehnică este lucrată celebra poartă a zeiței Ištar care se află actualmente la Muzeul de Stat din Berlin (era una din porțile Babilo-

nului). Se foloseau cele mai diferite culori. Tehnica fabricării plăcilor emailate era următoarea: După ce cu ajutorul unui model se desena conturul imaginilor care trebuiau să apară pe plăcile emailate, plăcile se ardeau ușor în cuptor. După ardere se trasa conturul figurilor cu fire de sticlă negre și se umpleau cîmpurile figurilor cu diferite culori de email, după care plăcile se ardeau a doua oară în cuptor. Bineînțeles secretul obținerii plăcilor depindea de compoziția culorilor folosite.

Printre meseriile cele mai frecvente întîlnite de-a lungul văii Tigrului și Eufratului este și aceea a măcinatului grînelor. În gospodăriile mici de obicei stăpîna casei măcina grînele, în casele mari sclavii și sclavele. Se folosea o moară de mînă primitivă, și nu mori de apă sau de vînt (moara de apă apare în Europa în mileniul I al erei noastre, deși este cunoscută în Italia încă din secolul II î.e.n.; moara de vînt apare în mileniul II al erei noastre în Europa, deși era cunoscută în Iran în secolul VII e.n.; cf. *Istoria generală a științei*, tr. rom. Buc., 1970 vol. I. p. 629).

Cît privește brutarii și măcelarii în casele de la țară fiecare își făcea pîinea sa (dealtfel se foloseau drept hrană mai cu seamă pîinea nedospită și fierturile de mei), se întrebuința o rîșnitoare de mînă ce consta dintr-o piatră găurită la care se adapta o alta mișcată de un om sau de o vită cu ajutorul unui mîner.

Dar în templele mari existau mulți brutari și erau și măcelari care tăiau carnea de jertfit. „Marele brutar al regelui" în Imperiul Nou Babilonian era însă un înalt funcționar care nu avea nimic de-a face cu pîinea și cu pregătirea ei, ci avea o dregătorie civilă și militară.

Băuturile erau fabricate în Mesopotamia din timpuri străvechi. Deja în adunarea zeilor în luptă împotriva lui Tiamat citim „Zeii s-au așezat să prînzească, au mîncat pîine și și-au pregătit băutură tare din susan. Mustul cel dulce le-a alungat temerea, s-au îmbătat de băutură cea tare". O zeiță a băuturii tari este Siris, care a fost creată de către Ea. În timpurile străvechi existau în Summer cîrciumi unde se bea bere și rachiu de susan pe care le pregătea cîrciumăreasa. O astfel de cîrciumăreasă *(sabu)* numită *Kubau* ar fi ajuns chiar regină și ar fi început o nouă dinastie.

Rachiul de sesam (susan) se afla pe mesele regilor, era băut de dregători, de ofițerii din armată și cu el se făceau libațiuni morților pentru a le da puteri în călătoria cea din urmă. *Codul lui Hammurabi* este foarte sever cu aceste cîrciumărese (§ 108—§ 111); dacă ele nu vor să fie plătite cu cereale și cer argint, sau dacă înșeală la cîntar și la măsura capacității de lichide, sau dacă scad conținutul în cereale (deci în alcool) al berei, atunci vor fi aruncate în apă după ce au fost dovedite ca vinovate.

Expresia obișnuită pentru „rachiu" era *šikaru* dar ea nu arată din ce este fabricat. Cel mai prețuit era rachiul de curmale. Xenophon scrie că

băutura era plăcută, dar provoca dureri de cap (*Anabasis*, II, 5, 14). După o informație din Talmud acest rachiu era amestecat cu 13 părți de apă (S. Kranz, *Talmudische Archeologie*, Berlin, 1911, vol. II, p. 245). Calitatea lui se îmbunătățea dacă i se adăugau foi de cassia (cassia fistula) și ulei de sesam. În vremea Imperiului Nou Babilonian 121 litri de curmale (1 kur) produceau 1 tonă (= 1000 litri) de *šikaru*. Se ajunsese la cunoașterea unui procedeu de conservare a acestei băuturi care putea fi băută și peste un an. Iudeii o foloseau des și sub arelația de *sicheră* apare în cărțile lor sacre.

Se prepara bere din orz, grîu, și din alte cereale încă din epoca presargonidă. Pentru fabricarea berei era nevoie de orz, pîinișoare dospite și o substanță care pare să însemne malț. Se cunoștea o bere roșie și una neagră. Xenophon coborînd cu cei 10.000 de ostași ai săi prin Armenia a băut bere de orz (vin de orz scrie el) care se bea printr-un tub de trestie spre a nu înghiți orzul nedecorticat care se afla la suprafața berei (*Anabasis*, IV, 5, 26). Dar obiceiul de a bea bere printr-un tub de trestie îl aveau nu numai karducii din Munții Armeniei (poate strămoșii kurzilor), ci și asirienii și hittiții, după cum se poate vedea din sigiliile ce le avem.

Folosirea berei era răspîndită în țara dintre cele două fluvii la fel ca și în Egipt, dar ca și în Egipt vinul nu este băut decît de regi și de oameni bogați, berea fiind băutura celor săraci.

Nebukadnezar aduce vin din Izalla, Tu'immu, Simminu, Hilbunn și mai ales de la Damasc, a cărui producție de vinuri este lăudată și de Iezechiel (XXVII, 18). Dar și la asirieni Sargon al II-lea numește vinul „un produs al muntelui" și vinul produs în jurul lacului Van (în răsăritul Asiei mici) este mult apreciat de el. Vinul și în Asiria și în Babilon era ținut în pivniți în butoaie și amfore mari.

O îndeletnicire rentabilă era cea de producător de parfumuri, de miresme bine plăcute, care erau folosite nu numai de femei ci și de bărbați dar mai cu seamă erau aduse ca „jertfe de bună mireasmă" zeilor în temple.

Smirna și tămîia, precum și fumul pe care îl degajau cînd erau arse, jucau un rol mare în cultul zeilor, care aveau uneori altare aparte pentru arderea smirnei și a tămîiei. În temple se ungea cu parfumuri pragul ușilor și zăvoarelor spre a umple toată încăperea cu o mireasmă plăcută. Ușile părții templului numite în grecește *adyton* erau unse cu parfum ca și tavanul acestei încăperi, dar și podeaua, statuile zeilor și inscripțiile. Aceeași afinitate pentru parfumuri o aveau dealtfel și oamenii. Uleiul cu care se ungeau babilonienii era tot așa de necesar ca și hrana pentru mulți din ei și Herodot (I, 195) observă și el că babilonienii se ung cu miresme bine mirositoare, pe întreg corpul. Ulei de chiparoase,

Libaţiuni şi ofrande aduse unui zeu de către un rege asirian

ulei de mirt, de cedru şi alte parfumuri erau de aceea în mare cantitate importate.

Ingredientul fundamental pentru aceste parfumuri era uleiul — „uleiul vieţii" cum spuneau babilonienii referindu-se la proprietăţile sale terapeutice, căci face „articulaţiile omului flexibile": ceea ce este contestabil dealtfel. Se cunoşteau şi alte uleiuri străine pe lîngă cele indigene. Astfel era uleiul de mir, a cărui răşină era foarte căutată. O specie a lui era mirul indian *(budulhu)*; nardul *(lardu)* era folosit şi el pentru fabricarea unui ulei preţios ca şi răşina *ladanum* pe care Tiglatpileser IV o căpăta drept tribut din Damasc de la regele Rezin. Toate aceste uleiuri erau utilizate pure sau în amestecuri felurite. Mai îndrăgite erau mirosurile de mirt, de cedru, de chiparos şi de conifere în general, dar şi alte plante bine mirositoare erau amestecate în aceste uleiuri, cum ar fi şofranul sau kalamusul.

Femeile, dar şi bărbaţii, foloseau produse cosmetice numeroase precum stibiul care era utilizat în tot Orientul pentru înfrumuseţarea ochilor, căci pleoapele şi sprîncenele apăreau mai bine, iar prin aceasta ochii erau mai mari şi mai strălucitori. Ca fard pe obraz exista o pastă roşie, galbenă şi chiar aurie. Este probabil că în Babilon s-a obţinut din ulei şi potasă un soi de săpun, care s-a atribuit de obicei popoarelor din nordul Europei în secolele IV—V ale erei noastre sau poate mai tîrziu (cf. *Istoria generală a stiinţei*, II, *Stiinţa modernă*, trad. rom. Buc., 1971, p. 135). Se pare că în Egipt se înlătura părul de prisos de pe corp prin auripigment, ceea ce pare să fi fost un procedeu curent şi în Babilon,

judecînd după numeroasele statui ale unei zeițe goale unde părul axilar și cel pubian lipsesc totdeauna.

Mînă în mînă cu amestecătorul de parfumuri, erau bărbierul și frizerul care își aveau dugheana lor și locuitorul din Babilon se ducea la bărbier ca și cel de la Roma mai tîrziu.

Diferitele soiuri de trestie care creșteau în țara dintre cele două rîuri, dădeau materie primă pentru nenumărate obiecte. Nu exista un lucrător aparte pentru prelucrarea trestiei care s-ar fi ocupat numai de fabricarea unor obiecte, ci ele se făceau fie în gospodăriile sătenilor fie de alți artizani.

Papura era de asemenea folosită pentru împletituri, se făceau din ea coșuri, cufere, casete care puteau fi întărite cu piele. Foarte însemnate erau rogojinele făcute din papură care erau întinse pe jos, dar care aveau utilizare și la construcții căci se puneau mai multe straturi de rogojini între cărămizi pentru a împiedica umezeala (igrasia). Se pare că există un consum enorm de astfel de rogojini de papură la clădirea unor palate, iar regele Sanherib le-a așezat ca să usuce un teren mocirlos pe care voia să-și extindă palatul său.

Căsuțe mici erau făcute pretutindeni din trestie nu numai pentru păstori dar și pentru țărani, iar în teritoriile mlăștinoase din sud nu existau alte construcții decît din trestie. Dealtfel și azi mai întîlnim în aceste regiuni multe locuințe din trestie. Stîlpii acestor case erau snopi de trestie legați împreună, pereții și acoperișul erau din trestie, ca și grajdul și cotețul păsărilor, iar gardul era și el tot de trestie. Desigur un vînt puternic putea ridica întreaga casă, dar refacerea ei nu era prea grea.

Cele mai vechi corăbii cunoscute erau construite din papură și trestie: prin ungere cu asfalt ele deveneau impermeabile la pătrunderea apei: se făceau și pînze la asemenea corăbii tot din papură, împletindu-se ca o rogojină. Din tulpinile lungi ale trestiilor se confecționau vîsle. Bastonul pe care fiecare babilonian îl purta după Herodot (I, 195) era făcut tot dintr-o tulpină de trestie, și tot din trestie era prăjina de măsurat și mai ales din trestie era tocul scribului *(qan țuppi)*. Apoi din trunchiuri groase de trestie tăiate se făceau vase pentru ținut hrana dar și alte obiecte.

Lemnul era indispensabil uneori și regii sau marii dregători posedau lemn importat din țări îndepărtate. Însă tîmplarul *(naggaru)* nu avea lemn mult la dispoziție. Din trunchiuri de palmier uscate se putea obține lemn, dar uneori trebuia mers în munți spre a-l obține. Ușa făcută din lemn era de aceea scumpă și chiriașul unei case venea cu ușa sa și pleca cu ea cînd i se sfîrșea contractul de închiriere.

Mobilierul caselor era destul de simplu în Mesopotamia, în general el consta dintr-un pat și cîteva scaune, căci în Orient nu se lua masa culcat ci pe scaun, adică grecii și romanii aveau alte cutume la masă decît asiro-babilonienii. Scaunele și mesele au fost împodobite cu pietre prețioase și erau lucrate din fildeș deseori.

Căruțașul era acela care lucra carele și căruțele de transport, partea cea mai grea a muncii sale fiind lucrul roților care în mileniul IV erau pline, apoi au căpătat spițe. Dealtfel la origine carele erau pentru război fiindcă greutățile erau cărate pe spinarea unor animale, măgari mai cu seamă, sau în Arabia, cămile.

Construirea unei corăbii cerea colaborarea unui tîmplar cu a corăbierilor. Mai întîi se făcea un plan apoi se construia „șira spinării" adică chila corăbiei; la aceasta se adăugau „coastele" și pereții ce se întăreau prin adăugare de asfalt. Formele navelor mesopotamiene erau foarte diferite, de la formele subțiri alungite pînă la puternicele corăbii de război. Dar și materialul din care erau construite corăbiile varia, unele din ele, cu totul de lemn, aveau un coș deasupra catargului, iar la pupă un cap de cal sau de pește. Un alt tip de corabie a stîrnit uimirea lui Herodot. „Dar după orașul (Babilon) el însuși cea mai mare minune este cea despre care voi vorbi. Babilonienii nu au alte soiuri de corăbii decît cele ce scoboară Eufratul pînă la orașul Babilon; aceste (corăbii) sînt rotunde și făcute cu totul de piele, căci după ce au lucrat coastele corăbiei, tăind sălcii care cresc în Armenia deasupra Asiriei, ei întind în afara lor piei apretate astfel că pieile alcătuiesc fundul, fără să se distingă pupa, fără a strîmta prova. Aceste corăbii sînt circulare ca niște scuturi; ei le căptușesc pe dinlăuntrul cu trestie, apoi pleacă spre a-și face transporturile lor scoborînd fluviul. Încărcătura constă în mărfuri de diferite feluri și mai ales în vase de pămînt pline cu vin de palmier. Doi oameni care stau în picioare, dirijează barca fiecare avînd o prăjină; unul o retrage pe a sa în timp ce tovarășul său înfige prăjina pînă în fundul apei. Se construiesc după modelul acesta bărci mari și bărci mici. Cele mai mari primesc o încărcătură avînd greutatea de 5000 talanți (1 talant = 33 kg, în total 165.000 kg) Fiecare din bărci poartă un măgar viu și unele duc mai mulți măgari. Cînd — după ce au navigat ajung la Babilon și după ce corăbierii și-au vîndut încărcătura — ei vînd la licitație trestiile și carcasa corăbiei; apoi pun pielea pe spinarea măgarilor și se întorc pe drum pe jos în Armenia, căci este cu neputință să se urce cu barca pe cursul fluviului în sus, din pricina rapidității sale. Acesta este motivul pentru care nu fac corăbiile lor de lemn, ci de piele. Cînd cei ce mînă măgarii au ajuns în Armenia se apucă să refacă o corabie prin aceleași procedee. Aceasta este navigația pe Eufrat". (Herodot, I, 194).

Aceste corăbii apar deseori pe reliefurile asiriene și s-au conservat pînă în ziua de azi sub numele de *guffa*, numai că acum sînt acoperite doar cu asfalt, nu și cu piei.

Burdufurile pe care călăreau soldaţii asirieni cînd trebuiau să treacă rîurile nu sînt deloc identice cu aceste corăbii. Ele sînt folosite și azi pe malurile și în apele rîului Tigru numindu-se azi *Kelek* (pe vremuri însă *Kalakku)* dar formate din mai multe burdufuri legate între ele peste care se așază o platformă pe care se instalau mărfurile și călătorii.

Corăbiile de război asiriene și babiloniene erau făcute cu ajutorul fenicienilor care furnizau și corăbieri. Posedăm reliefuri asupra corăbiilor de război asiriene, și unele din ele aveau la prora (partea dinainte a corăbiei) un pinten mare cu care putea fi străpunsă nava dușmană, pe cînd pupa (partea dinapoi) era rotunjită. Corabia avea două rînduri de vîslași, în total 16-20 vîsle, și două vîsle mari slujeau drept cîrmă. Pe o punte, deasupra celor două rînduri de vîslași, se aflau ostașii. Aceste corăbii de război nu posedau catarg și nici nu erau mișcate de vînt în pînzele lor.

Meșteșugul torsului și țesutului era cunoscut din vremuri străvechi, ca și o serie de alte îndeletniciri: vopsitoria, albitul, croitoria, datul la piuă. În vremuri străvechi (mileniul IV) sumerienii se acopereau iarna cu piei de animale. Torsul se făcea cu fusul și chiar soții de mari dregători își petreceau timpul torcînd. Torsul se făcea și în temple, și după Strabo ar fi existat în orașul sacru Borsippa o mare „intreprindere de tors și țesut inul" (XVI, 1, 7). Atît torsul cît și țesutul se făceau de femei, spre deosebire de Egipt unde țeseau bărbaţii. După ce se țesea o pînză din lînă sau in, ea era spălată cu un fel de săpun, mai exact cu un amestec de potasă, leșie și alaun.

Veșmintele erau la început lucrate în casă, dar strălucitoarele veșminte asiro-babiloniene ale regilor n-au putut fi croite decît de croitori specializați. Veșmintele asiriene și babiloniene care erau brodate, ca și ale fenicienilor, erau vestite peste mări și țări, și aflăm că după căderea orașului Ierihon, unul dintre războinicii iudei Acar a furat „o haină frumoasă pestriță, din Sinear" *(Iosua,* VII, 21) termenul „pestriț" însemnînd fără îndoială „brodat", iar Sinear este numele ebraic al Summerului, deci e vorba de o haină din Babilon întrucît Sumerul în mileniul I încetase să mai exite. Dealtfel și Iezechiel enumera printre mărfurile pe care orașul Assur, adică Asiria, le exportă în orașul fenician Tyr: „mantii de purpură albastră brodate" *(Iezechiel,* XXVII, 24). Pliniu cel bătrîn *(Naturalis Historia,* VIII, 196) relatează că celebrul Cato cel tînăr cumpărase covoare din Babilon în valoare de 800.000 sesterţi pe care împăratul Nero i-a plătit mai tîrziu cu 4 milioane sesterți. Țesutul covoarelor era o artă pe care babilonienii au dezvoltat-o mult

și care s-a perpetuat și în zilele noastre în Iran și Irak. Unele mozaicuri din palatele asiriene descoperite recent pot să ne dea o imagine a frumuseţii vechilor covoare cu care erau împodobite palatele din Mesopotamia.

Cea mai simplă utilizare a pieilor consta în aceea că se întorcea partea dinlăuntru a lor în afară și se coseau deschizăturile obţinîndu-se astfel burdufuri care nu lipseau din nici o gospodărie. Burdufurile serveau pentru păstrarea apei, dar și a laptelui și a berei. Umflate, burdufurile serveau pentru traversat rîurile precum am arătat mai sus. Pentru mersul în regiunile muntoase era necesară încălţămintea confecţionată în modele diferite, unele împodobite cu pietre scumpe și perle.

Pietre nu existau în Babilon, cel mult fluviile rulau pietre mici care nu puteau sluji desigur la construcţii. Un oarecare înlocuitor al pietrei îl constituia asfaltul și amestecul de argilă și de asfalt era tare, durabil, avînd toate caracterele pietrei; de aceea a fost folosit încă de sumerieni. Fără amestecul de argilă asfaltul putea sluji însă ca mortar la unele clădiri, în special cele ce erau în contact cu apa sau pentru a întări pereţii bărcilor și navelor ori la confecţionat vase de împletitură tapiţate cu asfalt.

Totuși — cu toată lipsa de pietre — în Mesopotamia a existat o epocă de piatră cînd piatra era adusă de la mari depărtări. Căci în toate săpăturile arheologice s-au găsit vîrfuri de săgeţi, topoare, lănci, ciocane de cremene și de obsidiană.

Mai cu seamă în cultul zeilor — care este întotdeauna mai conservator — s-au găsit cuţite de cremene mult timp după ce se foloseau instrumente de aramă, bronz sau fier în viaţa de toate zilele.

Pietrele de moară erau toate de piatră, bineînţeles unele din bazalt, și constau dintr-o parte inferioară care avea în mijloc un orificiu în care se învîrtea o altă piatră îmbinată în cea dintîi. Din steatite, onix și alabastru se făceau vase mici pentru parfumuri care se lucrau de către cioplitori în piatră cu sfredele. Pe aceste vase se gravau în piatră scene mitologice sau procesiuni, ori figuri de zei.

O formă specială a gravurii în piatră era fabricarea sigiliilor și lucrătorul de sigilii *(burgullu)* avea un rol important în societatea babiloniană căci din vremea lui Hammurabi, rămăsese obiceiul ca fiecare locuitor să-și aibă un sigiliu al său (Herodot, I, 195).

Aceste sigilii erau cilindrice și se rulau rostogolindu-se pe argila moale a tăbliţei. Se purtau aceste sigilii — care erau în formă de cilindru și găurite la mijloc ca să poată trece prin el o sfoară — în jurul gîtului, adesea fiind lucrate din pietre semi-preţioase. Deși la început, în vremea primei dinastii babiloniene, nu posedau un cilindru decît dregătorii și oamenii foarte bogaţi, mai tîrziu folosirea lor s-a extins aproape la toţi locuitorii Babilonului.

Nu se foloseau sigilii în formă de pecete care se aplica de obicei cu cerneală sau culori pe papirus ca în Egiptul antic sau pe pergament, ci numai sigilii cilindrice. Temele reprezentate pe sigilii erau din cele mai variate — scene mitologice legate de Gilgameš de pildă, sau lupta dintre zei, ori zeul soarelui.

Se pare că existau și prăvălii în care lucrau acești săpători de sigilii care gravau cu atîta măestrie și pare foarte sigur că utilizau lentile măritoare din cristal de rocă poate, fiindcă nu ne putem explica altfel amănuntele minuscule, ori scrierea hieroglifică atît de mică de pe aceste sigilii. Dar detaliile devin mai puțin numeroase în epoca neobabiloniană. Pentru sigiliile asiriene este absolut caracteristică preferința față de suprafețele sferice ale sigiliilor.

Lucrătorii metalelor aveau și ei puține materiale, căci în Mesopotamia nu se aflau metale. Pe de altă parte se credea că metalele, aurul și bronzul, fiind scoase din adîncurile pămîntului sînt „o producție a infernului''. Faptul că în orașul Albada s-a găsit aramă în munți a fost socotit ca un semn aducător de nenorocire. De aceea în general metalele se importau în Mesopotamia. Este îndoielnic dacă asirienii — pe teritoriul cărora se găsea aramă, plumb, argint, antimoniu și sare — au exploatat vreodată ei înșiși aceste metale și substanțe (cf. G. Rawlinson, *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, I 276), în orice caz sursele noastre istorice nu pomenesc nimic despre exploatarea acestora.

În timpurile cele mai vechi (mileniul IV) la sumerieni nu se lucra decît arama (sum. *urudu*, akkad. *eru)*, apoi s-a descoperit în epoca presargonidă că aliajul aramei cu plumbul și antimoniul dă un produs mult mai tare care a fost numit bronz (sum. *zabar*; akkad. *siparru)*.

Aliajul aramei cu cositorul (staniul) a apărut mult mai tîrziu și a eliminat celelalte aliaje de mai sus. În epoca neo-babiloniană raportul cupru față de cositor în bronz era de 8 1/2 fața de 1 parte. Mult mai tîrziu apare fierul *(parzillu)*, dar el este menționat în epoca lui Hammurabi *(Cuneiform Texts from Babylonian Tablets — in the British Museum*, VI, 25 a) fiind rar și scump. Printre cadourile dăruite de regele Tušratta din Mitanni faraonului Amenofis III figurează mai multe pumnale și inele de oțel. Dar cu începere de la Assurnasirpal fierul este ieftin și folosit des pentru fabricarea a tot soiul de unelte și de arme.

Fierarii sînt pomeniți adesea cu începere din acea vreme, și ei folosesc foale pentru a ridica temperatura focului. Se fabrică de către fierari produse mai grosolane iar artizanii speciali fabrică unelte sau obiecte mai greu de lucrat. Era cunoscută tehnica turnării „à cire perdue'' din vremea lui Gudea, folosindu-se un nucleu de argilă sau de lemn, înconjurat cu ceară peste care se modela argila, lăsîndu-se două mici orificii.

Prin unul se turna bronzul care, topind ceara, lua exact forma nucleului de argilă sau de lemn, iar celălalt orificiu era lăsat pentru ieşirea aerului. După ce se solidifica şi răcea bronzul, se spărgea învelişul de argilă, rămînînd statueta sau obiectul de bronz.

În felul acesta s-au lucrat numeroase statuete votive de bronz, dar şi figurine de animale, de demoni, de genii, de măşti apotropaice.

În ceea ce priveşte metalele nobile, aurul şi argintul, ele se importau desigur din străinătate. Dintr-un amestec de aur şi argint, poate cu un adaus de aramă, se făcea un aliaj numit de greci şi de romani *aurichalcum* (sau *elektrum*) a cărei compoziţie nu ne este cunoscută. Din el existau mai multe varietăţi, roşie, albă şi colorată.

Dintre pietrele preţioase şi semi-preţioase care erau lucrate de bijutierii babilonieni şi asirieni, trebuie să citäm în primul rînd lazuritul sau lapislazuli atît de scump şi în Egiptul faraonic, piatră obţinută dintr-o carieră aflată în actualul Afganistan. Am arătat că artizanii babilonieni lucrau cristalul de rocă, făcînd din el lentile convexe, desigur spre a mări detaliile unei geme sau poate pentru a aprinde cu el paie şi a face focul ziua (cf. A. H. Layard, *Niniveh and Babylon*, p. 143). Dar erau cunoscute foarte multe pietre preţioase şi semipreţioase cărora li se atribuiau virtuţi terapeutice (aşa-zisa *litoterapie* utilizează terapia cu pietre preţioase şi semipreţioase băute sau purtate de bolnavi) şi mai ales magice. Multe nume ne sînt necunoscute, dar ştim că pietre preţioase erau folosite ca amulete, purtate împotriva demonilor răi.

Artizani babilonieni pricepuţi lucrau fildeşul importat din Egipt (şi nu din India), confecţionînd adesea piepteni împodobiţi cu zei sau animale sacre.

Îndeobşte se poate afirma că artizanii babilonieni, ca şi cei asirieni, lucrau cu multă pricepere, în micile lor prăvălioare, un număr mare de produse a căror frumuseţe şi perfecţiune ne pun pe noi cei de azi în dificultate să afirmăm dacă avem în faţa obiecte de artă sau produse meşteşugăreşti.

Țăranii și agricultura asiro-babiloniană

Mesopotamia era în ochii grecilor vechi o regiune de o bogăție fabuloasă, cea mai rodnică din lume. Herodot scrie despre ea: „Nu plouă în Asiria (aici în Babilon, n.n.) și iată cum se hrănește rădăcina grîului: se udă planta cu apa din fluviu, ea capătă putere și spicul se formează. Udarea se face cu mîna sau cu ajutorul mașinilor și nu ca în Egipt unde Nilul inundă și acoperă cîmpurile. Tot teritoriul Babiloniei, este, la fel ca și Egiptul, întretăiat de canale din care cel mai mare este navigabil, el se îndreaptă oblic către sud-vest, de la Eufrat la Tigru, fluviu pe care Ninive este clădită. Dintre toate ținuturile pe care le cunoaștem este cu mult cea mai rodnică în daruri ale zeiței Ceres. Nimeni nu încearcă să cultive pomi fructiferi pe acest pămînt ; nici smochin, nici viță de vie, nici măslin ; dar acest pămînt este atît de fertil în grîne că el dă două sute de măsuri pentru una semănată ; ba ajunge chiar la trei sute de măsuri pentru una semănată cînd recolta este foarte bună. Frunza secarei și cea a orzului este de patru degete în lărgime, și cu toate că eu cunosc prea bine înălțimea tulpinei de mei și de susan, nu o voi menționa, fiind încredințat că cei ce nu au fost în această țară a Babiloniei, ar socoti de necrezut chiar și cele ce spun despre cereale. Locuitorii nu folosesc ulei de măsline ci de sesam. În cîmpie cresc în mod spontan palmieri, cea mai mare parte din ei poartă fructe din care locuitorii de aici fac unele feluri de mîncare, dar fac de asemenea din aceste roade ale palmierilor un vin și miere. Ei cultivă palmierii în felul cum se cultivă smochinii, și cît despre aceia pe care grecii îi numesc masculini, ei leagă roadele lor la fructele curmalilor, pentru ca roadele palmierilor masculini să pătrundă în curmală, să o coacă, și să o împiedice să cadă, căci palmierii masculini poartă înlăuntrul roadelor lor o sămînță aparte, la fel ca și smochinii sălbatici" (Herodot, I, 193).

Într-un fel similar se exprimă și Strabon: „Această țară dă roade ca nici una alta, căci ea rodește — precum se spune — de trei sute de ori mai mult decît se însămînțează" (Strabon, XVI, 1, 14).

Botanistul Theophrast care vieţuia pe la 300 î.e.n. dă cifre mai moderate dar se referă la grîu, nu la orz: „În Babilonia se seceră de două ori, iar a treia oară se lasă oile să pască peste grîne .... (Pămîntul) dă de 50 de ori roadele (semănate) și de 100 de ori dacă este bine îngrijit pămîntul. Lucrarea ogoarelor constă în aceea că se lasă să stea pe cîmp apa cît mai mult cu putinţă, ca să se facă mult noroi. Cînd pămîntul a devenit moale și umed în adîncime trebuie afînat. Pămîntul nu rodește însă trestii și buruieni ca solul egiptean. Aceasta este urmarea unui pămînt de bună calitate" (Theophrast, *Historia plant.* VIII, 7). Scriitorul babilonian Berossos (către 280 î.e.n.) arată că în patria sa cresc grîu și secară sălbatică.

Marea rodnicie a pămîntului din Babilon și valoarea agriculturii este arătată și de faptul că munca ogoarelor era socotită de origine divină. Zeul Ninurta era ocrotitorul agriculturii: „Plantele strigă la un loc numele său cerînd să împărăţească peste ele". Un alt zeu care este asociat lui Ninurta este Ningirsu care face șanţuri și canale. În limba sumeriană „om al lui Ningirsu" înseamnă agricultor. Dar și zeul Tamuz, al cărui cult era atît de răspîndit în popor era un ocrotitor al agriculturii. Dintre zeiţe, Nisaba era protectoarea grîului. Dar și alţi zei au un rol însemnat în agricultură ; așa bunăoară zeul Ea este cel ce a inventat diferite aparate și ustensile folositoare în munca ogoarelor. Apoi zeul soarelui Šamaš face să crească roadele cîmpurilor iar zeul lunii Sin ajută producerea băuturilor și mîncărurilor. Lui Nergal, zeul războiului și al infernului, i s-a dat sarcina de către zeul Elil să poarte de grijă de vitele de pe cîmp.

Dar la fel ca și zeii, regii arătau același interes pentru munca ogoarelor. Marele rege Nebukadnezar se numea pe sine cu mîndrie „plugarul din Babilon" și conform zicalei babiloniene munca ogoarelor e atît de necesară ca împlinirea datoriei conjugale: „un ogor care nu este pregătit e ca o femeie fără de bărbat".

Condiţiile climaterice ale Mesopotamiei nu s-au schimbat în mod substanţial din antichitate și pînă acum și de aceea muncile agricole se desfășurau înlăuntrul acelorași luni ca și acum.

În luna Tișri, adică în luna a 7-a (octombrie-noiembrie), se deschid iar porţile cerului după o vreme lipsită de ploi, mai exact se deschid „porţile oceanului ceresc" spuneau babilonienii, adică începe iarăși să plouă. În luna următoare Marcheswan (noiembrie-decembrie) trebuie începută pregătirea pămîntului. Căci ploaia cade iarna și face toate drumurile impracticabile. În Asiria în timpul iernii cade zăpada și tem-

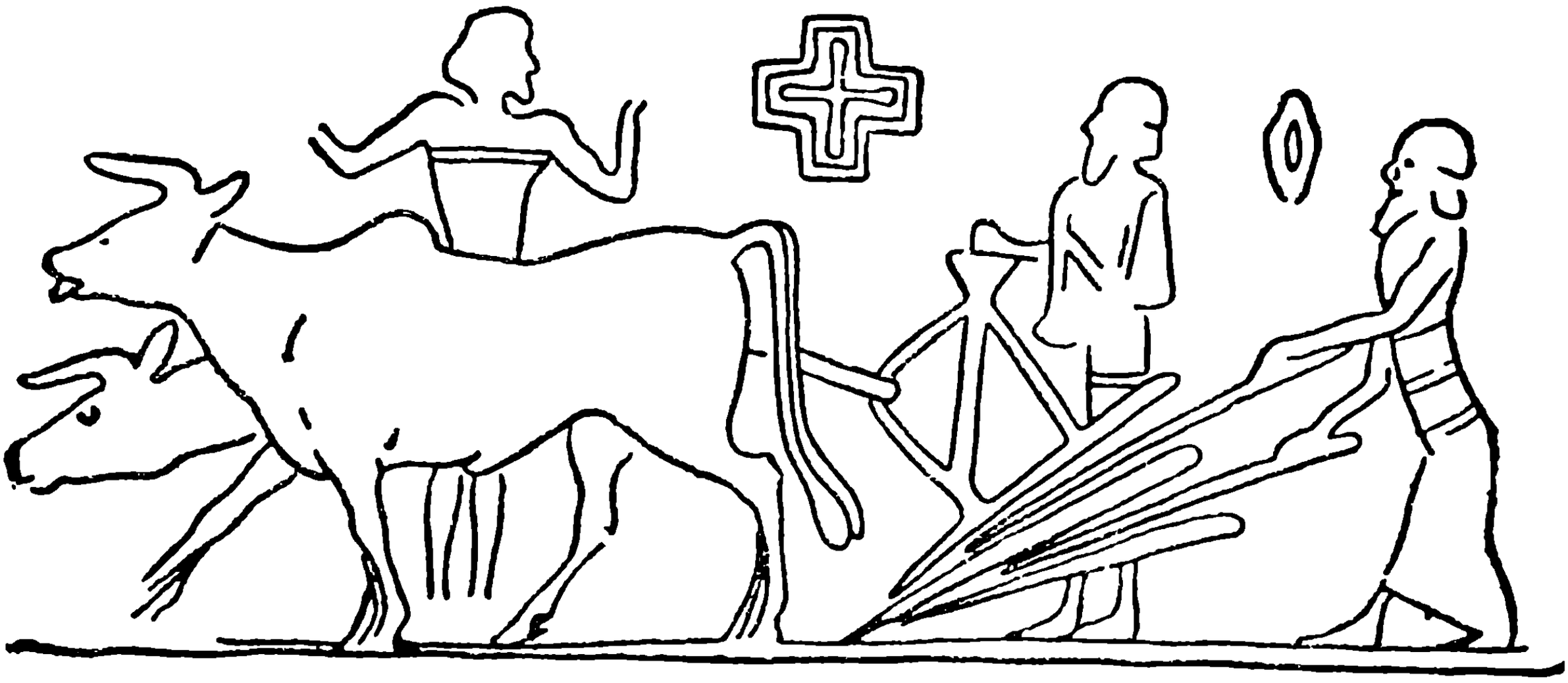

Aratul cu boi şi plug-semănătoare (relief din sec. II î.e.n.)

peratura poate scădea mult sub zero grade. În luna noastră februarie încep să răsară ierburile. În Irak recolta începe azi la mijlocul lunii mai.

În vechiul Babilon recolta putea începe la sfîrșitul lunii aprilie iar în mai era terminată.

Suprafaţa agricolă utilă a Babiloniei, adică între orașele Sippar și Eridu, era de 375 km lungime și 75 km lăţime, reprezenta deci circa 28.000—30.000 km pătraţi. Suprafaţa agricolă a Asiriei era pe jumătate mai mică. Sudul Babiloniei era acoperit de mlaștini care nu se puteau înlătura decît cu mare greutate. În Asiria erau munţii stîncoși care limitau terenul arabil. Pentru agricultură rămîneau și în Asiria și în Babilonia pămînturile așezate de-a lungul fluviilor și al afluenţilor lor. Spre a extinde pămîntul arabil, dar și spre a regulariza inundaţia fluviilor, o întreagă reţea de canale și de diguri străbătea Asiria și Babilonia.

Cele mai bune și mai fertile pămînturi se aflau în mîinile coroanei ; știm că aceste pămînturi erau destul de întinse căci regele Melišipak II scutește de dări o moșie de 390 hectare, proprietatea fiului său, iar Nebukadnezar o moșie de 104 hectare.

Alături de regi, proprietari ai unor mari întinderi de pămînt erau zeii, prin templele și preoţii lor. Adesea se petreceau conflicte între rege și templu pentru posesiunea unei moșii. Pe de altă parte templele se străduiau prin cumpărări, moșteniri sau donaţii să-și mărească domeniile. Administrarea acestor mari domenii ale templelor nu era ușoară și necesita numeroși ţărani, argaţi, funcţionari și scribi.

Ceea ce rămînea ca teren arabil, în afara celui ce aparţinea regelui, casei regale și templelor era proprietatea obștiilor adică a comunităţilor agrare.

Oștenii posedau în uzufruct o întindere de pămînt pe care îl lucrau în schimbul serviciilor pe care le prestau în oastea regelui.

Bucățile de pămînt vîndute și cumpărate nu erau prea mari dar variau după timp și epocă. În epoca arhaică întîlnim bunuri agrare de 42 *iku* (circa 165.750 metri pătrați adică 16 hectare și jumătate, n.n.) sau de 216 iku (circa 84 hectare și jumătate n.n.).

În timpul regelui Hammurabi suprafețele agrare vîndute par a fi fost mult mai mici, iar în Imperiul Nou Babilonian suprafețele agricole sînt și mai mici încă.

Țăranii lucrau ogorul ei înșiși cu familiile lor, eventual cu ajutorul sclavilor sau al unor lucrători liberi plătiți, angajați fie pentru tot anul, fie doar pentru vremea recoltei. Cu toată rodnicia pămîntului, țăranii nu o duceau prea bine din pricina dărilor, corvezilor, rechizițiilor dar și dobînzilor pe care trebuiau să le plătească cămătarilor. Căci înainte de semănat țăranul trebuia să se împrumute de sămînță de la un cămătar, și după recoltă trebuia să-și plătească datoria cu dobîndă.

Atît templele cît și marii proprietari de domenii agricole arendau deseori întinderi din pămînturile lor ca să nu aibă griji și să obțină un venit sigur. Posedăm un mare număr de contracte de arendă. Țăranul era obligat să aibă o recoltă egală cu aceea a vecinilor săi iar arenda se plătea în produse naturale în raport cu recolta obținută.

Condiția principală pentru dobîndirea unei recolte abundente era captarea apei și distribuirea ei pe terenul propriu. De aceea se săpau canale de către stat și se căpătau terenuri fertile noi. Însă cel ce voia să aibă apă suficientă trebuia să aducă daruri în produse naturale. Proprietarii de pămînturi și bancherii făceau pe socoteala lor canale și puneau pe țărani să plătească scump apa ce li se distribuia. Pentru întreținerea canalelor, țăranii erau obligați să le curețe în mod periodic, apoi să întrețină digurile și să îndepărteze tendința de înmocirlare a canalelor care se astupau astfel. Pe de altă parte prin deschiderea și închiderea neglijentă a stăvilarelor unui canal, se putea nimici ogorul unui vecin, de aceea se cerea multă grijă în această mînuire a stăvilarelor.

Aproape în tot decursul unui an ogoarele se aflau mai sus decît suprafața apei din canale (cu excepția poate a primăverii) și de aceea era nevoie să se ridice apa prin mașini hidraulice ca ea să fie condusă prin șanțuri la plantele de irigat. Mașinile de irigat folosite azi în Irak și numit *cird* par a nu fi fost cunoscute în antichitate, dar mașina hidraulică egipteană de azi numită *șaduf* este exact același instrument pe care îl aveau și babilonienii, adică o cumpănă care are la un cap o greutate, la celălalt o găleată mare cu care se scoate apă din canal, ca dintr-o fîntînă cu cumpănă. Apoi se toarnă într-un șanț de unde se scurge pe ogor. Regele Sanherib a introdus și în Asiria acest sistem de irigație, unde în general

irigaţia era mult mai dificilă decît în Babilon şi depindea mai mult de regimul ploilor. Spre a birui lipsa de ploaie se foloseau diferite descîntece şi o anumită piatră era folosită în asemenea vrăji de chemat ploaia.

Pe lîngă irigarea ogoarelor, aratul cu un plug era o operaţie esenţială. Plugul vechi babilonian *(epinnu)* era de lemn şi consta dintr-o ramură mare de copac îndoită, la care se puneau doi boi. Pentru acest plug de lemn erau necesari trei oameni, unul care să ţină coarnele, altul ca să mîne boii şi altul ca să semene grîul în urma plugului. O altă variantă a plugului de lemn avea alături de brazdar o pîlnie prin care se turnau seminţele. Mai exista şi un plug mai mic ce era tras de oameni *(agadibbu)*.

După ce era arat ogorul, trebuia mărunţit pămîntul şi aceasta se făcea cu un fel de greble. După semănat munca ţăranului nu se termina însă şi el trebuia să plivească buruienile, să păzească ogorul de păsări şi să împiedice lăcustele să se aşeze pe pămîntul lui.

În Babilon se cultivau multe feluri de cereale, cel mai mult era cultivat orzul *(ašnan)*, dar în afară de acesta existau grîul propriu-zis (akkadian: *kibtu)* şi secara, dar şi cereala cunoscută sub numele de *durrah* în Orient.

Herodot arătase că în Mesopotamia nu se foloseşte decît ulei de sesam (susan) şi acest fapt este confirmat de Talmudul din Babilon. Încercările regelui Sanherib de a aclimatiza măslinul nu au dat nici un rezultat, astfel că uleiul de sesam era folosit pentru mîncăruri, la unsori, pentru iluminat, în cultul zeilor, pentru ghicit viitorul (lecanoscopie) şi în nenumărate alte domenii.

Pentru hrană se foloseau o serie de leguminoase, probabil fasolea şi bobul sau lintea. Toate acestea se cultivau în cantitate mare şi constituiau o bună parte din alimentaţie. Nu putem şti dacă se utiliza uleiul de seminţe de in, care totuşi a fost folosit în medicină. În Babilonia era necunoscut însă orezul, care a venit în Mesopotamia din India după expediţia în această ţară a lui Alexandru Macedon.

Trebuie făcută o deosebire netă între ogoare şi grădini în care se cultivau pomi fructiferi şi legume, iar ţăranul nu era un grădinar *(nukaribbu)*. Acesta din urmă era un om iscusit. Regele Sargon I a fost crescut de un grădinar şi a fost el însuşi grădinar. Dar grădinarul obişnuit avea aceleaşi greutăţi în viaţă ca şi ţăranul. Arenda pe care o plătea pentru terenul său mai mănos, era de patru ori mai mare ca aceea a unui ţăran care-şi lucra ogorul. Se pare că grădinarii erau jefuiţi de roadele muncii lor de către proprietarul terenului care le cerea o arendă considerabilă. De aceea regele Hammurabi stipulează în codul său de legi: „Curmalele care sînt produse într-o grădină, trebuie să le ia numai proprietarul grădinii ; după aceea el va restitui argintul dimpreună cu dobînda sa conform actului său de datornic negustorului ; apoi celelalte curmale,

care au fost produse în grădină, vor fi luate în mod exclusiv de proprietarul grădinii." *(Codul lui Hammurabi* § 66).

O grădină frumoasă cu pomi fructiferi rodnici și irigată de canale a părut în Orient totdeauna un paradis terestru. De aceea bucuria lui Gilgameș nu cunoaște limite cînd — după multe peregrinări prin beznă — revine la lumină și acolo la marginea mării găsește o grădină fermecată ai cărei arbori poartă în loc de fructe, pietre scumpe. Regele Nebukadnezar a construit aproape de palatul său celebrele grădini suspendate din Babilon, pentru ca soția sa care era medă să aibă în față peisajele muntoase din țara ei. De fapt obiceiul de a planta grădini pe o substructură zidită nu a fost o invenție a lui Nebukadnezar, căci s-au putut afla și în imperiul asirian asemenea grădini. Stăpînitorii asirieni și-au făcut de multe ori lîngă palatele lor „cîte o grădină mare asemenea celora din munții Amanus (în Asia Mică, n.n.) în care au plantat toate soiurile de pomi, de roade, de fructe din munte și din Chaldea".

Arborele care era cultivat cel mai des în Mesopotamia era curmalul (akkad. *gišimmaru)* care are nevoie, spre a da fructe, de o temperatură medie de +21—23°C, și astăzi limita nordică a zonei în care se întinde curmalul este în Mesopotamia la orașele Ana și Tekrit.

Curmalul are nevoie de mult soare, de apă în cantitate considerabilă, de aceea crește bine în apropierea unui rîu, unui canal sau unui lac. Înmulțirea curmalilor nu se face prin sîmburi ci prin vlăstari care nu trebuie așezați prea departe unul de altul, pe cînd pomul adult are nevoie, dimpotrivă, de cel puțin 100 metri pătrați pentru a crește. Cultura curmalului impune fecundarea sa artificială în îngrijiri atente și continue.

Un curmal putea să dea pînă la 1 kur (121 litri) curmale, dar în medie această cantitate era mai mică. Se deosebeau mai multe feluri de curmale — cele din Makkan, cele de Meluhha, cele de Tilmun (Bahrein). Xenophon laudă calitatea curmalelor din Mesopotamia care erau „minunat de frumoase și de mari și se asemănau în culoare cu chihlimbarul" (Xenophon, *Anabasis*, II, 5, 16). Curmalele erau mîncate crude și reprezentau o parte însemnată din hrana oamenilor ; sucul de curmale era folosit pentru pregătirea mierei, sau, după fermentare, pentru vin și oțet. Sîmburii de curmale erau utilizați de fierari pentru cărbune, dar și pentru hrana vitelor, după ce erau măcinați. De fapt toate părțile curmalului găseau o întrebuințare din cele mai utile într-o țară extrem de săracă în lemn. O poezie persană afirmă că se pot trage 300 de foloase din curmal.

În grădinile babiloniene, în afară de curmali se găseau viță de vie, grenade și smochine. În ceea ce privește smochinele, Herodot afirmă că nu se află în Mesopotamia (I, 193) dar aceasta nu corespunde cu cele ce aflăm în textele sumeriene și akkadiene.

Cultivarea zarzavaturilor în grădinile asiro-babiloniene se făcea cu multă grijă, folosindu-se îngrășăminte și răsădindu-se prin răsaduri numeroase straturi.

Florile erau mult îndrăgite, ca în tot Orientul dealtfel. Ceremoniile în temple se îndeplineau cu buchete mari de flori, cel ce implora pe zei lua în mînă o ramură de palmier și aducea flori. Și regii purtau cu plăcere flori la ei, spre a se desfăta cu forma și cu mirosul lor. De aceea găsim în ornamentațiile asiro-babiloniene atît de multe flori și pe stele se aflau des flori de lotus stilizate. Crinii sălbatici creșteau pretutindeni, mai cu seamă primăvara.

În contrast cu multitudinea de flori, legume, zarzavaturi și plante de grădini în general era raritatea arborilor care să dea lemn de ars sau de lucrat. Ca pomi autohtoni se pot cita plopul de Eufrat *(Urbatu)* care creștea pe malurile acestui fluviu, de asemenea tamariscul *(binu)*, deseori un arbust. Într-o fabulă tamariscul se ceartă cu curmalul spunîndu-i: „Eu sînt mai valoros ca tine . . . Tot ce are țăranul îl obține din vlăstarele mele. Din sînul meu își face el săpăliga și cu ea deschide canalele și udă cîmpul" (cf. At. Negoiță, *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, Buc, 1975, p. 252). Chiparosul crește ușor și în vremea lui Alexandru cel Mare era folosit pentru construirea corăbiilor.

În locul lemnului se folosea însă în întreaga Mesopotamie, trestia (sum. *gi*, *gin*, akkadiană *qanu)* care găsea multe întrebuințări în viața de toate zilele a oamenilor. Trestia era atît de utilă încît uneori se planta de-a lungul canalelor.

Asiro-babilonienii aveau un mare număr de animale domestice, dar istoria domesticirii lor ne este cu totul necunoscută. Însemnat lucru e de observat că taurul, măgarul, oaia, capra și porcul și poate pisica se găsesc în stare sălbatică în Mesopotamia.

Creșterea vitelor era una din îndeletnicirile cele mai îndrăgite de zei și de pildă zeița Ištar îi făgăduiește lui Gilgameš: „caprele tale vor naște cîte doi iezi, oile tale vor făta gemeni".

Meseria de păstor *(kaparru)* era slăvită și în legende. Zeița Ištar se îndrăgostește de un păstor, dar după o vreme îl lovește și îl preface într-un leopard, astfel că tovarășii săi îl vînează și cîinii îi mușcă din blană. Păstorii erau fie angajați ai unor proprietari sau ai templelor, fie independenți și pășteau vitele lor sau ale sătenilor. Salariul lor nu era strălucit, sub regele Urukagina păstorul ce păștea 20 de oi primea 20,5 litri grîne pe lună (1 1/2 bănicioară, n.n.) și în plus o recompensă anuală de încă 50 litri de cereale (cerealele se măsurau cu măsuri de capacitate ca lichidele, n.n.). Mai mulți țărani dădeau vitele lor unui singur păstor care primea o leafă anuală de la fiecare din ei. Vitele erau marcate cu un

semn special al proprietarului. Păstorul trebuia să găsească loc de păşunat bun pentru vite.

Vitele cornute, taurul şi vaca erau cele mai apreciate şi existau în Mesopotamia o varietate cu coarne lungi şi alta cu coarne scurte. Fiecare vită avea un nume ca un om, de pildă „Proprietate a zeului Lunii" şi primea o hrană abundentă căci în afară de iarba ce o păştea pe cîmp li se dădea 2,4 litri cereale pe zi. Vitele cornute erau ţinute pentru lucru, pentru irigat, arat, grăpat, dar şi pentru transporturi. Se folosea bineînţeles şi laptele lor din care se făcea brînză. Carnea de vită era rareori mîncată în alimentaţie, dar vitele erau aduse ca jertfă zeilor şi ucise în mod ritual. Pentru omul obişnuit o friptură de vacă era mult prea scumpă şi nu putea mînca o astfel de hrană decît dacă „un leu a ucis pe cîmp o vită" sau dacă „zeul a omorît-o" trăsnind-o. Dacă un taur omoară un om se face o cercetare (cf. *Eşire*, XXI, 28), dacă taurul era cunoscut sau nu, că împunge. Dacă nu era cunoscut că împunge atunci nu se puteau cere despăgubiri de la proprietar. Dacă era cunoscut că împunge şi stăpînul său nu i-a legat coarnele sau nu i le-a protejat, atunci trebuia stăpînul să plătească, dacă cel ucis era un om liber 1/2 mină, dacă era un sclav 1/3 mină.

Mai însemnate decît vitele cornute erau pentru ţărani, oile şi caprele. Oile erau mai înalte şi mai vînjoase decît ale noastre de acum şi aparţineau unei rase cu coada groasă. Preţuită era oaia din Ur sau cea amoritică. Caprele erau negre sau albe şi aveau coarne lungi şi răsucite. Şi oile şi caprele în afară de iarba pe care o păşteau primeau circa 1 litru zilnic de grăunţe. Oile şi caprele dădeau lapte din care se făcea brînză. Carnea de oaie şi de capră se mînca la ospeţe. Se foloseau pieile de oaie şi de capră pentru confecţionarea burdufelor în care se ţineau lichidele, dar cu care, umflate, se traversau rîurile şi fluviile, apoi din ele se făceau bărci şi încălţăminte. Se deosebeau încă din vremurile cele mai vechi „oi pentru mîncat" şi „oi de lînă" dar se torcea şi părul caprelor. Pînă în vremea kasiţilor lîna se smulgea de pe oi, după aceea pentru tuns s-a folosit foarfeca de fier.

Animalul de povară şi pentru lucru, cel mai folosit de ţăranii săraci, era măgarul (akkad. *imeru)* care se dezvolta bine în Mesopotamia. Măgarii albi frumoşi, care şi astăzi constituie mîndria ţăranilor din Irak, erau cunoscuţi încă din antichitate, dar erau şi măgari cenuşii şi pătaţi. Desigur pentru munca ogoarelor măgarul nu era prea folositor, dar pentru căratul unor greutăţi, pentru călărit, pentru tracţiunea unor căruţe uşoare era foarte adecvat.

De aceea în primele dinastii, templele şi regii aveau cirezi de măgari, cu toate că o pereche de măgari mînca pe lună 378 litri de grăunţe (circa 23 bănicioare, n.n) pentru că nu existau alte animale de tracţiune.

Mai tîrziu calul (akkad. *sisu)* a luat locul măgarului, totuşi calul apare tîrziu în Mesopotamia căci de pildă nu este nici măcar menţionat în *Codul lui Hammurabi.* Dar începînd din a doua jumătate a mileniului II caii se înmulţesc şi regele Hattušil din Hatti scrie regelui Kadašman — Elil II din Babilon că „în ţara fratelui meu sînt mai mulţi cai decît paie". Herodot scrie că satrapul din Babilon avea 800 armăsari şi 16.000 de iepe (Herodot, I, 192). Media şi Armenia erau socotite ţări bogate în cai şi plăteau tributul prin cai.

Cămila nu era originară din Mesopotamia şi nu a fost niciodată prea îndrăgită în aceste ţinuturi. Dar cămila transporta mult mai mult decît catîrul şi străbătea întinderi mari din pustiu.

Porcul a fost domesticit de mult în Mesopotamia şi aceste animale erau lăsate să alerge pe străzi în oraşe căutîndu-şi hrana în resturile menajere sau erau crescuţe în cocini, ori în mlaştini. Porcul era mîncat la ospeţe, apoi carnea sa era adusă ca jertfă zeilor. Totuşi el era considerat ca necurat căci demonii răi luau adesea înfăţişarea de porci, iar demonul Labartu care ucidea pe copii (căci mortalitatea infantilă era mare) avea chip de porc. În anumite zile nu se mînca porc afară doar dacă cineva era bolnav.

Tot impur era considerat şi cîinele, căci mînca resturile menajere, dar şi copiii expuşi pe maidane sau cadavrele neîngropate. De aceea era un animal necurat în special cîinele negru, considerat adesea întruparea demonului rău Labartu. Existau însă şi cîini care erau răsfăţaţi şi iubiţi de stăpînii lor, crescuţi în case, hrăniţi cu lapte; ajunşi mai mari stăteau pe lîngă casă legaţi cu un lanţ. De fapt multe case aveau un cîine într-o cuşcă, cîine păzitor, adesea şi porţile oraşelor erau păzite de cîini. Ciobanii aveau şi ei cîini pe lîngă turmele lor, iar vînătoarea se făcea cu ajutorul unor cîini aparte. Herodot scrie că satrapul pers din Babilon ţinea un număr aşa de mare de cîini indieni, încît patru sate în cîmpie erau obligate să-i hrănească (Herodot, I, 192).

Păsările de curte din Mesopotamia erau gîştele, raţele, găinile şi porumbeii. Se ştie că în Imperiul Vechi şi în cel de Mijloc al Egiptului găina „pasărea care naşte zilnic" adică face ouă zilnic, era cu totul necunoscută şi primele găini pe care faraonul Thutmoses al III-lea le-a adus din Asia au stîrnit mare curiozitate. Grecii vechi socoteau că găinile vin din Persia şi Media, iar sirienii (arameenii) numeau găina după locul de unde venea „pasărea akkadiană".

Păunii au fost aduşi, desigur din India, de către Tiglatpileser IV, dar el i-a primit ca tribut din Arabia care avea legături pe mare cu coasta de apus a Indiei şi cu regiunile tamile de sud ale peninsulei indiene. Diodor din Sicilia menţionează că păunul se găseşte în Babilon (II, 53).

În afară de agricultură, grădinărit și creșterea vitelor țăranii se îndeletniceau cu pescuitul și vînătoarea. De fapt vînătoarea era rezervată mai cu seamă regilor și marilor dregători asiro-babilonieni care vînau lei, leoparzi, pantere, șacali, lupi, vulpi, mistreți, gazele și antilope, dar lăsau vînatul mărunt pe seama locuitorilor de la țară. În Mesopotamia existau pe vremea regatelor asiro-babiloniene o serie de animale astăzi dispărute acolo: onagrul (măgarul sălbatic), elefantul (în akkadiană: *piru)* și struțul. Ca patron al vînătorilor era socotit zeul soarelui: Šamaš. Vînatul era prins cu ajutorul curselor și al plaselor, acestea din urmă fiind folosite mai ales pentru gazele și păsări. Vînătoarea de lei se făcea de regi urmărind fiara din carul de luptă.

Cel mai primitiv mod de a pescui în apele atît de bogate în pește din sudul Mesopotamiei, era să se tulbure apa și să se prindă peștii cu mîna. Mai tîrziu s-au folosit undițe și în solul Mesopotamiei s-au găsit cîrlige de bronz.

*

Desigur avem relativ puține date despre viața de toate zilele a țăranilor asiro-babilonieni. Dar modul de producție tributal (oriental sau asiatic) era acela care regla viața în așezările sătești din Mesopotamia. Triburile venite să se instaleze în sudul ei au avut șefi și administratori care trebuiau să încaseze în numele regelui dările în natură, sau să impună corvezile fiecărui locuitor. Fiecare trib ocupa un teritoriu mai mult sau mai puțin întins, unde s-au construit sate și orașe și acest teritoriu era posesiunea tribului care îl distribuia la început în parcele membrilor săi. Aceste parcele erau doar exploatate de sătenii membri ai tribului. Proprietar eminent era însă regele.

Terenurile necultivate erau la dispoziția primului ocupant, și deveneau posesiunea celuia ce le defrișa.

Afară de țăranii așezați în locuințele lor și făcînd parte din comunități sătești, cărora li se arendau terenuri de către marii proprietari și temple care posedau mici bucăți de pămînt, în Mesopotamia erau lucrători agricoli angajați pe termen lung sau scurt, primind simbria lor fie în produse naturale (grîne), fie în argint. Aceștia puteau fi arameeni, elamiți, kasiți veniți din afara Mesopotamiei.

Dar sătenii erau cumplit jupuiți de cămătari care le împrumutau cu dobînzi enorme. *Codul lui Hammurabi* stabilise o dobîndă de 20% pe an, dar în practică se percepea pentru împrumuturile în cereale 33 1/2% dobîndă pe an. În afară de aceasta în cursul anului exista o fluctuație foarte mare a prețurilor agricole și țăranul împrumuta grîne a căror valoare în argint era mare în primăvară, și plătea la seceriș tot

în argint cînd valoarea grînelor scăzuse mult din pricina abundenței lor după recoltă. În felul acesta țăranul pierdea de două ori, și o dobîndă exorbitantă și diferența valorii grînelor rezultînd din această fluctuație a prețurilor.

La Uruk s-a găsit o parte din arhiva a doi frați cămătari care în decurs de 20 de ani au pus mîna pe mai mult de patruzeci de case și pe multe terenuri. Dar cămătarii prin dobînzile enorme ce le percepeau, prin ipotecile și gajurile ce le luau dobîndeau un mare număr de sclavi dintre cei ce se împrumutau la ei. Era de ajuns o invazie de lăcuste, de rozătoare, sau o scădere a prețului grînelor ca săteanul care se împrumutase la un cămătar să fie vîndut ca sclav întrucît nu-și putea plăti datoria. Acești sclavi, foști clienți ai cămătarilor de la care se împrumutaseră, erau apoi închiriați cu ziua de ei, altor săteni ca să-și lucreze ogoarele. Tot din pricina datoriilor la cămătari unii săteni datori își vindeau copiii; se născuse chiar un proverb: „Omul puternic trăiește prin mîinile sale, iar omul slab cu prețul copiilor săi".

Țăranul din comunitățile agrare sătești locuia în case de trestie lipite cu argilă, sau în case din chirpici cu acoperiș de papură. Îi vedem figurați pe unele reliefuri, purtînd barbă mică, un fel de capișon care le acoperea urechile și aveau un moț aplecat înapoi, cu un veșmînt care le ajungea pînă la genunchi și le acoperea jumătate din brațe, încinși cu o curea și desculți. Părul lung, stufos, ieșea afară din capișon la spate.

Comunitățile sătești din Mesopotamia au început să se destrame odată cu dezvoltarea economiei bănești și a cametei. În conducerea acestor comunități sătești există un sfat al celor mai vîrstnici membri, dar în fruntea comunității nu se mai află un șef ales de membrii ei ci un funcționar al regelui, care devine un fel de primar. În vremea lui Hammurabi se pare că nu mai exista dreptul de control din partea comunității asupra averii membrilor săi (inițial pămîntul fiind al comunității) întrucît acum pămîntul putea fi dat în arendă, lăsat moștenire sau vîndut fără nici o opreliște din partea comunității agrare. Nu avem nici date despre pășunatul vitelor membrilor unei comunități agrare pe imașul comun. Toate acestea ne silesc să admitem că procesul de destrămare al comunității agrare era incontestabil. Dar ele continuă să existe în ceea ce privește săparea canalelor, a digurilor și întreținerea acestora.

Canalele sînt folosite de toți locuitorii, fiind excelente căi de navigație, apoi ele aduc apă și sporesc prosperitatea generală. Dar canalele cer o întreținere continuă fiindcă pămîntul este moale, iar malurile canalului sînt friabile, apele Eufratului ajung încărcate cu nisip și argilă, cîte 1 kg la un metru cub de apă, iar la latitudinea Babilonului astăzi, în vremea inundației, cîte 25 kg pe metru cub de apă. Canale secundare și rigole conduceau apa pînă la limitele ogoarelor și ale pășunilor. Aici

încă din epoca anterioară lui Sargon I, apa era ridicată cu maşini mişcate de boi. *Codul lui Hammurabi* prevede furtul acestor instalaţii; hoţul va fi obligat să plătească proprietarului furat, cinci sicli de argint pentru o maşină cu boi. Dar ridicarea apei nu depăşca 4 metri.

Legea lui Hammurabi prevede pagubele provocate pe ogorul cuiva de către ţăranul care îşi întreţine rău rigola sa, dacă el neglijează să o întărească sau dacă se produce o spărtură în rigolă, trebuie să restituie recolta nimicită. Dacă nu poate să-l despăgubească pe vecinul său căruia i s-a nimicit recolta, i se va vinde întreaga avere. Ţăranul care uită să restabilească un dig sau un baraj după ce l-a înlăturat spre a-şi iriga ogorul său, este de asemenea responsabil de inundaţia pe pămînturile învecinate. El trebuie să-şi despăgubească vecinii conform recoltei medii a terenurilor care au fost vătămate. Dacă e vorba de răsaduri, despăgubirea este de circa trei hectolitri şi jumătate de grîne pe hectar.

Dar ţăranii mesopotamieni erau siliţi adesea să închirieze boi pentru a ara, deşi am arătat că exista şi un plug tras de oameni care e o dovadă evidentă a spolierii ţăranilor şi exploatării lor. Preţul de închiriere a boilor pentru arat era fixat din timpul lui Hammurabi la 4 gur de orz (mai mult de 500 litri = circa 30 bănicioare, n.n.) pe an. Legea prevedea accidentele care se puteau întîmpla boilor, sau din pricina lor şi fixează despăgubirile. În epoca dinaintea regelui Sargon I randamentul la hectar poate să fie stabilit prin datele aflate în tabletele lui Lugalanda. Se recoltau la hectar circa 22 hectolitri de orz (2200 kg, n.n) ceea ce este un randament scăzut, pentru 42 litri de sămînţă.

În epoca Ur plugarul, păstorul, cel ce îngrijeşte de boi sînt plătiţi cu anul, ei primesc drept simbrie orz, lînă, uneori şi argint. După acelaşi cod de legi cel ce a luat un cîmp (cu arendă) şi nu a semănat orz pe el, trebuie să-i plătească arenda proprietarului după recolta medie a ogoarelor învecinate. Dacă se distruge recolta de o furtună, dacă proprietarul terenului a fost plătit, toată paguba cade pe cel ce a arendat. Dacă există contract de dijmă şi dacă dijma n-a fost plătită, restul recoltei ce a rămas după o furtună se împarte între cei doi.

Totuşi, legea lui Hammurabi protejează în teorie pe ţăran, căci dacă a făcut un împrumut cu dobîndă şi nu are nici o recoltă ca urmare a unei furtuni sau a lipsei de apă în canale, el nu este obligat să plătească dobînda în anul acela. Dar legea aceasta nu se aplica în realitate.

Se poate încredinţa cultura unui teren unui ţăran plătit cu o retribuţie anuală. Proprietarul terenului dă boii. Dacă acel ţăran plătit este prins în flagrant delict de furt este osîndit să i se taie mîinile.

Pămînturile sînt arendate în Mesopotamia pentru o perioadă de trei ani ceea ce presupune rotaţia trienală a culturilor. Arenda se plăteşte în argint şi în produse naturale.

Hammurabi precizează în codul său preţul închirierii animalelor pentru treieratul grînelor, care se făcea prin trecerea vitelor şi călcarea spicelor. Astfel se plăteau 20 *qa* de orz (circa 17 litri, n.n) preţul închirierii unui bou pe zi, 10 *qa* un măgar. Un car cu boi se închiria cu 180 *qa* pe zi (circa 150 litri)de orz, carul singur 40 *qa*. Salariul zilnic ce se plătea unui lucrător agricol cu ziua varia cu anotimpul, primăvara fiind un salariu mai mare decît toamna şi iarna (ziua lumina fiind mai lungă primăvara şi vara).

Dacă cea mai mare parte a ţăranilor Mesopotamiei locuiau în colibe de trestie sau de chirpici, mulţi se adăposteau în corturi, sau îşi făceau un fel de bordeie în pămînt, acoperite cu trestie şi papură.

De aceea casele ţăranilor nu aveau mare valoare comercială, ele reflectînd sărăcia cauzată de exploatarea nemiloasă a maselor.

Viaţa de toate zilele în Asiria şi Babilonia

Asiro-babilonienii credeau că familia este imaginea statului, aşa cum regele domneşte într-un stat, tot aşa tatăl domneşte peste familie. Ca semn al nefericirii depline se socotea faptul că: „bărbatul îşi părăseşte nevasta, şi soţia părăseşte pe bărbatul ei" sau că „oamenii îşi vînd copiii pentru bani".

În raport cu schimbările societăţii asiriene şi babiloniene în decursul secolelor, viaţa de familie a devenit mai bogată, iar situaţia femeii şi a sclavilor s-a îmbunătăţit. Totuşi suveranitatea exercitată asupra familiei de tată nu a diminuat niciodată.

Alături de el se afla soţia sa, care trebuia să-i nască un număr cît mai mare de copii. Căci copiii mulţi erau o dorinţă vie în inima fiecăruia, ei reprezentînd forţa de muncă; în afară de aceasta ei erau aceia care aveau grijă de părinţii lor după moarte prin rituri şi ceremonii numeroase. Totuşi familiile nu erau prea mari din pricina marii mortalităţi infantile. Băieţii erau foarte doriţi de părinţii lor, dar şi fetele erau îndrăgite.

Cînd se apropia vremea de naştere a unei femei, tatăl şi familia se rugau zeului Nergal, dar şi lui Šamaš, zeul soarelui. Femeia năştea însă la fel ca în Egipt şi ca la iudei între două cărămizi într-o poziţie „flectată" şi aducea copilul nou născut în lume cu ajutorul unei moaşe. Alteori femeia gravidă năştea şi într-un pat. Cînd naşterea nu se producea uşor, demonul rău Labartu răsturna părţile interne ale parturientei, sau o vrăjitoare împiedica naşterea astfel că mama avea mitra „închisă". În aceste cazuri trebuiau folosite alte mijloace spre a combate în mod eficace puterile rele, adică se utiliza o anumită „buruiană de naştere" sau „o piatră de naştere" care are o cavitate lăuntrică în ea în care se află o altă mică pietricică, alcătuind deci un *analogon*, un chip similar uterului din abdomenul mamei.

Prin aceste descîntece se izgonesc farmecele și făcăturile împotriva femeilor ce stau să nască.

După naștere tatăl îl declară legitim pe noul născut spunîndu-i „fiul meu", iar statul îl înscrie în registrul său de dări și de serviciu militar.

Noul născut e alăptat de mama sa doi sau trei ani, iar oamenii avuți angajează o doică. Copilașul e ținut în leagăn, dar cînd mama iese cu el din casă îl ține călare pe umerii săi (ca și astăzi în multe locuri în Orient). Ni s-au păstrat jucării de argilă pentru copii, o cămilă, o oaie, care dovedesc faptul că cei mici sînt la fel în toate timpurile. Părinții însă văd pretutindeni dușmani ai copiilor lor: zeul bolii Nergal stă în piața publică și trage pe cel mic de la joacă luîndu-l cu el, dar dușmanul cel mai aprig era demonul femel Labartu care pricinuia boală și corupție. Spre a înlătura acțiunile lor malafice, se atîrna de gîtul copiilor o tăbliță cu chipul demonului și cu un scurt descîntec, ce servea ca amuletă.

Copiii nedoriți erau eliminați în Babilon, ca și în toată antichitatea, prin expunerea noului născut pe un maidan. Mai cu seamă preotesele care nu trebuiau să aibă copii, sau femeile sărmane aruncau copiii nou născuți pe străzi sau în fîntîni ca să fie mîncați de cîini sau de corbi, îi așezau în deșerturi ori în munți, sau îi așezau într-un coșuleț de papură dîndu-le drumul pe un rîu (cf. *Exod*, II, 3 sq). Se știe că singuri iudeii nu ucideau pruncii și nu-i expuneau în locuri virane spre deosebire de toate popoarele antichității. Cei mai mulți dintre acești copii abandonați mureau; dar se găseau și oameni miloși ca să-i adopte și să-i crească, sau oameni care îi hrăneau și făceau din ei sclavi. Evident era nevoie de angajat o doică pentru ei, care să-i dea să sugă copilașului pînă la 2—3 ani, fiind plătită cu întreținerea ei, uleiuri de uns pe corp și veșminte.

Adopțiuni ale copiilor erau frecvente, chiar atunci cînd era vorba de persoane adulte. Familiile lipsite de copii căpătau în felul acesta forța de muncă și artizanul își învăța fiul adoptat meseria sa, sau preoteasa creștea o fetiță ca să devină hierodulă și în felul acesta să fie un sprijin pentru bătrînețea ei.

Circumcizia care se practica în Egipt și de aici la iudei nu era întrebuințată în Asiria și nici în Babilonia. Nu știm cu certitudine cum se îndeplinea în Mesopotamia ceremonia acordării unui nume copilului nou născut. Este posibil ca tatăl să dea un nume copilului său imediat după naștere. Căci ce este numit cu un nume există cu adevărat, și extirparea numelui unui om era egal cu nimicirea acelui om (F. Delitzsch, *Assirisches Handwörterbuch*, p. 666). Față de această situație eminentă a numelui, orice nume era un *omen (nomen est omen)* „*un nume este*

presagiu, o prezicere" spuneau latinii*)*, adică o dorinţă de bun augur şi părinţii puneau în numele copilului lor tot felul de dorinţi bune şi pioase. Noi tragem din aceste nume deducţii asupra aspectului exterior al copilului asupra situaţiei politice şi religioase a părinţilor săi, ba chiar căpătăm unele informaţii istorice. Spre a deosebi mai bine persoanele, asiro-babilonienii, în scrierile oficiale, adăugau alături de numele unui om şi numele tatălui său. Numai sclavii trebuiau să se mulţumească cu un singur nume. Într-o epocă mai tardivă s-a înrădăcinat obiceiul să se raporteze neamul tatălui la un strămoş cunoscut, creîndu-se astfel un fel de nume de familie, prin apelaţia strămoşului sau denumirea profesiunii sale. Aşa de exemplu toţi asociaţii cunoscutei case de bancheri din Babilon pe timp de mai multe generaţii s-au numit nepoţi ai lui *Egibi*, şi la fel era şi cu firma *Murassu fii*, la Nippur.

Numele vechi sumeriene erau mult mai simple decît cele akkadiene. dar şi numele de persoane sumeriene puteau fi uneori destul de complexe. Tatăl îşi numea feciorul ,,micuţul" *(turturra)* ,,cel bun" *(dugga)*, sau ,,viaţa" *(namzi)* ,,cel superior" *(nammah)*; numele conţineau în ele dorinţa ca acela ce era astfel numit să aibă calităţile ce i se dădeau. Alte sintagme ca ,,fie ca el să trăiască" *(hetil)* exprimă acelaşi lucru. La alte nume subiectul ,care trebuie completat, este numele unei divinităţi ,,El l-a scos afară" *(Ibtae)* sau cu forma întreagă ,,zeiţa Bau l-a scos afară" *(Bau-ibtae)*. Nume care conţin două părţi sînt cele formate dintr-un substantiv şi un adjectiv ,,mîna dreaptă" *(a-zida)* ,,stăpînul cel legitim" *((šul-gi)* sau nume format dintr-un substantiv şi un altul la genitiv ,,stăpînul prea plinului" *(en-hegal)* ,,slujitor al (zeiţei) Bau" *(ur-Bau)*; ,,slujitor al lui Gudea" *(Gin-Gudea)*.

Există nume formate dintr-o propoziţiune întreagă ,,Domnul meu este bun" *(Emmu-dugga)* sau ,,Regele Šulgi este buruiana vieţii veşnice" *(Šulgi-u-namtila)*. Nume formate din trei termeni pot fi prescurtate ,,Cine este ca zeul soare?" *(aba-utu-gim)* este încă aşa numit, dar nume mai lungi ca: ,,cu Bau aş vrea să umblu" era prescurtat pe scurt ,,cu Bau" *(Bau-da)*.

Cînd semiţii au apărut în Mesopotamia au imitat numele sumeriene, luînd la început nume pur sumeriene în vremea dinastiei din Akkad, apoi nume semite formate în acelaşi fel ca cele sumeriene, de ex. cu doi termeni ,,cîine al (zeului) Ea" *(Gelab-Ea)* ,,rege legitim" *(Šarru-Kenu)* = Sargon.

Cu timpul numele semite s-au înmulţit, dar nume sumeriene au rămas pînă în epoca Imperiului Nou Babilonian fără să însemne că posesorii acestor nume sînt de origine sumeriană (aşa cum la noi cei ce au nume semite sau greceşti cum ar fi Emanoil, Mihail, Teodor etc. nu sînt nici semiţi nici greci). În numele semite din Mesopotamia se

modifică termenii folosiţi, dar structura lor rămîne aceeaşi. O serie de nume semite se referă la proprietăţi ale corpului „pleşuvul", „golaşul" *(gubbuhu)* „cel mic" *(daqqum)* sau la anumite profesiuni: „fierar" *(nappahu)* „olar" *(paharu)* ori se referă la apartenenţa la un grup etnic „om din oraşul Assur" *(Aššurai)*; ori la lunile anului şi la zile „cel născut în luna Elul" *(Ululai)* sau la plante, animale, ori pietre: „vulpe" *(šelibu)* „diamant" *(Elmešum)*.

Nume alcătuite din doi termeni cuprind rugăciuni şi dorinţe pentru tînărul copil, pentru părinţii lui, fraţii săi sau patria sa: „mama este bună" *(ummu-tabat)* „să trăiască ea de-a pururi" *(ši-lu-darat)*. Mai dese sînt numele cu caracter teofor şi numele care afirmă că noul născut este slujitorul, servitoarea, darul unui zeu se bucurau de o mare răspîndire. Şi folosirea zeilor în nume de persoane este frecventă „Zeul soarelui este divinitatea mea protectoare" *(Šamaš-lamassi)*. Marduk sprijină *(Marduk-hatin)*. Numele formate din trei termeni sînt rare: „Pe tatăl meu eu nu îl cunosc" *(Abi ul idi)* se dă unui copil nelegitim, „Cine este ca Uruk?" *(Mannu aki Uruk)*, „Cine este un rival al zeului soarelui?" *(Mannu šanin Šamaš)*.

Numele lungi erau prescurtate. Ştim de pildă că doi duşmani ai regelui Sanherib pomeniţi în inscripţii cu numele de *šuzub* „potrivnic" se numea unul *Nergal ušezib* (Nergal a izbăvit), celălalt era chaldeanul *Mušezib-Marduk* (Marduk este mîntuitor). Despre un sclav care se numea *Rimanni Bal* „Miluieşte-mă pe mine, Bal" se scrie că era chemat sub apelaţia de *Rimut* „miluire".

În anumite împrejurări numele vechi era schimbat şi omul căpăta un nume nou. De exemplu regii Tiglatpileser IV şi Salmanasser V se numeau ca regi ai Babilonului respectiv *Pulu* şi *Ululai*.

Regele Nabonide a dat fiicei sale cînd a făcut-o mare preoteasă a zeului Lunii, numele cultic de „*Bel šalti Nannar*, „Un stăpîn biruitor este zeul lunii".

Popoarele străine care au cotropit Mesopotamia s-au asimilat repede şi în numele lor au rămas puţine urme ale vechii lor origini etnice. Din domnia guţilor au rămas doar o serie de nume regale rare: *Lasirab*, *Tiriqan*, *Arbagan* care au evident rezonanţă indo-europeană, gutii fiind consideraţi strămoşi ai kurzilor de azi (cf. *Tiriqan* similar lui *Tarquinius*). Dar cuceritorii semiţi care au fundat prima dinastie babiloniană şi erau originari din apus, fiind semiţi din vest, au adus din patria lor nume care diferă puţin de cele akkadiene de ex.: *iluna* „zeul nostru" pentru akkad. *iluni* sau *iadih* „el ştie" pentru akkad. *idi*; *samsu* „soare" pentru akkad. *šamšu* „soare" etc. Dar cu sfîrşitul primei dinastii au încetat să fie folosiţi asemenea termeni dialectali.

După ce copilul creştea mai mărişor, cei săraci erau trimişi să muncească, iar cei mai bogaţi mergeau la şcoli să înveţe să scrie, să citească şi să socotească, pe cînd alţii erau daţi pe lîngă un artizan ca să înveţe o meserie. Patricienii primeau o învăţătură legată de arte marţiale, călăritul, lupta cu sulița, trasul cu arcul, condusul carului de război şi diferitele exerciţii corporale.

Ajuns la vîrsta căsătoriei tînărul alegea adesea o iubită care nu era pe placul părinţilor lui, mai cu seamă dacă viitoarea noră era o hierodulă, slujitoare a unui zeu pe lîngă un templu. Căci în general babilonienii considerau şi căsătoria ca o afacere şi de aceea luau toate precauţiile ca această afacere să fie aducătoare de profit. Se făcea totdeauna un contract de căsătorie în scris.

În epoca akkadiană arhaică, mai existau resturi de poliandrie în Mesopotamia şi o femeie avea doi bărbaţi cu care convieţuia în mod succesiv un număr de săptămîni. În aceeaşi epocă exista răpirea femeilor care în codul lui Hammurabi este înlocuită prin cumpărare.

Logodnicul sau tatăl său trebuia să aducă viitoarei soţii un dar substanţial. Ceremonia nunţii se făcea cu diferite rituri şi printre acestea tatăl mirelui turna ulei de sesam pe capul norei sale. Nora primea ca zestre o casă, un ogor sau sclavi.Însă în epoca neobabiloniană situaţia socială a femeii fiind mai bună, darul adus de mire viitoarei soţii a dispărut, poate fiindcă reprezenta prea evident vechea cumpărare a femeii, şi nu a mai rămas decît zestrea.

Din documentele de care dispunem se pare că soţii în general aveau afecţiune unul faţă de celălalt şi lucrul acesta reiese şi din numeroasele daruri pe care soţia le primeşte de la soţ.

Cu toate că femeia era liberă să încheie contracte, să aibă putinţa să facă negoţ dar şi să se mişte liberă prin oraş, în general femeile stăteau în „casa femeilor" unde nu era uşor totdeauna să ţină la respect pe toate concubinele soţului şi pe toate slujnicele sau sclavele din casă, mai ales dacă acestea au născut stăpînului lor copii. În acest caz ele nu mai puteau fi vîndute, şi femeia secundară era duşmana născută a stăpînei casei. Apoi nora avea dese fricţiuni cu soacra ei. Astfel în casa femeilor nu domnea întotdeauna fericirea.

După *Codul lui Hammurabi* căsătoria era monogamă. Numai dacă femeia avea o boală care o făcea incapabilă să îndeplinească datoria ei conjugală, soţul putea să ia altă nevastă, dar nu avea voie să o izgonească în nici un caz pe vechea lui soţie *(Codul lui Hammurabi* § 148). Dar el putea să aibă drept concubine sclave ale sale.

Lucrurile stăteau altfel dacă soţia era o preoteasă *natitu* care nu putea să aibă copii. Aceasta aducea cu ea în căsnicie şi pe o sclavă care trebuia să nască descendenţi soţului ei. Dacă nici sclava nu dădea naştere la

copii, soţul trebuia să se căsătorească cu alte preotese — *natitu* (preoteasă venind în rang imediat după marea preoteasă, la fiecare templu erau mai multe). Totuşi se pare că existau şi în timpul lui Hammurabi numeroase căsătorii poligamice, căci găsim la Harran mai mulţi oameni cu numeroase neveste, ba chiar sclavii posedau două soţii (C.H.W. Johns, *Assyrian Deeds and Documents*, p. 229, 3). Pe de altă parte ca şi la iudei exista instituţia leviratului (cf. *Facere*, XXXVIII, 8) în vechiul drept asirian astfel că dacă un om murea, văduva trebuia să se căsătorească cu fratele celui răposat, ca să nu i se stingă neamul.

Căsătoria babiloniană admitea divorţul, pe care îl îngăduie şi *Codul lui Hammurabi* (§ 141). Dar ca un divorţ să fie legal, nu era îndeajuns ca soţul să spună „să fii despărţită de mine!" ci trebuia ca soţii să vină la judecător şi acesta să pronunţe despărţirea. Femeia repudiată primea o tăbliţă de despărţire, dar pe de altă parte ea primea o sumă de argint ca despăgubire, care trebuia să fie atît de importantă ca şi darul de nuntă.

Dacă femeia se arăta necredincioasă, putea să fie osîndită să fie aruncată în apă legată, sau să fie aruncată din turnul cetăţii, să fie făcută sclavă sau cel puţin să i se dea o mare amendă.

Babilonienii nu au ştiut ca locuitorii Văii Nilului să-şi înfrumuseţeze viaţa şi să o facă să fie comodă. De exemplu mobila din aproape toate casele era aceeaşi, unu sau cel mult două paturi (în care dormea întreaga familie), cinci scaune, un taburet şi o masă scundă. Chiar orînduirea unui ospăţ care presupunea mulţi participanţi cuprindea cinci paturi, zece scaune şi trei mese în afară de vasele şi ustensilele necesare pregătirii băuturilor.

Patul era folosit pentru somn ziua şi noaptea, dar în timpuri mai recente se mînca culcat în pat (aşa cum mîncau grecii şi romanii la ospeţe). Pe scaun se sta aşa cum stăm şi noi, dar uneori cu picioarele atîrnînd deasupra pămîntului, întrucît unele scaune erau mai înalte. Lemnul fiind rar şi scump era înlocuit de trestie şi de argilă şi se folosea trestia pentru confecţionarea mobilelor ieftine. În vase de argilă se depozitau şi veşmintele şi alimentele. Alte obiecte casnice ce se află de obicei în casele babiloniene sînt: pietrele de măcinat, cutii de aramă, candele, vase de obicei lucrate într-o tehnică rudimentară.

În ceea ce priveşte îmbrăcămintea în sudul Babiloniei oamenii umblau în epoca arhaică goi sau aproape goi. Lucrul acesta este dovedit şi de vechiul rit care impunea să te apropii de divinitate gol, dar şi servitorii îndeplineau slujba lor aproape goi. Se purta un fel de fustă scurtă aşa cum purtau regii din epoca presargonică. Această fustă scurtă, un fel de şort am zice astăzi, avea uneori franjuri şi era ţinuta obişnuită de lucru, pentru vînătoare, dar şi pentru casă atît pentru femei cît şi pentru bărbaţi.

Veșmintele mai fine din epoca sumeriană constau dintr-o pînză care acoperea umărul stîng și lăsa liber umărul drept. Mai tîrziu femeile au prelungit mantia lor lungă peste amîndoi umerii lor.

Semiții din nord, akkadienii au fost însă siliți din pricina climei mult mai aspre iarna să-și schimbe îmbrăcămintea. Servitorii purtau tot o fustă scurtă în jurul șalelor, dar oamenii de seamă în vremea dinastiei din Akkad purtau o mantie lungă care acoperea umărul stîng și-l lăsa liber pe cel drept. Picioarele erau încălțate în sandale sau un fel de ghete cu vîrful întors iar capul era acoperit de o tichie.

În Imperiul Nou Babilonian îmbrăcămintea consta dintr-o cămașă lungă de lînă, peste care se punea o tunică și o mantie mică, la care se adăuga o centură sau un brîu, o tichie și în regiuni mai friguroase ciorapi și ghete, care se scoteau nu numai la intrarea în temple, ci și la intrarea în casă. Herodot (I, 195) descrie în felul următor costumul babilonienilor în secolul al V-lea î.e.n.: „mai întîi o tunică de in care coboară pînă la picioare, apoi o a doua tunică aceasta din lînă, și pe deasupra o mantie albă. Ei posedă sandale specifice țării lor, și care se aseamănă cu încălțămintea din Beoția. Ei încing cu un turban capetele lor care au părul lung, își parfumează tot trupul. Fiecare are un sigiliu și un toiag lucrat de mînă. Pe acest toiag este sculptat fie un berbec, fie o oaie, fie un trandafir, fie un crin, fie un vultur, fie o figură oarecare, căci nu au obiceiul de a purta un toiag fără un semn distinctiv. Aceasta este îmbrăcămintea lor".

Femeile purtau o îmbrăcăminte mai simplă dar podoabele și bijuteriile lor înlocuiau lipsa de fast a veșmintelor lor. În afară de cămașă purtau o rochie și uneori o mantie scurtă. Pe cap femeile măritate înstărite aveau un văl pe stradă, și hierodulele mergeau totdeauna voalate și acoperite dacă erau măritate. Numai prostituatele și sclavele nu aveau voie să umble cu văl pe stradă, dacă umblau totuși voalate legea poruncea să li se taie urechile.

Culoarea veșmintelor arăta starea afectivă a posesorului lor. Veșmintele albe indicau o ocazie festivă, dimpotrivă roșu închis, castaniu și negru erau culorile doliului. În unele împrejurări ale vieții se impuneau veșminte murdare. Cel ce a comis un delict căuta printr-un veșmînt murdar să dobîndească îndurare. Cel ce se pocăia de păcatele sale era îndatorat să poarte „sacul, veșmîntul omului păcătos". În anumite zile ale anului era interzis să se poarte veșminte albe sau noi. De fapt se spălau veșmintele la sărbători, sau la bucurii cînd se spunea ca „veșmintele să fie curate".

Totuși curățeniei corporale i se acorda o mare atenție din pricina climei calde și a numeroaselor insecte, căci păduchii trebuiau înlăturați în tot cursul anului, și puricii trebuiau îndepărtați iar furnicile se găseau

nu numai pe ogoare ci și în case. Oaspeți mult mai periculoși erau scorpionii *(aqrabu)*, dar mai ales șerpii care intrau în case. Curățenia era un semn al bucuriei, iar murdăria un semn de doliu.

Asirienii și babilonienii au acordat o mare atenție ondulării, frizării părului atît la femei cît și la bărbați. În epoca preistorică barba se friza, dar sumerienii din epoca istorică își rădeau și barba și părul din cap. Numai femeile își păstrau părul lung care cădea în cosițe pînă la piept, sau era prins în coc ori legat într-o panglică în spatele capului. Se purtau chiar peruci, așa cum au purtat și egiptenii.

Semiții din nord însă au acordat o mare însemnătate conservării podoabei capilare a bărbatului care era un semn al omului liber în contrast cu sclavul căruia i se rădea părul capului, în special cel de pe frunte. În epoca dinastiei din Akkad omul înstărit purta o barbă ascuțită sau dreptunghiulară și o mustață răsucită dar și oamenii săraci *(muškenu)* aveau barbă și mustăți. Fără barbă nu umblau decît scribii și alți oameni care urmau obiceiurile antice ale sumerienilor. În Imperiul Nou din Babilon femeile aveau părul ondulat și purtau bucle.

Asirienii din epoca istorică îndrăgeau barba ondulată și tăiată dreptunghiular. Omul mai sărac ce nu avea vreme de pierdut pentru toaleta sa se mulțumea cu o barbă mai scurtă. Unii dintre dregătorii mari își rădeau cu totul barba și era poate vorba de eunuci.

Unsorile și miresmele parfumate erau foarte îndrăgite și acestei apetențe nu-i puteau rezista nici zeii. Uleiul de uns (de susan) era folosit și de omul sărman, fiind considerat la fel de necesar ca și mîncarea și îmbrăcămintea. De fapt în clima toridă a acestor ținuturi ungerea era necesară spre a împiedica uscarea pielii. Apoi femeile bogate, dar și feciorii oamenilor de seamă, aveau obiceiul să meargă pe ulițe ținînd în mînă o floare bine mirositoare, gustul parfumurilor tari și persistente fiind răspîndit în mai toate păturile sociale.

Cu uleiuri parfumate babilonienii se ungeau pe mîini, se frecau pe tot corpul de sus pînă jos, apoi aceste uleiuri înmiresmate erau arse în arzătoare de parfum, ca să umple întreaga locuință cu mirosul lor îmbătător. Iar oamenii bogați, chiar cînd se aflau în aer liber, în grădină aveau înaintea lor un arzător de parfum ca să risipească în jurul lor aburii plăcuți ai parfumului lor preferat. Dealtfel existau artizani aparte care, prin amestecuri meșteșugite, creau parfumuri foarte diferite.

Fardul dădea feței femeilor, dar și bărbaților culoarea dorită și sprîncenele ca și pleoapele babilonienilor erau umbrite de un „rimel" din acea epocă fabricat pe bază de antimoniu. Machiajul babilonian pare a fi fost mai violent și mai izbitor decît cel din zilele noastre care păstrează mai multă discreție, aceasta mai ales dacă adăugăm că părul, mîinile și picioarele erau vopsite adesea cu *henne* (substanță produsă

din frunzele unui arbust originar din Arabia). Tatuajul se folosea la sclavi mai cu seamă, spre a se indica în acest fel posesorul lor.

La sărbători și la evenimente festive babilonienii își spălau părul capului și făceau baie corporală și înainte de sărbătorile religioase preoții se îmbăiau în apă care avea virtuți catartice. Vom reaminti că spre deosebire de aceștia, preoții egipteni trebuiau să facă de trei ori pe zi baie și preoții iudei cînd oficiau în Templu se îmbăiau după slujbă. În Babilonia și în Asiria chiar mireanul care voia să aducă o jertfă divinității, nu trebuia să îndeplinească acest act cu mîinile murdare. În viața de toate zilele mîinile erau spălate dimineața, dar la prînz sau la cină asirienii și babilonienii nu se așezau decît cu mîinile spălate, și este probabil că de la ei au preluat iudeii acest rit citat și în literatura talmudică și în *Luca* XI, 38 (cf. *Mat.* XV, 2; *Marc.* VII, 2—3).

După mese slujitorii turnau apă ca mesenii să se spele pe mîini. După spălare, apa era aruncată pe stradă, dar orice om trebuia să ia seama pe unde merge spre a nu călca în această „apă necurată". Curățenia mîinilor era un rit esențial și un om nu trebuia să aibă relații cu o femeie ale cărei mîini sînt necurate. Curățenia celorlalte părți ale corpului nu era atît de riguroasă, de pildă cea a capului, a gurii, a corpului, a picioarelor care se spălau mai cu seamă în zilele de sărbătoare.

De fapt nu este sigur dacă se făceau băi în fluvii și rîuri, căci de obicei astfel de băi făceau asirienii și babilonienii în expedițiile lor războinice sprea a se curăța „pe sine și armele lor".

În epoca neo-babiloniană existau însă camere de îmbăiat în casele celor bogați. Pe un fundament de asfalt se găsea cada de baie, care avea o țeavă prin care se scurgea apa murdară. Nu avem certitudinea că existau băi publice în Babilon.

Spre a mări acțiunea de curățire, apei i se adăugau alaun și potasă, iar dintr-un amestec de ulei de susan și potasă s-a putut fabrica încă în vremea lui Gudea un fel de săpun primitiv.

Se utilizau bineînțeles plante din familia Saponaria officinalis pentru curățat și spălat.

Alimentația locuitorilor din Mesopotamia nu era prea rafinată, ci era necesar ca ei să aibă o anumită cantitate de hrană zilnică. Însă surveneau și recolte proaste și recoltele erau nimicite de vrăjmași, ceea ce avea ca efect foametea. În acest caz nu era nimic de făcut decît plecarea în alte părți mai binecuvîntate, dacă un rege vecin nu trimitea alimente.

Mai greu era cînd orașul asediat de vrăjmași suferea de foame, prețurile alimentelor creșteau vertiginos. În această situație oamenii mîncau, așa cum ne informează unele izvoare, „carnea fiilor și fiicelor lor" care în lipsa aceea cumplită de hrană „li se părea mai gustoasă

decît carnea de berbec''. Ca băutură aveau nu apă stătută, ci urină de măgar. Din fericire e vorba de stări cu totul excepţionale.

Îndeobşte Mesopotamia era în stare să procure mijloacele de trai locuitorilor ei, mai cu seamă fiindcă și asirienii și babilonienii se mulțumeau cu o hrană vegetală. Din grîu măcinat se făcea pîine care era coaptă în cuptoare casnice, adesea de sclave, și pîinea reprezenta partea cea mai însemnată a alimentaţiei. Doar în zilele de sărbătoare se făceau prăjituri din făină mai fină sau turtă dulce.

Pîinea obișnuită avea desigur, ca și azi în unele ţări din Orient, forma unei lipii plate, căci cuptorul nu putea să coacă aluatul prin focul său slab decît dacă pîinea era plată. Prăjiturilor li se dădea forme de semilună, covrig sau găluşcă. Ca adaus la pîine se puneau pe masă diferite zarzavaturi și legume după anotimp, în special curmale și usturoi. În Asiria se adăugau pîinii smochine, mere și pere.

Oamenii se mulțumeau cu hrană rece și prăjituri nu numai din pricina climei calde, dar și fiindcă focul era costisitor căci materii de ars erau rare. De obicei în sobe se ardeau niște mărăcini ce se aflau în pustii, dar cînd nu se găsea se ardea și balegă de vită uscată (tizic) amestecată cu paie și se foloseau chiar excremente umane uscate, amestecate cu paie tocate mărunt. Acestea însă produceau un fum care ustura ochii. Cărbunele de lemn era mult prea scump și nu putea fi cumpărat de săraci. Dar nimeni nu lăsa să i se stingă focul de pe vatră fiindcă focul era greu de aprins. Cuptorul de pîine — la fel ca și azi în Irak — era un cuptor în formă de canal din pămînt ars; în partea lui dinlăuntru se așezau lipiile iar focul ardea pe dinafară.

Mîncărurile cele mai des preparate erau de natură vegetală, și cea mai îndrăgită era o fiertură din lapte prins, miere și făină care se mînca și la micul dejun, sau o mîncare preparată din lapte prins, miere, ulei și alte ingrediente. Un „desert'' era pregătit din făină, susan și miere de curmale. Tuturor acestor feluri de mîncare li se adăuga și sare.

Babilonienii mîncau cu multă poftă un soi de crap, care trăiește și acum în apele Eufratului; îl frigeau, îl coceau sau îl sărau. Uscat și măcinat, apoi prefăcut în pulbere, putea fi mîncat ca un fel de pîine sau ca un soi de terci. După Herodot (I, 200) ar fi existat la babilonieni „trei triburi care nu se hrănesc decît cu pește. Ele îl pescuiesc, îl usucă la soare, îl aruncă într-un pisălog, îl macină și îl strecoară printr-o sită. Apoi cele ce vreau să îl mănînce, îl frămîntă cu mîna ca pe un aluat și îl coc în același fel ca și pîinea''. Se găsesc multe broaște țestoase în regiune și e probabil că babilonienii le mîncau cu poftă. Dintre păsări, porumbeii, găinile, rațele și gîștele erau aduse ca jertfe zeilor, dar erau prezente și la mesele celor bogaţi. Lăcustele constituiau o delicatesă mîncată cu poftă de gurmeți. Dar carnea animalelor domestice, vite cornute,

oi și capre reprezentau o mîncare de lux, ce se punea la masă în zilele de sărbătoare doar, poate de cîteva ori pe an. Acestea erau și destul de scumpe, apoi dădeau lînă și lapte așa că nimeni nu se despărțea ușor de ele. Mult mai ieftini erau porcii. Dar ei erau socotiți „necurați" (ca la iudei și în Egiptul faraonic) apoi se punea apariția unor boli pe seama consumului de carne de porc. În anumite zile era interzisă consumarea lor. Dar existau interdicții alimentare și pentru alte alimente în unele zile, precum pentru ceapă și fripturi.

Animalele din pustiu reprezentau o hrană aleasă și vînătorii aduceau spre a fi gătiți iepuri, cerbi, antilope și onagrii (măgari sălbatici) a căror carne este lăudată și de Xenophon (*Anabasis*, I 4).

Vitele erau tăiate, întinse pe masă cu picioarele legate, și înjunghiate astfel ca sîngele să cadă într-un vas anume.

Ca băutură la mese se bea apă rece cel mai des, cui nu-i plăcea apa, aceasta însemna că este bolnav, căci apa dulce din Tigru, Eufrat, dintr-o fîntînă sau canal era nespus de bună pentru babilonieni. În călătorie apa era purtată în burdufuri și se bea direct din burduf fără pahar. În casă exista în Babilon totdeauna un ulcior cu apă atîrnat afară în vînt ca apa să fie menținută rece. Se folosea mai mult ca întăritor decît ca băutură curentă, laptele de capră, iar smîntîna era mîncată crudă sau gătită. Se bea apoi o băutură formată din apă cu puțin vin, fructe, curmale, susan, secară, grîu ce se amestecau și se lăsau să fermenteze. Cei bogați au băut vin care se găsea în regiunile de munte ale Elamului și în Asiria.

Așadar masa babiloniană nu era prea variată, nici luxoasă, dar era totuși bine întocmită din punct de vedere alimentar. Oamenii năimiți primeau pentru ziua de lucru 2 sila (0,800 litru), cereale sau hrană și peste asta untdelemn de susan, și zarzavaturi, uneori și băutură. Femeile și copiii primeau mai puțin.

În casele oamenilor obișnuiți, masa chiar dacă era un ospăț nu comporta prea mult fast. Oamenii se așezau cîte patru sau cinci în jurul unui castron luat de pe foc. Pentru mîncările tari, fiecare se servea de mîna și de degetele sale (furculița sau lingura nu se utilizau încă). În casele bogătașilor, care aveau un bucătar sau destule sclave pentru orînduirea mîncării, masa era mult mai pompoasă. Masa principală avea loc dimineața sau seara, dar între ele se lua și o scurtă masă de prînz, după care urma siesta așa de necesară într-o țară cu un climat atît de călduros. Înainte de a se așeza la masă stăpînul casei poruncea: „adu-mi apa, toarnă-mi pe mîini, vreau să mănînc!" Apoi era obligatoriu să se facă, înainte de începutul mesei, o rugăciune către zeița Ištar sau zeul Šamaš. După aceea se așezau cu toții la masa peste care era întinsă o pînză. În Imperiul Nou Asirian oaspeții erau culcați în paturi. Ospățul

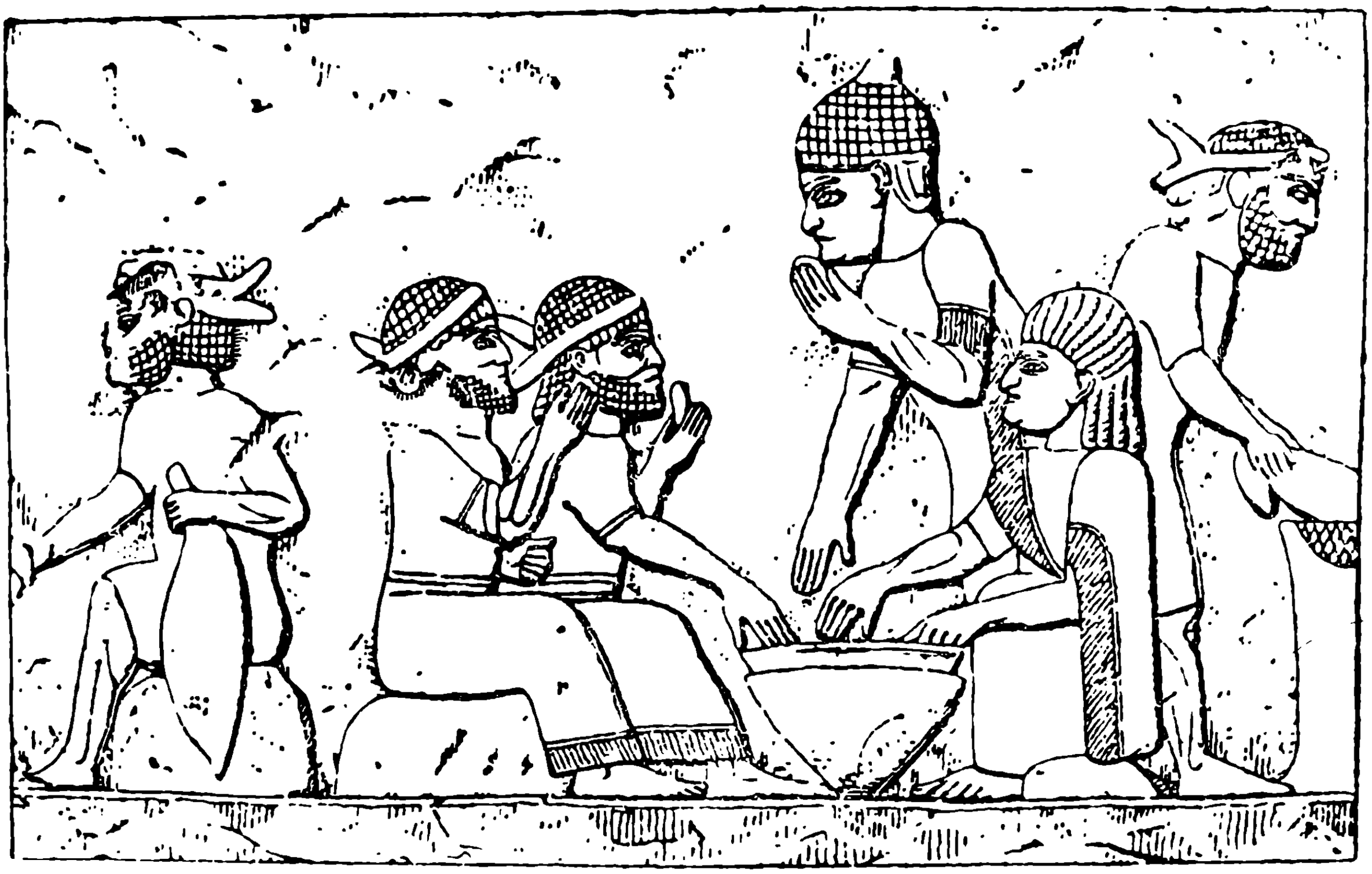

Servirea mesei de prînz la babilonieni

odată sfîrșit, mesenii se ștergeau pe gură cu o pînză și rămîneau să bea băutura lor preferată, alcoolizată. Aceasta nu întîrzia să-și arate efectul și mesenilor li se înmuiau picioarele și li se tulburau minţile. În localurile ţinute de cîrciumărițe beţia era mai gălăgioasă și se iscau certuri, scandaluri și bătăi. De aceea un om de treabă nu se ducea în cîrciumi, iar preotesele care intrau și stăteau în cîrciumi erau osîndite să fie arse. Cu toate acestea beţia era răspîndită printre dregători și oamenii cu stare.

Formele de politeţe cu care se întîmpinau asiro-babilonienii erau curtenitoare și pline de deferenţă.

Nu numai în scrisori, ci și în întîlnirile obișnuite dintre oameni, ei se salutau cu formule bogate și lungi. Ca semn de salut, se ridica mîna dreaptă pînă la frunte într-un gest de binecuvîntare. Înaintea persoanelor marcante, asiro-babilonienii se înclinau adînc, iar înaintea regilor se aruncau jos și sărutau pămîntul, dar și picioarele acestora.

Distracţiile nu jucau un rol atît de mare în viaţa asiro-babilonienilor ca la egipteni. Totuși cei dintîi alergau cu multă plăcere la marile sărbători religioase, la sfinţirea templelor și a palatelor, la defilarea triumfală a regilor veniți din războaie și la expunerea darurilor trimise din ţări străine îndepărtate. Omul obișnuit avea sărbătorile sale cu prilejul eve-

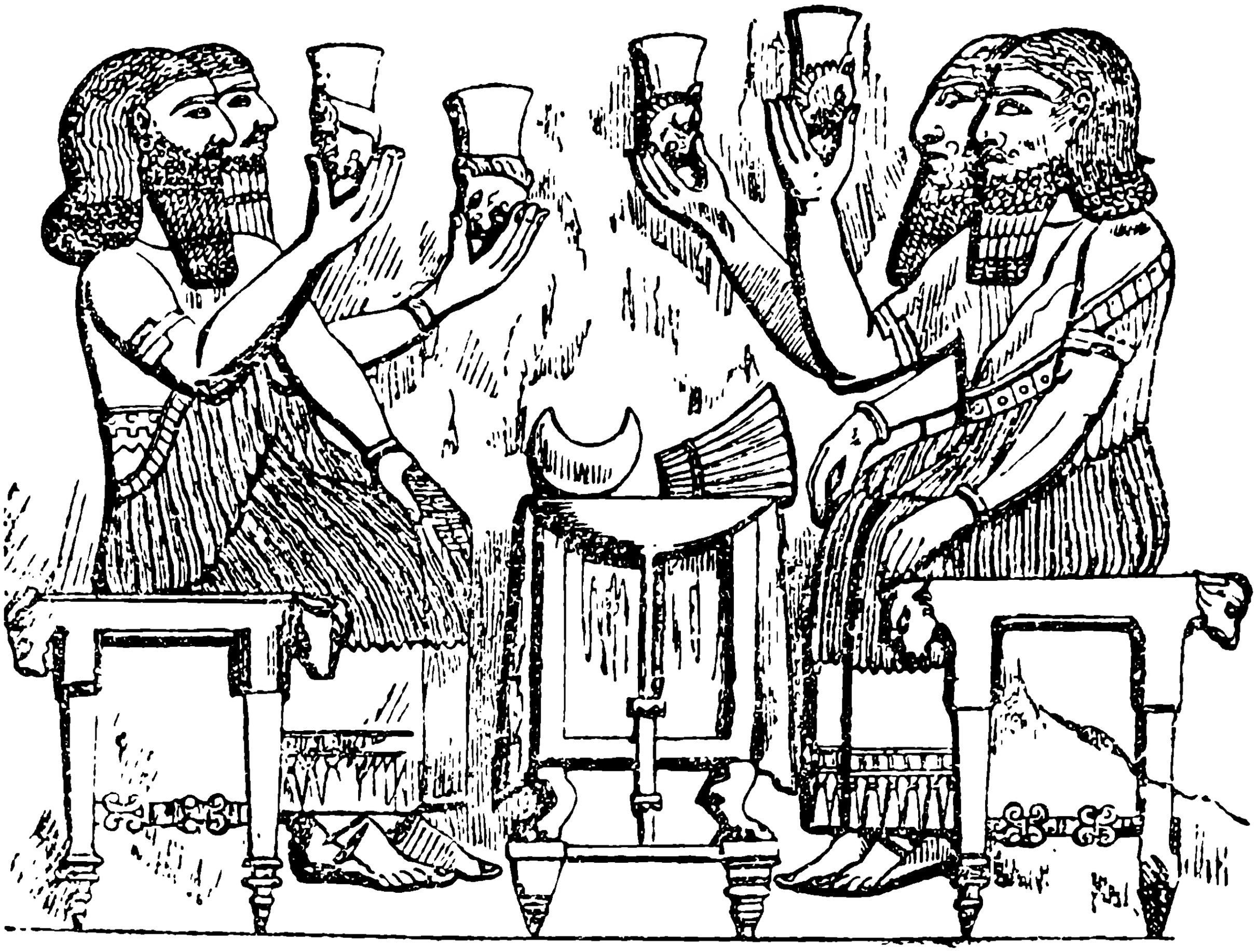

Servirea vinului de curmale ca desert al prînzului babilonian

nimentelor importante din familie, cu prilejul sărbătorii recoltelor sau a sfinţirii casei sale. Dar și în Babilon erau adepți ai gîndirii hedoniste care sfătuiau pe orice om „să joace și să cînte zi și noapte" sau afirmau că „muzica este mai dulce decît vinul și decît mierea" ori ziceau fiecăruia „veselește-ţi inima ta". Locuitorii Babilonului se retrăgeau cu instrumentele lor muzicale în grădini, sau se duceau pe luntre spre a se veseli la malul apelor. La aceste adunări de familie bătrînii jucau și tinerii cîntau, și chiar și străinii erau solicitaţi să cînte un cîntec din ţara lor (cf. *Psalmi*, CXXXVI, 1—8).

Chiar dacă toţi erau veseli și plini de voioșie, deportaţii iudei din Babilon care luau parte la asemenea adunări, se întristau cînd li se cerea să cînte cîntece din Sion: „La rîurile Babilonului am șezut și am plîns cînd ne-am adus aminte de Sion. În sălcii pe malurile lor, am spînzurat harfele noastre. Că acolo cei ce ne robiseră ne cereau să le cîntăm și apăsătorii noștri ne ziceau: — „Cîntaţi-ne și nouă din cîntecele Sionului!". Cum vom cînta cîntarea Domnului în pămînt străin? De te voi uita Ierusalime, uitată să fie dreapta mea! Să mi se lipească limba

Prizonieri de război cîntînd ca muzicanți în Babilon

de gîtlej, de nu mă voi gîndi la tine de nu voi pune Ierusalimul începătură a bucuriei mele!

Fiica Babilonului, dornică de pustiire, ferice de cel ce-ți va plăti, după fapta ce ne-ai făcut tu nouă; ferice de cel ce va lua și va lovi de piatră pruncii tăi'' *(Psalmi*, CXXXVI, 1—8 după Sept.).

În sunetele tobelor răsunătoare și a cimbalelor se juca și se dănțuia.

Cît despre jocurile de noroc cele mai răspîndite erau tablele, pe care le jucau și egiptenii. Se foloseau zaruri sau pietricele, dar nu ne sînt cunoscute cu exactitate regulile jocului de table.

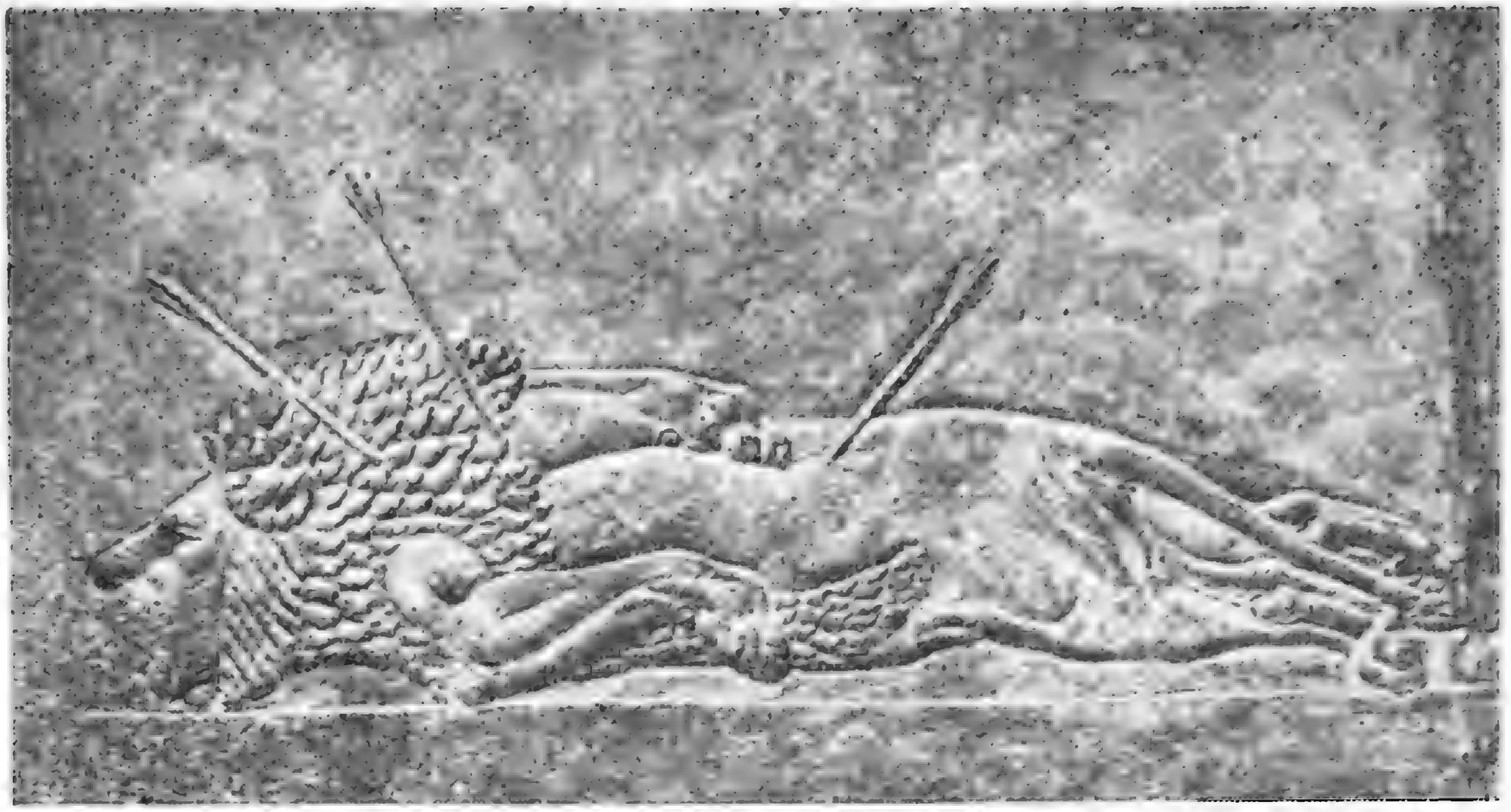

Relief din palatul lui Assurbanipal (perioada neoasiriană) figurînd o scenă de vînătoare

Tinerii se întreceau la tragere cu arcul la țintă, aceasta avînd chipul unei rozete sau al unui leu, căci vînătoarea era practicată nu numai de regi sau de dregători, ci de fiecare om chiar, ca și pescuitul.

Moartea era așteptată de omul bătrîn cu teamă, dar *Codul lui Hammurabi* nu acordă prea mult spațiu acestei perspective. Totuși un părinte putea să desmoștenească pe fiul legitim și să declare moștenitor pe cel nelegitim. Pe membrii familiei pe care voia să-i favorizeze, trebuia să-i indice încă din timpul vieţii lui *(Codul lui Hammurabi* § 165). După lege, soţia primește la moartea soţului ei, întreaga sa dotă înapoi, dar și cadourile pe care le-a primit de la decedatul ei bărbat. Copiii legitimi moștenesc tatăl, dar copiii nelegitimi proveniţi de la o sclavă sau copiii adoptaţi nu moștenesc decît dacă sînt indicaţi nominal de către tatăl lor *(Ibidem* § 166, 170).

După unele tăbliţe provenind din sudul Babiloniei, copilul cel mai mare pare să moștenească o parte mai mare, „partea sufletului".

Cu bătrînețea omul se convinge de deșertăciunea tuturor lucrurilor în Mesopotamia și posedăm o serie de texte literare care dezvoltă această temă și care sînt publicate în întregime în remarcabila lucrare a lui Atanasie Negoiță, *Gîndirea asiro-babiloniană, în texte*, București, Ed. Științifică, 1975 (Disputa între curmal și tamarisc, Concepţia despre lume și înţelepciune, Dialog despre mizeria umană, Dreptul suferind, Observaţii asupra vieţii și ordinii din lume, Povestea unui amărît etc.)

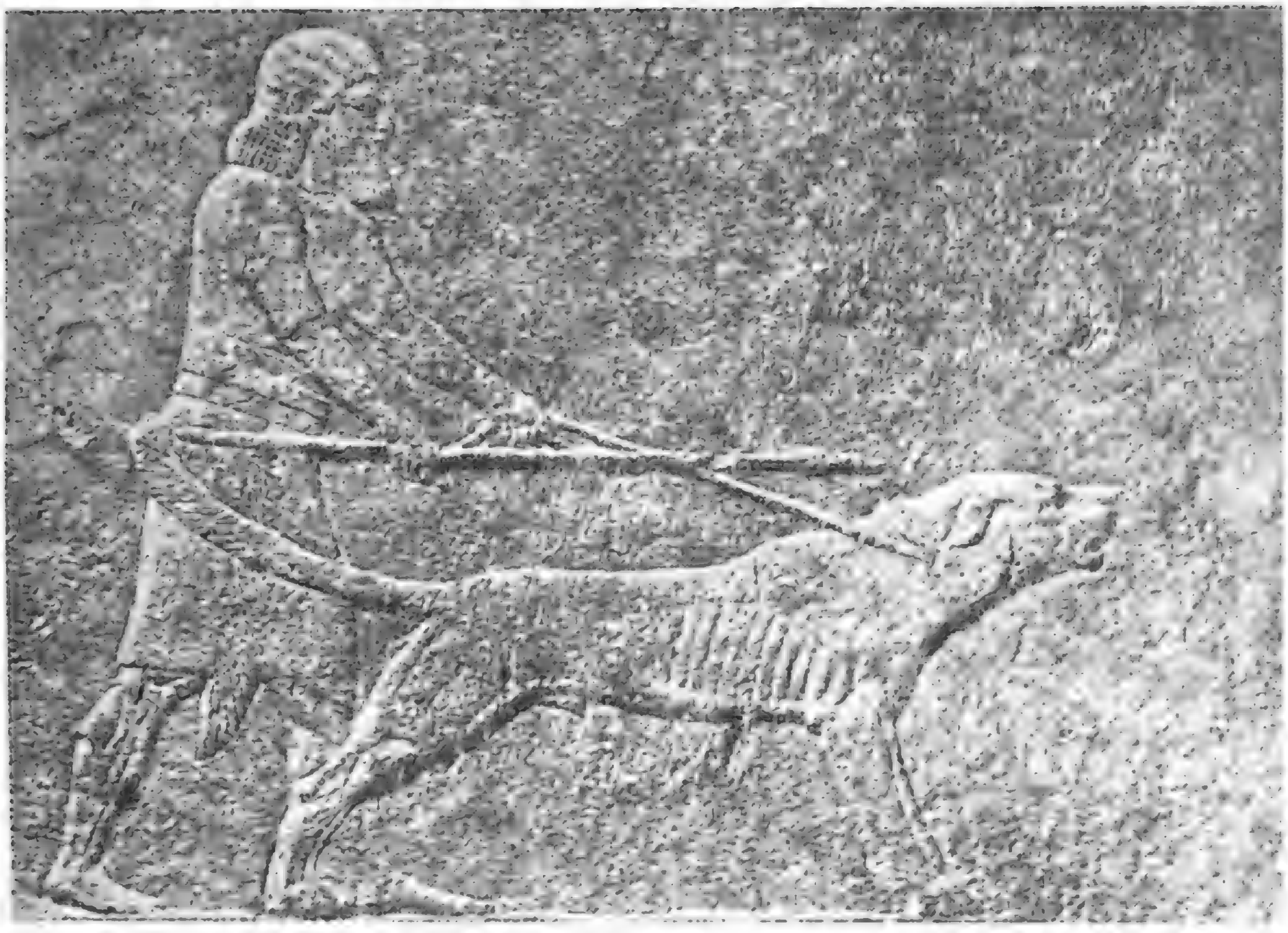

Asirian mergînd la vînătoare (relief din palatul de la Ninive al regelui Assurbanipal)

Deosebirea între viaţa spirituală a Egiptului faraonic şi cea a Asiriei şi a Babilonului nu apare nicăieri mai pregnant decît în cultul morţilor. În Valea Nilului se credea într-o continuare a vieţii dincolo de mormînt într-un regat al fericirii şi al bucuriei pentru cei drepţi. (Cf. Constantin Daniel, *Civilizaţia Egiptului Antic*, ed. Sport-Turism, Buc. 1979, p. 246 sq) şi drept urmare conservarea cadavrului şi construirea unor enorme morminte. În Valea Eufratului şi a Tigrului există doctrina împărăţiei umbrelor, în care cei morţi stau în întuneric ca nişte umbre, praful şi noroiul fiind hrana lor. De aceea babilonienii nu sperau de la viaţa după moarte prea mult, ci aşteptau tot binele din lumea aceasta *hic et nunc* după celebra expresie „aici şi acum".

Viaţa îndelungată este un dar al zeilor pentru viaţa virtuoasă şi cucernică. Viaţa era scumpă pentru babilonieni şi ei se temeau de moarte. De aceea sinuciderile sînt atît de rare în Mesopotamia. Suicidul era comis cînd omul nu putea scăpa din mîinile duşmanilor, dar suicidul pentru alte motive, ca acela al lui Cambyse, nu stă în spiritul semiţilor din Mesopotamia.

Rudele au obligaţia în interesul celui răposat, dar şi al întregii societăţi să se îngrijească de o înmormîntare făcută după rituri, căci „sufletul care nu este înmormîntat, rătăceşte pe pămînt şi vînează făcînd numai răutăţi".

După deces mortul era acoperit şi imediat întreaga casă răsuna de plîns şi bocete. Cunoscuţii familiei aveau datoria de a exprima condoleanţe luînd parte la bocete şi la ţipetele de jale, dar bocitoarele-femei şi bocitorii-bărbaţi conduceau această ceremonie. Cei prezenţi strigau „vai şi ah" sau „ce păcat" şi urlau de jale în vreme ce muzicanţi tocmiţi cîntau cîntece de doliu. Riturile care însoţeau doliul erau foarte violente. Cel ce este îndoliat, îşi scoate acoperămîntul capului său, îşi rupe podoabele ce le poartă la gît, îşi sfîşie îmbrăcămintea şi se îmbracă cu o haină de doliu confecţionată din pînză de sac, îşi crestează cu un cuţit obrazul, faţa şi pielea corpului. Se aruncă la pămînt cu burta pe jos în vreme ce răsună bocetele şi plîngerile.

În clima caldă a Mesopotamiei cadavrele nu puteau să rămînă neîngropate mult timp. Chiar pentru regina-mamă timpul de la moarte pînă la îngropare dura trei zile. Iar Gilgameş, care nu se hotărăşte să se despartă de prietenul său Enkidu mort, spre a-l îngropa, îl plînge şapte zile şi şapte nopţi.

În timpurile preistorice decedatul era îngropat gol, fără nici o îmbrăcăminte, goliciunea rituală fiind obligatorie la cei ce vor să se apropie de zei. Mai tîrziu i se pune celui răposat un veşmînt de îngropăciune. Cel ce voia să conserve trupul celui mort îl aşeza în sare, poate şi în uleiuri. Afirmaţia lui Herodot că se conservau morţii în miere nu este confirmată (Herodot I, 198), dar ştim totuşi că în Orientul Antic acesta era un bun procedeu de îmbălsămare care era utilizat de regii negri de la Meroe-Napata (Etiopia), iar Alexandru cel Mare a fost şi el îmbălsămat în miere într-un sicriu de cristal de rocă.

Remarcabil este lucrul că în Mesopotamia pare să fi existat alături de înmormîntarea în pămînt şi incinerarea. S-au găsit resturile unui crematoriu la Adab şi în multe oraşe ale Mesopotamiei s-au aflat oase calcinate. Nu posedăm însă texte sigure care să confirme incinerarea.

Îngroparea în pămînt a cadavrelor goale după o bătălie era o practică frecventă, şi ele erau acoperite cu grămezi de pămînt. O îngropăciune mai respectuoasă era înconjurarea cadavrului cu rogojini de papură sau de trestie şi aşezarea sa într-un mic mormînt căptuşit cu cărămizi necesare. Apoi erau morminte în formă de recipient de argilă sau sarcofage de argilă în care erau introduse cadavrele culcate pe o parte şi cu picioarele strînse. Mai recente, din vremea parţilor, sînt sarcofagele de argilă lustruită avînd forme antropoide. În Assur existau criptele regilor din Asiria în care aceştia erau îngropaţi în sarcofage care s-au

păstrat pînă în ziua de azi. Legenda de pe aceste cripte spune: „Palat al somnului, mormînt al liniștei, locuință a veșniciei a lui Sanherib, regele lumii, regele Asiriei.”

Locul cel mai sublim din oraș — așa cum se exprimă textele — este necropola, cetatea morților. Unele orașe cum e Kuta, reședința zeului morții, Nergal, par a fi alese de predilecție de oameni pentru locuri de îngropare. Dar pentru îngropare nu era obligatoriu un anumit loc, se îngropau morții lîngă ziduri, dar și pe străzi și în locuri neclădite. În Asiria mormintele se săpau în case și lucrul acesta ne este arătat de inscripții. Chiar regii aveau mormintele lor în palate sau își construiau un mausoleu. Mulți regi din Asiria și-au ales ca oraș de înmormîntare Assur și Ninive. Regii kasiți se îngropau în regiunile mlăștinoase din Bit-Hašmer și Alexandru cel Mare a cercetat mormintele regilor și principilor care se aflau în mlaștini *(Arian, VII*, 22; Strabon, XVI, 11).

Ceremoniile de îngropare propriu-zise nu erau prea pompoase. Dar morții însemnați și bogați trebuiau să fie supuși unor manipulări înainte de a fi îngropați. După ce figura celui răposat era legată, după ce capul lui era acoperit cu o pînză de in și pus în coșciug, începea slujba de îngropare sub conducerea unui preot *Kalu* care cînta psalmi și cîntece de jale, în vreme ce bocitoarele cîntau bocete, aduceau jertfe de vite cornute, oi și capre; libațiunile însoțeau laudele ce se aduceau mortului. Apoi începea îngroparea propriu-zisă: cel răposat primea un vas de băut alături de mîncări abundente și ducea cu el în eternitate și lucrurile lui favorite.

O inscripție pusă pe mormînt ruga pe oricine va găsi acest sarcofag să-l lase la locul lui, și i se făgăduia pentru fapta sa bună ca numele să-i fie binecuvîntat în lumea de sus, și în infern duhul său să bea apă curată. În cele din urmă mormîntul se închidea, iar cripta regală era pecetluită și se recita peste ea un blestem puternic ca să împiedice reîntoarcerea duhului celui răposat în lume. Moștenitorul celui mort era obligat să-i facă libațiuni, vărsări de apă și să-i aducă jertfă pentru morți *(Kispu)*. De aceea babilonianul care nu avea copii adopta unul ca să i se aducă jertfe și să i se facă libațiuni după moarte. Pentru aceste ceremonii preotul era necesar și la morții de seamă, preoții trebuiau să plîngă la mormînt (pentru cel decedat), să-i aprindă un foc pe mormînt, să ungă cu uleiuri tot mormîntul și să recite numeroase descîntece.

Zeii și zeițele Panteonului asiro-babilonian

Sumerienii posedau un sistem teologic complet și un panteon bine ordonat; proto-sumerienii înșiși aveau zei și zeițe antropomorfe, iar cei care i-au precedat pe proto-sumerieni aveau o religie pe care nu o cunoaștem, poate animism. În tot cazul atît sumerienii cît și babilonienii în epoca istorică adorau încă entități divine puțin definite, legate de cultul strămoșilor, cum ar fi zeul casei, zeul protector al casei sau vatra de foc a casei. Într-o epocă ulterioară aceşti zei ai casei s-au concentrat într-un zeu al comunității agrare primitive, zeu al orașului, și un astfel de zeu era numit rege al orașului, dîndu-i-se numele de zeu sau zeiță a orașului Isin, Girsu, Kinunin etc. Toți acești zei erau desigur atotputernici și atotstăpînitori, dar fiecare din ei avea o serie de particularități proprii. Unul reprezenta luna, altul soarele, sau pămîntul, apoi infernul sau războiul. Desigur diferiți zei puteau să aibă aceleași funcțiuni, apoi coloniile unor orașe sau orașe-fiice căpătau drept zeu pe un fiu al zeului orașului-mamă. Aceste relații între zei se tulburau cînd orașele se luptau între ele și unul era învins, atunci zeul orașului învins devenea supus zeului orașului biruitor.

După ce Sumerul și Akkadul s-au unificat într-un singur stat, preoții au căutat să elaboreze un sistem teologic coerent, în care fiecare zeu avea locul său bine precizat. Posedăm liste de zei cu domeniile lor de activitate, din epocile cele mai vechi pînă în secolul IV î.e.n., scrise pe tăbliţele de argilă de la Suruppak, dar pentru epoca tardivă avem liste de zei cu înrudirile lor și specialitatea fiecăruia, iar aceste liste reprezentau teologia oficială din acea epocă.

Semiții din Mesopotamia, asirieni și babilonieni care au depins în atîtea domenii de influența culturii vecinilor lor din sud, sumerienii, au fost înrîuriți în mod considerabil și în ceea ce privește teologia. Căci în cel mai rău caz erau schimbate numele zeilor sumerieni prin nume

Demoni (sus) şi zeu asirian (jos)

semite, dar activitatea și puterea zeilor sumerieni Enzu și Babbar este aceeași ca a zeilor akkadieni Sin și Šamaš. Chiar religia astrală babiloniană, care atribuia un astru fiecărui zeu și căuta cu înfrigurare pe cer „semne", mesaje și porunci ale zeilor adresate oamenilor, este de origine sumeriană. S-au produs desigur în decursul secolelor unele schimbări în sistemul teologic sumerian, dar aceste modificări au fost de mică însemnătate totuși, pentru că în domeniul teologiei asirienii și babilonienii au fost foarte conservatori. Aceasta în mare parte datorită faptului că limba sumeriană, ca limbă teologică s-a păstrat pînă în epoci tardive, și rugăciunea din a III-a dinastie din Ur (2300 î.e.n.) era pronunțată încă în epoca seleucidă (sec. III—II î.e.n.). Mai curînd s-a schimbat numele zeilor și Marduk zeu semit (în akkadiană numele său înseamnă „domn al locului") a luat locul lui Ellil și Assur a venit în Asiria în locul lui Marduk. Zeii posedau embleme și animale emblematice, iar pe acestea ei le aveau din cele mai vechi timpuri, dar știri despre emblemele zeilor ce ne-au parvenit sînt relativ recente. Apoi zeilor le corespundeau anumite stele, fiecărui zeu un astru anume, și de asemenea fiecare zeu avea o cifră sub care era recunoscut.

După învățătura oficială teologică, așa cum reiese și din străvechile tăbliţe cuneiforme de la Suruppak, căpetenia zeilor este Anu (în sumeriană An). Teogonia admite că el ar fi avut 21 de strămoși din care cei mai cunoscuți sînt Anšar și Kišar, Lahmu și Lahama. Zeul Anu pare a fi, așa cum îl arată numele său sumerian „cer" o personificare a cerului. O treime din cer este locuinţa lui, partea cea mai înaltă a cerului unde se află locuinţa lui. Ca rege al cerului era nu numai părinte al zeilor și rege al lor, ci și zeul prin excelenţă. Totuși cultul acestui zeu, în afară de orașele Uruk și Der este puţin dezvoltat. De fapt mai cu seamă regii îl cheamă și nu oamenii obișnuiți, fiind zeul oamenilor de seamă, la care și zeii se refugiază cînd au nevoie de ajutor. Nu posedăm statui sau chipuri ale lui, iar emblema lui este un scrin al zeilor cu un vîrf ţuguiat și acesta este reprezentat adesea pe pietrele de hotar. Tot lui i se atribuie insignele regalităţii, sceptrul, legătura, căciula ţuguiată și toiagul. Numărul este cela al zeilor mari, adică 60, iar astronomicește localizat în ecuatorul ceresc. Locul său de cult cel mai vechi era orașul Uruk unde locuia în templul E-anna, iar în orașul Der era slăvit în templul E-dimgalkalama.

Din Anu s-a format o zeitate feminină în epoca semită, Antu, care este soţia lui, dar de fapt nu avea vreo semnificaţie reală. El are încă o soţie *Ninzalli* și o concubină *Ninursalla*. În epoca istorică zeiţa Ištar devine soţia lui Anu. Drept fiică a lui Anu se socotea zeiţa *Nanai* slăvită la Uruk, iar cei șapte demoni teribili dintre care Labartu e cea mai rea erau ploduri ale zeului Anu. Acest zeu avea o curte cu un mare vizir,

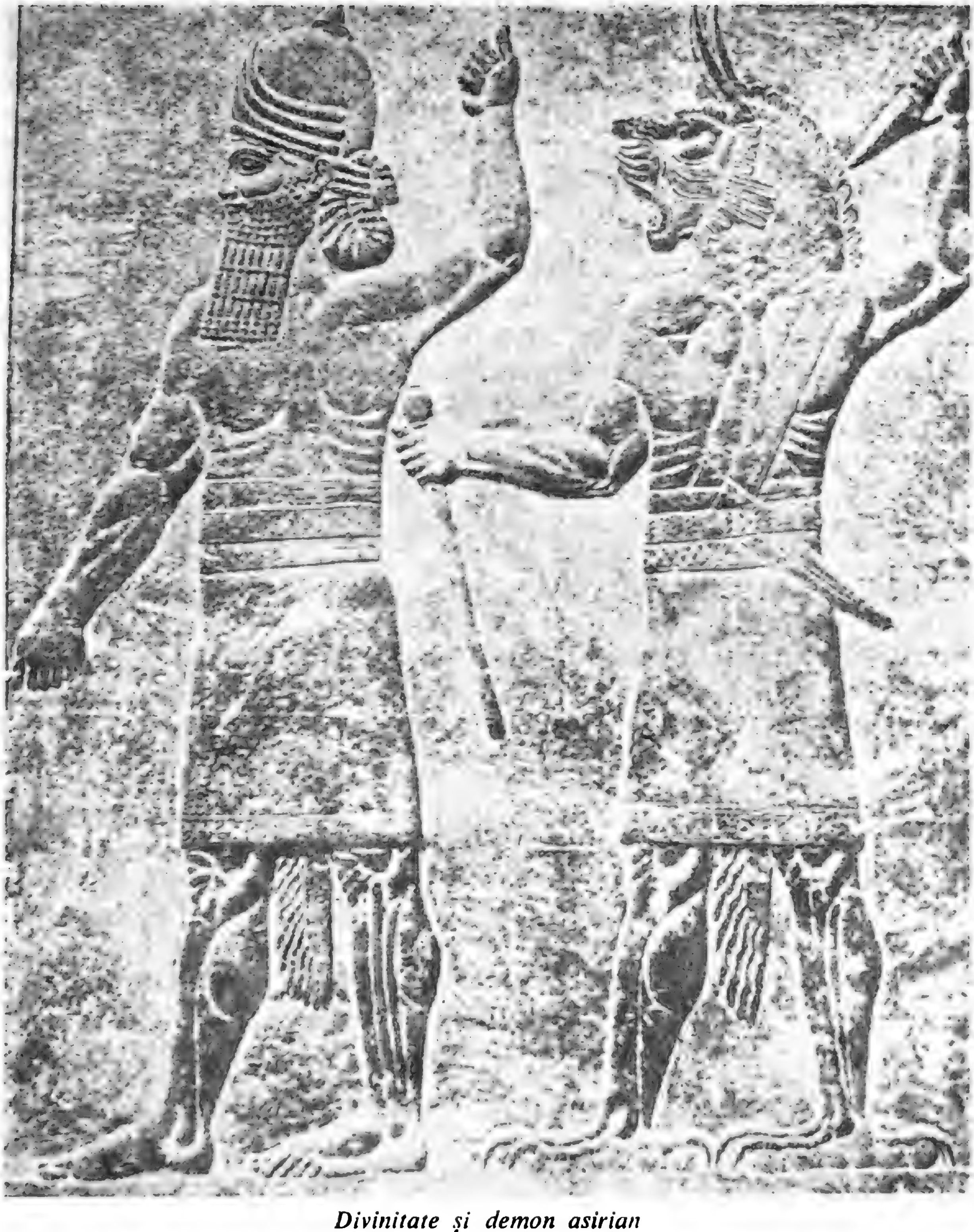

Divinitate și demon asirian

cu dregători numeroși ale căror nume se menționează în listele de zei, dar mai ales avea lucrători, brutari, grădinari și sfetnici întocmai ca un rege lumesc. Nu mult sub Anu se afla zeul *Enlil* sau *Ellil* care în unele

privinţe era egal cu Anu. La fel ca şi Anu avea 42 de strămoşi dintre care cel mai cunoscut era zeul lumii de jos *Ennešarra* cu cei şapte fii şi fiica sa Naruda. Aceşti fii ai zeului lumii de jos erau ţinuţi legaţi spre a păzi porţile infernului. În epoca mai tardivă erau asimilaţi cu zeitatea înşeptită *(Sibi, Sibitti)*. Emblema lor era formată din şapte cercuri mici, iar astrul lor erau Pleiadele.

După etimologie, Enlil era stăpînul vîntului, care aducea şi inundaţia. După ce s-a împărţit lumea în cer, pămînt şi apă şi aceste elemente au fost atribuite unui zeu, Enlil a primit ca domeniu al său, pămîntul. Aşa a devenit el „Domnul Ţării" şi îşi avea sălaşul în muntele cel mare care ajungea pînă la cer, care reprezenta o adevărată legătură între cer şi pămînt. De aceea şi templul său principal în capitala Nippur era numit „casă pe munte" *(E-Kur)* şi de la el acest termen a luat înţelesul de templu în general. Oraşul Nippur era un oraş sacru şi a rămas astfel denumit poate fiindcă Enlil ca şi Anu era socotit „tată" şi „rege al zeilor", avînd o mare putere pe care nu o poseda nici un zeu. Semnul acestei puteri imense pe care puţini zei o posedau erau tablele destinului. Odată pasărea rea *Zu* a vrut să-i răpească aceste table, iar zeul Enlil a avut multe greutăţi spre a putea pune din nou mîna pe ele. În legendele despre creaţia lumii, zeul Enlil la început a fost acela care l-a biruit pe Tiamat dar după întemeierea Babilonului, Enlil apare înlocuit cu Marduk în această legendă cosmologică. Totuşi zeul Enlil se arăta oamenilor într-un chip neprietenos. El este cela care a creat balaurul *Labbu*, menit să-i pedepsească pe oameni, şi acelaşi zeu produce potopul, tot el se mînie că Ut-napišti a scăpat cu viaţă din potop.

Emblema lui Enlil este aceeaşi ca a zeului Anu şi el are numărul 50, iar pe cer are o anumită regiune — o bandă la nord de ecuatorul ceresc care reprezintă „drumul stelelor ce aparţin lui Enlil". Îl vedem reprezentat pe mai multe reliefuri asiriene cu un veşmînt lung, cu o pălărie ascuţită la vîrf, un toiag şi un inel în mînă, călare pe un animal fabulos cu cap de şarpe, picioarele dinapoi de pasăre şi o coadă dreaptă în sus. Soţia principală a lui Enlil este *Ninlil*, care pune un cuvînt bun pe lîngă soţul ei pentru cerşetorii săraci. Asirienii care înlocuiesc pe Enlil cu zeul lor naţional Aššur, o fac pe *Ninlil* să fie soţia acestui zeu. Alături de soţia principală Enlil avea şi o concubină, apoi, există o îngrijitoare a fiului lui Enlil. Teologii asiro-babilonieni l-au asimilat pe Enlil cu *Dagan*, zeu străin al cărui cult se notează începînd din 2300 î.e.n. În alte liste de zei el apare însă imediat după Enlil şi are drept soţie pe *Šalaš* al cărei nume este de asemenea străin. După ei figurează pe listele de zei un zeu *Išhara* tot cu nume străin. Fiul însemnat al lui Enlil este eroul *Ninurta*, zeul războiului şi al vînătorii care luptă împotriva zeilor răi, a demonilor, dar şi împotriva pietrelor din care face diguri în munţi

spre a preveni inundaţiile. Apoi el este un zeu mîntuitor căci îi izbăveşte pe oameni de nenorociri şi de boli. El este invocat de plante ca stăpînul lor şi el determină destinul pietrelor. În sistemul planetelor el corespunde lui Saturn şi în sistemul stelelor fixe corespunde stelei Sirius *(Kakkab mešre)*. El poartă diferite arme: o sabie, o plasă, un arc, un scut, dar şi arme divine: arma cu 50 de capete, arma cu 7 capete, arma cu 6 capete, dar mai ales armele *Šarur* şi *Šargaz* care ele însele au devenit zei, şi ca sceptru cu doi lei sau doi vulturi reprezintă emblema lui Ninurta. Ca fiu al lui Enlil locuieşte mai cu seamă la Nippur unde are un templu, *E-šumedu*, dar şi alte oraşe au un templu al lui în special oraşul asirian Kalach. Soţia lui Ninurta s-ar fi chemat „doamna din Nippur", iar alţi teologi fac din zeiţa *Gula* soţia lui Ninurta.

Revenind la zeul Enlil trebuie să menţionăm curtea sa divină care avea drept căpetenii pe marele vizir al său *Nusku*, zeul focului care înlătură întunericul şi întemeiază oraşele. Emblema lui este candela şi un scrin pe care este aşezat un baston luminos. Sub ordinele lui Nusku se află mulţi curteni, soli, olăcari, portari, bucătari, preoţi care slujesc în templul E-kur.

Alături de aceşti doi zei mari, Anu şi Enlil, ale căror cercuri de zei subordonaţi le-am expus parţial, există în timpuri vechi o zeiţă feminină „Doamna zeilor" *Mah*, adorată sub diferite nume în multe locuri, lucru care se poate explica prin faptul că în ea s-au concentrat mai multe divinităţi feminine. Zeiţa aceasta era adorată mai ales la Tilmun (insula Bahrein), Lagaš şi Girsu şi mai ales la Kiš în nordul Babiloniei. Zeiţa Mah sau Nin-Mah are un fiu, *Lil*, care a fost identificat cu *Tammuz* fiindcă a murit şi a fost îngropat ca şi acesta. În panteon după zeiţa Mah, mamă a oamenilor şi doamnă a zeilor, vine zeul Ea sau Nudimmud după numele său sumerian *Enki* care zeu era stăpînul lumii de jos; însă această lume de jos reprezintă apa — apa din mare, din rîuri, din mlaştini, apa din adîncurile pămîntului. Oraşul său era Eridu care se afla în laguna golfului Persic. Dar apa din adîncuri era socotită ca lăcaş al înţelepciunii; de aceea Ea era zeul artelor, ştiinţelor şi al învăţăturii. El a învăţat pe oameni diferitele tehnici, olăritul, lucrul metalelor, ţesutul etc. Dar el era — după aceeaşi sursă — şi inventatorul scrierii şi al ştiinţei pe care a făcut-o cunoscută oamenilor. Domeniul său principal îl constituiau disciplinele secrete: vrăjitoria, arta descîntecelor şi a conjurării care erau folosite spre a birui puterile duşmane şi a cunoaşte viitorul. Zeul Ea ajută cu fapta şi sfatul său pe fiul lui Marduk dar zeul Ea, spre deosebire de Anu şi Enlil, este un prieten al oamenilor pe care îi iubeşte. Zeul Ea posedă multe temple, mai ales la Eridu şi la Borsippa, dar şi la Babilon şi la Lagaš. El este reprezentat ca un om bătrîn care ţine pe umerii săi un butoi, din care dă drumul la apă. Animalul său sa-

cru era ţapul sălbatic, iar ca simbol avea fie o prăjină cu un cap de berbec, fie o fiinţă fabuloasă, jumătate peşte, jumătate capră. Are ca număr cifra 40. Mai mulţi zei ajută pe Ea în activităţile sale, apoi portarii, solii, dregătorii; un zeu al focului *Gibil* aparţine şi el aceluiaşi cerc.

Fiul cel dintîi născut al lui Ea este *Marduk*, dar numele său semit este o dovadă că el apare tîrziu în panteonul asiro-babilonian unde zeii mai vechi poartă nume sumeriene. Zeul Marduk ajunge să fie fiul oraşului Babilon şi după ce acest oraş în vremea lui Hammurabi are o dezvoltare atît de mare zeul Marduk capătă aceeaşi ascensiune ajungînd un zeu fundamental, fiind mai însemnat decît Enlil şi Anu, luîndu-le domnia asupra lumii în întregime. El capătă o curte foarte mare, cu mulţi dregători, iar soţia sa are şi ea o curte numeroasă de slujnice, însoţitoare, paznice, portărese etc. al căror nume ne este cunoscut. Astfel ajunge Marduk odată cu oraşul Babilon „marele stăpîn", „Stăpînul cerului şi al Pămîntului", iar puterea sa esenţială stă în înţelepciunea pe care o foloseşte ca şi tatăl său spre a ajuta oamenilor bolnavi sau în nenorocire.

În teogonie Marduk apare ca un mare erou. După ce zeul Ea i-a făcut inofensivi pe cei doi zei Apsu şi Mummu, el se războieşte cu mîrşava Tiamat şi o biruie după o luptă înverşunată. Drept răsplată Marduk obţine stăpînirea peste toţi zeii, iar după aceea el creează pămîntul, cerul, stelele, plantele, animalele şi în cele din urmă pe oameni. Marduk locuieşte în templul *E-sagila* din Babilon, iar în Asiria are mai multe locuri de cult. Emblema sa era un vîrf de ţeapă sau o secure, iar numărul său era 10, un număr destul de mic ce arată că iniţial Marduk era foarte mic printre zei, dedesubtul lui Ištar, Šamaš şi Sin. În astrologie planeta sa era Jupiter. Statuia lui Marduk la Babilon, după descrierea lui Herodot care îl numeşte Bel, era din aur pur şi avea o greutate de 80 talanţi de aur (circa 2700 kg aur). Fiul cel mai cunoscut al lui Marduk era *Nabu* „crainicul" care este şi scribul zeilor, cel ce are tablele destinului la el, dar e şi zeul înţelepciunii, acela care pe toate le cunoaşte. El are un templu la Borsippa, *E-zida*, iar pe cer corespunde planetei Mercur.

Primei tetrade de zei, Anu, Enlil, Mah (Nintu), şi Ea îi urmează a doua tetradă compusă din Sin, Šamaš, Adad şi Ištar. Primul zeu al acestei tetrade Sin era socotit şi el ca fiul cel întîi născut al lui Enlil, el mai purtînd şi nume diferite *Enzu*, *Nannar* etc. Cele două jumătăţi ale secerei lunii erau văzute ca două coarne sau ca o barcă cu care zeul se plimbă prin cer. Eclipsele de lună erau considerate o luptă a demonilor celor răi împotriva zeului. Numărul său era 30, emblema sa secera lunară. Templul său cel mai mare era *E-hulhul* în oraşul Harran şi E-gišširgal în oraşul Ur.

Soţia sa este *Ningal* (mai tîrziu numită şi *Nikkal)* care era mama zeului soare, iar ea împreună cu soţul ei „stabilea în cer destinele". Fiul

zeului Sin este zeul soarelui *Šamaš* (sau în sumeriană *Utu* sau *Babbar*). Babilonienii credeau că el vine în fiecare dimineaţă din „Muntele cel Mare, Muntele Deschiderii Izvoarelor" şi el „deschide poarta cea mare a cerului strălucitor". Noaptea se scobora în lumea de sub pămînt. Dar el este milostiv cu cei sărmani şi cei bolnavi mai cu seamă. Apoi el este, împreună cu Adad, zeul oracolelor „el înscrie semnele oracolului înlăuntrul somnului" pentru ca văzătorul să cunoască viitorul. Preoţii care prezic şi prezicătorii îl socot drept zeu al lor. Numărul său este 20 şi templele sale, care poartă de obicei numele de *E-babbar* (sumer: *casa strălucitoare*) se aflau la Larsa şi la Sippar. El are mai mulţi viziri, o curte bogată şi feciori şi fiice. Pe listele de azi vine la rînd acum zeul furtunii *Adad* pe care sumerienii îl numesc *Mec*, *Mur* sau *Iškur*, iar numele său akkadian era *Ramman* sau *Adad*. În ţara hittiţilor el era numit *Tešup* iar la semiţii din vest *Amurru*. Cînd aduce el ploaia, cresc cerealele, fructele şi vitele, de aceea el e numit „Stăpînul prea plinului". Dar cînd opreşte el ploile şi inundaţia fluviilor atunci ţara se prăpădeşte prin lipsuri şi foamete. Iar norii, fulgerul, tunetul, ploaia, furtuna, toate acestea se supun lui Adad. Alături de zeul Šamaš, Adad este „stăpîn al oracolelor" În astrologie i se atribuie ca astru steaua Regulus. Cifra sa sacră este 6, iar ca semn al stăpînirii sale i se atribuie o legătură de fulgere şi securea. Nu se poate spune exact în ce relaţii cu aceste tetrade divine stă zeul *Tammuz*, care în sumeriană e numit *Dumuzi*, „fiu legitim". Acesta pare, după legendă, a fi fost un rege bătrîn, care fiind vînător şi pescar iscusit, a dobîndit o mare faimă. Pe de altă parte numele lui Dumuzi apare în cele mai vechi texte religioase sumeriene. Chiar dacă regii de mai tîrziu nu l-au cinstit şi n-au pomenit numele lui, se pare că amintirea i-a rămas vie în popor care îi aducea jertfe şi închinări nenumărate. Ba chiar el era adorat şi de popoare străine după cum ne informează Iezechiel (VIII, 14) care se revoltă împotriva „femeilor ce îl plîng pe Tammuz". De fapt de persoana acestui rege mitic este legată divinitatea, dar mai ales numeroase mituri dintre care unele ne sînt obscure şi puţin inteligibile. Multe din aceste mituri au un caracter agrar, căci în luna lui Tammuz, numită după el, care este luna iulie dispare de pe pămînt, nu ştim din ce cauză exact, poate datorită iubirii prea arzătoare a zeiţei Ištar, iubita sa din tinereţe. Zeul Tammuz este identificat cu Adonis la fenicieni, zeu ucis la vînătoare de un mistreţ. Dar ca şi zeul Adonis, Tammuz se reîntoarce la viaţă şi face să reapară vegetaţia pe pămînt.

Elementul feminin din cea de a doua tetradă îl alcătuieşte zeiţa *Ištar*, în sumeriană *Ninni*, *Innina*. Ea a căpătat în decursul secolelor o situaţie aşa de înaltă încît multe alte divinităţi feminine au fost asimilate cu ea, iar apelativul de zeiţă prin excelenţă o indică pe Ištar. Ea este fiica lui

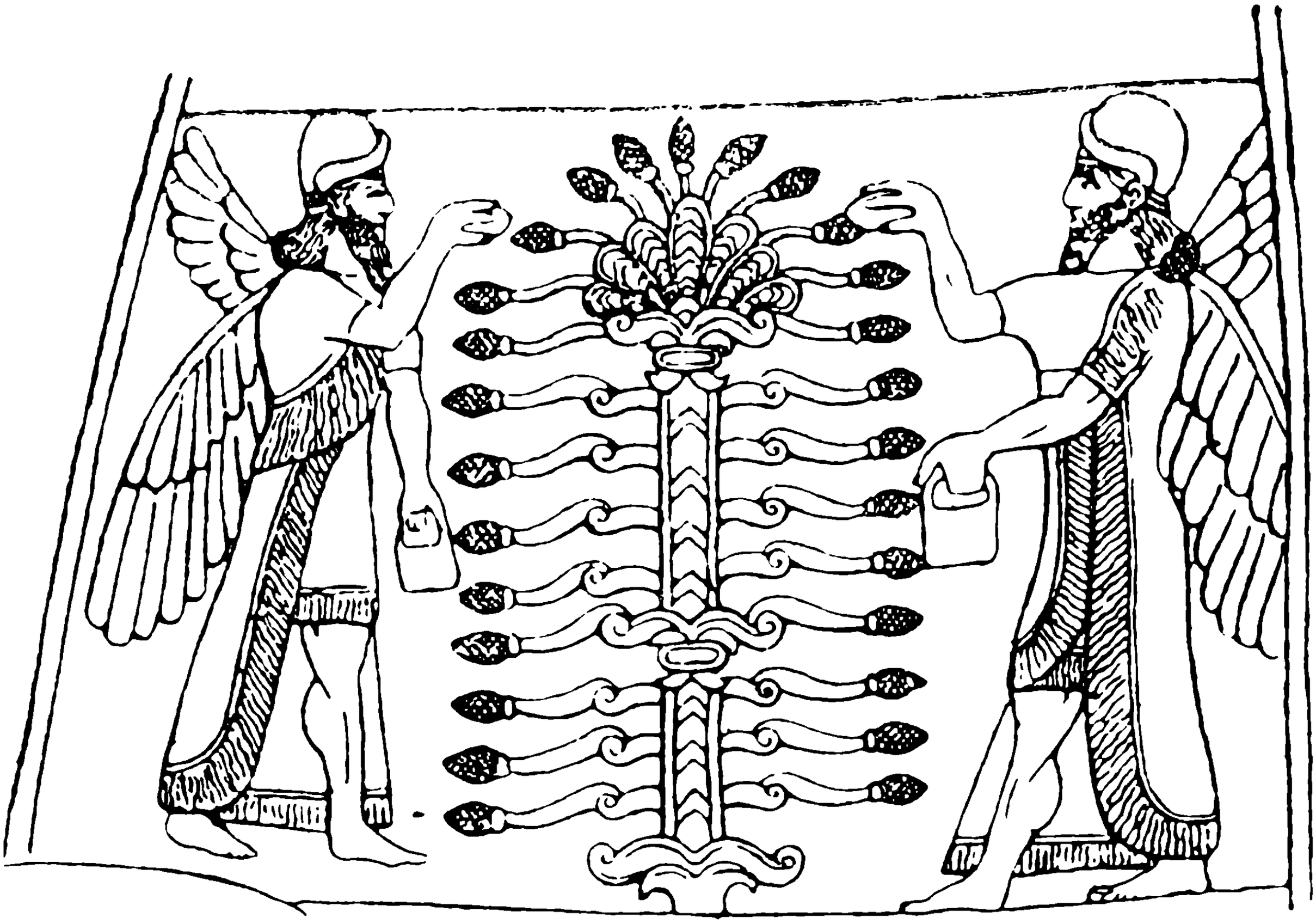

Genii babiloniene fertilizînd florile unui palmier

Sin și la început a fost slujnică și concubina zeului Anu, dar a devenit cu timpul soția sa legitimă. Ca zeiță, Ištar are două activități deosebite: pe de o parte este zeița iubirii trupești și a plăcerii, este „hierodula zeilor" dar practică dragostea și cu oamenii și cu animalele chiar, aducînd însă nenorocire și pierzanie iubiților ei. Ea are totuși milă de oameni și la potop plînge și jelește pe toți oamenii pierduți. Pe de altă parte ea este „Doamnă a Bătăliei", „Stăpînă a luptei", ea se luptă cu oastea dușmană, înfrînge pe conducătorul ei, îl ucide și cîștigă bătălia. De aceea e uneori reprezentată cu barbă ca zeul Aššur. I se atribuia de astrologi steaua Venus (Luceafărul, *Dilbat* în akkadiană) „Făclia strălucind pe cer și pe pămînt"; planeta Venus avînd o fire masculină dimineața (Luceafărul de dimineață) și o fire feminină seara (Luceafărul de seară). Apoi îi corespund și steaua Sirius, iar numărul ei este 15, jumătatea cifrei tatălui ei Sin, iar simbolul ei este o stea cu 8 sau 16 raze. Animalul său este „leul care rage" și ea este reprezentată adesea ca o vacă sălbatică. Locul de cult principal al acestei zeițe era orașul Uruk, unde hieroduli feminini și masculini îi slujeau, dar ea poseda în multe alte orașe templele ei, iar în unele din aceste temple se scotea în evidență caracterul ei belicos (Akkad, Arabela), în altele acela de mamă și femeie iubitoare.

Pe lista zeilor întîlnim din cercul zeităților din jurul lui Enlil și Ninurta, mai întîi pe zeul *Uraš*, numit ca și Ninurta „cel dintîi născut al lui Enlil" și zeu al agriculturii. Astrologic el corespunde constelației Centaurului. O altă divinitate este zeul *Zamama* sau *Zababa* numit și *Ilbaba* care este zeul luptei, al bătăliei înarmate împotriva dușmanului. El locuiește în orașul Kiš, în templul numit E-meteursag și corespunde constelației Acvilei (Aquila). Zeița *Gula* este o zeiță vindecătoare, invocată des în descîntece, „este doftorița cea mare care prin atingere cu mîna ei învie pe morți". Emblema ei este cîinele și pe pietrele de hotar apare zeița Gula șezînd pe un jilț cu cîinele ei alături. Steaua zeiței Gula este constelația Vărsătorului (Aquarius) și zeița Gula posedă temple în mai toate orașele mari. Zeul *Ningirsu* este foarte asemănător cu Ninurta și este și el „primul născut al zeului Enlil". El este zeu al războiului, dar și al agriculturii. Ultimul capitol al catalogului zeilor asiro-babilonieni, pe care îl posedăm este consacrat zeilor lumii de jos. Stăpînă a lumii de jos este zeița *Ereškigal* în akkad. *Allatu* ; ea stăpînește „țara fără întoarcere înapoi" în care nu se poate ajunge decît după traversarea rîului Chubur și trecerea a șapte porți ferecate. Astronomic această zeiță este identificată cu constelația Hydra, iar pe pămînt capitala ei este *Kuta* unde se află Templul ei E-urugal. Vizirul acestei zeițe a iadului se numește *Namtar* care introduce pe cei ce mor la stăpîna sa și care posedă 60 de boli pe care poate să le arunce peste oameni. Cu soția sa *Hušbisag* el dă viață la un demon foarte primejdios. Mai mulți zei gemeni trebuie să fi fost zei chtonici și ei sînt menționați des în descîntece ; așa de pildă: *Birdu* și *Šarrabu*, apoi zeii gemeni: *Maštabba* (în akkadiană: *Ilan)* care sînt identificați pe cer cu constelația Gemenilor (Gemini) apoi *Lugalnamtarra* și *Lugal-abba*. În catalogul nostru de zei figurează ca zeu al infernului *Nergal*, care la început era identic cu *Šamaš*. În general acest zeu întruchipează proprietățile rele ale soarelui: ciuma, războiul, seceta și inundația. De aceea el este reprezentat ca zeu urlător al focului și zeu al ciumei (al cărui nume nu trebuie scris sau pronunțat spre a nu o chema: *nomen odiosum)*. Cei patrusprezece slujitori ai săi sînt toți demoni ai unor boli, și în această linie de gîndire *Nergal* devine „Domn al Lumii de jos", „Domn al mormîntului", dar ca domn al luptei și al războiului el este figurat înarmat, iar emblema sa este sceptrul cu cap de leu, iar ca animale stau în preajma sa: leul, taurul, corbul și dragonul. Dintre planete îi corespunde Marte. Reședința sa era templul *E-meslam* la Kuta.

Un alt zeu ce figurează în cataloagele noastre de zei și este asemănător cu Nergal este zeul *Irra* „stăpînul asaltului și al nimicirii", care îi decimează pe oameni prin război, ciumă și foc. Împotriva lui nu te poți apăra decît prin formule de descîntece, care trebuie păstrate în

casă. Lui îi corespunde constelaţia Carului Mare (Ursa major, *steaua vulpii*: în akkadiană). Desigur, numărul zeilor şi al zeiţelor în cataloagele de zei ce au ajuns pînă la noi este cu mult mai mare, dar ne mărginim să-i indicăm pe cei mai însemnaţi. Pe de altă parte o serie de zeităţi nu au fost incluse în cataloagele de divinităţi redactate în Babilon şi printre aceştia chiar zeul naţional al Asiriei, *Aššur*, care la început era doar un zeu local. Odată cu creşterea şi însemnătatea căpătată de locul de reşedinţă a crescut şi puterea sa, iar după ce Asiria a devenit o putere mondială, stăpînă a unui mare imperiu, zeul Aššur a ajuns în vîrful Panteonului asirian. În catalogul de zei este rînduit fie după Anu, fie chiar înainte de el. El devine „Regele zeilor care s-a creat pe sine însuşi . . . . regele cerului şi al pămîntului . . . . . care locuieşte în cerul strălucitor . . . . . şi stabileşte destinele oamenilor" Apoi el este stăpîn al războiului şi mînă pe ai săi la izbîndă întotdeauna. Astfel, precum vedem, el are în Asiria locul lui Marduk în Babilon, apoi el este soţul lui Ninlil, numită şi Ištar în asiriană. Mai tîrziu zeul Assur a fost asimilat cu *Anšur*, tatăl lui Anu, din pricina asemănării de nume. Simbolul său era fie o pălărie cu vîrf, fie un soare înaripat care are la mijloc un zeu ce trage cu arcul.

Pe de altă parte în panteonul asiro-babilonian au intrat divinităţi elamite, kasite, lulubee etc. Apoi nu intră în catalogul de zei acele divinităţi care au avut o atitudine duşmănoasă faţă de ceilalţi zei, cum ar fi treiada primordială Apsu, Tiamat şi vizirul lor Mummu, ca şi iubitul lui Tiamat, Qingu ca şi „cel roşu" prima făptură umană făurită de Tiamat (Amintim că Adam înseamnă „cel roşu" în semitică). Toţi zeii enumeraţi în cataloagele de zei — din care noi nu am reprodus decît partea esenţială — au căpătat denumirea de *Igigi* sau *Annunanki* sau *Enukki*, şi cei dintîi sînt zeii Cerului, cei din al doilea rînd sînt zeii pămîntului, ai apei şi ai lumii de jos. Anu este regele zeilor Igigi, iar Enlil este regele zeilor Annunanki ori Enukki. Numărul zeilor este redat în mod diferit de variatele texte, iar în imnurile consacrate facerii lumii se socotesc 3600 de zeităţi, iar dintre acestea 60 sînt zei mari ; de aceea şi Anu, căpetenia lor, are cifra 60. În ceea ce priveşte înfăţişarea zeilor asiro-babilonieni, spre deosebire de cei egipteni, ei apar în chip uman — sînt antropomorfi. Zeii au, ce-i drept, animalele lor sacre, sînt comparaţi cu animale, dar nu apar în chip de animale. Singura excepţie o formează — în afară de descrierea lui Ištar ca vacă — zeii cu două capete (ca şi la romani unii zei — de ex. zeul Ianus), apoi Marduk e descris ca avînd 4 ochi şi 4 urechi care văd şi aud, despre Tiamat se spune că avea două feţe, una feminină şi alta masculină.

În ceea ce priveşte veşmintele zeilor — cu toate tendinţele conservatoare ale religiilor — costumul divinităţilor asiro-babiloniene s-a modificat în decursul secolelor. Constant a rămas coroana în formă de corn,

Geniu inaripat asirian

care totdeauna este un semn al divinităţii, apoi la zeii masculini conservarea părului capului şi a bărbii. Toate celelalte elemente vestimentare din ţinuta zeilor sînt supuse modei, ca şi la oameni.

La sumerieni zeii poartă o manta lungă trasă peste umeri, şi ţin în mîini emblemele ce caracterizează divinitatea mai îndeaproape: un snop de curmale şi o jumătate de lună. În vremea dinastiei din Akkad veşmintele zeilor sînt foarte diferite, fie un şort, fie o fustă scurtă, fie o mantie care acoperă umărul stîng şi lasă gol pe cel drept, iar zeiţele au o mantie ce le cade peste amîndoi umerii. Pe cap poartă un capişon cu două coarne. Pe animalul ce-i aparţine, zeul sau zeiţa ţine un picior; alteori stă cu ambele picioare pe animalul favorit. Acelaşi acoperămînt, cu unul sau două coarne — simbolizînd desigur cornul lunii — e purtat de zei şi zeiţe. Mai tîrziu, în locul pălăriei cu un corn sau două, se întîlneşte la zei o pălărie cilindrică de pene, iar emblema lor o ţin în mînă: Ištar steaua şi arcul, Adad legătura de fulgere şi animalul său sacru peştele alături de el. În Asiria pare deosebită reprezentarea demonilor şi a geniilor, în timp ce aceea a zeilor este din ce în ce mai rară. Toţi poartă o tunică cu mîneci care este menţinută de o centură şi deasupra încă o mantie. Acoperămîntul pentru cap consta într-un capişon cu două coarne, o pălărie cilindrică, sau o tiară rotundă. De la zeiţe posedăm statui goale ale lor, care probabil erau îmbrăcate cu veşminte luxoase în timpul ceremoniilor antice. Zeiţele ţineau şi ele emblemele în mînă, stînd în picioare pe animalul lor. Mai tîrziu zeiţele apar reprezentate pe un jilţ.

Deşi imnurile cîntate în temple de sumerieni au rămas aceleaşi, neschimbate şi pe vremea asiro-babilonienilor, totuşi, unele concepţii teologice s-au modificat în chip esenţial. Mai cu seamă locul şi însemnătatea diferiţilor zei au devenit altele şi aceasta în chip fundamental. Poate a existat o epocă în care în centrul culturii din Mesopotamia era zeul Apsu cu soţia sa Tiamat pînă în vremea cînd au fost daţi la o parte de zeul Anu. Dar nici Anu nu s-a bucurat mult timp de supremaţia sa căci după un timp a trebuit să o împartă cu Enlil. Amîndoi aceşti zei nu sînt binevoitori faţă de oameni. Ideea ostilităţii zeilor faţă de oameni era precum se ştie o idee centrală şi în gîndirea Greciei antice, şi se credea că zeii invidiază pe oameni φθόνος τῶν Θεῶν „invidia, gelozia zeilor" (cf. Eschil, *Perşii*, 354 ; Agam. 921). Ori zeul Anu crease pe demonii cei răi ca să vatăme pe zei şi pe oameni, iar Enlil voia să nimicească tot neamul omenesc prin Potop, iar cuvîntul său producea nenorocire în tot locul. Aşa se face că această pereche de zei, care nu aduceau decît necazuri, n-a mai fost slăvită decît în lăcaşurile lor de cult şi nu mai mult decît era necesar. Dar Ninurta, fiul lui Enlil este altfel, căci nimiceşte pe monstrul Labbu, aducător a atîtea nenorociri; de aceea

el este adorat la Nippur. O carieră mult mai strălucitoare a făcut zeul Marduk, zeu local al unui mic oraş babilonian care, graţie regelui Hammurabi, a ajuns un oraş mare. Marduk a urmat destinul oraşului Babilon şi a primit rolul de „creator al lumii", „biruitor al zeiţei Tiamat". Evoluţii similare au cunoscut marea majoritate a zeilor însemnaţi din panteonul asiro-babilonian.

Sfinx asirian, divinitate cu trup de taur şi cap de om

Caracteristice pentru sistemul religiei babiloniene sînt diferitele ipostaze ale divinităţii, care pot fi obiecte inanimate sau concepte abstracte. Începuturile acestui sistem de gîndire se găsesc şi la sumerieni: ei afirmă că vizirul zeului soarelui se numeste Cel drept şi Dreptate, apoi ei divinizează armele fabuloase *Šarur* şi *Šargaz* sau emblema mîinii prea cinstite (în sumeriană *šumah*). Sau numele vizirilor soţiei zeului Ea, unul chemîndu-l *Uznu* (ureche) şi celălalt *Harišu* (înţelegere), aceştia fiind ipostaze ale virtuţilor de care zeul Ea şi soţia sa au nevoie. Numele vizirului lui Apsu, *Mummu* trebuie tradus cu „formă" sau „logos, înţeles".

În alte texte Cuvîntul (divin) — *(amatu)* sau Logosul divin apare personificat şi datat cu multe caractere supraterestre, pe care le foloseşte spre bine şi spre rău. Acest Cuvînt divin sau Logos apare şi în textele talmudice unde este numit *Memra* „cuvîntul divin" de la amar „a vorbi", dar mai cu seamă la Filon din Alexandria unde Logosul joacă un rol central, prefigurîndu-l pe acela pe care îl va căpăta cîţiva ani mai tîrziu în gîndirea creştină (Filon din Alexandria moare la anul 44 e.n.).

Asirienii şi babilonienii observaseră că diferiţi zei au caractere comune şi nu sînt în esenţă deosebiţi unul de altul, fiind vorba de aceeaşi divinitate care purta nume diferite. De pildă numeroasele zeiţe vindecătoare ale bolilor *Gula, Ba'u, Nintinugga, Ninkarrak, Ninisiuna, Ninnibru* sînt aşa de intim legate una de alta încît nu este cu putinţă să le deosebim şi să le urmărim originea. Dar în această egalizare a zeiţelor şi a zeilor atunci s-a mers un pas mai departe şi s-a atribuit unui singur zeu caractere, calităţi şi facultăţi care iniţial au aparţinut unui mare număr de alţi zei. În acest fel în Babilon s-a mers nu către monoteism ci către *monolatrie*, adorarea unui singur zeu, dar nu cu exluderea tuturor celorlalţi ca în monoteismul consecvent. Într-un text lung babilonian ce ni s-a păstrat toţi zeii sînt identificaţi cu zeul Enlil: „Nab este zeul Enlil al Cerului ; Zaggarra este zeul Enlil al viselor". Într-un text neobabilonian Marduk devine şi el singurul zeu:

Nergal este Marduk al bătăliei
Zababa este Marduk al luptei
Enlil este Marduk al stăpînirii şi al sfatului
Nabu este Marduk al socotelilor
Sin este Marduk cel ce luminează noaptea
Šamaš este Marduk al dreptăţii".

Bineînţeles că supremaţia unui zeu asupra altuia sau subordonarea unui zeu altuia însemna şi o strălucită afacere pentru preoţii zeului care au reuşit să-l includă pe un zeu în altul mai puternic, fiindcă averile lui, ale Templului său, donaţiile ce i se făceau ajungeau în mîinile zeului celui mai tare. Alţi preoţi au asimilat diferiţi zei părţilor corpului unui anume zeu, de exemplu Ninurta: „Ochii săi sînt Enlil şi Ninlil/Irisul ochilor săi este Sin/Anu şi Antu sînt buzele sale/dinţii săi cei şapte zei/urechile sale sînt Ea şi Damkina/ţeasta sa este Adad/Spatele său este Marduk/Pieptul său este Nebo."

Desigur atunci cînd mesopotamianul credincios cunoştea numele zeilor şi funcţiunile, specialitatea sa am zice mai exact, el putea să se roage la zeul ce-l putea ajuta cerîndu-i milă. Dar mai rău era cînd numele zeului nu era cunoscut. În acest caz credinciosul se putea ruga zeului necunoscut sau zeiţei necunoscute (un templu al zeului necunoscut exista şi la Atena în sec. I al erei noastre, cf. *Fapte*, XVII, 23). Sub zei,

dar deasupra oamenilor, se aflau eroii şi demonii. Cei dintîi după concepţia babiloniană sînt personalităţi umane care în timpul vieţii lor au săvîrşit fapte remarcabile ridicîndu-se atît de mult deasupra oamenilor încît el era oprit de la moarte de puteri supranaturale. Unii dintre aceşti eroi cum este Tammuz, a fost socotit printre zei, iar Adapa, „fiul omului" sau Etana care a zburat spre cer, sau Gilgameş, erou al celebrei povestiri păstrează mai curînd trăsături umane decît divine. Nu este limpede situaţia celor şapte înţelepţi (pe care i-au avut şi grecii vechi, probabil numiţi după cei babilonieni) fiecare înţelept fiind dintr-un oraş al Babiloniei (Ur, Nippur, Eridu, Kullab, Kiš, Lagaš şi Šuruppak). Cei şapte înţelepţi sînt reprezentanţi ai timpului bun şi ai vîntului favorabil, ei favorizează polenizarea curmalelor şi înlătură boala şi nenorocirea. Nu este uşor de făcut distincţia între zei şi demoni, căci ei au funcţiuni întru totul similare. Demonii posedă fie un caracter bun, fie unul rău. Fiind în contact frecvent cu lumea şi cu oamenii ei, demonii comit fapte rele şi asupresc pe oameni. Cînd zeii sînt supăraţi pe oameni îi lasă în mîna demonilor celor răi, cînd zeii îi iubesc pe oameni, duhuri bune îi apără pe oameni de demoni. Credinţa în demoni este străveche, dar demonii sînt uneori apărători ai oamenilor, ai femeilor care stau să nască, sau păzesc porţile palatelor sub aspect de tauri ori lei colosali, de bronz sau de granit. Oamenii obişnuiţi trebuie să se mulţumească cu figurile de argilă sau de lemn ale acestor demoni: centauri, berbeci, capre cu cozi de peşte, scorpioni, oameni-lei, cîini etc. şi să împlinească cu aceste figuri ceremoniile de curăţire.

Berossos, preotul babilonian din secolul al III-lea î.e.n., care ne-a adus informaţii preţioase despre vechile tradiţii babiloniene, afirmă că în vremurile de început ale pămîntului acesta era locuit în parte de fiinţe demonice supra-umane: „oamenii cu 2 aripi sau cu 4 aripi şi 2 capete, sau cu un corp şi 2 capete unul masculin celălalt feminin ; sau cu două organe sexuale, unul feminin şi celălalt masculin ; apoi oameni cu picioare de capră şi coarne, alţii cu picioare de cal, ori cu părţi posterioare de cal şi părţile anterioare de om, adică centauri. De asemenea şi tauri cu capete de oameni, şi cîini cu patru corpuri a căror parte posterioară era o coadă de peşte .... Chipurile lor sînt încă prezente în templul zeului Bel din Babilon" *(Berossos*, 254, fragm. 12).

Alături de aceste genii prietenoase faţă de om sînt şi demoni răi care se plimbă prin cer şi pe pămînt şi întind pretutindeni nenorocirea şi boala. Originea lor este de raportat la zeul neprietenos Anu. Demonii răi se numeau: *Utukku*, *Alu*, *Etimmu*, *Gallu*, *Ahhazu*, *Asakku*, *Labartu*, ucigaşa copiilor, *Lilu*, *Lilitu*, slujnica lui Lilu, care vin în număr de şapte împreună. Demonii sînt reprezentaţi ca fiinţe intermediare cu elemente comune umane şi animale şi feţe schimbătoare.

Mitologia asiro-babiloniană

Reprezentarea lumii, naşterea zeilor, luptele dintre zei, modul cum a fost făcută lumea ca şi primul om, relaţiile dintre zei între ei, dintre zei şi oameni constituiau pentru asiro-babilonieni obiectul mitologiei, adică o *summa* a noţiunilor pe care pot să le aibe oamenii despre cosmogonie, teogonie şi antropogonie. În aceeaşi categorie, ca să zicem aşa, erau aruncate şi amestecate probleme de fizică, de geografie, istorie şi de teologie, dar noţiunile de mitologie au rămas aceleaşi fără să sufere nici un fel de modificări esenţiale, fie că avem date mitologice din epoca sumeriană, din cea veche babiloniană, cea asiriană sau greacă. Aceasta e dovada peremptorie că acest corp de cunoştinţe mitologice care s-au perpetuat fără modificări fundamentale de-a lungul a trei sau poate patru milenii, constituie un învăţămînt de temelie predat fie viitorilor preoţi, fie scribilor, fie chiar ştiutorilor de carte şi pe acest corp esenţial de cunoştinţe mitologice se grefau ulterior toate noţiunile despre om, lume, natură şi viaţă ale vechilor asiro-babilonieni.

Diferenţe minime existau între mitologia predată la Uruk, Nippur sau Babel ori Assur, pentru că fiecare din aceste oraşe aşezau pe zeul lor în centrul panteonului şi făceau din el zeul fundamental. Apoi concepţiile teologice ale şcolilor preoţeşti difereau desigur de miturile vulgare ale celor inculţi, care dealtfel acordau o influenţă enormă demonilor, vrăjitoarelor şi magiei în general, în dauna construcţiilor subtile teologice. Dar întreaga viziune a universului, a aşa-zisului *Weltanschaung* asiro-babilonian era legată de mitologie care reprezenta osatura întregii gîndiri mesopotamiene. De aceea se impune să o studiem în liniile ei mari:

La începuturile sistemului mitologic se aflau la mesopotamieni — la fel ca şi la alte popoare antice — speculaţii asupra istoriei străvechi, adică speculaţii teogonice, cosmologice şi antopogenetice pînă la potop. Cu privire la naşterea zeilor babilonieni şi crearea lor sîntem informaţi

din relatarea păstrată de scriitorul Damascius, a lui Eudemos din Rhodos, un contemporan și coleg al lui Theophrast, mai vîrstnic decît Berossos (preot, istoric și astronom babilonian care a trăit sub domnia lui Antioh I, 281—261 î.e.n. și contemporan cu Manethon, celebrul istoric egiptean). Damascius a fost ultimul profesor de filozofie al renumitei școli de la Athena, desființată în sec. al VI-lea, apoi refugiată la curtea regelui Chosroes al Persiei. El scrie în lucrarea sa *Peri arhon* „despre începuturi" *(Damascii philosophi de primis principiis*, ed. Kopp și *Damascius le Diadocque, Problèmes et solutions concernant les premiers principes*, trad. par A. E. Chaignet, 3 vol. Paris, 1898, *Impression anastatique* Bruxelles, 1964, cap. 125), citîndu-l pe Eudemos din Rhodos: „Printre barbari (grecii numeau barbari pe toți cei ce nu vorbeau grecește în afară de romani, n.n). babilonienii ignorează originea afirmată în general a Universului din Tăcere, ci ei așază două principii esențiale: Thaute și Apason (în traducere din greacă: „aceiași" și „totul", n.n.) și fac din Apason soțul lui Thaute, iar pe aceasta din urmă o numesc mamă a zeilor. Din aceștia s-ar fi născut drept unic fiu al lor Momys care, precum pricep eu, este lumea inteligibilă care se trage din aceste două principii primordiale. Din acesta a ieșit o a doua generație: Lachos și Lache, iar din aceștia o a treia generație: Kissare și Assoros. Din aceștia s-au zămislit trei: Anos, Illinos și Aos. Din Aos și din Danke s-a născut Bel care este, precum spun ei, ziditorul lumii".

După zămislirea zeilor urmează creația lumii și a locuitorilor ei despre care avem o relatare greacă a preotului babilonian Berossos menționat mai sus: „Peste toți aceștia (viețuitoarele ce trăiau în străvechime, n.n.) domnea o femeie cu numele de Omorka, care în chaldeeană se numea Thamte iar tradusă în grecește însemna „marea" (θάλασσα), avînd aceeași valoare cifrică cu σελήνη „lună" (e vorba de prefacerea literelor în valoarea lor cifrică, procedeu bine cunoscut din Talmud unde este numit *ghematrie*, n.n.). Cînd Totul a fost astfel orînduit a venit și Bel, a despicat pe Omorka în două și a creat dintr-o jumătate pămîntul, și din cealaltă cerul și a zidit făpturile ce sălășluesc în ele. Dar (scrie Berossos) acesta ar fi o reprezentare alegorică a proceselor care se petrec în natură. Cînd totul era încă umed și cînd s-au născut în el ființele vii, Bel, care este tradus cu Zeus, a tăiat apa și a separat pămîntul de cer, apoi a orînduit lumea. Dar ființele vii care nu puteau suferi încă puterea luminii au pierit. Cînd Bel a văzut că întinsul pămîntului era pustiu și neroditor, a poruncit unui zeu să-i taie capul și să amestece pămîntul cu sîngele ce s-a scurs din el și să zidească astfel pe oameni și pe viețuitoare, care au putut suporta aerul. Și din Bel s-au împlinit astfel și stelele și soarele și luna și cele cinci planete!". Aceste date cunoscute de noi de mult prin Eudemos și Berossos au fost confirmate în întregime de

textul Cîntării de Anul nou rostită de anul nou la Babilon și în care se relatează facerea lumii. Însă textul actual al acestui poem al facerii lumii *(Enuma eliš)* în care zeul Marduk joacă rolul esențial, a fost scris în epoca lui Hammurabi cel mai devreme, iar mai înainte zeul Enlil din Nippur juca rolul fundamental de demiurg.

Înainte de zidirea cerului și a pămîntului — relatează epopeea babiloniană a Creației Lumii -- nu existau decît Apsu (marea cu apă dulce) ca principiu masculin și Tiamat (marea cu apă sărată) ca principiu feminin, care își amestecau apele împreună în Haos. Aveau ca fiu pe Mammu care era sol și olăcar al lor. Din această stare haotică s-a produs zămislirea lumii zeilor în mai multe generații care s-au succedat una după alta. Mai întîi a fost zidită perechea de zei care locuiau în elementul lichid *(Lahmu* și *Lahamu)*, după aceea au urmat *Anšar* (lumea de sus) și *Kišar* (lumea de jos) care au avut sălașuri diferite. În fine a fost zămislit zeul cerului Anu care la rîndul lui a dat naștere înțeleptului zeu Ea.

Pînă aici coincid informațiile epopeii babiloniene a Creației Lumii cu cele ale lui Eudemos aproape punct cu punct. Într-un comentariu al lui Enuma-eliș se arată că numele de Mummu înseamnă „chemare, strigăt" deci un fel de Logos. De aici înainte aflăm însă din izvoarele babiloniene scrise informații noi: zeii cei tineri au provocat în zbenguielile lor tinerești o gălăgie atît de mare, încît bătrînul Apsu a fost tulburat în liniștea sa și nu a putut să mai doarmă. Și el s-a supărat atît de rău pe ei încît s-a decis împreună cu ministrul său Mummu să-i nimicească de tot pe zeii cei tineri, cu toate că Tiamat nu a încuviințat acest plan. Cînd zeii au aflat despre amenințarea ce plana asupra lor, au cerut ajutorul zeului Ea ; el l-a cufundat pe Apsu printr-un descîntec într-un somn adînc, apoi l-a nimicit iar pe Mummu l-a biruit. După această victorie asupra puterilor ostile, zeul Ea își construiește în laguna Golfului Persic un palat strălucitor *E-abzu*, își ia o nevastă și dă naștere lui Marduk, care din copilărie chiar arată multe calități minunate. Ca urmare a acestei ocări aruncate asupra familiei sale, Tiamat s-a gîndit să se răzbune. Ea dă naștere la unsprezece făpturi fabuloase ca ajutoare ale ei în timpul bătăliei și printre zeii care erau supușii ei, înalță pe *Quingu* ca soț al ei și comandant suprem al oștirii sale. El ține ca semn al demnității tablele destinului. Despre intențiile lui Tiamat află mai întîi tot zeul Ea și îi dă de știre lui Anšar. Acesta se adresează întîi lui Anu, cerîndu-i să se opună lui Tiamat, dar acesta se arată ocupat la fel ca și Ea. În cele din urmă Anšar este nevoit să facă apel la tînărul Marduk, cerîndu-i ajutor. Acesta se declară gata să înceapă lupta cu străbuna sa cea rea, Tiamat, dar numai cu condiția ca în cazul că va fi victorios el să fie rege al zeilor și cel ce statornicește destinele. După ce străbunii Lahmu și Lahamu au fost încunoștiințați de furia lui Tiamat, se convoacă o adunare

a zeilor care admite condițiile lui Marduk și îl însărcinează cu lupta de răzbunare împotriva lui Tiamat. Marduk se pregătește de luptă, luînd ca arme arcul, săgeata, tolba, arma zeilor — fulgerul și plasa, apoi îi urmează o mulțime de vînturi și de furtuni. Astfel înarmat se duce pe un car de război împotriva lui Tiamat. Qinqu și ceilalți zei grupați în jurul lui Tiamat intră în panică, ea însăși opune încă rezistență, dar Marduk o prinde în plasă, face să pătrundă vînturile în gîtlejul ei și o ucide cu o săgeată. Pe ajutoarele lui Tiamat le cucerește și le prinde, cuprinde în cele din urmă pe Quinqu și îi ia tablele destinului. Apoi despică trupul lui Tiamat în două părți: dintr-o parte face pămîntul, din cealaltă cerul. Urmează zidirea corpurilor cerești, a plantelor și a animalelor. Încununarea tuturor creaturilor o constituie zidirea omului din argilă și din sîngele lui Quinqu cel ucis. Zeii, care în felul acesta au scăpat de pieire, și-au exprimat recunoștința față de Marduk, zidindu-i un templu magnific în cer, care se numește la fel ca și templul său de pe pămînt, E-sagila. În cele din urmă se adună toți zeii în ajutorul lui Marduk spre a enumera și a numi nenumăratele sale fapte eroice.

Dacă comparăm mai departe cele două relatări ale Facerii lumii, cea a lui Berossos și cea a poemului Enuma-eliș vedem că există coincidențe generale, dar și unele deosebiri. După textul cuneiform Marduk a tăiat capul lui Quinqu spre a făuri din sîngele său pe oameni. După Berossos însă zeul Marduk s-a oferit pe sine însuși jertfă pentru zidirea oamenilor. Dar această relatare se întemeiază pe surse babiloniene, căci aflăm și din alte izvoare despre suferințele, moartea și învierea lui Marduk. În alte orașe mesopotamiene circulau alte legende asupra facerii, care erau similare din punct de vedere al cuprinsului, dar difereau cu privire la persoana zeilor care se luptau între ei. Actorii principali erau totdeauna un zeu creator biruitor, desemnat de soartă, apoi un monstru care era doborît. Ca zei biruitori erau sărbătoriți Enlil și Ninurta, iar ca monstru, vicleanul Labbu, similar lui Tiamat. În istoria răpirii tablelor destinului de la Enlil de către Zu e vorba tot de stăpînire asupra lumii. Ca jertfă și sacrificiu pentru zidirea oamenilor în locul lui Marduk este pus zeul Ea, apoi o zeiță care este fie Aruru, Mami, Belit-ili, Ninhuršag sau Ištar iar în locul lui Quinqu este așezat un zeu *Lamga* sau un zeu fără nume, din al cărui sînge au fost zidiți oamenii.

Cît privește cosmologia asiro-babiloniană, adică totalitatea cerului și a pămîntului zidită de zeii creatori, avem o serie de relatări mai recente asiro-babiloniene din a căror suprapunere putem să ne facem o părere destul de completă. Mai puțin sigur este dacă toate aceste concepții au fost unificate într-o viziune cosmologică unitară. După sistemul de gîndire mesopotamian, cerul și pămîntul se aflau între ele într-un anumit raport, în așa fel încît „pămîntul cel de jos" era doar o imagine slabă,

ştearsă a „cerului de sus" — cerul. În esenţă *macrocosmul* este similar şi egal cu *microcosmul*. Am arătat în prefaţa pe care am scris-o cărţii lui Athanasie Negoiţă, *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, Buc., 1975, p. XXI, că existau în Mesopotamia premise obiective ale acestei concepţii, că cerul ar fi identic cu pămîntul. În adevăr în 1958 E. Unger a arătat rolul mare pe care l-au jucat mirajele în pustiu şi fenomenele de fata morgana în concepţiile religioase ale sumero-babilonienilor (E. Unger, *Fata Morgana, als geisteswissenschaftliches Phänomen im Alten Orient*, în „Revista degli studi Orientali " vol. 33 f. 1—2, 1958, p. 1—51). Mirajele au putut fi observate foarte des nu numai în Sahara sau pe întinsul oceanelor, ori în jurul Polului Sud sau Nord, ci şi în regiunile pustii ce înconjoară văile fluviilor Tigru şi Eufrat. De cele mai multe ori aceste miraje sînt constituite de reflectarea în aer a unor obiecte, locuri sau fiinţe, situate la mari distanţe de observator. Aşadar sumero-babilonienii vedeau dubluri, adică — reflectată în cer — imaginea unor obiecte, locuri, fiinţe de pe pămînt, de unde teza despre corespondenţa macrocosmosului cu microcosmosul. Vom observa că Mircea Eliade în a sa *Cosmologie şi alchimie babiloniană*, 1937, ed. Vremea, Buc. p. 21 sq, menţionează des ideile sumero-babiloniene despre corespondenţa între cer şi pămînt şi arată că pentru aceşti semiţi şi sumerieni „fiecărui lucru de pe pămînt îi corespunde cu precizie un lucru identic, în cer, după al cărui model ideal s-a realizat". Dar la epoca apariţiei volumului de mai sus al lui Mircea Eliade, nu se publicase mai nimic despre rolul fenomenelor de fata morgana în elaborarea unei concepţii idealiste în Mesopotamia, a cărei geneză putem astăzi să o explicăm prin frecventele miraje din deşerturile mesopotamiene.

Despre forma pămîntului ştim de la Diodor din Sicilia că locuitorii Babilonului îşi închipuiau că pămîntul este o luntre răsturnată, rotundă şi concavă înlăuntrul ei, de felul acelora care sînt folosite pe fluviile Eufrat şi Tigru din vechime. Această ştire a lui Diodor din Sicilia (Bibliotheca historica II, 31, 7) este exactă şi învăţaţii babilonieni îşi închipuiau cerul ca o emisferă solidă care era aşezată deasupra pămîntului. Spaţiul ocupat de cer cuprinde trei despărţiri separate ; cerul de sus este format din piatra *luludanitu* şi serveşte zeului Anu al cerului ca loc de şedere permanentă. Al doilea cer, format din piatra *saggilmut*, aparţine zeului *Igigi* „zeu al cerului". Aici îşi are sălaşul său şi „Domnul", adică Marduk, într-o încăpere de lapislazuli. Cerul mai de jos, cel de al treilea, ultimul, este făcut din piatră albastră de jasp, e cerul pe care îl vedem noi şi pe care se mişcă stelele şi planetele. Dincolo de cerul lui Anu, de primul cer, în texte recente neobabiloniene se mai vorbeşte de încă patru ceruri, deci în total de şapte ceruri şi lucrul acesta este confirmat de către scriitorii greci tardivi după cum ne raportează Eusebiu de Cezareea *(Prae-*

poratio Evangelica IX, 10). Această relatare despre cele șapte ceruri care ar fi deasupra pămîntului se regăsește întrutotul și în Talmud (cf. A. Cohen, *Le Talmud*. trad. franc . Paris, 933, p. 74) și mai ales în Kabbală. Cu tot materialul solid din care era făurit, cerul nu era nemișcat. Cînd zeul Sin al lunii vrea să trimită pe pămînt două zeițe pentru apărare, el ridică cerul cu mîna sa. Tot astfel cînd plouă, ferestrele cerului se deschid. Cerul stă pe temeliile sale care corespund orizontului nostru. Aceste temelii erau întărite prin țăruși și stîlpi în oceanul ceresc și este apărat de ape de un zid circular. Punctul cel mai înălțat al sferei cerești se numește centrul, pe părțile interne ale sferei celeste lumina strălucește puternic. Aici stă zeul lunii în cele trei zile cînd nu este vizibil și tot aici stă zeul soare Šamaš în timpul nopții. Către apus și către răsărit se află muntele apusului și muntele răsăritului, munți care sînt închiși de o poartă pe ambele părți. Dimineața zeul soarelui deschide poarta din răsărit spre a lăsa soarele să intre, iar seara se deschide poarta dinspre apus pentru a lăsa să iasă soarele. Pe sfera cerească sînt stelele care se arată ca chipuri și au locurile lor anumite. În general s-a format ideea — după concepția corespondenței dintre macrocosmos și microcosmos — că există în unele stele pe cer chipul primitiv al unor țări, fluvii, orașe și temple, iar reprezentările lor de pe pămînt nu ar fi decît imagini ale acestora. Desigur, amîndouă acestea aveau diferite dimensiuni, în general un templu ceresc ar fi de două ori mai mare decît unul terestru. În felul acesta s-a ajuns să se construiască o adevărată geografie cerească ; de pildă fluviul Tigris ceresc se află în constelația Rîndunicilor. Constelația cancerului corespunde orașului Sippar, Constelația Carului Mare (Ursa major) e identificată cu orașul Nippur, steaua Iku corespunde orașului Babilon, iar templul lui Marduk ceresc E-sagila corespunde acestui templu pămîntesc. În chip asemănător soarele și luna sînt împărțite ca și pămîntul în diferite țări, astfel că partea dreaptă a lunii este Akkad, partea stîngă este Elamul, partea de sus a lunii este Amurru iar partea de jos, Subartu.

Sub bolta cerului se află pămîntul, divizat în trei părți. Partea de sus este locuită de oameni, partea de mijloc aparține zeului apei Ea, iar partea cea mai de jos este sălașul celor 600 de zei Anunnaki, zeii lumii de jos. După alte relatări, la fel cum sînt șapte ceruri, tot astfel ar exista șapte pămînturi. (De asemenea Talmudul descrie pămîntul ca fiind format din șapte straturi suprapuse pentru că Biblia ar folosi șapte termeni diferiți spre a numi pămîntul (cf. A. Cohen, *Op. cit*, *p.* 75). Spre a întări pămîntul, el este legat de un cer cu funii și țăruși. Această funie a cerului este, ca și în capitolul final al Republicii lui Platon, Calea Lactee. Partea de sus a pămîntului este domeniul zeului Enlil. După numele templului său e numit și casa de pe munte (sumerian: *ekur*). În Asiria

unde zeul Assur a luat locul zeului Enlil, templul lui Assur numit E-sarra (casa deplinătăţii puterii) este denumirea părţii de sus a pămîntului, iar adyton-ul (partea secretă) a acestui templu este locul unde s-au născut zeii Ea, Sin, Šamaš, Nabu, Adad, Ninurta şi soţiile lor şi acest adyton este numit Muntele lumii de jos. Acest munte al lumii de jos este împărţit în patru sferturi de lume care corespunde fiecare ţărilor Akkad, Elam, Subartu şi Amurru, apoi are şapte etaje concentrice în jurul lui. La răsărit de acest Munte al lumii, unde apune soarele, se găseşte locul de adunare al zeilor cu o încăpere *Duku* (muntele strălucitor) unde în ziua anului nou se stabilesc soarta şi destinul acestui an nou.

Din deschiderea izvoarelor pămîntului se revarsă Oceanul subpămîntean, adică apa freatică la care se ajunge cînd se sapă în pămînt. Oceanul subpămîntean înconjoară pămîntul ca un inel, cu apă amară, fiind ca un rîu în care plutesc opt insule. În cele din urmă acest ocean înconjoară şi cerul, iar cînd ferestrele cerului se deschid, atunci cade ploaia pe pămînt.

Părţile cele mai adînci ale pămîntului reprezintă infernul înconjurat de un zid gros, prin care treceau şapte (sau 14) porţi. În infern domnea regele său numit *Allatu*, dar şi *Ereškighal*, înconjurat de cei 600 zei *Anunnaki*. Legată de cosmogonia aceasta, fantastică pentru noi, era o istorie a umanităţii străvechi pînă la Potop. La fel ca în Biblie timpul scurs de la creaţia omului şi pînă la Potop este umplut cu domnia a zece regi care au trăit mult şi au fost descoperitori ai artelor şi tehnicilor. Berossos scrie: „Mai întîi a fost rege Aloros, un chaldean din Babilon care a domnit 10 sari de ani (1 sar avînd circa 3511 ani) . . . După moartea lui Aloros a domnit fiul său Alaparos 3 sari. După Alaparos, Amelon dintre chaldeenii din oraşul Pantibiblon, el a domnit 13 sari . . . . În total sînt zece regi, au domnit 120 sari'' (adică 432.000 ani) Dintre aceşti regi străvechi nu ne erau cunoscuţi prin inscripţii decît puţini. Al şaptelea rege se numea în akkadiană *Enmeduranki* şi este creatorul artei divinaţiei şi strămoş al tuturor prezicătorilor. Otiertes, altul din aceşti regi, trebuie citit în textul grecesc al lui Berossos, Opartes, care pare a fi identic cu Ut-napišti, adică corespondentul lui Noe babilonian. Mai recent s-au găsit liste cu regii străvechi dinainte de potop, şi numele acestor regi nu coincid cu cele ale lui Berossos. De exemplu în listele de regi mai recente nu figurează Adapa. În listele străvechi, dinainte de potop, figurează zece regi care ar fi domnit 126 sari de ani şi 4 nere (adică 456.000 ani). În fine într-o altă listă se dau numai opt regi dinainte de potop, şi este verosimil că diferitele şcoli teologice din oraşele Babiloniei aveau liste de regi diferite.

Sub ultimul dintre regii dinainte de potop, numit de Berossos *Xisuthros*, s-a produs potopul pe care preotul babilonian *Ut-napišti* îl relatează

astfel: „Zeul Kronos (zeul Ea) a apărut în somn lui *Xisuthros* şi i-a dezvăluit că în ziua a 15-a a lunii Daisios oamenii vor fi nimiciţi de o inundaţie. El i-a poruncit ca din toate scrierile să ia începutul, mjlocul şi sfîrşitul şi să le îngroape în oraşul soarelui Sippar. Apoi el trebuie să construiască o corabie şi să intre în ea cu rudele şi casnicii lui, el trebuie să aducă mîncăruri şi băutură şi să introducă înlăuntrul (corăbiei) şi animale, păsări şi orice vieţuitoare şi să pregătească totul pentru plecare... El a ascultat şi a făurit o corabie de 15 stadii lungime (ciica 2700 m) şi 2 stadii lăţime (360 m). După ce potopul a încetat, Xisuthros a dat drumul la cîteva păsări; dar întrucît acestea n-au găsit nici hrană nici un loc de aşezare, s-au întors în corabie. După cîteva zile a mai dat drumul la cîteva păsări, dar ele s-au întors cu picioarele murdare de noroi. După ce le-a lăsat să plece a treia oară nu s-au mai întors în Arcă. Atunci Xisuthros a gîndit că pămîntul s-a arătat iarăşi... şi a văzut că Arca s-a oprit la un munte. Atunci el a coborît din Arcă, cu soţia sa, cu fiicele sale şi cu cîrmaciul său, a sărutat pămîntul, a înălţat un altar şi a jertfit zeiloı. Atunci el s-a făcut nevăzut împıeună cu cei ce au părăsit Arca. Cei rămaşi în Arcă l-au căutat şi l-au chemat pe nume după ce Xisuthros a coborît din Arca. El nu s-a mai arătat lor, dar vocea lui s-a auzit în văzduh spunînd să se teamă de zei. Căci el Xisuthros s-a dus la zei cu soţia şi fetele sale din pricina temerii sale faţă de zei, şi locuiesc cu zeii. El le-a mai spus să se ducă la Babilon să aducă din Sippar cum le-a poruncit scripturile şi să le dea oamenilor şi că locul unde se află acum este ţara Armeniei. Cînd au auzit acestea au jertfit zeilor şi s-au dus pe jos la Babilon. Din această Arcă ce se afla în Armenia a mai rămas o parte în munţii Kordyeni ai Armeniei şi mulţi oameni caută urmele ei în pămînt spre a le folosi ca apărare împotriva bolilor. Cînd soţii lui Xisuthros au ajuns la Babilon au dezgropat scripturile din Sippar, au întemeiat multe state, au înnoit temple şi au reclădit şi Babilonul". S-au aflat relatări similare întrutotul ale Potopului şi în epopeea lui Gilgameş se redă o parte din această povestire, cu mici variante faţă de relatarea Bibliei, căci Ut-napişti trimite porumbelul apoi rîndunica să vadă dacă s-au retras apele, dar acestea se întorc fără să fi găsit nimic. De abia corbul reuşeşte să găsească hrană suficientă după retragerea apelor şi nu se întoarce înapoi. Zeul Enlil care la început voia să nimicească pe toţi oamenii care au păcătuit, sub influenţa zeului Ea şi a soţiei sale Belit-ili, decide să pedepsească doar pe omul care a păcătuit şi a greşit şi nu pe toţi oamenii, de aceea nu va mai aduce potop peste omenire.

Cît priveşte regii de după potop şi lor li se atribuie timpuri lungi de domnie. Trebuie să remarcăm că Avram, strămoşul iudeilor, era chaldean din Ur şi probabil dintr-o familie înstărită, regală. Citim în textul *Genezei*, XI, 24 sq: „Nahor a trăit şaptezeci şi nouă de ani şi atunci s-a

născut Terah. Iar după naşterea lui Terah, Nahor a mai trăit o sută douăzeci şi cinci de ani şi a născut fii şi fiice şi apoi a murit. Terah a trăit şaptezeci de ani şi atunci i s-a născut Avram, Nahor şi Haran. Iar spiţa neamului lui Terah este aceasta: lui Terah i s-a născut Avram, Nahor şi Haran. Şi lui Haran i s-a născut Lot. Şi a murit Haran înainte de Terah, tatăl său în pămîntul de naştere în Urul Chaldeei .... Şi-a luat Terah pe Avram fiul său şi pe Lot fiul lui Haran şi nepotul său, şi pe Sarai nora sa şi femeia lui şi a plecat din Urul Chaldeei să meargă în ţara Canaanului, dar au mers pînă la Haran şi s-au aşezat acolo".

Putem deduce că un rege postdiluvian din Urul Chaldeei, oraş care se afla aproape de Sumer a fost constrîns de sumerieni să părăsească Urul şi s-a îndreptat către nordul Mesopotamiei unde era oraşul Haran aproape de Eufrat. Dar atît Terah cît şi Avram sînt akkadieni şi de aceea spiţa regilor antediluvieni coincide cu cea dată de Biblie. Adică regii ante- şi postdiluvieni pînă la Avram sînt strămoşii iudeilor, iar istoria iudeilor începe cu regii antediluvieni babilonieni, se continuă cu Noe, numit Xisuthros sau Ut-napišti şi ajunge, prin regii postdiluvieni akkadieni, pînă la Terah, tatăl lui Avram şi la Avram care pleacă din Ur spre a se aşeza în nordul Mesopotamiei la Haran. Astfel înţelegem de ce istoria iudeilor începe cu relatarea faptelor şi vieţii îndelungate a regilor ante- şi postdiluvieni akkadieni pînă la Avram, istoria aceasta a regilor babilonieni fiind însăşi istoria strămoşilor iudeilor pînă la Avram care este chaldeean, adică akkadian. Dar speculaţii mitologice se mai fac totuşi asupra sfîrşitului pămîntului, căci şi cosmosul ca şi omul individual avînd un început trebuie să aibă un sfîrşit. După babilonieni pămîntul avea să dureze 12 ori 12 sari de ani, adică 144 sari ceea ce înseamnă 518.400 ani solari. Din aceştia Berossos scade domniile a 10 regi străvechi dinainte de Potop, adică 432.000 ani, rămîn 86.000 ani, şi el scrie că de la facerea omului pînă la domnia lui Alexandru cel Mare au trecut 468.000 ani, Cicero scrie că sînt 470.000 de ani de la primele monumente babiloniene (Cicero, *De divinatione*, I, 19) pe cînd Diodor din Sicilia arată că de fapt chaldeenii au făcut observaţii astronomice cu 473.000 ani ani înainte de Alexandru cel Mare (Diodor de Sicilia II, 31). După Berossos rămîn de la moartea lui Alexandru cel Mare şi pînă la sfîrşitul lumii 12 sari de ani (= 43.200 ani). Seneca afirmă că lumea se va sfîrşi în aceea vreme printr-un incendiu imens pe cînd Berossos crede că sfîrşitul lumii va fi prin potop. După Seneca acest incendiu cumplit se va produce „ cînd toate stelele care acum umblă pe căi diferite vor fi în constelaţia Cancerului, iar Potop va fi cînd toate stelele se vor afla în constelaţia Capricornului" (*Nat. quaestiones* III, 29). Totuşi sursele babiloniene sau asiriene nu ne dau nici un fel de relaţii despre acest incendiu şi acest potop, dar este totuşi posibil ca această concepţie iudaică

și cabalistică, dar și a filozofiei stoice să fie de origine babiloniană. Mircea Eliade în *Le Mythe de l'Éternel Retour* (Paris, Gallimard, 1969, p. 144) scria: „Această constatare nu ne împiedecă să recunoaștem în *Politica* unele influențe babiloniene, cînd Platon de pildă impută cataclismele periodice revoluțiilor planetare, explicații pe care cercetări recente le fac să derive din speculațiile astronomice babiloniene, făcute mai accesibile lumii elenice prin Babilonienele lui Berossos. După Timeu, catastrofele parțiale sînt datorate deviației planetare (cf. Timeu, 22 d și 23 e, diluviu menționat de preotul din Sais) în vreme ce momentul reuniunii tuturor planetelor este acela al „timpului perfect" (Timeu, 39 d) adică al sfîrșitului Marelui An." Cum observă J. Bidez (*Eos ou Platon et l'Orient*, Bruxelles, 1945, p. 76) „ideea că este de ajuns ca planetele să fie în conjucție spre a provoca o răsturnare universală este sigur de origine chaldeană". Pe de altă parte, Platon pare să fi avut cunoștință despre concepția iraniană după care aceste catastrofe au ca scop „purificarea neamului omenesc" (Timeu, 22 d). Zeii posedă o serie de caractere care îi deosebesc net de oamenii simpli. Ca toate ființele, zeii au un nume, dar și o poreclă. Apoi zeii principali sînt văzuți ca necreați de altcineva, născuți de alții, ci fiind creați prin ei înșiși. Astfel Assur este propriul său creator, Nergal nu a ieșit din pîntecele unei femei, iar zeul Ninurta este odrasla unui zeu necunoscut. La alți zei se accentuează nașterea lor legitimă. Apoi fiecare dintre zei este stăpînul său propriu, neavînd pe cineva asemenea lui printre zei, sau rivalizînd în putere cu Anu și Enlil. Fiecare zeu are locul său în cosmos și locuința sa acolo. Zeul Anu are locul de reședință în al treilea cer; pe sfera cerească se află zeii astrali: Sin, Šamaš și Ištar. Totuși fiecare zeu domnea în regatul său ca suveran, astfel încît Tammuz și Ištar au putut fi reținuți în Infern de către zeul Ereškigal împotriva voinței lor.

Dar chiar în exterior zeii se deosebeau printr-o statură neobișnuită și o făptură deosebită. Unii zei aveau forme artistice aparte, greu de înțeles și dificil de perceput, căci ei sînt cu două capete, cu patru ochi și patru urechi. Patru urechi le cresc lor și ochii zeilor privesc toate în jur. Ca semn al demnității, toți zeii poartă o barbă de lapislazuli și chiar zeița Ištar este împodobită cu o barbă ca zeul Assur. O trăsătură specială a divinității lor este strălucirea feței, ei sînt îmbrăcați cu foc și poartă o strălucire care iradiază în jur. Chiar gura le este incadescentă și cînd își mișcă buzele se aprinde focul. Dacă sînt binevoitori, atunci lumina ce o răspîndesc este ca o făclie ce risipește întunericul; dacă se mînie apare „strălucirea înfricoșării lor" care răspîndește pretutindeni teamă și cutremur. Însăși răsuflarea lor este un semn special al divinității, al cărui miros dă încredere oamenilor obidiți. Iar templul este plin de mirosul răsuflării zeilor. După credințele babiloniene zeii aveau o putere

extraordinară, genunchii lor nu se muiau niciodată; erau viteji, biruitori și nimiceau pe vrăjmași. Din cauza puterii erau comparați cu unele animale, mai ales cu leul și cu leoaica, cu taurul sălbatic, sau cu vaca sălbatică, cu hiena, cu șarpele. Ca stăpîni și domni ai bătăliilor, ei aveau nevoie de arme și foloseau paloșul, arcul, lancea, pumnalul, plasa, apoi unii zei aveau armele lor proprii, precum otrava sau inundația. Zeii atacă dușmanul, fie mergînd pe jos, fie în care de luptă.

Dacă un zeu a biruit vrăjmașul, acest zeu devine ,,stăpîn al țării'' sau ,,rege al cerului și al pămîntului''. Ca semn al stăpînirii și al domniei sale, zeul poartă o coroană, un sceptru și un baston de comandant. O întreagă curte de zei mai mici și de zeițe îl slujesc și se îngrijesc de relațiile sale cu lumea dinafară. Fiecare zeu este socotit de către adoratorii săi ca ,,cel mai mare și cel mai puternic''; cînd se mînie el, tremură cerurile, iar zeii din cer ,,se suie mai sus în ceruri, iar zeii de pe pămînt coboară în adîncul pămîntului''.

Activitatea zeilor este foarte variată, zeii astrali trebuiau să lumineze, ceilalți zei aveau o activitate de creație și de menținere a lumii. Zeii trebuiau să apere viața creaturilor și să facă pe bolnavi sănătoși. Dar ei puteau să dăruiască și viață veșnică prin planta de viață (iarba nemuririi), prin apa de viață lungă și prin saliva de viață fără moarte (*imat balati*). Acestea rămîneau însă rezervate zeilor, iar simpli muritori nu le căpătau decît în cazuri excepționale. Zeii de pildă aveau viață fără de moarte prin *pecetia vieții* cu care se apărau de orice nenorocire. Iarba minunată, *iarba nemuririi* producea întinerire și menținea viața, iar omul bătrîn devenea tînăr. Această iarbă creștea pe fundul mării. Eroul Gilgameș a căutat la sfatul strămoșului său iarba nemuririi spre a o mînca și a ajunge în stare de tinerețe, el a găsit-o după multe osteneli. Dar înainte să o folosească i s-a furat această iarbă, astfel că a trebuit să se întoarcă în țara sa fără ea. *Apa de viață lungă* era păstrată și ea într-un burduf în Infern. Zeii cei mari sînt în același timp judecători drepți, fiindcă sînt înțelepți, pentru că ,,nu se uită la gura omului, ci la inima sa''. Ei sînt judecătorii care nu iau mită, ei iau de mînă și ajută pe cei slabi, afirmă textele babiloniene.

Ei exprimă sentințele lor prin ,,cuvînt'', prin ,,porunca'' lor care este totdeauna dreaptă, afirmă aceleași texte. Dar marea putere a zeilor se vădește în statornicirea destinului, adică în stabilirea evenimentelor ce vor avea loc în viitor. După doctrina tardivă asiro-babiloniană zeii care statornicesc soarta oamenilor și a lumii nu sînt decît Enlil, Marduk, Anu Nebo și Zababa. Desigur asirienii au afirmat că zeul lor național Aššur stabilește destinele, ca și Ningirsu și zeița Nintu-Ninhursag. Din mitologia și astrologia asiro-babiloniană reiese clar de tot că toate lucrurile sînt predestinate din zilele de demult și din veșnicie. Cu toată această

teză a predestinării din timpuri străvechi, există și teza stabilirii destinului în fiecare an de ziua Anului Nou, cînd se scrie pe tablele destinului cele ce vor avea loc în anul următor. Se pare că vechii babilonieni nu s-au preocupat de această contradicție a stabilirii destinului de la început și în fiecare an. Aceste table ale destinului au aparținut inițial lui Tiamat, au fost date lui Quingu, luate apoi de zeul Enlil și furate de pasărea Zu. Mai tîrziu, cînd zeul Marduk a luat locul lui Enlil, în fiecare an de ziua Anului Nou el stabilea destinul cerului și pămîntului într-un loc situat înlăuntrul apelor, numit *Duku.* Se stabilea nu numai destinul anual al zeilor și al oamenilor, ci și al plantelor, ba chiar și al pietrelor lipsite de viață.

Cu toată puterea lor, zeii asiro-babilonieni au caractere antropomorfe bine conturate; ei acționează și simt ca oamenii obișnuiți. Marduk doarme noaptea ca un om în patul său; Enlil își spală mîinile dimineața în apă curată, se suie apoi pe tron și își pune coroana pe cap. Ei mănîncă hrana cu poftă, le place mirosul tămîii și al smirnei. Transporturile statuilor zeilor erau considerate ca un soi de călătorii ale zeilor înșiși. Dacă statuile zeilor cădeau în mîinile dușmanilor, atunci după o doctrină răspîndită în tot Orientul de Mijloc și la iudei (*Iezechiel*, VIII, 12) aceasta s-a întîmplat nu din lipsa de putere a zeilor, ci din cauza mîniei împotriva țării lor de baștină. Nimicirea Babilonului de către regele Sanherib și reclădirea lui de către Asarhaddon, a fost considerată ca fiind pricinuită de „ venirea în Sumer și Akkad a unor forțe dușmănoase", dar și de mînia zeului Marduk ce a permis pustiirea orașului Babilon.

Această concepție antropomorfă există mai ales la zeii proprii ai asiro-babilonienilor; căci în ochii babilonienilor, ca și ai asirienilor, zeii unor țări vrăjmașe contau ca niște simple prăzi și regii asirieni relatează că au înrobit 25 de zei ai țării Sugi și Kirhi, sau că au luat 20 de divinități elamite și că au pus mîna pe vasele, pe proprietățile, pe armele lor, dimpreună cu preoții și slujitorii templelor și i-au trimis în Asiria.

Învățătura potrivit căreia zeii se manifestă prin anumite stele este străveche. Unii din zei, ca Sin și Šamaš, nu au fost denumiți nicicînd altfel decît Luna și Soarele. Dar și faptul că semnul stea în scrierea cuneiformă sumeriană înseamnă zeu din cele mai vechi timpuri arată că doctrina identității dintre stele și zei este străveche. După poemul Creației Lumii *(Enuma Eliš)*, stelele sînt chipuri similare (nu simboluri, ci imagini, chipuri) ale zeilor celor mari. Astfel identitatea dintre stele și zei este foarte veche și din epoca neo-asiriană posedăm liste lungi de zei cu corespondentul lor stelar. În cultul religios al asiro-babilonienilor stelele sînt considerate ca zei și se aduceau jertfe de ardere de tot (holocaust) lui Jupiter, lui Venus, lui Saturn și lui Mercur. Din această concepție a caracterului astral al zeităților asiro-babiloniene s-a dezvoltat

doctrina mitologiei astrale după care cerul şi stelele, ca multe alte fenomene şi apariţii cereşti, sînt prototipul pămîntului; toate procesele ce se petrec în cer sînt imagini sau chipuri care anunţă, povestesc, avertizează pe oameni asupra unor evenimente şi procese terestre, pe scurt macrocosmosul este la fel cu microcosmosul. Bineînţeles această concepţie nu poate fi generalizată asupra tuturor popoarelor din Orient, care nu au admis deloc toate că macrocosmosul este la fel ca microcosmosul (de pildă egiptenii antici şi iudeii).

Zeii puteau să fie închipuiţi nu numai prin stele, ci şi prin alte obiecte şi chipuri. Se credea că statuile zeilor sînt imagini care au „valoarea egală" cu aceea a zeilor înşişi. Se credea în Babilon că membrele zeilor sînt formate din aceleaşi materiale scumpe ca şi statuile lor. Zeii erau reprezentaţi apoi simbolic prin cifre, de la 60 înapoi. Apoi zeii posedau ca simboluri şi anumite animale reale sau fabuloase. Aceste animale îngenunchează înaintea zeului stăpînului lor, sau stau pe umărul lui. Unii zei posedau pe lîngă o stea şi un număr ce le era propriu, şi anumite plante, apoi pietre scumpe şi metale, care le aparţineau la propriu. În fine, templele, corăbiile şi armele diferiţilor zei aveau forme absolut caracteristice. În epoca neobabiloniană, preoţii templelor au început să facă speculaţii filologice în legătură cu numele zeilor în sumeriană şi akkadiană. Astfel Asaru, porecla lui Marduk, ar fi însemnat „creatorul cerealelor şi plantelor care face să răsară ce e verde", căci *ru* în sumeriană ar însemna „a crea", *sar* însemnă „cereală, plantă", şi *a* ar însemna „a produce". Apoi teologii din Babilon au început să facă speculaţii mai mari, identificînd diferiţi zei între ei. De exemplu ei scriau: „Zisummu este zeiţa Gula şi zeiţa Belit-Nippur care dă viaţă lui Anu". Mare atenţie i se acorda zeului Marduk, zeul principal al Babilonului şi în textele neobabiloniene se identifică diferitele animale, plante, metale etc. cu părţi ale corpului său: „Leul este intestinul său cel mare, cînele este intestinul său cel mic, corbul este bazinul său, ... toba este inima sa, cedrul este şira spinării, trestia este degetul, argintul ţeasta, aurul este sperma sa etc".

Lupta lui Marduk cu Tiamat este localizată şi în cer în anumite stele, şi după poziţia acestora în diferite luni ale anului se deduc prevestiri pentru viitor. În magie anumite instrumente folosite în vrăjitorie sînt identificate cu anumite divinităţi. În fine, într-un fel de metempsihoză „măgarul sălbatic este o întrupare a duhului zeului Enlil, hiena e întrupare a duhului zeului Anu, şi cămila este întruparea duhului lui Tiamat". Desigur cu asemenea identificări se poate demonstra orice. În Panteonul asiro-babilonian zeii, care nu au existat din veşnicie, nu durează şi nu au o existenţă veşnică, ci ei trebuie să moară. Dacă la sfîrşitul pămîntului toţii zei vor muri şi ei este o problemă ce nu a fost dezbătută de preoţii asiro-babilonieni. Însă posedăm un text interesant din epoca sumeriană

în care zeu *Lil* discută cu sora sa care îi porunceşte să se ridice din mormînt iar el spune că nu poate. În lupta dintre zei, care urmează creaţiei lumii, Apsu, Tiamat, Mummu şi Quinqu îşi pierd viaţa deşi sînt zei. După triumful asupra lor al zeului Marduk acestuia i se cînta în semn de cinstire că el „a restabilit pe zeii cei nimiciţi şi prin descîntecele sale a făcut să fie vii pe zeii morţi", deci i-a înviat. Totuşi doctrina morţii zeilor nu era necunoscută în Babilon. Şi de fapt în ultima epocă a teologiei babiloniene Marduk s-a jerfit pe sine şi şi-a tăiat capul, pentru ca prin sîngele său oamenii să fie creaţi din nou. Mai ales că după moartea zeilor se menţionează în mitologia asiro-babiloniană că zeii sînt reţinuţi în Infern împotriva voinţei lor. Astfel zeul vegetaţiei, Tammuz, şi tovarăşul său Ningišzida petrec o parte a anului în împărăţia lui Allatu în Infern, iar cealaltă parte în cerul lui Anu. Şi zeiţa Ištar care vrea să-l elibereze pe soţul ei Tammuz este reţinută în Infern. După Diodor din Sicilia (II, 29, I sq), babilonienii credeau că toţi zeii astrali sînt reţinuţi în Infern în timpul cînd sînt invizibili şi însuşi Marduk se retrage în Infern spre a lăsa pe zeul ciumei *Irra* să lucreze netulburat pe pămînt. S-ar putea ca aşa-zisele „locuri de îngropare" ale zeilor, care se găsesc în temple în unele turnuri speciale, să reprezinte cu adevărat morminte ale zeilor, foşti regi divinizaţi.

Cei ce locuiesc lumea alături de zei sînt oamenii care sînt imagini, chipuri ale zeilor zidite din argilă, care în trupul lor carnal cuprind un dar ceresc, credeau babilonienii, sufletul (*napištu*). Unii oameni deosebiţi posedau la fel ca şi zeii, o răsuflare bună, cu care miluiau pe supuşii lor şi le dădeau viaţă. Cu toate că oamenii se aflau mult sub zei, totuşi între oameni şi zei erau raporturile dintre slugi şi stăpîni, dar şi relaţii similare celora dintre un tată şi fiul său. Babilonienii spuneau în mod curent despre un om că „zeul său este tatăl său" că „zeul său l-a creat". Mai cu seamă despre regi se afirma că au fost zămisliţi de către zei, ba chiar că au fost alăptaţi de zeiţe şi crescuţi de ele. Zeii le hărăzeau regilor putere, tărie şi arme, dar chiar muritorii de rînd primesc darurile zeilor şi ei pot fi zămisliţi de zei, conduşi şi călăuziţi de zei prin cuvîntul lor şi menţinuţi în viaţa lor prin saliva lor dătătoare de viaţă (*imat balati*).

Cu zeii cei mari muritorii însă nu se aflau în contacte directe căci se spunea „inima lor este ca mijlocul cerului îndepărtat de oameni, şi înţelepciunea lor este greu de priceput"; iar oamenii „nu o învaţă". De aceea se folosea mai cu seamă mijlocirea acordată de zeii mai mici. Ca recompensă pentru grija zeilor faţă de oameni, aceştia trebuiau să lucreze pentru ei, să le consacre ostenelile lor. Această muncă a oamenilor în slujba zeilor constituie cultul zeilor reprezentat prin rugăciune şi jerfte în primul rînd. Apoi oamenii trebuiau să dea ascultare deplină zeilor şi să împlinească toate poruncile lor. Dacă omul face astfel atunci zeii

se bucură de el și îl răsplătesc. Aceste porunci ale zeilor erau mai ales cultice, apoi magice, în fine de natură pur morală, și toate încălcările lor erau strict interzise. Asemenea porunci care se regăsesc mai ales în textele magice, arată o oarecare asemănare cu textele iudaice, iar deosebirile între ele sînt cu atît mai mici cu cît nu se face la babilonieni o deosebire între încălcările cultice, morale și juridice, ci toate sînt considerate ca avînd aceeași greutate. Noi însă trebuie să le diferențiem spre a le putea clasifica.

Mai întîi trebuie ca oamenii să nu mănînce cele ce sînt spurcăciune pentru zei și zeițe, apoi să nu comită un păcat chiar dacă nu știu că este păcat, să nu se îndeletnicească cu magia și cu vrăjitoria, adică cu acte de magie nesancționate și nepermise de stat și de preoți; să nu înlăture o masă de jertfe care este alcătuită în chip cuvenit; să nu mînie pe zeul sau pe zeița sa; să nu bea apă dintr-un potir care nu este curățat, să nu jure înaintea zeului cu mîinile nespălate ridicate în sus; să nu stea jos înaintea zeului Soarelui; să nu intre în teritoriul propriu al zeului (din templu); să nu se atingă de un om blestemat, adică posedat de zei sau de demoni; să nu întindă mîna sa către zeul sau zeița sa dacă este posedat (blestemat); să nu vorbească cu un om blestemat; să nu mănînce pîinea unui om blestemat, să nu bea din ceea ce a lăsat un om blestemat (excomunicat, afurisit de zei sau autoritățile templului). Apoi se interzice ingerarea unor anumite alimente în anumite zile ale anului.

Pe plan moral este interzis „a vorbi cuvinte rele, în loc de a aproba a nega; a dezbina sau a învrăjbi pe tatăl cu fiul său; pe mamă cu fiica sa, pe noră cu soacra sa, frate cu frate, prieten cu prieten, să dai drumul unui prins; să urăști pe tatăl și pe mama ta; să urăști pe fratele tău mai mare; să înjosești pe sora ta cea mare; să intri în casa aproapelui tău; să te apropii de nevasta aproapelui tău; să verși sîngele aproapelui tău; să răpești copilul aproapelui tău; să înlături din familia sa pe un om cumsecade; să nimicești un neam și o familie unită; să te ridici împotriva unui fruntaș; să fi curat cu gura dar în inimă să fi fals; să dai și să spui învățături incorecte și necurate; să te ridici în adunări spre a pronunța cuvinte necurate; să urinezi sau să scuipi într-un canal (de irigație); să aduci o armă în adunare.” Precum se vede interdicțiile morale aveau ca scop *să apere orînduirea tributală* și pe căpeteniile ei care aveau astfel o autoritate sporită din pricina păzirii întocmai a acestor porunci. În fine, următoarele porunci juridice erau neapărat obligatorii pentru un babilonian: „Să lași și să admiți ca un judecător să fie mituit, și să judeci o judecată primind mită; să dai cu o măsură mică și să iei cu o măsură mare; să primești bani falși și să folosești o balanță falsă, să desmoștenești un fiu cinstit și curat; să treci peste hotarele a ceea ce este drept. Este interzis să schimbi hotarele a ceea ce este drept. Este interzis să schimbi

hotarele și marginile unui loc; să disprețuiești numele unui zeu comițînd un furt; să iei un plug și apoi să juri că nu l-ai luat; să smulgi ierburi și plante dintr-un cîmp, să tai trestia și desișurile; să astupi un canal; adversarului tău să-i fi dușman în loc să fii blînd cu el''; și îndeobște a săvîrși păcate și fapte rele.

Oamenii erau astfel datori să păzească aceste porunci. Un mijloc de a se lega și mai puternic de divinitate era jurămîntul cu invocarea ceremonioasă a numelui zeului pe care să jure, eventual și a regelui și a capitalei țării. Cel ce păzea poruncile cultice, morale și juridice era curat și pur, cel ce nu le păzea săvîrșea un păcat și era numărat printre păcătoși sau răsculați. Termenul ,,păcat'' după concepția babiloniană cuprindea în același timp și greșeala și pedeapsa ei cuprinsă în însăși natura păcatului, de aceea cuvintele care indică și păcatul și pedeapsa sînt identice. Pedeapsa adusă de un păcat se vădește în tot felul de nenorociri, mai cu seamă în boli, posesiune demonică și de cele din urmă în moarte. Totuși, zeii pedepsesc pe muritori nu numai din pricina păcatelor lor, ci oamenii puteau suferi și fără de vină. Astfel apar o serie de conflicte psihice și dubii, pe care înțelepciunea lumească nu le poate lămuri întotdeauna. Cea mai înaltă treaptă de trăire ca și o oarecare similitudine cu divinitatea le obține acel om care participă la ,,tainele zeilor celor mari'' adică la misterele lor (*nașirtu*). Cunoașterea acestor mistere nu era un bun general al poporului, ci era un domeniu secret care nu era împărtășit de către zei decît unor muritori. Aceștia făceau cunoscute aceste mistere altora și numai un adept al zeilor credincios și instruit trebuie să le vadă — credeau babilonienii, — iar cel străin nu se cuvine să aibă cunoștință despre ele. Cel ce le cunoaște trebuie să le arate altuia care le cunoaște, iar cel neștiutor nu trebuie să le vadă ca urmare a poruncii marilor zei Anu, Enlil și Ea. Astfel de învățături sînt o taină ascunsă, afirmă textele babiloniene, numai oamenii înțelepți care stau într-o adunare de înțelepți păstrează tainele zeilor celor mari. Acela ce nu păzește aceste taine, nu va rămîne sănătos, zilele sale vor fi scurtate. Astfel de taine sînt în esență toate științele ,,spirituale'': astrologia, divinația, magia, știința ritualurilor divine și teologia speculativă. Dar ca punct central al învățăturilor tainice babiloniene rămîne izbăvirea de boală și de moarte. Căci se pare că preocupările despre nemurirea sufletului și despre unirea omului purificat cu divinitatea erau în centrul interesului tuturor babilonienilor care gîndeau. Aceștia reflectau la exemple din trecut, la faptul că zeița Ištar și Tammuz s-au înălțat din Infern la viață, că Adapa a căpătat viața veșnică în chip misterios, și că Gilgameš a fost foarte aproape de a dobîndi și el viața veșnică. De aceea se credea că era cu putință ca și alți muritori să dobîndească viața veșnică. Așa se explică de ce pe numeroși cilindri de pecetie se vede cum un zeu așezat

pe un tron acordă celui ce îl adoră un vas cu apă de viaţă lungă şi cu hrană pentru viaţa veşnică. Aşa citim într-un poem — foarte asemănător cu cartea lui Iov — cum un dreptcredincios este copleşit de boli şi de suferinţe fără de vină, pentru ca în cele din urmă să fie însănătoşit cu totul de zeul Marduk.

În acest poem găsim teme şi idei întocmai ca la scriitorii esoterici perşi, maniheeni şi mandeeni, dar expresii ca ,,milă şi sănătate'' ,viaţă'', ,,lumină'' trebuie înţelese în sens literal şi nu alegoric ca în textele persane, maniheene şi mandeene. Cu toate speculaţiile filozofice despre nemurire şi despre biruirea morţii, teologia oficială asiro-babiloniană admitea că viaţa veşnică nu este hărăzită muritorilor. De aceea marea masă a oamenilor se interesau mai ales de viaţa de aici, iar Infernul îl considerau un loc extrem de neplăcut de locuit. De aceea în general pentru babilonieni avea valoare învăţătura hedonistă: ,,Trupul să-ţi fie plin; zi şi noapte să fii mulţumit, zilnic să săvîrşeşti o sărbătoare! Zi şi noapte să dănţuieşti şi să te veseleşti! Să fie curate veşmintele tale, capul tău să-ţi fie spălat, să te speli în apă!'' Astfel toate dorinţele babilonienilor se îndreptau spre o viaţă lungă pămîntească. Dar zeii cei mari scurtează viaţa omului păcătos şi nu numai a lui, ci a ,,seminţei'' sale, adică a descendenţilor. După ce divinitatea a adunat la ea pe om, el trebuie să meargă pe calea morţii şi să treacă peste rîul Hubur, care este Styxul babilonian. Atunci se schimbă trupul său pămîntesc în ţărînă şi sufletul său într-un duh de mort (*eţimmu*) care se îmbracă cu un veşmînt de pene şi locuieşte în lumea de jos. Infernul sau lumea de jos constituie a treia parte a pămîntului, de aceea e numită adesea ,,pămînt'' sau este numită *Kigallu*, termen sumerian. Mai este numit şi ,,ţara fără de întoarcere'', sau *arallu*, ori *irkallu* după numele zeiţei infernului *Irkalla*, sau se chemă *Kutu* aşa cum e numită reşedinţa regelui Infernului Nergal, *Kuta*. Intrarea Infernului se face către Apus în pustiu, şi la intrarea în Infern cel mort trebuie să treacă întîi peste rîul Hubur, iar corăbierul lumii de jos care duce pe morţi pe lumea cealaltă se numeşte *Humuţtabal*, el are capul unei păsări de pradă, patru mîini şi patru picioare. Numai cel de a traversat acel rîu şi a ajuns la cei doi munţi este socotit definitiv mort. Se pare că aici într-o casă la picioarele celor doi munţi se face cu cel mort un fel de judecată a morţilor. Împărăţia morţilor care începe acum este înconjurată de şapte ziduri, prin care trec şapte porţi (sau patrusprezece după alte texte). Fiecare poartă e păzită de un paznic care este copil al zeului infernal *Enmešarra*.

Fiecare nou venit trebuia să se anunţe unui portar după ce acesta primeşte autorizaţie de la regele Infernului să-l lase să intre, este primit înăuntru. Aici li se ia celor morţi toate veşmintele şi podoabele, apoi după datina străveche trebuie să se prezinte gol şi dezbrăcat înaintea

zeiţei Infernului. Însăşi zeiţa Ištar cînd a efectuat călătoria sa în Infern a trebuit să se supună acestei reguli. După ce au fost despuiaţi de veşminte şi podoabe, de inele şi de cununi, cei răposaţi intră în casa ai cărei locuitori nu mai ies afară — credeau babilonienii — şi aici hrana lor era noroi, nu vedeau lumina, stăteau în întuneric, erau îmbrăcaţi cu pene ca păsările. În Infern, „casa prafului" se găseau şi marii preoţi şi tîlcuitorii de vise, vrăjitorii, descîntătorii dar se afla şi zeul *Etana*, şi *Sumuqan* dar mai ales zeiţa Infernului *Ereškigal*. Această zeiţă, *Ereškigal* numită şi *Allatu*, domneşte într-un palat în mijlocul Infernului. Ea se ocupă doar ca locul şi poziţia ei să fie păstrate şi respectate, purtînd un dezinteres aproape total pentru toate celelalte lucruri, ea nu merge nici la sărbătorile zeilor, căci ea ar bea apă doar cu zeii Infernului *Annunnaki*, apoi în loc de hrană mănîncă ţărînă şi noroi şi în loc de băuturi îmbietoare bea apă tulbure. Cu toată fiinţa sa neprietenoasă ea are milă de supuşii săi, cel puţin de unii, ca de pildă de bărbaţii care şi-au părăsit nevestele sau de femeile ce au fost răpite de moarte de la sînul soţilor lor; apoi ea plînge pentru cei mici şi slabi care au răposat înainte de vreme.

Ca soţ al lui *Ereškigal* este socotit în timpurile mai vechi, zeul *Ninazu*, apoi el a fost înlocuit de zeul *Nergal*, care poartă ca semn al demnităţii sale o coroană pe creştet şi ţine în mînă o armă de luptă cumplită. Pe el îl însoţesc patrusprezece demoni ($7\times2=14$, şapte fiind cifra sacră) care sînt reprezentanţi ai diferitelor boli. Înaintea zeiţei Allatu îngenunchează *Belitşen*, scribul Infernului şi îi citeşte numele celor morţi. Ministrul lumii celor răposaţi este *Namtar* cel furios care cu paloşul în mîna sa dreaptă împlineşte poruncile ce i se dau. Soţia sa *Namtartu* are capul unui taur enorm şi mîini şi picioare de om. În afară de aceşti zei principali în Infern se află o mulţime de zei mai mici, personificări ale principalelor boli, ca de pildă *Alluhappu* (plasa, reţeaua) cu un cap de leu şi patru mîini şi picioare omeneşti, apoi *Utukku* cel rău cu un cap de leu şi picioare şi mîini de pasăre de pradă. Odată ce au ajuns în lumea de jos, cei morţi trebuie să se supună în afară de judecata ce li se face la rîul Hubur, unei alte judecăţi a morţilor, după cîte se pare, şi un pasaj din poemul lui Gilgameş pare să justifice această teză.

Dealtfel rolul pe care îl joacă Gilgameš în Infern ca „judecător al zeilor Annunnaki" care se află în Lumea de Jos şi îndeplineşte o judecată, apoi numele şi rolul unor planete şi stele pe cer, cum ar fi Marte (numit „Steaua judecăţii, a destinului morţilor") sau Saturn („Stea a dreptului şi a dreptăţii"), apoi numele dat constelaţiei balanţei („Balanţa morţilor") fac ca ipoteza unei asemenea judecăţi să fie foarte probabilă. Se ştie că judecata celor morţi, cu celebra cîntărire a inimii şi a faptelor celui mort (*psihostazia*) există şi în mitologia egipteană unde i se acordă o descriere foarte amănunţită (cf. Constantin Daniel, *Civilizaţia Egiptului antic*,

Buc. 1976, p. 242). Dar spre deosebire de egipteni, a căror viaţă era în întregime o pregătire pentru moarte, pentru viaţa de apoi, la care se gîndeau cu bucurie şi plăcere, asiro-babilonienii au considerat viaţa în Infern ca o pedeapsă, ca o existenţă cumplită de chin şi de groază la care este mai bine să nu te gîndeşti şi să nu o pomeneşti. Dar existenţa unei judecăţi după moarte este confirmată şi de textele găsite în mormintele de la Susa în Elam, texte redactate în babiloniană. Totuşi existenţa unei judecăţi după moarte presupune că cei care au fost „drepţi" sau „puri" vor avea în Infern o soartă mai bună, decît cei răi şi cei ce au făcut fapte rele. Astfel există o oarecare similitudine între viziunea egipteană a Infernului şi cea asiro-babiloniană. Dealtfel posedăm diferite texte care vin să confirme că soarta celor morţi nu era după credinţa babilonienilor aceeaşi. De pildă un text babilonian afirmă că cel ce a murit prin fier şi a căzut într-o bătălie se odihneşte într-un pat şi bea apă curată; tatăl şi mama sa îi ridică în sus capul şi soţia se află lîngă el. Dar ca şi la iudei — vai de acela al cărui leş a fost aruncat pe cîmp şi al cărui duh de mort nu se odihneşte pe pămînt, şi nu se bucură de nici o îngrijire. Acest duh trebuie să rătăcească pe străzi şi să se mulţumească cu resturile de hrană lăsate prin oale. Astfel potolirea setei cu apă rece şi proaspătă este darul cel mai mare al celui ce a plecat din lumea aceasta. Aşa se explică grija cea mare pe care o au cei rămaşi să facă libaţiuni (vărsări, turnări) de apă, iar cea mai mare răsplată a unui om cucernic pentru faptele sale cele bune este ca în lumea de sus numele său să fie binecuvîntat şi pomenit cu cinste, iar în Infern să bea apă limpede.

Astfel, chiar în cele mai bune cazuri, viaţa după moarte pentru asiro-babilonieni, spre deosebire de egipteni — nu era deloc fericită. Pe de altă parte cei păcătoşi puteau să fie pedepsiţi chiar şi în Infern, în primul rînd suprimîndu-li-se apa de băut.

Posibilitatea ca să ajungă vii în Infern nu era acordată decît zeilor, şi zeii trimit pe solii lor în Infern. Zeiţa Ištar coboară în Infern, ca să-l caute pe Tammuz şi acesta, împreună cu prietenul său Ningizzida, locuieşte jumătate de an în cer şi jumătate de an în Infern. Însă oameni „iscusiţi", în special preoţi, pretindeau că pot aduce din Infern duhurile celor morţi pentru a le pune întrebări. Gilgameš descrie amănunţit ce trebuie să facă spre a aduce spiritul prietenului său Enkidu în lumea de aici: nu trebuie să se ungă cu ulei bine mirositor, spre a nu atrage prea mult pe cei morţi. Nu trebuie să aibă vreun arc cu el, căci cei ucişi îl vor înconjura pe el. Un sceptru îi va speria pe cei răposaţi. Trebuie să se ferească de emoţiile puternice, să-şi sărute soţia şi fiul iubit, sau să lovească pe soţia sa pe care nu o iubeşte ori pe fiul său. Aceasta spre a nu tulbura liniştea din împărăţia celor morţi. Cel mai bine este să te apropii de cei morţi gol şi despuiat cu totul de veşminte aşa cum sînt goi cei morţi ca

și zeul Ninazu care porunceşte umbrelor. Prima încercare de a-l readuce din Infern pe Enkidu nu reuşeşte şi doar la ordinul lui Nergal se deschide o gaură a Infernului şi duhul lui Enkidu iese afară din pămînt ca un vînt, pentru ca să povestească lui Gilgameš legile Infernului. Prin astfel de descîntece şi vrăji, credeau asiro-babilonienii, că pot aduce pe pămînt spiritele celor morţi. Dar odată ieşite pe pămînt, aceste spirite se comportă ca nişte duhuri rele şi fac ca oamenii ori vitele să fie posedate şi bolnave. Un astfel de om posedat de un duh, care nu îi dă drumul zi şi noapte, astfel că părul îi stă zbîrlit în cap, iar mădularele îi sînt paralizate, se îndreaptă cu ruga de a fi eliberat de acest spirit care îl posedă, către zeul Šamaš al Soarelui.

Învierea morţilor şi întoarcerea lor la viaţă este posibilă după credinţele asiro-babiloniene. Unul din mijloace era să fie stropit cu apa de viaţă lungă, apă care era păstrată într-un burduf numit *halziqu*, iar fiecare din cei aflaţi în Infern se străduiau să bea din ea spre a deveni iarăşi vii şi pămînteni. Dar acest burduf, pe cît se pare, era aşa de bine ascuns, încît nimeni nici pe pămînt, nici în cer, nu putea să ajungă la el. Nu numai Ištar a fost ţinută o vreme în Infern, dar şi zeul Marduk şi el s-a reîntors la viaţa de pe pămînt. Iar o învăţătură despre o înviere obştească a tuturor morţilor care după Diogene Laerţiu ar fi aparţinut magilor (*Vitae Philosophorum*, I, 9) nu se poate regăsi în literatura mitologică asiro-babiloniană. Diogene Laerţiu redă părerile mai multor gînditori greci în această privinţă scriind: „Lucrul acesta îl afirmă şi Hermip în prima carte *Despre Magi*, şi Eudoxos în *Călătoria împrejurul lumii* şi Theopomp în cartea a opta a *Filipicelor*. Acesta din urmă spune că după părerea magilor, oamenii vor reînvia şi vor fi nemuritori şi că lumea va dura prin invocaţiile lor". Nu există însă în scrierile asiro-babiloniene nici o aluzie la această teză şi trebuie să conchidem că spiritualitatea magilor indo-europeni îşi are cu totul altă obîrşie decît cea asiro-babiloniană, deşi s-a dezvoltat în ţinuturi stăpînite vreme de secole şi de milenii chiar de asirieni, de babilonieni şi de sumerieni. Numai cîţiva oameni au putut să scape de moarte, aşa cum a fost regele dinainte de potop, Enmeduranki sau Ut-napišti dimpreună cu soţia şi cu cîrmaciul său pe care i-au luat zeii şi i-a pus să vieţuiască departe, la revărsarea rîului Infernului. Acolo locuiesc şi eroii, ca să nu poată ajunge la ei nici un muritor.

Numai strănepotul lui *Ut-napišti* (care corespunde lui Noe din Geneză), adică Gilgameš a ajuns la el spre a-l întreba despre un leac, dătător de viaţă veşnică. Cu toate că Ut-napišti i-a dat unele sfaturi în acest sens, toate ostenelile lui Gilgameš nu au reuşit să obţină leacul de viaţă veşnică. Căci el trebuie să stea treaz şase zile şi şase nopţi fără să închidă ochii, în timp ce soţia lui Ut-napišti îi va aşeza la căpătîi şapte

pîini dătăroare de viaţă. Dar somnul l-a biruit pe erou şi nu a putut căpăta viaţa veşnică. Apoi strămoşul său îi spune să aducă din fundul mării planta care întinereşte, dar Gilgameš în loc să o mănînce imediat vrea să o ducă în oraşul Uruk, pentru ca să-i facă părtaşi la fericirea vieţii veşnice şi pe supuşii săi. Dar în timp ce el era pe drum şi se spăla într-o peşteră, un şarpe îi fură planta, o mănîncă şi întinereşte pe loc. Gilgameš însă pierde viaţa veşnică şi trebuie să plătească datoria sa de muritor, morţii.

Catartica și magia

Vechii locuitori ai Mesopotamiei nu-și puteau explica altfel apariția bolilor dar și a tot felul de nenorociri decît prin influența demonilor care îi iau pe oameni în posesiunea lor, îi spurcă și îi îmbolnăvesc. Oamenii din acea epocă trăiau întreaga lor viață sub apăsarea acestei teribile amenințări, căci se credea că lumea întreagă e plină de astfel de demoni răi, că influența lor se putea înlătura cu greu iar izgonirea nu se putea realiza decît prin magie. Dar arta de a izgoni pe demoni a constituit în toată antichitatea nu o superstiție absurdă a oamenilor inculți, ci dimpotrivă conta ca o știință supremă și tocmai chaldeenii, cum erau numiți preoții babilonieni după originea țării din care veneau, erau cei ce cunoșteau tehnicile de exorcizare a acestor demoni. Chiar în vremea regelui Gudea activitatea vrăjitorilor aceștia se răspîndise într-atît de mult încît acest principe a trebuit să-i gonească din orașul său pe magicieni. Lucrul nu i-a reușit lui Gudea și vrăjitorii s-au răspîndit în decursul veacurilor peste toate ținuturile Mesopotamiei. În secolul al XIII-lea î.e.n. faima artei lor se răspîndise atît de mult încît ajunsese pînă în țara hittiților, de unde regele hittit Muwattali cere colegului său regele din Babilon să-i trimită un vrăjitor, care venind a și murit în țara lui Hatti. Dar și Isaia adresează imprecațiile sale Babilonului pentru vrăjitorii săi: „Întru fărădelegile tale tu nădăjduiai și ziceai: „Nimeni nu mă vede!" Înțelepciunea ta și știința ta te-au rătăcit astfel că ziceai în inima ta: „ Eu și nimeni alta ca mine". Drept aceea va veni peste tine o nenorocire pe care tu nu vei ști să o înlături cu fermecătoria ta, și te va copleși prăpădul pe care tu nu vei putea să-l ispășești . . . . . Păstrează pentru tine fermecătoriile tale și vrăjitoriile cu care te-ai trudit din tinerețe, poate îți vor sluji și aprigă te va face. Tu te-ai obosit întrebînd pe atîția sfătuitori! Să iasă la iveală și să te izbăvească aceia care împărțesc cerul și privi-

torii cei de stele care în fiecare lună nouă spun ce se va întîmpla''. (*Isaia*, XLVII, 10—13).

În fine, chiar în Imperiul Roman chaldeenii — adică preoţii vrăjitori babilonieni — aveau o mare influenţă cu toate că oamenii învăţaţi arătau cît de deşarte şi de inepte erau acţiunile lor (*Cicero*, *De divin*, II 42 sq). Pedepsiţi în mod sever la Roma de către guvernele imperiale erau apoi imediat rechemaţi dîndu-li-se înapoi tot ce li se confiscase (Tacitus, *Historiae*, I, 22). Acele fiinţe în jurul cărora se învîrtea întreaga ştiinţă a magiei, erau demonii, care, după concepţiile mesopotamiene vechi, erau la originea tuturor relelor de pe pămînt: boală, suferinţă, nevoi. Iar demonii aveau o putere atît de mare încît puteau să supună nu numai pe oameni ci şi pe zei. Unii dintre aceşti demoni erau de fapt zei inferiori, pe care stăpînul cerului Anu, zeul ostil oamenilor i-a făurit, iar alţi demoni erau din născare originari din lumea de jos, alţii nu erau altceva decît sufletele celor răposaţi. Însă în acţiunile lor împotriva oamenilor demonii se asemănau mult între ei. Cu mare uşurinţă aceşti demoni aduceau oamenilor boli rele, nebunie în primul rînd, dureri de cap şi maladii de tot felul, apoi dizolvau viaţa de familie. Dar chiar animalele nu erau lăsate în pace de demoni, căci ei omorau vitele în staul şi vînau păsările în cuibul lor. Demonii sălăşluiesc în locurile pustii, în morminte, în mine şi în deşerturi. Îşi petrec existenţa mai cu seamă în timpul nopţii, dar nimic nu-i opreşte: nici un zid nu este prea înalt pentru ei, nici o crăpătură prea strîmtă, ei pătrund pretutindeni spre a-şi împlini răutăţile lor şi spre a-i chinui pe oameni.

Asiro-babilonienii cunoşteau după nume un număr însemnat de demoni, dar după funcţiile lor nu pot fi deosebiţi cu certitudine. De obicei demonii umblau în cete de cîte şapte (şapte fiind număr sacral prin excelenţă la semiţi). Alteori sînt numiţi copii ai zeului Anu, dar aceşti demoni primesc nume diferite: *Utukku* cei răi, demonii Alu cei răi, demonii *Gallu* cei răi, sau demonii *Labartu*. De aceşti demoni trebuie deosebit *Asakku* cel rău, care provoacă boli dureroase şi mai cu seamă dă dureri de cap. *Namtaru* cel rău este propriu-zis un trimis al reginei lumii de jos, iar ca unul dintre cei şapte demoni provoacă o boală a gîtului (difterie, amigdalită acută ?), *Utukku* cel rău, demon care face parte din cei şapte, este originar duhului unui om mort, el se ridică la fel ca un vînt şi omoară în pustiu. Demonul *Alu* cel rău nu are nici gură, nici buze, nici urechi şi se ascunde prin găuri şi scorburi, iar noaptea aleargă ca o vulpe pe străzile oraşelor. Apoi intră în camerele oamenilor şi fură celor osteniţi somnul lor, la bolnavi se apropie de pieptul lor. Demonul *Etimmu* cel rău este şi el duhul unui om mort care nu a fost îngropat cum se cuvine şi nu i s-au făcut riturile de înmormîntare potrivite. De aceea el revine în lumea de sus şi pune stăpînire asupra oamenilor, lovind mai cu seamă

jumătatea de jos a trupului. Demonul rău *Gallu* nu are sex precis și se plimbă noaptea pe străzi spre a se apropia de oameni și a le face necazuri. Zeul cel rău este un demon potrivnic zeului bun apărător al omului, și atacă mai ales picioarele oamenilor. Triada *Labartu*, *Labașu* și *Ahhazu* erau niște demoni răufăcători foarte primejdioși. Primul, Labartu, ucidea copii mici, Labașu provoca frigurile (malaria) și ultimul producea gălbinarea (hepatita acută).

O a doua triadă de demoni era alcătuită din *Lilu*, *Lilitu*, și slujnica lui *Lilu*. Lilit este cunoscut din scrierile sacre ale iudeilor (*Isaia*, XXXIV, 14), și în scrierile rabinice se întîlnesc adesea povestiri despre acest demon (cf. tratatul talmudic B. Erubin, 100 b; și B. Šabbath, 151 b). În afară de aceștia există alți demoni răi, de pildă cei 14 însoțitori ai zeului Nergal, care dau de obicei boli felurite, apoi demonul vîntului de sud-est *Pazuzu*. Diferite boli ale oamenilor sînt personificate și considerate ca demoni precum: *Antašubba* (hernie), *Lugal-urra* (demon al izbiturii), *Šu-dingirra* (în sumeriană: mînă a zeului), *Šu-Ninni* (mîna a zeiței). La fel acționează deochiul, scuipatul, atingerea cu degetul rău, sau adierea vîntului rău.

Pe de altă parte, bărbații și femeile care se pricepeau la vrăji puteau avea o acțiune malefică, dar nu le foloseau pentru binele, ci pentru nenorocirea oamenilor lor (este așa-zisa distincție între magia neagră malefică și magia albă benefică, din evul mediu european). Aceste persoane erau vrăjitoare și vrăjitori și acțiunile lor mai nu se deosebeau de acelea ale demonilor, provocînd tot atîta rău. Ca și demonii, vrăjitorii și mai ales vrăjitoarele, furau saliva oamenilor, stricau mîncărurile și băuturile, luau posesiunea asupra bieților muritori îmbolnăvindu-i de diferite boli, apoi tulburau viața de familie făcînd să se certe între ele rudele apropiate. Preoții acționează împotriva vrăjitorilor, ca și împotriva demonilor prin descîntece și dezlegări, și deseori erau arși în efigie ba chiar și în natură. După *Codul lui Hammurabi* (cap. 2) cel acuzat de vrăjitorie trebuia să se supună unei ordalii: „Dacă cineva a acuzat pe un altul de vrăjitorie, dar n-a putut dovedi, atunci cel învinovățit de vrăjitorie să meargă la un rîu și să se arunce în el. Dacă rîul l-a înecat, atunci acuzatorul să-i ia casa. Dacă rîul a arătat că acuzatul este nevinovat, lăsîndu-l teafăr, atunci acuzatorul de vrăjitorie să fie dat morții iar acela care s-a aruncat în rîu să ia averea acuzatorului". Același lucru e prescris de vechiul cod de legi asiriene. Acțiunile demonilor răi erau oprite și înăbușite de influența spiritelor bune. Acestea în număr de șapte demoni erau chemați să lupte împotriva demonilor *Utukku* și *Alu*. Tot un demon bun este *Udug* cel bun care merge înaintea regelui păzindu-l. Apoi zeul în chip de taur *Lamassu* coboară din cer spre a ajuta pe oameni. Omul are însă ca apărător al său împotriva demonilor celor răi, pe zeul sau pe zeița sa. După ideile asiro-babiloniene demonii aveau chipuri bine caracteri-

zate. De obicei sînt reprezentaţi ca făpturi fabuloase cu trupuri omeneşti şi capete schimonosite de animale. Astfel cei şapte demoni pe un relief numit al lui *Labartu* au un corp uman cu capul unei pantere, unui leu, unui cîine, unui berbec, unui ţap, unei păsări răpitoare şi al unui şarpe, iar acest relief reprezintă fie pe demoni, fie pe preoţi cu măşti şi chipuri de demoni. Demonul femeie *Labartu* are un corp feminin, un cap de leu şi picioare de pasăre răpitoare. În mîini ţine doi şerpi, şi la sînii ei sug un cîine şi un porc, el însuşi îngenunchează pe un măgar care stă pe o luntre. Demonul *Pazuzu* se ia la întrecere cu toate vînturile, pustieşte munţii, scularea sa este de temut, căci pătrunde ca o furtună pretutindeni.

Unele figuri de demoni au un caracter apotropaic, şi cele mai cunoscute sînt omuleţii *Papsukall* care păzesc intrarea caselor, dar şi taurii şi leii cu figuri omeneşti sau nu, apoi berbecii sălbatici, scorpionii, oamenii peşte, capra peşte, demonii alcătuiţi dintr-o combinaţie de leu şi de vultur, sau cu capete de cîini şi cu aripi, păsările răpitoare şi şerpii, mai rar păsările răpitoare. Genii înaripate, cu capete de oameni sau de vulturi, în parte avînd măşti de peşte peste ei, care aduc razele soarelui pe frunze de palmier stilizate, cum întîlnim pe pereţii palatelor asiriene, sînt chipuri ale celor şapte înţelepţi din Babilon, sau personificări ale vînturilor cele bune. Împotriva demonilor răi se luptă şi îi izgonesc pe ei, zeii. Cu cît sînt mai puternici cu atît pot să-i combată mai uşor. Se invocă în general împotriva demonilor: „cei 50 de zei mari, cei 7 zei ai destinului, cei 300 zei Anunnanki ai Cerului, şi cei 600 Annunnaki ai pămîntului". Sau spre a nu trece pe nimeni cu vederea se spunea: „zei şi zeiţele cîte sînt". Aceleaşi puteri ca şi zeii autohtoni le aveau şi zeii străini, de pildă zeii kasiţi şi cei elamiţi, stelele, semnele zodiacului şi templele.

Chiar dacă zeii în totalitatea lor pot ajuta pe oameni şi izgoni pe demoni nu toţi zeii aveau milă de omul suferind. Mai exact cei mai mari şi mai puternici dintre zei Anu şi Enlil erau mai totdeauna gata să chinuiască pe muritori, să le facă rău şi să-i supere. În această situaţie omul găseşte însă totdeauna un prieten şi un protector în zeul Ea care era un specialist în artele magice şi prin vrăji sau descîntece ca şi prin apa sa vindecătoare aducea tămăduiri celor suferinzi. De fapt operaţiile magice efectuate sub protecţia lui Ea erau acţiuni catartice, de spălare, de curăţare cu apa şi dintr-un punct de vedere se poate afirma că această străveche tehnică magică numită catartica a fost strămoaşa medicinii preventive şi mai ales a igienei prin purificările şi curăţirile ce se efectuau într-un mediu murdar plin de impurităţi de tot felul. Oamenii şi zeii se îndreptau către zeul Ea cerîndu-i tămăduire, dar oamenii nu se adresau lui Ea direct ci prin intermediul fiului său Marduk. Acesta, ca şi tatăl său, zeul Ea, era zeu magician prin excelenţă. Din timpuri imemoriale aceşti doi zei îşi arătaseră puterile lor împotriva lui Apsu şi Mummu dar şi împotriva

lui Tiamat și a tovarășilor ei. De obicei un descîntec magic e precedat de rugăciunea pe care cel suferind de boală magică o adresează lui Marduk. Acesta la rîndul său în descîntec se adresează tatălui său Ea, care îi răspunde: „Ce nu știi tu, ce aș mai putea să-ți mai spun eu ție ? Marduk ce ai putea tu să nu știi, ce aș mai putea să-ți mai spun ție ?'' Cu toate aceste cuvinte adresate lui Marduk, că nu ar ști mai mult decît el tatăl său, totuși zeul Ea îi dă lui Marduk sfaturi, în special ce manopere trebuie să întreprindă pentru vindecarea suferindului. Acest dialog între tată și fiu apare din timpuri străvechi în descîntece, unde capătă un caracter stereotip.

Alături de apă apare în descîntece și focul ca mijloc de purificare, de curățire (făcînd parte din aceleași acțiuni catartice de curățire). Focul, dușman al demonilor răi, este întrupat în textele magice de purificare prin zeii *Nusku*, *Gira* și *Gibil*. Marea doftoroaie, zeița *Gula* este pomenită des în descîntece. Printre muritori însă, ucenicii zeului Ea, preoții descîntători (*Aššipu*, *mašmašu*) aduceau alinare — după credința lor — oamenilor suferinzi împotriva duhurilor rele. Ei acționau spre deosebire de vrăjitori și vrăjitoare — numai spre binele oamenilor. Principalul mijloc pentru izgonirea demonilor erau descîntecele, vrăjile de dezlegare, de desfacere a acțiunii demonilor. Aceste descîntece la asiro-babilonieni se făceau noaptea la lumina torțelor și se recitau — babilonienii spuneau „se numărau'' fiindcă descîntecele erau versificate și se repetau anumite strofe, însoțite uneori de un fluierat. Descîntecele erau cunoscute mai ales în orașul Eridu care conta ca fiind al zeului Ea, și ele constau fie în apeluri către demoni (cerîndu-le să fugă), fie în amenințări cu intervenția unor zei mai puternici; descîntecele erau însoțite de gesturi și mișcări simbolice de lovire, ucidere, străpungere cu un cuțit sau altă armă. Alte descîntece povestesc o întîmplare survenită zeilor. În orice caz descîntecul trebuia să cuprindă un preambul și o încheiere. Este de notat în această ordine de idei că unele din descîntecele babiloniene sînt foarte similare celor românești, așa cum au fost adunate (Arhur Gorovei, *Descîntecele Românilor*, Ed. Academiei, Buc., 1938) din diferite părți din țară. Există o literatură cu totul specială a descîntecelor și unele teme și metafore asiro-babiloniene, dar și procedee poetice se întîlnesc la români ca și la străvechii babilonieni.

În afară de cuvintele descîntecului (care nu reprezintă decît o parte din descîntec) preotul exorcist avea la dispoziție o serie de măsuri medicale și magice pentru a izgoni pe demoni. Din prima categorie făceau parte apa și de asemenea diferite băuturi, droguri și alifii. Și alte obiecte cum ar fi, gipsul, asfaltul, clăile de paie aveau o acțiune magică certă, apoi și alte produse botanice: baston de lemn, de cedru, cenușe de lemn de tamarisc, torța, tămîia, secera, toba, apoi amulete, chipuri de zei și de demoni,

păpuși reprezentînd oameni și animale. În epocile ulterioare diferitele obiecte au fost identificate cu unii dintre zei: așa de pildă gipsul reprezenta pe zeul Ninurta, asfaltul pe demonul Asakku, blana unui taur mare reprezintă uneori pe zeul Anu, alteori pe zeița Nindagud.

Amîndouă descîntecele, cel rostit verbal în versuri și cel efectuat prin gesturi specifice și obiecte particulare slujesc același scop, izgonirea demonilor. Actele făcute cu mijloace exterioare, cu obiectele arătate mai sus, erau de multe feluri. Cu gips și asfalt se ungea ușa bolnavului, se așezau jos trei grămezi de paie de cereale. Toba cea mare se punea la capul bolnavului, tot acolo se puneau steagurile. Amuletele erau atîrnate în casa omului bolnav sau erau îngropate sub ușă, sub prag, împreună cu chipurile zeilor și ale demonilor. Chiar zeii nu puteau să o scoată la cap fără de amulete — credeau asiro-babilonienii — și însuși Maiduk în lupta sa împotriva lui Tiamat ținea spre a se proteja o amuletă roșie în buze și avea o plantă în mîna spre a nimici otrava dușmancei Tiamat. Caracteristice erau alături de acțiuni analogice (magia simpatică) în care se imită acțiunea de nimicire a dușmanului, demon, și actiunile simbolice (magie simbolică) în care nimicirea demonului rău se face prin nimicirea unui alt obiect care îl reprezintă alegoric (vezi cap. Magia feniciană din cartea *Civilizația feniciană* de Constantin Daniel). De exemplu preotul mašmašu desface foile unei cepe și pronunță un descîntec în care compară vraja exercitată de demon cu foile cepei, cum se desfac acestea să se desfacă și vrăjile lui. Un ied sau un purcel este *schimb* sau *față* a bolnavului. Capul iedului este dat pentru capul omului, gît pentru gît, piept pentru piept și așa pentru fiecare bucată a corpului. Bucățile animalului sînt puse pe părțile omului, și în felul acesta, se credea, aduceau vindecare. Postulatul fundamental era că demonii flămînzi se vor hrăni cu un înlocuitor, un „ersaț" al omului bolnav, care va scăpa astfel de ei. Ba uneori demonii se mulțumesc cu un chip al bolnavului care este pus peste bolnav. Astfel de chipuri de înlocuire a oamenilor făcute din aluat, făină și argilă, erau foarte eficace — credeau asiro-babilonienii, mai ales dacă erau luate din mormintele din grădini și erau pregătite din vreme spre a fi utilizate la exorcisme. În aceeași ordine de idei era acțiunea simbolică ce consta în facerea chipului vrăjitoarei din lemn, din argilă sau din pămînt, apoi arderea lui în foc în ideea că: „precum aceste chipuri se topesc, pier, dispar, așa și vrăjitorul sau vrăjitoarea să se topească, să piară și să dispară". Invers vrăjitoarele puteau să alcătuiască chipuri ale oamenilor, să le ardă în foc și să-i omoare pe oameni, așa cum făceau preoții cu vrăjitoarele.

Ceremoniile vrăjitorești nu aveau loc în temple, ci mai cu seamă în case, în camerele bolnavilor, dar și pe acoperișuri, la malul unor rîuri, eventual într-o colibă de trestie, sau afară în cîmp. O condiție fundamen-

tală ca vraja să se împlinească era ca ritualul magic al unui descîntec să fie păstrat cu rigurozitate de la început și pînă la sfîrșit. Dacă nu se recita descîntecul decît de două ori în loc de trei ori, sau nu se punea numărul exact de grămezi de făină, atunci toată osteneala ceremonialului era irosită în zadar. Literatura magică ce a ajuns pînă la noi este foarte mare, semn al însemnătăţii care se acorda acestei discipline. Din dinastia a III-a din Ur (circa 2100 î.e.n.) ne-au parvenit tăbliţe de lut cuprinzînd descîntece sau părți din descîntece redactate în limba sumeriană. O puternică dezvoltare a luat această pseudo-știință după ce Babilonul ajunge să fie centrul cel mai important al Mesopotamiei. Căci zeul său cel mai însemnat, Marduk, ca și tatăl său Ea își întemeiau puterea pe vrăjitorie și magie. În decursul timpurilor literatura magică a luat o foarte mare amploare și pînă în ultimele zile ale Babilonului acest interes pentru magie, exorcisme, descîntece și vrăji de tot felul s-a menținut intact.

Faptele demonului feminin Labartu, precum și mijloacele prin care se puteau face inofensive acțiunile ei, sînt enumerate într-o serie de 3 tablete redactate în sumeriană și în neo-akkadiană. Important pentru aflarea istoriei acestui text este faptul că posedăm descîntece împotriva lui Labartu care par a data din vremea dinastiei I din Babilon. Acțiunile acestui demon, a cărui înfățișare era groaznică, erau toate îndreptate spre a suge sîngele animalelor și oamenilor, dar mai cu seamă al copiilor mici. De aceea acest demon, după ce iese din stufăriș, se așază pe capul femeilor ce au copii mici și le cere să-i încredințeze lui copiii spre a-i alăpta, dar în realitate spre a-i ucide. Căci sîngele de om este hrană care îl satură pe el. Ca mijloace împotriva lui Labartu slujesc, în afară de descîntece, tot soiul de substanţe cu efecte pur medicinale: plante, pietre, dar mai cu seamă piatra *ittamir* care împiedică avorturile, apoi părţi din animale impure ca porcul și măgarul, alifii cu asfalt, pămînt, grăsime de porc, peşte şi plante. Toate aceste mijloace terapeutice se aplică pe locurile bolnave în cantităţi suficiente și sînt legate cu niște șnururi anume. Ca mijloc de calmare și de potolire a durerii se dădeau în dar un prîznel de fus rupt, sau un fus rupt. Dar foarte activă era păpușa magică. Se modelează din argilă chipul lui Labartu și se încercă să se închidă boala sufe-rindului în chipul de argilă. Aceasta se întîmplă atunci cînd se așază lîngă păpușă pîine, apă, hrană și o cutie cu unsoare, și se îmbracă păpușa în fiecare zi. Dar mai cu seamă demonul Labartu nu putea să reziste trufandalei așezate în gura statuetei sale, trufanda constînd dintr-o inimă de purcel. După trei zile se petrecea acea strămutare a demonului Labartu din bolnav în statueta sa de argilă. Apoi statueta de argilă era ucisă cu sabia sau îngropată alături de un zid ori dusă în pustiu și legată bine de spini și mărăcini, ori era așezată împreună cu o corabie mică, ce era

condusă prin vrăji dincolo de mare. Tot un mijloc sigur pentru a preveni acţiunile lui Labartu era portul unei amulete cu chipul acestui demon, amuletă pe care copiii o aveau în jurul gîtului.

Într-un descîntec împotriva lui Labartu se începe cu enumerarea celor şapte nume ale ei. Redăm un astfel de descîntec asiro-babilonian, accentuînd că partea lui esenţială erau gestica, intonaţia vrăjitorului, muzica ce însoţea descîntecul şi actele făcute cu diferite obiecte împotriva demonului său în textul rostit al descîntecului (care bineînţeles trebuia pronunţat fără nici o omisiune): „Labartu, fiica lui Anu este primul său nume. Al doilea: soră a zeilor uliţelor; al treilea: sabia care despică jos capul; al patrulea: cea care aprinde focul; al cincelea: zeiţa cu privirea groaznică; al şaselea: destăinuitoarea şi copil crescut al zeiţei *Irnina;* al şaptelea: Fii vrăjită la zeii cei mari. Cu păsările cerului să fugi departe". Alte descîntece încep cu descrierea răului şi a nenorocirii pe care a provocat-o, apoi urmează exorcismul cu chemarea zeilor şi apoi ritualul: „Dacă Labartu trece peste un rău, ea aduce nenorocire. Dacă stă la un zid ea îl murdăreşte cu scîrnă. Dacă ea apucă pe un bătrîn atunci noi o numim nenorocire. Dacă apucă pe un bărbat, atunci o numim întunecare a minţii. Dacă prinde o femeie îi zicem Labartu. De prinde un copil o numim demonul *Dimmegan*. Pentru că tu ai venit şi ai cuprins faţa lui (a bolnavului, n.n.), i-ai luat membrele, i-ai nimicit trunchiul, i-ai străpuns călcîiul, i-ai legat încheieturile, i-ai dat o privire groaznică, i-ai schimbat aspectul, i-ai adus suferinţă, i-ai ars trupul la fel ca focul, eu trebuie să te scot afară, să te nimicesc, ca tu să nu mai vii înapoi, să nu te apropii, să nu chinui trupul lui Cutare, fiul lui Cutare, te descînt pe tine şi te vrăjesc înaintea lui Anu, tatăl zeilor celor mari".

Seria descîntecelor asiriene şi babiloniene sau sumeriene este nespus de mare şi toate pot fi reduse la cîteva tipuri esenţiale care se repetă cu variaţii nesemnificative.

Mantica asiro-babiloniană

În nici un alt domeniu decît în acel al manticii nu există o discrepanţă atît de mare între datele ce le avem de la sumerieni şi cele de la akkadieni. Căci de cele mai multe ori disciplinele cărora s-au consacrat sumerienii sînt continuate de asiro-babilonieni. În limba sumeriană aflăm elementele de vocabular care să ne ducă la concluzia preexistenţei la sumerieni a unor preocupări ce au ajuns la maturitate la akkadieni. De exemplu nu există nici o deosebire între contractele, inscripţiile istorice sau descîntecele şi vrăjile sumeriene şi cele akkadiene. Miile de documente ce ne-au parvenit cu privire la divinaţie sînt toate redactate în akkadiană, cu unele foarte rare excepţii de texte sumeriene explicabile prin folosirea acestei limbi ca limbă sacră. De pildă nu există la sumerieni mantica haruspiciană — divinaţie prin examenul ficatului oilor jertfite unor zei. Sîntem doar informaţi că sumerienii ar fi interpretat şi ei visele — ceea ce nu este deloc de mirare întrucît intrepretarea viselor a existat la toate popoarele din antichitate. Totuşi asiro-babilonienii credeau că tradiţia divinaţiei a venit la ei de la un rege sumerian, de dinainte de potop şi care ar fi domnit în oraşul Sippar. Apoi mama lui Gilgameš era preoteasă şi ea tîlcuia visele pentru că ea i l-a făcut cunoscut fiului ei pe Enkidu.

Dar chiar dacă oniromancia şi divinaţia în genere au existat în Sumer, ea avea o însemnătate mică şi doar în lumea asiro-babiloniană divinaţia a ajuns să joace un rol atît de mare în viaţa oraşelor, regilor şi chiar a simplilor cetăţeni. Doar la asiro-babilonieni divinaţia a luat atîtea forme şi o varietate atît de mare de ghicire a viitorului s-a dezvoltat doar în lumea akkadiană. Căci mantica reprezintă partea cea mai însemnată din scrierile akkadiene după anul 2000 şi din această epocă ea a dobîndit un vocabular propriu, metode de analiză şi mari principii de interpretare care vor rămîne aceleaşi pînă în pragul erei noastre.

Se pune desigur problema: unde și cînd s-a constituit mantica ? De ce a căpătat o extindere atît de mare în Babilon și de ce în Sumer rămăsese obscură și neluată în seamă ? Se poate răspunde că zeii sumerieni sînt mai apropiați de oameni și în legătură mai intimă, pe cînd zeii semiți sînt mult îndepărtați de oameni, creatura este ontologic diferită de Creator. Gîndirea akkadiană distanțează pe zei de oameni, zeii se află la o depărtare considerabilă de oameni. Cum pot fi contactați și cum se pot cunoaște părerile lor ? Mantica răspunde la aceste întrebări arătînd cum pot fi știute intenţiile zeilor și dorințele lor și îngăduie omului să ia hotărîri adecvate voinței zeilor. Ce trebuie să facă regele ? Ce trebuie să facă un negustor, să cumpere cutare marfă ? Să facă cutare vînzare ? Omul se întreabă: va avea el copii ? Toate aceste întrebări sînt puse zeului Šamaš, zeului Sin al lunii, sau astrelor ori chiar zeilor locali. Totuși zeii cei mari, Marduk de pildă, nu se preocupă de astfel de amănunte (*de minimis non curat praetor* — '' „despre lucrurile mărunte nu se îngrijește pretorul'', cum spuneau latinii), ei sînt prea îndepărtați, ca și cum după ce au creat o ordine cosmică perfectă nu se mai preocupă de cele prea mici. Totuși zeul soarelui este mai totdeauna întrebat — el fiind mereu prezent pe cer știe toate, și răspunde totdeauna dacă este întrebat după canoanele vechi ale divinației.

Mantica este astfel punctul de întîlnire între zei și oameni; dacă zeii zămislesc, dînd viață prin cuvîntul lor, atunci orice lucru, orice vieţuitoare, orice eveniment poate fi văzut ca un cuvînt divin întrupat în realitatea pămîntească. Lumea empirică este — în acest caz — o succesiune de cuvinte divine materializate în lumea sensibilă. Cheia care face inteligibilă această suită de cuvinte divine cristalizate în real, este pentru akkadieni ideea că orice fapt este un „semn'' căruia îi corespunde un „cuvînt'' divin. Prin analiza unor asemenea „semne'' și a relațiilor ce vor surveni ulterior se va putea ajunge la o metodă de interpretare a semnelor. Fără îndoială se postulează constanța legilor naturale în lume. Dar ghicitorii asiro-babilonieni se puneau la adăpost de neîmplinirea prezicerilor lor întrucît acestea erau adesea ambigue; unele preziceri erau condiționate de împlinirea unor condiții, alte preziceri, sau chiar toate puteau să fie îndepărtate în ceea ce privește efectele lor funeste, dacă erau împlinite anumite ritualuri. În fine, majoritatea ghicitorilor din Babilon nu fixau un termen pentru realizarea prezicerilor lor. De exemplu cutare semn vestește moartea regelui, dar putea să fie regele altei țări, apoi nu se spune în cîți ani va muri, în fine regele poate abdica în mod temporar ca să i se substituie un altul provizoriu. Dacă se înșelau în prezicerile lor, aveau latitudinea să răspundă prin vechiul adagiu astrologic *astra agunt non cogunt* „astrele acționează, dar nu silesc''. Totuși prezicătorii asiro-babilonieni au făcut totul pentru a-și perfecționa tehnicile de pre-

zicere, și în consecință au ținut niște arhive complete care au fost înregistrate pe mii de tablițe cuneiforme.

Desigur cîmpul divinației era nelimitat pentru asiro-babilonieni, căci orice putea fi un semn prevestitor, care, interpretat corect, vestea viitorul. Marea lege a divinației babiloniene rămîne credința în periodicitatea și în repetiția fenomenelor. La încheierea unui ciclu în care s-au succedat fapte și evenimente într-o anumită ordine un același ciclu în care se inserează aceleași fapte și aceleași evenimente se reproduce din nou. Arta prezicătorului apare în aflarea din ce ciclu și din care porțiune a sa fac parte un fenomen sau o acțiune, spre a putea cunoaște cele care se vor succede ulterior și a cunoaște astfel viitorul. În fața unui semn, prezicătorul babilonian trebuia să răspundă la întrebarea din ce ciclu face parte acel semn, spre a regăsi astfel celelalte componente ale ciclului din care făcuse parte, și a putea astfel prezice viitorul.

Se poate pricepe așadar însemnătatea fenomenelor insolite și bizare pentru prezicătorul asiro-babilonian; ele constituiau pentru el puncte de reper ușor discernabile care nu puteau duce la confuzii. Desigur, divinația a dus la o observație mai atentă a fenomenelor din natură, a celor insolite de pildă, dar și a comportamentului natural al animalelor sălbatice, a zborului păsărilor, a modului cum se hrănesc, la studiul amănunțit al anatomiei unor mamifere cărora li se examinau viscerele în cadrul prezicerilor de hepatoscopie. Apoi studiul astrelor și al mișcărilor lor, studiul mineralelor și al combinațiilor dintre ele, cercetarea dintre tipul constituțional uman și fizionomia sa au dezvoltat la prezicător o cunoaștere aprofundată a realului.

I. Astrologia

Astrologia asiro-babiloniană a fost expusă în alt capitol al acestui volum și de aceea aici ne vom mărgini la cîteva observații generale asupra ei. Forma clasică a astrologiei akkadiene ne este expusă de marele poem *Enuma eliš*. Astrologia deduce prevestirile ei din mișcarea aștrilor, mai exact a planetelor în care se cuprind și Soarele și Luna, din raporturile ce se stabilesc între aștri, din fenomenele celeste și din perturbațiile atmosferice. Prezicerile astrologice interesau întreaga colectivitate nu numai pe rege sau o persoană din preajma sa. Astrologii admiteau că diferitele regiuni, provincii, orașe de pe pămînt își aveau corespondența lor pe cer, oarecum proiecția lor cerească și că între cele două regiuni — pămîntul și bolta cerului — există relații strînse. Pătratul constelației Pegas reprezenta templul din Babilon, constelația cancerului corespundea orașului Sippar; Ursa Mare orașului Nippur. De aceste constelații se puteau apropia sau îndepărta planetele și din aceste

relații se stabileau pronosticuri astrologice. Suprafața Lunii era împărțită în patru sectoare, fiecare dintre ele corespunzînd uneia dintre cele mai mari regiuni mesopotamiene: Elam, Akkad, Amurru și Subartu. Aceste țări aveau și o proiecție cerească mai generală corespunzînd celor patru puncte cardinale. Planetele posedau o virtute specifică căci Jupiter era considerat planeta regelui din Akkad sau a regelui din Asiria; Marte avea o virtute malefică și reprezenta țara Amurru (adică Siria de unde veneau invaziile arameilor și ale canaaneenilor sau ale hitiților și mitannienilor); Saturn care înlocuia în timpul nopții Soarele aducea un climat de pace, de ordine și de armonie. Planeta Venus (nu se recunoscuse că luceafărul de seară e același cu luceafărul de dimineață) era cînd propice, cînd nefastă.

Astrologii dădeau însemnătate strălucirii mai mult sau mai puțin intense a unei planete; paloarea însemna că influența ei este redusă dar reprezenta o prezicere nefastă pentru regele al cărui astru era. Dacă această planetă avea o strălucire puternică era un semn bun și fast pentru regele pe care îl simboliza. Mișcările planetelor unele față de altele dădeau astrologilor indicații asupra viitorului. Dacă planeta Marte se apropia de Jupiter, țara Amurru amenința prin război, invazii, lupte Babilonul sau Asiria. Cînd planeta Jupiter se afla în constelația zodiacală Sagittarius sau în cea numită Taurus, se putea prevede moartea regelui din Asiria sau Babilon. Intrînd însă în constelația Scorpionului planeta Jupiter aducea fericire, domnie pașnică pentru regele din Akkad și supușii lui. Astfel de preziceri se împlineau în orice condiții, dar realizarea lor era deplină în funcție de Lună și de eclipsele ei, Luna fiind pentru semiți astrul major. Totuși pentru exprimarea corectă a unei preziceri astrologice trebuia luată în considerație valoarea proprie a „momentului" în care se făcea predicțiunea. Într-adevăr lunile, zilele și străjile nopții erau divizate și repartizate între cele patru mari țări mai sus arătate, așezată fiecare la un punct cardinal, astfel încît cutare sau cutare zi, lună sau strajă a nopții era, independent de orice, favorabilă sau nu asiro-babilonienilor. Pe de altă parte se însumau și influențele „locului" pentru care se făcea prezicerea, apoi intra în joc și „natura" fenomenului observat.

Pentru emiterea unei predicții astrologice corecte se mai adăugau și considerarea altor fenomene; perturbările atmosferice, furtuna, vîntul, halourile lunare, norii, bubuitul tunetului etc.

II. Haruspicina

Haruspicina era arta de a afla viitorul prin cercetarea organelor interne ale unor animale jertfite în mod special pentru zei. Această

disciplină era exercitată de o grupă specială de preoţi — prezicători care se numeau *baru* și constituiau o adevărată elită printre prezicători. Aceştia atribuiau întemeierea disciplinei lor unui rege legendar dinainte de potop care ar fi domnit în oraşul Sippar. Haruspicina s-a dezvoltat ca o disciplină în care se zărea oarecare spirit ştiinţific, în sensul că observaţia viscerelor animalelor a mers pînă la înregistrarea celor mai mici amănunte. Apoi, aşa cum s-a putut remarca, spiritul de reflecţie în haruspicina babiloniană s-a concentrat nu asupra a ceea ce era o iluzie ci asupra a ceea ce era un dat primar. Dar haruspicina a condus și la o cunoaștere detailată a anatomiei ovideelor și prin urmare și a celorlalte animale, inclusiv a omului. De menţionat că tratatul fundamental de haruspicină scris pe tăbliţe în litere cuneiforme cuprindea peste 10.000 de observaţii care presupun desigur o foarte atentă examinare a organelor și a particularităţilor lor.

Această disciplină divinatorie mesopotamiană și-a creat un limbaj propriu și o nomenclatură specială, căci spre a numi diferitele părţi ale ficatului ei creează denumiri legate de rolul lor în prezicerea viitorului. Cercetarea ficatului se fundează pe opoziţii între „dreapta și stînga", „sus și jos", „luminos și întunecat", absenţa sau prezenţa unor protuberanţe. În esenţă această disciplină era o *artă combinatorie*, o confruntare cum o numeau înșiși prezicătorii. La examenul organelor interne se utilizau două metode: — una era simpla cercetare a viscerelor, observaţia simplă, care consta în a releva orice semn anormal. A doua metodă era o consultaţie divinatorie, am putea spune, adică interpretarea răspunsului dat de zeu la o întrebare care i se punea de către prezicător. În acest caz toate semnele erau importante, nu numai cele anormale. Deseori se făcea de către prezicător o sumă a semnelor favorabile cu cele nefavorabile și după scăderea celor nefaste se dădea pronosticul. Alteori pronosticul era dat de prezenţa unor semne „de contradicţie" care modificau complet rezultatul, adică semne care apar și la dreapta ficatului, și la stînga sa. partea dreaptă fiind cea favorabilă.

Dar era cu neputinţă ca prezicătorii ce utilizau haruspicina să nu observe contradicţiile dintre faptele reale care se petreceau și prezagiile lor extrase din examenul viscerelor. De aceea ei au conchis că datele erau incomplete și au scris un mare număr de observaţii, de cercetări de coincidenţe care, toate la un loc, reprezentau un adevărat aparat critic al disciplinei. Căci prezicătorul haruspex nu admitea că nu există nici un raport logic între o întîmplare, un fapt, o acţiune săvîrşită de un om și starea viscerelor unei oi; el nu putea realiza absurditatea acestei relaţii și de aceea s-au înmulţit semnele, excepţiile, s-a complicat la extrem această iluzorie ştiinţă. Se ştie că haruspicina a fost cunoscută și de etrusci, de la care au preluat-o și romanii. Pentru etrusci ofranda

adusă zeilor, adică animalul jertfit reprezenta un fel de imagine a universului însuși. Iar în animalul jertfit și adus ca prinos, ficatul, care era considerat ca sediu al vieții, reflecta situația lumii în clipa cînd se făcea sacrificiul. Inutil să subliniem absurditatea acestei relații, dar etruscii au preluat probabil de la babilonieni (s-a susținut că etruscii au emigrat în Italia din Asia Mică) ideea că pe suprafața ficatului se poate distinge reședința zeilor și în raport cu aspectul diferitelor porțiuni ale ficatului se poate cunoaște viitorul. S-a descoperit în Italia la Piacenza un astfel de ficat de bronz pe care haruspicii făceau prezicerilor lor.

III. Oniromancia

Spre deosebire de iudei și de canaaneeni dar și de egipteni, asiro-babilonienii nu au avut prooroci, profeți care să vestească cele viitoare și să intre în relații cu divinitatea grăind în numele ei. Locul profeților este luat de prezicătorii asiro-babilonieni, de aici marea dezvoltare a disciplinelor divinatorii în Mesopotamia. Martori iudei relatează însemnătatea ce se dădea viselor și tîlcuirii lor în Babilon. Și ei descriu cum regii din Babilon cereau să li se interpreteze visele, ba chiar cereau de la prezicători să ghicească ce vise au avut în cursul nopților lor, care a fost conținutul visului și ce tîlc are. Așa citim, de pildă; „Și în anul al doilea al lui Nabuchodonosor, a visat Nabuchodonosor vise, iar duhul lui s-a tulburat și somnul nu-l mai prindea. Și a poruncit împăratul să cheme pe vrăjitori, pe prezicători și pe chaldei ca să-i spună împăratului visele lui; și ei au intrat și au stătut înaintea împăratului. Și le-a zis lor împăratul: — „Visat-am un vis; duhul meu este tulburat și vreau să știu visul". Atunci chaldeii au grăit către împăratul cu grai arameian: — „Să trăiești împărate în veac! Spune servilor tăi visul și noi îți vom da pe față tîlcuirea. Răspuns-a împăratul și a zis către chaldei: — „Să știți că hotărîrea mea am luat-o! Dacă nu îmi veți face cunoscut visul și tîlcuirea, veți fi tăiați în bucăți, iar casele voastre prefăcute în grămezi de ruine. Dar dacă îmi faceți cunoscut visul și tîlcul lui, veți primi de la mine daruri și plocoane și cinstire multă; deci arătați-mi visul și tîlcuirea lui". Ei răspunseră pentru a doua oară și ziseră: — „O, împărate spune servilor tăi visul, iar noi îți vom da de știre tîlcuirea lui!". Răspuns-a și a zis împăratul: —„Fără îndoială eu știu că voi căutați să cîștigați vreme — fiindcă vedeți că eu hotărîrea mea am luat-o; Căci nu îmi faceți știut visul este că aveți de gînd să vă sfătuiți unul cu altul, și să spuneți înaintea mea vorbe mincinoase și înșelătoare, pînă cînd

vremurile se vor schimba. Pentru aceasta spuneți-mi dar acum visul, și eu voi cunoaște dacă voi veți putea să-mi dați de știre tîlcul lui''. Răspuns-au chaldeii în fața împăratului și au zis: ,,Nu se află om pe fața pămîntului care să poată da pe față lucrul de care este vorba, fiindcă nici un împărat, oricît de mare și de puternic ar fi nu cere așa ceva de la nici un tîlcuitor de semne, vrăjitor sau chaldeu. Și cuvîntul pe care îl cere împăratul este greu și nimeni altul nu poate să-l descopere înaintea lui decît zeii al căror sălaș nu este printre cei muritori''.

Din această pricină împăratul s-a mîniat și și-a ieșit din fire foarte și porunci să se dea morții pe toți înțelepții cei din Babilon *(Daniil*, II, 1—12). Astfel Nabuchodonosor a vrut să-i verifice pe chaldeeni (aici sinonim cu prezicători, deși chaldeenii erau inițial o seminție semită din sudul Mesopotamiei) și le-a cerut să-i spună visul ce l-a visat ca să constate dacă realmente pot ghici, pot prezice. Evident, regele Nabuchodonosor, vrînd că verifice exactitatea interpretărilor onirice, dovedește că nu mai credea în veracitatea lor și era sceptic asupra celor ce afirmau tîlcuitorii lui de vise. Este probabil că lipsa de încredere în prezicerile ,,chaldeilor'', ,,magilor'' și a preoților prezicători a fost creată de desele contradicții între rezultatele dobîndite de o metodă mantică față de cele arătate de altă tehnică de cunoaștere a viitorului. Este drept că regele Nabuchodonosor către sfîrșitul domniei sale a înnebunit *(Daniil*, IV, 30—33) dar ,,mintea i-a venit la loc'' după un răstimp de ,,șapte timpuri'' *(Ibidem*, 22) care poate însemna și șapte ani și șapte luni. În general se afirmă că acest rege a suferit de lycanthropie, o stare în care omul se crede prefăcut în lup. Poate că Nabuchodonosor, care a făcut așadar o psihoză depresivă cu elemente paranoide, avea înainte de psihoza sa vise terifiante (coșmaruri) a căror tîlcuire o cerea regele de la prezicători. De fapt reiese din *Cartea lui Daniil* (IV, 2) că experiența sa cu tîlcuitorii de vise l-a determinat să-i ,,încerce'', să-i verifice.

Dar după relatările aceluiași martor iudeu care a trăit la Babilon la curtea lui Nabuchodonodor, acest rege a mai avut astfel de vise, ba chiar a avut stări oniroide semi-vigile; căci are noaptea o ,,vedenic'' pe care i-o interpretează același Beltețațar, după numele său babilonian și Daniil după numele său iudaic (cf. *Daniil*, IV, 1—25). Desigur oniromancia era utilizată în medicină pentru aflarea leacului eficient, dar se pare că se foloseau și diferite metode de dirijare a viselor în sensul că se căuta să se provoace vise cu un anumit conținut. Desigur interpretarea viselor este una din artele divinatorii cele mai vechi, și ea este cuprinsă în nenumărate ,,chei ale viselor'', ,,cărți de vise'' din care multe au fost publicate și în vechea literatură română. Dacă visele erau interpretate în Babilon de tîlcuitorii de vise cum a fost Daniil, despre care am amintit mai sus, sau în Egipt de către Iosif, care a tîlcuit visul

faraonului ce a văzut în somn șapte vaci grase și șapte vaci slabe (cf. *Facere* XL-XLI 1—39), visele erau deseori provocate.

În Grecia antică cine voia să consulte un erou se ducea să se culce lîngă mormîntul său și eroul îi trimitea ca răspuns un vis. Totuși visul trebuia mai apoi tîlcuit de un oniromant. Tot așa se făcea în templul lui Esculap de la Epidaur, unde în preajma templului erau crescuți șerpi inofensivi, animale consacrate lui Esculap (Asklepios era fiul zeului Appolo). Bolnavii care veneau în acest templu al zeului Esculap dormeau fie în porticele templului, fie în templul însuși, iar zeul Esculap le trimitea vise, pe care preoții le tîlcuiau și le prefăceau în tratamente. Această divinație prin vise dirijate, practicată în temple, sau lîngă oracole sau morminte se numea de romani *incubatio*. Dar trebuia ca cel ce voia să aibă un asemenea vis fatidic să se pregătească prin rugăciuni, sacrificii, ofrande. Apoi toate visele nu erau cu conținut profetic, fatidic și trebuia uneori să dormi mult pe lîngă un templu, așteptînd cu răbdare un vis revelator. În Babilon tehnica incubației era practicată pe lîngă templul zeului Marduk și cînd Alexandru cel Mare s-a îmbolnăvit (se crede de febră tifoidă) generalii săi au dormit în templul acestui zeu în nădejdea că el va descoperi leacul căpeteniei lor.

Cărți de vise existau în bibliotecile mesopotamiene în număr mare (cf. E. Ebeling, *Keilschift-texte aus Assur religiosen Inhalts*, Berlin, 1910 nr. 392, lucrare care cuprinde la p. 1 sq, un catalog al prevestirilor făcute în vis) și citățm din astfel de tîlcuiri ale viselor asiro-babiloniene: „Cînd (în vis) omul trage un car încărcat, atunci se va împlini o dorință a inimii sale . . . Dacă (omul) călărește pe un palmier și ține o ramură va trăi o bucurie a inimii sale . . . Dacă pune o săgeată în arc, se va întîmpla o nenorocire în procesul său. Dacă ține un arc, și arcul său se rupe nu va dobîndi dorința inimii sale . . . Dacă are el aripi și zboară atunci temelia sa nu este trainică, pentru un om bogat nenorocirea e sigură pentru el și norocul său îl va părăsi, pentru un om sărac (înseamnă) că prăpădul îl caută pe el și îl cuprinde pe el“. Dar trebuie să spunem că asemenea prevestiri rele nu se împlineau decît dacă preoții babilonieni ce interpretau visele nu executau ceremoniile magice de ispășire și de înlăturare a tuturor acestor semne nefaste survenite în vis. Astfel că visele rele, care vesteau nenorocire, puteau să nu se împlinească, grație concursului — desigur bine plătit — al preoților babilonieni.

VI. Lecanomancia

Lecanomancia era o metodă de divinație pe care o practicau preoții și consta în examinarea răspîndirii pe suprafața apei dintr-un vas, a unei picături de ulei. Iată cum descrie celebra ziaristă și orientalistă

Geneviève Tabouis în cartea sa *Nabuchodonosor et le triomphe de Babylone*, Paris, 1931, p. 316—317, o scenă de lecanomancie, de ghicire a viitorului prin acest procedeu alături de altele: „Înainte de a merge pe urmele oștirii sale, Nabuchodonosor se urcă la templul lui Marduk spre a consulta pe zeu, stăpînul său asupra șanselor de succes. Cu trecerea anilor, îndrăzneala mai redusă a regelui vrea să se sprijine pe manifestările voinței divine. În fața marii statui de aur a zeului o oaie înjunghiată este deja întinsă pe masa de aur. Prezicătorul aduce un vas cu cărbuni aprinși și așază pe o măsuță trei vase cu ulei de susan, trei duzini de pîini și un amestec de unt, miere și sare.

Pe vasul cu cărbuni aprinși el aruncă cinabru. „Aruncînd cinabru în flacără, arată ritualul, dacă cinabrul este ars semnul este favorabil, dacă nu e ars de flacără semnul este rău". „Proorocind tot ce poate avea un nume, tu hotărăște destinul" murmură preotul prezicător flăcării care se ridică în sus și este clară, aratînd în chip limpede intențiile favorabile ale lui Marduk . . . . .

Nabuchodonosor, cu o voce înăbușită și iritată, în care se resimte deja neliniștea sa, stîrnește pe prezicător care ia cîteva picături de ulei de susan, și picătură cu picătură ele cad pe un vas larg cu apă: „Izbîndă! Izbîndă!" strigă prezicătorul, și el este încă prosternat înaintea lui Marduk, cînd Nabuchodonosor se avîntă cu carul său de luptă înainte spre a-și ajunge armatele". Primul procedeu mantic este o ghicire a viitorului prin foc, așa-zisa piromancie despre care avem puține date dealtfel, dar care era totuși destul de des practicată.

Al doilea procedeu de aflare a viitorului lecanomancia avea reguli precise descrise pe unele tăblițe babiloniene, dar în general se poate afirma că dacă uleiul rămînea într-o singură formație, ovală era un semn bun. Dimpotrivă, dacă uleiul se împărțea în porțiuni separate, sau forma sa era neregulată, aceasta constituia un semn nefavorabil. Lecanomancia o găsim menționată și în *Gen.* XLIV, 5 unde Iosif prezice cu ajutorul unei cupe în care desigur se toarnă apă și o picătură de ulei; Iosif acuză pe frații săi că i-au furat cupa cu care ghicește viitorul. „De ce mi-ați răsplătit rău pentru bine ? De ce mi-ați furat cupa cea de argint ? Au nu-i aceasta cupa din care bea stăpînul meu și în care ghicește ? Ceea ce ați făcut, ați făcut rău". Dar în Mesopotamia ghicirea într-un vas plin cu apă peste care se toarnă o picătură de ulei era foarte răspîndită. Se afirmă că descoperitorul acestui fel de ghicire era un rege mitic Enmeduranki; de pe vremea regelui Hammurabi se păstrează două cărți de lecanomancie. În una din aceste cărți citim: „Cînd din uleiul vărsat se formează un inel și el rămîne către răsărit (înseamnă) călătorie: o voi face și o voi îndeplini; pentru un bolnav: el se va însănătoși. Cînd din ulei se nasc două inele, unul mare și altul mic, atunci soția omului

naşte un băiat; pentru un bolnav: se va face sănătos..... Dacă uleiul este roşcat, cerul va aduce ploaie". Şi aceste preziceri nefaste, preotul babilonian le putea face să nu se realizeze prin ceremonii magice, astfel că este de înţeles scepticismul regelui Nabuchodonosor cu privire la prezicerile deduse din visele de care am pomenit mai sus.

V. Alte metode de divinaţie

a) Sub numele de extispicină romanii au cunoscut o metodă de divinaţie din examenul intestinelor unei oi sau unui porc adus jertfă zeilor; prin examen se putea afla viitorul celui ce a adus jertfa. O asemenea tehnică de divinaţie a fost practicată şi de babilonieni, care au împrumutat-o desigur etruscilor:

b) Din miocloniile sau miochimiile care sînt fasciculaţii, tremurături ale muşchilor sau ale fibrelor musculare (în româneşte se spune „mi s-a zbătut ochiul, carnea") vechii babilonieni deduceau semne prevestitoare ale viitorului, în raport cu locul şi regiunea corpului omenesc în care surveneau aceste mioclonii. Este probabil că tradiţia acestei metode mantice a trecut de la babilonieni la greci şi de acolo la slavii vechi, fiindcă printre cărţile populare româneşti răspîndite în toate părţile locuite de români este o carte *Trepetnicul* ce interpretează aceste mioclonii.

c) O altă carte de literatură populară preluată tot de la asiro-babilonieni prin filieră greacă şi slavă veche este cea numită *Gromovnicul* în care se prezice viitorul după regiunea din cer în care apar tunete sau fulgere, care, se ştie, jucau un rol de seamă în divinaţia mesopotamiană.

Etruscii care au împrumutat arta lor divinatorie de la asiro-babilonieni aveau *libri fulgurales*, cărţi care arătau prezagiile aduse de fulgere, şi haruspicii etrusci preziceau viitorul atît din tunete (brontoscopie), cît şi din fulgere (keraunoscopie). După spusele unor autori antici, haruspicii etrusci puteau să înlăture şi să îndepărteze fulgerul — oarecum în felul solomonariilor din folclorul român. Dar cerul era împărţit pentru etrusci în patru părţi corespunzînd celor patru puncte cardinale. Fiecare parte la rîndul ei era divizată în patru sectoare egale. Observatorul etrusc (haruspex) se aşeza cu faţa spre miazăzi. Părţile din stînga dădeau presagii favorabile, cele din dreapta nefavorabile, căci înspre răsărit erau zeii care ajutau pe oameni, pe cînd la apus erau prevestirile rele şi de acolo venea noaptea (soarele apune la apus, de observat că în Egiptul antic în spre apus se afla regatul lui Osiris, zeul celor morţi). Diferiţi zei ai panteonului etrusc puteau mînui fulgerele, armă brutală şi decisivă. Erau nouă feluri de fulgere, iar Jupiter dispunea de trei

dintre ele care, la rîndul lor, erau fiecare de trei feluri astfel că trebuiau considerate unsprezece genuri diferite de fulgere. După Seneca *(Quaestiones naturales*, § 42) fulgerele trimise de Jupiter aveau valori diferite, unele erau blînde și zeul le trimetea spre a da un sfat *(fulmen consiliarium)* de care nimeni nu trebuia să se sperie. Alte fulgere prezic nenorociri, dar numai un haruspex putea să interpreteze în mod exact felul fulgerelor, căci în afară de zeul care trimitea fulgerul (ce putea fi și Vulcan și Saturn, sau Junona, Minerva și Marte) alte elemente ale unui fulger trebuiau considerate: ceasul și nuanța fulgerului, ca și daunele pe care fulgerul (trăsnetul) le pricinuiau. Într-adevăr, unele trăsnete străpungeau obiectele, altele le spărgeau, altele le ardeau, sau le înnegreau. Apoi semnificația fulgerului depindea de gîndul pe care îl avea observatorul lui; căci poate reprezenta acordul sau dezacordul divinității la proiectul observatorului *(fulmen auctoritatis*).

d) *Fiziognomonia* este o disciplină divinatorie asiro-babiloniană care pretindea că recunoaște viitorul din aspectul feței și al figurii unui individ. Desigur studiile lui E. Kretschmer despre interrelația dintre structura corpului și temperament, sau acelea ale lui Sigaud și Mac Auliffe în Franța despre aceleași corelații, au stabilit existența unor raporturi între constituția corporală și caracterul unui individ, iar caracterul determină în cele din urmă o parte cel puțin din destinul individual. Dar fiziognomonia asiro-babiloniană ca și chiromancia și chirognomonia derivate din cea dintîi, avea ambiții mult mai vaste, pretinzînd să stabilească viitorul unui individ după aspectul lui exterior. Inutil să arătăm cît de iluzorii și lipsite de un fundament real erau asemenea aserțiuni.

e) *Teratomancia* este divinația practică în Babilon potrivit căreia se credea că se poate cunoaște viitorul din nașterilor monstruoase de copii și de animale și în general din orice monstruozitate. Teratomancia era studiată minuțios de etrusci, a căror artă divinatorie derivă direct din cea asiro-babiloniană. Etruscii cunoșteau o divinație practicată prin cercetarea fenomenelor neobișnuite, extraordinare, numite *ostenta*, care erau observate mai întîi, apoi interpretate, în fine erau înlăturate în chip magic efectele lor nefaste. Numeroasc fenomene mai mult sau mai puțin extraordinare pentru concepția etruscilor erau analizate în mod amănunțit în așa-zisele *ostentaria* (colecții de fapte și lucruri deosebite), care făceau parte din *libri rituales* ce ne-au parvenit în parte și nouă. Aceste lucruri extraordinare se situau în diferitelc regnuri ale naturii. Astfel lumea vegetală era tratată într-o carte numită *Ostentarium arborarium.* Arborii erau împărțiți în categorii opuse: *arbores infelices* care aduceau presagii rele; și *arbores felices* care dădeau presagii fericite. Cei din prima categorie — de cele mai multe ori arbuști sălbatici ale căror fructe erau negre sau cu seva roșie — erau expresia puterilor

infernale și presagiile lor erau rele. Arborii care prevesteau binele purtau fructe comestibile sau a căror sevă era de culoare albă. Dar în Etruria s-a stabilit un paralelism strîns între viața arborilor și cea a statului. Orice anomalie în acești *arbores infelices* anunța o mare tulburare printre oameni. Dar și animalele erau repartizate în aceste două categorii *animalia felicia și infelicia.* În țări unde domina aristocrația, albinele reprezentau insecte ce prevesteau răul, căci albinele erau semnul regalității. Tot rău prevesteau lupul, leul, păsările de pradă și de noapte. Dimpotrivă, animalele domestice erau aducătoare de noroc. Totuși unele viețuitoare ca șerpii puteau aduce rău sau bine după împrejurări. Macrobius în *Saturnalia* (III, 7,2) scrie cu privire la berbec „dacă lîna lui e pătată cu purpură sau cu aur, este un semn de fericire, glorie și putere pentru rege''. Malformațiile în regnul animal sau la copii erau pentru haruspicii etrusci, semne deosebit de rele; așa erau viței cu două capete sau cu cinci picioare, copiii care prezentau unele malformații fizice sau erau androgini erau considerați ca minuni înfricoșătoare și care trebuiau înlăturate și ispășite în chip magic.

Atenți la ordinea cosmică, etruscii, ca și asiro-babilonienii — socoteau că sînt o încălcare a ritmului și a legilor biologice astfel de apariții și de nașteri anormale, constituind un semn de dereglare generală a universului care traducea mînia zeilor și amenința întreaga cetate. Cicero în tratatul său *De divinatione*, I, 121, scrie că apariția unui monstru cu două capete însemna pentru etrusci răscoală împotriva cetății, corupție și adulter.

f) *Zborul păsărilor* era pentru asiro-babiloniei un indicator prețios de semne prevestitoare, ca și mai tîrziu pentru etrusci și pentru romani. Existau niște prezicători aparte, „observatori ai zborului păsărilor''; erau aducătoare de noroc mai ales vulturul, rîndunica, porumbelul, găina și mai cu seamă eretele: „Cînd un erete vînează . . . și trece din dreapta regelui către partea sa stîngă atunci regele oriunde ar merge va dobîndi izbîndă. Cînd un erete vînează . . și trece din partea dreaptă spre cea stîngă a regelui atunci, oriunde ar merge regele, își va îndeplini dorința. Cînd un erete vînează . . . și își ridică prada sa și zboară pe dinaintea regelui, acesta oriunde va merge își va împlini dorința. Dacă . . . un erete se luptă cu un corb, unul cu altul dinaintea regelui, atunci armele regelui vor birui pe cele ale dușmanului, el va ocupa orașele părăsite ale dușmanului și va locui în ele . . . '' (A. Boissier, *Documents assyriens relatifs aux présages*, Paris, 1919, p. 204).

g) Întocmai ca la etrusci, animalele de casă: calul, măgarul (animal impur pentru egipteni), vacile și boii, oile, caprele, porcii dar și cîinii, erau socotite animale care aduceau noroc. Dar și animalele ce trăiau în stare de sălbăticie: gazelele, vulpile și leii erau aducătoare de presagii

favorabile. Dintre numeroasele presagii aduse de oi, vom cita pe următorul: „Cînd oile behăie cu jale, turma lor va fi risipită. Cînd oile tremură în mijlocul turmei lor, turma aceasta va fi risipită" (A. Boissier, *Choix de textes relatifs à la divination assyro-babilonienne*, Paris, 1914, p. 12). Posedăm de asemenea date numeroase cu privire la prevestirile obţinute de la cîini: „Cînd un cîine alb urinează pe un om, îl va cuprinde pe el nevoia. Cînd un cîine negru urinează pe un om boala îl va cuprinde pe el. Dacă un cîine cafeniu urinează pe un om, atunci acest om se va bucura. Dacă un cîine va urina în patul cuiva, atunci el se va îmbolnăvi de o boală grea." (A. Boissier, *Documente relatifs* . . . p. 103).

Şi alte vieţuitoare mai pot prevesti omului viitorul: „Cînd în ziua de 1 Nissan un şarpe cade peste un om acel om va muri în cursul acelui an. Dacă un şarpe cade peste un om între 1 şi 15 Nissan, atunci va avea de suferit o boală grea sau o mare nenorocire . . . Dacă în aceeaşi vreme, în luna Nissan, un şarpe cade în spatele unui om, fără să fie observat atunci este semn bun pentru un om bogat dar omul sărac va muri într-un oraş străin" *(Ibidem*, 262). Printre vieţuitoarele mai mici, scorpionii, salamandrele, cameleonii, şi furnicile pot da indicii asupra viitorului şi prevesti cum va fi el: „Cînd se observă în casa unui om furnici negre înaripate, casa aceasta va fi nimicită, fiul ei va muri" *(Ibidem*, p. 4).

Un semn deosebit de nefast este acela cînd animalele sălbatice pătrund într-un oraş şi o tabletă asiriană relatează ca un semn deosebit de infaust pătrunderea unei vulpi în grădina unui templu din oraşul Assur. Dar din observarea zborului păsărilor care aduc ceva într-o casă se poate prevesti un bine: „În ceea ce priveşte pe corb, despre care Domnul meu regele mi-a scris, atunci (să ştie el): Dacă un corb aduce ceva în casa cuiva, atunci acel om va dobîndi ceva ce nu îi aparţine. Dacă un erete sau un corb aruncă ceva, ce duce (în cioc) în casa unui om sau înaintea unui om, atunci casa aceea va avea noroc. Dacă o pasăre duce (în cioc) carne sau pe o altă pasăre atunci casa aceea va mînca mult şi copios" (R. F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters*, London, 1913, N. 353).

h) *Naşterile monstruoase* aveau o mare însemnătate în divinaţie. Aşa preotul Nergal-etir raportează regelui că măcelarul Uddanu a observat un purcel cu opt picioare şi două cozi şi l-a conservat în sare. Desigur a făcut aceasta nu din interes ştiinţific ci pentru că acest monstru aducea o prevestire. Şi într-adevăr preotul de mai sus scrie interpretarea sa regelui: „Cînd un fetus are opt picioare şi două cozi, atunci regele va dobîndi putere şi măreţie de rege" (A. Boissier, *Op. cit.* p. 186). Un text cuneiform aflat la British Museum examinează prevestirile pe care le implică fătarea a trei pînă la zece miei: „Dacă o oaie va făta trei miei, ţării îi va fi bine, stăpînul oii va avea bucurii, curtea sa se va

mări . . . Dacă oaia va naște trei miei cu spatele lipit unul de altul, stăpînirea va întîmpina vrăjmășie. Se va scula un rege răpitor și țara va fi răsturnată . . . . Dacă o oaie va naște cinci miei, răscoala va stăpîni țara, stăpînul îi va muri, casa sa va fi nimicită". Se menționează în aceste texte cazurile cînd un animal naște pui foarte deosebiți de el, dar e vorba de asemănări vagi, ca în textul de mai jos aflat în tăblițele cuneiforme din British Museum: „Cînd o oaie fată un leu, care are fața unui om atunci stăpînirea regelui peste acea țară va fi puternică . . . Dacă o oaie naște un miel cu fața de măgar va fi foamete mare în acea țară . . . Cînd o oaie fată un miel care nu are cap, înseamnă moartea regelui".

Dar și nașterile umane prevestesc pentru asiro-babilonieni întîmplări sigure. Chiar înainte de naștere: „Dacă o femeie este grea și fătul ei plînge, în țara aceea se vor întîmpla rele; dacă o femeie purcede grea și fătul țipă, așa că poate fi auzit, se va scula un dușman puternic și va răsturna țara, care va fi pustiită, bunurile sale vor fi mîncate de dușman" găsim scris în aceleași tăblițe. Pe de altă parte, părți anormale ale noului născut reprezintă preziceri „clare". Cînd o femeie naște și copilul ei are o ureche de leu, va fi un rege puternic în acea țară. Cînd o femeie naște un copil și acesta nu va avea urechi, va fi sărăcie în țară care va fi micșorată. Dacă o femeie naște un copil și acela va avea un cioc de pasăre, țara va fi răsturnată. Cînd o femeie naște și copilul nu va avea gură, atunci stăpîna casei va muri. Cînd o femeie naște și copilul nu are nara nasului la dreapta, va avea sigur vătămare". Dimpotrivă: „Dacă o femeie naște și copilul va avea un cap de leu, atunci va fi un rege puternic în acea țară . . . . Dacă o femeie naște un copil cu cap de șarpe, atunci e vorba de un semn al zeului Ningišzida" etc.

Dar aceste semne și prevestiri puteau fi ușor făcute să nu aibă semnificații tragice și infauste prin operații magice pe care le făceau aceiași preoți asiro-babilonieni ce înlăturau astfel nenorocirea de peste o țară, un ținut sau o casă, astfel că toate aceste semne nu se realizau și nu însemnau rele decît dacă nu se făcea apel la ajutorul, interesat desigur, al preoților haruspici.

i) *Toate întîmplările și fenomenele vieții omenești puteau fi semne prevestitoare:* diferitele boli, ca și miocloniile despre care am mai vorbit, dar țiuitul urechilor stăpînului casei, fiului și fiicei lui era interpretat ca o chemare a duhurilor celor morți.

j) De multe ori se foloseau mai multe tehnici mantice spre a se cunoaște adevărul și regii Asiriei și Babilonului nu porneau nici o acțiune însemnată, o expediție militară de pildă fără să consulte pe preoții prezicători care cercetau viitorul grație mai multor metode. Așa *Iezechiel*, XXI, 21—23, scrie: „Pentru că regele Babilonului s-a oprit la o

răspînti e, unde încep două drumuri și stă să ghicească; scutură săgețile, întreabă terafimii și cercetează măruntaiele. Sorțul din dreapta are scris pe el ,,spre Ierusalim'' încît el trebuie să îndrepte berbecii (mașină de război de dărîmat zidurile n.n.) să îndemne la ucidere și să scoată strigăte de război, să așeze berbecii împotriva porților, să ridice valuri și să facă turnuri de împresurare. Acest sort s-a părut neadevărat în ochii celor care au făcut jurăminte mincinoase.'' Ghicitul cu ajutorul săgeților constă în amestecarea unor săgeți de lungime egală care aveau scrise pe ele diferite cuvinte. În ceea ce privește terafimii ei sînt statui ale zeilor, menționați și în *Geneză* XXXI, 19 sq, în istorisirea cu privire la Iacob, nu știm însă cum se puteau face preziceri cu ajutorul lor.

k) Dacă de cele mai multe ori se adunau semne deduse dintr-o singură tehnică mantică oarecare, în tratatele ce ne-au parvenit totuși există colecții de evenimente extraordinare ce ar fi prevestit o nenorocire mare pentru întreaga țară. Aceste colecții amintesc de cărțile de prodigii etrusce și romane. O astfel de colecție mesopotamiană cuprinde ,,47 semne dușmănoase care s-au petrecut spre a vesti căderea țării Akkad''. Nu putem stabili nici data, nici autorul acestei colecții, dar unele din aceste semne ce vestesc nenorociri și nimiciri sînt următoarele: ,,Un cap de om ce fusese tăiat a strigat . . . o iapă avea un corn pe fruntea sa la stînga. În orașul Der s-a văzut o oaie cu patru coarne. A fost văzută o femeie care avea barbă și a cărei buză de jos era despicată . . . La Babilon un curmal mascul a avut curmale . . . Un leu, o hienă și un porc mistreț au intrat în oraș. Un bărbat s-a culcat cu mama sa. Un om s-a culcat cu mama sa vitregă. Un taur a avut relații sexuale cu un măgar . . . Stelele au căzut din cer.''

l) Aveau sensuri oraculare numerele în general și exista o *simbolică a numerelor*. Zeița Nisaba era aceea care cunoștea semnificația numerelor și cei mai însemnați dintre zei aveau fiecare un număr al lor, o cifră care îi reprezenta. Dar și diferitele nume ale persoanelor erau legate de anumite cifre și această relație se dezvoltă mult mai tîrziu în *Kabală*. Regele Sargon II istorisește că fortăreața pe care și-a făcut-o are 16.280 coți, fiindcă propriul său nume corespunde cifrei 16.280, deci avem de a face cu începuturile *ghematriei Talmudului* din Babilon și al Kabalei. În orice caz la asiro-babilonieni, ca mai tîrziu la pitagoricieni, toate se exprimau prin cifre și orice lucru sau ființă putea fi închipuit printr-o cifră.

Pe deasupra fiecare cifră este legată de un sens faust sau infaust; de pildă în interpretarea sensului fulgerelor (keraunoscopie) acestea aveau un efect favorabil sau aduceau nenorocire după număr. În general se poate spune că cifrele 3, 4, 5, 7, 15 erau norocoase iar cifrele 1, 2, 6, 10, 11, 12 și 13 aduceau nenoroc. Era extrem de importantă ziua lunii în care se petrecea o acțiune umană sau un eveniment. De fapt nimeni

nu întreprindea nimic înainte de a se interesa dacă ziua aceea este fastă, aducătoare de noroc sau zi cu ghinion. Regii asirieni și babilonieni nu uitau să scrie pe tablele de fundație ale unui templu că s-a început construcția lui într-o zi bună aducătoare de noroc. Dar chiar dacă era vorba de săvîrșirea unei jertfe sau mergerea la audiență trebuia să se știe dacă ziua aleasă era purtătoare de noroc sau nu. Regele Asharddon întreabă într-o scrisoare dacă luna este favorabilă pentru începerea unei clădiri, pentru aducerea unei jertfe și pentru o călătorie a fiului său. Iată răspunsul unui prezicător celebru, un „văzător" Nabu-ahe-riba: „Cu privire la așezarea acoperișului, despre care mi-a scris regele meu .... ea este favorabilă. Ea trebuie împlinită în ziua a 13-a, a 15-a sau a 17-a a lunii. Cu privire la jertfă . . . ea poate fi adusă în această lună. Mîine sau poimîine, cînd convine stăpînului meu, trebuie adusă (această jertfă) cu privire la (principele) Assur-mukin-palu'a și la călătoria sa, despre care mi-a scris regele, stăpînul meu, el poate întreprinde această călătorie, este bine și de bun augur să călătorească el" (R. F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters*, Nr. 406). Întrebarea ce zi trebuie aleasă, au soluționat-o văzătorii babilonieni prin chestionarea oracolelor, în primul rînd prin hepatoscopie, sau prin interpretarea viselor, dar și prin alte tehnici. În decursul timpurilor s-a ajuns să se stabilească liste sigure de zile faste și nefaste din cursul unui an, așa încît era destul să cauți în aceste liste spre a obține un răspuns corect. Acestea constituiau așa-zisele *hemerologe* (în greacă *hemera* „ziuă") și cele mai simple din ele marcau dacă o zi este fastă sau nefastă. Hemerologele mai complicate arătau în dreptul fiecărei zile dacă este „bună pentru un proces" sau în cursul acestei zile „va avea loc o răscoală" sau că în acea zi „nu trebuie să te însori cu nici o femeie" sau că „nu trebuie trecut nici un rîu" sau că „nu trebuie mîncat nici un pește, în caz contrar te îmbolnăvești".

m) Legate de preziceri sînt și *ordaliile* care se practicau în dreptul civil și penal asirian sau babilonian pentru aflarea adevărului. Aici prezicătorul nu intervenea și se foloseau ordaliile cînd nu se putea afla realitatea din spusele martorilor. Cel mai adesea se utiliza aruncarea în apă, cel nevinovat nu se îneca și scăpa nevătămat, cel vinovat se îneca. După *Codul lui Hammurabi* bănuiala de vrăjitorie se confirma prin ordalii: „Dacă un om acuză pe altul că îl bănuiește de vrăjitorie, dar nu îl dovedește, atunci acela asupra căruia este bănuiala de vrăjitorie va merge la zeul Fluviului și se va cufunda în zeul Fluviului". Dacă nu se îneca în apa fluviului, cel ce l-a acuzat de vrăjitorie își pierde casa și va fi aruncat el în fluviu. Prin aceleași ordalii se decide asupra bănuielii de infidelitate aduse împotriva unei soții după același cod al regelui Hammurabi. Și tot în același fel se hotărăște asupra adevărului acuzației aduse de o femeie împotriva unui bărbat pe care îl învinuiește că a violat-o.

n) La fel ca și în Israel, dar cu mult mai rar, se iveau în Babilon prooroci, mai cu seamă în Imperiul Nou Babilonian ; aceşti prooroci fără ajutorul tehnicilor şi metodelor de divinaţie descrise mai sus, aduceau regilor mesajele pe care le primeau de la zei. Așa, de exemplu, după uciderea regelui Sanherib şi după tulburările ce au avut loc în această perioadă, viitorul rege Asarhaddon primeşte din partea unui asemenea profet un oracol de încurajare. Profetul vorbeşte la persoana I în numele unei zeițe și spune: „Sînt zeița Ištar din Arbela, Asarhaddon, rege al Asiriei! La Assur, Ninive, Kalah și Arbela voi dărui zile multe și ani veșnici lui Asarhaddon regele meu. Am întemeiat tronul tău sub cerul cel întins, pentru zile multe și ani veșnici, voi întări tronul tău în mijlocul cerului cu un ac de aur. Lumina diamantelor o voi dărui eu să lumineze pe Asarhaddon regele Asiriei". Mai tîrziu, după ce a biruit pe toți potrivnicii săi, regele a pus să se adune toate aceste oracole spre a demonstra ce iubit de zei este el. Alte proorociri se referă la viitorul politic al Asiriei și al Babilonului și descriu într-un stil strălucit viitorul ce îl vor avea aceste state deși, precum am arătat, ele au dispărut ca state în secolele VII și VI.

Medicina

Marele istoric grec Herodot avea o părere destul de proastă despre medicina asiro-babilonienilor căci scrie: „Ei au de asemenea un obicei care este tot atît de înțelept ca și precedentul: ei transportă pe bolnavi pe locul unde se face piața, căci ei nu folosesc medici. Trecătorul atunci se apropie de bolnav și îl cercetează asupra bolii de care este suferind, spre a ști dacă el însuși a zăcut de ea sau dacă a văzut pe cineva care a suferit de vreuna la fel. Toți cei care vin și trec discută cu bolnavul și îl sfătuiesc să folosească leacul ce i-a vindecat pe ei de aceeași boală, sau care după știința lor a tămăduit pe altul. Nu este îngăduit nimănui să treacă în tăcere pe dinaintea unui bolnav fără să-l cerceteze cu privire la suferințele lui" (Herodot, I, 197). Totuși medici empirici au existat în Mesopotamia, ba chiar aceștia au fost printre primii medici din lume atestați în textele de care dispunem și medicina empirică preștiințifică a început la sumero-akkadieni. Încă pe la începuturile mileniului al II-lea î.e.n. aflăm că existau în Babilon medici chirurgi și medici veterinari. Poate Herodot descrie obiceiurile existente la oameni mai săraci sau este vorba de situația din Babilonul sărăcit după ce fusese cucerit de către Cirus, regele perșilor (538 î.e.n.).

Existența medicilor empirici care nu foloseau nici magia, nici divinația, nici catartica spre a-și tămădui pacienții este foarte veche în Mesopotamia căci s-a putut afla în vestigiile orașului sumerian Nippur o tăbliță cu scriere cuneiformă sumeriană ce datează de pe la sfîrșitul mileniului al III-lea și care cuprinde un număr însemnat de rețete medicale pur empirice. Această tabletă cuneiformă atestă deci vechimea mare a medicinii empirice în lume și pare a fi cel mai vechi text medical empiric, adică preștiințific, pe care îl cunoaștem. În cartea sa *Istoria începe la Sumer*, S. N. Kramer descrie această listă de rețete medicale empirice

din Nippur și el scrie că sumerienii „ajunseseră la o dezvoltare remarcabilă a medicinei la o epocă atît de îndepărtată" (p. 123) și că „sumerienii aveau cunoștințe profunde de chimie" (ibidem). După aceea autorul cărții mai sus menționată scrie: „Este interesant să observăm că medicul nostru sumerian nu recurge nici la formule magice nici la descîntece. Nici un zeu, nici un demon nu este menționat în textul său. Aceasta nu înseamnă că întrebuințarea farmecelor sau a incantațiilor pentru vindecarea bolilor era necunoscută în Sumer în mileniul al treilea î.e.n. Dimpotrivă, o astfel de practică reiese în evidență din conținutul a șaizeci de mici tăblițe acoperite cu descîntece și desemnate ca atare de autorii descîntecelor. Ca și babilonienii mai tîrziu, sumerienii atribuiau numeroase boli prezenței demonilor vătămători în corpul bolnavilor" (Ibidem, p. 124).

În ce privește pe akkadienii semiți, codul regelui akkadian Hammurabi are nouă articole care se referă la medici și la medicină, ceea ce este o dovadă peremptorie că existau medici și că Herodot se înșela. De exemplu articolul 218 al acestui cod prevede limpede: „Dacă medicul face o incizie profundă cu un cuțit de bronz și va provoca astfel moartea omului, sau îndepărtînd cu un cuțit de bronz albeața *(id est*: un leucom sau cataracta) îi va răni ochiul să i se taie mîinile". Se precizează în același cod onorariile chirurgilor care erau foarte ridicate, întrucît pentru operația cataractei și în genere pentru orice operație reușită se plăteau 10 secheli de argint (se plătea pentru un sclav 2 secheli, iar pentru un om liber sărac 5 secheli) și se plăteau 5 secheli de argint pentru reducerea unei luxații. Un sechel de argint reprezenta de asemenea valoarea unui porc gras" (cf. Constantin Daniel și Athanase Negoiță, Medicina mesopotamiană, în tratatul „*Istoria Medicinei Universale*", Buc, 1970 p. 84).

I. „Școlile" medicale mesopotamiene

Medicina mesopotamiană pare a fi divizată în mai multe „școli" cum am spune astăzi, așa cum în zilele noastre există o școală de medicină homeopată, alta allopată, o medicină prin acupunctură, o alta Yoga, sau o medicină naturistă (Naturheilkunde) și o medicină populară etc. Dacă în Egiptul antic existau diferite specialități medicale (Herodot, II, 54": Medicina în Egipt este împărțită; fiecare medic se ocupă de un singur fel de boli și nu de mai multe. Medicii în orice loc sînt mulțime multă și mișună, unii pentru ochi, alții pentru cap, alții pentru dinți, alții pentru pîntece, alții pentru bolile lăuntrice"), în Mesopotamia existau diferite școli medicale pe care vrem să le pomenim în cele ce

urmează. Într-adevăr medicina hieratică asiro-babiloniană era practicată de preoți, iar bolile erau considerate ca provenind din păcate, din greșeli ale oamenilor față de zei. Fie că nu au adus jertfe, fie că nu au fost destul de generoși în ofrandele lor, fie că n-au participat la cutare sărbătoare, un zeu oarecare s-a mîniat și a pedepsit pe bolnav prin suferința pe care i-a dat-o. Un astfel de bolnav nu putea fi tămăduit decît de preotul zeului sau zeilor care singur putea să-i înduplece să înlăture boala. *Medicina magică* asiro-babiloniană pretindea că boala este efectul unui demon rău, sau a acțiunii magice a vreunui dușman. Trebuie făcut un diagnostic magic (cine, în ce fel, cînd a provocat boala) și o terapeutică magică. *Medicina divinatorie* era cea care afirma că poate să ghicească și cauzele bolii, și tratamentul și pronosticul bolii în cauză. folosind tehnici mantice ca hepatoscopia, lecanoscopia, astrologia etc,

Medicina catartică voia să stabilească ce a ,,spurcat, prihănit'', pe bolnav și căuta să-l purifice, curățindu-l astfel de boala sa. (cf. Constantin Daniel, *Catartica antică, precursoarea medicinei prevenitve și a igienei*, în ,,Almanahul Sănătății'', 1979, p. 27 sq). Astfel, spre deosebire de Egiptul antic unde medicul trebuia să trateze numai în felul prescris în papirusul medical pe care îl învățase, în Mesopotamia bolnavul putea să aleagă între mai multe ,,școli'' medicale care aveau metode terapeutice cu totul deosebite. Medicina empirică preștiințifică era doar una din aceste ,,școli medicale''.

II. Medicina hieratică și cea magică mesopotamiană

Desigur preoții akkadieni au lucrat mînă în mînă cu vrăjitorii (magicienii) căci pe demoni nu îi puteau alunga decît zeii cei mari la care numai preoții aveau ,,audiență'', ca să spunem așa. Adică în fața eșecurilor terapeutice ale vrăjitorilor și vrăjilor lor se făcea apel la preoți care chemau pe zeii mai mari. Astfel că, în practică, este greu de separat medicina magică de cea hieratică la asiro-babilonieni, deși sînt două ,,școli'' medicale deosebite. Nu este îndoială că din cele mai vechi timpuri atît sumerienii cît și akkadienii au fost convinși că orice boală este supranaturală în originea ei, fiind provocată de prezența unui vrăjmaș nevăzut — spirit rău sau demon — în corpul bolnavului. Vindecarea depindea deci de izgonirea duhului rău de către un zeu mai puternic. Prin urmare diagnosticul, pronosticul și tratamentul tuturor afecțiunilor erau în mîna preoților. Căci credința în activitatea spiritelor rele era generală. Toate relele și mai toate nenorocirile care loveau pe oameni veneau din partea duhurilor rele, cu excepția celor provenite din ofense

pe care muritorii le aduceau zeilor; dar chiar în asemenea cazuri tot demonii erau utilizați de zei ca unelte ale pedepsirii oamenilor. Astfel de spirite rele — credeau asiro-babilonienii — existau în tot locul, adesea în grupuri de cîte șapte, sau de multiplu al lui șapte (cifra șapte fiind cifră sacră). Zeii superiori aveau puterea să izgonească toate duhurile rele pe care asiro-babilonienii le socoteau de trei feluri: duhurile celor morți, ființele supranaturale ne-umane, diferite de zei și inferioare lor, în fine ființele jumătate umane, jumătate supranaturale, născute din contactul sexual dintre oameni și spirite, care erau niște monștrii răufăcători.

Boala era socotită provocată de atacul direct al unui demon, de călcarea de către bolnav a unei interdicții sacre, de neîndeplinirea unei datorii față de zei, de uneltirile unui vrăjitor, ori era pusă pe seama unui dușman personal care atacă pe bolnav cu ajutorul unui vrăjitor ce practica magia neagră, în sfîrșit, boala putea fi pricinuită de un zeu care era supărat. Dacă cineva primea o lovitură în cap, sau era rănit într-o bătălie, cauza ultimă era tot intervenția unui zeu. Astfel spiritele Utukku provocau o boală a gîtului (difterie sau amigdalită), duhurile Alu atacau regiunea epigastrică, demonii Rabišu dădeau naștere la boli ale pielii, cei denumiți Iabasu provocau crize epileptice, iar zeul Nergal al iadului aducea ciuma peste oameni, în vreme ce vrăjitoarele făceau pe oameni impotenți și pricinuiau avorturi ale femeilor. Akkadienii credeau că demonii bolilor pătrundeau în corp printr-o deschizătură naturală, nepăzită a corpului: gură, nas, urechi etc.

În felul acesta boala devenea o luptă între demonul rău și pacient, luptă în care se caută ajutorul zeilor prin intermediul preoților acestor zei. Tămăduirea nu se putea face decît dacă duhul rău fugea din trupul pacientului. Demonii cauzatori ai bolilor trebuiau deci izgoniți și cel ce efectua astfel de acțiuni era un preot specializat în asemenea acte, un preot exorcist numit *ašipu.* Acesta studiase bolile și cauzele lor, cunoștea bine ritualul rugăciunilor, al incantațiilor, al exorcismelor și în general toate formulele pentru izgonirea duhurilor rele. Arta tainică a preoților *ašipu* era păzită cu strășnicie și conservată în unele familii, trecînd din tată în fiu. Existau școli de medicină hieratică, cea mai vestită fiind cea situată în orașul Borsippa. Existau de asemenea adevărate biblioteci de texte cuneiforme scrise pe tăblițe de argilă care cuprindeau ritualurile hieratice precum și incantațiile pentru tot felul de boli. De cele mai multe ori preotul *ašipu* se interesa mai întîi dacă pacientul se făcuse vinovat de vreun păcat ce putuse pricinui boala. Dar făcea aceasta nu spre a cere celui bolnav să se pocăiască, ci pentru a stabili cu precizie numele zeului sau demonului care a putut provoca boala — deci spre a face *diagnosticul magic* al bolii. Era neapărat necesar să se cunoască

numele spiritului rău care a provocat boala și să i se ceară plecarea: „Pleacă, fugi Namtar, duh rău! Pe mine mă apără zeul Baal, fugi de mine!" spune preotul *ašipu*. Remarcăm că această injoncțiune este un act de magie, căci în magie se poruncește, se dau ordine, se amenință pe cînd în raporturile dintre zei și preoții lor (cum este într-o vindecare hieratică) aceștia din urmă se roagă, imploră, cad în genunchi, își smulg părul închinîndu-se cu umilință și stăruind temeinic în rugăciunile lor. Dacă numele demonului rău care a intrat în trupul bolnavului (ce este astfel posedat de duhul rău) nu este cunoscut se recită o lungă listă de duhuri rele sfîrșindu-se cu porunca: „Oricare ar fi numele tău depărtează-te!" Dacă, dimpotrivă, un zeu supărat pe un bolnav trebuia îmblînzit și trebuia să i se cîștige iertarea, atunci se trecea la o acțiune pur hieratică (și nu magică), se repetau imnurile și laudele, rugăciunile de pocăință, lamentațiile și mai ales jertfele și prinoasele.

Dar de obicei în exorcisme se cerea ajutorul zeilor vindecători pentru izgonirea duhurilor rele și vindecarea bolii. Cel mai însemnat zeu vindecător era Ea, care din vechime era prieten al oamenilor, inventator al scrierii și posesor al înțelepciunii supreme care a învățat pe oameni multe din tehnicile folosite în civilizația sumeriană.

Zeul Ea era izvorul tuturor faptelor bune, dar el era și „stăpînul descîntecelor" care cunoștea cele mai puternice cuvinte magice, el înlătura răul și alunga pe demoni. Se implora pe Ea prin jertfe, rugăciuni, imnuri și în ritualurile sale de închinare se făceau libațiuni cu apă, dar și cu ulei. Corpul celui bolnav era stropit de preotul *ašipu* cu apă din Tigru și Eufrat sau provenite dintr-un izvor sacru, apoi se scufunda în apă o statuetă care întrupa demonul bolii. O altă divinitate vindecătoare era zeul Marduk, protector al Babilonului, care era fiu al lui Ea și el devine mijlocitorul prin intermediul căruia se adresau rugăciuni către zeul Ea. Se invoca desigur zeul Marduk, dar se presupunea că el se consultă cu tatăl său Ea privitor la vindecarea unui bolnav.

Alte divinități vindecătoare la asiro-babilonieni erau zeul focului Gibil, apoi Gula, zeiță a fertilității, Ištar, zeița dragostei și a nașterilor, în fine zeul Nabu „proclamatorul", veche zeitate sumeriană, cîrmuitor al culturii și al înțelepciunii, al revelațiilor și al proorocirilor, în al cărui templu E-zidda din orașul Borsippa se afla școala de medicină. Tot vindecător este și zeul Šamaš al soarelui, ca și zeul Sin al lunii. În fine un alt zeu vindecător era Ninazu „stăpîn al medicilor" și fiul său Ningizzida, al cărui simbol era șarpe încolăcit pe un toiag, emblemă ce a rămas pînă în zilele noastre, simbol al medicinii. Șarpele a ajuns să fie considerat ca simbol al vindecării pentru că se socotea că prin „lepădarea pieii sale" devine iarăși tînăr și nu moare. (cf. Constantin Daniel, și Athanase Negoiță, *Op. cit*, p. 81—82).

III. Medicina divinatorie

Pentru a se afla numele duhului rău care a provocat boala, deci pentru a face diagnosticul etiologic, cum am spune noi astăzi, dar și pentru pronosticul unei afecțiuni, și mai ales pentru aflarea unei medicații eficiente într-o boală oarecare se folosea una din numeroasele metode de divinație ale sumero-akkadienilor. Această metodă putea fi hepatoscopia, adică examinarea semnelor din ficatul unei oi jertfite în cinstea unui zeu, fie hidroscopia, numită și lecanoscopia, adică cercetarea picăturilor de ulei turnate în apa dintr-un vas, fie oniromancia — divinația prin vise, dar mai cu seamă astrologia — metodă de divinație rămasă foarte populară în Babilon. Odată cu întocmirea efemeridelor de către preoții astronomi din Babilon despre care am vorbit în capitolul consacrat astronomiei — posibilitatea stabilirii unui horoscop a fost mult ușurată căci grație lor se putea cunoaște cu precizie cîmpul stelar și raporturile sale cu soarele, luna și planetele în orice zi a anului trecut și viitor chiar. În felul acesta se puteau face celebrele pronosticuri astrologice. În ceea ce privește oniromancia sau onirocriția medicală, ea a fost folosită în și Egiptul antic unde erau puși copiii mici să viseze „leacul". Trebuie să menționăm că și în medicina populară românească se mai folosea în secolul trecut acest procedeu de „ghicire a leacului". Erau luate trei babe, ospătate bine și puse să doarmă în casa bolnavului. Peste noapte ele visau și a doua zi relatau ce au visat. În Babilon însă, generalii lui Alexandru cel Mare, atunci cînd acesta s-a îmbolnăvit mortal în Babilon (se crede că de febră tifoidă) au fost puși să se culce în templul zeului Marduk din Babilon, în nădejdea că vor visa remediul bolii, dezvăluit lor în vis de către zeul Marduk. Amintim că și la grecii vechi existau asemenea practici terapeutice, la Cnida dar și la Cos unde bolnavii erau puși să doarmă în „săli de incubație" așezate lîngă templul lui Asclepios spre a-și visa leacul. Dar la asiro-babilonieni această medicină prin divinație a luat o mult mai mare extensie și existau preoți speciali numiți *baru*, însărcinați cu această mantică ce juca un rol însemnat în medicina asiro-babiloniană (cf. Constantin Daniel, *Medicina și divinație în societățile antice*, în „Almanahul Sănătății," 1980, p. 188).

IV. Medicina catartică

Din mileniul al II-lea încă, akkadienii credeau că duhurile rele, dar și diferite substanțe organice sau anorganice (murdăria în general, cadavrele de om sau de animal, sîngele) îi spurcau, îi prihăneau și le

pricinuiau o seamă de boli şi de afecţiuni de care nu puteau scăpa decît prin purificări şi curăţiri frecvente. De fapt curăţirea, spălarea, purificarea erau motivul pentru care preoţii egipteni trebuiau să facă zilnic trei băi, să se radă pe tot corpul la trei zile, să umble cu capul ras şi tot purificarea îi obliga pe esenieni (autorii Manuscriselor de la Marea Moartă) ca şi pe preoţii Templului din Ierusalim să facă zilnic o baie. De fapt aşa cum astronomia ştiinţifică a luat naştere din astrologie, iar chimia modernă din alchimie, tot astfel medicina preventivă şi igiena au fost precedate de o străveche disciplină practicată în Mesopotamia, în Egipt şi în tot Orientul de Mijloc şi Mediterana, cel puţin cu începere din mileniul al II-lea î.e.n. — *catartica*, arta de a preveni şi vindeca boli şi suferinţe morale prin curăţire, purificare. De aici şi rolul însemnat pe care îl avea purificatorul, personaj numit de asiro-babilonieni *mašmašu*, pe jumătate vrăjitor, pe jumătate vraci şi preot. În războiul nevăzut dintre lumea invizibilă a demonilor şi oameni, mijloacele eficiente de luptă şi de apărare a muritorilor erau purificările. Căci murdărirea, spurcarea era de multe şi felurite chipuri: atingerea de sînge de om sau de animal (sîngele fiind la semiţi principiul vieţii era sacru şi participa la ambivalenţa sacralităţii), contactul cu cadavre, cu materii putrede, cu o serie de animale considerate „spurcate", apoi în atingerea celor bolnavi de lepră (prin acest nume înţelegîndu-se un mare număr de afecţiuni dermatologice). Purificările la asiro-babilonieni se făceau cu ajutorul apei, al untdelemnului şi al focului, dar uneori şi prin fum de sulf. Zeul Ea al apei supraveghea purificările prin apă, pe cînd zeul Gibil trebuia să vegheze peste purificările prin foc. Tot Zeul Ea se îngrijea de purificările prin ulei, rostindu-se totdeauna lungi descîntece însoţite de un ritual gestic complicat (cf. Constantin Daniel, *Op. cit*, p.27).

V. „Şcoala" de medicină empirică

Medicina hieratică, magică, divinatorie şi catartică au coexistat cu medicina empirică preştiinţifică atîta vreme cît a durat civilizaţia asiro-babiloniană. Pe de altă parte şi medicii empirici recurgeau uneori la practici magice şi purificatorii. Aşa bunăoară se oferea demonilor o victimă de substituţie în locul bolnavului — un animal mic, purcel sau miel — sau se administra bolnavului (şi se aşeza pe corpul lui) substanţe rău mirositoare sau murdare (urină, materii fecale, bălegar, materii în stare de putrefacţie etc) în scopul de a-l dezgusta pe demon şi a-i face şederea atît de nesuferită încît să prefere fuga. Ori din contră se puneau alimente bune şi plăcute alături de bolnav, spre a-l atrage pe demon într-acolo. Spre a feri pe om de atacurile duhurilor rele (pe care asiro-

babilonienii le credeau pretutindeni în jurul lor, și această credință pare să fi fost întemeiată pe desele fenomene de fata morgana și pe ecoul existent în deșerturile ce înconjoară Tigrul și Eufratul) se recomanda purtarea de amulete (talismane, baiere în l. română veche) cu semnificație magică ori hieratică.

Pe de altă parte exorcismele și vrăjile asiro-babiloniene s-au păstrat și s-au răspîndit în lumea elenistică, în Imperiul Roman și apoi în Europa Evului Mediu de mai tîrziu. Într-adevăr, vrăjitorii din Europa, care făceau vindecări miraculoase, alungînd duhurile rele, repetau în descîntecele lor cuvinte de neînțeles ca: *hilca*, *beșa* care în realitate sînt termeni babilonieni și înseamnă „ieși! rușinează-te!" (de la verbele *halaqu* „el a ieșit" și *bašu* „el s-a rușinat") și reprezintă înjoncțiunile adresate duhurilor rele poftite să iasă din trupul celui suferind. Dar vindecătorii asiro-babilonieni nu erau cu toții vrăjitori, preoți și purificatori, ci erau și medici în sensul actual al acestui termen, după cum am văzut din capitolele *Codului lui Hammurabi*. Este foarte probabil că exorciștii nu interveneau într-un caz de maladie decît atunci cînd se părea că boala este pricinuită de un agent supranatural. În toate celelalte cazuri trimiteau pe bolnav la medicul empiric numit *asu* în akkadiană (cf. *asio* în aramaică) și știința medicului empiric se numea *ašutu*, pe cînd cea a exorciștilor și purificatorilor avea alt nume *ašiputu*. Retribuțiile foarte însemnate pe care medicii le primeau după *Codul lui Hammurabi* dovedesc prestigiul de care se bucurau ei în societatea akkadiană. Pe de altă parte practica medicilor empirici se desfășura în cadrul unei stricte reglementări profesionale (N. Vătămanu și G. Brătescu, *O istorie a medicinei*, Buc., 1975, p. 61)

Renumele acestor medici depășea hotarele țării lor și îi vedem în epoca Tel-el-Amarna (sec. al XIV-lea) călătorind în tot Orientul de Mijloc. Fără îndoială medicina empirică akkadiană descindea în linie dreaptă din medicina populară practicată de populația semită sau sumeriană în Mesopotamia, dar și preoții vindecători și purificatori foloseau anumite procedee fizice de vindecare, sau chiar ingerarea unor substanțe care s-ar fi putut dovedi destul de eficiente în tratamentul unor boli. Mai tîrziu medicii empirici ajung în slujba regilor și unul dintre ei își dă titlul de „medic al regelui Asarhaddon", iar într-un text cuneiform se menționează că regele a fost rugat de supușii săi „să trimeată un medic de la Palat, ca să examineze un bolnav, întrucît aici nu este nici unul". Iar regii din Babilon trimiteau pe medicii lor departe în străinătate. Astfel pe la 1300 sînt trimiși un medic și un preot exorcist în capitala hittiților (azi satul turcesc Bogaz-Köi) la regele Muwattali. Exorcistul a murit acolo, dar medicul a fost cerut înapoi de stăpînul său, regele din Babilon. Existau și medici pentru particulari, care erau obligați,

ca toți asiro-babilonienii, să nu lucreze în zilele sacre sau nefaste ale lunii: 7, 14, 19, 21 și 28 (la egipteni ziua nefastă prin excelență era ziua a 17-a a lunii). Totuși, medicii erau mai prost plătiți decît preoții exorciști, și poate că exista oarecare ostilitate între aceste două tagme căci asprimea cu care sînt pedepsiți medicii în *Codul lui Hammurabi* se datorește poate influenței slujitorilor zeilor. Medicul akkadian purta totdeauna o geantă cu el (deja!) în care se aflau instrumente chirurgicale, unele leacuri curente și fești, așa cum se vede pe sigiliul străvechiului medic mesopotamian Ur-lugal-edina care era desigur sumerian după nume (lugal avînd sensul de „căpetenie" în sumeriană) și trăia pe la începutul mileniului al doilea.

Medicii studiau adevărate tratate de medicină scrise pe tăblițe de argilă cu litere cuneiforme, fapt care dovedește că medicina empirică mesopotamiană poate fi calificată drept „preștiințifică". Am arătat că primul manual de medicină empirică a fost descoperit în ruinele orașului Nippur și că acele texte medicale cuprindeau o farmacopee care nu avea nimic în comun cu procedeele magice sau hieratice de vindecare. Aceasta nu înseamnă că străvechii medici din Mesopotamia atunci cînd se găseau în fața unor afecțiuni sigur incurabile sau mortale ori unde efectul *placebo* (sau *psihoterapia* în genere, psihoterapia de susținere, unde speranța vindecării se întîlnește cu încrederea în vindecare) ar fi putut fi eficient, nu colaborau cu exorciștii, preoții, purificatorii, magicienii. Căci am arătat mai sus că se trimisese regelui hittit Muwattali, un medic empiric alături de un exorcist. Cea mai mare parte a textelor medicale ce ne-au ajuns sînt destul de recente, căci provin din biblioteca lui Assurbanipal — dar ele sînt copii ale unor texte scrise cu secole înainte. Alte texte medicale provin din fosta capitală a imperiului hittit Hattusila (azi un sat în Anatolia, Bogaz-Köi) și datează de la 1300 î.e.n. În toate aceste texte nu putem stabili cu certitudine despre ce boli este vorba (căci se dau denumiri pe care nu le înțelegem) și nici despre ce medicamente căci numele ingredientelor ne sînt adesea necunoscute. Unele din textele medicale enumeră doar bolile, arătînd în dreptul lor ce tratament se impune, în fine într-o a treia coloană se scrie felul de administrare și de preparare al medicației. Așa este și o tăbliță asiriană scrisă de un medic Nabu-Leu care conține un repertoriu pe trei coloane: în prima coloană numele unei plante, în a doua coloană în ce boală este utilă, în a treia coloană modul de preparare și de administrare. În prima coloană se arată partea din plantă ce va fi folosită (semințe, rădăcină, tulpină, rășină etc) dar se scriu și precauțiile ce trebuie luate în timpul culesului. În a doua coloană este menționat la ce temperatură, cît de des și în ce moment al zilei se va lua medicamentul apoi dacă trebuie luat pe nemîncate sau nu.

De la medicii babilonieni ne-a rămas un mare tratat medical de diagnostic și pronostic care a fost întocmit cel puțin în epoca dominației kasite. Tratatul acesta cuprinde 40 de tăbliţe sau capitole, numerotate cu grijă și grupate în cinci părți fiecare, avînd un titlu particular. Tratatul pare să fie o operă de compilaţie, căci se prescriu măsuri terapeutice și pentru medicul empiric și pentru exorcistul hieratic. Prima parte a acestui tratat — două tăbliţe — este dedicată în întregime medicinii hieratice și magice, restul lucrării se adresează și unuia și altuia dintre vindecători. Ultima parte a tratatului era consacrată bolilor ginecologice și celor ale copiilor mici. În acest tratat apar deja cele patru mari capitole esențiale ale oricărui tratat medical: simptomatologie, etiologie, diagnostic și pronostic. Fiecare boală este menționată în felul următor: „Dacă bolnavul este acoperit de o erupție roșie și corpul său este negru,el a fost atins (de această boală) culcîndu-se cu o femee, este mîna lui Sin (zeul lunii), se va vindeca". Alteori întîlnim enunţuri de tipul: „Dacă faţa bolnavului este neagră, boala se va fi lungă, apoi el va muri" sau mai concis „dacă gura îi este roșie, se va vindeca, dacă gura îi este neagră va muri".

Pentru noi, ca și pentru străvechii akkadieni, astfel de sentințe nu aveau nici o valoare practică căci medicul nu le putea acorda o semnificaţie decît asociate cu alte simptome concomitente. Dar din studiul acestui tratat se vede clar că diferitele elemente simptomatologice dintr-o boală sînt disociate în mod arbitrar, descrise separat și repartizate în capitole care tratează despre ochi, limbă, față, gură etc. Însă același procedeu se poate regăsi și în medicina greacă. S-ar putea să constatăm, dacă am dispune de întreaga literatură medicală babiloniană, că fiecare din aceste semne a fost extras dintr-o descriere completă a bolii și repartizat la organul afectat. Această disociere nefirească a simptomelor se regăsește la babilonieni în faimoasele lor liste de ființe, de lucruri și face parte din analiza minuţioasă a fenomenelor care apar în artele divinatorii akkadiene. Hepatoscopia, de pildă, analiza starea ficatului și nota cele mai mărunte particularităţi rînd pe rînd. Același inventar minuţios de „semne", de „simptome" se regăsește și în tratatul de medicină babilonian.

Toate textele medicale au drept titlu doar primele cuvinte cu care începe un tratat (cum în felul bulelor papale), de ex: „Cînd un om este cuprins de călduri în cap". Și în acest tratat se expun toate simptomele, dar nu bolile, care pot interesa extremitatea cefalică fără nici o ordine precisă: calviția, bolile mintale, bolile ochilor, bolile nasului, ale urechii etc. Tot astfel: „Cînd răsuflarea gurii este grea" expune toate afecţiunile aparatului respirator de la o simplă tracheo-bronșită pînă la tuberculoza pulmonară. Este foarte probabil că toate aceste tratate au făcut parte dintr-o mare culegere, un fel de *Corpus hippocraticum*.

Trebuie să accentuăm că pentru asiro-babilonieni chiar dacă o rană era provocată de o cădere, de o lovitură, de o mușcătură de șarpe sau de scorpion cauza ultimă și reală era un demon care îndemnase pe șarpe sau pe scorpion să-l muște pe bolnav. Astfel deși *ab origine* afecțiunea era magică totuși tratamentul putea fi empiric. Așa se explică de ce în textele akkadiene deși o afecțiune e provocată de duhurile rele, totuși se dau rețete medicale pentru vindecarea unei asemenea boli. Dar textele medicale admit și cauze pur materiale: insecte, păduchi și multe boli de ochi produse de praful adus de vînt. Dealtfel răceala și vîntul erau cauze majore de boală, pe cînd afecțiunile stomatologice erau produse de un vierme la rădăcina dintelui.

Medicii empirici asiro-babilonieni considerau că diagnosticul era actul medical prin excelență, și acest diagnostic nu era unul magic și nu căuta să identifice demoni și duhuri ale morților. De aceea se insista în textele medicale asupra simptomelor din fiecare boală spre a se putea pune un diagnostic cu ajutorul lor. Semnele subiective erau cu mult mai numeroase decît cele obiective și trebuie să admitem că la onorariile mari percepute de medicii mesopotamieni, bolnavii lor n-ar fi avut nici un interes să-i înșele, să le relateze simptome inexistente. Un astfel de text spune: „Cînd un om are colici, cînd interiorul său nu primește mîncărurile, cînd stomacul îl străpunge și varsă mîncărurile afară pe gură, cînd stomacul său îl taie, cînd carnea sa este flască, moale, cînd un vînt se mișcă de colo pînă colo prin colonul său, cînd interiorul său se deschide (= are scaune diareice) vom aplica cutare sau cutare medicație." Să recunoaștem că semne obiective sînt destul de puține, dar bolnavul care plătea onorarii atît de mari nu l-ar fi putut induce în eroare pe medic. Deși textele medicale babiloniene nu fac ceea ce numim noi azi un diagnostic diferențial, totuși citind acest tablou clinic medicul din vremurile acelea îl identifică ușor cu o serie de aspecte clinice pe care le-a mai văzut. Foarte important era pronosticul unei afecțiuni, întrucît In cazurile grave,mortale se cerea medicului „să nu trateze, să nu pună mîna, să nu se atingă" de astfel de cazuri în care este sigur că bolnavul va muri. Aceasta era indicația ce se da dealtfel și medicilor din Egiptul faraonic în mileniul al II-lea î.e.n. în cazurile grave, să arate că e vorba de o boală ce nu o va trata. (Prof. I. Banu, *Medicina egipteană antică* în volumul „Istoria Medicinei Universale" Buc., —, 1970, p.59).

VI. Terapeutica empirică mesopotamiană

Ni s-au păstrat numeroase texte akkadiene care tratează despre terapeutică, dar acestea sînt în marea lor majoritate compilații căci pentru una și aceeași maladie se enumerau multe medicații, atît empirice cît și

magice, de exemplu pînă la 31 moduri de a trata un icter (și fiecare tratament este separat net de următorul). Uneori se arată sfîrșitul letal al unei boli și se scrie că moartea este inevitabilă. În acest caz textul descrie simptomatologia, face pronosticul fatal, dar nu prescrie nici o medicație. Ba chiar intervenția medicului este formal interzisă: „Dacă un om suferă de un icter grav *(a h h a z u)*, dacă capul său, fața sa, întregul său corp și rădăcina limbii sale sînt negre, medicul nu se va atinge de bolnav, acest om va muri, el nu se poate vindeca". În general aceste tratate de terapeutică iau ca principiu de clasificare al medicației, localizarea bolii (la cap, la ochi, la urechi); alte tratate, mai puțin numeroase, se referă la cutare sau cutare boală.

Fără îndoială o bună parte din rețetele prescrise în aceste tratate rămîn de neînțeles pentru noi fiindcă nu putem identifica plantele sau substanțele care se propun. Plantele sînt folosite mai cu seamă în această terapeutică babiloniană, într-atîta încît cuvîntul „plantă", *šammu*, a căpătat sensul de medicament, leac, ba a trecut și în alte limbi semite cu același sens. Se utilizau dintre plante: curmalul (folosit atît de mult de akkadieni în atîtea activități), cedrul, pinul, smochinul, migdalul, trestia, isopul, șofranul, mușțarul, cicoarea, chimenul, ceapa și usturoiul precum și sesamul. Deseori se foloseau doar anumite plante care creșteau în locuri determinate. Așa de pildă, împotriva icterului se utiliza planta *namtar* „masculină din miazănoapte care nu poartă rod", sau măceșul era bun de leac numai dacă „a crescut pe un mormînt" sau dacă „atunci cînd a fost smuls nu l-a văzut soarele", așadar în această terapeutică se împletesc concepte magice cu prescripții empirice.

Din lumea animală se preparau rețete cu produse luate de la om sau de la animale: vacă, porc, capră, măgar, cîine (în special de la cîinele negru, animal magic care era patronat de zeița vindecătoare Gula), de la leu, lup, vulpe, gazelă, șoarece, apoi de la diferite păsări. Apoi se foloseau anumite părți din aceste animale sau de la om: limbă de șoarece, cap de porc, păr de cîine, o bucată de țeastă de om, corn de cerb, oase de om, grăsime de șarpe negru, lapte de la o vacă albă etc. Dintre substanțele minerale întîlnim în rețete: gips, cretă, pucioasă, alaun, pilitură de aramă, praf dintr-un mormînt, dintr-un oraș părăsit — deci substanțe cu acțiune magică. Astfel de produse erau aplicate triturate, pulverizate, măcinate, stoarse și uscate cînd era vorba de plante sau amestecate cu diferite substanțe vehiculante. Textele medicale dădeau indicații precise asupra modului de preparare a acestor leacuri, însă lipsea un element esențial: indicarea cantităților exacte ale diferitelor produse componente. Medicația aceasta trebuie luată la anumite ore din zi sau din noapte, *per os*, sau introduse în corp ori aplicate exterior. Se foloseau des fumigații, dar și mirosirea unei substanțe cu efecte vindecătoare. Se aplicau catap-

lasme, oblojeli cu diferite amestecuri, care țineau 3—4 zile după ce în prealabil se rădeau părțile bolnave. Se utilizau clisme uleioase și supozitorii, se dădeau purgative și se provocau vărsături prin excitarea luetei. Alături de medicamente se prescriau masaje simple sau cu diferite uleiuri, apoi deseori se recomanda gimnastică și chiar se punea bolnavul „să stea cu capul în jos și cu picioarele în sus" (ca într-una din asanele din *radja yoga*, care precum se vede părea cunoscută cu secole înainte de era noastră în Mesopotamia).

VII. Influența exercitată de medicina asiro-babiloniană

În lumea antică a existat un schimb intens de idei medicale și de informații în acest domeniu, căci vedem pe regii perși Darius și Xerxes avînd medici egipteni (Herodot III 129 sq și III, 1) greci și babilonieni, iar faraonul Amenophis II, cerea spre a se vindeca să i se aducă statuia zeiței Ištar din Ninive cu exorciști și medici, apoi o principesă din țara Bakhtan (probabil Bactriana) cere să i se aducă din Theba statuia unui zeu spre a se vindeca de o boală incurabilă. Acest zeu vindecător o tămăduiește efectiv pe principesă izgonind duhurile rele care o stăpînesc (cf. Constantin Daniel și Ion Acsan, *Faraonul Kheops și vrăjitorii*, Buc. 1977 p. 214 sq.) În farmacopeea babiloniană vedem folosite ingrediente din Egipt. Acest internaționalism al medicinii în lumea antică a făcut ca în marele *Corpus hippocraticum*, culegere de tratate și scrieri medicale atribuite lui Hippocrate, să se poată decela o influență sigură a școlilor de medicină asiro-babiloniene. Acesta se poate vedea de exemplu în tratatul hippocratic: *Despre săptămîni* ori în tratatul *Despre mușchi* ori în însemnătatea ce se dă în aceste opuscule cifrei șapte. Apoi numeroase rețete din acest *Corpus hippocraticum* sînt de origine asiro-babiloniană, cum de aceeași proveniență sînt multe metode de tratament din Kabala, dată fiind intensa viață culturală pe care au avut-o iudeii în Babilon și în multe alte centre mesopotamiene.

Prin tratatele hippocratice, dar și prin medicina Talmudului, apoi a Kabalei, a intrat în farmacopeea europeană a evului mediu un număr important de rețete, de substanțe farmaceutice dar și de tehnici terapeutice asiro-babiloniene.

Ştiinţa listelor

Una din direcţiile care i-a preocupat intens pe scribii mesopotamieni a fost întocmirea aşa-ziselor *liste de nume*, constituind obiectul a ceea ce s-a numit de asirologi *ştiinţa listelor*. Cele mai vechi liste au fost compuse de sumerieni, care au adunat cuvintele limbii lor în scriere cuneiformă, cuvinte care erau înscrise la rînd pe tăbliţe de argilă, existînd astfel un fel de inventar filologic al limbii sumeriene. Dar aceste liste de cuvinte erau foarte greu de mînuit şi scribii au fost nevoiţi de timpuriu să alcătuiască *liste de semne*, de semne ideografice, care să facă inventarul ideogramelor cunoscute. Cum cea mai mare parte din aceste semne reprezentau cuvinte (în limba sumeriană cuvintele mono- şi bisilabice fiind foarte numeroase) aceste liste de semne constituiau în acelaşi timp şi *repertorii lexicografice*. Dar astfel de repertorii lexicografice nu răspundeau unei necesităţi practice, aceea de a inventaria semnele sau ideogramele limbii sumeriene. Se ştie că egiptenii, deşi au avut o scriere nespus de complicată nu au fost nevoiţi să facă un inventar al scrierii lor hieroglifice decît foarte tîrziu, la sfîrşitul epocii ptolemeice.

La sumerieni alcătuirea acestor liste de cuvinte exprimă, se pare, nevoia de a repartiza datele empirice în serii şi categorii. Fiindcă aceste liste nu au ca scop să creeze un dicţionar, un lexic complet al limbii. Aceste liste înregistrează doar substantivele concrete, căci de cele mai multe ori exclud din structura lor verbele şi adjectivele. Ca la multe popoare „primitive" la sumero-akkadieni a fi, a avea ontologic o existenţă înseamnă a avea un nume şi denumirea este sinonimă cu existenţa: orice lucru nu există decît în măsura în care are un nume şi acest fapt se referă şi la oameni chiar, fiindcă a numi pe cineva înseamnă a-l crea. Atunci cînd scribii făceau un catalog al denumirilor, ei clasificau şi lumea reală. Astfel este foarte verosimil că această *ştiinţă a listelor* tindea

să statornicească o scriere corectă a unor nume, o cunoaştere a vocabularului, dar şi o cunoaştere a lumii fizice.

Ştiinţa listelor sumero-akkadiană nu a tins la universalitate, dar s-a extins în mai toate domeniile de cunoaştere: în ştiinţele naturii se făceau liste de minerale, de plante, de vieţuitoare, în domeniul tehnicii: liste de unelte, de veşminte, de construcţii, de hrană şi de băuturi; apoi în ceea ce priveşte Universul: liste de zei, de stele, de ţări, de ţinuturi, de fluvii, de munţi. De multe ori principiul de grupare a acestor nume nu ne este prea limpede, dar în marea majoritate a cazurilor nu e vorba de o simplă enumerare. Căci toate aceste nume, strînse în liste, sînt grupate în familii, în specii care au un element comun: *determinativul* (care corespunde cu *cheia* din *scrierea chineză* şi cu determinativul din scrierea hieroglifică egipteană). Alteori poate fi vorba de un element comun al ideogramei care a făcut să fie grupate aceste nume într-o singură listă.

Asiro-babilonienii au preluat „ştiinţa listelor" de la sumerieni, însă în alt spirit şi cu alt scop. Nu e vorba de stabilit o enumerare a realului — a ceea ce există în contrast cu ceea ce este inexistent. Pentru asiro-babilonieni aceste nesfîrşite liste de nume constituiau înainte de toate o ştiinţă gramaticală — un soi de dicţionar. Menirea acestor liste era cunoaşterea limbii sumeriene, limbă cu totul deosebită de asiro-babiloniană. Ele nu mai reprezentau o oglindire a celor ce sînt în contrast cu cele ce nu există. Un nume oarecare ce constituia pentru sumerieni consacrarea existenţei — inserării în real a unui lucru — devenise pentru asiro-babilonieni un cuvînt străin care trebuia tradus. Nu trebuie uitat că limba sumeriană a continuat şi după dispariţia statelor-oraşe sumeriene să reprezinte limba vieţii religioase în toată Mesopotamia. De aceea scribii şi preoţii erau siliţi să cunoască bine limba sumeriană şi listele de nume erau dicţionarele pe care le utilizau în mod curent. Studiul vocabularului akkadian şi sumerian avea aşadar la bază, după dispariţia statelor-oraşe sumeriene, liste lexicale bilingve. Cele mai multe sînt liste alcătuite pe două coloane şi înşiră la rînd pe coloana din stînga termenii sumerieni, pe coloana din dreapta pe cei akkadieni. Dar există şi vocabulare mai complexe, care adaugă la aceste date simple lectura fonetică a ideogramei (care precum se ştie poate fi polifonă, deci să se citească în multe feluri) şi precizează printr-un sinonim sau o definiţie scurtă sensul termenului asiro-babilonian echivalent.

Babilonienii, negustori iscusiţi care călătoreau cu mărfurile lor pînă departe de ţara lor de baştină, au manifestat un mare interes pentru cunoaşterea dialectelor limbii lor şi pentru studiul limbilor străine. Ei au alcătuit astfel liste în care cuvintele sumeriene sînt traduse în cele două dialecte ale limbii vorbite în Babilon: dialectul *imesal* şi dialectul *emeku*. Alte liste dau traducerea cuvîntului sumerian în dialect babilo-

nian și în dialect asirian, dialecte foarte apropiate dealtfel. Tot asemenea s-au găsit adevărate dicționare bilingve, trilingve și chiar cvadrilingve: kasito-babiloniene; hittito-akkadiene, sumero-akkado-hittite; sumero-akkado-ugaritico-hittite.

Trebuie să admitem că întocmirea acestor lexicuri răspundea unor scopuri practice precise — relațiile cu alte popoare și alte culturi din Asia Anterioară și Centrală — și astfel ne putem explica influențele exercitate de babilonieni asupra unor regiuni îndepărtate ca India, Asia Centrală și Mediterană de est. Știința listelor a dus la asiro-babilonieni la o remarcabilă dezvoltare a unor discipline fundate tocmai pe datele furnizate de lexicurile akkadiene. Căci știința listelor a dus la o dezvoltare remarcabilă a istoriografiei asiro-babiloniene. Desigur sumerienii au alcătuit liste de regi și de dinastii care se ridicau pînă la milenii înapoia lor, pînă la întemeierea lumii. În aceste liste sumeriene se amestecă însă mitul cu istoria reală. Succesiunea dinastiilor, a regilor și a domniilor se defășura într-o alternanță stereotipă de perioade fericite și perioade nefericite, care exprimau schimbări întîmplate în lumea zeilor. Dealtfel lumea de jos reflectă întru-totul pe cea de sus a zeilor. La aceasta se adaugă și conceptul general despre o deteriorare progresivă a lumii pămîntești pe măsură ce se îndepărta de epoca de aur edenică a creației. În fine se pare că sumero-akkadienii admiteau o serie de revoluții ciclice — în sensul existenței unui „mare an cosmic", care se reproduce de mai multe ori în cursul existenței Universului. O credință similară pare să fi existat și la Heraclit, dar mai ales la magii iranieni care admiteau și ei că Universul se va sfîrși printr-o conflagrație generală ca să-și reia existența din nou într-un mare an cosmic.

Asiro-babilonienii au întocmit și ei liste de regi precizînd numărul anilor lor de domnie, apoi liste de dinastii, însă au căutat să dea date exacte și precise. În felul acesta asemenea liste dinastice au căpătat valoare de document istoric, iar prin consemnarea sincronismelor legate de istoria mai multor țări, au pus bazele unei istorii universale. Cît privește geografia, sumerienii nu cunoșteau decît regiunile învecinate țării lor, și nu enumeră în liste decît țări, provincii, munți, fluvii și canale. Akkadienii au un orizont mult mai larg, însă expunerile lor geografice. nu au exactitatea unor descripții științifice. Aceste descrieri geografice asiro-babiloniene rămîn de regulă o înșiruire de apelații ale unor munți orașe, provincii, fluvii etc. sau se preocupă de probleme administrative, religioase. Mai rar apar conceptele de distanță între orașe, sau noțiunea de itinerar.

În ceea ce privește studiul de ansamblu al Universului, el rămîne dependent de concepțiile mitologice și cosmogonice căci Pămîntul este un disc plat care plutește înconjurat de apele Oceanului. În centrul Pă-

mîntului se află bineînțeles Babilonul, așa cum se poate vedea bine pe singura hartă a Pămîntului ce ne-a rămas de la babilonieni, fiindcă alte hărți reproduc doar cartiere de orașe, orașe sau canale de irigații. Listele de viețuitoare erau întocmite după criterii lingvistice; de exemplu: cîinele, leul, vulpea, șacalul, ghepardul, bursucul și vidra erau așezați în aceeași familie pentru că numele lor în sumeriană deriva din apelația dată cîinelui.

Tot așa calul, catîrul, măgarul sălbatic, dromaderul și cămila se găseau în aceeași familie pentru că în grafia numelui lor exista același determinativ ca pentru măgar. Tot așa exista un determinativ pentru pești și altul pentru păsări. Toate aceste clasificări erau întemeiate pe un criteriu pur lingvistic — același determinativ — și dovedea un simț destul de ascuțit pentru observarea elementelor comune la diferite grupuri de animale. Asiro-babilonienii au preluat de la sumerieni aceste liste și le-au adus numeroase modificări, diferite completări și mai cu seamă au înglobat în ele un mare număr de denumiri de animale. Totuși asiro-babilonienii s-au interesat mult de regnul animal, căci regii asirieni au creat în jurul palatelor lor vaste parcuri zoologice, pe care le-au avut și regii perși (denumirea de *paradis* care are sensul de grădină, parc cu animale sălbatice, a intrat în ebraică din persană și de acolo în limbile europene). Tot astfel prezicătorii asiro-babilonieni observau cu mare luare aminte mișcările și instinctele, ca și obiceiurile animalelor sălbatice spre a deduce din ele presagii pentru viitor.

Fabulele asiriene și babiloniene preluate apoi de grecii vechi prin Esop ca și de povestitorii sasanizi sau mai tîrziu de musulmani atestă o cunoaștere precisă a psihologiei animalelor sălbatice.

Pe de altă parte, exactitatea cu care artiștii asiro-babilonieni au redat chipul animalelor domestice și sălbatice dovedește o îndelungă observare a lor și o cunoaștere precisă a anatomiei acestor viețuitoare.

Știința listelor a contribuit, așadar, în mod considerabil la sporirea cunoștințelor asiro-babilonienilor despre lume, fie a Pămîntului, fie a lumii animale și vegetale, fie a limbilor vorbite în Asia Anterioară.

Astronomia și astrologia

În epoca în care oamenii au început să-şi confecţioneze uneltele au fost siliţi să compare numărul răsăriturilor de soare cu timpul care se scurgea între o lună plină și cealaltă și cu venirea anuală a primăverii după anotimpul de iarnă. Omul primitiv a trebuit să numere cîte răsărituri de soare s-au ivit între o lună plină și cealaltă, și această proto-astronomie a existat — probabil — aproape la mai toate popoarele.

Totuși pentru ca proto-astronomia aceasta inițială să devină astronomie erau necesare trei condiţii cel puţin: una din ele era ca cerul să fie senin, neacoperit de nori cea mai mare parte a zilei şi nopţii. Apoi era necesar ca o parte din populație să dispună de timp liber și să fie scutită de o perpetuă activitate manuală. În fine era neapărat nevoie să poată fi consemnate în scris fenomenele petrecute pe bolta cerească spre a fi memorate şi cunoscute şi de generaţii ulterioare. Ori aceste trei condiţii au apărut concomitent în Mesopotamia în mileniul al III-lea şi al II-lea î.e.n. la enigmaticii sumerieni care populau partea sudică a văilor celor două fluvii, Tigru și Eufrat.

Nu cunoaştem direct observaţiile astronomice ale vechilor sumerieni, dar le știm pe cele ale astrologilor care trăiau la curtea regilor akkadieni în jurul anului 2000 î.e.n. Printre acestea este aşa-zisa tabletă a lui Venus care provine din biblioteca regelui asirian Assurbanipal (668—626 î.e.n.). Acest rege pusese să se copieze toate textele astrologice din bibliotecile templelor din Babilon și tableta menţionată mai sus găsită de Sir Henry Layard, unul dintre primii descoperitori ai tabletelor și unul care a contribuit la descifrarea acestei scrieri. Tableta lui Venus a fost scrisă pe vremea regelui Hammurabi sau poate mai înaintea epocii sale și este mai degrabă o tabletă astrologică, decît astronomică fiindcă în ea citim: „dacă planeta va lipsi timp de trei luni, iar apoi se va reîntoarce va fi

dușmănie pe pămînt, dar recoltele vor fi bogate". Desigur tableta lui Venus este o copie după un original foarte vechi care nota evenimentele legate de o dispariție a lui Venus de pe cer sau de apariția sa. Pe de altă parte vechii akkadieni nu știau că luceafărul de dimineață și luceafărul de seară este aceeași planetă Venus. Dar în lumea zeilor sumerieni soarele, luna și stelele erau divinități ca și fulgerul, tunetul sau uraganul. Zeii sumerieni și mai tîrziu cei asiro-babilonieni sînt adesea denumiți cu numele planetelor sau ale stelelor pentru că deși zeii au și forme umane, ei sînt și aștrii. Astfel la asiro-babilonieni cei mai însemnați zei sînt și astre în același timp; luna era considerată cel mai mare și mai important astru, căci se credea că discul lunar este mai mare cu mult decît discul solar. Luna era zeul Sin (masculin, nu feminin), iar soarele zeul Šamaș. Planeta Venus (luceafărul de seară) era identificată cu zeița Ištar, cu planeta Marte era identificat Nergal, zeul războiului, iar zeul Marduk era asimilat cu planeta Jupiter. În fine cu planeta Mercur era asimilat zeul Nabu (termen asemănător cu cel ebraic nabi „prooroc", zeul înțelepciunii ce corespundea lui Hermes al grecilor și Mercur al romanilor). Întrucît zeii se aflau ca să spunem așa proiectați pe bolta cerului și își manifestau voința și ordinele lor ce trebuiau să ajungă la oameni, prin mișcări ale astrelor ce constituiau tot atîtea semne (semnaluri, indicații, nu simboluri) ale zeilor.

De aici marea însemnătate a astronomiei la asiro-babilonieni ai căror preoți pîndeau din turnurile templelor lor înalte numite ziggurat, mișcările planetelor, conjucțiile, opozițiile ce indicau semne, semnale ale voinței zeilor transmise oamenilor. Dar mișcările planetelor și ale stelelor mai însemnate erau interpretate, li se dădea un sens și în aceasta consta trecerea de la astronomie — observație pură a astrelor — la astrologie — stabilirea de rapoarte între mișcările astrelor și voința zeilor, evenimente ce vor avea loc pe pămînt, sau ce trebuiesc îndeplinite de oameni.

Preoții astrologi asiro-babilonieni observau cu minuție și notau cu exactitate eclipsele (fenomene considerate de ei ca extrem de însemnate pentru destinul muritorilor de pe pămînt) astfel că ei au reușit să descopere ciclul *Saros* de 18 ani, 11 zile și 8 ore în decursul căruia au loc 41 de eclipse de soare, 13 eclipse totale, 13 inelare și 15 parțiale și 27 eclipse de lună. Cunoscînd acest ciclu și succesiunea eclipselor din el, preoții-astrologi asiro-babilonieni puteau prezice cu mare exactitate o eclipsă de lună sau de soare care survenea în cursul acestui ciclu *Saros* (sau perioada chaldeană) care are o durată de 223 revoluții sinodice draconitice sau 239 revoluții anomalistice. Denumirea de ciclu *Saros* a apărut în vremea lui Isaac Newton și a lui Edmond Halley, dar au fost istorici care cred că ciclul Saros trebuie numit o perioadă de 3600 ani (cf. Willy Ley, *Observatorii cerului*, trad. rom. Buc. 1968, p. 22—23).

I. Calendarul

Sigur este prin urmare că asiro-babilonienii aveau noțiuni destul de temeinice de astronomie, totuși calendarul lor nu era fundat pe soare (ca al egiptenilor), ci pe lună. Aceasta fiindcă revoluțiile lunare marcau un interval mai scurt de timp — lunile — iar pe de altă parte li se părea că luna este mai mare decît soarele. Astfel calendarul asiro-babilonian avea 12 luni lunare (sau sinodice), o lună lunară sau sinodică fiind intervalul dintre două faze lunare consecutive de același fel (lună nouă pînă la apariția altei luni noi). O lună sinodică are 29 zile, 12 ore și 44 minute, de aceea anul calendarului lunar de 12 luni conține în mod alternativ luni de 29 și de 30 zile totalizînd deci 354 zile și 1/3 zi.

Pentru ca să existe o concordanță reală între calendarul solar care marca succesiunea anotimpurilor și calendarul lunar, era nevoie la asiro-babilonieni să se introducă luni intercalare. De fapt calendarul acesta al lor cuprindea luni de 28, de 29 și de 30 zile ceea ce făcea ca anul să aibă 344 pînă la 360 zile. Așadar calendarul akkadian nu avea nici pe depare exactitatea celui egiptean (cf. Constantin Daniel, *Civilizația Egiptului antic*, Buc. 1976, p. 268—269) și nu existau ca în Egipt, cinci zile adăugate regulat la sfîrșitul anului. Mesopotamienii introduceau și ei din cînd în cînd a 13-a lună *(arakh makru)* care avea ca scop să restabilească necesara concordanță între anul solar și cel lunar.

Dar la asiro-babilonieni această intercalare se făcea neregulat, nu după un ciclu determinat ca la grecii vechi (astronomul Meton descoperise ciclul lunar de 19 ani solari corespunzînd ca durată cu 235 luni sinodice) și este foarte probabil că această intercalare a unei a 13-a luni se făcea după criterii astrologice, intercalarea trebuind să corespundă unei epoci faste. Pentru că fiecare zi din viața unui akkadian era consacrată unei anumite divinități malefice sau afabile și în raport cu aceste divinități o zi era norocoasă sau aducătoare de ghinion. Cunoaștem numele lunilor asiro-babiloniene și ele sînt aceleași ca ale lunilor ebraice întrucît iudeii au preluat acest nume în vremea exilului lor de 70 ani în Babilon. Numele lunilor babiloniene erau: Nisanu, Airu, Sivanu, Duzu, Abu, Elulu, Tașritu etc. Lunile ce se intercalau adăugîndu-se în cursul unui an lunar erau: Adduru și Elulu. Dar preoții astrologi asiro-babilonieni știau să determine cu precizie diferența între anul real (solar) și cel lunar. Această diferență era determinată observîndu-se răsăritul heliac ale unor stele alese mai dinainte, adică observîndu-se apariția lor înainte de răsăritul soarelui. Totuși cronologia asiro-babiloniană este destul de neclară, datorită faptului că nu erau intercalate în mod regulat după criterii astronomice (ci după motive astrologice) lunile care ar fi făcut ca anul lunar să coincidă cu cel solar. Din calendarul

asiro-babilonian a rămas pînă în zilele noastre săptămîna de şapte zile, căci fiecare lună era împărţită în 4 săptămîni. Cifra 7 era cifră sacră la semiţi ea fiind printre altele şi numărul celor 7 planete (din care fac parte şi soarele şi luna peste cele cinci planete cunoscute atunci). Pe de altă parte însuşi numele zilelor săptămînii noastre traduc în latină vechile nume ale zeilor asiro-babilonieni. Luni este ziua zeului Sin al lunii, Marţi ziua zeului Nergal al războiului (Marte la romani), Miercuri ziua zeului Nabu (Mercurs al romanilor); Joi ziua lui Marduk (Jupiter la romani); Vineri ziua lui Ištar zeiţa dragostei (Venus la Romani). În ceea ce priveşte săptămîna se ştie că egiptenii vechi aveau o săptămînă de zece zile, a zecea zi nefiind lucrătoare, dar la asiro-babilonieni a şaptea zi era zi de odihnă.

În regatele asiro-babiloniene din mileniul II şi I î.e.n. anii se socoteau după anii de domnie ai fiecărui suveran; se scria de pildă „în al 6-lea an de domnie a regelui Salmanasar". Dar în statul cetate Aşur din mileniul II î.e.n, fiecare an purta numele unui anumit dregător care era probabil unul din membrii sfatului bătrînilor care se numea *limmu*. El era echivalentul *arhontelui eponim* care dădea numele său unui an, la grecii vechi.

II. Nivelul cunoştinţelor astronomice

Mişcările astrelor indicau ordinele zeilor şi de aceea datoria preoţilor era să observe cu cea mai mare atenţie astrele. Pe de altă parte luna — zeul Sin — trebuie urmărită cu mare băgare de seamă şi notate stelele prin vecinătatea cărora se desfăşoară drumul aparent al lunii. Un grup de asemenea stele prin care trece drumul aparent al lunii este acela al Pleiadelor *(Mulmul* in akkadiană). Observînd minuţios drumul parcurs de lună pe zodiac (= regiune de forma unui brîu al sferei cereşti ce e străbătută de soare în decurs de un an, şi care cuprinde 12 constelaţii zise zodiacale, ce sînt străbătute de planete şi de lună în mişcările lor aparente) s-a împăiţit zodiacul în 28 de *staţii lunare*. Fiecare staţie este un arc de aproape 13° şi reprezintă distanţa parcursă pe cer de lună în 24 de ore. Aceste staţii lunare au fost cunoscute şi de astrologii arabi care le-au preluat probabil de la asiro-babilonieni, căci luna se mişcă printre aceleaşi stele fie că este observată de la Ur sau din China ori din Arabia. Totuşi într-un număr de cazuri stelele unor staţii lunare sînt mult mai greu observabile şi ar fi de aşteptat ca astronomii din unele ţări să aleagă drept repere grupuri stelare diferite pentru unele din staţiile lunare. Totuşi, chiar aceste grupuri stelare care nu se pot observa uşor şi limpede sînt peste tot în aceeaşi emisfera nordică, ceea ce dovedeşte că este vorba

de influența exercitată de astronomia mesopotamiană întîi asupra Indiei iar apoi asupra astronomiei chineze.

De fapt observarea cu atenție a lunii în fazele sale — lună nouă sau lună plină, ori fazele lor intermediare — au obligat pe preoții astronomi akkadieni să observe și să înregistreze astrele ce se află în jurul lunii la fiecare răsărit și apus al ei în fiecare lună a anului. Ei au putut constata că stelele care înconjoară luna într-o anume fază — constelațiile stelare — sînt altele în fiecare lună a anului și în fiecare anotimp. Marile creații poetice din epoca primului regat babilonian povestesc cum Marduk, zeul local al orașului babilonian, s-a luptat cu monstrul Tiamat care personifică haosul și, biruindu-l, a creat din părți ale corpului său cerul și lumea. Și astfel au primit un nume (ceea ce nu are nume nu are existență ontologică pentru mesopotamieni) după ce au fost create stelele și constelațiile cerului. În special au primit un nume, fiind deci cunoscute, din epoca aceea, cele 12 constelații ale Zodiacului. Remarcabil este faptul că poemul lui Gilgameș este compus din 12 cînturi, fiecare cînt corespunzînd unei constelații zodiacale. Planetele nu par a juca aici un rol important, căci calendarul akkadian este fundat pe aștri imobili ai zodiacului. Se pare că babilonienii au păstrat cu grijă cunoștințele lor despre constelațiile zodiacale căci pe pietrele de hotar *(kudurru)*, care de obicei sînt puse sub protecția zeilor, sînt reprezentați alături de unele figuri, Soarele, Luna, și Venus. Dar găsim pe aceste pietre de hotar și alte desene care figurează constelații: un taur, un spic de grîu, un cîine, un șarpe, un scorpion, o capră cu o coadă de pește (așa era reprezentată constelația Capricornului). În săpăturile de la Bogaz-köi, în locul unde se afla capitala statului hittit s-au găsit cărămizi cu desene de zeități babiloniene printre care erau cele mai mari constelații și stele: Pleiadele, Aldebaran, Orion, Sirius, Fomalhaut, Vulturul, Peștii și Scorpionul. Ideograma pentru Scorpion *gir — tab* — pare a fi fost preluată ca semn al zodiacului de către greci de la babilonieni (A. Pannekoek, *A History of Astronomy*, London, 1964, trad. rusă, p. 32—33).

III. Principiile generale ale astrologiei

Așadar soarele, planetele și luna într-o oarecare măsură se mișcă într-o parte limitată a cerului (în mod aparent) similară unui brîu. Stelele fixe răspîndite în această zonă ecuatorială a sferei cerești au căpătat o însemnătate deosebită: răsăritul lor la orizont vestea schimbarea anotimpurilor, pronostica venirea primăverii, a verii, a iernii; anul solar își pornea ciclul său neschimbat în raport cu aceste stele fixe răspîndite

pe bolta cerului, constituind stelele zodiacului. Luna avea un mers deosebit, aspecte variabile, dar orînduite în mod regulat în perioade de şapte zile. Fazele lunii: luna întunecată sau luna nouă, primul pătrar, lună plină; ultimul pătrar se sfîrşea printr-un corn subţire înainte de întunecarea luminii lunare. Existau 12 sau 13 cicluri lunare într-un an solar, şi ecuatorul ceresc al bolţii a fost împărţit în 12 părţi aproape egale între ele, fiecare parte fiind ocupată de un grup de stele constituind o constelaţie. Aceasta a fost originea zodiacului, centură ecuatorială care îi marchează soarelui drumul său anual. Această cale a soarelui are patru locuri principale în calea sa: echinoxurile, momente cînd zilele sînt egale cu nopţile; solstiţiile, momentul cînd zilele sînt cele mai lungi sau cele mai scurte. Pe vremea astronomului grec Hipparc din Nicea (în Bitinia *floruit* între 161—127 î.e.n.) aceste momente în calea soarelui erau constelaţia Berbecului (primăvara), constelaţia Cumpenei (toamna), a Racului (vara), a Capricornului (iarna). Semnele zodiacale, adică acele constelaţii care alcătuiesc zodiacul sînt: Berbecul, Taurul, Gemenii, Racul, Leul, Fecioara, Cumpăna, Scorpionul, Săgetătorul, Capricornul, Vărsătorul, Peştii. Unele din aceste constelaţii posedă stele strălucitoare, ochiul Taurului, Aldebaran, Regulus din constelaţia Leului, Spicul din constelaţia Fecioarei, Antares din constelaţia Scorpionului. În constelaţia Taurului erau pe atunci două aglomerări de stele vizibile cu ochiul liber, Pleiadele şi Hiadele, precursoare ale anotimpului ploilor pentru greci.

Dacă soarele (considerat planetă de asiro-babilonieni) rînduieşte anotimpurile, răspîndeşte lumină şi căldură, face să răsară viaţa sub razele sale, luna are o altfel de acţiune mai tainică, mai enigmatică. Sarcina este rînduită de fazele sale (9 luni), menstrele feminine se ordonează după ciclul ei, mareele oceanelor cresc şi descresc după variaţiile fazelor lunare. Astfel oamenii au văzut în astre simboluri ale divinităţii şi dacă cerul are putere de a stăpîni pămîntul cum au zeii, atunci astrele care parcurg bolta cerească sau o luminează înrîuresc pe oameni şi pe tot ce trăieşte pe faţa lumii. În cele din urmă s-a crezut că mişcările corpurilor cereşti şi poziţia lor sînt semne care indică ce se va întîmpla pe pămînt. În felul acesta astrologia a devenit o ştiinţă divinatorie. Este de presupus că primele aplicaţii ale acestei ştiinţe divinatorii s-au utilizat la început doar pentru previziunile meteorologice. Pe de altă parte simbolismul zodiacului este cosmic mai mult decît uman şi a fost aplicat prin extensie asupra destinelor individuale. Este cert că astrologia ca disciplină divinatorie a apărut în Mesopotamia căci Egiptul antic n-a cunoscut astrologia decît prin intermediul grecilor în secolul al III—II î.e.n. Se afirmă că Berossos, preotul babilonian care a scris în greceşte istoria culturii babiloniene, ar fi scris şi o carte de astrologie în greceşte,

carte astăzi pierdută şi că de la el au învăţat mulţi astrologi greci regulile artei lor (sec. III î.e.n.).

Cert este că dintre grecii locuitori ai Egiptului s-a născut cel mai mare astrolog al antichităţii, Claudius Ptolemaios, născut la Pelusion în Delta Nilului, care a trăit pe vremea împăraţilor romani Hadrian şi Marc Aureliu. Lui îi datorăm un tratat monumental de astrologie *Tetrabiblos* (în latineşte *Quadripartitus)* unde el a codificat astrologia şi i-a dat o formă dogmatică şi ordonată. Astrologia se împarte în două mari diviziuni — astrologia *judiciară* (sau *genethliacă)* care prevede viitorul unui om după configuraţia cerului la naşterea sa şi *astrologia orală* care răspunde la întrebări bine determinate. Prima se preocupă de horoscoape prin studiul aşa-ziselor teme de nativitate, adică ale constelaţiilor şi ale raporturilor între planete şi aceste astre în momentul naşterii omului. Astrologia orală stabileşte teme speciale prin metode care nu sînt aceleaşi mereu. Dacă vrem să aflăm de exemplu sfîrşitul unui război, se alege ceasul cînd a fost declarat drept început al temei nativităţii lui. O temă este configuraţia cerului la un moment dat, pămîntul fiind considerat drept centru. Pentru stabilirea unui horoscop, trebuie să cunoaştem ora exactă a naşterii şi locul naşterii; aceste două date arătînd configuraţia cerului, astrele existente pe cer în locul naşterii şi în ceasul acesteia. Se poate reprezenta în mai multe feluri configuraţia cerului şi astrologii greci, ca şi cei asiro-babilonieni procedau în felul următor: desenau două pătrate unul într-altul, unul mic şi celălalt mare, iar în spaţiul dintre ele desenau triunghiuri, care erau în număr de douăsprezece, corespunzînd la douăsprezece case. Astăzi astrologii moderni trasează următoarea figură mai evidentă; se înscrie un cerc şi se împarte acest cerc în douăsprezece diviziuni, fiecare diviziune avînd deci 30 grade. Acestea sînt casele. Această împărţire este arbitrară întru-totul, dar are avantajul că oferă astrologului putinţa de a face ipoteze şi combinaţii mai numeroase. Într-adevăr, fiecare casă are o semnificaţie particulară, adică: a) viaţa şi constituţia fizică sau morală; b) bunurile şi averea; c) fraţii, surorile, prietenii; d) rude mai îndepărtate, case, averi ascunse; e) copii, dragoste, misiuni; f) infirmităţi, servitori, turme; g) căsătorie, femei, proces, războaie; h) moarte, moşteniri; i) religie, călătorii lungi; j) onoruri, demnităţi; k) prieteni, beneficii; h) duşmani, închisoare, supărări.

Aceste case se aşază după ora naşterii, longitudinea şi latitudinea locului. Se aşază la răsărit locul de pe cer care se ridică deasupra orizontului în acel moment. Acesta este aşa-zisul *ascendens*, originea calculului poziţiilor tuturor semnelor. Mergînd în sensul invers acelor unui ceasonic de la stînga la dreapta se numerotează casele de la 1 la 12. În aceste

case se așază cele 12 semne ale zodiacului; se notează semnul zodiacal care coincide în așa numitul ascendens — punct al cerului care apare la orizontul orientat în momentul considerat (naștere de ex.) și se calculează în grade și minute — prin formule indicate de manuale, partea din semnul zodiacal care se ridică la orizont. Punctul inițial este numit *cuspis*, sau punct al primei case și pe cercul desenat se înscrie în acel loc semnul zodiacal cu gradele și minutele corespondente. Cu ajutorul tablelor se calculează gradele semnelor care formează cuspis-ul celorlalte case. Fiecare din semnele zodiacului, înscrise în una din case, pot fi seci sau umede, calde sau reci, masculine sau feminine; apoi semnele zodiacului au o semnificație căci ele domină; unele orașe sau țări; aspectul fizic; unele plante, animale, case; unele părți ale corpului.

După ce s-au înscris semnele zodiacale în casele lor se calculează astrele mobile, adică planetele, se calculează poziția lor pentru ceasul și locul (nașterii de ex.) pe sfera cerească, în grade și minute în raport cu semnul zodiacal. De asemenea fiecare planetă are caracterele ei, dar aceste caractere naturale ale planetei sînt influențate de situația ei fie în case, fie în zodiac, fie prin poziția sa în raport cu celelalte planete sau cu unele semne fixe (astre).

Se poate spune că există o varietate inepuizabilă de combinații și de asociații care pot fi interpretate și considerate de astrolog. De aceea astrologia ce se ocupă cu horoscoapele e numită judiciară (de la *judicius* = „judecată") căci astrologul trebuie să judece, să raționeze. În fapt însă, horoscoape făcute pentru aceeași persoană de către astrologi diferiți sînt extrem de diferite, apoi așa cum întreba fericitul Augustin oare doi copii născuți în aceeași oră, în aceeași casă, vor avea un destin identic? Sau putea-vom construi un destin fericit unui copil ducîndu-l să se nască într-un anumit loc unde astrele i-ar fi favorabile? Dealtfel s-au publicat horoscoapele împăratului Wilhelm al II-lea al Germaniei și al țarului Nicolae al II-lea întocmite în 1894 și 1896 (în revista engleză Borderland) și amîndouă s-au dovedit inexacte. În realitate astrologia este o disciplină cu totul înșelătoare și nu ne putem opri să nu ne mirăm de consultațiile astrologice și horoscoapele care apar zilnic în unele ziare și reviste din Occident. Dar ea a fost mult studiată, s-au publicat atît în lumea arabă, cît și în cea chineză, indusă, dar și în Europa medievală nenumărate tratate de astrologie, așa cum s-au aflat foarte numeroase tăblițe cuneiforme din Babilon și Asiria care statorniceau regulile acestei „științe", reguli extrem de complexe, contradictorii și desigur iluzorii. Nu e mai puțin adevărat că astrologia a jucat un oarecare rol în istoria culturilor din Europa, Asia și Africa și că ea a influențat uneori deciziile luate de regi, căpetenii sau șefi de state.

VI. Astrologia asiriană

În biblioteca regelui Assurbanipal s-au regăsit copiile în scriere cuneiformă ale unui mare număr de texte religioase aflate în templele din Babilon, dar și de texte astrologice. Căci raportul dintre mișcările stelelor de pe firmament și evenimentele de pe pământ s-au ivit în mintea preoților akkadieni din cele mai vechi timpuri. Dar este absolut necesar să distingem clar între două ordine de lucruri: pe de o parte preoții akkadieni care observau mersul planetelor, trecerea lunii și a soarelui prin fiecare din constelațiile zodiacului credeau că află ordine, porunci, semne cerești, despre acțiunile pe care oamenii — regii, căpeteniile sau pur și simplu toți locuitorii unui ținut — trebuiau neapărat să le îndeplinească. Pe de altă parte acești preoți astrologi credeau că disting în mișcările astrelor presagii, indicii sigure despre ce se va întîmpla în viitor, deci era vorba de o astrologie divinatorie, de o divinație cu ajutorul aștrilor, spre deosebire de comandamentele pe care le primeau oamenii de la zei prin astre. Alteori regii primeau astfel de ordine în vis de la zei, așa cum istorisește regele sumerian al statului-oraș Lagaș (circa 2500 î.e.n.) Gudea, în vis i-a apărut zeița Nisaba, fata zeului Ea, care i-a poruncit să construiască un templu și i-a făcut cunoscut că este o stea favorabilă pentru această clădire. (A. Pannekoek, *Op. Cit*, p. 39). Astfel credința în stele și în semnificația mișcărilor lor exista din timpuri străvechi în întreaga Mesopotamie. Dar divinația prin ajutorul mișcărilor astrelor pe cer a devenit căutată în vremea în care un imperiu puternic se făurea în regiunea de nord a văii Tigrului și Eufratului, în Asiria. Astrologii trebuiau să aducă prezicerile lor în toate activitățile militare. Apoi fiecare templu trimitea regelui în mod regulat informații despre tot ce se petrecea pe cer, cu interpretarea astrologică a acestor mișcări a astrelor. Și de fapt biblioteca lui Assurbanipal conținea o arhivă destul de completă despre interpretările astrologice ale unor mișcări pe cer. Și prezicerile astrologice din această bibliotecă erau comparate cu datele scoase din celelalte metode de divinație asiriene: hepatoscopia, zborul păsărilor, cutremurele de pământ, divinația prin citirea în nori. Dar pentru prezicerile astrologice, care aveau cea mai mare greutate pentru asiro-babilonieni, nu erau de folos soarele, nici astrele fixe ci luna și cele cinci planete cunoscute. Căci soarele își îndeplinea zilnic drumul său fără nici o schimbare, fiind, e drept, uneori mai întunecat de nori sau fiind uneori mai roșu sau mai palid. Zeul Lunii — Sin —, dimpotrivă, arăta multe deosebiri în aspectul și drumul său. Aceasta era adevărat și pentru cele cinci planete, al căror drum printre stelele fixe nu era ușor de înțeles și care în mișcările lor păreau niște ființe vii. De aceea ele au devenit obiectul atenției pasionate a astrologilor asirieni. Aceștia au conchis

că planetele-astre ale zeilor celor mari conduceau lumea. Și fiecare planetă a început să reprezinte pe un zeu sau pe o zeiță. Astfel, de pildă, planeta Venus (numită în akkadiană Dil-bat) era planeta zeiței Ištar, planeta Jupiter (numită în akkadiană *Umanpa-udda* apoi mai tîrziu *Sagmegar*) a devenit planeta lui Marduk, planeta Mercur (numită *Gud-ud*) planeta zeului Nabu; Saturn a devenit planeta zeului *Ninib*, care era o zeitate solară; planeta Marte era a zeului Nergal, zeul ciumei și al morții. Se admitea de către astrologi că planeta Marte cea roșie aduce nenoroc, iar Jupiter, dimpotrivă, noroc. Dar pentru ca să se întîmple noroc sau nenoroc depinde de locul și de timpul acțiunii lor. Fiecare din cele patru țări ale Mesopotamiei: Akkad (Babilonia), Elamul (munții din răsăritul Mesopotamiei), Amurru (deșertul din Apus, mai tîrziu Siria) și Subartu (țara din nord) posedau luni determinate, teritorii și astre, constelații.

Apariția planetelor în diferite constelații, staționarea sau trecerea lor rapidă, întîlnirea între două planete sau a uneia cu luna, constituiau fenomene diferite care puteau fi interpretate în mod felurit de astrologi și reprezentau un teren imens în care își dădeau frîu liber inteligența, fantezia și interpretările cele mai variate cu putință. Redăm, după traducerea lui P. K. Thompson (*The Reports of the Magicianus and Astrologers of Nineveh and Babilon*, London, 1900, p. 184, citat de A. Pannekoek, *Op. cit*, p. 41) un text astrologic asirian: „Dacă planeta lui Marduk se arată la începutul anului, în acest an recolta va fi bogată, Mercur se arată în luna lui Nisan. Dacă el (Mercur) se apropie de steaua Li (Aldebaran) regele din Elam va muri .... Venus dispare la Apus. Dacă Venus este palidă și dispare în luna Abu, va fi vărsare de sînge în Elam. Dacă Venus se arată în luna Abu la început pentru treizeci de zile, va fi ploaie și recolta pămîntului va fi bogată. Dacă Venus se oprește în locul său, zilele regelui vor fi lungi, în țară va fi adevăr ... Dacă Marte se vede în luna Duzu și el este palid ..... Dacă Marte stă mult și este strălucitor, regele din Elam moare. Dacă Zeul Nergal în timpul cînd dispare, începe să slăbească devenind palid ca și stelele de pe cer (= stelele fixe), el va fi milostiv cu țara Akkadului. Dacă Marte este palid — aceasta este noroc, dacă e strălucitor e nenoroc. Dacă după Marte urmează planeta Jupiter, atunci anul va fi cu noroc ....

Dacă Jupiter se deplasează către Apus, locuirea va fi fără primejdii, pe pămînt va stăpîni pacea. El se arată înaintea lui Allul (constelația Racului) ..... Dacă o stea mare ca un foc apare la răsărit și dispare la apus, oștirea dușmană va birui". Se face mențiune despre o stea de foc, probabil un meteor: „După aceasta, cînd a sosit ceasul al doilea al nopții, o stea imensă a strălucit de la nord la sud. Tîlcuirea ei este favorabilă pentru dorințele regelui. Regele Akkadului va îndeplini menirea sa". Tot astfel, într-o scrisoare de la un dregător Mar-ištar către

regele Asarhaddon (668 î.e.n) putem citi: „În luna întîia ..... în a 29-a zi, Jupiter a apărut .... Acum a dispărut de pe cer de o lună şi cinci zile. În ziua a şasea a lunii a treia Jupiter a devenit vizibil în regiunea constelaţiei Orion; el a pornit să plece cu cinci zile după timpul său obişnuit. Aceasta se înţelege ca o înştiinţare: dacă Jupiter devine vizibil în luna a treia, ţara va fi pustiită şi pîinea va fi scumpă ..... dacă Jupiter intră în Orion, zeii vor devasta ţara" (A. Pannekoek, *Op. cit*, p. 41—42).

V. Astronomia babiloniană

Astrologia akkadiană a stabilit în mintea mesopotamienilor legătura strînsă între mişcările planetelor şi soarta oamenilor de pe pămînt, dar nu a adus explicaţii logice mişcării planetelor printre constelaţiile zodiacale. Căci aceste mişcări păreau astrologilor că nu sînt regulate, nu ascultă de o lege precisă, nu se repetă după perioade cunoscute, ci planetele se mişcă în mod arbitrar după voinţa zeilor pe care ele o figurează.

Odată cu prăbuşirea Imperiului Asirian şi cucerirea capitalei sale Ninive (606 î.e.n.), Babilonul devine capitala unui nou imperiu babilonian care, precum am arătat, sub regele Nabuchodonosor (604—561 î.e.n) îşi extinde puterea în toată Asia Anterioară, luînd astfel succesiunea imperiului asirian. Dar acest imperiu durează pînă la 539 cînd Babilonul este cucerit de Cirus, foarte probabil cu ajutorul preoţilor zeului Marduk care se împotriveau regilor noi ai Babilonului pentru că se închinau altor zei decît lui Marduk. De fapt şi Cirus şi succesorul său Cambise s-au purtat ca regi ai Babilonului, continuînd tradiţiile vechii capitale mesopotamiene. Dar chiar după cucerirea Imperiului persan de către Alexandru Macedon, Babilonul rămîne capitală şi e cercetat cu multă osîrdie de „filozofii" greci care au aflat în vechea sa cultură multe date ştiinţifice de cea mai mare însemnătate. Căci Babilonul a continuat să fie cel mai însemnat centru comercial şi cea mai înfloritoare capitală a unui imperiu, apoi cel mai mare focar de cultură de la Assurbanipal pînă la Alexandru cel Mare.

În această situaţie este de înţeles de ce cercetarea astronomică a căpătat o mare însemnătate, adică căutarea legilor care conduc mişcările regulate ale planetelor. Pe de altă parte, în tot imperiul persan ce se întindea între trei mări (Marea Caspică, Marea Mediterană şi Golful Persic) domnea acum pace şi prezicerile despre războaie, lupte, conflicte, aşa cum le făceau astrologii deveniseră inutile şi inactuale. Apoi monarhii persani care nu se închinau lui Marduk şi lui Ištar nu puteau fi deloc interesaţi de proorocirile astrologilor care arătau ce prevesteau aceşti

zei și aștrii lor. Aceasta n-a însemnat că preoții—astrologi ai Babilonului au îmbrățișat altă profesie, ci ei nu au mai făcut preziceri — care erau ignorate de monarhii achemenizi persani — ci au cercetat pe cer înainte căile pe care le urmează zeii lor figurați prin planete. Aceasta a devenit o obligație rituală a funcției lor de preoți și observațiile astronomice au devenit ritualuri pe care preoții trebuiau să le îndeplinească cu mare exactitate. Ei au determinat numeric poziția pe bolta cerească a planetelor față de stelele cele mai strălucitoare — pe cît le-a stat în putință — cu toate că în textele ce ne-au rămas nu se face mențiune de instrumente de observație. Astfel au apărut primii astronomi în sensul actual al cuvîntului.

Nu știm în ce direcție s-au făcut aceste cercetări astronomice, fiindcă s-au păstrat doar unele rezultate și nu cercetările astromice propriu-zise. Este posibil ca descoperirea de noi texte să îmbunătățească mult cunoștințele ce le avem despre astronomia babiloniană în epoca de fier. Astronomii preoți babilonieni sînt numiți în cărțile sacre ale iudeilor, *chaldeeni*. La început chaldeenii formau o seminție separată care locuiau în jurul orașului Ur așezat în țara lor Chaldeea. Ei au dus lupte cu asirienii dar și cu babilonienii pînă în anul 625 î.e.n. cînd regele asirian Nabopalasser a cucerit și a nimicit Babilonul. Fiul acestui rege, Nabuchodonosor a devenit rege al Babilonului și se pare că în timpul acestui monarh cele două seminții semite s-au contopit. Dealtfel limbile lor erau aproape aceleași și riturile și moravurile lor nu se deosebeau cîtuși de puțin. În orice caz apelația de chaldean capătă în Babilon o altă semnificație și în Cartea lui Daniil cuvîntul „chaldean'' înseamnă „astronom, astrolog'' și în general magician, „vrăjitor''. Este cu putință ca o mare parte din preoții din Babilon să fi fost chaldeeni, dar fapt este că acest termen s-a prefăcut dintr-un nume de seminție în denumirea unei profesiuni.

Chaldeenii — astronomii babilonieni — foloseau la alcătuirea calendarului, începînd cu anul 530 î.e.n. o perioadă de 8 ani, după un secol ei au introdus pentru determinarea exactă a calendarului o perioadă de 19 ani, care a fost utilizată în mod constant începînd din anul 380 î.e.n. Precum am arătat astronomii babilonieni au început să facă sistematic tablouri de constelații stelare și de pozițiile lor relative. Interesant de observat în numele acestor constelații este că denumirea lor babiloniană a fost preluată de grecii vechi și au ajuns astfel pînă la noi care le folosim și actualmente: Taurul, Gemenii, Regele, Scorpionul, Arcașul (Sagitarius), Capricornul, Hidra.

Este sigur că astronomii babilonieni au avut noțiunea împărțirii sferei cerești în două jumătăți căci ei notau comportarea „stelelor opuse'' cînd Aldebaran răsare, Arcaturus, apune; cînd Pleiadele răsar, Scorpio-

nul apune și așa mai departe. Preoții astronomi babilonieni întocmiseră o listă a stelelor în jurul întregului cer, și alături de aceste stele scriau o serie de numere care evident par a reprezenta distanțele lor consecutive. Întrucît se cunoșteau ceasurile cu apă, inventate desigur de babilonieni și preluate de greci, aceste cifre și numere par a fi diferențe de timp între trecerile la meridian ale diferitelor astre. Se pare că astronomii babilonieni au folosit aceste diferențe spre a citi pe cer înainte de căderea nopții. Observînd un timp mai lung diferitele planete, astronomii babilonieni au putut stabili perioadele planetare care sînt destul de lungi. Pentru a explica înțelesul acestei expresii „*perioadă planetară*" trebuie știut ce sens are sintagma „*perioada sinodică*". Planetei Jupiter îi trebuie 11,86 ani ca să-și descrie orbita sa în jurul Soarelui. Prin expresia „perioada sinodică" se înțelege timpul care se scurge între două opoziții. Expresia „opoziție" înseamnă că Jupiter sau o altă planetă ocupă pe cer o poziție situată la 180° față de poziția Soarelui, la fel ca și stelele opuse, însemnate atît de conștiincios de astronomii babilonieni. Astăzi știm că o „opoziție" survine atunci cînd Soarele, Pămîntul și Jupiter determină în spațiu o linie dreaptă, Pămîntul aflîndu-se între Soare și Jupiter. Și Pămîntul și planeta Jupiter se rotesc în jurul Soarelui în aceeași direcție pe orbitele lor, dar Pămîntul avînd de străbătut o orbită scurtă are o viteză orbitală mai mare. Așadar după o zi cele trei astre nu se vor mai afla pe aceeași dreaptă; Pămîntul va depăși-o mergînd înainte iar Jupiter va rămîne înapoi. Pămîntului îi trebuie 365 $^1/_4$ zile spre a se reîntoarce în același loc pe orbită dacă Jupiter ar fi nemișcat. Jupiter însă se mișcă și el în același timp cu Pămîntul, deși se mișcă mai lent, și Pămîntului îi mai trebuie 34 de zile spre a-l ajunge din urmă. Așadar linia dreaptă se va crea din nou după 399 zile și aceasta este lungimea *perioadei sinodice* a planetei Jupiter.

Perioadele sinodice ale celor cinci planete pe care le cunoșteau asiro-babilonienii sînt: Mercur 115,9 zile; Venus 583,9 zile; Marte 779,9 zile; Jupiter 399 zile și Saturn 378 zile. Dar Jupiter de exemplu, la cea de-a doua opoziție a sa se va afla pe un alt cîmp zodiacal decît acela din vremea primei sale opoziții. Astronomii asiro-babilonieni înțelegeau prin perioadă planetară intervalul de timp dintre acele opoziții în care o planetă apare în același cîmp zodiacal. Astfel Saturn are ca perioadă planetară 59 ani și 2 zile (—6 zile); Venus: 8 ani — 2 zile (—4 zile). Anii sînt aici ani solari, numărul de zile este cel care trebuie scăzut sau adunat la corecție, zilele din paranteze sînt zilele care se adună sau se scad dacă acest calcul s-ar face în anii babilonieni de cîte 12 și 13 luni lunare (A. Pannekoek, *Op. cit*, p. 54—55).

Un text cuneiform din epoca persană descifrat de F. X. Kugler spune: „Dilbat (planeta Venus) se întoarce după 8 ani . . . vei scădea 4 zile . . . Gudu (Mercur) se întoarce după 6 ani" (Willy Ley, *Op. cit.* p.27). Care a fost scopul unor astfel de tabele care nu se puteau întocmi decît cu o observaţie astronomică atentă de decenii ? Acela de a răspunde la chestiunea unde va fi cutare planetă într-o anumită zi de exemplu la întrebarea: „Unde va fi Jupiter la 1 Mai ?" Se răspunde: „În constelaţia Taurus în cutare şi cutare punct". Această precizare a poziţiei lui Jupiter în ziua de 1 Mai constituie ceea ce se numeşte o efemeridă, adică poziţia planetei pe cer în cutare zi *(hemera* în greceşte înseamnă „zi") aşa cum o vedem de pe pămînt.

Unitatea de măsură a unghiurilor pe care o foloseau astronomii chaldeeni se numea *ammat* corespunzînd la 2 ½ grade ale noastre şi era subîmpărţită în 24 *ubani*. În acest sistem de unităţi zodiacul (360°) era împărţit într-o duzină de „semne" care corespundeau unor constelaţii. Fiecare semn avea o duzină de ammat iar fiecare ammat avea două duzini de ubani (360°=12 semne zodiacale × 12 ammat × 2,5°). Astronomii chaldeeni s-au interesat desigur de observarea şi prezicerea eclipselor. Ei au stabilit că după o eclipsă totală de lună, următoarea eclipsă totală de lună se produce după 41 sau 47 de luni. Şi ei au conceput un tabel cu eclipsele trecute şi viitoare care poate fi extins în ambele direcţii în mod nelimitat. Acest tabel reprezintă desigur o dovadă palpabilă că astronomia asiro-babiloniană ajunsese la o mare dezvoltare (cf. A. Pannekoek, *Op. cit*, p. 61). Se crede că aceste tabele cu data eclipselor de lună trecute şi viitoare au fost întocmite în epoca seleucidă (după anul 312 î.e.n. de cînd începe era seleucidă), dar noi cunoaştem şi numele unora din astronomii care au întocmit aceste tabele. Pe unul din aceşti astronomi îl chema Kidinu şi el apare şi în *Naturalis Historia* a lui Pliniu cel Bătrîn sub numele de Cidenas, iar Strabon menţionează în Geografia sa pe astronomii chaldeeni: Kidenas (acesta e desigur Kidinu), Naburiannuos şi Sandines.

Cu toată măiestria lor de observatori ai astrelor şi de calculatori ai timpului în care planetele străbat cîmpul stelar, astronomii asiro-babilonieni sau chaldeeni cum li s-a spus mai tîrziu n-au depăşit niciodată alcătuirea tot mai exactă a efemeridelor. Desigur ei nu au dezvoltat un sistem astronomic fiindcă în calitatea lor de preoţi, trebuiau să urmeze vechile tradiţii care puneau Pămîntul în centrul Universului şi planetele rotindu-se în jurul Pămîntului. Desigur astronomii chaldeeni nu au mai făcut preziceri astrologice ca asirienii, dar scopul lor — determinarea

exactă a fenomenelor cereşti — a fost într-o mare măsură precizarea timpului şi momentului exact în care trebuiau să-şi îndeplin ască slujbele lor în temple spre adorarea zeilor lor. Calculele astronomice nu erau în ultimă esenţă decît o formă a cultului lor şi ei nu au dezvoltat un sistem astronomic coerent, limitîndu-se la explicaţiile puţin plauzibile ale cosmologiei lor mitice.

Ultima tabelă cu conţinut astronomic care s-a găsit şi descifrat datează din anul 75 al erei noastre, după care dată au încetat, fără îndoială, observaţiile astronomice ale preoţilor chaldeeni.

Matematica

Matematica a început să constituie o preocupare însemnată în educația tinerilor încă din mileniul al II-lea în Mesopotamia. Căci de la sfîrșitul ultimei dinastii sumeriene din Ur ni s-a păstrat o lucrare foarte populară în acea vreme și din care ne-au rămas peste 21 tăbliţe și fragmente. Această lucrare descrie viaţa unui tînăr elev din „casa tăbliţelor", școala acelor vremi. Principala osteneală în această școală era socotitul și evidența calculelor, iar elevii scriau pe tăbliţe de argilă calculele lor după care le aruncau. În această școală se pare că se rezolvau și ecuații cu 2 necunoscute și ecuații în care necunoscutele erau ridicate la pătrat.

Tăbliţe cu conținut matematic au fost găsite în Mesopotamia la mijlocul secolului al XIX-lea, dar savanții au crezut la început că nu e vorba de calcule ci de formule magice și de o scriere criptică. De fapt s-au descoperit cîteva sute de mii de tăbliţe de argilă cu calcule de tot felul, dat fiind că mulți dintre locuitorii vechii Mesopotamii făceau negustorie și întocmeau nenumărate acte de vînzare și de cumpărare; toate actele lor comerciale le consemnau în scris. Orientalistul francez F. Thureau-Dangin și O. Neugebauer cu începere din 1916 au citit și au început publicarea unui mare număr de texte matematice akkadiene. Totuși nu au fost descifrate decît un număr foarte mic de tăbliţe cu conținut matematic. Protosumerienii scriind cu calamul lor de trestie aplicat în unghi ascuțit peste tăbliţa de argilă, făceau o elipsă pentru a indica cifra unu și un cerc 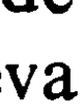 pentru cifra 10. Cînd a început să se scrie cu un capăt prismatic al calamului cifra unu s-a scris , și semnul pentru zece era așa: 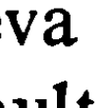

În calculele lor sumerienii utilizau sistemul sexagesimal (bazat pe cifra 60) totuși în unele cazuri se folosea și sistemul zecimal (bazat pe cifra 10). Notarea numerelor prin cifre se făcea doar în textele de matematică și de astronomie, în timp ce pentru alte texte se folosea un sistem mixt: scriind, de pildă, 345 ca „3 *me* și 45" unde *me* însemna „o sută". Inițial pentru notarea unor cifre mari foloseau submultipli scrișI în formă mărită. Un semn mare pentru 10 însemna 100, iar în sistemul sexagesimal 60. Două semne mari pentru 60 însemau 120, dacă la mijloc

stătea și semnul 10 atunci avea valoarea de 1200. Un semn foarte mare pentru 10 însemna 3600. Deși scrierea numerelor a evoluat prin mai multe feluri de notări și simboluri diferite, în cele din urmă asiro-babilonienii au inventat sistemul poziţional al notării cifrelor, care a ușurat în mod covîrșitor scrierea numerelor. Prin înmulțirea a două semne

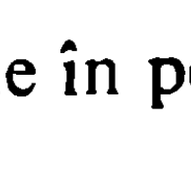

așezate în poziții diferite: și se puteau nota absolut toate numerele. În felul acesta 21 se scria: adică se făcea o adunare. Alteori se

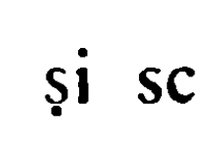

utiliza și scăderea. În loc de 19 se scria 20—1 unde

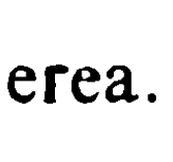

se citea „fără".

Într-o epocă ulterioară akkadienii au început să grupeze semnele în grupe de cîte trei (trei era numărul simbolic al triadei așa de des întîlnită în miturile lor). Sensul în care se scriau numerele era inițial de sus în jos (ca și scrierea protosumeriană), mai apoi s-a scris de la stînga la dreapta cum este sensul scrierii akkadiene în general. Se scriau la început grupurile mai mari de cifre, după ele cele mai mici. Prin grupări de semne se scriau toate numerele pînă la 59 inclusiv, dar numărul 60 (care constituia baza sistemului de numerație sumerian) se nota prin

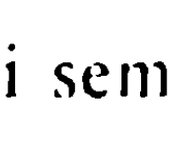

același semn ca și 1, adică și nu prin scrierea de șase ori a semnului pentru 10. Pentru a putea scrie 65, akkadienii adăugau 5 la dreapta semnului pentru 60 și spre a nu citi ca 1 + 5 = 6, lăsau un mic spațiu între aceste două cifre 5 și 60.

Tot așa în sistemul sexagesimal, 120, adică 60 × 2 se scrie prin aceleași

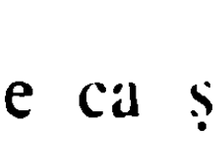

semne ca și 2, adică , tot astfel 180 se scrie ca 60 × 3 .

Dar așa cum cititorul a putut să afle în capitolul despre scrierea akkadiană, multe din grafemelene akkadiene, erau homofone iar multe polifone. Tot astfel și notarea cifrelor se putea citi în mai multe feluri, după cum am văzut același grafem însemnînd și 1 și 60. Dar prin introducerea sistemului poziţional, notarea cifrelor a devenit relativ mai

simplă, căci numărul $10.921 = 3 \times 602 + 2 \times 60 + 1$ se scrie 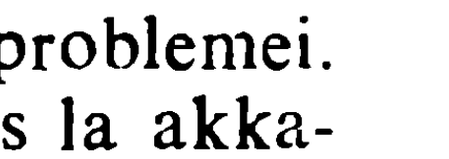

Însă această notare a unor cifre putea să însemne și un număr de 60 de ori mai mare — 655.260 și în general valoarea $60^n \times 10.921$.

Pentru fracţii existau semne speciale:

$= 1/2$ 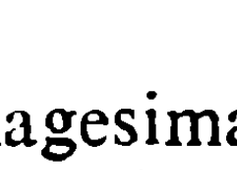 $= 1/2$ și $= 2/3$

Semnul putea însemna și $\frac{1}{60}$ dar și $\frac{1}{60^2}$. Valoarea reală a grafemei care indica un număr se deducea după sensul general al problemei. Desigur sistemul poziţional de notare a cifrelor nu era riguros la akkadieni. Trebuie observat că akkadienii nu au cunoscut cifra 0 (zero), totuși aveau un semn pentru ordinele absente cînd se scriau cifre. Acest semn folosit după anul 1500 î.e.n., nu se înscria la sfîrșitul numerelor cum este zero. Semnul acesta era:

Sistemul sexagesimal akkadian facilita mult împărţirea care se efectua în acest sistem ca și în sistemul nostru decimal. Nu erau necesare reguli speciale pentru operațiile cu fracţii. Sistemul de numeraţie sexagesimal a fost preluat mai apoi de către astrologii și astronomii statelor diadohilor din Asia Anterioară. De la ei acest sistem a trecut la noi și se folosește și actualmente pentru măsurarea timpului, dar și a unghiurilor. Nu se poate stabili cu certitudine originea sistemului cu baze de numeraţie 60 (sexagesimal) dar dacă — așa cum s-a afirmat — sistemul decimal a fost creat pe baza celor 10 degete ale mîinii, trebuie să admitem că și sistemul sexagesimal a pornit tot de la numărarea celor zece degete ale mîinii care au fost socotite de șase ori la rînd.

Operaţiile aritmetice

Babilonienii în operaţiile lor matematice indicau numai rezultatul calculelor lor, fără să arate cum s-a ajuns la acest rezultat. Aceasta spre

deosebire de papirusurile matematice egiptene care expuneau amănunţit modul cum s-a putut calcula şi ajunge la rezultatul arătat. În ceea ce priveşte înmulţirea, akkadienii o efectuau la fel ca şi noi, înmulţînd fiecare ordin în parte; aceasta spre deosebire de egipteni, pentru care orice înmulţire era o dublare. Pentru a putea face astfel de înmulţiri akkadienii aveau nevoie de table de înmulţire la fel ca şcolarii noştri, table gata scrise. Aceste table de înmulţire indicau produsul unui număr scris în capul colanei, cu toate numerele de la 1 la 20, apoi cu 30, 40 şi 50. Alături de table de înmulţire, akkadienii posedau tabele de valori reciproce, dar şi tabele pentru pătratele numerelor, cuburilor, apoi tabele de rădăcini pătrate, de rădăcini cubice şi de diferite puteri la care putea fi ridicat un număr dat.

Problemele de aritmetică ce le întîlnim la babilonieni sînt extrem de felurite, atît prin conţinut cît şi prin nivelul gîndirii matematice întîlnit în ele. Cum akkadienii indicau numai rezultatul unei probleme fără să arate cum se ajungea la acest rezultat, era posibil ca pe o tăbliţă mică de 8×4 cm² să se înscrie pînă la 200 de probleme. Dar problemele ce se puneau erau destul de complicate; de pildă se dădea un mare număr de probleme în care se cerea să se determine două numere în care produsul lor $x \times y = 600$, apoi să satisfacă şi o a doua condiţie, care este dată prin expresii din ce în ce mai complicate începînd cu $x + y = 50$ pînă la

$$(3x + 2y)^2 + \frac{2}{13}\left\{4\left|\frac{1}{2}(x+y) - \left(\frac{1}{2}+1\right)(x-y)\right|^2 + (x+y)^2\right\} = 17.100$$

toate aceste probleme avînd soluţia $x = 30$ şi $y = 20$. Importantă era metoda de rezolvare a acestei ecuaţii şi nu atît rezultatul. Pe de altă parte, datorită faptului că akkadienii pronunţau grafemele sumeriene altfel decît în limba lor originară, păstrînd însă sensul acestora, adică datorită faptului că acelaşi semn grafic avea valori fonetice diferite, s-a putut trece uşor la ideea că lăţimea nu este numai lăţime ci orice mărime abstractă. În felul acesta akkadienii s-au ridicat pe încetul către treapta următoare de abstracţie, pînă la algebră. Printre problemele de aritmetică, multe se referau la calcularea dobînzii pe care bancherii babilonieni o calculau la fiecare 60 de unităţi pe un an. Se plătea în general o dobîndă de 12 şekeli la 1 mină (adică la 60 şekeli) pe an.

Geometria babiloniană

Ca și egiptenii, akkadienii aveau să măsoare întinderi de pămînt mai mult sau mai puțin vaste după fiecare inundație anuală a Eufratului și a Tigrului, împărțind loturile de pămînt agricol care se cuveneau fiecărui proprietar. Akkadienii rezolvau pe cale aritmetică probleme referitoare la determinarea lungimilor și ariilor parcelelor de teren, sau la problemele legate de volumele de pămînt excavate la săpături, ori la numărul de oameni necesari pentru lucrările de construcție. Astfel de probleme de geometrie noi le rezolvăm actualmente cu ajutorul ecuațiilor de gradul întîi (liniare) cu o singură necunoscută sau cu un sistem de ecuații liniare cu mai multe necunoscute. Babilonienii operau chiar atunci cînd numărul valorilor necunoscute era mare (pînă la 5 necunoscute) numai cu mărimile cunoscute și nu cu cele necunoscute așa cum se obișnuiește în algebră. Metoda algebrică era utilizată de akkadieni doar în probleme de geometrie care duceau la ecuații pătratice sau la ecuații de grad mai înalt.

Așa-numita teoremă a lui Pitagora era cunoscută de akkadieni cel puțin cu 1000 de ani înaintea lui Pitagora, și este foarte probabil că acest gînditor grec care a călătorit și a locuit mult în Egipt a preluat faimoasa teoremă de la babilonieni prin intermediul perșilor vechi care în vremea sa stăpîneau și Egiptul și Babilonia. De exemplu se calcula cantitatea de grăunțe necesară pentru însămînțarea unui cîmp de forma unui triunghi isoscel cu laturi date; se determina deplasarea orizontală a capătului inferior al unei bare verticale de lungime dată, atunci cînd capătul ei superior se lăsa cu o cantitate dată. De asemenea s-au găsit și multe tăblițe pur geometrice care nu conțineau probleme concrete. Este sigur că akkadienii aveau cunoștințe geometrice foarte serioase de vreme ce cunoșteau teorema lui Pitagora. Nu ne putem opri să facem reflecția că gîndirea europocentrică, ce a căutat să facă din Europa centrul din care a izvorît cultura în lumea întreagă, a afirmat secole de-a rîndul, nu numai că Pitagora ar fi fost cel ce a descoperit faimoasa sa teoremă dar de pildă, că tiparul l-ar fi „inventat" Guttenberg, deși el era cunoscut în China cu 500 de ani înainte și se tipăreau cataloage de cărți în jurul anului 900 e.n. Pe de altă parte multe alte descoperiri în geometrie par a fi preluate de grecii vechi de la egipteni, date fiind contactele atît de strînse între greci și locuitorii văii Nilului.

Un interes deosebit l-au arătat babilonienii față de triunghiurile dreptunghiulare ale căror laturi sînt măsurate de numere întregi. Într-o tăbliță s-au aflat 15 asemenea triunghiuri; astfel de tăblițe cu triunghiurile arătate mai sus, serveau desigur la scopuri practice. Cercetarea și studi-

erea acestor probleme legate de astfel de triunghiuri arată valoarea gîndirii matematice a akkadienilor pentru că astfel de probleme fac parte din teoria numerelor.

Ecuații babiloniene

Pentru rezolvarea ecuațiilor pătratice babilonienii aplicau un procedeu algebric în ultimă instanță, numind „lungime" sau „lățime" și produsul lor „suprafață" ceea ce noi am numi azi x și y. Astfel, deși babilonienii nu foloseau simbolurile algebrice pe care le utilizăm noi azi, ei rezolvau totuși probleme prin metode algebrice. Căci rezolvarea acestor probleme urma un anumit plan, apoi problemele diferite erau reduse prin diferite metode la un tip unic, în fine pentru rezolvarea mecanică a lor existau reguli generale care aveau rolul formulelor folosite astăzi pentru rezolvarea ecuațiilor de diferite grade. Atunci cînd unele probleme erau formulate ca probleme de geometrie, babilonienii operau cu aceste mărimi ca și cum ar fi numere, adunau „lungimi" și „suprafețe" fără să se oprească la interdicția de a aduna lucruri diferite între ele, ci socotind atît „lungimea" cît și „suprafața" ca necunoscutele ecuațiilor noastre x și y.

Nu cunoaștem exact modul cum extrăgeau babilonienii rădăcina pătrată a unui număr, dar putem să formulăm ipoteze asupra procedeului folosit. Este posibil să fi utilizat formula noastră

$$\sqrt{a^2 + b^2} \approx a + b^2/2a$$

unde a este pătratul perfect cel mai mare cuprins în numărul de sub radical. Se poate de asemenea ca încercînd să determine valoarea lui $\sqrt{2}$ (care știm că este 1,41) să fi luat ca o primă aproximație $\frac{3}{2} = 1 + \frac{30}{60}$, apoi după verificare să se fi oprit la $\left(\frac{3}{2}\right)^2 = 2 + \frac{15}{60}$ pe care au constat-o că este mai mare și atunci să se fi stabilit la valoarea medie între aceste două valori, adică $\frac{1}{2}\left(1 + \frac{30}{60} + 1 + \frac{20}{60}\right) = 1 + \frac{25}{60}$ care reprezintă una din valorile aproximative ale lui $\sqrt{2}$ folosite de babilonieni. În tăbliţele cuneiforme babiloniene ne-au rămas notate probleme pe care noi le rezolvăm cu ajutorul ecuațiilor de gradul trei și de asemenea tipuri speciale de ecuații de gradul patru, cinci și șase care se reduc la ecuații de gradul doi și trei. Și în astfel de probleme

se percepe clar că „lungimea", „lățimea", „adîncimea", „volumul" sînt noțiuni abstracte corespunzînd necunoscutelor din ecuațiile noastre. Probleme de genul, a $x^2 + x^2 = c$ erau reduse la ecuația mai simplă de gradul doi $x^3 + x^2 = d$ și apoi x era determinat cu ajutorul tabelelor de rădăcini ale acestui tip de ecuații. Nu se poate spune ce i-a făcut pe babilonieni să efectueze această reducere dacă ei se bazau pe imagini geometrice, sau dacă ei gîndeau „algebric" așa cum afirmă unii istorici ai matematicii.

Tot astfel nu a putut fi elucidat procedeul de rezolvare a unor ecuații mai complicate încă, de forma

$a\ x^3 + b\ x^3 + c\ x = d$

Tot așa nu este limpede cum foloseau tabelele pentru rădăcinile ecuațiilor

$x^3 + x^2 = d$

Geometria babiloniană în lumina unor descoperiri recente

Într-o carte, dealtminteri remarcabilă, istoricul științelor O. Neugebauer (*The Exact Sciences în Antiquity*, 2d ed. Brown University, Press, 1957) conchidea că babilonienii nu au considerat geometria ca o disciplină de sine stătătoare, ci doar ca o sumă de procedee pentru măsurători practice. Dar în 1939 la Suza, în Iranul de azi, în vechea capitală a statului Elam s-au găsit noi tăblițe cuneiforme cu texte matematice. Acestea au fost descifrate și publicate în 1950 de către un orientalist american, Bruius. Ori din aceste tăblițe reiese că nivelul cunoștințelor geometrice ale akkadienilor era destul de ridicat. Într-una din tăblițele cuneiforme era rezolvată calcularea razei cercului circumscris într-un triunghi isoscel cu baza egala cu 60 și laturile egale cu 50; raza este egală cu $31 + \frac{15}{60}$.

Pe altă tăbliță se cere să se afle raza unui cerc înscris într-un hexagon regulat de unde rezultă că în acest caz $\sqrt{3}$ (care este 1,73) este luat egal cu $1 + \frac{45}{60}$

Dintr-o tăbliță se poate conchide că babilonienii foloseau următoarea valoare aproximativă pentru cifra Π (pi)

$$\Pi \approx 3 + \frac{17}{60} + \frac{30}{60^2} \text{ adică}$$

$$\Pi \approx 3{,}125$$

Pe alta dintre tăbliţe se poate citi o ecuaţie care, după limbajul matematic actual, ar fi o ecuaţie de gradul 8.

Pe baza tăbliţelor descoperite la Suza se poate trage concluzia că nivelul cunoştinţelor matematice ale babilonienilor a fost cu mult mai ridicat decît părea în secolul al XIX-lea cînd nu erau cunoscute decît puţine tablete matematice. Faţă de cunoştinţele matematice ale egiptenilor (în măsura în care ne-au parvenit cîteva papirusuri matematice), cele ale babilonienilor par superioare, dar poate că această superioritate ţine de faptul că s-au găsit puţine texte matematice egiptene şi nu putem să apreciem nivelul real al cunoştinţelor matematice ale vechilor egipteni. Dacă ar fi să judecăm după aplicaţiile matematicii în Egiptul faraonic, după construcţiile piramidelor, templelor şi palatelor colosale de pe valea Nilului ar trebui să conchidem că egiptenii aveau cunoştinţe matematice cu mult mai vaste decît operaţiile aritmetice elementare care s-au găsit în mormintele egiptene. În orice caz, sistemul de notaţie al numerelor la egipteni era cu mult mai unitar şi simplu (cf. Constantin Daniel, *Civilizaţia Egiptului antic*, Buc. 1976, p. 258 sq).

Limba asiro-babiloniană (akkadiană)

Limba vorbită de locuitorii semiți ai Mesopotamiei era o limbă semită, cu o structură nu prea diferită de celelalte limbi semite care sînt dealtfel destul de asemănătoare între ele.

În celebra listă a popoarelor din *Cartea Facerii* X, seminţiile din Asia Anterioară sînt împărţite în trei mari grupări, după cei trei fii ai lui Noe adică Sem, Ham și Jafet. Acest fel de reprezentare a descendenţei antice, după un „moș" străbun patronim era singura folosită spre a se exprima apartenenţa națională și etnică. Totuși, cel ce a alcătuit acest catalog al popoarelor era interesat mai degrabă de relațiile politice și culturale dintre feluritele etnii și mai puțin de înrudirea etnică propriu-zisă. Faptul acesta se poate constata din aceea că elamiții și lidienii erau socotiţi fii ai lui Sem, în calitate de supuși ai Imperiului asirian, cu toate că nu erau cîtuși de puțin înrudiți cu asirienii semiți și nici între ei. Pe de altă parte, cel ce a întocmit acest catalog al popoarelor din lumea antică, i-a socotit pe fenicieni ca descendenți ai lui Ham, deci hamiți, și aceasta din cauza strînselor legături politice și culturale ale fenicienilor cu egiptenii care erau hamiți și descindeau din Ham.

În secolul al XVIII-lea un învăţat german Schlözer, căutînd un nume comun pentru aramei, evrei, abisinieni și arabi ale căror limbi sînt apropiate, l-a ales în chip firesc pe acela de fii ai lui Sem, semiți.

Înrudirea între diferitele limbi semite a fost recunoscută încă din secolul al XVII-lea cînd s-a constatat cît de asemănătoare erau limba hieratică a abisinienilor, limba ghezi și araba. Conceptul de unitate a limbilor semite a fost recunoscut cu mult înainte ca Bopp să arate unitatea limbilor indo-europeane și înrudirea acestora cu sanscrita și iraniana veche. De fapt în secolul al XIX-lea prin descifrarea inscripţiilor cuneiforme și a scrierii sud-arabice (sabeene), ca și a citirii unui mare număr

de inscripții feniciene, cunoștințele noastre despre limbile semite s-au adîncit în mod considerabil. În secolul nostru însă, au fost descifrate inscripțiile cuneiforme scrise într-un alfabet consonantic, scrierea de la Ras Shamra (Ugarit) și în deceniul al șaptelea al secolului nostru, inscripțiile cuneiforme, foarte numeroase, scrise într-o altă limbă semită, eblaita — limba vorbită în statul-oraș Ebla. Pe de altă parte s-a admis ideea că toate popoarele ce vorbesc o limbă semită, la fel ca și indo-europenii sau protoaltaicii (din altaică s-au despărțit limbile turcice, mongola și manciuriana (tunguza) ori popoarele ce vorbesc limbile bantu din Africa de sud și centrală — au alcătuit pe vremuri un popor unic, protosemiții.

Care a fost vatra de unde au pornit protosemiții este greu de spus, în orice caz cercetările lingvistice nu sînt în măsură să dea un răspuns pertinent acestei întrebări. Totuși știm că în epoca istorică regiunile populate și urbanizate ale Siriei și ale Mesopotamiei au fost cotropite de triburi semite nomade ce soseau din deșertul arabic. Apoi în secolul al VII-lea al erei noastre aceleași popoare semite venind din Arabia au cucerit și ocupat regiuni întinse din Africa de Nord și Orientul de Mijloc.

De aceea este foarte verosimil că semiții ce s-au întins în Asia Anteroară în neolitic, în epoca de bronz, apoi în cea de fier își aveau obîrșia în Peninsula Arabică, iar Arabia este vatra de origine a popoarelor semite. Însă de unde și cum au ajuns semiții în Peninsula Arabică este cu neputință de spus.

Un număr însemnat de cercetători au susținut — în frunte cu egiptologul binecunoscut, Adolf Erman — că limba egipteană este și ea o limbă semitică, care s-ar fi despărțit într-o epocă foarte veche de protosemitică, și în felul acesta se pot explica multe similitudini lexicale și gramaticale dintre egipteana veche și limbile semite propriu-zise.

Caracterele specifice ale limbilor semite

Putem sintetiza aceste caractere în următoarele elemente:

a) — Rădăcinile cuvintelor semite sînt compuse în cea mai mare parte de trei consoane;

b) — Într-un cuvînt consoanele exprimă ideea generală, iar vocalele fac ca ideea generală să capete o semnificație specifică;

c) Vocalele sînt supuse la mari schimbări într-unul și același cuvînt datorită flexiunilor gramaticale (conjugare, plural, feminin, dual etc);

d) — Lipsesc cu totul cuvintele compuse;

e) — Pronumele sufix este folosit fie ca pronume posesiv (cînd e legat de un substantiv), fie ca obiect (cînd e legat de un verb);

f) — Noțiunea de timp și de mod a verbelor nu este precisă, ca în limbile europene moderne, ci foarte vagă;

g) — Substantivul derivă din verb;

h) — Substantivul are doar două genuri (masculin și feminin), lipsește neutrul ca în limbile indo-europene;

i) Raportul de posesiune se exprimă într-un mod cu totul special prin așa-zisul stat construct;

j) — Alfabetul se compune numai din consoane pentru cea mai mare parte a limbilor semite (afară de asiro-babiloniană și limbile abisiniene, ghezi și amharică). Vocalele sînt omise sau înlocuite cu puncte în celelalte limbi semite;

k) — Există în limbile semite o serie de consoane emfatice;

l) Comparația la adjective nu se exprimă prin forme speciale;

m) Verbele nu au decît două moduri, cel perfectiv (al acțiunii împlinite) și cel imperfectiv (al acțiunii în curs de împlinire);

n) Dar formațiunile verbale care exprimă cauzalitatea, acțiunea reflexivă, tranzitivă, jusivul etc. sînt numeroase;

o) Particulele joacă un rol însemnat în toate limbile semite;

p) Conjuncțiile și prepozițiile sînt puțin numeroase;

r) Construcția frazelor este extrem de simplă. De obicei primul cuvînt îl constituie verbul urmat de subiect și de obiectul direct, căruia îi urmează complementul indirect. Cuvintele sînt adesea legate prin conjuncția de coordonare *și*, care este mult utilizată.

După descifrarea scrierii cuneiforme, eforturile semitologilor s-au îndreptat în direcția aprofundării cunoșterii limbii scrise din Mesopotamia. Prima gramatică a limbii asiro-babiloniene a fost publicată de Iulius Oppert (1825—1905) în 1860, fiind cel dintîi care a făcut aserțiunea că creatorii scrierii cuneiforme nu erau semiți ci alt popor, care vorbea o limbă nesemită, lucru dovedit de sistemul vocalelor din această scriere. Dar el a fost contrazis categoric de I. Halevy (1827—1897) care vedea în scrierea și limba sumeriană un sistem de criptografie al preoților din Babilon, și cu puțin timp înainte de moarte a publicat un „*Précis d'allographie assyro-babyloniéenne*", Revue semitique, vol. XVIII — XIX, 1910, — 191).

Orientalistul german Fr. Delitzsch a publicat, la sfîrșitul secolului al XIX-lea o gramatică asiriană *(Assyrische Grammatik*, Leipzig, 1889) apoi un dicționar asirian *(Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig, 1896), în fine o chrestomație asiriană *(Assyrische Lesestücke*, Leipzig, 1896). Aceste lucrări au constituit fundamentele pe care s-a clădit asirologia, dar astăzi gramatica sa s-a învechit, căci a fost scrisă pe baza unor texte

asirîene și babiloniene tardive. Către sfîrșitul secolului al XIX-lea asirologia, ca ramură a orientalisticii, s-a îndreptat în trei direcții:

a) Publicarea de texte: Cele mai însemnate fiind acelea editate de H. Rawlinson *(The Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, vol. I — V, London, 1861—1909). La publicarea acestor texte cuneiforme a contribuit în cea mai mare parte un tînăr gravor autodidact, care a învățat singur asiro-babiloniana, George Smith (1840—1876). Colecția de texte cuneiforme se publică în continuare și acum la Londra, numele colecției fiind: *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in British Museum* și au apărut mai multe zeci de volume pînă în prezent. Tot texte cuneiforme se publică la Paris de către Muzeul Luvru (Département des antiquités. Textes cunéiformes).

b) Publicarea cu transcriere și traducere a textelor cuneiforme a dus la o cunoaștere foarte precisă a foneticii, morfologiei și a sintaxei limbii asiro-babiloniene, a diferitelor ei dialecte, dar și a istoriei limbii cu schimbările ce s-au produs în decursul atîtor secole. Pe temelia textelor cuneiforme publicate au putut fi scrise gramatici mai complete cum ar fi aceea a lui A. Ungnad *(Babylonisch Assyrische Gramatik* — München, 1906, urmată de o nouă ediție în 1926 și o ultimă ediție în 1949 a sa) sau a lui B. Meissner *(Kurzgefasste assyrische Grammatik*, Leipzig, 1907), urmate de acelea a lui G. Ryckmans *(Grammaire accadienne*, Louvain, 1938) a lui W. von Soden *(Grundriss der akkadischen Grammatik*, Roma, 1952);

c) În fine, a treia direcție în care s-au îndreptat eforturile orientaliștilor a fost tipărirea de lucrări lexicografice. În 1926 după moartea autorului apare un *Babylonisch-assyrisches Glossar*, Heidelberg, 1926, al lui C. Bezold, iar zece ani mai tîrziu A. Deimel publică un *Akkadisch-sumerisches Glossar*, Roma, 1937, în care sînt cuprinși și termenii sumerieni. Același autor publicase un dicționar sumerian (A. Deimel, *Sumerisches — Lexikon*, Roma, 1925—1937).

Un dicționar al limbii asiriene în mai multe volume este publicat de Institutul de Studii Orientale al Univeritătii din Chicago *(The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of University of Chicago, sq*, Editorial Board J. Gelb et alii, Chicago, 1956). De asemenea un mare dicționar al limbii akkadiene este publicat de W. von Soden la Wiesbaden, în R.F.G. (W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden, Lief. 1—2, 1959, sq.).

În limba rusă a apărut sub redacția lui V. V. Struve opera lui L. A. Lipin, *Limba akkadiană (asiro babiloniană)., Dicționar*, Leningrad 1957.

Fonetica limbii asiro-babiloniene prezintă unele caractere speciale, fiindcă există în ea influența limbii sumeriene. Apoi scrierea cuneiformă este foarte conservatoare și păstrează foneme care nu au mai fost

utilizate în mileniul II și I î.e.n. Vocalele asiro-babiloniene sînt *a*, *e*, *i* şi *u*, vocale care există și în celelalte limbi semite, cu excepția vocalei *e*. Aceste vocale pot fi lungi sau scurte. Dintre diftongi doar *ai* se întîlnește în akkadiană. În ceea ce privește consoanele akkadiene, acestea sînt cele din limbile semite, dar sub influența limbii sumeriene numărul consoanelor în akkadiană se reduce. În akkadiană, există semne grafice pentru 18 consoane (în afară de 2 semi-consoane) iar în paleo-akkadiană par a fi existat încă 2 semi-consoane *(ś* și *c)* pentru care nu existau grafeme speciale.

În limba akkadiană apar modificări ale vocalelor sub influența altor vocale, și aceasta atît în asiriană cît și în babiloniană. Se pare că această tendință de *armonie a vocalelor* s-a realizat sub influența limbii sumeriene (armonia vocalelor este binecunoscută în limbile turcice în special și în cele ugrofinice, în ungară de pildă). Asimilarea consoanelor este frecventă în akkadiană, și ea poate fi regresivă sau progresivă. De asemenea în akkadiană vocalele se modifică uneori sub influența consoanelor. Așa de ex. în asiriană vocala cazului genitiv *i* poate să se transforme în *e (i>e)* înaintea consoanei *m*, și rămîne tot *e*, chiar atunci cînd *m* cade. Tot așa vocalele scurte neaccentuate așezate între două consoane arată tendință de a dispare, *rapašum* „vast, spațios" > *ràpšu* (m). Vocalele scurte neaccentuate la sfîrșitul unor cuvinte cad adesea, dacă prin căderea lor nu rezultă apariția a două consoane într-o silabă. Astfel prepozițiile „*ana*" către, la „*ina*" în, „*eli*" „la", *adi* „pînă" devin „*an, in, el și ad*".

Eliziunea, eliminarea vocalei terminale dinaintea altei vocale cu care începe cuvîntul următor se întîlnește în akkadiană cum se găsește de asemenea și coalescența, adică crearea unei noi vocale din două vocale care se învecinează. Vocalele lungi neaccentuate la sfîrșitul unui cuvînt devin vocale scurte: de ex. sufixul ce indică plurarul *u* se preface în *u* (scurt). În cuvintele sumeriene se arată uneori căderea începutului silabei inițiale a cuvîntului *ikkillu* „strigăt" și *killaka* „strigătul tău". La sfîrșitul cuvintelor consoanele au tendința de a cădea, prelungindu-se vocala în acest scop. Pe de altă parte în paleo-akkadiană consoanele *b* și *p* se diferențiau puțin, cel puțin grafic.

Lexicul limbii akkadiene este foarte variat și foarte bogat, și în zilele noastre nu s-a putut face un inventar complet al acestui lexic din cauza abundenței termenilor săi. Fără îndoială există cîteva zeci de mii de cuvinte akkadiene cunoscute; iar dicționarul mai sus menționat al Institutului de Orientalistică din Chicago cuprinde peste 30 volume. Trebuie spus însă că multe cuvinte akkadiene nu au ajuns pînă la noi, fiindcă un imens număr de texte s-au pierdut împreună cu orașele sau oamenii ce le-au întocmit. În decursul istoriei sale multiseculare limba akkadiană s-a modificat; multe cuvinte vechi au ieșit din uz și au pierit

din fondul său lexical. Multe alte cuvinte au fost preluate din limbi străine, în special din sumeriană, multe alte cuvinte s-au modificat, schimbîndu-și structura sau semnificația inițială.

Dar limba akkadiană este cea mai veche din limbile semite cunoscute, și doar limba eblaită, limba găsită în scriere cuneiformă pe tăblițe de argilă în ruinele cetății Ebla, pare a avea aceeași vechime sau a fi mai veche decît akkadiana. Multe cuvinte care se referă la viața socială, la procesele de muncă, la religie, la credință, la obiceiuri sînt termeni semiți cunoscuți și în alte limbi semite.

Astfel, dintre termenii semiți comuni tuturor limbilor semite se poate cita rădăcina: *'kl* „a mînca", *aklu* „pîine", *ukullu* „furaj", *akilu* „mîncăcios", *ukultu* „hrană" etc. Totuși o serie de cuvinte akkadiene sînt proprii acestei limbi, create de akkadieni înșiși după așezarea lor în Mesopotamia. Împrumuturile din limbi străine akkadienei sînt numeroase; în primul rînd din sumeriană au fost preluate cuvinte compuse ca de ex: *ekallu (m)* „palat" < sum. *é* „casă" + *gal* „mare" sau *elallu* (m) „urcior" < sum. *e* „apă" + *lal* „a purta" sau au fost preluate cuvinte sumeriene care au suferit preschimbări; ex. sum. *buzur* „taină" > akkad. *puzru* (m) sau sum. *zabar* „bronz" > akkad. *siparru (m)*; sau din sumeriană *mu* „nume" + *sar* „a scrie" > akkad. *musar* „înscris, act".

Adesea în cuvinte preluate din sumeriană există tendința de asurzire a unor consoane sonore și de sonorizare a consoanelor surde sumeriene. Dar alte cuvinte sumeriene nu sînt modificate în akkadiană. Ex. sumer. *agam* „baltă" > akkad. *agammu*; sumer. *aga* „coroană" „tiară" > akkad. *agu*; sumeriană *šatam* „administrator al gospodăriei unui templu"; akkadiană *šatam* (de unde în ebraică Satan). Unele denumiri geografice sînt calcuri traduse din sumeriană. De ex. numele sumerian al Babilonului *ka* „poartă" *dingir* „zeu" (poarta zeului" ***Kadingir***) > akkad. *bab* „poartă" *ili* „zeu" *Babilon*.

În afară de cuvinte sumeriene au fost preluați în akkadiană termeni hurriți, elamiți, kasiți și iranieni. Limba akkadiană, ca orice limbă semită, evită cuvintele compuse; nu există în akkadiană verbe compuse, nici substantive compuse de origine semită. În schimb se folosesc prefixe, afixe și sufixe pentru crearea unor termeni noi, din rădăcinile vechi ale limbii. O altă caracteristică a lexicului akkadian este marea extensiune luată de *sinonimie*, deci numeroasele sinonime, iar pe de altă parte multiplicitatea semnificațiilor unui termen. Unul și același cuvînt are foarte numeroase sensuri.

Caracterele gramaticii akkadiene sînt destul de particulare și merită să fie subliniate. În forma ei clasică limba akkadiană este o limbă flexionară, deci cu declinații și conjugări, dar cu multe elemente de aglutinare, păstrîndu-se însă totdeauna rădăcina cuvîntului neschimbată.

Totuşi, mai tîrziu, limba akkadiană a pierdut categoria gramaticală a cazului de declinare, în unele cazuri chiar genul şi numărul dual existent în akkadiana veche. Substantivele pot semnifica fiinţe vii *'abu (m)* „tată" *imeru, (m)* „măgar"; obiecte neanimate *abnu (m)* „piatră", *irşitu (m)* „pămînt" sau obiecte fabricate de om: *bitu (m)* „casă", *šamnum* „grăsime". Toate aceste substantive mai sus citate fac parte din fondul comun de termeni semiţi care se regăsesc şi în ebraică şi în aramaică. Substantivele masculine nu au o terminaţie care să le indice genul; ex. *mar-u (m)* „fiu" *bel-u (m)* „stăpîn"; dar substantivele feminine au un *-t* final care indică femininul cf: *mart-u (m)* „fiică", *belt-u (m)* „stăpînă". În akkadiană nu există gen neutru. Se înregistrează în akkadiană trei numere: singular, plural şi dual.

În babiloniana primei dinastii (1894—1595) akkadiana are declinări: la singular există cazul nominativ, genitiv şi acuzativ, la plural şi la dual există cazul direct (nominativ) şi indirect (genitiv şi acuzativ). Alte cazuri ale declinării — de pildă dativ pentru pronume şi vocativ pentru substantive — s-au păstrat numai uneori. Cu ajutorul prepoziţiilor se construiesc în akkadiană raporturile exprimate de cazurile declinării în greacă şi în latină. Spre deosebire de celelalte limbi semite, în akkadiană nu există articol, dar substantivul este definit fie cu ajutorul pronumelor sufixe la cazul genitiv, fie prin alte substantive, fie cu ajutorul pronumelui demonstrativ.

În ceea ce priveşte substantivele akkadiene — ca şi în celelalte limbi semite — ele pot fi la *status absolutus* (substantiv care nu este urmat de un altul la genitiv sau de un prenume sufix) sau la *status constructus* (substantiv urmat de un altul la genitiv, sau de o prepoziţie, ori de un pronume posesiv). La status constructus (substantiv urmat de un genitiv) în akkadiană, ca şi în celelalte limbi semite, se modifică nu cel de al doilea substantiv (ca în latină *dominus terrae* „stăpînul pămîntului" sau în română „pămîntului" fiind la genitiv ca şi *terrae*; Ex. *belu (m)* „stăpîn" dar *belbiti (m)* „stăpîn al casei" (status constructus *bel)*; *išdu (m)* „temelie" dar *išid šame* „temelie a cerurilor".

În afară de aceste două statusuri, gramatica akkadiană cunoaşte un *status indeterminat* şi un *status predicativ* al substantivelor. Adjectivele se acordă în gen şi număr cu substantivul pe care îl califică, iar pe de altă parte au şi ele aceleaşi statusuri. Cît priveşte numeralele, în limba akkadiană se amestecă două sisteme de numeraţie: cel vechi semit, care are la bază zecile, şi cel sumerian, care este întemeiat pe cifra 60. În afară de aceasta, cifrele se scriu prin logograme, care nu au fost încă descifrate complet, astfel că despre multe numere nu ştim cum se pronunţau. Astfel numerele între 11 şi 19, la statusul absolut al lor, nu sînt cunoscute în scriere silabică. Tot aşa în scriere silabică nu se ştie cum se

pronunțau cifrele între 60 și 90 în sistemul decimal. Se cunoaște însă în sistemul care are la bază cifra 60.

Pronumele în limba akkadiană este: personal, demonstrativ determinativ, relativ, interogativ, nedeterminativ și pronume posesiv. Cea mai mare parte dintre aceste pronume se diferențiază prin gen și număr, iar unele sînt pronume personale.

Verbul constituie și în limba akkadiană, ca și în celelalte limbi semite, osatura esențială a limbii. Verbele akkadiene pot să fie grupate în patru categorii esențiale: 1) Verbele așa-zise *tari* care au un radical format din trei consoane; este verbul „normal" care domină celelalte categorii; 2) Verbele așa-zise *slabe*, care derivă inițial cel puțin dintr-un radical verbal cu două consoane care prin adăugarea la început, la mijlocul sau la terminația verbului a unei consoane slabe, a făcut ca verbul astfel constituit să fie înglobat schemei verbului cu trei consoane. Totuși consoana „slabă" se dovedește insuficient de rezistentă și cade, iar vocalele ce aparțin impropriu acestor verbe devin lungi; 3) Verbe *slabe de două ori sau de trei ori*, verbe formate din radicale cu două sau chiar trei consoane slabe; 4) Verbe cu *patru consoane*, formate dintr-un radical cu patru consoane, dintre care una poate fi slabă. Este important de notat că o mare parte din verbele „tari" s-au format din verbe cu radicale constituite inițial din două consoane cărora li s-a adăugat o a treia consoană tare.

Verbul se împarte în forme finite și forme nominale. Formele finite în akkadiană se conjugă și se modifică după persoană, număr și gen. Formele nominale (participii, infinitive) se declină ca și substantivele. Dar la infinitiv se deosebește doar cazul, dar nu și genul și numărul. Conjugarea verbului akkadian se face cu ajutorul elementelor pronominale, care se leagă prin prefixe și sufixe. Categoria timpului este mult mai complicată în akkadiană decît în celelalte limbi semite. Căci în celelalte limbi semite, în arabă, aramaică veche, ebraică, verbul are două diviziuni esențiale în timp: categoria perfectului (acțiunii împlinite) și categoria imperfectului — viitor (a acțiunii neîmplinite, neterminate). Inițial și pentru akkadiană categoria timpului, așa cum este definită în limbile indo-europene, nu exista, ca și în celelalte limbi semite. Dar în locul celor doi „timpi" „perfect și imperfect" din celelalte limbi semite, în akkadiană există patru „timpi" (sau mai exact modificații ale verbului). Trei din aceste modificații sau timpuri, prezentul, preteritul și perfectul se conjugă cu prefixe, iar ultima, permansivul se conjugă cu sufixe. În privința modurilor conjugării, akkadiana are un mod indicativ, unul imperativ, modul optativ (predicativ), un mod allativ (sau ventiv), și modul subjonctiv. Corespunzînd „formelor verbale" (engleză: *stems*, rusă породы; lat. *conjugationes*) *kal*, *niphal*, *piel*, *pual*, *hiphil*, *hophal* sau

hithpael din gramatica ebraică, în akkadiană există următoarele „forme verbale": I_1, (care dă sensul inițial al verbului); II_1 (cu dedublarea celei de-a 2-a consoane din radical, are sens intensiv); III_1 (posedă prefixul *ša* — și are sens cauzativ; — IV_1 posedă formativul — **n** — și are sens pasiv); forma verbală cu infixul — t(a) — (așezat după prima consoană radicală, are sens pasiv și exprimă reciprocitate); în fine forma verbală cu infixul — *tan* (a) — (așezat după preformativ are sens iterativ). **Adverbele** akkadiene sînt numeroase și sînt folosite adesea pentru a indica timpul unei acțiuni verbale, înlocuind astfel timpurile din conjugarea verbelor. Alte adverbe arată modul cum se îndeplinește o acțiune și locul ei. Prepozițiile akkadiene sînt folosite frecvent urmate de pronume sufixe sau substantive la cazul acuzativ sau genitiv. Multe din prepozițiile akkadiene sînt compuse.

Conjuncțiile akkadiene sînt însă puține, cele mai frecvente fiind *u* „și, iar, de asemenea", apoi *u* (lung) „sau".

Sintaxa akkadiană este mult influențată de cea a limbii sumeriene. De exemplu ordinea cuvintelor în akkadiană nu este ca în limbile semite vechi: verb, subiect, obiect ci subiect, verb, obiect. Propoziționea (fraza) nominală nu utilizează verbul „a fi" akkadian *marduk — me šarru* „(zeul) Marduk este rege"; *Šamaš abum* (zeul) Šamaš este tata; *tukultăni lu atta* „speranța noastră ești tu."

În propoziționea verbală predicatul este exprimat de un verb ce se conjugă: ex. *Šamaš din — šu aj idin* (zeul) Šamaš fie ca tribunalul lui să nu judece; spre deosebire de vechea ebraică, în akkadiană propozițiunile subordonate depinzînd de o propozițione principală sînt cu mult mai numeroase și se întîlnesc mult mai frecvent; în special în textele juridice și economice întîlnim deseori fraze compuse din numeroase propoziționi secundare.

Studiul limbii akkadiene continuă și actualmente, existînd încă zeci de mii de tăblițe cu scriere cuneiformă care nu au fost încă descifrate, iar pe de altă parte marile dicționare ale limbii asiro-babiloniene nu au fost încă terminate.

Scrierea

Scrierea folosită de asirieni și de babilonieni a fost preluată de la sumerieni, care scriau și ei cu aceeași scriere cuneiformă, termen derivat din aceea că acest scris avea forma de cui, de pană de despicat lemne (de la lat. *cuneus*-i „pană de despicat lemnele"). Semnele scrierii cuneiforme sumeriene, care au trecut apoi la multe civilizații din Orientul de Mijloc, arată ca formații de cuie, de pene de despicat, triunghiulare, orînduite cu o mare regularitate și înscrise pe plăcuțe de argilă. Scribul care trebuia să scrie pe aceste plăcuțe ținea strîns în palmă o frîntură de trestie al cărui capăt era tăiat ascuțit, și lovea cu lovituri scurte și repezi pe o plăcuță de argilă moale semnele acestei scrieri cuneiforme. Întipăririle acestei bucăți de trestie, tăiate, ca un triunghi ascuțit la capătul ei, aveau forme de pene de despicat, de cuie triunghiulare. După ce se scria astfel pe tăblița de argilă moale, ea putea fi lăsată la uscat la aer liber, sau la soare, ori era pusă într-un cuptor căpătînd astfel o tărie și o rezistență care o făcea aproape indestructibilă.

Este mai exact să numim această scriere sumeriano-akkadiană, decît asiro-babiloniană fiindcă ea a fost creată probabil de sumerieni, preluată apoi de akkadienii semiți (adică asiro-babilonienii), în fine s-a răspîndit în toată Asia de Apus și Orientul de Mijloc. Într-adevăr scrierea sumero-akkadiană a fost împrumutată de eblaiți — locuitorii semiți ai cetății Ebla, care a fost înfloritoare în mileniul al III-lea î.e.n., și de la care ne-au rămas zeci de mii de table de argilă cu scriere cuneiformă care nota o limbă semită, eblaita; apoi scrierea cuneiformă a fost preluată de hittiți, de fenicienii de la Ugarit (Ras-Shamra), de locuitorii regatului Urartu în nordul Asiriei, pe teritoriul vechei Armenii; apoi a fost folosită de elamiți (locuitorii țării Elam, la răsărit de Mesopotamia, pe teritoriul Iranului actual), de perșii imperiului achemenid și de alte popoare.

Desigur difuziunea scrierii cuneiforme a fost ajutată de uşurinţa cu care se puteau obţinc materialul şi ustensilele necesare scrisului, adică tăbliţa de argilă şi bucata de trestie tăiată. Pe de altă parte soliditatea şi cvasi-indestructibilitatea tăbliţelor de argilă au contribuit la folosirea scrierii cuneiforme în tot Orientul de Mijloc, aşa cum o dovedeşte faptul că nici scrierea pe papirus, nici cea pe pergament sau piele folosită de scribii arameeni ai Imperiului Persan nu au înlăturat scrierea cuneiformă, care s-a menţinut pînă în sec. I al erei noastre. În ceea ce priveşte originea scrierii cuneiforme, este neîndoios că a fost precedată de un stadiu pictografic, în care scribii desenau obiecte, fiinţe, plante, aşa cum se prezintă hieroglifele egiptene în ideogramele lor. Aceste reprezentări deformate stilizate poate, au dus în cele din urmă la scricrea cuneiformă. Înşişi babilonienii îşi dădeau seama de această evoluţie căci într-o tăbliţă din secolul al XII-lea î.e.n, scribul a indicat în dreptul fiecărui cuvînt în cuneiforme, pictogramele care i-ar fi dat naştere.

I. Scrierea protosumeriană

În straturile arheologice cele mai vechi din Mesopotamia au fost regăsite o serie de tăblițe cu scriere pictografică. În mileniul al IV-lea s-au putut distinge trei perioade separate, numite de arheologi după locurile (siturile) tipice săpăturii: El Obeid (lîngă vechea aşezare sumeriană Ur, de unde ar fi fost originar Abraham); Warka (alături de marele stat-oraş sumerian Uruk) şi Djemdet Nasr (nu departe de statul-oraş Kiş). Perioada El Obeid este cea mai veche, cea numită Djemdet Nasr cea mai recentă şi ea a precedat imediat perioada din care avem liste de regi şi numeroase documente scrise.

În timpul perioadei Warka IV (către jumătatea mileniului IV) scrierea apare în Mesopotamia şi anume în perioada Warka IV *b* au fost găsite documentele cele mai vechi de scriere mesopotamiană. În perioada Warka, Warka I este cea mai recentă, căci numerotaţia se face plecînd de la sol; iar Warka IV cea mai veche. În cadrul perioadei Warka IV cea mai recentă este stratul Warka IV *a*, urmîndu-i apoi *b* şi *c*. Perioada Djemdet Nasr corespunde perioadei Warka III şi Warka II, iar după aceasta din urmă, urmează perioada dinastică arhaică sumeriană. În tot cursul acestor perioade s-au regăsit numeroase tăblițe cu scriere pre-cuneiformă ideografică.

În această epocă scribul foloseşte tot tăbliţe de argilă, dar şi piatră şi metal. El scrie cu o frîntură de trestie *(calam* după numele său grecesc) mai lungă şi mai subţire decît cea folosită în scrierea cuneiformă propriu-

zisă. Cu acest instrument scribul înscrie pe argilă linii ovale, drepte, necurbate şi frînte, adică adevărate desene — similare ideogramelor egiptene de pildă — care sînt cu totul diferite de penele de despicat ale scrierii cuneiforme. Pentru a marca cifrele se folosesc mici instrumente cu vîrful rotunjit. Semnele folosite de această scriere pre-cuneiformă sînt foarte numeroase, şi se apreciază că pentru perioada Warka IV au fost peste 2000. Pe de altă parte forma acestor semne este constantă şi nu variază prea mult. Printre aceste semne unele figurează obiectele obişnuite, diferite personaje, părţi ale corpului, animale, plante etc., pe cînd altele — cele mai numeroase — sînt foarte schematizate.

Este foarte probabil că în perioada Warka IV fiecare semn este o ideogramă, adică are numai valoare de reprezentare a unui obiect şi nu are valoare fonetică, nu sîntem în prezenţa unor fonograme. Tot astfel scrierea aceasta, pe care mulţi cercetători au numit-o proto-sumeriană, pare să nu înregistreze gesturile umane — aşa cum face scrierea egipteană hieroglifică şi cea chineză — lipsindu-se astfel de un mijloc excelent pentru a reprezenta idei abstracte.

Dar scrierea proto-sumeriană din perioada Warka IV evoluează şi semnele acestei scrieri se modifică în chip profund. Căci scribul vrea să scrie mai repede şi el constată că pe argilă proaspătă este mai uşor de imprimat semne rotunde cu un fel de preducea decît să traseze linii, mai ales curbe şi ovale cu o bucăţică de trestie efilată. De aceea va întrebuinţa un instrument intermediar, între trestia ascuţită subţire şi preduceaua, cu care imprimă cercuri; el se va folosi de o trestie tăiată în triunghi la capătul ei inferior, trestie mai lată cu care mai degrabă se imprimă pene de despicat pe argilă decît se trag linii. În felul acesta scrierea protosumeriană devine pe încetul scriere cuneiformă şi semnul scris nu mai corespunde desenului obiectului pe care vrea să-l reprezinte, pentru că schema formată din aceste pene de despicat nu mai evocă deloc obiectul pe care îl semnifică. Imaginea pierde orice fel de raport cu realitatea pe care vrea să o indice în scriere.

O altă cauză ajută această transfigurare a grafemelor scrierii Warka IV, înclinarea grafemelor într-un unghi de 90 ° (drept) spre stînga, astfel că obiecte verticale (plantele de pildă) sînt figurate culcate orizontal; iar obiectele culcate (peştii, de pildă) sînt reprezentaţi ca drepte verticale. Această schimbare a orientării scrierii derivă din faptul că linia orizontală a scrierii se substituie coloanei verticale. În textele mai lungi ale scrierii protosumeriene Warka IV linii orizontale delimitează spaţii suprapuse vertical; ordinea este de sus în jos. Aceste spaţii suprapuse sînt uneori divizate prin linii verticale în coloane separate care se citesc de la dreapta la stînga. Spre a putea înscrie semnele scrierii, scribul ţinea tăbliţa de argilă în mîna stîngă, oblic, într-un unghi de 45 ° aproximativ. Atunci

cînd a început să întrebuinţeze tăbliţe mai mari pe care nu le putea ţine în mînă, el a aşezat tăbliţa în faţa sa într-un unghi, nu de 45° ci de 90° (drept) la stînga sa, astfel că, în felul acesta, coloanele verticale au devenit linii orizontale.

Această transpunere a scrierii a durat în vremea primei jumătăţi a mileniului III, deci în timpul primelor dinastii sumeriene. Pe de altă parte trebuie admis că scrierea protosumeriană nota o limbă — cea sumeriană — care cuprindea multe elemente monosilabice, fie astfel structurate iniţial, fie ajunse monosilabice datorită uzurii şi folosirii îndelungate a fonemelor. Aceste elemente monosilabice se aglomerau adesea împreună — proces similar celui din limbile aglutinante şi de asemenea ele devin sufixe, afixe, infixe.

Scrierea proto-sumeriană la începuturile ei e lipsită de determinative, de complemente fonetice, de sufixe verbale, de terminaţii ale cazurilor şi ale conjugărilor. Primele texte nu conţin decît ideograme şi nu fac decît să reproducă forma exterioară a obiectului spre a-i evoca numele. Multe cuvinte proto-sumeriene erau omofone adică se pronunţau în acelaşi fel, cu toate că aveau înţelesuri diferite. Ele se distingeau atunci cînd erau pronunţate fie prin locul lor în propoziţie, fie prin cuvintele de care erau legate, sau prin tonul lor, ca în chineză şi vietnameză. Dar scrierea protosumeriană a utilizat această *homofonie* a unor cuvinte scriind în acelaşi fel cuvinte care se pronunţau la fel, dar aveau sensuri diferite. Este tot aşa cum în limba română s-ar scrie titlul de nobleţe *ban* (al Olteniei de ex.) cu o monedă de un ban. Sau, dacă am vrea să scriem cuvîntul abstract *tocmai* (adverb), desenînd un toc de scris şi un mai de pisat. Sistemul rebusului duce totdeauna la o scriere fonetică. Sumerienii au procedat în acelaşi sens şi cu ajutorul rebusurilor au notat prefixele, afixele, sufixele etc., care aveau un rol de seamă în scrierea sumeriană. Încă din epoca arhaică sînt astfel transcrise complementele fonetice, prefixele verbale şi determinativele. Scrierea fonetică la sumerieni a fost mult înlesnită de faptul că folosirea îndelungată a unor termeni i-a dus la abrevieri însemnate. De pildă cuvîntul *mun* „nume" în sumeriană a devenit *mu*, iar numeroşi termeni monosilabici par să nu fi avut niciodată o consoană finală. În felul acesta în sumeriană existau cuvinte monosilabice cu o singură consoană, ceea ce a făcut cu putinţă să se descompună uşor orice cuvînt în silabe. Pe de altă parte procedeul rebusului se aplică mai uşor cînd elementele unei limbi sînt simple. Se pare că sumerienii au început să scrie fonetic în perioada Djemdet Nasr, căci pe o tăbliţă din acea vreme se află scris numele propriu En-lil-ti „*Enlil*" (nume de zeu) „*dă viaţă*", unde termenul ti, „*viaţă*" sau „dă viaţă" este scris prin termenul său omofon ti, „*săgeată*" (deci un rebus).

Scrierea aceasta a fost folosită în mod constant de la începuturile celui de al III-lea mileniu, totuşi nu s-a ajuns la o scriere pur fonetică din pricina numărului mare de cuvinte omofone în sumeriană, ceea ce dădea loc la un mare număr de erori. De fapt textele sumeriene silabice care au ajuns pînă la noi sînt extrem de greu de descifrat tocmai din cauza frecvenţei silabelor omofone.

Spre a se uşura citirea textelor sumeriene s-au introdus determinativele care există şi în scrierea hieroglifică egipteană şi care corespund aşa-zisei chei din scrierea ideografică chineză. Determinativul este un semn de clasificare. Fie de pildă semnul plugului, dacă are alături de el un determinativ ce indică lemnul, atunci avem de-a face cu plugul, dacă alături de cuvîntul însemnînd „plug" avem determinativul „om" atunci avem de-a face cu termenul indicînd pe plugar. Determinativele apar în textele sumeriene arhaice din Ur şi din Fara, concomitent cu complementele fonetice. Dar în perioada Djemdet-Nasr se găseşte determinativul Ki pentru a indica aşezări de sate şi oraşe, dar şi steaua cu opt ramuri e utilizată ca determinativ în perioada Warka IV pentru numele de zei.

II. Scrierea asiro-babiloniană

Scrierea proto-sumeriană şi cea sumeriană au rămas iniţial destul de simple. Trecerea de la stadiul pictografic la acela în care ideogramele erau desenate şi delimitate prin linii (stadiu liniar) apoi prin semne cuneiforme în formă de pană de despicat lemnele (stadiu cuneiform) făcea ca desenele iniţiale să fie greu de recunoscut. Dar aceste semne cuneiforme aveau acum o citire fonetică.

Dacă scrierea sumeriană a devenit atît de complicată — fiind cel mai greu de citit din toate scrierile cunoscute pînă azi, motivul constă în aceea că ea a fost preluată de o limbă semitică — în condiţii destul de complexe. Într-adevăr în mileniul al IV-lea î.e.n. akkadienii, un popor semit, locuiau în ţinutul dintre Tigru şi Eufrat alături de sumerieni. Akadienii semiţi au preluat mai întîi de la sumerieni şi limba şi scrisul ; limba sumeriană fiind limba folosită în documente de akkadienii semiţi. Mai tîrziu semiţii din Akkad au preluat numai scrierea sumeriană pentru a nota limba lor semită. Dar akkadienii nu au putut face o distincţie clară între scrierea sumeriană propriu-zisă şi limba sumeriană.

Scrierea cuneiformă clasică cuprinde circa 550 semne formate prin combinaţia a 4 elemente de bază:

— pană orizontală

— pană oblică

- triunghi ▲

-- pană verticală

Folosim termenul „pană de despicat lemnele" cum este traducerea cuvîntului latin *cuneus* (de unde cuneiform) fiindcă cuiele nu existau în mileniul al III-lea î.e.n. Orice semn din scrierea asiro-babiloniană poate deci avea două feluri de valori : una ideografică, alta silabică (sau fonetică). Astfel semnul *Ka*, corespunzînd ideogramei gurii, poate să intre ca simplă reprezentare silabică în cuvîntul *Ka-sha-du*, „a luat". Cînd scrierea cuneiformă transcrie sumeriana, valoarea ideografică a unui semn e cea mai frecventă și valoarea fonetică (silabică) nu este folosită decît pentru sufixe, terminații de cazuri plurale etc. Cînd scrierea cuneiformă transcrie asiro-babiloniana, valoarea ideografică e rezervată doar pentru categoriile mai înalte ale realității, iar scribii folosesc mai ales valorile silabice (fonetice). Scrierea ideografică e săracă în mijloace de expresie. Ea poate însă forma semne compuse spre a indica realități învecinate. Astfel, dacă adăugăm semnului gurii pe acela al unei bucăți de pîine se obține reprezentarea acțiunii de a mînca; cu apă alături se obține verbul acțiunii de a bea apă. Dar adesea aceeași ideogramă poate nota o constelație întreagă de sensuri. Așa bunăoară semnul gură poate însemna și gură și nas și dinte și vorbire și strigăt. Cititorul trebuie să aleagă între aceste diferite sensuri. Spre a facilita alegerea sensului adecvat, scribul folosește înaintea sau înapoia semnului ideografic un alt semn — *determintivul de clasificație* despre care am amintit mai sus, și el indică în ce categorie trebuie așezată ideograma în cauză : zeu, om, femeie, plantă, obiect etc. Sau scribul va adăuga un *determinativ de lectură*, așa-zisul *complement fonetic* din scrierea egipteană care indică ultima silabă a cuvîntului ce trebuie citită.

Dacă semnul scris trebuie luat cu o valoare silabică — în scrierea asiro-babiloniană — alegerea este tot atît de dificilă, căci semnul cuneiform scris este mai întotdeauna polifonic și unele semne pot să reprezinte 10—20 silabe diferite.

Această anomalie provine din faptul că asiro-babilonienii au preluat cu valori fonetice (silabice), sunetele legate de multiplele valori ideografice sumeriene. Ba au mai adăugat și propriile lor valori semite. Această dificultate de alegere este mărită de faptul că sistemul cuneiform comportă foarte numeroase *homofone*, adică aceeași silabă poate fi reprezentată de extrem de numeroase semne, de pildă *a* poate să fie reprezentat în 10 feluri diferite. Această homofonie este datorată, cel puțin în parte, ignoranței în care ne aflăm asupra tonului, lungimii și calității vocalelor asiro-babiloniene.

De pildă. ideograma sumeriană cruce culcată care este desenul unei stele strălucitoare, se citește în sumeriană *AN* și poate fi folosit în același timp ca valoarea fonetică a silabei *an*. Împrumutînd scrierea sumeriană, akkadienii păstrează această valoare fonetică *an*, dar întrucît în limba lor „cer" se spune *šamu* (același semn poate fi folosit ca ideogramă pentru *šamu*, „cer", dar și pentru *ilu*, „zeu" (cf. ebraică *El*, *Elohim* „zeu, zei") pentru *êlu*, „înalt, sus". Dar complicația scrierii asiro-babiloniene a devenit și mai mare încă. Semnul ideografic sumerian putea avea deseori mai multe valori, după substantivele de sens apropiat pe care le reprezintă, iar fiecare din aceste substantive putea să fie întrebuințat la rîndul său cu valoarea sa fonetică, conform procedeului rebusului. În asemenea cazuri akkadienii, deși păstrau valorile fonetice din sumeriană, adăugau valorile fonetice din propria lor limbă, ceea ce face ca citirea scrierii lor să fie extrem de dificilă. De fapt semnele scrierii sumero-akkadiene pot să se dividă în următoarele grupări:

a) Semne folosite spre a nota vocalele (*a*, *e*, *i*, *u*) și diftongul (*ai*);

b) Semne silabice simple, care reprezintă fie o consoană urmată de o vocală (*ba*, *bi*, de ex.) fie o vocală urmată de o consoană (*ar*, *ir*, de ex.);

c) Semne silabice complexe, corespunzînd de cele mai multe ori unui grup de două consoane care încadrează o vocală (*bar*, *kur* de exemplu);

d) Ideograme care reprezintă direct un obiect (*kubšu*, „turban");

e) Determinativele care sînt plasate fie înainte, fie după termenul la care se referă și care indică din ce clasă fac parte. Astfel se așează semnul înaintea numelor proprii masculine, și 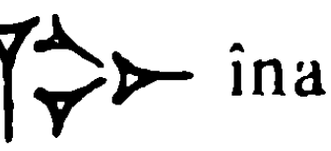 înaintea numelor proprii feminine, apoi după numele de localități.

Însă același semn poate să aparțină la două sau mai multe din categoriile de mai sus, să aibă două sau mai multe valori fonetice în cuprinsul fiecărei categorii. Se spune că un semn este *polivalent* cînd are mai multe valori fonetice diferite. Tot astfel două caractere distincte, care au aceeași valoare fonetică, sînt numite *homofone*.

De exemplu semnul poate să aibă sensurile:

a) de vocală fonetică *i*

b) de semn silabic simplu cu valorile fonetice *ni* și *il*

c) de semn silabic complex cu valorile *niš*, *zal*, *șal*, *tik*, etc.

d) ca ideogramă poate însemna *šamu*, „grăsime" și *baru*, „a fi abundent".

Dar în akkadiană, ca și în sumeriană, același sunet corespunde mai multor semne ale scrierii, și scrierea akkado-sumeriană îngăduie să se scrie un cuvînt în feluri foarte diferite. Complexitatea acestei scrieri derivă din multele valori pe care le poate poseda un sunet, dar și din frecvența termenilor homofoni. Și scribii n-au trecut niciodată la o acțiune de curățire a scrierii care ar fi eliminat semnele sau valorile duble sau triple. Folosirea în scris a semnelor pentru vocale este din toate cel mai bine fixată: se folosesc vocale fie dacă sînt inițiale, fie spre a indica după un semn silabic simplu că vocalele ce urmează acestei silabe sînt lungi. De ex. *a-na-ku* „eu" și *ib-nu-u* „ei vor clădi".

Silabele simple (formate dintr-o consoană și o vocală, sau dintr-o vocală și o consoană) se exprimă prin semnele cuneiforme ce le corespund; în ceea ce privește silabele complexe (vocală așezată între două consoane) se poate utiliza semnul cuneiform corespondent, sau se poate utiliza în două silabe simple. De exemplu spre a se scrie *dal* se poate folosi un semn ideografic cuneiform special care are o valoare *dal*, dar se poate și descompune silaba în *da-al*. Apoi se poate folosi ideograma unui cuvînt, atunci cînd există, în loc să se scrie un cuvînt fonetic. În scrierea sumero-akkadiană cuvintele nu sînt despărțite între ele (cum nu sînt nici în greacă sau egipteană, despărțirea cuvintelor apărînd în scrierea meroitică și paleo-persană, cu caractere cuneiforme ca și în cea aramaică), dar folosirea unui determinativ indică sfîrșitul sau începutul unui cuvînt.

Utilizarea ideogramelor pentru scrierea unui cuvînt cu un singur semn conduce în mod fatal la folosirea complementelor fonetice care să indice pluralul, femininul, dualul sau persoanele verbului cînd e vorba de un verb.

Transcrierea caracterelor sumero-akkadiene în litere latine este dificilă din pricina multelor valori pe care poate să le aibă un semn, din cauza polivalenței sale. Drept urmare, orice valoare fonetică este transcrisă în litere italice sau în litere drepte — dar orice valoare ideografică este transcrisă cu ajutorul valorii fonetice bazale, notată în litere capitale (majuscule).

Semnele scrierii sumero-akkadiene au fost grupate în culegeri care redau în același timp și variantele lor grafice, dar și lista valorilor lor fonetice și ideografice. Înșiși asiro-babilonienii utilizau pe vremuri astfel de manuale sau culegeri, grație cărora se puteau descurca în hățișul acestei scrieri. Odată închegat, sistemul scrierii akkadiene n-a mai suferit modificări de structură pînă la dispariția sa în secolul I al erei noastre. Dar forma caracterelor a continuat să evolueze. La începuturile mileniului II î.e.n. scrierea asiriană a început să se deosebească de cea babiloniană, căci cea dintîi este mai puțin cursivă și a rămas mai simetrică.

Akkadienii încep să scrie în limba lor semită cu scriere sumeriană în vremea dinastiei amorite sau amoreană a lui Hammurabi, dar după epoca neobabiloniană (600—540 î.e.n.), odată cu cucerirea persană, scrierea cuneiformă akkadiană pierde din ce în ce din însemnătate în fața scrierii alfabetice (consonantice) arameene derivată din scrierea feniciană, scriere care era mult mai simplă.

Cu toate marile greutăți pe care le oferea citirea scrierii cuneiforme asiro-babiloniene, aceasta s-a bucurat de un imens succes în întreaga lume antică. Căci ea a devenit în mileniul al III-lea o scriere internațională. În această scriere asiro-babiloniană se duce corespondența diplomatică între monarhii mileniului III și II și exemplul cel mai cunoscut este acela al arhivelor diplomatice găsite la Tell-el-Amarna în Egiptul de Sus, care cuprind corespondența în asiro-babiloniană a faraonului Amenofis al al III-lea și Amenofis al IV-lea (Ikhunaton). Scrisorile sînt toate în caractere asiro-babiloniene și notate cu semne cuneiforme pe tăbliţe de argilă.

Din scrierea sumero-akkadiană au derivat — după cum am arătat — numeroase scrieri folosite în Orientul de Mijloc.

Literatura

Atît egiptenii cît și asiro-babilonienii sau înaintașii lor sumerieni au scris foarte mult și aveau o adevărată pasiune de a scrie, dar materialul folosit pentru scriere de egipteni, papirusul, s-a distrus repede în climatul umed al Deltei Nilului, sau al malurilor acestui fluviu, pe cînd tăbliţele de argilă pe care scribii înscriau caracterele cuneiforme s-au conservat. Așa se face că posedăm un număr imens de texte asiro-babiloniene din care relativ puține au fost desciſrate și citite. Iar textele literare asiro-babiloniene sînt și ele nemăsurat de multe, din ele nu s-a publicat însă decît o mică parte. Putem împărţi textele literare asiro-babiloniene în: 1) Texte istorice; 2.) Texte mitologice; 3.) Texte cultice; 4.) Texte sapienţiale; 5.) Texte juridice.

I. Textele istorice

Ele sînt de cele mai multe ori inscripții ale regilor Asiriei și Babiloniei, relatînd campaniile victorioase și expedițiile lor în ţări îndepărtate, dar ni s-au păstrat și inscripții mai lungi, înfățișînd pe tăbliţe de argilă anale ale regilor Asiriei sau ai Babilonului.

Textele istorice asiro-babiloniene au fost publicate fie în colecții mari, fie în reviste de orientalistică sau studii aparte dintre care citățm următoarele: R.J. Lau, *The Annals of Ashurbanapal* (V. Rawlinson, pl. I—X) Leiden, 1903; M. Streck, *Assurbanipal und die letzen Assyrischen Könige bis zum Untergang Niniveh's*, 2 Teil, Leipzig, 1916; C.J. Gadd, *The Fall of Niniveh*, London, 1923; T.G. Pinches, în Transactions of the Society of Biblical Archeology, VII, 1880, p. 139—176; A. Poebel,

Historical Texts în „Publications of the Babylonian Section of the University of Pennsylvanie" 1914, Nr. 1 p. 189; E.F. Weidner, *Der Zug Sargons von Akkad nach Kleinasien*, în „Bogozköi Studien", 6, 1922 etc.

Redăm inscripția regelui asirian Asarhaddon asupra războaielor sale:

Regele Asarhaddon a domnit în Asiria între 681 și 668 î.e.n. și a întreprins un număr considerabil de expediții militare în tot Orientul de Mijloc pînă în Egipt și Ethiopia. Inscripția care enumeră războaiele sale este scrisă pe cele două fețe ale unei lespezi de piatră, avînd deasupra ei chipul regelui cuceritor al Egiptului. Această lespede a fost găsită la Zendjirli în Siria de nord. (Partea din inscripție care conține o invocație adresată zeilor panteonului asiro-babilonian a fost omisă în această traducere făcută după lucrarea: *Ausgrabung in Senschirli* I, Mitteilungen aus den orientalistischen Sammlungen der Königliche Museen zu Berlin" IX, Berlin 1893).

„. . . Asarhaddon rege mare, rege puternic, rege al întregii lumi, regele Asiriei, cîrmuitorul Babilonului, regele Sumerului și Akkadului, regele Karundiașului, regele tuturor acestora, regele țărilor Musur (Egiptul de Jos), Paturis (Egiptul de Sus) și Kuš (Ethiopia) care se închină marelui zeu, marelui monarh, absolut (zeul), Aššur, zeului Šameš, zeului Nabu și (lui Marduk); regele regilor, neîndurător, care nimicește pe nelegiuiți, care răspîndește groază în jurul lui, neînfricoșat în luptă, erou desăvîrșit, necruțător în luptă, domn atotputernic care îi ține legați de sfoară (la nas) pe principi, dulău furios, răzbunător al tatălui său ce l-a zămislit, rege care cîrmuiește cu dreptate cu ajutorul zeilor Aššur, Šamaš, Nabu și Marduk ajutoarele lui, cel care și-a lățit dorințele,cel care a frînt ca pe niște trestii și a călcat în picioare pe toți principii ce nu i-au dat ascultare și nu i-au supus, care a închinat jertfe multe marilor zei, ale cărui gînduri sînt îndreptate către venerarea zeilor și zeităților . . . (Începutul inscripției pe partea posterioară a plăcii este mult deteriorat și de aceea puțin inteligibil) . . . care a înfrînt pe dușmanii lui, care a nimicit pe vrăjmașii săi, regele care este ca un potop atunci cînd se pune în mișcare, (iar) în faptele sale (ca) un lup ce își arată colții, în fața căruia se află vijelia, iar în spatele său este ruperea de nori, asaltul său în luptă fiind puternic și nimicește flacăra focului nestins.

Eu (Asarhaddon) fiul lui Sanherib, rege al întregii lumi, regele Asiriei, urmașul (regelui) Sargon, cîrmuitorul Babilonului, regele Sumerului și Akkadului, sămînță regală vecinică din neamul lui Balibna, fiul lui Adasa, care a consolidat domnia în Asiria, care a statornicit pietrele de hotar ale orașului Aššur, cel care cade cu fața (la pămînt) în fața (zeilor) Aššur, Šamaš, Nabu și Marduk, zeii cei mari, stăpînitorii mei.

Eu (Asarhaddon) sînt puternic, eu sînt stăpînitorul întregii lumi, eu sînt erou, eu sînt viteaz, eu înspăimînt, eu sînt respectat, eu sînt desăvîrşit, eu nu cunosc pe vreunul egal cu mine printre toţi regii, eu sînt alesul (zeului) Aššur, Nabu şi Marduk adoptat (ca fiu) de zeul Sin, preferatul zeului Anu, iubitul atotputernicei zeiţe Ištar zeiţă a tot universului. Numai eu (Asarhaddon) sînt arma necruţătoare care nimiceşte ţările vrăjmaşe. Eu sînt rege puternic în bătălii şi lupte, care am distrus aşezările vrăjmaşilor mei; care am ucis pe duşmanii mei; care i-am anihilat pe inamicii mei, care am spulberat pe adversarii mei; care am supus pe toţi nesupuşii, care mi-am făcut supusă întreaga omenire.

Zeii Aššur, Šamaš, Nabu şi Marduk înaltele puteri a căror poruncă este irevocabilă mi-au hărăzit ca soartă (stăpînirea) unei împărăţii fără seamăn. Zeiţa Ištar, stăpîna care îndrăgeşte slujirea mea mi-a pus în mîini un arc puternic, o suliţă tare, care biruie pe cei nesupuşi; ea mi-a dat posibilitatea să împlinesc toate dorinţele inimii mele şi a plecat înaintea picioarelor mele pe toţi principii nesupuşi. Cînd zeul Aššur, marele stăpîn, spre a arăta popoarelor grandoarea faptelor mele măreţe, a făcut împărăţia mea cea mai puternică printre cele patru ţări ale lumii şi a preamărit numele meu, el mi-a dat putere să port cu mine un sceptru tare pentru înfrîngerea duşmanilor şi a încredinţat mîinilor mele o ţară care a păcătuit faţă de (zeul) Aššur, a săvîrşit o (mare) crimă şi l-a dispreţuit, pentru a jefui şi a prăda hotarele Asiriei.

După ce zeul Aššur şi zeii cei mari, stăpînii mei mi-au poruncit să pornesc la un drum lung peste munţi înalţi şi nisipuri întinse, prin sălaşurile setei, am plecat fericit şi cu inima încrezătoare. De la (oraşul) Ishupri pînă la (oraşul) Memfis, cetatea de reşedinţă, situată la o depărtare de 15 zile de drum, zilnic şi neîncetat am ucis mulţi ostaşi ai (faraonului) Taharka, regele Egiptului şi al ţării Kuš (Ethiopia), rege blestemat de zeitatea lui cea măreaţă. Pe el însuşi eu l-am rănit de cinci ori cu vîrful suliţei mele şi i-am pricinuit răni ce nu se tămăduiesc. Cetatea Memfis, oraşul lui de reşedinţă, l-am încercuit, l-am cucerit, l-am dărîmat, nimicit şi ars cu ajutorul galeriilor (subterane săpate sub ziduri), spărturile zidurilor şi a scărilor mele de asalt. Pe soţia (faraonului) pe concubinele din palatul lui, pe Ušanhura moştenitorul său şi pe alţi fii ai lui, fiicele lui, bunurile lui, bogăţiile lui, caii lui, vitele mari şi oile sale fără număr de multe, le-am luat şi le-am dus în Asiria. Am smuls din Egipt rădăcina lui Kuš, pe nici unul dintre (kusiţi) eu nu i-am lăsat să mă slăvească (ca demnitari ai mei). În tot Egiptul am aşezat din nou regi, administratori ai porturilor, împuterniciţi şi dregători. Am decis ca pentru vecie lui Aššur şi marilor zei, stăpînitorilor mei să li se aducă în mod regulat jertfe. Le-am aşezat lor (egiptenilor) un tribut anual, neîncetat, pe care să mi-l plătească. I-am silit să facă o lespede pe care

să scrie numele meu și i-am obligat să scrie pe ea laudă (zeului) Aššur, stăpînului meu, precum și faptele măreţe pe care le-am săvîrșit cu ajutorul (zeului) Aššur stăpînul meu, și victoria cucerită cu mîinile mele și am așezat (această) lespede pentru vremurile viitoare ca să uimească pe toţi vrăjmașii.

Pe cela care va scoate această lespede din locul ei, care va rade numele meu înscris (pe ea) și va scrie numele său, sau o va acoperi cu pămînt sau o va arunca în apă, sau o va arde în foc, sau o va pune într-un loc nevăzut, fie ca zeiţa Ištar, stăpîna luptei și a bătăliei, să prefacă puterea lui de bărbat în aceea a unei femei, fie ca legal să-l așeze dedesubtul dușmanului său. Fie ca principele ce va fi în viitor să vadă această lespede cu numele meu scris (pe ea) și să pună să-i fie citită în faţa lui, apoi fie ca el să o ungă cu balsam, fie ca el să săvîrșească jertfe și fie ca el să slăvească numele (zeului) Aššur stăpînul meu".

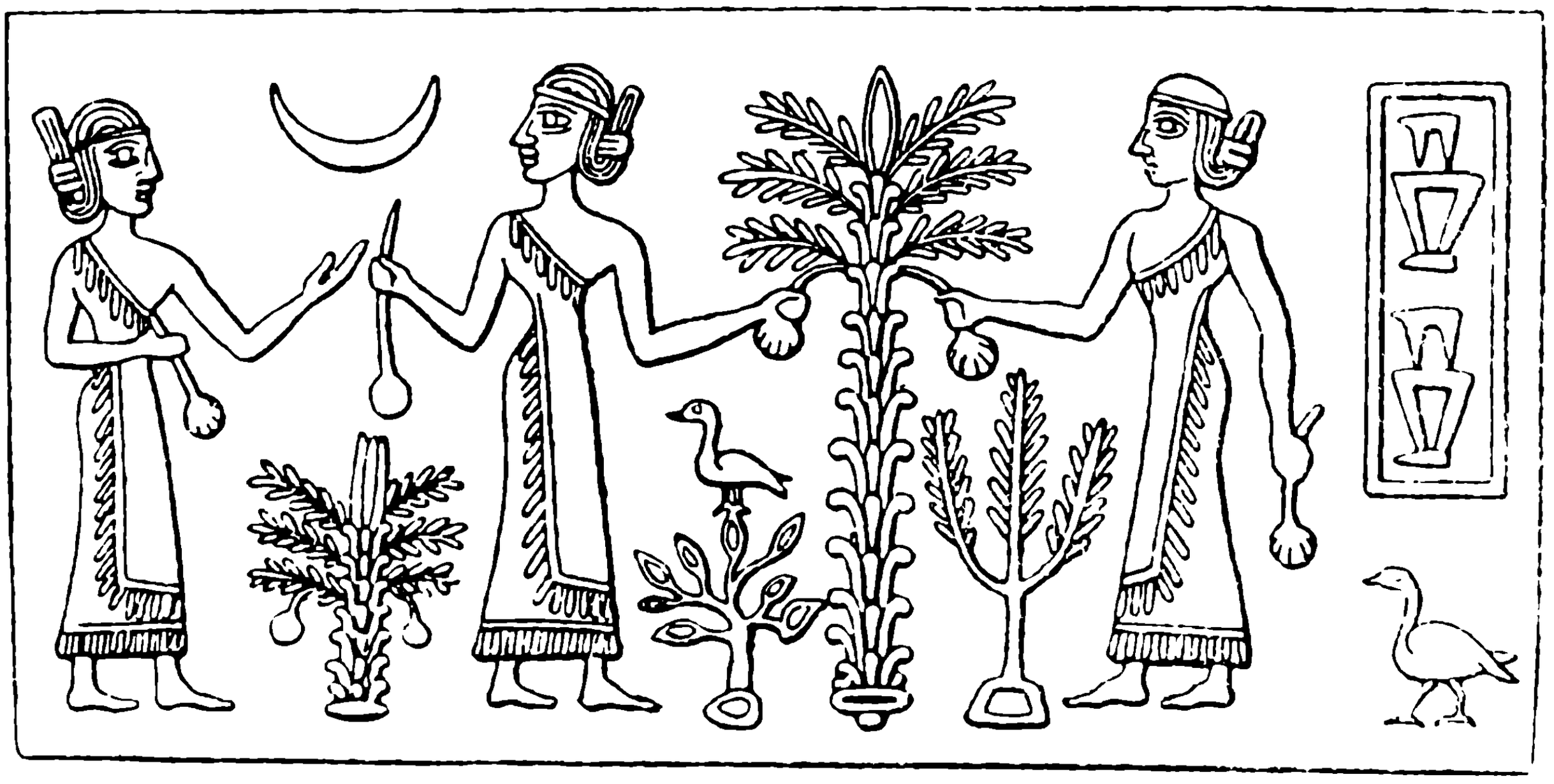

Sigiliul cilindric babilonian avînd figurate pe el arborele vieţii și simboluri ale zeilor

Redăm în continuare Analele regelui Asiriei, Assurbanipal, relatînd războaiele sale.

Regele Asiriei Assurbanipal a domnit între anii 668—631 î.e.n. și a fost unul din suveranii cei mai luminaţi ai acestui imperiu. El a constituit o bibliotecă ce a fost regăsită încă de la începuturile studiilor mesopotamiene în ruinele fostei sale capitale Ninive în 1878 și publicate pentru prima oară în traducere în 1880. Textul de faţă relatează campaniile militare ale acestui rege și a fost înscris pe o prismă de argilă arsă cu zece laturi. Traducerea s-a făcut consultîndu-se mai mulţi autori

și textul prezentat aici redă evenimentele celei de a șasea campanii a sa. expediție militară făcută de acest rege al Asiriei.

. . . . . .

„În acest timp Šamaššumuchi, fratele meu necredincios căruia i-am făcut bine și l-am pus să domnească ca rege la Babilon, căruia i-am făcut tot ce este cu putință ca domnia lui să fie cît mai frumoasă, pentru care am strîns oșteni, cai și care de război, și i le-am dat lui cît i-au trebuit, căruia i-am mărit orașele, ogoarele, grădinile, numărul locuitorilor lui, mai mult decît mi-a poruncit tatăl meu care m-a zămislit, toate i le-am dat lui. El a uitat această mărinimie a mea față de el și a pus la cale nelegiuiri. În aparență gura lui rostea cuvinte prietenești, dar în sinea lui, în inima lui, el a pus la cale o faptă criminală. Pe fiii Babilonului pe care i-am văzut eu în țara zeului Assur, pe robii mei credincioși, el i-a înșelat și a purtat cu ei discuții mincinoase. El l-a trimis la mine pe Ninua cu o solie mincinoasă ca să mă salute.

Eu Assurbanipal căruia marii zei i-au hărăzit o soartă fericită, pe care ei l-au zămislit întru credință, adevăr și dreptate, am așezat pe acești babilonieni la minunata mea masă de ospăț, i-am îmbrăcat în straie colorate și am împodobit cu inele de aur degetele lor. În vreme ce acești babilonieni se găseau în țara zeului Aššur, și se uitau în ochii sfetnicului meu, el, Šamaššuchin, frate necredincios, care n-a respectat alianța cu mine a răzvrătit împotriva mea pe locuitorii din țara sa, robii mei, supușii mei din țara Akkad, țara Chaldeia, din țara Aramu, din țara de lîngă mare, de la Akaba pînă la Balsalimeti (Akaba este punctul cel mai nordic al Babiloniei, Balsalimeti este un port pe Eufrat, aproape de vărsare acestui fluviu în Golful Persic, punctul cel mai sudic al Babilonului, n. n.). Pe Ummanegaš fugarul, care a îmbrățișat picioarele mele de stăpîn, pe care eu l-am înscăunat (ca rege), în Elam, pe (regii) din țara Amurru, Meluhhi, Gutti, care potrivit poruncii lui Aššur și Belit au fost predați în mîinile mele, pe toți aceștia el i-a răzvrătit împotriva mea și ei au încheiat un tratat de alianță cu el. El a închis porțile orașelor Sippar, Babilon și Borsippa și a rupt alianța frățească (cu mine). El și-a urcat oștenii săi pe zidurile acestor orașe și ei au pornit război împotriva mea. El m-a împiedecat să aduc jertfe lui Bel (Bel are înțelesul de „stăpîn" și aici este indicat în sens acoperit zeul Marduk, n. n.), fiului lui Bel (poate zeul Ninurta, n. n.), făcliei luminoase a zeului Šamaš și luptătorului zeu Ura, neîngăduind aducerea jertfei mele. Pentru a cuceri orașul, lăcașul marilor zei, ale căror temple le-am renovat, le-am împodobit cu aur, și cu argint, înzestrînd interiorul lor cu tot ce era de trebuință, el a pus la cale multe nelegiuiri.

În acest timp un văzător (profet care are vise divinatorii n. n.) s-a urcat să doarmă și a avut următorul vis: Pe soclul (statuii) lui Sin era

scrisă următoarea inscripție: „Pe aceia care au uneltit împotriva lui Assurbanipal, regele țării Assur și au provocat o bătălie, îi voi pedepsi cu o moarte năpraznică. Voi pune capăt sufletului lor cu un pumnal de fier ascuțit, prin revărsare de foc asupra lor, prin foamete, prin lovirea lor de către zeul Ura". Auzind despre acestea m-am bizuit pe cuvîntul lui Sin, stăpînul meu. În a șasea campanie militară a mea mi-am adunat oștirea și am pornit împotriva lui Šamaššumukin. L-am închis pe el și pe oștirea lor în orașele Sippar, Babilon, Borsippa și Cuta și am zădărnicit ieșirea lor. În oraș, și pe cîmp i-am pricinuit numeroase înfrîngeri. Ceilalți (răzvrătiți) de pe urma loviturilor lui Ura, a lipsurilor și a foametei si-au dat duhul.

Ummanigaš, regele Elamului, pe care eu l-am instaurat ca rege cu mîinile mele și care a fost mituit de el (i. e. regele Babilonului) s-a decis pentru o alianță cu el. Dar s-a răzvrătit împotriva lui Tammaritu, și l-a ucis cu armele atît pe el cît și întreaga sa familie. Apoi Tammaritu, care după Ummanigaš s-a urcat pe tronul Elamului n-a salutat (cu supușenie) domnia mea, și a sărit în ajutorul lui Šamaššumuchin, fratele meu vrăjmaș spre a da piept cu armata mea. În urma rugăciunii mele adresate lui Assur și lui Ištar care au primit rugăciunile mele și au auzit cuvintele gurii mele. Indabigas, robul lui, s-a răzvrătit împotriva lui și l-a învins într-o luptă pe cîmp deschis. Tammaritu, regele Elamului, care și-a dat pe față furia cînd i s-a luat capul lui Teummanu — pentru că i-a tăiat capul un ostaș de rînd dintre ai mei din oaste și a spus: „Tai capul regelui Elamului înlăuntrul țării lui în fața oastei lui!" a mai spus încă: „Iată Ummanigaš! Cum sărută el pămîntul în fața solilor lui Assurbanipal regele țării Assur!". Pentru aceste vorbe care le-a rostit cu obrăznicie el, Aššur și Ištar l-au pedepsit. Tammaritu, frații lui, seminția casei tatălui său împreună cu optzeci și cinci de căpetenii mari, care erau de partea lui, l-au părăsit pe Indabigaš; goi pușcă (a fi gol era suprema insultă pentru un mesopotamian și era osînda dată dușmanilor, n. n.) . . . ei au sosit la Ninive. Tammaritu a sărutat picioarele mele de stăpînitor și a măturat pămîntul cu barba lui. El s-a așezat lîngă roata (carului meu de război) și mă ruga să-l primesc să-mi fie rob. La porunca lui Assur și Ištar el mă ruga să sfîrșesc judecata mea asupra lui și să-mi arăt mărinimia față de el. El stătea în fața mea și preamărea vitejia puternicilor mei zei care au venit în ajutorul meu. Iar eu Assurbanipal, om cu inimă largă, fără de pizmă, iertător al păcatelor altora, l-am iertat pe Tammaritu, pe el însuși dimpreună cu seminția casei lui și i-am așezat să stea în palatul meu (așadar i-a ținut prizonieri, n. n.).

În acest timp, pe oamenii din Akkad (adică din Babilonia, n. n.) care fuseseră alături de Šamaššumuchin și au uneltit cu el, i-a cuprins foametea. Din pricina foamei ei mîncau carnea trupurilor fiilor lor și a

fiicelor lor, mestecau bucăţi de curele de piele. Zeii Aššur, Sin, Šamaš . . . care mă apără şi îi nimicesc pe vrăjmaşii mei, l-au aruncat pe Šamaš-šumuchin, fratele meu cel vrăjmaş, care s-a războit împotriva mea, în adîncul văpăii focului şi i-au ars sufletul (el s-a sinucis dîndu-şi foc, n. n.). Iar pe oamenii care l-au sfătuit pe Šamaššumuchin, pe fratele meu duşman, să săvîrşească aceste nelegiuri, pe care moartea i-a înspăimîntat şi care ca să-şi izbăvească viaţa nu s-au aruncat în foc împreună cu Šamaššumuchin, stăpînul lor, şi care au scăpat de loviturile pumnalului (meu) de fier, de nevoi, de foame, de flacăra focului şi s-au oploşit undeva găsindu-şi adăpost, plasa marilor zei, stăpînilor mei din care nu poţi scăpa, i-a nimicit. Nici unul din ei n-a scăpat, nici un fugar nu s-a strecurat scăpînd din mîinile mele, zeii i-au lăsat pe toţi în mîinile mele.

Carele, căruţele, baldachinurile, roabele ostatece ale lui, bogăţiile palatului lui au fost aduse toate la mine. Am smuls limbile acelor oşteni, ale căror guri obraznice au rostit cuvinte de ocară împotriva lui Aššur zeul meu, şi care au uneltit împotriva mea regele care i se închină. I-am înfrînt şi pe ceilalţi oameni, aşa cum altă dată ei l-au ucis pe Senaherib, bunicul meu zămislitorul meu şi în faţa zeilor *šedu* şi *lamassu* (acestea erau spirite ocrotitoare ale geniilor din Panteonul asiro-babilonian; imaginile lor în chip de tauri înaripaţi cu capete de om — aşa-zişii sfincşi asirieni — erau aşezate la intrarea templelor şi a palatelor. Senaherib a fost ucis de un grup de complotişti din sînul vechii artistocraţii babiloniene, adică ale aceleiaşi grupări dominante care l-a sprijinit pe Šamaš-šumuchin, împotriva lui Assurbanipal atît în complotul legat de succesiunea sa la tron cît şi în răscoala din anii 652—648, n.n.) acum cu prilejul pomenirii lui, eu i-am aruncat de vii pe aceşti oameni peste aceste chipuri de zei. Trupurile lor sfîrtecate eu le-am dat pradă cîinilor, porcilor, ciorilor, vulturilor, păsărilor cerului şi peştilor mării. După ce am sfîrşit cu toate acestea, am liniştit inimile marilor zei, stăpînilor mei.

Trupurile oamenilor atinşi de Ura şi care din pricina nevoilor şi a foametei şi-au dat duhul, ce a mai rămas după ce le-au mîncat ca hrană cîinii şi porcii — grămezi ce se strîngeau în uliţele şi pieţele oraşelor — eu le-am scos din Babilon, Cuta şi Sippar şi am făcut din ele mormane. Cu ajutorul preoţilor şi iscusinţei lor (este vorba de arta catarticii practicată de preoţi, n. n.) am curăţat templele, am spălat străzile ce duceau la temple şi am potolit cu rugăminţi şi cu lacrimi pe zeii (din Babilon) furioşi şi pe zeiţele lor mînioase. Am restabilit în întregime — ca în timpurile străvechi jertfele ce se aduceau zeilor, căci ele se făcuseră mici de tot. Pe băştinaşii acestor oraşe care au mai rămas, care au scăpat de molimi, de nimicire şi de foamete, i-am iertat, am poruncit inimii lor să trăiască şi i-am aşezat în Babilon.

Oamenii din ţara Akkad (= Babilonia), împreună cu cei din Chaldcea, Aram, şi ai Ţării de lîngă mare, pe care Šamaššumuchin i-a unit şi i-a făcut să cugete cu toţii la fel, mă duşmăneau pe mine fiindcă aşa socoteau ei. Potrivit poruncii lui Aššur, Belit şi marilor zei, ajutoarele mele, i-am călcat în picioare pînă la cel din urmă. Jugul lui Aššur pe care ei şi-l scoseseră de pe gît eu i l-am pus din nou. Am aşezat peste ei pe guvernatorii mei, pe cîrmuitorii de oraşe, protejaţii mei. Le-am poruncit să aducă lui Aššur, Belit şi zeilor ţării Assur jertfe necontenite fără de oprire, cele mai bune jertfe. I-am obligat să-mi plătească un tribut anual şi necontenit".

*

Am redat aceste texte istorice asiriene spre a înfăţişa climatul de sadism, de opresiune, de groază pe care îl emanau regii Asiriei şi oştirile lor şi faptele cumplit de crude pe care le săvîrşeau cu atîta sînge rece. Dar mai toate textele istorice şi asiriene şi babiloniene sînt pline de relatarea celor mai mari fărădelegi, ca şi cum ar căuta să provoace groaza şi spaima supuşilor lor în temeiul unei adevărate guvernări prin teroare şi asasinat.

II. Textele mitologice

Au fost publicate în mare parte de Athanase Negoiţă în *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, studiu introductiv de Constantin Daniel, Editura Ştiinţifică, Buc. 1975, şi de asemenea de Victor Kernbach în „*Miturile esenţiale*", Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Buc. 1979.

Dar atît textele mitologice — despre care am făcut o succintă prezentare în capitolul consacrat „Mitologiei asiro-babiloniene" cît şi textele cultice, ba chiar şi textele sapienţiale se prezintă într-o formă poetică avînd o metrică şi o structură cu totul aparte faţă de poezia greacă, egipteană şi chiar iudaică. De aceea vom începe prin a înfăţişa structura acestei poezii.

Este destul de probabil că poezia a început în Mesopotamia ca şi la alte popoare, plecînd de la cîntecele de muncă sau cele de război, aşa cum se cîntau într-un travaliu ritmic. Astfel de versuri ale ţăranilor sau ale artizanilor ni s-au păstrat dintr-o epocă mai tardivă. Cunoaştem un cîntec de biruinţă al locuitorilor oraşului Uruk ce are ca temă principală pe Gilgameš: „Cine este frumos / printre oameni ? / Cine este măreţ / printre oameni ? / Gilgameş este frumos / printre oameni / Gilgameş este măreţ / printre oameni". Forma poeziei de dragoste babiloniene

putem să o deducem dintr-un catalog în care sînt redate începuturile imnurilor cîntate în temple, imnuri care au o înfăţişare foarte lumească:

— „Cît strig eu după logodnica mea". „Privesc la grăsimea pămîntului", „În ziua în care a adus o solie veselă, s-a bucurat inima mea". „Mireasmă de lemn de cedru este dragostea ta, stăpîne!" Acestea sînt rămăşiţe ale unei poezii profane; dar cea mai mare parte a literaturii poetice babiloniene este de natură pur sacrală. Dar pentru amîndouă, atît pentru poezia lumească cît şi pentru cea sacrală, forma lor este cea metrică şi aceasta în scopul ca ea să fie eficientă. De aceea să trasăm caracterele esenţiale ale artei poetice la sumerieni şi la akkadieni.

Încă din epoca sumeriană, un cînt, un imn este alcătuit din versuri şi fiecare vers se împarte în două membre cu *paralelism al membrelor* adică paralelism al formei şi al sensului (se disting paralelismul *antitetic*, *sinonimic* şi *sintetic*). Fiecare jumătate de vers arată două sau trei accente, adică două sau trei silabe accentuate. Două versuri alcătuiesc împreună un *distih*, iar fiecare vers este deci un *stih*, care la rîndul său se împarte în două *hemistihuri*.

Iată o poezie sumeriană despre creaţie:

ti dingir — gim / munna — simmu
Zi dari dingir — gim / mannab ede
dingir este termenul sumerian pentru „zeu"
„Să trăiască ca un zeu / i-a dat lui
Suflet veşnic ca un zeu / i-a creat lui"

Mult mai bine pronunţat apare ritmul în poezia akkadiană, unde este marcat prin alternanţa silabelor accentuate. Forma cea mai veche este versul iambic neregulat compus liber din două sau trei silabe accentuate. Dar de obicei şi în poezia akkadiană se împarte versul în două jumătăţi care, din punct de vedere formal şi al conţinutului, arată paralelismul membrelor. Fiecare stih se împarte în două hemistihuri ce cuprind două silabe accentuate. Dovada justeţei acestei împărţiri a versului akkadian ni-l aduc multe tăbliţe cuneiforme, care exprimă în scris această împărţire în hemistihuri. Sînt tăbliţe cuneiforme scrise în aşa fel încît hemistihul este şi el împărţit în două jumătăţi. Aceste tăbliţe cuneiforme cu texte poetice le putem interpreta în sensul că fiecare cuvînt reprezintă un accent, dar particulele, vocativele şi numele proprii nu se socotesc şi nu se numără în structura versurilor. Apoi legătura dată de un *status-constructus* (formaţie specifică limbilor semite care exprimă genitivul din limbile indo-europene, n.n.) sau chiar două noţiuni strîns legate între ele sînt reunite sub un singur accent. Dacă acceptăm aceasta structură metrică specifică limbii akkadiene, atunci înţelegem de ce versuri cu 2 + 2 accente (silabe accentuate) alternează cu versuri cu 2 + 3 silabe accentuate sau 3 + 2 ori chiar 2 + 2 + 2 silabe accentuate. Această

concepţie asupra metricii akkadiene se verifică prin faptul că semnele de note care sînt cuprinse în cînturile şi imnurile de creaţie a lumii şi care există în fiecare rînd în număr de 4 (două hemistihuri avînd fiecare două silabe accentuate, 2 + 2 deci), alternează în unele rînduri cu 2 sau 3, 5 şi 6 semne de note ce corespund desigur cu numărul silabelor accentuate.

Tonul cuvintelor se găseşte în penultima silabă în limba akkadiană, excepţie făcînd cuvintele contrase. Dar ultima silabă este accentuată totuşi cînd ea se termină cu o consoană ca în verbele la imperfect, imperativ, permansiv sau în status constructus. Două versuri astfel formate alcătuiesc un distih mai rar, trei versuri constituie un *tristih*, şi în textul cuneiform scribul adesea separă versurile printr-o linie verticală mică. Distihurile sînt orînduite unele după altele sau scrise în rînduri de 4 sau mai multe versuri ce alcătuiesc strofe. Un număr de astfel de strofe, 6 sau 8, alcătuiesc un poem, un cîntec (în sumeriană *kišubgu ;* akkadiană *šeru* cf. hebraică: *šar)* iar la sfîrşitul său există un *contra-cînt* alcătuit din 2 sau 4 rînduri.

În această formă metrică nu erau alcătuite numai textele poetice, ci şi descîntecele, vrăjile şi oracolele, şi chiar unele inscripţii istorice. În epoca tardivă neo-babiloniană poeţii au căutat mereu alte forme şi structuri poetice. Mai cu seamă erau îndrăgite poezii ale căror versuri prezentau *aliteraţii* care, precum se ştie, sînt înrudite cu rimele. Sau primul rînd începea cu aceeaşi literă şi astfel ne-a rămas o poezie pesimistă compusă din 28 de paragrafe, iar fiecare din ele compus din 11 rînduri începe cu acelaşi semn cuneiform. De obicei semnele cuneiforme cu care încep versurile citite de sus în jos alcătuiesc un *acrostih.* Un alt poet duce acest joc versificatoriu atît de departe că începe fiecare vers cu acelaşi semn cu care îl sfîrşeşte, obţinînd în acest fel un fel de rime. Pe deasupra poezia sa, citită de sus în jos, de la primul semn cuneiform al unui vers pînă la ultimul vers, dar şi de la ultimul semn cuneiform al unui vers citită de sus în jos, redă un acrostih.

Poemul creaţiei lumii cuprinde în sine un rezumat al cosmologiei, teogoniei şi antropogoniei babiloniene şi întreaga mitologie mesopotamiană se află deci cuprinsă în ea. Acest poem se recita la începutul Anului Nou la Babilon pentru că trebuia cerută de la zei continuitatea ordinii naturale a cosmosului, trebuiau implorați zeii ca în fiecare an să răsară soarele, luna, să se reverse apele, să plouă etc. Apoi zeii trebuiau rugaţi la fiecare început de an să îndepărteze haosul şi să menţină ordinea din lume îndepărtînd potopul, seceta, inundaţiile, bolile, cutremurele de pămînt. Am rezumat în capitolul consacrat Mitologiei asiro-babiloniene *Poemul Creaţiei Lumii* babilonian, şi aici trebuie să notăm că acest Poem a suferit ample remanieri, în special în ceea ce priveşte zeul Marduk şi rolul său în reorganizarea divină a Cosmosului.

Mitul lui Adapa relatează că zeul Ea l-a zămislit dîndu-i înţelepciune divină, dar nu i-a hărăzit şi viaţă fără de moarte. Adapa stătea pe lîngă templul din Eridu şi purta de grijă de stăpînul său, făcînd pîinea sa, pregătindu-i masa şi pescuind peşte pentru masa lui. Fiind într-o luntre pe apele Golfului Persic, Adapa, care pescuia pentru Ea, este răsturnat cu barca în apă de suflarea vîntului de miazăzi. Atunci Adapa blestemă vîntul de miazăzi care avea forma unei păsări mari. Pronunţînd blestemul Adapa frînge una din aripile vîntului de miazăzi, aşa că vreme de şapte zile n-a mai suflat adierea sa răcoritoare peste ţinutul dogorit de soare al Chaldeii. Dar în urma acestui blestem şi a urmărilor lui, Adapa este chemat înaintea lui Anu, zeul cerului, să răspundă de fapta sa. Înainte de a se sui la cer, Ea, tatăl lui Adapa, l-a învăţat ce să facă şi să spună înaintea judecăţii zeilor, adică să aibă părul lung şi să fie înveşmîntat în doliu spre a stîrni mila zeilor Tammuz şi Gizida păzitorii porţii cerului. Aceştia îl vor întreba de ce este îmbrăcat în haine cernite, iar el Adapa va răspunde că este întristat nespus de mult fiindcă ei, zeii Tammuz şi Gizida, au pierit de pe pămînt. Ei vor fi atunci foarte mişcaţi de acest semn de profundă venerare a lor şi vor stărui pe lîngă Anu să-l ierte pe Adapa. Apoi zeul Ea îi dezvăluie lui Adapa că în cer i se va pune înainte, „hrana morţii" dar el nu trebuie să mănînce din ea, precum nu va trebui să bea din „apa morţii". Adus în faţa lui Anu, Adapa urma să fie osîndit, dar în ultima clipă zeii Tammuz şi Gizida îi iau parte şi vorbesc lui Anu în favoarea sa. În cele din urmă zeul Anu hotărăşte ca învinuitul să nu fie osîndit deloc, ba chiar să primească binecuvîntări, dorind probabil să-i hărăzească şi viaţa veşnică pe lîngă înţelepciune. Aşa că zeul Anu dă poruncă să i se dea lui Adapa să mănînce „pîinea vieţii". Însă Adapa, ascultînd de sfaturile tatălui său, nu o primeşte şi nu mănîncă din ea. Zeul Anu se uită la el şi zice: „Ia vino încoace Adapa. De ce n-ai mîncat şi n-ai băut ?" Apoi dă poruncă: „Luaţi-l şi duceţi-l înapoi pe pămînt". Dacă Adapa ar fi mîncat s-ar fi făcut unul din zeii mai mici şi ar fi trăit de-a pururi. Dar neprimind hrana dată de Anu, „pîinea vieţii", el a fost dus înapoi pe pămînt şi pînă la urmă a murit de moartea tuturor oamenilor.

Desigur, şi în cazul lui Adapa ca şi în cazul lui Adam nemurirea a fost pierdută din neascultare, dar Adapa ca şi Gilgameş, ca şi mulţi babilonieni, căutau viaţa veşnică, nemurirea şi tinereţea fără de bătrîneţe.

Mitul lui Etana ni s-a păstrat fragmentar dar se poate deduce textura generală a povestirii din tabletele cuneiforme ce ne-au rămas, Etana a fost hărăzit de zei să fie rege pentru a asigura pacea şi liniştea poporului său. Dar viaţa lui era lipsită de orice bucurie căci nu avea copii. Singurul leac pentru a avea copii, părea să fie o buruiană, „iarba naşterii", pe care Etana trebuia să se ducă să o aducă din cer. El se decide să facă această călătorie pe un vultur cu care legase prieteşug. Acest vultur îşi

trădase tovarășul său, un șarpe, și din cauza răzbunării acestuia acum se afla închis într-o peșteră întunecoasă. Regele Etana reușește să scape pe vultur din peștera plină de beznă și ca drept răsplată îl poartă pe aripile sale spre ceruri într-o călătorie dramatică și plină de întîmplări neprevăzute. Se pare că Etana reușește să aducă iarba nașterii din ceruri căci pe lista regilor se află menționat numele fiului său.

Scoborîrea zeiței Ištar în Infern are ca temă reținerea zeiței Ištar în lumea de jos de către sora ei zeița Ereškigal. Intrînd în Infern, zeița Ištar este despuiată de podoabele, bijuteriile și veșmintele ei și apare goală ca și ceilalți răposați din lumea de apoi. Dar după ce Ištar a rămas în Infern nici un animal nu mai are relații sexuale și nici un bărbat cu soția sa, nici o femeie nu mai este fecundată si nu se mai naște nici un pui, sau copil. Atunci zeul Ea trimite un dregător al său să o scoată pe zeița Ištar din Infern și să readucă fecunditatea printre toate viețuitoarele pămîntului.

Legenda lui Nergal și Ereškigal expune cum zeul Nergal al ciumii și al morții a învins pe Eriškigal, regina Infernului, și a devenit prin aceasta soțul ei și rege al Infernului, împăcîndu-se cu ea.

Mitul lui Athrahasis înfățișează istoria Potopului, care ar fi fost precedat de numeroase plăgi pe care zeul Enlil le-a trimis asupra pămîntenilor.

Epopeea lui Ghilgameš a fost publicată în limba română de I. Mihălcescu, în Editura Casa Școalelor, București, 1921, apoi de V. Șerbănescu și Al. Dima, în Editura pentru Literatură Universală, Buc. 1966, în fine de Athanase Negoiță, în *Gîndirea Asiro-babiloniană în texte*, Editura Științifică, Buc., 1975, p. 105 sq. Poemul lui Gilgameș are ca temă centrală eforturile acestui erou spre a obține viața veșnică fericită și tinerețe fără de bătrînețe (fiindcă nemurirea exista și pentru asiro-babilonieni, dar în Infern era loc de suferință și de chin). Poemul este împărțit în 12 tăblițe, cea mai mare avînd peste 300 de versuri. Poemul începe cu prezentarea persoanei și a faptelor regelui din Uruk, Gilgameș, care era un rege tiranic și necruțător. El aducea pe tinerele fete din Uruk la palatul său silindu-le să-i devină concubine, iar pe tinerii din Uruk îi silea la săvîrșirea unor munci grele pentru construirea zidurilor orașului Uruk și a templului din el. Din această pricină, locuitorii acestui stat-oraș imploră zeii să-i scape de acest rege despotic și crud. Zeii ascultă ruga locuitorilor din Uruk și se hotărăsc să zămislească o ființă care să constituie un om asemănător lui Gilgameș, care să fie la fel ca el, să aibă aceleași porniri ca și el, dar care să-i îndrepte atenția spre alte preocupări și ocupații. Astfel zeii au creat pe Enkidu, un om cu înfățișare sălbatică și cu o forță titanică. Acesta nu cunoștea nimic despre viața

din oraşe, şi străbătea cîmpiile şi pădurile alături de vieţuitoarele sălbatice, păscînd iarba şi bînd apă alături de ele.

Printr-un vis, apoi printr-un vînător, Gilgameš află despre această făptură ciudată şi trimite o curtezană să-l atragă pe Enkidu şi să-l aducă la Uruk. Aici Gilgameş se întîlneşte cu Enkidu în faţă casei sfatului oraşului, locuinţă în care regele îşi petrecea nopţile în orgii, chefuri şi fapte blestemate. Enkidu este atît de dezgustat de ce se petrece în acea casă încît el încearcă să-l oprească pe rege să intre înlăuntru. Acesta din urmă loveşte pe Endiku şi se aprinde o luptă cumplită între cei doi, dar în cele din urmă Gilgameš iese biruitor culcîndu-l la pămînt pe Enkidu, care-l recunoaşte drept căpetenie pe potrivnicul său. Admirîndu-se reciproc, ei ajung să fie prieteni buni şi fraţi de cruce. Cei doi pornesc înarmaţi bine împotriva unui zmeu, Hubaba care avea o forţă uriaşă. Ei reuşesc să-l ucidă pe zmeu şi se întorc biruitori. În oraşul Uruk, Gilgameş este aplaudat acum ca un erou fabulos şi zeiţa Ištar se îndrăgosteşte de el. Dar Gilgameş o respinge, aducîndu-i aminte că a ucis pe toţi aceia care au îndrăznit să se îndrăgostească de ea. Plină de furie, zeiţa Ištar cere lui Anu să zămislească un monstru, pe Taurul Cerului care să-l răpună pe Gilgameš. Acesta împreună cu prietenul său Enkidu izbutesc să ucidă fiara, pe care Enkidu o zvîrle înaintea lui Ištar. Zeiţa se înfurie şi mai rău şi caută se se răzbune cu orice preţ. Ea trimite peste Enkidu o boală grea şi viteazul moare la scurt timp după aceea. Gilgameş este peste măsură de întristat de moartea soţului său şi începe să se gîndească că într-o zi moartea îl va cuprinde şi pe el. Atunci se hotărăşte să caute pe Ut-napištim, străbunicul său, care dobîndise nemurirea de la zei. Ut-napištim îl învaţă să caute o iarbă care, mîncată, ar da viaţă fără de moarte. Gilgameş o găseşte o ia cu el şi vrea să o ducă locuitorilor oraşului Uruk spre a-i face şi pe ei nemuritori. În drum spre Uruk iarba vieţii veşnice îi este furată de un şarpe şi regele se întoarce în oraşul său, încredinţat acum că viaţa fără de moarte şi tinereţea fără de bătrîneţe nu-i este dată omului să o dobîndească, ea aparţinînd doar zeilor.

Regăsim şi în acest poem aceeaşi căutare a nemuririi care revine des în legendele şi miturile asiro-babiloniene şi care, ni se pare, constituie unul din obiectivele principale ale alchimiei babiloniene, aşa cum a reprezentat şi pentru alchimia arabă şi europeană unde căutarea pietrei filozofale care dădea nemurire, era scopul ultim al transmutaţiilor efectuate de alchimişti. Dealtfel Mircea Eliade în lucrarea sa *Alchimia Babiloniană*, Edit. Vremea, Buc. 1937, ca şi în *Alchimia asiatică*, Ed. Vremea, 1935, a arătat că atît alchimia babiloniană, cît şi cea indiană sau chineză, nu sînt ştiinţe empirice, nu sînt pre-chimii, ci tehnici soteriologice, ezoterice, adică în ultimă instanţă menite să confere imortalitatea.

Lupta împotriva lui Labbu este un text mitologic în care lumea locuită de oameni este bîntuită de un monstru Labbu, zămislit de mare. Mai mulţi zei sînt solicitaţi ca în bătălia împotriva lui Tiamat să scape omenirea de el, dar nici unul nu vrea aceasta. În cele din urmă un zeu, al cărui nume este corupt în textul ce ne-a rămas, reuşeşte să-l rănească de moarte pe Labbu cu pecetia vieţii, astfel că sîngele său curge vreme de trei ani, trei luni, o zi și mai multe ceasuri.

Mitul lui Zu relatează furtul tăbliţelor destinului de către un zeu în chip de pasăre răpitoare numit *Zu*. După ce a furat tăbliţele destinului. zeii mîniaţi au făcut totul ca să-l descopere și el a fost prins și biruit, fiind silit să restituie tăbliţele furate.

Mitul lui Ira reprezintă poate un poem care se recita la anumite sărbători în Babilon. Acest poem este o apărare împotriva bolilor molipsitoare, dar şi contra nenorocirilor de orice fel care s-ar năpusti asupra Babilonului. Conţinutul acestui poem relatează crearea de către zeul *Anu* a șapte demoni răi cărora le dă ca slujitor pe Ira, şi îi dă ca misiune să se folosească de aceşti demoni pentru a pedepsi și a ucide pe muritori. Lumea însă făcuse multe păcate, doar oraşul Babilon era fără de pată. Dar zeul Anu aţîţă împotriva oamenilor şi pe zeul Marduk. Acesta nu se decide însă să nimicească pe muritori. În cele din urmă se hotărăște să se ducă în Infern și să lase pe seama lui Ira pedepsirea lumii. Zeul Ira face atunci un fel de judecată a lumii, și orașul Nippur este nimicit, apoi urmează devastarea cetăţii Uruk și Ur. Ajungînd însă la orașul Babilon, cu tot regretul lui Marduk și acest oraș este nimicit. Apoi sînt devastate Ţara Mării, Subartu, Asiria, Elamul și toate ţinuturile din Mesopotamia. În cele din urmă zeul Ira nu se oprește nici în faţa naturii, preface muntele Chichi într-o cîmpie şi taie toţi arborii de chiparoși de pe el. În cele din urmă mînia zeului Ira se oprește, și orașul Babilon este reclădit și refăcut și dobîndeşte supremaţia peste toată lumea. Poemul se termină cu un îndemn de a adora și a cinsti pe zeul Ira pentru că cei ce i se vor închina, vor avea parte de mult bine în viaţă.

III. Textele cultice

În cea mai mare parte acestea sînt imnuri și rugăciuni versificate după metrica asiro-babiloniană arătată mai sus în acest capitol. Multe din ele sînt cîntece de laudă cu descrieri grandioase ale zeilor şi ale lumii lor, dar şi cu rugăminţi de a veni în ajutorul închinătorilor lor. Multe din aceste texte cultice sînt descîntece, pronunţate de către preoţi, înso-

ţite de gesturi specifice, o mimică aparte şi mai ales acte care să mimeze anumite operaţii magice sau să constituie acţiuni magice. Astfel descîntecul trebuie conceput nu ca un discurs, un logos numai adresat zeilor sau demonilor, ci ca o micro-dramă, în care coexistă o costumaţie aparte, asistenţi şi ajutori ai preotului descîntător, apoi gesturi cu totul speciale şi o mimică aparte, în fine obiecte, substanţe sau, vieţuitoare care sînt folosite în desfăşurarea descîntecului. A scrie despre descîntece şi a le considera drept un gen poetic deosebit, corespondent termenului francez *incantations* este o eroare. Nu sîntem în faţa unui text poetic ci a unui *text dramatic*, şi descîntecul este strămoşul dacă vrem, a ceea ce va deveni mai tîrziu, — teatrul. Căci un descîntec este în esenţă o reprezentare teatrală în miniatură şi are acelaşi *efect catartic* pe care Aristotel îl atribuie teatrului îndeobşte, numai că teatrul curăţă *(catharsis* „curăţire, purificare" în l. greacă) de pasiuni, de patimi, boli sufleteşti dacă vrem, pe cînd descîntecele curăţă, purifică în genere de afecţiunile trupeşti, somatice. Tot în textele cultice trebuie inserate bocetele, cîntecele de jale, rugile de penitenţă sau de pocăinţă. În acestea din urmă, închinătorul, după o laudă adusă zeului, se roagă de iertare şi se căinează de greşelile sale implorînd izbăvirea de relele ce i-au venit din pricina greşelilor sale. Conţinutul acestor texte este stereotip, convenţional şi nu exprimă deloc trăsături personale. Dar un imn adresat iniţial lui Marduk, poate fi recitat mai tîrziu înaintea zeului Ninurta. Redăm după textul publicat de Athanase Negoiţă o serie de pasaje din această poezie cultică:

Imn către Ištar : „Lăudaţi pe zeiţa cea mai slăvită între zeiţe / Să fie venerată stăpîna oamenilor, cea mai mare între Igigi / Lăudaţi pe Ištar cea mai slăvită între zeiţe / Să fie venerată regina femeilor cea mai mare între Igigi / Ea e înveşmîntată cu încîntare şi cu afecţiune / Ea e plină de viaţă, farmec şi voluptate / Ištar e îmbrăcată cu încîntare și tandreţe / Ea e plină de viaţă, de farmec şi de voluptate / Dulci sînt buzele ei; viaţa e în gura sa / La apariţia ei totul se înveseleşte / Ea e maiestuoasă; voaluri scumpe are pe capul ei / Faţa ei e frumoasă; ochii ei-s strălucitori / Zeiţa, în ea se află sfatul / Soarta a orice ea ţine în mînă" (cf. Athanase Negoiţă, *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, Buc., 1975, p. 185—186).

Invocare către zeul Lunii: „O! Sin, O Nannar cel slăvit. . . / Sin cel unic care face să lumineze . . . / Care dai lumină pentru popor. . .Spre a merge pe calea dreaptă poporul cu capul în întuneric . . / Strălucitoare e lumina ta în cer. . . / Sclipitoare este torţa ta, ca fierul . . . / Strălucirea ta a umplut pămîntul cel întins / Poporul e bucuros, privind la tine prinde curaj / O tu, Anu, al cerului, ale cărui planuri nimeni nu le pricepe" *(Ibidem,* p. 198).

Imn către zeul Soare :. . . . . „O Šameš — cel care străluceşte, cel care alungi întunericul, / Cel care opreşti căldura prînzului . . . cîmpurile verzi / Munţii cei puternici sînt acoperiţi de strălucirea ta / Lumina ta umple întinsul ţării / (Cînd) tu te-ai înălţat peste munți / Tu ţii marginile pămîntului suspendate din mijlocul cerului / Popoarele lumii, pe care tu le veghezi de sus / Orice Ea, sfetnicul rege, a voit să creeze, tu să le păzeşti pe toate. Pe cele dăruite cu viaţă, tu de asemenea să le îngrijeşti / Dar tu eşti păzitorul lor atît sus cît şi jos / Veşnic, tu continuu, străbaţi cerurile; / Zilnic călătoreşti peste întinsul pămîntului''. (Ibidem p. 202—203).

Invocare către orice zeu: „Să se liniştească furia inimii stăpînului meu faţă de mine / Să dea zeul pe care nu-l cunosc, să se potolească faţă de mine / Zeiţa pe care n-o cunosc, să se liniştească faţă de mine / Zeul, pe care nu-l cunosc ori îl cunosc, să se liniştească faţă de mine. / Zeiţa pe care o cunosc ori n-o cunosc, să se liniştească faţă de mine; / Să se potolească faţă de mine inima zeului meu / Inima zeiţei mele să se liniştească faţă de mine / . . . . Păcatele pe care le-am comis (nu le cunosc), Nelegiuirea (pe care am săvîrşit-o n-o cunosc) / Un nume bun (să-mi dăruiască zeul mie), / . . . . .(Ibidem, p. 214—215).

Invocare către zeul Marduk şi soţia lui, Sarpanitum: „Eu laud numele tău, Marduk, puternicul zeilor, prinţul (?) cerului şi al pămîntului / Cel ce a fost creat desăvîrşit, singur este prea înalt / Tu porţi coroana lui Anu, Enlil şi Ea, stăpînirea şi împărăţia / Tu eşti dascălul a toată înţelepciunea desăvîrşit în putere! / Prinţ, desăvîrşit, stăpîn măreţ, tare atotputernic, / Cel ce stăpînirea sa şi-o face măreaţă, începînd lupta lui Anu, / În cer tu eşti cel prea înalt, pe pămînt eşti rege cel mai înţelept şi mai chibzuit al zeilor'' *(Ibidem*, p. 244).

Astfel, în toate aceste rugi, invocări, poeme zeul este flatat, adulat, i se spune de către adoratori că este cel mai mare dintre zei *(henoteism)* că este nespus de puternic şi mai ales că întrece pe toţi zeii prin puterea şi înţelepciunea sa. Desigur acest procedeu este folosit şi pentru atragerea bunăvoinţei celor puternici ai lumii de către oameni, şi prezenţa lui în textele cultice reprezintă o proiecţie în lumea de sus a zeilor a modului de a dobîndi favoarea celor de aici de pe pămînt. Trebuie să observăm şi în cazul textelor cultice că acestea constituie doar o parte relativ redusă din liturghia (în limba greacă termenul înseamnă „slujire'') asiro-babiloniană. Fiindcă imnurile, psalmii, rugăciunile făcute către zei se însoţeau de cîntece vocale ale unor coruri de bărbaţi şi femei, care deseori îşi răspundeau; apoi erau însoţite de dansuri sacre ale hierodulelor, în fine, erau întovărăşite de gesturile, de mimica şi deseori de mutilările voluntare constînd în tăieturi cu cuţitele în timpul cîntării acestor imnuri. Apoi cei ce le cîntau erau înveşmîntaţi ca şi dansatoarele sacre în costume

speciale, astfel că textul imnului propriu-zis — care trebuia cîntat exact, fără să se omită nici o silabă — era doar o mică parte din această dramă sacră înfățișată în templu dinaintea statuii zeului.

IV. Literatura sapienţială

În mare parte literatura sapienţială a fost învăţată în școlile de scribi și citită în decursul secolelor de cei din păturile conducătoare — nobili, dregători, preoți, ofițeri. Ceea ce ne frapează pe noi cei de azi în această literatură sapienţială este că ea căuta să creeze un Weltanschaung, o concepţie asupra vieții destul de unitară care se regăsește în esență în mai toate creaţiile sapienţiale mesopotamiene. Dar în total contrast cu scrierile sapienţiale egiptene, *forma mentis* pe care o zămislea înțelepciunea mesopotamiană în general era profund pesimistă. Apoi spaima, teama pe care o exprimau multe texte sapienţiale babiloniene față de regi, stăpînitori, despoți este un fapt care trebuie remarcat. De pildă citim în *Înțelepciunea lui Ahiqar* : „Nu discuta un cuvînt al regelui în mînia inimii (tale). (Cum) se vor împotrivi lemnele focului, carnea cuţitului și un om unui (rege) ? Oricît de dulce ar fi limba unui rege ea zdrobește oasele unui balaur, cum face și moartea ce nu se lasă văzută" *(Ibidem*, p. 290). Groaza de tirania exercitată de regii babilonieni în cadrul orînduirii tributale se reflecta în mod insistent în textele sapienţiale: „Ți se pare ceva aspru pe fața regelui, nu stărui, mînia lui e mai iute ca fulgerul. Tu ia seama la tine să nu-și arate pentru cuvintele tale mînia" *(Ibidem*, p. 290).

Fără îndoială marea majoritate a textelor sapienţiale laudă pe regi, nu au cuvinte de blam împotriva lor, dar ceea ce tinde să insufle cititorilor e același sentiment pe care suveranii asirieni și babilonieni vor să-l insufle din plin supușilor lor: teama față de puterea lor, spaima de forța lor cvasi-divină. Citim de pildă: „Oricît de dulce ar fi o vorbă a regelui, ea e mai ascuţită și mai tare decît un cuţit cu două tăișuri" *(Ibidem*, p. 290). De aceea pare destul de limpede, că textele sapienţiale mesopotamiene nu vor să înfăţișeze „înțelepciunea", adică un sistem de reguli etice și practice pentru a-l ajuta pe cititor să treacă nevătămat prin viață, ci vor să-i insufle teroarea de stăpînirea orînduirii tributale. De aceea citim: „Oricît de dulce ar fi limba unui rege, ea zdrobește ca oasele unui balaur, cum face și moartea ce nu se lasă văzută" *(Ibidem*, p. 290). Pe de altă parte unele texte sapienţiale vor să modeleze un tip de om conformist, ascultător în toate, neprotestatar, care nu se răscoală, nu protestează împotriva celor puternici, și se repetă pe toate tonurile.

„Stăpînește-ți gura, păzește-ți vorbirea" *(Ibidem*, p. 283). „Mai presus de orice păzește-ți gura, căci vorba ta e ca o pasăre, cine-i dă drumul n-o mai prinde" *(Ibidem*, p. 290), „Nu deschide gura ta, păzește-ți buzele; / Cuvintele dinlăuntrul tău nu le spune (chiar) cînd ești singur / Ceea ce spui în grabă, mai tîrziu vei lepăda / Să faci ca gîndul tău să se oprească de a vorbi" *(Ibidem*, p. 285), „Cu un prieten și tovarăș nu vorbi rău; / Nu vorbi nimic josnic (grăiește) de bine" *(Ibidem*, p. 285), „Fiul meu, nu prea vorbi" *(Ibidem*, p. 290). Adică omul care nu critică pe rege și pe dregătorii lui, care nu se duce în adunările publice (cf. p. 293), este cel lăudat de textele sapienţiale și este propus cititorului, ca ideal, ca model, tocmai fiindcă el corespunde intereselor de dominare și de opresiune ale orînduirii tributale (sau asiatice ori orientale) în fruntea căreia stă regele. Dealtfel citim: „Fiul meu, tu aparţii prinţului, dacă el voiește așa / . . . să nu te lași ispitit să faci ceva în ascuns, / căci pînă la urmă lucrul va fi căutat, / și orice faptă ascunsă ce ai făcut va fi descoperită. Prinţul va auzi de ea (te va pedepsi)."

Pare probabil că textele sapienţiale erau predate în școlile de scribi, tocmai pentru a se insufla bine în mintea tinerilor puterea nemăsurată a regilor. Totuși aceste învățăminte „înțelepte" nu au împiedicat pe babilonieni, dar nici pe asirieni să se răscoale, să urzească nenumărate comploturi precum se poate constata din relatarea zbuciumatei lor istorii. Textele sapienţiale urmăreau să dezvolte credinţa în zei și să sporească pietatea lăudînd puterea zeilor și arătînd dependența intimă între faptele oamenilor și răsplata lor acordată de zei:

„Dă cinstire zilnic zeului tău, / Cu jertfe, rugă și cuvenitele daruri de tămîie / Către zeu să ai inima ta îndreptată — Aceasta-i ceea ce se cuvine zeității; Rugă, implorare și îngenunchieri la pămînt / Trebuie să-i aduci dimineața; atunci puterea ta va fi mare / Și în abundență, cu ajutorul zeului vei prospera / . . . Respectarea (zeității) aduce bunăstare, Sacrificiul prelungește viața / Iar rugăciunea spală păcatul" *(Ibidem*, p. 285). Astfel de sfaturi se dădeau elevilor din școlile de scribi, căci citim: „La învățătura ta cercetează tăbliţa" *(Ibidem*, p. 285), și aceste consilii, probabil învățate pe dinafară, sau scrise de numeroase ori se întipăreau în minţile tinerilor spre a-i face să aducă jertfe abundente în temple spre folosul preoților și spre a-i determina să-și consacre o mare parte din zi cultului zeilor, neacordînd nici un timp revendicărilor politice sau luptei împotriva opresiunii și exploatării exercitate de regi considerați ca fiind numiți de zei și îndrăgiți de ei. Expunînd unele din textele sapienţiale asiro-babiloniene ce au ajuns pînă la noi, redăm în mod succint cuprinsul lor accentuînd că ele trebuie considerate ca avînd drept scop bine definit apărarea orînduirii tributale și a exploatării exercitate de regi asupra țăranilor, sclavilor și artizanilor asiro-babilonieni.

Disputa dintre curmal și tamarisc (Ibidem, p. 251) utilizează genul fabulei pentru a vehicula o serie de teme cultice și a întări astfel credința cititorilor, dar mai ales pentru a sublinia rolul de arbitru suprem al regelui în disputele și contestațiile ce se ivesc între supușii săi. Fabula este folosită dealtfel de asiro-babilonieni, spre a demonstra — grație unui raționament prin analogie (ca și parabola unde iarăși se percepe același sistem de gîndire analogică) — teze puțin evidente. Au ajuns pînă la noi fragmente de fabule asiro-babiloniene în care diferite viețuitoare sînt hărăzite cu roluri umane, cu funcții și dregătorii din societatea mesopotamiană.

Dialogul despre mizeria umană expune suferințele unui babilonian lovit de soartă, dar mai ales de orînduirea tributală și de exploatarea ei. În decursul expunerii sînt slăviți zeii și zeițele, mai ales sînt ocărîți cei care se abat de la normele de conviețuire din orînduirea tributală: „Dușmanul cirezilor, leul, de care ai amintit, ia-l în seamă: / Pentru cruzimea pe care a arătat-o / O groapă s-a deschis împotriva lui / Pe cel parvenit, îndopat de bogăție, a cărui avuție n-are cap în foc, mai înainte de vremea lui, dregătorul îl arde / Dorești tu să mergi pe urmele pe care au mers aceștia ?'' *(Ibidem*, p. 261). În mod alegoric, omul puternic este denumit aici „leu'', arderea în foc este un mod de executare frecvent în Asiria și în Babilonia și se făcea fie prin „închiderea într-un cuptor încins'' (Cf. *Cartea lui Daniil*, III, 20 sq), fie prin ardere pe un rug.

Dar sînt atacați și condamnați cei puternici și răpitori în acest text: „Ia aminte, prietene, înțelege ideea mea / Fii atent la spusa gurii mele; / Lumea slăvește pe omul aducător de tristețe, meșter în uciderI / Dacă înjosește pe cel umil, ce n-a comis nici o nelegiuire'' *(Ibidem*, p. 264). Criticile se îndreaptă în acest text împotriva celor ce calcă legile statornicite în orînduirea tributală și în cele din urmă textul laudă și slăvește pe cel smerit, pe cel tăcut care așa precum am arătat este supusul ideal din orînduirea tributală: „Fii milostiv prietene; ascultă la plîngerea mea! Ajută-mă! Vezi necazul meu și mă înțelege. Eu sînt un sclav înțelept și / Ajutor și încurajare n-am primit nici un moment / Eu am umblat liniștit prin grădinile cetății mele / Vocea mea n-a fost niciodată tare, vorba mea a fost înceată; / Eu n-am ridicat capul ci am mers cu el în jos / Ca un sclav am fost fără onoare, în adunarea (egalilor mei) / . . . Păstorul, soarele poporului (să aibă milă)'' *(Ibidem*, p. 264).

Vedem din aceste distihuri că nu e vorba de un sclav, ci de un om care se comportă umil, ca un sclav, iar smerenia și tăcerea sa reprezintă atitudinea cu care nădăjduiește să scape de cursele celor răi. Ultimul vers face apel la păstorul „soarele poporului'' care este regele în orînduirea tributală.

Pesimismul funciar al gîndirii asiro-babiloniene se vădește clar în textul purtînd denumirea de *Dreptul suferind*, dar și aici se arată însușirea îndatoririlor cultice pe care orice babilonian trebuia să le păzească cu strășnicie. De asemenea, laudele aduse regelui și obligațiile impuse de cultul lui sînt expuse cu multă minuțiozitate: „Ruga pentru rege era bucuria mea; / Căutarea pentru el era ce-mi aducea desfătare / ... Lauda regelui eu am ridicat-o la cel mai înalt grad / Spre venerarea palatului am dăscălit poporul" *(Ibidem*, p. 267). Aici „palatul" este scris în loc de „rege" din deferență nu se repetă numele regelui și nu se pronunță numele său și din motive magice (cfr. Sublima Poartă pentru denumirea „sultanul"). Este greu de asemuit aceste două texte cu cartea Ecleziastului sau cu cea a lui Iov, fiindcă lipsește sfîrșitul optimist și fericit din aceste două cărți. Adică pesimismul asiro-babilonian nu este transfigurat de o intervenție salvatoare ca în aceste două cărți iudaice. Dimpotrivă, în textul babilonian denumit *Observații asupra vieții și ordinii din lume* există un sfîrșit fericit, o restabilire deplină a stării anterioare, o *apocatastază* totală pentru dreptul suferind, ca în cărțile lui Iov și în Ecleziastul. Dar ca și pe celelalte texte sapiențiale, trebuie să considerăm acest text de mai sus ca o povestire cadru în care se află inserate o mulțime de teze și de aserțiuni, cele mai multe de ordinul acelora enunțate mai sus. Adică sînt enumerate pe rînd ca într-un fel de *confesiune negativă* — așa cum o întîlnim în *Cartea Morților egipteană* — păcatele pe care nu le-a săvîrșit nicicînd victima nenorocirilor abătute asupra capului său: „Ca unuia care n-a adus jertfă de băutură zeului / Și care la ospăț n-a poftit zeița, / Care nu și-a plecat fața, n-a îngenunchiat / În a cărui gură ruga și implorarea au încetat / Pentru care sărbătorile au fost lepădate, iar festivitatea de eșeșu a fost scurtată / care a devenit neglijent și a nesocotit înfățișările (zeilor) / Care nu și-a adus aminte de zeul său, deși mănîncă hrană de la el / ... Ca un astfel de om am devenit eu!" *(Ibidem*, p. 270—271).

Victima acestor nenorociri este un scrib învățat sau un preot căci spune: „Eu am învățat țara mea să păzească poruncile divine / Să onoreze numele zeiței am învățat poporul" (*Ibidem*, p. 271). Dar nu lipsesc adulările față de rege: „Măreția regelui au egalat-o cu cea a unui zeu / Și respectul pentru palatul (regal) l-am impus oștilor" *(Ibidem*, p. 271). Autorul descrie bolile cu care a fost lovit de demonii veniți din Infern, și arată că nici o vinovăție nu îndreptățește venirea tuturor acestor suferințe fizice. Dar zeul se milostivește de el și îl tămăduiește aducîndu-l la o sănătate deplină. Pe altă tăbliță se descrie pe rînd cum s-a desfășurat procesul izbăvirii sale de boala care a mers paralel cu ștergerea păcatelor sale. Tot o povestire cadru, prilej pentru a enunța sfaturi, proverbe sau maxime este și cartea *Înțelepciunii lui Ahiqar*. Acesta ar fi fost —

relatează povestirea tradusă în mai toate limbile Orientului Antic — sfetnicul de taină al regilor Asiriei, Senaherib și Asarhaddon. Cum nu i se născuse nici un fiu, Ahiqar ia la sine și înfiază pe fiul sorei sale Nadin pe care îl pune să învețe și îl aduce la regele Asiriei cerîndu-i să-l primească drept urmaș al său, sfetnic de taină. Dar odată ajuns în palatul regelui, Nadin pune la cale uneltiri împotriva unchiului său, care în cele din urmă este osîndit să i se curme viața. Însă dregătorul căruia i s-a dat poruncă să-l ucidă pe Ahiqar omoară în locul lui pe un rob care făptuise multe nelegiuri. Nadin nu avea nici pe departe însă, iscusința și cunoștințele unchiului său Ahiqar și regele Asarhaddon regretă că s-a pripit să rostească osîndirea sa la moarte. Dar dregătorul care-l ocrotise pe Ahiqar, scăpîndu-l de la moarte, s-a dus și-a mărturisit regelui că l-a cruțat pe Ahiqar și că el trăiește. În felul acesta Ahiqar intră din nou în slujba regelui și își reia vechea dregătorie iar Nadin este izgonit cu rușine. Întreaga povestire slujește pentru enunțarea unui număr considerabil de sfaturi, proverbe și maxime.

În textul în care a fost intitulat *Concepția despre lume și înțelepciune* ni se prezintă un dialog între un sclav și stăpînul său. Desigur ceea ce domină în acest text este nehotărîrea stăpînului de a întreprinde orice acțiune și instabilitatea sa psihică ce-l împinge să renunțe cu mare iuțeală la proiectele sale. Sclavul apare în acest dialog tot pentru a servi de cadru, căci el nu face decît să aprobe deciziile luate de stăpînul său, furnizîndu-i argumente spre a le întări. Dar acest dialog este o povestire cadru, fiindcă sînt incluse în el nenumărate proverbe și maxime, care se referă la zei și la oameni, la rituri și la datini, toate însă constituind un soi de sofistică babiloniană, în sensul că se dau argumente foarte valabile pentru orice decizie, argumente pro și contra.

V. Textele juridice

Popoarele care au trăit în Mesopotamia au dezvoltat *o trăsătură națională*, am spune, care le-a deosebit de toate neamurile ce locuiau în preajma lor: *cinstirea și respectarea dreptului*. Fiecare vînzare, cumpărare, închiriere, împrumut, dar și fiecare căsătorie, adopțiune sau moștenire era cercetată din punct de vedere legal și era orînduit de legi scrise precise. Trebuie să punem pe seama dezvoltării din timpurile cele mai vechi a comerțului și a comunicațiilor între regiuni foarte îndepărtate, această propensiune de a întocmi acte legale în orice ocazie. Este un fapt sigur că nicăieri în Orientul antic jurisprudența nu a dobîndit o însemnătate mare atît de devreme și de profund ca în Babilonia. Chiar și faptul că

cea mai mare parte a documentelor ce ne-au rămas, scrise cu caractere cuneiforme, de la babilonieni, au caracter juridic, ne indică limpede ce interes purtau vechii locuitori ai malurilor Tigrului şi Eufratului actelor juridice, legilor şi jurisprudenţei. Totuşi în Asiria problemele juridice şi dreptul în general par să fi avut un rol mai mic în viaţa socială. Drept urmare a faptului că dispunem de o masă colosală de documente juridice, expunerea dreptului babilonian ar necesita el singur un volum aparte, aşa cum dealtfel s-au şi scris. Noi ne vom mărgini să înfăţişăm pe scurt unele aspecte ale acestui drept, prezentînd extrase din principalele legiuiri. Ca şi alte popoare din antichitate, babilonienii şi asirienii admiteau că zeii sînt cei ce au dăruit legile oamenilor, în special zeul Soarelui Šamaš, care prin lumina ce o răspîndeşte aduce totul la lumină şi risipeşte întunecimea. Zeul Soarelui este judecătorul. Pentru babilonieni zeul Soarelui era judecătorul care privea cu ochi milostivi pe omul sărman, el era acela care acorda legislaţia cea bună după Codul lui Hammurabi. Într-un imn asirian zeul soarelui este cel care răzbună călcarea jurămîntului, ruperea căsniciei, răutatea, camăta, şi vînzarea cu greutăţi şi unităţi de măsură false. Printre zeiţe, zeiţa *Kadi* este cea care distribuie dreptatea în oraşe, dar şi zeiţa Ištar este cea care ocîrmuieşte dreptatea şi nedreptatea oamenilor înaintea justiţiei. Sumerienii au avut drept primul legislator consemnat de textele istorice pe regele Urukagina care se lăuda în tăbliţele ce ne-au rămas de la el că a apărat pe locuitorii care plăteau dăjdii, de apăsarea preoţilor şi dregătorilor şi a pus capăt abuzurilor comise prin sentinţe judecătoreşti sau preoţeşti.

În dinastia semită din Akkad dreptul este preţuit mult şi pe reliefurile din această epocă judecătorul stă alături de rege. Marele obelisc al regelui Maništusu este acoperit cu texte juridice. Pe vremea regelui Gudea judecăţile aveau loc într-o parte a templului, şi la ele luau parte şi preoţi-judecători. Şi acest rege se laudă că a instaurat dreptatea în ţara sa Lagaš. Dar nu cunoaştem numele, nici vremea cînd au vieţuit o serie de regi legislatori ale căror legi se regăsesc aplicate în contracte şi decizii judiciare dinainte de Hammurabi. Ştim însă că judecăţile erau hotărîte de judecători, fie patru, fie mai puţini. În aceeaşi epocă se află un loc special „de jurămînt pe numele regelui" unde în raport cu speţele înfăţişate, reclamantul, acuzatorul şi martorii trebuiau să jure spre a întări adevărul spuselor lor.

În timpul primei dinastii din Akkad, hotărîrile sînt pronunţate de tribunale de primă instanţă şi se face apel la rege împotriva sentinţelor lor. Este cu desăvîrşire oprit unui judecător să schimbe o hotărîre pe care a dat-o el, sau să anuleze o sentinţă, căci dacă face aceasta este înlăturat din dregătoria sa. Cel mai însemnat text legistativ babilonian este *Codul lui Hammurabi*. A fost denumit în felul acesta un bloc de diorit

(dioritul cunoscut sub numele de „granit negru" este o rocă eruptivă cristalină alcătuit din feldspaţi plagioclazi, piroxeni şi amfiboli) înalt de 2,25 metri şi avînd 1,90 m circumferinţa la bază. A fost găsit în 1902 spart în trei fragmente în ruinele oraşului Suza, fosta capitală a Elamului. În starea actuală a acestui bloc înălţat în anii 40 şi 43 de domnie a regelui Hammurabi se pot citi 250 articole de legi, scrise pe 46 coloane şi cuprinzînd circa 3600 linii de text. Alte cinci coloane au fost şterse din antichitate din porunca regelui Elamului, Šutruk — Nahhunte care voia probabil să sape o inscripţie cu numele şi faptele sale. Dar lacuna aceasta a fost în mare parte acoperită de descoperirea altor texte juridice pe tăbliţe cuneiforme.

Codul lui Hammurabi nu este propriu-zis un cod, adică un sistem complet legislativ, ci o culegere de hotărîri ale regilor, ordonate după subiecte: vrăji şi descîntece (art. 1—2), injurii împotriva martorilor, cumpărarea martorilor (art. 3—4), anularea unei sentinţe de acela care a dat-o (art. 5), diferite feluri de furturi (art. 6—25), îndatoririle dregătorilor şi slujbaşilor (art. 42—6), contracte (art. 100—107), prăvălii de băuturi (art. 108—111), datorii şi urmărirea lor (art. 112—121) etc.

Redăm mai jos cîteva din aceste prevederi ale Codului acestuia:

art. 1 — Dacă cineva a învinovăţit pe altul, acuzîndu-l de crimă, dar nu poate dovedi atunci acuzatorul să fie dat morţii;

art. 2 — Dacă a acuzat pe un altul de vrăjitorie dar n-a putut dovedi, atunci cel învinovăţit de vrăjitorie (este vorba de magia neagră şi nu de cea albă practicată de preoţi, n.n.) să meargă la un rîu şi să se arunce în el. Dacă rîul l-a înecat atunci acuzatorul să-i ia casa. Dacă rîul a arătat că acuzatul este nevinovat, lăsîndu-l teafăr, atunci acuzatorul de vrăjitorie să fie dat morţii, iar cel care s-a aruncat în rîu să ia averea acuzatorului. (Proba aceasta a ordaliei prin apă, dacă este făcută fără ca cel acuzat să fie legat cînd e aruncat în apă nu dovedeşte decît dacă ştia să înoate sau nu, căci nu se prevede că cel acuzat să fie legat, nici cît timp va trebui să stea sub apă, n.n.);

art. 3 — Dacă cineva s-a prezentat la un proces cu un martor fals şi acesta n-a putut să-şi probeze declaraţia făcută, el va fi ucis dacă procesul era un proces de condamnare la moarte;

art. 4 — Dacă se prezintă însă într-un proces referitor la cereale sau argint, atunci el suportă pedeapsa procesului în cauză.

art. 5 — Dacă un judecător a pronunţat o sentinţă şi a dat o hotărîre ce are puterea unui act, dar după aceea îşi schimbă părerea, acel judecător care s-a convins că sentinţa pe care a dat-o trebuie să o schimbe, va restitui îndoit daunele procesului în cauză şi va trebui să părăsească scaunul pe care îl deţine în corpul judecătoresc şi nu va mai lua parte la procese, cu ceilalţi judecători;

art. 6 — Dacă cineva a furat ceea ce aparţine divinităţii şi palatului, acel om va fi ucis, iar cel care va primi din mîna lui lucrurile furate va fi spînzurat;

art. 7 — Dacă cineva a cumpărat sau a primit în păstrare fie argint, fie aur, sclav ori sclavă, bou ori oaie, asin sau altceva, din mîna unui născut liber sau unui sclav, însă fără martori sau acte, acela va fi considerat hoţ şi va fi omorît;

art. 8 — Dacă un om a furat un bou sau o oaie sau un asin sau un porc, sau o barcă şi dacă ceea ce a furat aparţine divinităţii sau palatului va restitui întreizecit. Dacă este proprietatea unui *muškenu* (categorie socială intermediară între sclavi şi oameni liberi cu drepturi depline, n.n.) atunci va restitui înzecit. Dacă hoţul nu poate restitui nimic va fi omorît (articolele cu privire la furt nu sînt de acord între ele căci în art. 6 se pronunţă imediat pedeapsa cu moartea, iar în art. 8 se cere să plătească hoţul de treizeci de ori şi de zece ori valoarea furtului. Astfel de neconcordanţe cu privire la pedepsele date pentru furt se regăsesc şi în alte articole, şi aceasta e o dovadă deplină că acest Cod a fost format din legiuiri şi sentinţe emise în diferite epoci, n.n.).

art. 9 — Dacă un om căruia i se furase ceva din avutul său a găsit bunul său în mîinile altuia, iar cel în mîinile căruia s-a găsit bunul a zis: „Cineva mi l-a vîndut. Am avut martori cînd l-am cumpărat", iar proprietarul lucrului pierdut a zis şi el: „Voi aduce şi eu martori care cunosc bunul meu" (dacă) cel ce a cumpărat aduce pe vînzătorul de la care a cumpărat, precum şi martorii înaintea cărora s-a făcut vînzarea, iar proprietarul bunului pierdut aduce şi el martori care cunosc lucrul său pierdut, atunci judecătorii vor proba faptele; (dacă) martorii în faţa cărora s-a efectuat vînzarea şi martorii care cunosc lucrul pierdut vor declara cunoştinţele lor în faţa unui zeu, atunci vînzătorul va fi socotit hoţul şi va fi omorît. Proprietarul bunului pierdut îşi va relua ceea ce-i aparţinea, iar cumpărătorul se va despăgubi cu bani din casa vînzătorului;

art. 14 — Dacă cineva a furat pe un tînăr născut liber va fi omorît;

art. 15 — Dacă cineva a ajutat să fugă prin poarta cetăţii pe sclavul palatului sau sclava palatului sau pe sclavul unui *muškenu* ori pe sclava unui *mušckenu*, va fi omorît.

art. 16 — Dacă cineva a ascuns în casa lui pe un sclav şi o sclavă fugiţi din palat ori de la un cetăţean oarecare militar şi la cererea palatului nu-i predă, stăpînul casei aceleia va fi omorît;

art. 48 — Dacă pe cineva îl apasă o datorie cu dobîndă, iar cîmpul a fost inundat de zeul timpului sau un potop l-a distrus ori din pricina lipsei de ploaie nu s-a făcut nici un fel de grîne pe loc, în acel an nu va da creditorului nici un fel de cereale. El trebuie să înnoiască contractul iar pentru anul acela nu va da nici o dobîndă;

art. 117 — Dacă cineva a intrat într-o datorie şi din această cauză şi-a vîndut soţia, fiul sau fiica pentru bani, nu i-a dat ca servi pentru datoria sa, aceştia vor lucra în casa creditorului sau arendaşului. În anul al patrulea va trebui să fie puşi în libertate;

art. 127 — Dacă cineva şi-a întins mîna asupra unei hierodule, sau contra soţiei altuia şi nu există martori, omul acela va fi dus în faţa judecătorului şi i se va tunde jumătate din părul de pe faţa capului;

art. 128 — Dacă cineva şi-a luat soţie, fără să încheie cu ea un act (scris), această femeie nu-i este soţie (cf. Athanase Negoiţă, *Ibidem*, p. 301 sq).

Judecăţile se făceau de două feluri de tribunale, unele ecleziastice, celelalte civile. Templul era loc de pronunţare a sentinţelor pe care le decideau preoţii într-o cameră specială sau la poarta templului. În tribunalele civile judecătorii par a fi profesionişti căci păstrează acest titlu de judecător şi în acte în care depun ca martori. Hotărîrile judecătoreşti erau redactate de un scrib după o formulă precisă şi tradiţională, în care se treceau datele cauzei judecate, numele martorilor şi de obicei şi numele scribului care a scris hotărîrea. Adesea tăbliţa cu hotărîrea judecătorească este închisă într-un fel de anvelopă — plic făcut tot din argilă — pe care se scrie rezumatul conţinutului, şi adesea ea singură poartă sigiliul. Un exemplar este dat impricinatului, iar altul este depus în arhiva oraşului, şi în oraşul Ur din Chaldeea documentele găsite fac parte din această categorie.

VI. Textele oraculare

În capitolul consacrat manticii am arătat ce dezvoltare căpătase divinaţia în Asiria şi în Babilonia. Preoţii prezicători foloseau numeroase metode de divinaţie, cea mai utilizată fiind hepatoscopia, examinarea ficatului unui miel jertfit în mod special pentru aflarea răspunsului zeului la întrebările ce-i sînt adresate de preotul prezicător. În cele ce urmează avem întrebările puse zeului Šamaš de către preotul haruspex babilonian care după jertfirea mielului va cerceta ficatul lui: „Šamaš, mare stăpîn, răspunde-mi adevărat la cele ce te întreb eu: Începînd cu această zi a treia zi a lunii Aiar (luna a doua a calendarului babilonian, n.n.) pînă la a 11-a zi a lunii a acestui an, în decursul acestor 100 zile şi o sută de nopţi a fost stabilit (de mine) un anumit termen pentru împlinirea prezicerii (mele). În acest răstimp fie Caštaritu (căpetenia uniunii de triburi din care făceau parte sciţii, cimerienii, mezii şi manaii, n.n.) cu armata lui, fie oştirea cimerienilor, fie aceea a mezilor sau a manailor,

fie armata oricărui duşman, ce are de gînd, ce unelteşte ? Fie prin asediu, fie cu forţa, fie cu aplicarea armelor de luptă, fie printr-o breşă, fie prin săparea de galerii subterane, fie cu berbeci spărgători de ziduri, fie cu alte arme de împresurare, fie prin înfometare, fie prin jurăminte pe numele zeului şi al zeiţei, fie prin vorbe cucernice, şi prietenie, fie prin oricare altă viclenie, sau orice s-ar utiliza pentru cucerirea oraşului, vor ocupa ei oraşul Chišassu, vor pune ei oare mîna pe acest oraş Chišassu, îl vor adăuga ei la ţinuturile lor ? Tu eşti o mare divinitate şi tu cunoşti acestea. Cucerirea acestui oraş Chišassu prin puterea oricărui duşman, începînd cu această zi pînă la termenul stabilit de mine, e orînduită oare prin porunca ta, prin gura marii tale divinităţi ?

Cel care vede va vedea, cel care aude va auzi. Iartă, dacă spurcatul a adus murdărie în locul prezicerii (necurăţenia îndepărtează pe zei şi împiedică actele magice; de aici rolul catarticii, arta de a curăţa, de a se face pur, n.n.) şi a spurcat, iartă dacă mielul (care trebuia jertfit şi căruia i se examina ficatul, n.n.) divinităţii tale, luat pentru prezicere, este flămînd, mic, sau are vreun beteşug (animalele aduse ca jertfe trebuiau să nu aibă defecte fizice, n.n.), iartă dacă cel care se atinge de fruntea mielului a îmbrăcat haine rituale murdare, dacă a mîncat ceva murdar. . .

Te întreb, Šamaš, marele meu stăpîn, dacă începînd cu această zi a treia a lunii lui Aiar pînă în a unsprezecea zi a lui Abu a acestui an, fie Caštaritu cu armata sa, fie armata mezilor sau a maneilor, fie a oricărui oraş, vor cuceri acest oraş Chišassu, vor pune mîna pe acest oraş Chišassu şi îl vor adăuga la ţinuturile lor" (Mai departe urmează descrierea amănunţită a modificărilor observate în ficatul mielului după care se făcea prezicerea).

Avem în faţă aşadar un protocol complet al actului divinatoriu care a permis preotului prezicător să profetizeze că oraşul nu va fi cucerit probabil (altfel nu se păstra protocolul) şi ştim că Asarhaddon a reuşit să stăvilească invazia sciţilor şi a cimerienilor. Şi la Delphi se dădea în scris şi în versuri oracolul cu prezicerile Pitiei, iar pe de altă parte proorocii iudei scriau prezicerile lor şi le îngropau într-un vas sau le dădeau în seama unui ucenic care să verifice împlinirea lor (cf. *Ieremia*, XXXVI, 32 după Sept) mai tîrziu. Dar asiro-babilonienii păstrau oracolele şi mai ales protocoalele întrebărilor şi răspunsurilor la oracole pentru a găsi experimental, ştiinţific am zice astăzi, relaţia dintre modificările ficatului unui miel jertfit şi împlinirea unor anumite evenimente politice. Evident că neexistînd nici un fel de corelaţie între cele două grupe de fenomene, studiul acesta era zadarnic şi inutil. El a fost totuşi continuat vreme de secole de prezicătorii asiro-babilonieni.

Arta

În tot Orientul antic nu s-a făcut o diferenţiere netă între artizanat şi travaliu artistic pur. În *Codul lui Hammurabi* zidarul stă alături de sculptor şi fierarul alături de cel ce făcea încălţămintea. Nume de artişti ni s-au păstrat foarte puţine şi rareori, iar dacă putem constata la unele monumente că au contribuit mai mulţi sculptori, nu sîntem în stare să deosebim diferitele direcţii artistice. Pentru noi dezvoltarea artei mesopotamiene se leagă mai curînd de numele unor regi, sub stăpînirea cărora au fost create aceste opere şi nu de numele unor artişti. Sub denumirea de artă vom înfăţişa la asiro-babilonieni: arhitectura, sculptura, pictura, în cele din urmă muzica şi artele minore.

I. Arhitectura

Meşterul constructor de casă *(iţinnu)* avea un rol însemnat şi plin de răspundere. Pentru înălţarea unei case el primea o plată substanţială. Dar dacă clădeşte prost, sau se arată crăpături, sau casa ameninţă să cadă, el trebuie să repare totul din buzunarul său. Iar dacă se întîmplă să cadă casa şi să omoare pe posesorul ei, atunci meşterul care a construit casa este osîndit la moarte. Aceeaşi pedeapsă o capătă, după principiul talionului, şi *fiii* şi sclavii meşterului constructor, dacă din vina sa copiii, sau sclavii proprietarului casei mor în dărîmăturile casei prost clădită. Pentru construcţii importante se face mai întîi planul casei, care este uneori atît de amănunţit că se marchează locul fiecărei cărămizi în parte. După ce zeul (proprietarului sau al arhitectului) a indicat printr-un semn că ziua este favorabilă, se începe lucrarea. Mai cu seamă în luna călduroasă a lui Siwat se construiesc casele. La clădirea templelor ostenesc

personal regele cu întreaga sa familie spre a cîştiga ocrotirea zeilor; ei lucrează de zor cu tărgi şi unelte scumpe zile întregi. Acest rit — zidirea templului de către rege însuşi — putem să-l urmărim de la regele *Ur-Nina* pînă la *Nabopalassar*. O seamă de rituri şi de acte magice se împlinesc cu prilejul clădirii unor case. Temeliile casei sînt stropite cu vin şi cu bere de curmale, la temelii se aşază o inscripţie comemorînd începerea construcţiei scrisă pe piatră, pe argilă sau pe o plăcuţă de plumb. Sub pragul uşilor se aşază figurine de lut ars reprezentînd pe zeul *Papsukkal* care va ocroti şi păzi casa de duhurile rele. După ce clădirea a fost înălţată, un preot şi meşterul constructor binecuvîntează casa şi efectuează o serie de ceremonii magice. Cînd se sfîrşeşte de lucrat un palat, regele face o serbare mare de inaugurare la care toţi dregătorii ţării sînt poftiţi.

Desigur, măsura dezvoltării arhitecturii într-o ţară este întotdeauna dată de materialul pe care constructorii din acel ţinut îl au la dispoziţie. Lipsa aproape totală a pietrei şi a lemnului i-a silit pe babilonieni să folosească materiale de înlocuire. De aceea este foarte probabil că primele locuinţe din Mesopotamia au fost corturi sau colibe de trestie. Se înfigeau în pămînt trestii fie în cerc, fie pe două rînduri paralele, iar tulpinile trestiilor îndoite una peste alta alcătuiau ogive. Scene reprezentate pe cilindri, sigilii, mărturisesc existenţa acestor colibe de trestie. Mai tîrziu s-a perfecţionat construcţia acestor colibe, tencuindu-se zidurile lor cu humă, sau cu argilă amestecată cu paie. Dar babilonienii şi-au dat seama repede că vara argila se întărea. De aici s-a născut ideea de a face din argilă cărămizi pe care le lăsau să se usuce la soare. Aşezînd cărămizile astfel lucrate una peste alta, înainte ca să fie uscate cu totul, se dobîndea o perfectă aderare a două cărămizi fără să fie nevoie de tencuială. Cu astfel de cărămizi de argilă amestecată cu paie, babilonienii au clădit case pătrate de dimensiuni mici, cu acoperişul de trestie, tencuite cu argilă amestecată cu paie. Apoi s-au aflat cărămizile arse, căci în cuptor cărămida se făcea mai tare şi mai rezistentă decît cea care era doar lăsată la soare. Mai tîrziu babilonienii au început să fabrice cărămizile arzîndu-le într-un cuptor de foc. Primele cărămizi sumeriene erau dreptunghiulare şi bombate pe una din feţele lor, iar în clădirile templelor şi ale palatelor ele poartă o inscripţie gravată direct sau estampată. În genere cărămizile aveau dimensiuni fixe pentru o anumită epocă, acelea ale lui Nabuchodonosor II la Babilon erau pătrate şi aveau 31,5 cm pe o latură. Un progres însemnat l-a constituit invenţia acoperămîntului emailat, care s-a folosit mult în Imperiul Nou Babilonian şi Asirian, de exemplu în celebra poartă a lui Ištar de la Babilon cu balaurii săi. Piatra nu a fost folosită în Babilonia din timpuri străvechi decît pentru fabricarea uşorilor porţilor în care se încastrau porţile şi balamalele lor. Herodot relatează că la Babilon s-a construit un pod de piatră, infor-

maţie ce este reluată de Diodor din Sicilia, dar se pare că lucrul nu este exact. Piatra a fost folosită în Imperiul Nou Babilonian pentru pavarea căii sacre, pentru clădirea grădinilor suspendate şi pentru înălţarea zidului de nord al citadelei din acest oraş. Pereţii zidurilor oraşelor, ai palatelor şi templelor erau puternici şi groşi, casele locuitorilor de rînd aveau pereţi subţiri, groşi de una sau două cărămizi. Înlăuntrul caselor, zidurile erau tencuite şi văruite, iar pe jos erau întinse covoare, pereţii fiind adesea împodobiţi cu picturi. Mai tîrziu s-au aşezat cărămizi emailate înlăuntrul camerelor. Podeaua palatelor şi a templelor era de piatră sau cărămizi arse, iar în casele obişnuite ale locuitorilor era de pămînt bătut. De obicei băile erau asfaltate iar closetele erau de piatră de cele mai multe ori. Curţile erau pavate cu bucăţi de cărămidă. Canalizarea, ca şi în oraşele din Valea Indusului cu care civilizaţia asiro-babiloniană avea multe puncte comune, este perfect realizată, chiar căsuţele mici posedă o canalizare pentru deversarea apelor murdare către stradă. Casele nu aveau ferestre şi dacă trebuie şi putem face o comparaţie cu locuinţele din Kurdistanul actual, constatăm că acestea din urmă în loc de ferestre au un spaţiu deschis între stîlpii care susţin acoperişul, ce lasă să intre aerul şi lumina, şi reprezintă totuşi o protecţie împotriva soarelui şi a ploii. Acoperişul în cele mai multe cazuri era orizontal nu aplecat. El se construia din trunchiuri care îl susţineau, iar deasupra se aşezau rogojini pe care se întindea argilă ce se întărea cu timpul. Spre a păzi casele de căldura excesivă din aceste ţinuturi, *Strabon* arată că acoperişurile erau formate pe o înălţime de doi coţi din pămînt. Dar din pricina acestei greutăţi, arhitecţii babilonieni erau siliţi să facă nişte camere lungi şi strîmte, căci nu se foloseau grinzi lungi, iar din pricina căldurii toride era nevoie de camere mai mari (Strabon, XV, 3,10). Case cu acoperişul în formă de cupolă se găseau, dar se pare că aveau o destinaţie specială. Clădirile, dar şi palatele, aveau un singur etaj — după cîte ne putem da seama, şi aceasta cu toată afirmaţia lui Herodot că în Babilon casele aveau trei sau patru etaje (Herodot, I, 180). *Sanherib* construieşte arsenalul său, dîndu-i o înălţime de 200 de straturi de cărămizi, ceea ce reprezintă nu mai mult de 26 m. Dacă se socoteşte pentru terasele construite circa 16 m, casele obişnuite nu puteau avea decît cel mult 10 m înălţime. Poate se construiau pe acoperişuri camere mici. Orice edificiu asiro-babilonian fie el palat, templu, casă a unui locuitor obişnuit are forma unui paralelipiped cu unghiuri drepte şi este aşezat din timpurile străvechi — ca şi la *Mohenjo Daro* şi *la Harappa* în marile oraşe de pe valea Indusului — pe o platformă care îl fereşte de revărsarea apelor. Această platformă este alcătuită din bucăţi de cărămidă şi din pămînt bătut şi este închisă de ziduri de cărămidă arsă. Spre a o face să reziste inundaţiilor şi spre a înlătura strîngerea apei de ploaie, se aşază în această platformă

tuburi de drenaj. Acestea pot fi verticale, tub de lut ars umplut şi înconjurat de cioburi de cărămidă. Casele locuitorilor de rînd sînt clădite cu cărămizi arse, ele se înalţă pe cîteva rînduri de cărămizi arse, restul pereţilor fiind de cărămizi uscate la soare. Acest sistem de construcţie a existat pînă în epoca neo-babiloniană. În părţile oraşului unde se află locuinţele oamenilor de rînd, casele au pereţi foarte subţiri şi sînt înghesuite lăsînd între ele treceri strîmte şi ulicioare.

Palatul lui Nabuchodonosor II din Babilon, ale cărui ruine au fost cercetate, este alcătuit din clădiri grupate în jurul a patru mari curţi. Sala tronului era orientată către nord şi avea peste cincizeci de metri lungime pe şaptesprezece lăţime. Ea comunica cu toate încăperile învecinate, avînd în fund o nişă adîncă unde stătea regele, ce putea fi văzut din una dintre curţi. Pereţii curţii principale care dădea în sala tronului, erau împodobiţi cu cărămizi emailate cu decoraţia alcătuită din coloane galbene pe un fond azur, avînd deasupra o bandă largă de roze albe cu mijlocul galben, de romburi albastre mărginite de galben.

Palatele regilor asirieni sînt deosebite de cele babiloniene, dar ele sînt cu mult mai numeroase şi se diferenţiază în mod considerabil unele de altele. De fapt îndată ce se suia pe tron orice rege al Asiriei părăsea palatul predecesorului său, care cădea în ruină şi îşi înălţa un palat propriu, monument pentru slava sa în care să se înfăţişeze prin reliefuri sau picturi biruinţele lui şi cele mai de seamă evenimente ale domniei sale. Aceste reliefuri erau aşezate la baza coloanelor, astfel că prăbuşirea zidurilor acestor palate a conservat totuşi plintele în care erau înfăţişaţi regii asirieni.

Cel mai bine cercetat dintre aceste palate asiriene este acela de la *Dur — Šarukkin* clădit în secolul al VIII-lea, aflat la cincisprezece kilometri de Ninive, la nord-estul acestui oraş. Spaţiul în care este cuprins acest palat construit şi el pe o platformă este de circa zece hectare şi se compune din două mari dreptunghiuri lipite prin lungimea lor. Palatul are două sute de încăperi care se grupează în trei corpuri deosebite, formate fiecare din apartamentele de recepţie ale regelui, locuinţele slujbaşilor şi dregătorilor, în fine un templu. Palatul a fost construit odată cu oraşul şi înspre oraş faţada palatului are trei părţi măreţe păzite de turnuri pătrate. Turnul din mijloc, cel mai de seamă, este păzit de trei perechi de tauri înaripaţi (aşa-zişii sfincşi asiro-babilonieni) şi de relieful colosal al lui Gilgameš care strînge de gît un leu. Celelalte două turnuri sînt păzite fiecare de tauri înaripaţi. Acestea erau intrările pentru muritorii de rînd şi prin ele se pătrundea într-o curte largă dinlăuntrul căreia se putea intra în încăperile de primire şi în templu, care nu comunicau între ele. Pragurile sînt de cele mai multe ori de piatră, mai ales în sălile de primire ale regelui. Multe din camerele acestui palat nu aveau uşi

propriu-zise și în locul lor se găsea o simplă perdea. Principalele porți ale acestui palat erau acoperite cu plăci de argilă, de bronz sau de aur pe care se aflau reliefuri.

Leu rănit de săgeți (detaliu din palatul de la Ninive al regelui Assurbanipal)

Monotonia zidurilor tencuite este întreruptă adesea de coloane și la partea inferioară a lor de plăci de piatră sculptată aplicate peste cărămizile nearse — sînt așa-zisele plinte. Pe dos aceste plăci erau ciocănite neregulat spre a ușura adeziunea la zidul de cărămidă. În sălile mari ale palatului plintele au în afară reliefuri și picturi, iar palatul de la Dur-Šarrukkin are el singur peste 2000 m liniari de plinte lucrate în acest fel. La nivelul porților reliefurile sînt mai adînci și figurile au dimensiuni mai mari, cum sînt taurii înaripați ce se aflau în acest palat în număr de douăzeci și șase de perechi. Pe restul peretelui care nu este acoperit de plinte, se întîlnesc adesea fresce, iar plintele înalte sînt împărțite în două registre net separate, în partea superioară se citește o inscripție lungă ce se repetă stereotip în mai multe săli. Evenimentele domniei regelui sînt expuse în imagini pe aceste plinte în ordine cronologică, e vorba deci de niște Anale ale domniei regelui. Apoi faptele cele mai însemnate, grupate după distribuția lor geografică, faptele cele mai de seamă din primele cincisprezece campanii militare ale regelui fomează *Fastele* regelui. Şi de fapt aceste plinte, baza reliefurilor și picturilor povestesc

în imagini ceea ce relatează textul scris deasupra în caractere cuneiforme. Riturile de fundație ale palatelor asiriene se aseamănă cu cele babiloniene; mici figurine închipuind genii cu patru aripi sînt înfipte în noroiul fundațiilor; la Ninive tablete de alabastru gravate pe amîndouă fețele au fost așezate înapoia leilor care împodobesc una din intrări. La Dur-Šarukkin s-a găsit o ladă de piatră conținînd tablete din materii diferite, iar la intrarea orașului între taurii înaripați poporul aruncase în stratul de nisip cilindri și figurine diferite, fără îndoială cu rol *apotropaic*. Ca în Babilonia, mici butoiașe de argilă erau așezate în interstițiul zidurilor spre a înlătura geniile și demonii răi și spre a atrage bunăvoința divină. În orașul Dur-Šarukkin, străzile erau în linie dreaptă, fiind largi de 12 m și pavate cu pietre mari așezate direct pe pămînt.

La Babilon citadela, ca și orașul în întregime, era înconjurată de un zid de fortificație dublu. Zidul exterior al Babilonului era făcut din cărămidă nearsă (ca la Harappa și la Mohenjo-Daro) legată prin bitum, și avea o grosime de 7,81 m. Zidul exterior separat de cel interior printr-un interval de 11,25 m este tot de cărămizi nearse și mai puțin gros, avînd doar 7,12 m și la intervale regulate are în el turnuri care ies în afară. Acest zid se găsește la 2400 m de E-sagilla, templul lui Marduk și inimă a Babilonului. Cu o sută de ani mai înainte, cînd stăpîneau aici asirienii, orașul era mai puțin întins și zidul său de apărare era la 1400 m de templul lui Marduk, fiind lat de 6,50 m, avînd turnuri înalte alternînd cu turnuri mai mici. Monumentul cel mai însemnat al Babilonului era poarta zeiței Ištar, care a fost refăcură de regele Nabuchodonosor II aproape de citadela Babilonului în locul în care drumul sacru pătrundea în orașul vechi. Poarta zeiței Ištar e alcătuită din două clădiri, din cărămizi arse și fiecare este închisă înainte și înapoi de o poartă. Între ele se află o mică curte, în părțile laterale ale acelor două clădiri exista de asemenea cîte o poartă. Există deci trei intrări diferite și opt porți. Cele două clădiri principale ale porții lui Ištar, ca și fațadele lor, sînt împodobite cu animale orînduite în șiruri orizontale, animale reprezentînd taurul zeului *Adad* și balaurul lui Marduk. Toate aceste animale privesc spre cel ce intră în oraș. Lemnul pentru construcții era rar în Babilonia, de aceea se utiliza lemnul de palmier, cu toate că era puțin adecvat pentru lucrări de construcții. Însă lemnul de palmier, mai cu seamă de curmal, prezenta un avantaj, cu cît era mai vechi cu atît se împotrivea mai bine unei greutăți care îl apăsa de sus, și cu atît mai bine sprijinea acoperișul unei case de pildă. Însă regii au adus din cele mai vechi timpuri lemn din locuri îndepărtate. Îndeosebi cedrul din Liban era căutat pentru durabilitatea sa și pentru frumosul miros pe care îl răspîndea. Lemnul de cedru era necesar pentru stîlpii care susțineau acoperișul, de asemenea pentru

porți. Astfel de stîlpi din lemn de cedru atît în Asiria cît și în Babilonia erau acoperiți cu plăci de bronz și așezați pe o bază de piatră. Capitelurile asiro-babiloniene imitau de cele mai multe ori frunzele unui palmier fiindcă palmierului i se acorda un grad oarecare de sacralitate. Porțile duble făcute din lemn de cedru se mișcau pe balamale ale căror părți inferioare erau fixate în piatră.

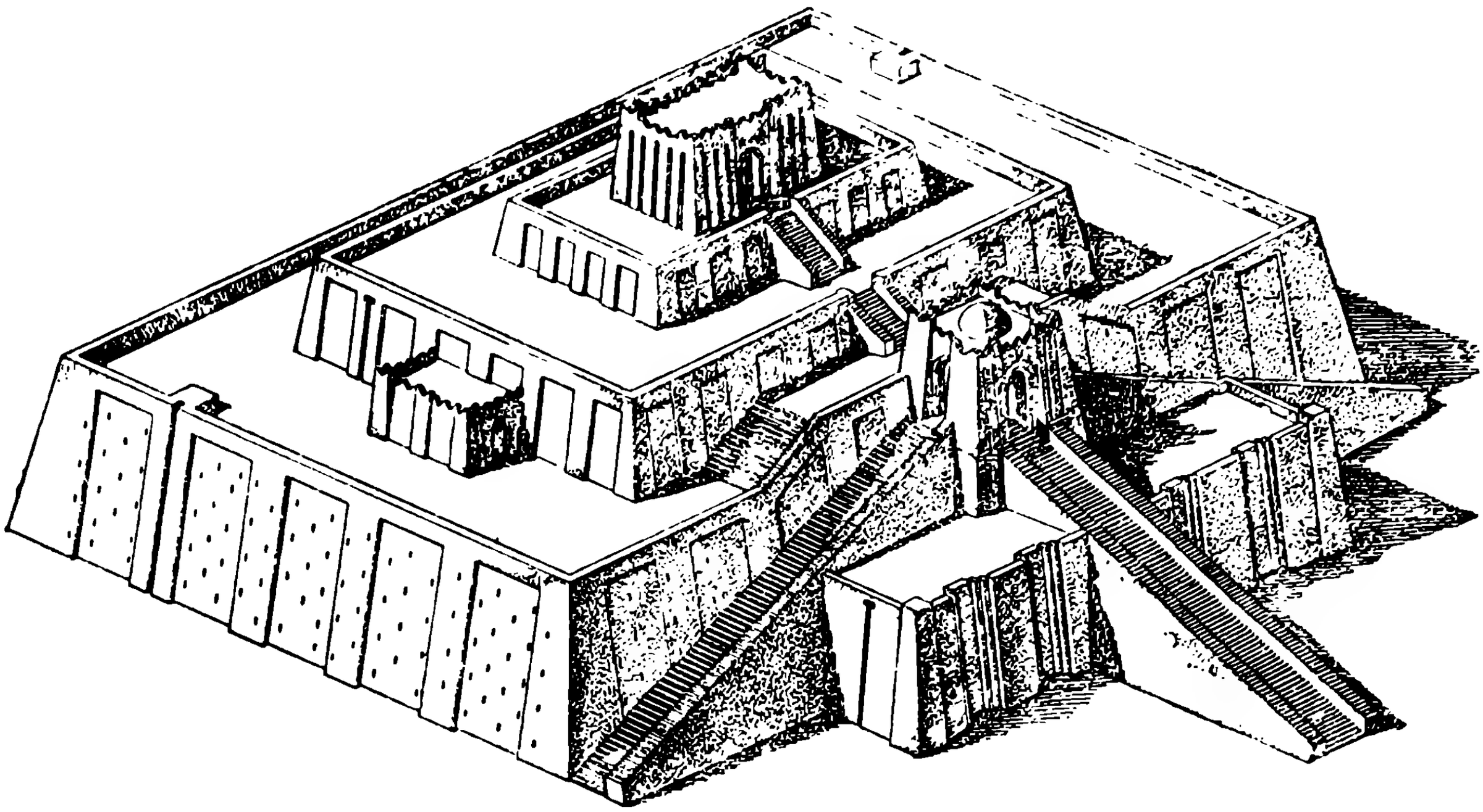

Zigguratul din Urname reconstituit

Casele locuitorilor de rînd asiro-babilonieni nu s-au modificat prea mult în decursul veacurilor. Caracteristica unei astfel de case era curtea, în a cărei parte de sud, în lățime se afla încăperea principală a casei. Înainte de a intra în curte trebuia trecut printr-un fel de spațiu larg în care se afla fixată în pămînt o piuliță mare pentru măcinat cerealele, aici se găseau probabil și intrările înspre acoperiș, care era frecventat în zilele de căldură toridă, tot atît de des ca și în Orient în vremurile noastre. Camera principală ce privea spre miazănoapte, unde se putea resimți vara vîntul răcoros, era locul de ședere al familiei în lunile calde, cum este încăperea numită *serdab* în Irakul de astăzi. După datele ce le avem din Talmudul scris la Babilon, și iudeii care locuiau în acest oraș aveau alături de casa lor o curte. Dar și în Asiria casele locuitorilor sînt clădite după aceleași principii. Pe unele reliefuri aflăm case care au acoperișul boltit și în ogive, ele par să reprezinte un sistem de locuințe cu totul deosebit, care se regăsește actualmente în Siria în regiunea Aleppului, dar care este frecvent aflat în Egipt unde hambarele sînt construite în

acest fel. Străzile în jurul acestor locuințe particulare nu erau regulate ci aveau multe fundături și străzi întortochiate. Herodot (I, 180) afirmă, e drept, că în Babilon străzile erau drepte și paralele sau perpendiculare cu fluviul Eufrat, dar ruinele ne arată cu totul altă situație a străzilor și caselor. Existau și străzi largi și regulate, dar pentru edificarea lor au fost necesare măsurile draconice luate de regele Sanherib, căci el amenința cu tragerea în țeapă pe cela care își va face casa „nimicind casa sa veche și construind o altă casă în așa fel încît temeliile locuinței sale să ajungă în strada regală."

Fortărețe și cetăți de unde se putea lupta cu dușmanii care cotropeau țara erau întotdeauna construite în palatele regale. Fiecare oraș mai însemnat era în același timp și o fortăreață și avea un zid de protecție al său. Neapărate de un zid erau doar satele și localitățile neînsemnate. Orașele de frontieră și orașele principale erau, pe cît posibil, bine fortificate. Cu timpul babilonienii nu s-au mai încrezut în tăria unui singur zid și s-au căznit să ridice două sau mai multe ziduri unul în spatele celuilalt. Aceste ziduri — cel puțin în părțile lor inferioare-erau de piatră. În înălțime aceste ziduri aveau cel puțin 9 metri, uneori mai mult. Cu cît un zid era mai înalt cu atît era și mai lat, pentru că spre a oferi rezistență trebuia ca grosimea sa să reprezinte 1/3 din înălțimea lui. În partea exterioară a zidurilor de cele mai multe ori se săpau șanțuri adînci ce se umpleau cu apă. Mai des însă se înălța la picioarele zidului de apărare și înaintea lui un alt zid mai mic, care oferea o nouă linie de apărare celor asediați. Zidurile erau întrerupte de porți mari care aveau un rol însemnat și în schimburile comerciale, fiindcă adesea la ele erau vămi. Uneori zidurile erau întărite cu turnuri de pază care erau foarte înalte, iar deseori existau în ziduri un fel de balcoane de unde se puteau arunca asupra vrăjmașului săgeți, suliți, foc și lichide fierbinți.

Regele Nebukadnezar a întărit Babilonul în mod temeinic. El a pus să se sape o mlaștină artificială în jurul zidurilor orașului Babilon dar a asigurat întreaga țară a Babilonului împotriva unor atacuri venite din nord și a înălțat un zid larg de 30 km care se întindea de la malul Eufratului la cel al Tigrului. Acest zid de apărare al Babilonului era cunoscut și de autorii greci care l-au numit zidul mezilor sau *zidul reginei Semiramis* (Strabon, II, 1,26). După Xenofon care l-a văzut, el era clădit din cărămizi arse care erau legate unele de altele prin asfalt, avea douăzeci de picioare lățime o sută de picioare înălțime, și lungimea lui ar fi fost de o sută de parasange (= 110 km), ceea ce este cam exagerat, și istoricul grec spune că acest zid nu e departe de Babilon *(Anabasis*, II, 4,12). Dar toate aceste ziduri de apărare n-au însemnat un obstacol real în calea perșilor lui Cyrus care a cucerit repede Babilonul.

Templul asiro-babilonian era compus din două părți net separate: casa propriu-zisă a zeului și turnul templului *(ziggurat)* pe care fiecare templu mai mare îl poseda. Această dualitate a planului unui templu se evidenția și în denumirea sa, căci fiecare templu și fiecare turn al unui templu aveau nume separate. Templul din Babilon al lui Marduk este *E-sagilla* iar turnul său este *E-temenanki*; templul din Borsippa este *E-zida* iar turnul său se numește *E-uriminanki*. Templul babilonian constituie de cele mai multe ori un dreptunghi ale cărui construcții se grupează în jurul unei curți așezate la mijloc. Se intră printr-o poartă laterală, și în templu există două mari încăperi late, aproape pătrate, pronaosul și naosul, în acesta din urmă se află nișa cu statuia zeului principal, iar alături nișe cu statuile altor zei. Templul E-sagilla al lui Marduk era un dreptunghi de 79 pe 85 metri și avea patru porți de fiecare parte, și pe ele regele Neriglissar a așezat mînere în formă de șarpe. Mai bine cercetat a fost templul E-zida din Borsippa consacrat zeului Nebo (= Mercur, Hermes). Construcția dreptunghiulară era înconjurată de un zid mare cu mai multe turnuri. În partea dinlăuntru a zidurilor se aflau unele lîngă altele numeroase camere care slujeau credincioșilor pentru loc de repaus și pentru depozitarea unor mărfuri. Înlăuntrul acestor ziduri se afla templul propriu-zis ale cărui ziduri de cărămidă erau întărite de o centură de piatră. Printr-un vestibul se intra în curtea principală, unde Nebukadnezar așezase animale sălbatice turnate în bronz. Numai după traversarea a două anticamere se pătrundea în Sfînta Sfintelor care avea și ea un nume aparte. Lățimea ei era ocupată în întregime de postamentul statuii zeului Nebo. La dreapta și la stînga, în niște nișe așezate la înălțimea unui om se aflau încă două zeități. Acoperișul capelei era făcut din lemn de cedru pe care regele Nebukadnezar l-a adus el însuși din Liban, l-a acoperit cu plăci de aur pe care le-a împodobit cu pietre scumpe. Porțile capelei erau acoperite cu argint, ca și întregul postament al statuii și înlăuntru totul strălucea puternic de întreaga magnificență orientală. Din curtea principală se pătrundea într-o curte mult mai mică, secundară, unde se afla un altar și un adyton cu un postament pe care se afla probabil soția lui Nebo, *Tašmetu* ce locuia acolo. Datele pe care le posedăm despre turnurile templelor *(ziggurat)* sînt puține și nu pot să ne dea o imagine precisă a acestor construcții ce existau pe lîngă fiecare templu.

II. Sculptura

Din cauza raritații materialelor pe care se putea sculpta, nu s-a dezvoltat așa de mult sculptura în Mesopotamia ca în Egipt de pildă sau în Armenia. Regii însă cereau sculptorilor să împodobească palatele

lor. Cele mai vechi reliefuri babiloniene datează din epoca preistorică, poate prediluviană și sînt săpate în piatră, dar arată unele caracteristici ce se vor regăsi multă vreme în epocile următoare: capul și gîtul, ca și partea inferioară a trupului sînt reprezentate din profil; pieptul și toracele sînt închipuite din față. Cît privește capul, părțile care sînt cele mai însemnate, nasul și ochii sînt înfățișate mărite în mod cu totul exagerat. Dimpotrivă, fruntea și bărbia sînt cu mult mai reduse, nasul în schimb sare puternic în afară și dă chipului figurat ceva din aspectul unei păsări. Tot astfel ochiul enorm este înfățișat totodată văzut din față. Primele reliefuri înfățișează oameni care poartă barbă și nu sînt rași în cap, pe cînd în epocile următoare apare obiceiul ca oamenii să-și radă și capul și barba. Pieptul este complet descoperit și gol la akkadieni, ca și la sumerienii reprezentați în reliefuri, pe cînd femeile își păstrează părul și au rochia lor trasă peste umărul stîng. Dimpotrivă, zeii din aceste reliefuri au părul capului și barba lungă.

Pe o tăbliță votivă — zeul apare cu barbă, purtînd o coroană de pene lungi pe cap și fiind așezat pe un tron, în vreme ce un preot complet gol (nud ritual) se apropie de el cu o cupă și un vas pentru făcut libațiuni.

Punctul culminant al acestei arte primitive îl reprezintă așa-zisa *stelă a vulturilor* a regelui Eannadu care a fost găsită fragmentată. Pe ea este reprezentat un zeu, poate Ningirsu, care cu dreapta ține un buzdugan, în cea stîngă are o plasă în care i-a băgat pe dușmanii goi alături de armele orașului Lagaș. Această reprezentare corespunde concepției că zeul prinde pe vrăjmași ca un vînător păsările și animalele sălbatice. Partea verso a stelei îl reprezintă pe rege mult mai înalt decît ostașii săi care sînt așezați în rînduri strînse, iar dușmanii zac goi la picioarele lor, sau sînt grămezi pe care vulturii îi sfîșie și îi rup (de unde denumirea de „stelă a vulturilor"). Nu numai reliefurile au aceste caractere; dar și sculpturile în *ronde-bosse* au aceleași caractere: nasul exagerat de lung și acvilin, ochii enormi, trupurile scurte, grase, mîinile strînse de-a lungul corpului, fruntea teșită și lipsa cefei. Ochii și sprîncenele erau adăugate din alt material, cînd piatra nu era prea tare. Dar tăria materialului pe care se sculpta influența destul de considerabil întreaga execuție a statuii. Cu cît era mai moale, cu atît erau mai libere formele statuii, cu cît era mai dur, cu atît aceste forme erau mai rigide, mai liniare. Noua dinastie semită din Akkad, care se însoțea desigur cu o masivă colonizare semită a Sumerului, a imitat la început creațiile sumeriene. După cîteva secole akkadienii și-au dezvoltat o artă proprie care ajunge la creații frumoase și remarcabile, dar mai ales la eliberarea de canoanele artistice ale artei sumeriene pe care le-am arătat mai sus. Stela lui Naram-Sin, de exemplu, constituia un progres remarcabil în reprezentarea corpului uman în mișcare; regele

este arătat în fruntea trupelor sale purtînd în mînă o lance și buzduganul, avînd o statură mai înaltă decît oștenii săi și atacînd pe vrăjmași care se prăbușesc străpunși de suliţe. Peisajul este acela al unui munte pe care se urcă regele și ostașii săi urmărind pe dușmani. O serie de statui, lucrate în diorit, aveau menirea să fie așezate în temple unde trebuiau să se roage zeilor în locul stăpînilor lor decedaţi. Astfel de statui în diorit s-au putut găsi în număr destul de mare și una este aceea a regelui Gudea, în care se mai percepe *canonul sumerian statuar*, probabil impus de tradiția și riturile cultice. Căci în statuia lui Gudea, care a fost semit, brațele nu se despart de corp, iar gîtul rămîne tot extrem de scurt, dar lipsesc nasul enorm și acvilin, ochii holbaţi, sprîncenele groase din statuile sumeriene care urmează canonul statuar și mai ales fața lui Gudea este expresivă, surîzătoare, nu are nimic comun cu figurile lipsite de viață ale sumerienilor. O statuetă de diorit a unei femei akkadiene înfățișează un gît lung care să permită ca un lanţ înfășurat în jurul lui de cinci ori, să stea. Poate fața ei corespundea standardului de frumuseţe din Babilonul antic; numai ochii migdalaţi sînt excesivi de mari, iar sprîncenele nu sînt mai groase decît în mod obișnuit. Gura fină pare să schițeze un zîmbet, ceea ce ne arată că artistul s-a străduit să scoată la iveală în sculptura sa, expresii afective. Ca această sculptură în ronde-bosse s-au găsit altele evidenţiind caractere artistice similare.

Într-un număr de stele se poate urmări evoluția artei akkadiene tîrzii, și din vremea regelui Hammurabi ne-a rămas stela cu codul său, unde el este reprezentat primind legile din mîinile zeului soarelui Šamaš. Și aici artistul s-a străduit să redea ochii în perspectivă și toracele nu este văzut din față ca în reliefurile sumeriene; omul este înfățișat cu umărul drept în față; nasul nu mai este gigantic, buzele sînt subțiri și rase, barba lungă este sculptată cu multă măiestrie. Totuși zeul Šamaš — conform canonului sculptural sumerian — este redat cu toracele văzut din față, în mod cu totul artifical. În perioada kasită, cînd regii străini kasiţi au domnit în Babilonia circa 380 de ani, singurul lucru nou în sculptura babiloniană este apariția *pietrelor de hotar* sculptate cu reliefuri *(Kudurru)* care vestesc totdeauna scutirea de impozite a unui teren agricol mai mult sau mai puţin întins. Alături de o inscripție sînt sculptate emblemele zeilor care sînt chemaţi să fie prezenţi la jurăminte. Astfel steaua cu opt raze indică pe zeița Ištar, secera lunii arată pe zeul Sin, discul solar pe zeul Soarelui, scorpionul pe zeița Ishara, o zeiță așezată pe un jilţ alături de un cîine reprezintă pe zeița Gula, candela pe zeul Nusku etc. Mai tîrziu pe aceste pietre de hotar apar chipuri omenești care au însă ochii măriţi mult, fruntea joasă, nasul mult ieșit în afară, gîtul scurt, apoi părul lung care atîrnă pe umeri.

Sculptura asiriană este în epoca veche foarte similară celei babiloniene, astfel statueta arhaică a zeului Aššur e mult asemănătoare cu creaţiile din epoca presargonică babiloniană. Acelaşi şort sau rochie de lînă cu smocuri *(Kaunakes)*, zeul este ras pe faţă, capul are un gît scurt, o frunte teşită, ochii şi sprîncenele lucrate din alt material sînt enorme; doar barba scurtă, bărbia pronunţată îl deosebesc de sculpturile sumeriene. În epocile ulterioare arta asiriană sculpturală s-a diferenţiat mult de cea babiloniană, sub influenţe hittite şi hurrite. Aşa, de pildă, o statuie de bazalt găsită la Assur şi datînd din mileniul al II-lea înfăţişează, prima poate, caracterele particulare ale sculpturii asiriene: pronunţarea şi exagerarea musculaturii, apoi tratarea părţii inferioare a corpului ca un cilindru. Dar în Asiria apar multiple diferenţieri artistice faţă de Babilonia: astfel se instaurează obiceiul de a aşeza la intrarea în palate tauri şi a împodobi pereţii cu ortostate. Apoi stelele se lucrează în dimensiuni mult mai mari şi mai întotdeauna înfăţişează chipul regelui. În fine obeliscurile care se sfîrşesc în nişte trepte, apoi emblema zeului naţional Aššur şi a zeului soarelui — care, în esenţă, constă într-un disc solar înaripat — trebuie raportate la modele egiptene care au pătruns în Asiria trecînd prin ţara hittiţilor.

Noua faţă a artei asiriene ajunge la deplina ei maturitate pe vremea lui Tiglatipileser I căci palatele sale sînt împodobite cu tauri la porţile lor şi au ortostate pe pereţi (suporturi pentru aşezat flori sau vase cu flori). Din vremea lui Assurnasirpal posedăm o statuetă cu chipul regelui care poartă îmbrăcămintea neo-asiriană, o cămaşă şi peste ea o tunică ce cade pînă la picioare cu mîneci. Părul abundent este bogat în regiunea cefei, barba lungă este frezată în trei rînduri de bucle. În mîna stîngă ţine toiagul recurbat al păstorului, în stînga sceptrul în formă de buzdugan. Statuia fiului acestui rege, Salmanassar III, este mai rigidă fiindcă bazaltul în care e lucrată nu îngăduie dăltuirea unor detalii fine. Spre deosebire de Babilonia, în Asiria se făceau statui de zei, din piatră mai cu seamă, fiindcă piatra era mai uşor de găsit în Asiria şi fiindcă exemplul hittit şi urartic (chaldeic), unde zeii erau sculptaţi în piatră, nu putea să nu influenţeze pe artiştii asirieni. Trebuie accentuat înainte de orice, faptul că în Babilonia arta era mai cu seamă religioasă, pe cînd în Asiria este mai cu seamă regală şi militară fiindcă de-a lungul zidurilor palatelor asiriene basoreliefurile sînt consacrate mai ales expediţiilor militare, asediilor, cuceririlor şi vînătorilor regilor. Totuşi personajul central din sculptura asiriană rămîne regele. Dintre statuile de zei, a ajuns pînă la noi un tors al zeiţei Ištar ale cărei forme sînt remarcabile. Desigur peste statuia de piatră se aşezau veşminte, şi zeii nu se înfăţişau goi în temple, aşa precum nici la grecii antici zeii dăltuiţi în marmoră, nu aveau

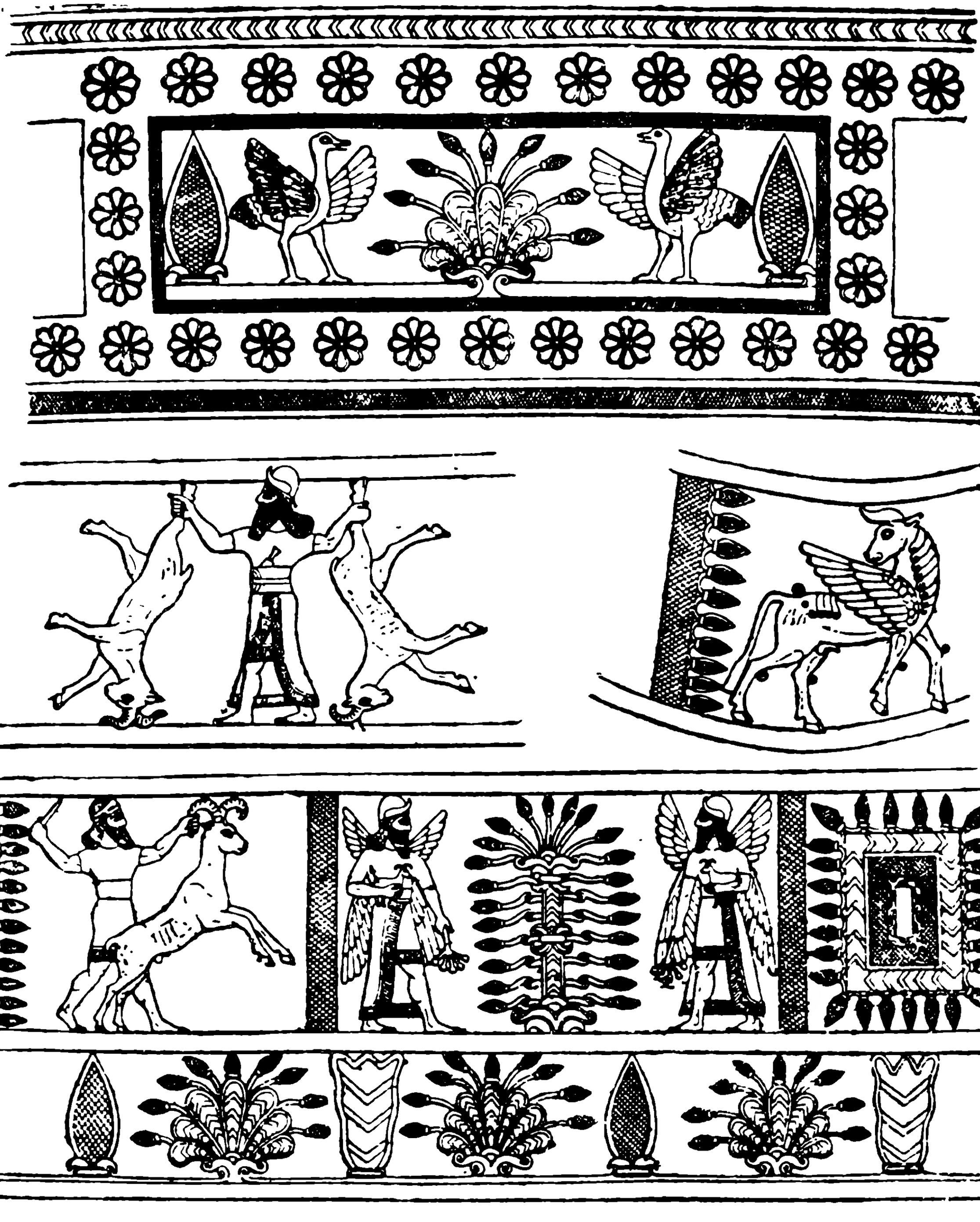

Desene asiriene împodobind palatul unui rege

în antichitate înfățișarea lor de azi, ci erau colorați cu vopsele de tempera spre a li se da aspectul cărnii vii și peste acestea zeii și zeițele erau îmbrăcați cu îmbrăcăminte scumpă, ochii fiind de asemenea puși în orbite sub formă de pietre scumpe. Drept apărare împotriva demonilor, dar mai ales pentru a susține climatul de teamă și de spaimă pe care regii asirieni

voiau să-l creeze în jurul persoanei lor, la intrarea în palate erau figurați în basoreliefuri lei și tauri. Aceștia se aflau de o parte și de alta a porților de intrare în palatele regilor asirieni. Reliefurile erau mai înalte decît mărimea naturală a acestor animale. Văzute din față, aceste figuri de animale par să stea, dar văzute lateral, așa cum le privește cela ce intră în sala de primire și prin poarta palatului, aceste reliefuri par să meargă, să umble. Iluzia optică e creată de faptul că taurii, de pildă, au cinci picioare ca și leii, părînd observatorului că se mișcă. Există diferite tipuri de tauri așezați la porți, tauri cu capete de oameni și înaripați (sfincși asirieni), sau tauri purtînd doar o tiară în capul omenesc, așa cum găsim diferite tipuri de lei. Efortul principal al artistului s-a îndreptat asupra feței omenești a taurilor, care trebuiau să fie încruntați, mînioși, să exprime supărarea și furia, pentru că efortul principal al artei asiriene era tocmai această difuzare a groazei și temerii supușilor față de stăpînul suprem, îndrăgit al zeului Aššur, regele Asiriei.

În palatele asiriene numărul basoreliefurilor devine enorm, fiindcă ele amintesc faptele glorioase ale fiecărui suveran, care trebuie lăudat și glorificat nu numai în inscripții — mai greu de citit chiar de scribi —, ci în imagini inteligibile ușor și perceptibile oricui deîndată. Așa se face că aceste reliefuri — așezate în plinte de-a lungul pereților, obicei preluat de la hittiți care și ei poate l-au împrumutat de la hurriți — se întind pe mii de metri pătrați în palatele asiriene. Pentru asirieni deci, basorelieful devine o artă istorică unde cele mai mărunte amănunte ale veșmintelor și ale gesturilor au însemnătate, iar toate animalele sînt înfățișate cu o exactitate remarcabilă. Războaiele, vînătorile regilor, marile lucrări publice ale unui rege, uneori și viața particulară a lui sînt reprezentate în aceste reliefuri. Multe dintre ele nu sînt prea frumos lucrate, ceea ce nici nu este de mirare dat fiind numărul lor imens.

În decursul secolelor aceste reliefuri nu au fost executate cu o măiestrie mult mai mare; dar exista tendința de a da figurilor dimensiuni considerabile, de a înlătura amănuntele și de a nu înfățișa accidentele de teren și peisajul în scenele de vînătoare. În secolul al VII-lea î.e.n. apare un stil aparte în reliefuri: se suprapun registre deosebite, cu personaje mai multe, amănuntele sînt acuma înfățișate iar artistul vrea să redea peisajul. În același timp relieful este lucrat mai cu grijă și cu finețe.

Artiștii asirieni nu țin seamă de caracterele etnice ale fiecărui individ reprezentat în reliefuri, și dușmanii care se predau sau se supun pot fi distinși prin costumele lor, nu prin trăsăturile lor etnice. Apoi se disting două tipuri umane în reliefurile asiriene: unul cu barbă, închipuind pe bărbatul adult sau pe dregător, altul fără barbă reprezentînd tineri sau slujitori. Acolo unde asirienii au atins perfecțiunea este sculptura ani-

malieră. Dar şi aici leii au musculatura — semn al puterii — prea dezvoltată. Totuşi vînătorile de lei sînt scenele cele mai frumoase ale artei asiriene: leul străpuns de o săgeată, leoaica rănită ar putea cu greu să fie depăşite chiar şi azi. Pe de altă parte înfăţişarea în reliefuri a unor fiinţe hibride compuse dintr-un trup de om, dar cu membre sau cu un cap de animal, sînt mai mult ca sigu· p eluate din Egiptul faraonic prin intermediul hittiţilor.

În aceste reliefuri putem recunoaşte uşor pe regele Asiriei, care are în cap un fel de mitră în formă de con trunchiat ce are un vîrf ascuţit la extremitatea sa de sus, şi care este ţinută de banderole căzînd pe umeri uneori pînă la centură. Mai tîrziu această tiară este acoperită cu broderii. Tunica regelui are ciucuri la margine, iar în picioare suveranul are sandale care acoperă doar vîrful picioarelor. În urechi poartă cercei masivi şi lungi iar brăţări numeroase se găsesc la glezne şi la încheieturile mîinilor. Adesea are un pumnal şi o sabie la centura sa bogat brodată. Înalţii dregători de la curte poartă acelaşi veşmînt ca şi regele, dar fără tiară sau nu au decît o diademă în cap. Şi îmbrăcămintea lor este brodată, iar la gît şi pe mîini poartă numeroase bijuterii. Regii şi nobilii prinţi prizonieri sînt traşi de rege cu un inel în nas, şi ei sînt uşor de recunoscut după veşminte şi coafură. Toate basoreliefurile erau iniţial colorate spre a sublinia mai bine amănuntele, şi unele reliefuri erau chiar colorate cu culori vii. Aceasta mai cu seamă fiindcă multe reliefuri înlocuiau frescele de pe pereţi care aveau o rezistenţă mai mică şi nu durau. Adesea este reprezentat regele cu dregătorii săi primind pe solii străini, sau cum cinsteşte pe zei şi se închină lor, ori arată plecarea sau întoarcerea din expediţii războinice. Toate corpurile din epoca neo-asiriană ale regilor şi ale dregătorilor arată aceeaşi hipertrofie a musculaturii care vrea să sugereze o putere excepţională şi o valoare militară deosebită.

Dintre *obeliscurile asiriene* merită să fie amintit acela al lui Salmanassar III lucrat din alabastru negru. Pe el sînt figuraţi ambasadorii regilor străini cu tributul lor în obiecte şi animale, printre alţii şi regele Iehu din Israel. Artistul asirian pare a ţine să deseneze mai cu seamă animalele rare: elefanţi, cămile cu două cocoaşe, tauri sălbatici, în fine diferitele specii de maimuţe.

Regele Tiglatpilescr IV, care în cursul domniei sale a vrut să suprime privilegiile nobiliilor şi ale preoţimii, a vrut, se pare, să introducă şi în sculptură o manieră nouă. Într-un relief al regelui urcat pe carul său de război caii apar slabi fără muşchii lor hipertrofiaţi, iar regele are aceeaşi înălţime ca şi cel ce-l însoţeşte, lipsind statura gigantică ce se acorda totdeauna regelui. Pe alte reliefuri numărul ostaşilor ce însoţesc pe rege este mic, trupurile lor sînt corect modelate, ca şi toate animalele ce figurează în acest relief. Sculptura în vremea regelui Sanherib capătă aspecte

noi: mai în toate reliefurile peisajul are o întindere notabilă, figurile personajelor devin mai prelungi; numărul acestora e mai redus; în fine, persoana regelui nu este mai înaltă decît a celor din jurul său. Apoi taurii cu cinci picioare de la intrare dispar (nefiind reali şi neconformi cu verosimilul) şi au numai patru picioare. Regele Sanherib a pus să se figureze des construirea palatului său şi a arătat unele detalii autentice şi neaşteptate: un supraveghetor al lucrărilor marchează prin lovirea palmelor ritmul muncii lucrătorilor, un altul suflă într-un corn probabil începerea lucrului, altul dă indicaţii lucrătorilor cum trebuie să aşeze stîlpii de lemn. Mai multe coloane de prizonieri de război trag un taur colosal de piatră ce va fi aşezat la poarta palatului. Regele stă pe carul său de luptă şi inspectează lucrările.

Sub domnia lui Assurbanipal sculptura a înflorit în chip remarcabil. Reliefurile ce ne-au rămas de la el reprezentînd bătălii figurează diferitele sale expediţii, precum cea din Arabia. Animalele din reliefurile acestui rege sînt printre cele mai bune reprezentări ale lor din arta mesopotamiană. Tot astfel scenele de vînătoare de lei efectuată de către rege sînt reliefuri remarcabile, în special leoaica rănită ce varsă sînge, sau leoaica urlînd de durerea rănii sale, cu picioarele dinapoi paralizate de o săgeată care a nimerit-o în măduva spinării (deşi lezarea măduvii spinării dă o paraparează flască sau spastică, ea nu este dureroasă în sine,

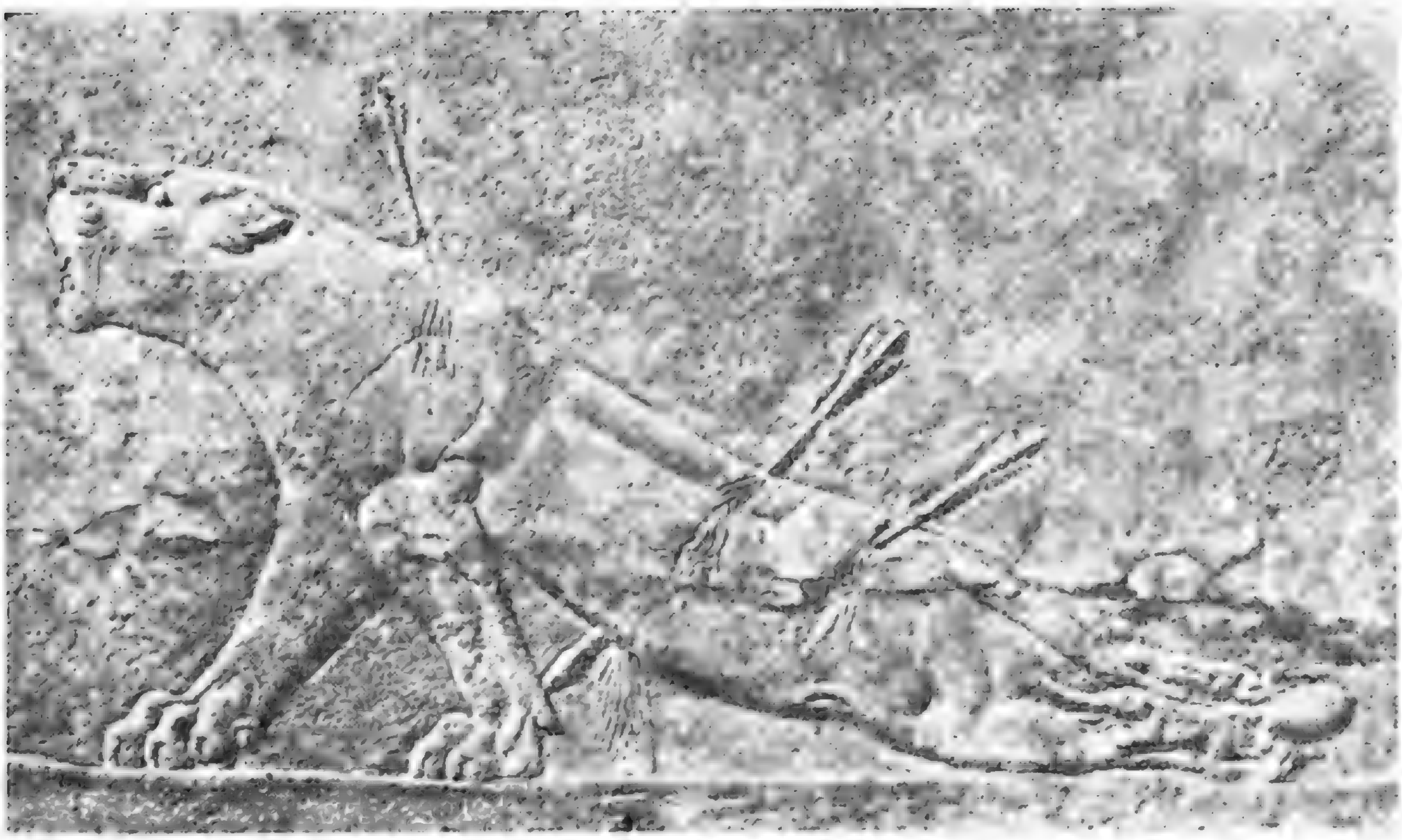

Leoaică rănită. Relief din palatul de la Ninive (perioada neo-asiriană)

dar leoaica putea să urle simțindu-și paralizat tot trenul posterior și poate de durerea pricinuită de lezarea pielii, a mușchilor și a vertebrelor).

Aceste figuri de animale rănite la vînătoare sînt cu totul remarcabile.

III. Pictura

Am arătat că reliefurile erau mai totdeauna colorate, fie doar în detalii, fie în întregime. Aceleași culori au fost utilizate și pentru colorarea cărămizilor emailate apoi în pictură și în frescă. Dar gama culorilor folosite nu este prea vastă: negru, alb, roșu, albastru și rar verde. Totuși asirienii, ca și babilonienii, nu se preocupau de culoarea reală, în basoreliefurile colorate gura, părul și sprîncenele sînt negre. Pe o plintă un leu, un taur, un pom, o barcă și o pasăre sînt colorate în galben pe un fond albastru. Trebuie bineînțeles să ținem seama și de simbolica reprezentată de culori, la fel ca și în Egiptul antic. Culorile folosite de asirobabilonieni nu erau de tempera pure, ci li se adăuga și ulei, pentru ca pictura să aibă o durată mai lungă. Avem puține date despre pictura asiriană și babiloniană fiindcă culorile ei s-au alterat imediat după scoaterea lor la lumină din ruinele cercetate. De fapt pereții palatelor și caselor erau fie zugrăvite în același ton, fie erau trase benzi paralele orizontale de diferite culori. De exemplu, cella, camera sfîntă a templului zeului Aššur de la Kar-Tukulti-Ninurta avea benzi de culoare purpurei: o cameră în palatul lui Sargon era zugrăvită în negru, altele aveau plinte de 0,60 cm.—1 m înălțime colorate în negru. În orașul Kalah erau încăperi cu benzi orizontale vopsite în roșu, verde și galben. Alături de aceste zugrăveli în culori ale camerelor, se găseau așa cum arată și Iezechiel, picturi mari cu tehnica frescii pe pereții încăperilor: „Dar aceasta a mers și mai departe cu desfrînarea, pentru că văzînd zugrăvite pe pereți chipuri de bărbați, chipuri de chaldei, zugrăviți cu vopsele; încinși peste mijloc cu brîie și pe cap cu cealmale pestrițe avînd înfățișare de căpetenii, asemănători cu fiii Babilonului, patria cărora este țara Chaldeii, ea s-a aprins după ei la cea dintîi căutătură a ochilor săi și a trimis soli la ei în Chaldeea" *(Iezechiel*, XXIII, 14—15). În săpăturile de la Eridu s-a găsit un portret de om cu o pasăre pe mînă, dar această pictură s-a alterat repede la aer. Tot așa în templul de la Kar-Tukulti-Ninurta și pe zidurile palatului de acolo s-au aflat picturi bogate cu motive ornamentale și figuri lucrate cu o tehnică fină, dar la lumină și la aer s-au șters, putînd fi însă desenate imediat după găsirea lor. Și în orașul Kalah s-au găsit picturi, tauri înaripați, ornamente pictate pe ziduri, dar se pare că nu au fost reproduse

imediat. Posedăm un fragment de pictură — poate unicul exemplar de pictură babiloniană — din palatul regelui Sargon II ce ne înfățișează corpuri umane, cai și motive ornamentale. Dar există în Mesopotamia o mare înrudire între pictură și basoreliefuri, căci stilul și mijloacele de expresie par a fi aceleași în ambele. De aceea putem deduce că pictura a mers pe aceleași căi și a avut o evoluție similară cu cea a reliefurilor. Astfel, spre deosebire de Egiptul faraonic, pictura asiriană și babiloniană ne rămîne cunoscută doar prin comparație și asemănare cu reliefurile și sculptura mesopotamiană.

IV. Muzica

Pentru asiro-babilonieni muzica „bucura" nu numai inima zeilor și a oamenilor, ci și pe cea a animalelor, căci adesea sînt reproduse reliefuri în care vitele mari și mici înconjoară pe păstorul care cîntă dintr-un instrument. Dar la muncă, în timpul travaliului, de pildă la fabricarea cărămizilor sau la căratul lor, se cînta din diferite instrumente, la culesul recoltei se cîntau melodii vesele, ba chiar prizonierii de război trebuiau să cînte și să meargă în ritm de cîntec. Apoi cîntecele izgoneau pe zeii infernali răi și pe demoni. Se spune că cel ce cîntă tare, potrivit cu mitul zeului Ura, nu va muri de ciumă și cuvintele sale vor place regilor și principilor. Fără muzică nu exista nici o desfătare, o vreme în care cei bătrîni dănțuiesc și cei tineri cîntă este un timp fericit și binecuvîntat de zei. Desigur sărbătorile erau însoțite de muzică și, reîntors dintr-o expediție, regele Assurbanipal e primit de cîntăreți în Ninive. Dar chiar cînd era singur cu regina în camera sa, acest rege punea să-i cînte un cor. La fel ca cei puternici și bogați, muritorii de rînd din Babilon, așa-zișii *muškenim*, se desfătau la petreceri cu muzică, dans și cîntece. În fine muzica juca un rol important și în cultul zeilor, căci muzicanții trebuiau să cînte spre a „bucura inima zeului" dimineața și seara. De fapt psalmii, rugăciunile și implorările asiro-babiloniene au fost compuse mai curînd pentru a fi cîntate sau acompaniate de muzică instrumentală, dar și de dansuri. Și aceste rugăciuni se împart după instrumentul folosit în timpul rostirii lor, de exemplu erau imnuri de liră sau de fluier; un catalog de imnuri arată împrejurările în care acestea trebuie cîntate. Astfel, muzicanții și cîntăreții, femei și bărbați, existau în temple încă din timpurile preistorice, dar ei se aflau și în palatele regilor, fiind sub conducerea unui șef al lor *(nargallu)*. Atît muzicanții cît și cîntărețele erau foarte stimați și onorați de concetățenii lor.

Instrumentele de care se foloseau muzicanții mesopotamieni erau foarte diferite. Numeroasele feluri de trestii, existente pe malurile celor

două fluvii, furnizau material îndestulător pentru fluiere simple sau duble. Mai tîrziu s-au făcut fluiere de bronz. Exista apoi și un fel de trompetă cu care se sunau semnalele la oștire. Între instrumentele cu coarde de pe timpul lui Gudea era și o harpă cu unsprezece coarde, care era așezată pe sol. Mai tîrziu au apărut și harpe portabile, care aveau șaisprezece și chiar mai multe coarde la care se cînta cu amîndouă mîinile. Dar portabile erau mai cu seamă lirele cu trei colțuri, cu patru colțuri dar și cu alte forme. Țambalul care avea cinci sau zece coarde era folosit cu un plectru. Lira cu un gît prelung era un instrument ușor transportabil, de aceea era mult folosit. Păstorul cînta cu lira în mijlocul turmei sale. Instrumente de tipul tobei se găseau de tot felul: în temple se găseau tobe, al căror sunete înfundat erau auzite pînă departe. Pentru muzica obișnuită erau suficiente exemplare de tobe mult mai mici, de formă cilindrică sau conică. În afară de acestea mai existau cimbale, tamburine și clopoței (zurgălăi) care dădeau muzicii din temple un caracter special. Cîntăreții și cîntărețele cîntau în temple, dar și copiii însoțeau cîntecul cu bătaia din palme. Nu putem avea o idee prea clară despre muzica ce se cînta, dar știm că era vorba de o muzică antifonică în care cîntau două harpe deosebite, un tamburin și clopote.

Assurbanipal este primit de elamiți cu o orchestră compusă din douăzeci și șase de persoane care reunea muzică instrumentală și vocală. Una din cîntărețe ținea o mînă la gît, obicei folosit și azi de cîntărețe în Orient spre a produce un ton înalt și vibrant. Tocmai acest fapt ne îndreptățește să credem că muzica asiro-babiloniană nu era prea diferită de muzica orientală modernă. Poate muzica babiloniană poseda un fel de note. Într-un text sumerian, fiecare rînd este însoțit de niște semne indescifrabile care par să constituie indicații pentru acompaniamentul muzical.

V. Artele minore

Figurile de metal au fost folosite de asirieni și de babilonieni spre a-i reprezenta pe zei, pe oameni și pe animale și în acest scop s-a întrebuințat mai cu seamă arama. La început obiectele sau statuile de lemn au fost acoperite cu plăci de cupru fixat cu mici cuișoare dar mai apoi s-au lucrat lei de cupru așezați la intrarea în palate. Către sfîrșitul mileniului al III-lea î.e.n., au fost fabricate numeroase statuete de metale prețioase reprezentînd pe zei. Astfel regele Sin-iqišam a pus să se toarne unsprezece statui de argint și una de aur consacrată zeului soarelui. Aceste statui nu au fost nici una regăsite dar la Suza s-a aflat o mică

statuetă de aur reprezentînd un zeu apărător, statuie conservată la muzeul Luvru.

Statuete de aramă găsite sînt mult mai frecvente în săpăturile din Mesopotamia și adesea acestea sînt mici figurine pline, așezate la temeliile unor palate sau temple însoțite de o inscripție și de o tabletă ce descrie un eveniment. Cel mai des e vorba de statuete figurînd busturi de femei, dar se întîlnesc și tauri. Două capete de tauri sînt specimene foarte frumos lucrate din epoca ce precede domnia regelui Sargon. Ochii acestor capete erau încrustați și găsim de pildă ochi de nacru cu pupile de lapislazuli. Tot din epoca presargonică ne-au rămas figurine estampate, reprezentînd zeițe goale sau învești mîntate ori zei avînd tiare în cap. În depozitele de la temeliile fundațiilor templelor neobabiloniene se regăsesc adesea mici figurine de argilă ale zeului protector, Papsukal.

Gravura pe scoici pare a fi extrem de veche, și s-au găsit subiecte diferite gravate, dar piesa cea mai frumoasă este un cap de leu sculptat în ronde-bosse cu ochi încrustați și pupile de lapislazuli. Gravura pe metal este figurată pe arme sau pe vase de argint cum este vasul regelui Entemenea aflat la muzeul Luvru unde se găsesc patru vulturi cu capete de leu, apoi lei, cerbi și țapi.

Sigiliile. Gravura pe piatră s-a dezvoltat mai cu seamă pe sigiliile cilindrice folosite pînă la epoca persană pentru a face să fie autentice anumite acte. Există mii de astfel de sigilii cilindrice în muzeele și în colecțiile private din lume. Subiectele de pe aceste sigilii nu sînt prea deosebite de cele folosite în sculptură, dar temele lor variază după epoca în care au fost lucrate. În epoca akkadiană marmura este rar folosită pentru sigilii, și se întîlnesc mai des: steatita, serpentina și hematita, aceasta din urmă fiind des întrebuințată în sigiliile din Ur. Dar se întîlnes sigilii pe diferite feluri de jasp și pe cristal de rocă. Pe timpul regilor kasiți, jaspul este cel mai folosit și se întrebuințează și sigilii pe agată. În secolul VI-lea î.e.n. calcedoniul este piatra cea mai des întîlnită, mai cu seamă pentru sigiliile plate, în vreme ce jaspul, ivoriul și cvartzurile hialine sînt folosite de gravorii de mai tîrziu. În vremea primei dinastii babiloniene pe sigilii găsim des pe Gilgameș care, împreună cu Enkidu, aduce mielul de jertfă zeului soarelui. Pe aceste sigilii se află zeul Amurru, apoi Addad, mai rar Marduk, zeițe războinice, dar și zeița goală. Pe timpul regilor kasiți, găsim pe sigilii adesea un singur personaj și cîteva embleme — semne care evocă pe divinități. Legenda este partea cea mai de seamă a sigiliului și ea cuprinde o invocare către un zeu, cerîndu-i protecție, viață lungă pentru posesorul sigiliului, credinciosul slujitor al zeului.

Sigiliu-cilindru neoasirian (British Museum)

Sigiliile cilindrice asiriene, care se rulau pe tăbliţe cuneiforme, au fost regăsite mult mai puţine decît sigiliile babiloniene. Cele mai vechi sigilii asiriene sînt ale regilor Eriba-Adad şi Asuruballit, contemporani ai regilor Egiptului. Amenofis III şi Amenofis IV (sec. XIV î.e.n.). Pe sigiliile asiriene se regăsesc adesea animale, gravate cu multă grijă, şi tot atît de perfect reprezentate ca şi în basoreliefurile din palatele asiriene.

Arcul unei porţi babiloniene împodobită cu cărămizi emailate (detaliu)

Sub influența hittită, în Asiria, se folosesc din ce în ce mai mult sigiliile plate în locul celor cilindrice care se rulau pe argila moale. Sigiliul plat are baza în trunchi de con, care este apucat cu două degete și întipărit pe argila moale a tabletei. Dar cașetele plate asiriene au o suprafață mult mai redusă decît cele cilindrice și în ele încap mult mai puține reprezentări de zei sau de scene de sacrificiu ori de vînătoare.

Cărămizile emaiate au fost utilizate de babilonienii Imperiului Nou pentru împodobirea monumentelor, temple și palate. Și aici se constată folosirea cea mai frecventă a culorilor în decorație în afară de incrustațiile pe statui și pe reliefuri, ochii fiind de cele mai multe ori încrustați. În Babilon, poarta lui Ištar este ornată cu astfel de cărămizi emailate, și pe această poartă, reconstituită astăzi în Muzeul din Berlin, se poate admira balaurul zeului Marduk și taurul zeului Adad.

Fondul albastru al acestor cărămizi emailate a fost obținut prin pulberea de lapislazuli. Taurii se detașează pe acest fond în galben, cu coarnele și copitele galbene, și smocul de coadă, ca și părul, albastru. Balaurul lui Marduk este alb, corpul, limba sa despărțită în două părți, ghiarele de leu ale labelor dinainte și ghiarele labelor dinapoi sînt în galben. Tehnica fabricării acestor cărămizi a fost preluată de la asirieni care par să o fi luat și ei de la hittiți. Această tehnică a fost utilizată și în Persia de către Darius pentru decorarea palatului său din Suza.

Costumele asiro-babiloniene erau mult mai bogat ornamentate decît ale grecilor sau ale romanilor din epoca clasică. De aceea costumele pot fi studiate în cuprinsul acestui capitol, căci ele reprezentau adesea creații artistice remarcabile. Zeii apar în toate reprezentările figurați printr-o coafură specială care îi deosebea de oameni: un fel de bonetă ornată cu coarne, ale căror vîrfuri se reuneau înainte și două cîte două. Spre a se deosebi unul de altul, zeii aveau arme proprii fiecăruia din ei, un animal care le aparținea numai lor, și pe care puneau piciorul, în fine anumite embleme deasupra umerilor lor. Mai tîrziu în locul chipului s-au instituit simboluri, specifice fiecărui zeu. Zeul Anu are ca simbol tiara cu coarne așezată pe un tron; Marduk are la picioarele sale un balaur și sulița este emblema sa; Nabu este reprezentat de un calam de scris și de o pasăre; Adad este figurat de fulger; Šamaš, zeu soare, este înconjurat de flăcări, iar Nisaba, zeița vegetației, se află în mijlocul unor trestii.

Personajele figurate goale (nud ritual) sînt fie zei aflați în luptă, fie un preot făcînd jertfe de vărsare, și mai ales o zeiță a fecundității. Gilgameș are de obicei corpul cuprins de un brîu al cărui capăt atîrnă de-a lungul piciorului. În epoca Agade unii zei, ca și geniile, sînt înveșmîntați în mod simplu cu o pînză trecută între picioare și fixată de un

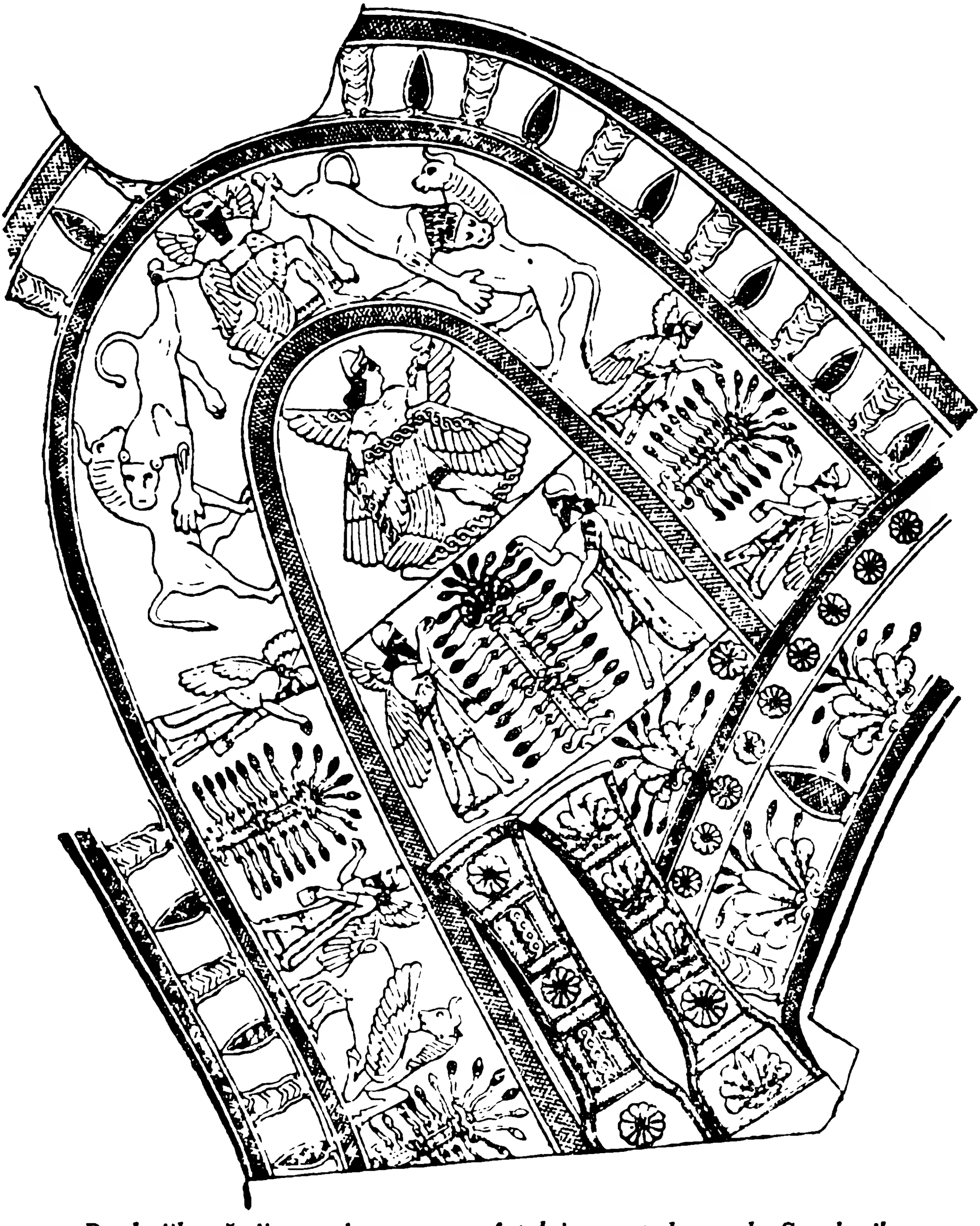

Broderiile părţii superioare a veşmîntului purtat de regele Senaherib

brîu. Un costum asemănător este un fel de fustă căzînd pînă la genunchi, lăsînt pieptul gol. Această fustă poate fi făcută din smocuri de păr etajate şi orînduite regulat: acest fel de îmbrăcăminte numită de greci Kaunakes se ţesea în Persia la Ecbatana în sec. IV î.e.n. În veşmîntul

acesta apar îmbrăcați zei și regii sumerieni din timpurile cele mai vechi. Mai tîrziu se adăuga o țesătură ce acoperea umărul stîng, iar după o vreme apare o pînză care e strînsă sub axilă, acoperind tot brațul stîng, extremitatea sa liberă trecînd sub brațul drept. Regii kasiți sînt îmbrăcați însă într-o tunică cu mîneci strîmte și lungi; ei se acoperă cu un fel de șaluri brodate sau țesute în mai multe culori. Către începutul mileniul I î.e.n. în veșmintele regale apar stofe brodate cu flori, cu arbori sacri, cu genii și cu animale. Acest costum brodat pare a fi preluat de la hittiți direct sau prin intermediul asirienilor.

În epoca lui Gudea apare turbanul, care va fi purtat și de Hammurabi. Zeii babilonieni poartă barbă, au părul lung strîns la ceafă în una sau două cozi; zeițele au părul strîns în cosițe împletite cu grijă, atîrnînd de o parte și de alta a capului. Eroii legendari babilonieni au barbă și păr lung, astfel Gilgameș are o cărare în mijlocul părului alături de bucle de o parte și de alta a feței. Pe timpul lui Gudea oamenii din Lagaș se rădeau pe cap și își rădeau barba. Mai tîrziu preoții din Imperiul neo-babilonian poartă peruci strînse de diademe.

Dacă arta este un limbaj — așa cum s-a spus de atîtea ori — apoi limbajul artei mesopotamiene și în special al celei asiriene este foarte limpede. Căci mesajul artei reliefurilor, al statuilor, dar și al zigguratelor este ușor de receptat chiar de noi cei de azi. Încă înălțarea celebrului Turn Babel în Sumeria, Senaar după numele ei din Geneză, vădea setea de putere și de slavă a locuitorilor lui care spuneau: „Haideți să ne facem un oraș și un turn, al cărui vîrf să ajungă la cer, și să ne facem faimă înainte de a ne împrăștia pe fața a tot pămîntul" *(Geneză.* XI, 4). Dacă zigguratele babiloniene prin masivitatea și prin înălțimea lor impuneau respect și teamă, ca și zidurile colosale ce înconjurau Babilonul și multe orașe, arta asiriană, în special relieful și sculptura în ronde-bosse, par să fi căutat să exprime celor ce o priveau groaza și teroarea. Nu numai scenele din reliefuri — care se întindeau pe mii de metri — trebuiau să înfricoșeze prin grămezi de capete tăiate, dușmani măcelăriți și îmbucătățiți, trași în țeapă sau spînzurați, dar și înfățișarea generală a asirienilor figurați în reliefuri, fie ei ostași, oameni de rînd sau regi. Toți aveau o hipertrofie musculară care desigur exprima forța lor invincibilă și era menită să insufle frica, toți mergeau cu pieptul înainte, cu un aer triumfător și chiar înaintea zeilor erau lipsiți de o postură umilă a corpului și de o atitudine de supușenie.

Pe multe reliefuri erau înfățișate scene de vînătoare, în care lei, ori tauri sălbatici erau uciși și aceste imagini voiau să arate forța de

nebiruit a regelui care vîna fiarele și le biruia. Dar scenele de asediu din cursul campaniilor militare asiriene, atît de frecvent repetate în reliefuri, înfățișau fără îndoială puterea irezistibilă a forței asiriene care împresura o cetate. Poate că unele din aceste reliefuri au fost privite și de solii unor regi străini, sau de supuși ai regelui asirian care plănuiau o răscoală și nu este îndoielnic că ele aminteau oricui biruințele ca și tăria impetuoasă a armatelor regilor asirieni.

Se cuvine așadar, cînd privim această nesfîrșită înșirare de izbînzi asiriene, să înțelegem sensul lor exact, în ce scop și cui erau adresate, și ce urmăreau ele să evoce în mintea privitorului. Mesajul artei asiriene în final era acela de a răspîndi groaza, teroarea, spaima și de a înfricoșa pe supuși, pe vecini și pe dușmanii atît de numeroși ai Asiriei. Este limbajul exprimat prin arta unui stat clădit pe violență, crimă și teroare, care a rămas în istorie ca prototipul tuturor societăților construite pe aceleași temelii ale guvernării prin groază

Încheiere

În anul 614 î.e.n. regele mezilor Kyaxares cucerește orașul Assur și după lupte înverșunate orașul Ninive, capitala Asiriei, este și el ocupat în anul 612. La Harran, cetatea sfîntă a zeului Sin din Asiria se mai menține încă un rege care se intitulează rege al Asiriei, dar în anul 608 și această ultimă fortăreață asiriană cade înaintea asalturilor impetuoase ale mezilor și chaldeenilor aliați. Așa se sfîrșește în anul 608 istoria bimilenară și atît de sîngeroasă a Asiriei.

Un secol mai tîrziu, la 12 octombrie 539, perșii cuceresc Babilonul. Sub conducerea regelui lor Cyrus cel Mare (559—529), întemeietorul Imperiului persan, perșii pornesc la luptă împotriva Babiloniei în anul 539 și înving trupele babiloniene în localitatea Opis pe fluviul Tigru, apoi împresoară Babilonul. Perșii cuceresc Babilonul luînd prin surprindere pe apărătorii lui. Căci Cyrus a abătut o parte din apele fluviului Eufrat într-un mare lac de acumulare săpat de regele Nabuchodonosor, și pe albia goală de ape adînci, prin vad deci, ostașii perși pătrund pînă în mijlocul orașului Babilon mergînd pe albia fluviului fără să întîmpine rezistență. Ajungînd la zidurile care apărau dinspre fluviu orașul interior constată că porțile lui erau deschise. Ei cuceresc repede tot orașul în vreme ce ultimul rege al Babilonului, Nabonide, împreună cu fiul său Belșațar chefuiau (*Daniil*, V, 1 sq). Astfel ia sfîrșit Imperiul babilonian și lunga sa istorie dar nici poporul babilonian, nici cultura Babilonului nu sînt nimicite. Este drept că babilonienii suportau greu exploatarea și împilarea regilor achemenizi, și ei s-au răsculat de două ori împotriva regelui persan Darius I (550—486) și a treia oară împotriva lui Xerxes în anul 480 î.e.n. după biruința grecilor de la Salamina. Dar Babilonul rămăsese totuși cel mai mare oraș din Orient și Herodot care trece prin el în jurul anilor 460 î.e.n. scrie: „Orașul întrece în frumusețe toate celelalte orașe despre care avem cunoștință" (Herodot, I, 178).

Cucerirea Babilonului nu a constituit formal sfîrșitul regatului babilonian, căci Cyrus cel Mare s-a intitulat „rege al Babilonului" și a ocrotit mult preoțimea și templele. Iar regii achemenizi care i-au urmat lui Cyrus cel Mare s-au intitulat și ei în continuare „regi ai Babilonului". Însă dregătorii și patricienii din Babilon nu au mai avut un rol de frunte în statul persan, apoi Babilonul a fost silit să plătească un tribut enorm, reprezentînd, în jurul anului 500, circa 30 tone de argint pe an. Îndeobște se poate afirma că viața economică și socială a Babilonului sub dominația persană nu s-a schimbat în mod substanțial, însă componența etnică a locuitorilor a devenit mai variată, căci s-au adunat în Babilon supuși din tot Imperiul persan: egipteni, greci, lidieni, fenicieni, armeni etc. Apoi, ceea ce trebuie accentuat este faptul că știința, cultura, literatura și arta au dăinuit multe secole după căderea Babilonului în mîinile perșilor. Mai mult, în această perioadă ele a putut înrîuri cultura spirituală a numeroase popoare care au avut contacte cu Babilonul. În primul rînd trebuie menționați perșii înșiși, apoi grecii vechi, iudeii și fenicienii și mai cu seamă arameii, a căror limbă devenise limba oficială a Imperiului persan.

După cucerirea Babilonului de către perși, o serie de „discipline" babiloniene s-au răspîndit în Asia Anterioară dar și în Europa și în Egipt. Trebuie menționată mai întîi astrologia, cercetare eminamente babiloniană pe care egiptenii nu au cunoscut-o, apoi numeroase „tehnici" divinatorii, hepatoscopia de pildă, alchimia babiloniană — care deși are un nume egiptean dat de arabi — nu a fost cunoscută în Egiptul faraonic, în fine magia babiloniană, magie albă și neagră. Numeroase rețete de vindecare ale unor boli ce se găsesc în cărțile hippocratice (scrise de elevi ai lui Hippocrate și de medici din școala sa) sînt de origine babiloniană.

Trebuie să menționăm apoi înrîurirea exercitată de gîndirea prefilozofică babiloniană asupra unor filozofi greci, dar și influențele babiloniene atît de numeroase ce se pot găsi în cărțile Kabbalei, *Sefer Bereșit* și *Sefer Ha-Zohar* sau chiar în cărțile literaturii talmudice scrise în parte în Babilon.

Dealtfel înrîuririle culturii spirituale babiloniene au fost studiate încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și s-a putut decela că ele au fost numeroase și profunde, ceea ce a dat naștere la teoria exagerată și fantastică a pan-babilonismului, apărată de orientaliștii germani F. Delitsch și G. Winkler, teorie căzută astăzi în completă desuetudine mai cu seamă după ce s-a constatat că miturile și religia babiloniană sînt fundate pe cele ale sumerienilor.

Nu este mai puțin adevărat că astăzi există în lume un număr considerabil de tăbliţe scrise cu caractere cuneiforme care nu au fost descifrate, și în ţările din Asia Apuseană se descoperă mereu alte documente scrise în asiriană și babiloniană care așteaptă să fie citite de orientaliști.

Bogăţia incomensurabilă a culturii asiro-babiloniene a făcut pe de altă parte necesară publicarea în lume a unui număr de enciclopedii și lexicoane de asirologie în mai multe volume, cum este de pildă marele *Reallexikon der Assyrologie*, Berlin, Leipzig, 1928, sq. dar și apariţia multor reviste ştiinţifice consacrate în întregime sau parţial culturii și civilizaţiei asiro-babiloniene.

La noi în ţară revista *Studia et Acta Orientalia*, editată de Asociaţia de Studii Orientale din România, publică studii, articole și recenzii privitoare la asiro-babilonieni și la civilizaţia lor.

Descifrarea multor tăbliţe cuneiforme, care nu au fost citite încă de specialiști, va aduce, sîntem încredinţaţi, clarificarea unor probleme obscure din frămîntarea civilizaţiei asiro-babiloniene.

București,
23 ianuarie 1980

Bibliografie selectivă

Andronescu Şerban *Cadmos, Scurtă istorie a scrisului*, Buc., 1966

Athanase Negoiță. *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, Prefață de Constantin Daniel, Buc. 1975

Avdiev V. I., *Istoria Orientului antic*, (trad. română), Buc., 1951

Bottero J., *La religion babylonienne*, Paris. P. U. F., 1952

Cambridge Ancient History, vol. I-III, Cambridge, 1932 sq. (1971 ed. a 3-a)

Contenau G., *La vie quotidienne en Babylonie et en Assyrie*, Paris, 1950

Contenau G., *La magie chez les Assyriens et les Babyloniens*, Paris, 1937

Contenau G., *La divination chez les Assyriens et les Babyloniens*, Paris, 1940

Contenau G., *Manuel d'archéologie orientale*, IV volume, Paris, 1927 — 1947

Contenau G., *La civilisation assyro-babylonienne*, Paris, 1922

Crestomație pentru istoria Orientului antic, (în limba rusă), Moscova, 1963

Daniel Constantin, *Civilizația Egiptului antic*, Buc., 1976

Daniel Constantin, *Gîndirea egipteană în texte*, Buc., 1974

Daniel Constantin *Civilizația feniciană*, Buc., 1979

Deshayes Jean, *Civilizațiile Vechiului Orient* (traducere română), volumele I-III, Buc. ,1976

Delaporte L., *La Mésopotamie, Les civilisations babylonienne et assyrienne*, Paris, 1923

Deimel Arthur, *Akkadisch-sumerisches Glossar*, Romae, 1937

Delaporte L., *La religion akkadienne*, Paris, 1959

Dhorme Paul père, *La religion assyro-babylonienne*, Paris, 1910

Dhorme P., *La religion de Babylonie et d'Assyrie*, Paris, 1949

Dougherty Raymond Philip, *Nabonide and Balshazzar*, London, 1929

Driver G. R. and J, Miles, *The Babylonian Laws*, Oxford, 1952-1955, II volumes

Durant Will, *Histoire de la civilisation*, (traduction française), Paris, 1937

Eliade Mircea, *Cosmologia și alchimia babiloniană*, Buc., 1937

Gadd C.J., *The Fall of Niniveh*, London, 1923

Heidel A., *The Babylonian Genesis*, Chicago, 1963

Herodot, *Histoires*, (trad. franceză), Paris, 1864
Hooke S. H., *Babylonian and Assyrian Religion*, London, 1953
Istoria Universală, redactor responsabil I. P. Franţev, (traducere română a textului rus) Buc., 1958
Labat R., *Le poème babylonien de la création*, Paris, 1953
Labat R., *l'Épopée akkadienne de Gilgameš*, Paris, 1961
Lagrange M. J., *Études sur les religions sémitiques*, Paris, 1905
Lambert W., *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford, 1960
Lipin L. şi A. Belov *Cărţile de lut*, (trad. rom) Buc. 1960
Lipin, L., *Akkadskii (babilono-assirskii) iazîk* (Limba akkadiană), ed. II., Leningrad, 1957
Luckenbill Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Chicago, 1926 — 1927
Meissner B., *Babylonien und Assyrien*, Heidelberg, 1920
Maspero Gaston, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique* vol. I-III, Paris, 1895 —1908
Moscati Sabatino, *Vechile civilizaţii semite*, (trad. rom.), Buc., 1975
Nougayrol J. et J. M. Aynard, *La Mésopotamie*, Paris, 1965
Parrot A., *Archéologie mésopotamienne*, Paris, 1953
Parrot A., *Mari, une ville perdue*, IV-e édition, Paris, 1948
Pritchard J. B. editor, *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton, 1955
Reallexikon der Assyrologie, Berlin, 1932 sq.
Rochet Guy, *Universul arheologiei*, (trad. rom.) vol. I-II, Buc., 1977
Saggs H. W. F., *The Greatness that Was Babylon*, N. York, 1962
Schmökel Hartmut, *Keilschriftforschung und alte Geschichte Vorderasien*, în: *Handbuch der Orientalistik*, Leiden, 1957
Schmökel Hartmut, *Hammurabi von Babylon*, München, 1958
Schneider Wolf, *Omniprezentul Babilon*, (trad. rom.) Buc., 1968
Smith Sidney, *Early History of Assyria*, London, 1928
Soden Wolfram von, *Grundriss de Akkadischen Grammatik*, Romae, 1952
Swain J. W., *The Ancient World*, vol. I, N. York, 1950
Tabouis G. R., *Nabuchodonosor et le triomphe de Babylone*, Paris, 1931
Thompson Campbell, *Late Babylonian Letters*, London, 1906
Thureau-Dangin François, *Rituels akkadiens*, Paris, 1921
Ungnad Arthur, *Grammatik des Akkadisches*, München, 1949
Virolleaud Charles, *L'Astrologie chaldéenne*, Paris, 1908 — 1912

Sumar

Introducere 5
Geografia Mesopotamiei 13
Scurtă schiță istorică a Babiloniei și a Asiriei 24
CRONOLOGIE 68
Modul de producție tributal sau asiatic în Asiria și Babilonia 71
Societatea asiro-babiloniană: sclavi și oameni liberi 86
Regele asiro-babilonian și casa sa 96
Dregătorii și administrația statului asiro-babilonian 122
Armata și ostașii 132
Preoții asiro-babilonieni și templele lor 151
Negustorii și comerțul asiro-babilonian 171
Meșteșugurile și artizanii în Mesopotamia 183
Țăranii și agricultura asiro-babiloniană 196
Viața de toate zilele în Asiria și Babilonia 209
Zeii și zeițele Panteonului asiro-babilonian 227
Mitologia asiro-babiloniană 243
Catartica și magia 264
Mantica asiro-babiloniană 272
Medicina 289
Știința listelor 302
Astronomia și astrologia 306
Matematica 321
Limba asiro-babiloniană (akkadiană) 329
Scrierea 338
Literatura 347
Arta 373
Încheiere 399
Bibliografie selectivă 402